На светлата памет

на професор ***Петър Динеков***

CYRILLO-METHODIAN STUDIES. 9
PUBLISHING HOUSE OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES.
SOFIA. 1994

ISSN 0205-2253

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

РУМЯНА ПАВЛОВА

ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ
СТАРОБЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ ОТ X ВЕК

КНИГА 9

СОФИЯ. 1994

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Петър Динеков, Екатерина Дограмаджиева, Светлина Николова (отг. редактор)

Книга девета от поредицата „Кирило-Методиевски студии“ съдържа първото монографично изследване на творчеството на изтъкнатия старобългарски писател от X в. Петър Черноризец. Специално внимание е отделено на определянето на обема на неговото творчество, на разпространението на произведенията му в православните славянски страни, подробно е проучен езикът на писателя. За първи път в книгата се публикуват всички творби на Петър Черноризец след цялостно анализиране на събраните от авторката повече от 200 български, сръбски и руски преписи от XII до XVIII в. Изданието е придружено с първия превод на произведенията на съвременен български език. В този си вид книга девета от поредицата „Кирило-Методиевски студии“ е една цяла енциклопедия за забележителния старобългарски писател, труд, без който нито един съвременен учен не може да пристъпи към по-нататъшно анализиране на проблемите на такъв плодотворен период в развитието на българската духовна култура, какъвто е периодът IX—X в.

© Кирило-Методиевски научен център
1994

8 (05)

УВОД

Името на Петър Черноризец като автор на поучителни слова влиза в славистичната наука доста отдавна, но и досега неговото творчество е изучено съвсем недостатъчно.

А. И. Соболевски през 1908 г. обърна внимание, че сред статиите в някои староруски сборници има „несколько слов петра черноризца, петра нѣкоего, петра недостоннаго, принадлежащих, судя по близости содержания и изложения, одному автору"[1].

Соболевски изрежда шест заглавия на слова, като за първи път ги обединява около името на един автор — Петър Черноризец.

Продължителната ми работа в ръкописни хранилища на различни страни, проучването на преписите на творбите и тяхната история налагат да се направят някои корекции за броя на словата. Ако вземем заглавията на съчиненията така, както са се разпространявали в славянската писменост, техният брой е двойно по-голям[2]. Изследването им подсказва известно групиране:

I. Пространни творби, които са най-древни:

1. Сказанне о постѣ и о мл҃твѣ оустава и чина цр҃квьнаго (СП).
2. Поученне о спасенни дш҃евнѣмь (ПСД).
3. Слово о врѣменьнѣмь жнтни семь (СВЖ).
4. Слово о сѫпротивнн вьсѧцѣмь (ССВ).

II. Кратки слова, получени чрез извличане от пространните:

5. Слово о постѣ има кратък вариант-извадка. Това е началото на пространното СП и в преписите, с които разполагам, няма наслов.

6. Слово о дѹшевнѣн ползѣ, което е извадка от ПСД (СДП).

7. Слово о врѣменьнѣмь жнтни семь, получено чрез разделяне на пространното СВЖ на две неравномерни по обем части. Първата част е по-голяма и е запазила наслова, който срещаме и в пространната творба (СВЖа).

8. Слово на богатыѧ и ѹбогыѧ — втората по-малка част от края на пространното СВЖ (СБУ).

9. Слово о правдѣ и неправдѣ, извлечено от пространното ССВ (СПН).

III. Слова, създадени чрез литературна обработка с използуване на такива форми на компилация като заемане на части и откъси от

---

[1] Соболевский, А. И. Слова Петра Черноризца. — Изв. ОРЯС, 13, 1908, № 3, 314—316.

[2] Вж. Павлова, Р. За творбите на Петър Черноризец в славянската писменост. — Език и литература, 43, 1988, № 1, 37—43.

пространните и кратките съчинения, прибавяне на текст от други произведения или пасажи, съчинени от съставителя, обработка на езика и т. н.:

10. Слово о постѣ великѣмь и w петровѣ говѣнии и w филиповѣ (СПВПФ). Първата част на творбата няма общи места със СП, а втората му част е съставена чрез използуване на откъси от СП. Текстът на СПВПФ варира — в поучителни сборници и във вторичния Измарагд. Даже в сборниците той не е еднотипен и има разновидности, една от които е по-близка до късния вариант на творбата, внесен във вторичния Измарагд през XV в.

11. Слово о житии семь (СЖС), съставено чрез заемане и обработка на пасажи и изрази от ПСД и чрез добавяне на друг текст. Словото не е еднотипно в поучителните сборници, където първоначално е било внесено без заглавие, но с името на автора, и във вторичния Измарагд, в който вече му е бил сложен наслов със запазване на авторовото име.

12. Слово о правдѣ и неправдѣ (СПНа), което е преработка на СПН. Новата редакция може да се намери във вторичния Измарагд.

13. Слово стыхъ wць о временьнѣмь житии семь (ССОВЖ), съставено чрез използуване на изрази и пасажи от слово о душевнѣи ползѣ, което пък на свой ред е извлечение от пространното ПСД.

За това, че четирите пространни творби (в списъка 1—4) са излезли от перото на един и същ автор, не бихме могли да се съмняваме. Данни за отговор на този въпрос ни дава авторовото име в наслова на поученията. Изследователите на творчеството на Климент Охридски отбелязват следната закономерност: „Обикновено името му (на Климент Охридски — б. а., Р. П.) стои в наслова на по-големите похвални слова, кратките поучения се разпространяват в повечето случаи анонимно."[3] Тази закономерност важи и за съчиненията на Петър Черноризец. В пространните произведения името Петър със скромното авторово „недостойни" или „някой" се е запазило в преписите на СП, СВЖ и ССВ. Вероятно така е определил себе си Петър и в ПСД и сигурно руският преписвач от XIV в. (оттогава е най-ранният препис на ПСД) или някой преди него поради определенията „недостойни" или „някой" не е споменал и авторовото име[4]. По-късно книжовниците са внесли в наслова: „Петър Черноризец, Петър свети". В другите редакции името на автора може да е изпуснато, може да е вписано или да е заменено с неопределеното „слово стхъ wць". Вж. за това представената схема:

Слово	Името на автора в наслова
1. Съказанне о постѣ	съказанне петра недостоннаго
	слово стхъ wць
2. Поученне о спасенни дшевнѣмь	слово петра чрънорнзца
3. Слово о временьнѣмь житии семь	слово петра нѣкоего
	слово петра черноризца
	слово стго петра
4. Слово о сжпротивьи въсацѣмь	слово петра нѣкоего
	слово петра
	слово петра черноризца

[3] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970, с. 7.
[4] Анализ на наслова на ПСД в преписа от XIV в. вж. в Трета глава.

5. Слово о посте (кратък вариант)	—
6. Слово о душевнѣи ползѣ	—
7. Слово о временьнѣмь житии	поученне/ слово петра черноризца
семь (част от пространното СВЖ)	слово стго петра черноризца
8. Слово на богатыѧ и оубогыѧ	—
9. Слово о правдѣ и неправдѣ	слово петра черноризца —
10. Слово о постѣ великѣмь	—
11. Слово о житии семь	слово стхъ wць слово стго петра черноризца слово прпбнаго петра черноризца слово петра черноризца
12. Слово о правдѣ и неправдѣ (измарагдов вариант)	—
13. Слово о временнѣмь житии семь (по-късна обработка по Слово о душевнѣи ползѣ)	—

Някои книжовници сами съобщават, че СВЖ и ССВ са на един и същ автор. Така в сборника от сбирката на Ундолски ф. 310 № 570 (РГБ) и в сборника Пог. 1024 (РНБ) (втори препис — на л. 371б) намираме наслова: того же петра черноризца о супротивьи сеа жизни. Поясненията „того же" означава, че съставителите или преписвачите препращат към предишното слово на Петър, което и в двата ръкописа е СВЖ, т. е. те са осъзнавали ССВ и СВЖ като творби на един и същ автор. За някои от кратките слова, в които авторовото име първоначално е било пропуснато, книжовниците са имали съзнание, че те са част от творчеството на Петър Черноризец, и по-късно са вписали името му в наслова — така е със СБУ от Макариевите чети-минеи нататък.

Поученията се отличават и с общност на съдържанието. Известно е, че за творбите на старобългарските писатели е характерна т. нар. „компилативна оригиналност". Но компилативната оригиналност е естествено явление, появило се като следствие от доста строго очертаните рамки на християнската тематичност. Петър Черноризец като представител на официалното християнско православие също се вмества в тези рамки, като, разбира се, далеч не изчерпва всичките й теми. Главното, което го занимава и което е типично за жанра на творбите му (поучения, поучителни слова), е християнската нравственост, грижата за душата. В типологичното обаче би трябвало да се изяви и известна специфичност в изборността на кръга от тълкуваните истини, в склонността и предпочитанията, в начина им на поднасяне. Длъжна съм специално да обърна внимание обаче, че книгата не си поставя литературоведски задачи[5]. Главната цел на изследването е да даде отговор на два основни въпроса: 1. Древни ли са словата, които се свързват с името на Петър Черноризец? 2. Идват ли те в други писмености (сръбската и най-вече руската) от старобългарската писменост?

[5] Вж. за това в цитираните по-нататък трудове на Ем. Георгиев, Д. Петканова, К. Мечев, П. Димитров.

Необходимо е да се направи още една уговорка. В изследването не се разглежда срещащата се в средновековната книжнина Молитва на Петър Черноризец. Тя е поместена в ръкописи, в които по принцип липсват оригинални славянски творби, което ме кара да се съмнявам дали молитвата действително е оригинално славянско съчинение[6].

Книгата е написана в две части. В първата част се разработват проблеми и мнения за произхода и автора на творбите, разглежда се тяхното разпространение в славянската писменост, проследява се историята на текста на отделните съчинения, обръща се внимание на някои особености с косвени данни за хронологията на словата, правят се езикови наблюдения. Втората част съдържа археографски сведения, обнародване на преписи и превод на творбите. Накрая се дават някои приложения и справочен апарат.

Изказвам своята най-сърдечна благодарност и дълбоко уважение към колегите от ръкописните отдели в Санкт Петербург — Руска национална библиотека (РНБ), Библиотеката на Академията на науките (БАН СПб); в Москва — Руска държавна библиотека (РГБ), Държавния исторически музей (ГИМ), Руски държавен архив за древни актове (РГАДА); в Киев — Централната научна библиотека (ЦНБ) и Архив на Франко в Института по литература; в Одеса — Одеска държавна научна библиотека (ОГНБ); в София — Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий" (НБКМ), Библиотеката на академията на науките (БАН); Пловдивската библиотека „Ив. Вазов"; Рилския манастир; в Белград — Народната библиотека на Сърбия (НБС), Библиотеката на Сръбската академия на науките и изкуствата (САНУ); в Дрезден и Лайпциг; в Берлин — Staats Bibliothek Preußischer Kulturbesitz и др. Навсякъде ми бяха предоставени отлични условия за работа.

Специално благодаря за отзивчивостта и за чувството на най-благородна колегиалност на М. А. Момина, Н. Невзорова, Ю. К. Бегунов, О. А. Князевская, Е. В. Чешко, М. Гальченко, Ю. Пандур, А. Милтенова.

Задължена съм на моите млади и способни колеги от Езиково-текстологичната лаборатория в Софийския университет.

Изказвам голямата си признателност на ст. н. с. I ст. д-р Е. Дограмаджиева, проф. Н. Дилевски, ст. н. с. Св. Николова, ст. н. с. Е. Коцева, проф. чл.-кор. Д. Мирчева, проф. А. Минчева, проф. А. Давидов, ст. н. с. Ст. Кожухаров, ст. н. с. Кл. Иванова, гл. ас. С. Богданова, н. с. Цв. Ралева, В. Христова, които ми дадоха ценни препоръки при обсъждане на труда.

[6] Публикуването на молитвата и други сведения за нейното издаване вж. в: Павлова, Р. Към въпроса за книжовното наследство на Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 9, 1981, 76—79. На Петия колоквиум по старобългаристика (София, 1989) П. Димитров изрази увереност, че молитвата на Петър Черноризец е изповедна молитва на цар Петър I.

ПЪРВА ЧАСТ

Първа глава

ПРОИЗХОД, АВТОРСТВО И ВРЕМЕ НА ВЪЗНИКВАНЕ НА ТВОРБИТЕ

МНЕНИЯ ЗА ПРОИЗХОДА НА ТВОРБИТЕ И ЗА ТЕХНИЯ АВТОР

Доста широк кръг слависти от XIX и XX в. са изказвали мнение за произхода и времето на поява на четирите пространни и петте кратки слова (в посочения в увода списък — 1 — 9). Тези мнения могат да се обобщят в две насоки: че словата са древни и че са славянски.

Още в 1858 г. издателите на Слово за поста в „Православен събеседник", като го смятат за руско, заключават: „главное, основное изложение или первоначальный состав слова несомненно принадлежит самым первым векам русской церкви, XI или XII веку"[7]. В. А. Яковлев, имайки предвид същото слово в първичния Измарагд, се съгласява с мнението на неговите издатели от „Православен събеседник" и е категоричен, че то трябва да се отнесе „к относительно древней эпохе русской литературы по элементарности главной части его содержания и совершенной простоте изложения"[8]. Е. В. Петухов, за който СП е руско и който го печата по най-древния познат негов препис в сборника Тр. 12 (РГБ), не се съмнява в „значительной древности поучения"[9]. Н. Галковски се затруднява да определи времето на съставяне на СП, но все пак заключава: „оно могло быть составлено в очень древнее время и впоследствии осложниться вставками"[10]. Когато, описвайки Троицко-Сергиевската ръкописна сбирка, Иларий и Арсений през 1878 г. за пръв път съобщават за преписа на СП в Тр. 12, те са категорични, че творбата е славянска (руска)[11].

Най-ранното съобщение в научната литература за пространното Поучение за душевното спасение прави през 1875 г. А. Попов. Като разглежда сборника Хлуд. 30 Д (ГИМ), той подчертава, че в него са влезли съчинения „восходящие по времени их появления к начальному периоду

---

[7] Слово святыхъ отьць о постѣ по востании церковнаго чину. — Православный собеседник. СПб. Ч. 1. 1858, с. 138.

[8] Яковлев, В. А. К литературной истории древнерусских сборников. Опыт исследования Измарагда. Одесса, 1893, с. 140.

[9] Петухов, Е. В. Поучение Петра о постѣ и молитвѣ. — Изв. ОРЯС, 9, 1904, № 4, с. 150.

[10] Галковский, Н. С. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. Т. 2. —Записки Императорского Московского Археологического института, 18, 1913, с. 142.

[11] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Описание славянских рукописей Свято-Троицкой Сергиевой Лавры. Ч. 1. М., 1878, с. 19.

старославянской письменности“[12]. Към тези съчинения авторът отнася и руското според него ПСД.

Във втория том от събраните Климентови съчинения Слово за душевната полза и Поучение за спасение на душата се определят като вероятни Климентови, т. е. старобългарски съчинения. За пространното ПСД съставителтите са сигурни, че „тази обширна редакция безспорно трябва да бъде приета като първична“[13]. За древно те смятат и краткото Слово за душевната полза, което фактически е извадка от края на пространното ПСД. Като пишат, че не е възможно да се установи с положителност кога, къде и от кого е направено съкращението, съставителите предполагат, че поради старинния си характер и съвсем еднаквия текст във всички преписи Слово за душевната полза трябва да е било създадено още в старо време — ако не непосредствено от Климент, то поне от някой негов ученик[14]. В славянския (старобългарския) произход на СДП не се съмнява Л. Стоянович[15]. Той пръв го свърза с името на Климент, от което логично следва, че времето на неговото създаване ще трябва да се отнесе към IX—X в. И. И. Срезневски възприема колебливо мнението, че СДП е Климентово, но предполага, че авторът е славянин[16].

Вече бе казано, че Соболевски определя словата на Петър Черноризец като старобългарски и отнася тяхната поява към X в. Българският учен Й. Иванов споделя същото мнение, като специално се спира на Слово за временния живот[17]. С това, че посочените от Соболевски слова са оригинални старобългарски, явно е съгласен и Б. Ст. Ангелов, който отделя по-специално внимание на СВЖ и ССВ[18]. Славянският произход на ССВ се възприема и от В. М. Ундолски. Като определя, че Слово о красоте тѣлеснен е руско, и като вижда, че следващото слово в описания от него сборник Унд. 570 е Слово того же петра черноризца о супротивьн сеа жизни, той задава въпрос: „значит и предыдущая статья (Слово о красоте тѣлеснен — б. а., Р. П.) тоже Петра Черноризца?“[19] Слово за телесната красота обаче не може да бъде включено в творчеството на Петър Черноризец. Ундолски просто е пропуснал, че малко преди ССВ, което в сборника Унд. 570 е на л. 55, се намира Слово сто петра черноризца о временѣмь житiи — л. 43б—44б, и че към този именно наслов се отнася уточнението „того же петра черноризца о супротивьн сеа жизни“. Подобен случай срещаме и в ръкописен сборник Пог. 1024.

---

[12] Попов, А. Первое прибавление к описанию рукописей и каталогу книг церковной печати библ. А. И. Хлудова. М., 1875, с. 25.

[13] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2. С., 1977, с. 270.

[14] Пак там, с. 562.

[15] Стоянович, Л. Новые слова Климента Словенского.—Сб. ОРЯС, 80, 1905, 105—107; Стојановић, Љ. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Београд, 1905, с. 336.

[16] Срезневский, И. И. Описание рукописей и книг, собранных для Императорской Академии Наук в Олонецком крае. СПб., 1913, с. 238.

[17] Иванов, Й. Български старини из Македония. Фототипно издание. С., 1970, 385—386. Вж. също публикацията на извадка от архива му, който се пази в библиотеката на БАН (ф. 52, а. е. 47, 33—41): Димитров, П. Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 21, 1987, 28—29.

[18] Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, 51—68.

[19] Каталог славяно-русских рукописей В. М. Ундольского. М., 1870, с. 436.

А. И. Пономарьов публикува Слово на богатыѣ и оубогыѣ и Слово о правдѣ и неправдѣ, без да коментира какъв е техният произход и автор. Впрочем за Пономарьов това е характерно — и за други поучения, включително и Климентови, той не дава обяснения за автора.

Категоричен за славянския произход на Слово за правдата и неправдата е Н. Петров, който го разглежда като втора половина на ССВ. „Эта половина — пише Н. Петров, — начинающаяся словами „первѣе убо сотворена бысть в человѣцѣхъ правда“ в иных рукописях составляет особое поучение, напоминающее своим содержанием известный народный стих о кривдѣ и правдѣ.“[20]

Ю. К. Бегунов отбелязва, че Петър Черноризец е писал в края от царуването на цар Петър[21]. В многотомната академична „История на България“ Д. Ангелов определя Петър Черноризец като автор, творил през X в.[22] Според Д. Ангелов „мнението, че под това име се крие бившият цар Петър, засега не може да се смята за доказано“[23] и справедливо добавя, че все още липсва цялостно издание на трудовете на този старобългарски писател.

У. Федер и Р. Новак включват името на Петър Черноризец в списъка на учениците и последователите на Кирил и Методий в България[24]. С иденфицирането на текстовете, внесени в известния ръкописен сборник Тр. 12, между които е и СП, сериозно се занимаваха неговите издатели У. Федер, Й. Поповски и Ф. Томсън. За СП не се сочи гръцки аналог[25] и както смята У. Федер, и в бъдеще за него „няма да намерим гръцки оригинал“[26].

Е. Дограмаджиева отнася Петър Черноризец към авторите от така наречения трети етап на старобългарския език (първият е Кирило-Методиевият във Византия, вторият — в Моравия и Панония, третият — в България). Петър Черноризец е даден заедно с Презвитер Козма[27].

Към X в. отнасят творчеството на Петър Черноризец и други български учени, като Й. Иванов[28], Б. Ст. Ангелов[29], Ем. Георгиев[30], К.

---

[20] Петров, Н. О происхождении и составе славяно-русского печатного пролога. Киев, 1875, с. 242.

[21] Бегунов, Ю. К. Козма Пресвитер в славянских литературах. С., 1973, с. 220.

[22] История на България. Т. 2. Първа българска държава. С., 1981, с. 436, 437.

[23] Пак там, с. 437.

[24] Федер, У., Р. Новак. За приноса на Методиевите ученици в тълкувателната литература. — Кирило-Методиевски студии, 4, 1987, с. 304.

[25] Popovski, J., F. Thomson, W. Veder. The Troickij sbornik. Text in Transcription.— Полата книгописьнаѧ, 21—22, 1988, с. II—IV.

[26] Писмо на У. Федер до Р. Павлова от 30. XI. 1987 г.

[27] Дограмаджиева, Е. Своеобразие этапов книжного староболгарского языка. — Palaeobulgarica, 5, 1981, № 1, с. 57.

[28] Иванов, Й. Цит. съч., 383—387.

[29] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., 51—68.

[30] Георгиев, Ем. Литература на изострени борби в Средновековна България. С., 1966, 17—29.

Куев[31], Р. Павлова[32], Кл. Иванова[33], К. Мечев[34], А. Минчева[35], Д. Петканова[36], П. Димитров[37] и др.

Вижда се, че за славянския произход и древността на различните слова са се изказвали немалък брой авторитетни учени, познавачи на старата славянска преводна и оригинална писменост. Прави впечатление, че в публикациите на словата, в сведенията за тях, дадени досега в научната литература, няма изразено предположение, че те могат да са преводни. Известно изключение в това отношение правят някои описи на ръкописи, в които името на Петър Черноризец може да се смеси с името на византийския писател Петър Дамаскин. Така в 1825 г. К. Калайдович и П. Строев в Описа на сбирката на Ф. А. Толстой в именния показалец пишат: „Петра Ченоризца (Дамаскина) слова и отрывки“[38], като смесват реални слова на Петър Дамаскин с тези на Петър Черноризец. За Слово стго петра о временнѣмь семь житьи в сборника Тр. 11 (фонд 304 I), л. 88, авторите на описа след името на Петър в скоби са добавили (Дамаскин)[39]. Но в азбучния показалец накрая на описа те сами са се усъмнили, като са отбелязали: „Петра Дамаскина... слова (его ли?)“[40] Тази реакция е естествена, защото посочените в показалеца съчинения не са само на Петър Дамаскин и тъй като авторите са различни, съчиненията не са еднотипни по своя характер. Кой е Петър, словата на когото влизат в Пролога, не е докрай ясно и на Н. Петров, който пише: „из более крупных вкладчиков в печатный наш пролог остается некто Петр. С именем Петра Черноризца или някоего Петра в прологе помещено пять поучений, а именно 31 октября, 23 декабря, 28 февраля, 19 и 29 июля. Некоторые из них

---

[31] Куев, К. Черноризец Храбър. С., 1967, с. 39.

[32] Павлова, Р. 1. Учительные слова Петра Черноризца. — Palaeobulgarica, 3, 1979, № 4, 51—63; 2. Към въпроса за книжовното наследство..., 76—81; 3. Петър Черноризец в старобългарската литература. — Руски и западни езици, 1981, № 2, 6—10; 4. Словото на Петър Черноризец за богатите и бедните в руската книжнина. — В: Кирило-Методиевите традиции в славянските езици. Първи полско-български сборник. С., 1985, 126—143; 5. Неотбелязано съчинение в Берлинския сборник. — Palaeobulgarica, 9, 1985, № 2, 120—121; 6. Петър Черноризец и неговите слова. — В: Българистика и българисти. С., 1986, 178—182; 7. Петр Черноризец в древнеболгарской литературе. — В: Дейността на братя Кирил и Методий в Панония. Ciril és Metód tevékenysége Pannóniában. Hungaro-Bulgarica 1. Budapest, 1986, 85—90; 8. Der Schriftsteller Petar Černorizec im altbulgarischen Schrifttum. — Festschrift für Wolfgang Gesemann. Bd. 6. München, 1986, 203—211; 9. Творчеството на Петър Черноризец като продължение на Кирило-Методиевото дело в България. — Кирило-Методиевски студии, 4, 1987, 311—314; 10. Слово Петра Черноризца о посте и молитве, о церковном чине и уставе. — В: Tradycie Cyryla i Metodego w językach literaturach słowiańskich. Warszawa, 1988, 107—119; 11. За творбите на Петър Черноризец...; 12. Климентови ли са Поучение за душевното спасение и Слово за душевната полза? — Език и литература, 46, 1991, № 1; 13. Слово за всяко противене. — В: Христоматия по старобългарска литература (под печат); 14. За творчеството на Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 25—26, 1991, 73—84.

[33] Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, с. 48, 65, 420, 450, 465, 466, 476.

[34] Мечев, К. Дни на ратни беди. С., 1983, 57—72.

[35] Минчева, А. Аспекти на формиране на нормите на старобългарския книжовен език. — В: Изследвания по Кирило-Методиевистика. С., 1985, с. 183.

[36] Петканова, Д. Старобългарска литература. Ч. 1 (IX—XII в.). С., 1986, 344—356.

[37] Димитров, П. Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 21, 1987, 26—49; Димитров, П. Расте цената на Берлинския сборник. Новооткрити слова на Петър Черноризец и Григорий Презвитер. — Антени, № 47 (827), 19 ноем. 1986.

[38] Калайдович, К., П. Строев. Обстоятельное описание славянороссийских рукописей графа Ф. А. Толстого. М., 1825, с. 784.

[39] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Описание..., с. 15.

[40] Пак там, с. 30 (според номерацията на справочния апарат).

несомненно принадлежат византийскому писателю XII века Петру Дамаскину."[41] От цитата се вижда, че Н. Петров смесва двама автори — Петър Черноризец (словата за 31 октомври, 23 декември, 28 февруари) и Петър Дамаскин. Защо се получава това смесване? Отговорът не е труден: в някои случаи Петър Дамаскин е назован в наслова на свои съчинения като Петър Черноризец. Например в ръкописен сборник XV в. от Троицката сбирка (РГБ, ф. 304 I № 763), л. 208, намираме творба на Петър Дамаскин с наслов: петра чернорнзца сказаніе отъ златоустаго къ нѣконмь нноконь. Начало: любнте смѣреніе еже паче всѣхъ вѣстъ христосъ смѣрнвын себе до смерти... Впрочем този факт е уточнен още от А. И. Соболевски, който посочва славянски преписи от това съчинение на Петър Дамаскин и дава сведения за гръцкия му аналог[42]. Към това Соболевски добавя и аргумента, че съчиненията на Петър Дамаскин са били преведени в България през XIII—XIV в., а в Русия са станали известни не по-рано от края на XIV в.: „не может быть и речи о том, чтобы слова, принадлежащие Петру Черноризцу, о которых нами говорено выше, и которые известны в русских списках XII—XIII в., могли принадлежать Петру Дамаскину. О разнице в языке мы уже не говорим."[43] Соболевски смята, че Петър Дамаскин е живял „в средата на XI век". Но повечето изследвачи свързват живота и творчеството на Петър Дамаскин с XII в., което прави още по-правдоподобно мнението на Соболевски за времето на техния превод у нас. За това, че Петър Дамаскин е живял през XII в., от съществено значение е следното пояснение в предговор към второто издание на неговите съчинения[44]: „Повторяя предисловие, написанное нами в 1874 г., считаем нужным прибавить, что в нем вкралась неточность. На стр. 11-й после различных мнений о времени жизни писателя Петра Дамаскина сказано, что время, в какое он жил, неизвестно достоверно. В ответ на это в Братском слове за 1876 г., кн. 3, с. 196 было упомянуто и удостоверено тремя греческим рукописями, что писатель Петр Дамаскин жил в XII в. С этим соглашаемся и нимало сему не противоречим."[45]

Освен изредените вече аргументи на Соболевски, че Петър Черноризец и Петър Дамаскин са различни автори, бихме могли да прибавим още едно доказателство — съпоставката на издадените съчинения на Петър Дамаскин с творчеството на Петър Черноризец. Това сравняване показва, че творбите на двамата автори не съвпадат и са различни по своя характер, език и стил. Заключението от всичко казано дотук е, че наистина Петър Черноризец, автор на посочените съчинения, и византийският писател Петър Дамаскин са две различни лица.

Името Петър като византийски автор, естествено, не се покрива само с Петър Дамаскин. В известния труд на Ханс Георг Бек например се споменават мнозина автори с това име[46]. Но направените съпоставки с

[41] Петров, Н. О происхождении и составе славяно-русского печатного пролога, с. 242, 285.

[42] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 318.

[43] Пак там, 318—319.

[44] Творения преподобного и богоноснаго отца нашего священномученика Петра Дамаскина в русском переводе с эллино-греческаго. Кн. 1. М., 1874; Изд. второе в двух книгах. Киев, 1902; Изд. третье. Киев, 1905.

[45] Обяснението на Ювеналий, архиепископ Литовски и Вилненски, включено в предговора на второто издание, Киев, 1902.

[46] Вж. Beck, H. G. Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959.

творчеството на известни византийски творци, носещи името Петър, от една страна, и творчеството на Петър Черноризец, от друга страна, засега не отвеждат към определени византийски извори. Това, разбира се, не изключва изцяло вероятността сред многобройните византийски съчинения да съществуват подобни творби (само в картотеката на Н. К. Николски, която той не е успял да завърши, са отбелязани 11 200 преводни от гръцки произведения[47]; естествено, цифрата далеч не се отнася само за омилетиката). За творбите на Петър Черноризец, както вече беше споменато, може да се каже това, което е характерно за творчеството и на другите старобългарски писатели — те са построени с използуване на мисли, изрази, теми и тълкувания, заети от византийски източници, т. е. те са плод на изискванията на своето време.

В славистичната наука, макар и с несигурност, е изказано предположение, че зад името на „Петър Недостойни", автор на Слово за поста, може да се крие името на Петър Руски. Това предположение, както беше споменато, е на Е. В. Петухов, който, издавайки Слово за поста по Тр. 12, пише: „Кто такой был этот „Петр недостойный"? Мы не можем дать на это определенного ответа. Не был ли это тот „Петр русский, имя которого стоит в известной редакции списка „книг неложных" среди самых уважаемых и известных имен авторов и произведений византийской и славяно-русской письменности?"[48]

Петър Руски се споменава в някои руски ръкописи като автор, който е позволено да се чете. Например в ръкопис Синод. 491, който се пази в ГИМ и съдържа съчинения на Максим Грек, написани през XVI в., а част от тях през XVII в., на л. 641 се казва: ѡ правѣ стꙑ апл҃ъ и стꙑ ѻц҃ъ о книгѣ҃ нх же подобаѥ҃ честн, и вниматн нн҃хъ҃ не вниматн нн честн. По-нататък сред имената на одобрените стои и името на Петър Руски, срв.: „... кнѧзь словенскн петръ ꙋ҃кій, спнрндонъ (еп. владнмірскій?)..."[49]

И досега в славистичната наука не е докрай изяснено кой се крие зад името на Петър Руски. Обикновено се смята, че Петър Руски това е руският митрополит Петър. Впрочем в руското православие са известни няколко руски светци с името Петър. През м. март се почита „Страдание Стефана и Петра мучеников казанских". Стефан и Петър са бивши казански мохамедани, покръстили се през 1552 г.[50] През м. юни е паметта на св. Петър царевич Ростовски. Петър Ростовски, мохамеданин, става християнин през XIII в. и умира вероятно в 1290 г.[51] Той, макар че е бил от ордата (нарича се още Петр Ордынский), успял да се научи да чете на руски, но няма сведения да е бил книжовник. Третият е митрополит Петър, паметта на когото се почита през декември (21. XII) и за когото митрополит Киприан пише житие. В началото на XIV в. (1308 г.) той отива в Цариград, където получава сан митрополит. Умира на 21. XII. 1326 г.[52] Паметта му се

[47] Покровская, В. Ф. Картотека академика Н. К. Никольского. — Труды АН СССР. Т. 1. М. — Л., 1948, 142—150; Адрианова-Перетц, В. П. Картотека Н. К. Никольского. — Вопросы языкознания, 1961, № 1; Лихачев, Д. С. Текстология. Л., 1983, с. 101.

[48] Петухов, Е. В. Цит. съч., с. 151.

[49] Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел второй. Ч. 2. Писания догматические и духовно-нравственные. М., 1862, с. 520, 577—578.

[50] Вж. Филарет архиепископ Черниговский. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описания жизни их. Изд. третье с дополнениями. СПб., 1882, с. 399.

[51] Пак там, кн. II, вж. м. юни.

[52] Пак там, кн. III, вж. м. декември; мощите му са поставени в храма през 1471 г.

почита от 1339 г.[53], когато е била призната канонизацията му от Константинопол. Митрополит Петър е известен в ръкописните извори обикновено като свети чудотворец Петър. Например в ръкописните пролози на 21. XII намираме: „св. Петр Митрополит Московски и всеѧ Руси Чудотворец". С името на митрополит Петър се свързват шест послания[54], различни по съдържание, тематика, език и стил от словата на Петър Черноризец. Но да допуснем, че Петър Руски не е митрополит Петър, а някой друг руски автор, живял в по-древно време. Такова предположение за СП не би било възможно, тъй като езикът на словото в руските ръкописи показва, че текстът отвежда към старобългарски протограф.

Както вече беше отбелязано, категоричното мнение за Климентово авторство на краткото Слово за душевната полза изразява Л. Стоянович. Съставителите на втория том от събраните съчинения на Климент Охридски (обработката е на Хр. Кодов) включват СДП и ПСД в тома с вероятни Климентови творби. В случая е важно да се види какви са аргументите на посочените автори за това, че СДП и ПСД са на Климент Охридски.

1. Излиза се от положението, че името на автора не е засвидетелствувано нито в заглавията, нито по някакъв друг начин, следователно може да се предполага авторът да е Климент. По-широкото запознаване с текстологическите особености на съчинението наистина не дава името на Климент, но ни отвежда към друго име — на Петър Черноризец. Вече бе подчертано, че по-древен е пространният текст на Поучение за душевното спасение, познат засега в два преписа. В единия от тях (РНБ), F I 4) името на автора е съобщено: Поученне о спасеннн дꙋшевнѣмь петра черноризца. Този факт не може да се приеме за случаен, тъй като в СЖС, съставено с използуване на изрази и пасажи от същото пространно ПСД, името на автора Петър Черноризец се дава винаги[55], а даже в някои преписи се уточнява, че Петър Черноризец е светец, например: Слово сѣго ѡца нашⷭ петра черноризца. Това означава, че съставителят на СЖС е бил съвсем наясно на кого е съчинението, което е използувал.

За връзката на преработените слова във вторичния Измарагд (гл. 133 — ССОВЖ, и гл. 157 — СЖС) с творби на Петър Черноризец говорят и други факти. За вторичния Измарагд, както е известно, е характерно доста свободното боравене с изходните текстове. Така е станало и със Слово за душевната полза, въз основа на което авторът на Измарагда от II редакция е създал малко по-голямото Слово сѣтыхъ ѡцъ о временнѣмь жнтнн. Този наслов не бива да се смята за случаен, защото чрез него явно също има насочване към Петър Черноризец, едно от словата на когото е озаглавено: Слово петра черноризца о временнѣмь жнтнн семь. С други думи, връзката става двояка: а) авторът на измарагдовото (обикновено под № 133) Слово за временния живот е използувал заглавието на едно от съчиненията на Петър Черноризец; б) при обработката на съдържанието същият автор е взел пасажи от друго слово — Слово за душевната полза, което е извадка от пространното ПСД на Петър Черноризец.

---

[53] Вж. Архиен. Сергий. Полный месяцеслов Востока. Т. 1. М., 1875, с. 608.

[54] Вж. Словарь книжников и книжности Древней Руси XI — первая половина XIV в. Л., 1987, 327—329. На с. 329 е дадена литература за митрополит Петър.

[55] Вж. наслова на преписите на СЖС във втората част на книгата.

В светлината на тези разсъждения не би трябвало и насловът Слово петра черноризца о житии семь да се смята за случаен. Тук виждаме същия механизъм: съставителят на Измарагда от втора редакция се е възползувал от същото заглавие: Слово петра черноризца о временѣмь житии семь, като е изпуснал само думата временѣмь, а изложението на Слово о житии семь е основано върху друго съчинение на Петър Черноризец — ПСД.

2. В труда „Новые слова Климента Словенскаго", където освен другите съчинения е включено и Словото за душевната полза, Л. Стоянович формулира други два аргумента, че посочените слова са Климентови: „все они известные и неизвестные встречаются рядом со словами Златоуста" и още: „все очень небольшого размера"[56]. Тези аргументи естествено не могат да защитят Климентовото авторство на СДП. Известно е, че Йоан Златоуст е бил представител на нравственото богословие и неговите поучителни съчинения са получили голямо разпространение в славянската писменост, като са влезли в различен вид ръкописни книги. Но заедно със съчиненията на Златоуст (негови или приписвани на него) вървят освен творбите на Климент Охридски и произведенията на редица други неславянски и славянски автори, представители на поучително-повествователната литература. Между тях е и Петър Черноризец.

Известно е, че с авторството на Климент се свързват както по-големи, така и по-кратки поучения. СПД наистина е „неголямо по обем", но това не е белег, който може да определи именно Климентовото авторство, тъй като появата на кратки слова въз основа на пространни творби е широко представен процес в старобългарската литература, който е имал своите причини.

3. Доказателства за Климентовото авторство на Слово за душевната полза според Хр. Кодов са общият нравствено-назидателен стил и отделни пасажи в словото. „Общият нравствено-назидателен стил" не е сигурен аргумент за авторството на Климент, тъй като това може да се каже за много други представители на преводната и оригиналната старобългарска поучителна литература. В пълна степен този „стил" важи и за творчеството на Петър Черноризец[57].

По-интересно е другото доказателство, формулирано както от Л. Стоянович, така и от Хр. Кодов, а именно, че „отделни пасажи" в СДП ни насочват към Климент. Спирайки се на изрази от СДП, общи с други слова на Климент, Л. Стоянович отбелязва: „немного параллельных мест можно подобрать к этому поучению". Хр. Кодов коментира два примера, които дава и Л. Стоянович. Те са:

а) „характерният Климентов съвет към пасомите да бъдат християни не само по име, но и по дела"[58], който освен в СДП се среща, както посочва Кодов, в Първичното слово за неделния ден, в Климентовото слово за Петдесетница, във Второто слово за Богоявление[59]. За по голяма яснота представям фразата в Слово за душевната полза заедно с нейните „паралели" в слова на Климент Охридски:

---

[56] Стоянович, Л. Новые слова..., с. 6. За СДП Л. Стоянович слага заглавие „Поучение и память перенесения мощей св. Николая" (вж. с. 105).

[57] Георгиев, Е. Цит. съч., 17—29; Петканова, Д. Цит. съч., 349—355.

[58] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 561.

[59] За Второто слово на Богоявление тази констатация не е съвсем точна.

слово о дүшевнѣн ползѣ
(РГБ, Рогож. 511, л. 60а)
бүдемь нстовѣн крⷭтіане
а не нмены точію но дѣлы
В обширното ПСД (F I 4, л. 210) изразът е:
бѫдѣ нстннніи
хрⷭтіане а не нменн точіѫ

поүченнѥ ѥп҃па клнмента
на стоѥ въскрьсенніѥ[60]
а не словѣмь тьчню
нарнцанмъ съ крьстыанн
поүченнѥ на пѧтікостнн[61]
н не точью словомь крⷭтіанн
нарнцающе сѧ нъ подвнгнѣмь
сѧ добрана дела

б) Като друг общ израз се дава: прндѣте блⷭвеннн бца моего, „с който Климент обича да завършва своите нравствено-поучителни слова“[62]. В СДП този евангелски цитат (Мат. 25: 34) също завършва словото: прндете блⷭвннн оц҃а моего (Пролог от XIII в., РНБ, Fп I 47). В Рогож. 511 вм. прндете е употребено грядете. Същия евангелски цитат намираме почти в края и на ПСД: прінднѣте блⷭвенін ѡц҃а моего (F I 4, л. 210а).

Съпоставката на двата израза в СДП и някои Климентови творби наистина показва близост, но само тези два примера (при това единият е цитат от Евангелието) едва ли могат да докажат Климентовото авторство на СДП. По-логично би било предположението, че Петър Черноризец, даже и да се е възползувал от смисъла на Климентови изрази, също би могъл да употреби подобна фраза или известен евангелски цитат.

Л. Стоянович при защитата на Климентовото авторство за публикуваните от него слова се позовава на още един пункт: „ясность и простота его речи“[63]. Простотата и яснотата на езика са характерни не само за Климент Охридски. С по-голяма сила подобен аргумент може да бъде не в полза на твърдението, че СДП е непременно на Климент, а че то не е преводно, а оригинално славянско произведение.

А. И. Соболевски, както вече беше отбелязано, е убеден, че Петър Черноризец е старобългарски автор. Главният аргумент на Соболевски в защита на това мнение, който можем да извлечем от кратката му статия, е впечатлението му за езика. Езикът, отбелязва Соболевски, в по-древните преписи показва „достатъчно ясно“, че Петър не е русин, а южен славянин, един от дейците на най-древната църковнославянска писменост[64]. При характеристиката на Поучение за спасението на душата Соболевски дава някои конкретни лексикални примери, несъмнено потвърждаващи според него южнославянски словарен материал: небонъ, мѣннти (думать), слѣдникъ (наследник), пошибеніе (безумие), зѣть (жених), единочадъ.

Другият извод на Соболевски е, че авторът Петър Черноризец е творил през X в., тъй като зад неговото име Соболевски е твърде склонен да види цар Петър I.

Предположението си Соболевски защитава с доказателствата, че в старата писменост са били известни произведения с автор цар Петър. Видният руски славист посочва два извора за това — цитат от цар Петър в

[60] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 157.
[61] Пак там, т. 2, с. 344.
[62] Пак там, с. 561.
[63] Стоянович, Л. Новые слова..., с. 7.
[64] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 317.

сборник от XVI в. от сбирката на Ундолски № 585 (начало: петрь царь рече...) и бележка на Яков от София, която Соболевски тълкува, че „Яков е бил запознат с някакъв сборник (= книги), където е имало текстове с името на цар Петър български“[65]. Към това Соболевски добавя, че цар Петър е починал като монах и че е бил светец (посочват се стихирите от Зографския трефологий, т. е. Драгановия миней, напечатани от Срезневски, и други, „издадени от Григорович“[66].

„Догадката“ на Соболевски, че Петър Черноризец и цар Петър са едно и също лице вече се превръща у Й. Иванов, Е. Георгиев, П. Димитров в категорично мнение. Й. Иванов разширява аргументацията на Соболевски и добавя нови данни за това, че цар Петър е светец (в Зографското евангелие № 43 от 1305 г., в Станиславовия пролог, в Румянцевския пролог, в Дриновския поменик на българските царе, в разказа за зографските мъченици, „в българския летопис от XI в.“, във Виргинската грамота)[67]. Й. Иванов разглежда „службите“ за цар Петър, които според него са две. Той е убеден, че цар Петър е бил „действителен монах“[68] в манастир „в Преслав или в околността му“[69], където е оставил „благи спомени за своя добрын уставъ“[70]. Към това Й. Иванов прибавя и впечатлението си, че в словата на Петър Черноризец „вее крайно смирение и монашеско отчуждение“[71] и „размишления, които силно наумяват психиката на кроткия царствен монах“[72]. Б. Ст. Ангелов допълва извороведските данни за книжовната дейност на цар Петър с едно известие на П. Р. Славейков[73]. Междувременно бе намерен и обнародван още един препис от цитата петрь царь рече...[74]

Вероятно въпросът, дали цар Петър и Петър Черноризец са едно и също лице, би се разрешил по-сполучливо, ако разполагахме с житие на цар Петър, каквото несъмнено е имало, щом като царят е бил канонизиран. За такова житие съобщава през 1883 г. Филарет, архиеп. Черниговски, който на с. 31 от книгата си „Святые южных славян“ в бележка 62 пише следното: „Жизнь ц. Петра описал Феофилакт болгарский, тот, который писал о струмницких мучениках и о св. Клименте; но описание остается в недоступных рукописях — Fabricii bibl. grac. ed. Harles, VII, 598. Здесь неизданные сочинения Феофилакта: „Разговор о природе, посвященный Петру царю болгарскому“ и „Жизнь сего царя“[75]. Но в случая Филарет се е заблудил, тъй като в Библиотека грека на Фабрициус-Харлс, VII, 598, която той цитира, буквално в три реда се отбелязва, че според Монфакон[76] един

[65] Пак там,
[66] Пак там, с. 318.
[67] Иванов, Й. Цит. съч., 383—384.
[68] Пак там, с. 385. Вж. също публикуваната извадка от архива на Й. Иванов в: Димитров, П. Петър Черноризец..., с. 28.
[69] Иванов, Й. Цит. съч., с. 384.
[70] Пак там, с. 385.
[71] Димитров, П. Петър Черноризец..., с. 29.
[72] Иванов, Й. Цит. съч., с. 385.
[73] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 55.
[74] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 456; Павлова, Р. Петър Черноризец в българската литература, с. 9 (публикувано в превод на съвременен български език).
[75] Святые южных славян описание жизни их Филарета архиепископа Черниговского. СПб., 1883, с. 31, бел. под линия 62. П. Димитров приема буквално това съобщение на Филарет (вж. Петър Черноризец..., с. 39).
[76] Montfancon, Bibl. bibliothecarum. M. 55 I, p. 505.

ръкопис на Библиотека Амброзиана в Милано съдържа Диалог на Теофилакт с Петър, цар на България. Ръкописът е гръцки, от началото на XIV в. и има сигнатура E 9, № 270. В него е поместено писмо на Цариградския патриарх Теофилакт (не Теофилакт Охридски!) до българския цар Петър, гръцкият текст на което заедно с факсимиле и с руския му превод е издал още Н. М. Петровски през 1913 г.[77], а В. Златарски през 1927 г. го публикува на български, като го сверява с гръцкия оригинал[78]. Всъщност житие на цар Петър досега не е издирено, а следата, която е посочил Филарет, се оказва погрешна.

Ръкописните извори са запазили служба за цар Петър. Известно е, че службата обикновено се създава след житието на признатата за светец личност, като доутвърждава култа към него и се изпълнява в деня, определен за празнуването му. За цар Петър денят е 30 януари, без обаче да се знае точно защо именно тази дата е определена за негова прослава. Й. Иванов публикува два текста, като смята, че службите за цар Петър са две[79]. През 1974 г. Ст. Кожухаров за пръв път съобщи, че „двете служби" всъщност са една[80]. Като има предвид химнографската композиция от минеен тип, Ст. Кожухаров доказва, че текстът в Драгановия миней и в ръкопис № 434 на Белградската народна библиотека са два фрагмента, съединяването на които „показва какъв приблизително е бил съставът на недостигналия до нас протограф: а) вечерна стихира на „гѡсподи въззвахъ" и стиховна стихира; б) утринна — канон, светилен, стиховни стихири със „слава". Очевидно това е служба от студийски тип, но непълна."[81] Във фундаменталния си труд „Старобългарската песенна поезия", който авторът любезно ми предостави преди публикуването му, бележката от 1974 г. е разгърната по-подробно. Ранните служби — както отбелязва Ст. Кожухаров — се изграждат според литургичната практика на Студийския типик: двуделна композиция от вечерна и утринна с определен брой песнопения във всеки дял, с определен състав на жанровите форми, които изграждат композицията. Следователно за едната служба на цар Петър са необходими 3 стихири на „гѡсподи въззвахъ" със или без „слава", една стиховна стихира и отпустителен тропар във вечерния дял. За утринната са необходими седален, канон, кондак и икос, светилен, стиховни стихири със *или без „слава". Това е всичко, допустимо за композициите* от разглеждания тип[82]. По тази схема Кожухаров реконструира службата за цар Петър въз основа на запазените фрагменти или по-скоро „съкратени редакции" в Драгановия миней и Белградския миней, отбелязвайки липсващите песнопения и жанрови форми. Тъй като изводите на Ст. Кожухаров не подлежат на съмнение, по-нататък при цитирането се говори за „служба" (а не „служби") на цар Петър I.

---

[77] Петровский, Н. М. Письмо патриарха Константинопольского Феофилакта царю Болгарии Петру. — Изв. ОРЯС, 18, 1913, № 3, 356—372.

[78] Златарски, В. Н. История на първото българско царство. Ч. 2. С., 1927, с. 562, 840—845. Вж. също: Извори за българската история. Т. 9. С., 1968, с. 183; Ангелов, Д., Б. Примов, Г. Бакалиев. Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори. С., 1967, с. 41.

[79] Иванов, Й. Цит. съч., 383—394.

[80] Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1. С., 1974, бел. 28, с. 288.

[81] Пак там.

[82] Кожухаров, Ст. Старобългарската песенна поезия, с. 109 (машинопис).

* * *

Без да изразявам категорично мнение и сигурност, че цар Петър и Черноризец Петър са едно и също лице, смятам, че има научна основа за формулиране на хипотеза по това предположение. Ще се опитам да подредя както изказаните досега, така и някои допълнителни аргументи и съображения по този въпрос.

1. Петър, авторът на поучителни съчинения, е наречен Черноризец. Впрочем самият той назовава себе си „Петър недостойни" (СП, Тр. 12) или „Петър някой" (СВЖ — Рилски манастир, 2/25 (4), ССВ — почти всички преписи), а Черноризец е добавено после, като с това се обяснява, че авторът на словата е бил монах. Макар че за последните години от живота на цар Петър сведенията са оскъдни[83], историческата наука не подлага на съмнение факта, че цар Петър е бил монах, т. е. Черноризец. В наслова на Зографския фрагмент (в Драгановия миней) от службата, съчинена за царя светец, е написано: памѧ҇ тго wцѣ ншего петра ннокаго бывшаго цр҃ѣ бльгарѣмъ. Също и в Белградския фрагмент: придѣте вси вернн. петра мнниха да вьсхвалнмь бывша w҃ ба҃ цр҃ѣ бльгарьска[84].

Интересни за монашеството на цар Петър са използуваните от Й. Андреев уточнения, че през средните векове са съществували два вида монаси. Едните са приемали малка, а другите — голяма (велика) схима. За разлика от втория, в първия случай смяната на кръщелното име не е била задължителна. Царят е приел така наречената малка схима, която не го е задължавала да смени името си, т. е. той е запазил светското си име Петър[85].

Тъй като историческите данни за последните години от живота на цар Петър са съвсем недостатъчни, не можем да сме сигурни кога точно той се е замонашил. Мненията на историците по този въпрос са противоречиви. Като цитира някои от тях, Й. Андреев признава: „хронология этих событий весьма запутана."[86] Но в противоречие с тази вярна констатация той е сигурен, че царят е станал монах през януари (!) 970 г., при това е бил тежко болен[87] и не е имал никаква възможност да се занимава с литературна дейност[88]. Може би в бъдеще историческите извори ще осветлят този период от живота на царя по-точно. Но в службата за цар Петър има един момент, който заслужава коментар. Като се обръща към царя светец, авторът на текста пише: ты бо въ҆зрѣжанниемь н молитвами дш҃ж сн wцтнкъ. алканниемь н жѫданниемь тѣло сн истннкъ[89]. Справедливо е тълкуването на П. Димитров върху това изречение, че изтъняването на тялото на царя монах ще да е било „следствие на монашески аскетизъм"[90], който не е протекъл изведнъж, а за определено време, т. е. царят е станал черноризец не

[83] Поради недостатъчния изворов материал даже годината на смъртта на цар Петър се определя от различните изследвачи различно: 963, 967, 968, 969, 970 и пр.

[84] Вж. Иванов, Й. Цит. съч., с. 387, 392.

[85] Андреев, Й. Кем был Черноризец Петр? — Byzantinobulgarica, 1980, № 6, с. 52.

[86] Пак там.

[87] Известно е съобщението на византийските историци, че цар Петър малко преди смъртта си е получил епилептичен удар. В. Златарски коментира това съобщение, като уточнява, че ударът не е бил епилептичен, а апоплектичен — вж. Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 2. С., 1971, с. 579, бел. 4.

[88] Андреев, Й. Цит. съч., с. 53.

[89] Иванов, Й. Цит. съч., с. 292.

[90] Димитров, П. Петър Черноризец..., с. 40.

непосредствено преди самата си смърт. Той е „изтънил" тялото си чрез въздържание, пост и жажда, успял е да остави на питомците си добър устав и благи спомени, т. е. това е невъзможно, ако той е станал монах през януари 970 г., когато вече е бил прикован на легло. Всъщност Й. Иванов е прав в убеждението си, че цар Петър е бил монах в манастир.

Петър, авторът на поучителни слова, е определен от средновековните книжовници като черноризец. От внимателния прочит на неговите творби се вижда, че в ССВ се вплита текст, в който се говори от първо лице единствено число, т. е. текстът има характер на изповед, на отричане от житейското, което пречи съподобнти сѧ а҃ѣлъскоумоу образоу причастнти сѧ въ лнкъ мьнишъскън[91]. Цитирам текста на отричането от ССВ[92]: прожену щедротою бт҃во неправедноє. и възлюблю хв҃у нищету земьную. да мн дасн нб҃ноє ба҃тьство. прожену вздержанниемь снлу телесную. да нзнеможеть во мне плотьскаѧ похоть. да мн дасть гъ дв҃тво держатн и чтоту. и съ а҃нглы въ дв҃твѣ бытн. прожену славохотые смнренниемь. да не будеть во мнѣ величаные сеѧ жизнн саномь. но печаль о спнн. да нзбавнть ма гъ w҃ всего зла. и помнлуеть на судѣ. прожену лицемѣрые и чл҃вкоугоженние w҃ себе. да буду хв҃ъ рабъ да мн прниметь мл҃тву егда плачью сѧ к нему и очтнть ма w҃ грѣхъ и спть ма. прожену прелесть пустошную и радостн сего свѣта. и буду дрѧхлъ всегда и печаленъ. да ма х҃ъ прославнть в радостн оноѧ жизнн. прожену злын нравъ w҃ с҃рца своего и дамь волю правдѣ бнн и да престанеть во мнѣ рать вражьѧ нже нсперва ма губнть. и буду w҃ селѣ не нмы волѧ своеѧ. да ма наставнть х҃с на нстнну свою бжт҃веную кенже не можеть супротнвнтн сѧ нникакыаже лесть нн вражьѧ нн своѧ нн нн҃ѣхъ чл҃вкъ но паче нннн мене начнуть послушатн к нимже ма бъ прнблнжнть и w҃ тѣхъ скоро возметь.

Структурната форма на откъса — отричане от греховното в този живот, приближаване към божественото, следствието: и буду w҃ селѣ не нмы волѧ своеѧ да ма наставнть х҃с на нстнну свою бжт҃веную, мотивира изповедта и я свързва с молитвата, позната от Синайския евхологий. Впрочем от съчиненията на Петър Черноризец като цяло лъха внушение за строго и чисто монашеско поведение. Чрез словата си Петър Черноризец изпълнява монашеското задължение за поученне бжнемъ словесемъ[93].

Словата на Петър Черноризец в цялост и изповедта от ССВ са подчинени на общи структурни и тематични изисквания на жанра и в този смисъл те са надличностни. Но в отделни случаи в изповедта прозират сведения за нейния автор. Изглежда, че и средновековните книжовници са възприели някои места в нея като твърде лични, защото авторът, който от ССВ е създал кратката редакция — СПН, когато е стигнал до изповедта, я е пропуснал и е продължил с текст след нея. ССВ е познато освен в пространна още и в малко по-съкратена редакция (вж. първа част, трета глава и текстовете във втора част), като в нея също е избегната част от края

[91] Цитат от Синайския евхологий: Nahtigal, R. Euchologium Sinaticum. Ljubljana, 1942, 86в 22—24, p. 268.

[92] Цит. по пергаментен пролог от XIV в. РНБ, Пог. 59, л. 206а—206б.

[93] Nahtigal, R. Цит. съч., мо҃ на҃ хотащнмь прнѧти wбразъ мънишъскы, 92а 2—3, 284—285.

на изповедта. За социалното положение на автора намираме косвено доказателство в първата половина на изречението в края на изповедта в ССВ: но паче нннн ма начнуть послоушатн. Петър става монах, когото вече нннн, т. е. други по-добре ще започнат да слушат. Тези други са братята монаси. Сравнителната форма *по-добре* загатва за положението на автора преди замонашването — него и в предишния живот също са го „слушали", т. е. „са му се подчинявали", но сега в манастира това ще стане по-добре. Изразът нннн ма начнуть послоушатн[94] подсказва още, че положението на автора едва ли е на обикновен монах, а по-скоро на човек, когото особено уважават или който има някаква власт над тези нннн, щом те ще започнат да го слушат.

От изповедта би могло да се разбере, че авторът ѝ в светския живот вероятно е имал богатство и сан, щом като *първото,* от което се отрича, е богатството, третото — да не будеть во мнѣ величанїе сеи жизни саномь. Думата *сан* едва ли би присъствувала тук, ако авторът действително не го е притежавал, което именно е наложило да се отрича от него.

Внимателният прочит на другите Петрови слова, макар и по косвен път, също попълва донякъде липсата на биографични данни за автора. Централна тема във всички слова е тълкуването на божиите заповеди. У Петър Черноризец това не се покрива само с ветхозаветното им обяснение (Изх. 20), а обхваща много по-широко християнското разбиране за съотношението между човека и Бога и между самите човеци. Прави впечатление, че Петър определя като най-съвършена и най-висша заповед отказването от богатството в името на Бога: аще ли кто можеть и все свое имѣнние w҃датн то съвьршенїе и къ томоу самъ нищеватн христа дѣлїа акы х҃съ всѣхъ дѣлїа. и съ постъмь молитвою и сльзамн прїатн жизнь сню. нъ сн заповѣдь вышьшн есть вьсѣхъ да не вьсн и сътворать (СП Тр. 12, 57б). Възможно е тук Петър Черноризец да се е повлиял от мисълта на апостол Павел в Първото му послание към коринтяните (13:3): „да раздам всичкия си имот, да предам и тялото си на изгаряне — щом любов нямам, нищо не ме ползува". Презвитер Козма, който е цитирал свободно това място, е по-близък до израза на Петър Черноризец, защото е добавил думата *люче:* что есть люче съгорѣнїи тѣлу и раздаянїа всему имѣнью. Но при Петър тълкуването *чрез категоричното отделяне и съзнателното квалифициране* на тази мисъл като божия заповед, и то като *най-съвършена* и *най-висша,* звучи доста лично. Сигурно не е случайно, че думата съвьршенїе, отбелязана в най-ранния запазил се препис на СП, в по-късните му преписи е отпаднала.

В СП има пасаж, който чрез лексемата нынѣ и противопоставянето млади — стари подсказва, че авторът е на възраст. Петър отново говори от 1 лице множествено число, т. е. приобщава и себе си към това, което казва. Той дълбоко съжалява, че и сега, когато сме стари — нн҃ѣ и старѣ, пак не се отричаме от дявола и от делата му, не искаме на старост от тях да излезем.

Чинът на замонашването в Синайския евхологий изисква пост, девство, целомъдрие, послушание, тъга и печал, смирение, братолюбие, безмълвие, търпение, отричане от ослоушанне, протнвьно слово, гоудость, завность, ревенне, ерость, клнчь, хоуленне, клевета, празоръство, дрьзновенне, любы частьнаа, распрѣенне, репътанне, шепътанне, сътажанне[95]. Тази монашеска нравственост

[94] Глаголът послоушатн освен 'слушам, чувам' може да има в старобългарския език и значение 'подчинявам се'.

[95] Nahtigal, R. Цит. съч., 87а 8—21, 269—270; 91б 13—19, 283—284; 92а 1—7, 284—285 и др.

и етика са разработени и в словата на Петър Черноризец. Но в изповедта си от ССВ Петър е включил и друг момент: н да престанеть во мнѣ рать вражыа нже исперва ма губить. Авторът съобщава за някаква рать, която „изпърво" го погубва. Общоизвестно е, че цар Петър не обичал кръвопролитието и мразел войната[96] и че „най-продължителният мирен период на средновековна България са били годините след Симеоновата смърт (927—968)"[97]. В началото на своето царуване обаче Петър не е избегнал кръвопролитията, като се има предвид войната му с Византия (927), потушаването на съзаклятието на брат му Иван и въстанието на големия му брат Михаил. Ако приемем хипотезата, че цар Петър и Черноризец Петър са едно и също лице, началната рать от царуването на Петър се обвързва с отричането и покаянието за онази рать, която не изобщо, а „изпърво", т.е. някъде в някакво начало, погубва автора на творбата Петър.

За първите грехове Петър подчертано се кае и в другите свои съчинения. Например в ПСД: плачемъ н канмъ са о пьрвыхъ грѣсѣхъ. Същият израз се повтаря и във всички преписи на СДП. Цитираният израз може да се приеме като надличностен, но тази фраза има продължение, което показва вариативност. В най-стария препис на СДП от XIII в. в пролога РНБ, Fп I 47, фразата гласи: плачемь каемь са w пьрвы^{х} грѣсѣхъ молнм нже са да не в первыа ѣмы впадемь. В по-късни преписи на СДП да не в первыа ѣмы впадемь може да е съкратено, например в РГАДА Тип. 173: плачемь канмъ са w първыхъ грѣсѣхъ молнмъ же са. Така е и в РГАДА Тип. 171: плацемъ каем са о первыхъ грѣсѣхъ молн^{и} же са. В Пролога от XIV в., РНБ, А I-264, фразата е попълнена: плачемъ і каем са о своихъ первыхъ грѣсѣхъ молнм же са да не в первыа впадемъ. В ПСД фразата е почти същата, но редактирана: плачемъ н канмъ са о первыхъ грѣсѣхъ молнмъ же са да не въ другыа впадемъ. По-късната замяна да не въ другыа впадемъ е насочена към бъдещето и нивелира ясното съсредоточаване на автора именно към първите грехове, към първата яма. Неговата мисъл, че той се кае дълбоко и плаче заради първите си грехове, не би могла да бъде индивидуално белязана, но интерес буди съобщението, че някога той е бил в някаква „яма", в която не иска отново да се окаже.

В СВЖ също се слага ударение върху делата и греховете на първата младост: н вижъ како є̃ дѣло нс пръва юностн твоѥ н на своа дѣла възнран пръвая н до конца блюдн се да не прнтворнши горшая пръвых (Рил. 2/25). Първото изречение—*И виж какво е делото на твоята първа младост*—е редактирано в руските преписи, което едва ли е случайно. Макар че каенето за първите грехове е топос, подчертаното акцентиране върху това вероятно е свързано и със субективно-авторова натовареност на израза или пасажа.

Монашеският обет, като съдим по текста на изповедта в ССВ и по някои съобщения и акценти в словата, се поема от лице, което преди това е имало богатство и сан и което се измъчва от някаква „първоначална рат и тежки грехове" по време на първата си младост.

2. Петър Черноризец, както личи от наслова на някои негови слова, не е само монах, той е монах-светец. Това е важно, тъй като далеч не всички книжовници са канонизирани. Ето някои примери от наслова на СВЖ, СБУ,

[96] Златарски, В. История на българската държава..., с. 496.

[97] Божилов, И. Цар Симеон Велики (893—927). Златният век на Средновековна България. С., 1983, с. 215.

СЖС: сло̃ с҃тго петра w временнѣмь семь житьн (Златая цепь, XIV в., Тр. 11—ф. 304 I, № 11, л. 88а), слово с҃тго петра w временьнѣмь жн҃н семь (РНБ, Q I 312, 119б, XV в.), слво с҃тво петра черноризца w времѣннѣмъ жытьн (РНБ, Пог. 1024, XV—XVI в., л. 369), сло̃ с҃тго петра черноризца о временнѣмъ жнтїн се^{м} (РГБ, ф. 310, № 570, XVI в., л. 43б), слово с҃тго петра черноризца w временномь се^{м} жнтїн (Архив на Франко, 3/4713, XVI в., с. 545), слово с҃таго петра черноризца w временнемъ жнтїн семъ (ГИМ, Синод. 686, XVII в., л. 510), слово с. петра черноризца на богатїе н оубогїе (САНУ, № 271, 1732 г., л. 270б), сло̃ прпнâго петра черньца (РНБ, Q I 312, л. 202б), наказанїе прпбнаго w҃ца наш҃ петра черноризца о жнтнн семь (РНБ, Сбирката на А. А. Титов № 4450, XVII в., 49б), сло̃ с҃тго w҃ца на^{ш} петра черноризца (Архив на Франко, 3/4744, XVII в., с. 93). Прави впечатление, че Петър Черноризец е определен като светец в наслова на творби, внесени преди всичко в ръкописни сборници[98].

Съобщението, че авторът на поучителни слова Петър Черноризец е светец, се обвързва със сведенията от различни извори, че и цар Петър е бил светец. Фактът, че за него е била съставена служба, говори красноречиво за това. Но и в самия текст на службата това се казва. В Зографския фрагмент: оускорн петре w҃че прѣсватын[99]; како похвалнмъ честнѫ тн главѫ петре ц҃рю с҃тын; оуже wстанька сн не прѣзрн. въ вльнѫ н боурѣ^{х} прѣвелїцѣ грѫдаемын. честнын w҃че нш҃ъ петре ц҃рю с҃тын[100], пр҃тын w҃че петре не прѣзрї молащн сѧ[101]. В Белградския фрагмент: нн҃ѣ правовѣрны^{х} съборе сътекше сѧ днь. въ чены домь. прѣс҃тго оц҃а[102], главо с҃таа цр҃каа[103], мл҃н вѣкѫ н ба҃. петре с҃ты о҃че[104].

В някои български и сръбски прости пролози паметта на светеца цар Петър се отбелязва също при 30. I. Й. Иванов сочи два такива пролога (Румянцевския и Станиславовия)[105], но към тях трябва да бъдат прибавени и пролог, който се пази в ГИМ, в сбирката на Хлудов, № 189, както и пролог, който се намира в НБС, № 705. Българският препис (Станиславовият пролог) и сръбските преписи (Румянцевският и Хлудовият) се отнасят според класификацията, която прави В. Мошин на южнославянските пролози, към група Б, в която влизат известните засега Прости източнобългарски пролози[106]. Според възстановения състав на Службата на цар Петър, реконструирана от Ст. Кожухаров текстът в Станиславовия (Лесновския) пролог по своя характер е отпустителен тропар от вечерния дял. Този тропар, както отбелязва Кожухаров, липсва в двата фрагмента (в Драгановия и Белградския миней), но Й. Иванов го е намерил в

[98] Словата на Петър Черноризец се разпространяват в руската писменост благодарение на сборниковите състави в старата българска книжнина — вж. втора глава.

[99] Иванов, Й. Цит. съч., с. 388.

[100] Пак там, с. 389.

[101] Пак там, с. 390.

[102] Пак там, с. 393.

[103] Пак там.

[104] Пак там.

[105] Пак там, с. 383.

[106] Mošin, V. A. Slavenska redakcja prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII—XIII vijeka. — In: Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije. T. 2. Zagreb, 1959.

Станиславовия пролог[107]. Въпреки че Й. Иванов е публикувал текста от Станиславовия пролог коректно (в сравнение с ръкописа грешка е само се вм. сѧ), обнародвам го тук за съпоставка с другите два преписа[108].

Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 г. Пази се в ръкописната сбирка на Сръбската академия на науките и изкуствата, № 53.

л. 128б

мцⷣа тоⷣ ѧ стⷣтъ стго
мнка нполнта. папы рнмоу. и дроужⷦ
и петра црⷣ бльгарьска тр гл дⷣ
днь радостнѣѭ твоеѭ памѧть славь-
мь прⷣпⷭбне. сѣшедьше сѧ петре славь-
нын чаѭще оулоучнтн. тобоѭ wⷣ бⷣа
мⷣть. и прощенне грѣховь ншнхъ.
сего радн wⷣ останцѣ w своемь wⷣче петре стⷣе мⷣн
сѧ къ хⷣу бⷣу

Румянцевски пролог от XIII—XIV в. Пази се в РГБ, ф. 256, № 319. Преписът несъмнено насочва към български протограф. Тропарът за Петър е първи текст при четивата за 30. I. След него идва паметта за Иполит, папа Римски, и за Теофил Нови.

л. 66

мцⷣа того. ѧ. стⷣтъ стго мкⷣа
нполнта папы рнмьскаго
и дроужнны его. и петра црⷣѣ бльгарьскаго трⷭ гл. д.
днь радостню твою паметь славнмь прⷣпⷭбне. сѣшⷣше се петре
славнмь. чѣюще wⷣ бⷣа оулоучнтн тобою мⷣть и прощенне
грѣхь ншнхъ. сего радн о своем сн останца оⷣче петре стⷣе
помлн се хⷣу бⷣу даровати дшⷣамь ншⷣнмь велню.

Хлудовски пролог от XIV в. Пази се в ГИМ, в Хлудовата сбирка, № 189. Тропарът за Петър е внесен като първи текст при 30. I. Следват памети за Иполит, папа Римски, за светия мъченик епископ Варсим и за светия мъченик Теофил Нови.

л. 91б

мцⷣа тоⷣ ѧ стⷣтъ стго мкⷣа нполнта
папы рнмьскаго и дроужнны его и петра црⷣа бльгарѣскаго
трⷭ гл. д. днь радостню твою паметь славнмь прⷣпⷭбне. сьшⷣше
се петре славнын. чающе оулоучнтн тобою wⷣ бⷣа мⷣть.
и прощенне грѣховь нашнхъ. сего радн w своемь wстанцѣ.
wⷣче петре стⷣе помолн се къ хⷣу бⷣу влⷣко блⷣн:

В тропара отново е подчертан светителският лик на цар Петър: прⷣпⷭбне петре, стⷣе.

Румянцевският препис, макар и сръбски, показва архаичност—употреба на ѣ вм. ꙗ; по-древна форма за род. пад. мн. ч.—грѣхъ вм. грѣховь, както

[107] Иванов, Й. Цит. съч., с. 383.

[108] И трите преписа съм извадила при работа със самите ръкописи в Москва и Белград. В Станиславовия пролог w останце е добавено над w своемь със ситен, вероятно друг почерк.

е в Станиславовия и Хлудовия препис; сръбските застъпници ѹ, ю вм. ѫ, ѭ и є вм. ѧ (ѩ) отразяват правилна употреба на юсовете в българския протограф (така е и в Хлудовия препис). Неправилно е поставена обаче флексията на формата ѡстанца вм. ѡстанцѣ, както е в другите два преписа, но това не противоречи на измененията в българската падежна система. Буди интерес и думата велню в Румянцевския препис. Обикновено прилагателното велнн се тълкува като синоним на велнкын. Но велнкын, велнкая освен като прилагателно понякога се среща и в субстантивирана употреба и тогава може да означава 'игумен, игуменка'[109]. Думата велню може да се обясни като субстантивирано прилагателно в звателна форма (както кран—краю). Впрочем ето и превода на тропара по Румянцевския пролог:

„Днес с радост славим твоята памет, преподобни. Като сме се събрали, Петре, славим те, надявайки се чрез теб да получим милост от Бога и опрощаване на греховете ни. Затова за своите наследници[110], отче Петре свети, се помоли на Христос Бог да одари нашите души, игумене[111](?)."

Съществуват още изворови данни, че цар Петър е бил светец[112].

В четириевангелие от сбирката на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир — № 43, от началото на XIV в. (1305 г.?), л. 232а—245б, е внесен: снпаксарь съ бмь почннаемь. На 30 януари е отбелязано: петрь црь бльгарскын[113].

Във Виргинската грамота на Константин Асен е казано: стгаго петра ц[114].

В Дриновския препис на Бориловия синодик от XVI в., който се пази в НБКМ, № 432 (634) в Описа на Б. Цонев[115], в сравнение с Палаузовия препис има запазен по-пълен поменик на българските царе. На л. 201б: начело бльгарскынъ цре: борисъ прьвомъ цр бльгарскомъ нареченномъ въ стыи крщенїн мнханль. нже бльгарскын рѫ къ бгоразмїю стыи крщенїе прнвѣшомъ въчнѫ памт: сїмеонъ снъ его и петръ цръ стмъ внкъ его... [116]

В разказа за Зографските мъченици по ръкопис от XVI в., РГБ, ф. 256, № 1706 (л. 19б—22), се казва: петра глѧ стго цръ. и велнкаго іwана асѣнѣ и снмеwна... [117]

В българския апокрифен летопис цар Петър също е назован светец: въ дьнн и лѣта светаго петра цаpа бльгарьскаго... [118]

Името на цар Петър, както откри А. Милтенова, е влязло в оригиналното Тълкуване Данилово, поместено в Драголовия сборник.

3. Петър Черноризец, авторът на поучителни слова, е книжовник, творчеството на когото се е разпространявало в България рано—още през старобългарския период.

---

[109] Вж. Словарь русского языка XI—XVII вв. Вып. 2. М., 1975, с. 63. Даден е пример за *великая* = 'игуменка'. В запазилите се класически старобългарски паметници велнкъ, велнцн, велнкаѧ също може да бъде субстантивирано (Старобългарски речник. Т. 1, машинопис).

[110] П. Димитров след Ламански и Й. Иванов смята, че благодарение на ѡстанцѣ се разбира, че Петър е бил не само монах, но и игумен на своя манастир, в които е оставил ученици и възпитаници (Димитров, П. Петър Черноризец..., с. 39).

[111] Думата се среща само в най-древния препис—Румянцевския.

[112] Иванов, Й. Цит. съч., 383—384.

[113] Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. Т. 1. С., 1985, 58—59.

[114] Ильинский, Г. Грамоты болгарских царей. М., 1911.

[115] Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. С., 1910, с. 438.

[116] Пак там, с. 440.

[117] Иванов, Й. Цит. съч., с. 439.

[118] Пак там, с. 384; Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 284.

Ръкописните извори са запазили някои съобщения, че цар Петър също се е занимавал с книжовна дейност.

В два сборника от XVI в. намираме фраза, изречена от Цар Петър. Единият от тези сборници се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 940, а другият—в РГБ, в сбирката на Ундолски, ф. 310, № 585.

Сборникът Пог. 940 има 122 листа, като на някои от тях, както показва работата с ръкописа, пагинацията е двойна[119]. Ръкописът се състои от две части. Първата част (л. 1—106) е написана с няколко почерка и съдържа разнородни четива (л. 1—14—Сказания за Богородица, л. 14б—Сказание за Теофил, патриарх Александрийски, и за неговата смърт (л. 17б), Послание на Йоан Златоуст (л. 22), стих на света София (л. 27б), откъс от устав (л. 31б), откъс от устав на йерусалимската лавра „Свети Сава" (л. 34), текст от свети Василий (л. 35б), Молитва на Йоан Златоуст (л. 36б), текст от свети Нил (л. 38), от Анастасий Синаит (л. 38), от патерика (л. 39б), разнообразни сказания (л. 43б—52б); от л. 53 започват поучителни цитати: єваггнй рече, θнлактъ (sic) рече и т. н. до л. 64б; от л. 65 до 106б поучителните цитати се смесват с други текстове, между които и Житието на Сава Сръбски[120]. Втората част (л. 107—122) е написана с друг почерк и съдържа Акатист Богородичен и др.

Сборникът № 585 от сбирката на Ундолски има 94 листа, макар че номерацията е до 93, но л. 79 е повторен. Съдържанието на ръкописа досега фактически не е описвано[121]. В него са внесени: откъс от Историческата палея, житие на Киприан и Устиния, житие на света Анастасия, текст от Кирил Туровски, поучителни цитати от църковни отци и философи и т. н. Сборникът прекъсва поради загубени листове.

Двата сборника имат различно съдържание. Не съвпада и тази част в тях, в която са внесени поучителни цитати, между авторите на които е посочен и цар Петър.

Това е естествено, като се има предвид, че цитатите имат различно тематично обединяващо ги ядро—в № 585 главната тема е злоречието и злоезичието, в Пог. 940 освен тази се засягат и други теми. Несъмнено е обаче, че включването на поучителни цитати в сборниците е древна традиция, която в старобългарската преводна литература намира място още в така наречените Изборници.

В двата сборника е внесен един и същи текст от цар Петър[122]:

Сборник Пог. 940	Сборник ф. 310, № 585
л. 80б	ѝ чена жемчюга ни златон матѝ глава кг ѡ (sic) языцъ

[119] Двойната пагинация е резултат от допълнителното номериране на първия лист, върху който на гърба са написани само три реда.

[120] Вж. също описа в: Иванова, Кл. Цит. съч., с. 456.

[121] В приложението на Викторов към описа на Ундолски за него са казани само няколко думи (с. 39).

[122] Не би могло да се предполага, че авторът на цитата може да бъде византийски автор, т. е. отнася се до българския цар Петър I. Интересно е, че в списъка на изредените автори в № 585 не само Петър е славянин. След него е васнлiн рече, но после идва ѡ лѣписанiа рече. нѣкiн старець кiевъскiн блжнныи ... ре... (л. 84б—85), присъствува също Кирил Туровски.

л. 61б петръ царь рече
да не бꙋдетъ дверь ꙋста твоа
злыимъ рѣчемъ. ꙗзыкъ твон
рч нзносн злаа, гнѣа
гортаⷩ твон поꙋт
неоꙋставнымъ рѣчеⷨ

л. 84 петра цр҃а рч
да не бѧдѧть ѕста твоа двр҃.
злыⷨ речеⷨ нн ꙗзыⷦ твон
нзносн анха глаⷩїа, нн
гортань твон пⷮ
непоставныⷯ рч

Превод: „Петър цар рече: да не бъде твоята уста врата за зли речи, нито езикът ти да изнася зло. Гърлото ти да не бъде път за грешни речи."

Изречението на цар Петър тематично съвпада с подобен цитат в ПСД. Говорейки за клеветничеството, Петър Черноризец пише: потрѣбнть гъ вса ꙋстьны льстнвыꙗ н ꙗзыкъ велерѣчнвъ (Хлуд. 30 Д, л. 102б), а в F I 4 вм. льстнвыꙗ е употребено лъжнвыꙗ. Изобщо темата за злоречието и клеветата засяга силно Петър Черноризец. Авторът определя, че лъжата е първи грях, защото е изкуство на дявола, който, като „излъга най-напред Адам, целия ни род погуби". Следва класифициране на следващите по ред грехове: клеветата, лъжепослушанието и убийството са втори грях, т. е. след лъжата, откъдето авторът не може да не започне заради библейското изискване, всъщност най-страшни за него са били изброените три гряха (случайно ли е?). Петър Черноризец пояснява в ПСД защо тези грехове са толкова тежки—защото погубват не един, не двама, а цели къщи просто от корен унищожават. Но макар че изброява три гряха, авторът развива специално мисълта именно за клеветничеството. Един ако бъде оклеветен—казва той,—бедата с много плач ще влезе в децата и роднините му, и в другите, и в цялата му къща. Сълзите им — продължава Петър, — как с тях ще се угаси огънят, който клеветникът е запалил? И какво още не ще направят гнусните клеветници, какви ли не стонове и въздишки!

Ясно е, че темата за злоречието и клеветата вълнува както цар Петър, така и Черноризец Петър. Този факт естествено, не означава, че можем да сложим знак на равенство между двете имена, защото това е обща за християнския морал и етика тема. Но все пак близостта между казаното от царя и това, което намираме в ПСД, заслужава внимание.

В Зографския фрагмент на службата за цар Петър се съобщава, че царят монах е дал на манастира добър устав: како похвалнмъ честнѫ тн главѫ. петре цр҃ю ст҃ын. не могѫще сн ꙋма ꙗснитн. ꙗкоже wбнчаѫ твоѫ зрѫще дwбрын ꙋставъ. еже по всѣ врѣмена къ бо҃ꙋ твора не прѣстаꙗше[123].

Й. Иванов като че ли е склонен да види в съобщението за добрын устав авторството на царя, който „монашествувал на старини и писал книги"[124]. Ст. Кожухаров смята, че думите добрын устав с основание могат да се тълкуват като най-ранно съобщение за превод на манастирски устав в България — вероятно ранна редакция на Студийския устав, въведена като ктиторски устав в манастира на „цар Петър"[125]. Изглежда, самият факт, че името на монаха цар Петър се свързва с появяването на този „добър устав", може да бъде свидетелство, че той е имал отношение към книжовна дейност.

[123] Иванов, Й. Цит. съч., с. 389.
[124] Пак там, с. 386.
[125] Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа..., с. 288.

Е. Георгиев обвързва съобщението за „добрия устав" в службата за цар Петър със Слово на Петър Недостойни, „което има за предмет „устава": петра недостоннаго сказанние о постѣ и о молитвѣ оустава и чина црькьвьнаго"[126]. В споменатото съчинение има някои правила по отношение на поста, които вероятно са взети от типик. В по-голямата си част творбата има за тема християнската нравственост. СП, *естествено*, не е устав, а *поучително* съчинение, в което обаче се правят уставни тълкувания главно от морално естество. В такъв смисъл може би е възможно да се търси някаква тематична връзка между съобщението в службата и СП на Петър Черноризец.

Интересно е съобщението за цар Петър в рядка старопечатна книга „Различни потреби", издадена от Яков Крайков във Венеция през 1572 г. Книжката има миниатюрни размери (7,50 см × 9,50 см с подвързията, а размерът на текста е 4,50 см × 6,50 см)[127]. За себе си Яков пише на л. 128—128б: повеленнемь и промисломь бжиимь сѫписахъ азь иаковъ... бѣхъ родомь w̃ места нарицаемо софїа сѫписахъ сїе вь лѣто w̃ адама ѕ̃ п̃ лѣть. На обратната страна на л. 112 Яков е напечатал следното обяснение: сън изьводь wбрѣтохь азь иаковь книгахъ петра ц̃ра бльгаского (sic) иже бѣше томоу и ктолнн (sic) градь велнкн прѣславь и оумрѣть въ вѣлнкн рнмь[128]. От съобщението не е ясно за какъв точно „извод" става дума, но се разбира, че цар Петър се свързва с „книги". Преди обяснението на Яков на л. 112б има разделител, а на л. 113—113б веднага след него е напечатана пасхална таблица. Възможно е това да има някаква връзка със съобщението на Славейков до Палаузов (1852), че цар Петър е съставил пасхалия: „...в Калофер у Ботя Петкова има един ръкопис требник и в края на него има пасхалия. Над нея има написано следующето (сея пасхалия състави цар Петър умърыи в Римъ)."[129]

* * *

Мотивите на Й. Иванов, Е. Георгиев и др., че словата на Петър Черноризец напомнят психиката на царя, не са достатъчно убедителни. В творбите са разработени теми, характерни въобще за поучителната литература. В такъв смисъл те не противоречат на психиката на един монах, още повече че словата по своя характер са монашеско четиво.

От обобщаването на изнесените факти се вижда, че Петър — авторът на слова, които се отнасят към началния развой на старобългарската литература, е монах, цар Петър също става монах; Петър Черноризец е светец, цар Петър също е светец; Петър Черноризец е автор на слова, цар Петър явно също се е занимавал с книжовна дейност. Сигурно е и това, че по време на Петровото царуване книжовната дейност е продължавала и че Златният век на българската книжнина не е свършил в 927 г.

Изнесените факти и аналогии ни заставят да мислим дали примерно през X в. е имало двама автори с едно и също име — единият Черноризец, замонашил се на старини и след като е имал сан и власт, а другият самият цар. Но поради липсата на преки изворови данни *не можем да сме сигурни,*

---

[126] Георгиев, Е. Цит. съч., с. 21.

[127] Работила съм с екземпляр, който се пази в РНБ, I 5.35, инв. № 303.

[128] А. И. Соболевски е напечатал съобщението с редактиране: бльга(ѓ)скаго, настольнн градь (цит. съч., с. 317).

[129] Ангелов, Б. Цит. съч., с. 55.

че цар Петър и Черноризец Петър са едно и също лице, както не можем да сме сигурни, че двете имена не са на един човек.

Завършвайки прегледа на мнения върху произхода и авторството на съчиненията, свързани с Петър Черноризец, бихме могли да заключим още веднъж, че мнозина, и то авторитетни учени, занимавали се само с отделни или с повече произведения на Петър Черноризец (в наслова им името на автора може да е съобщено, но може и да не се споменава), стигат до извода, че словата са славянски (руски, старобългарски), и то древни. Ако изключим случайно изказаните мнения за Петър Дамаскин, няма други твърдения за гръцки произход на творбите. Става ясно също, че нито Петър Руски, нито Климент Охридски са автори на СП или ПСД, СДП. Без съмнение обаче останалото в старата славянска писменост и обединяващо се около името на Петър Черноризец творчество е древно. Това убеждение се засилва от някои особености в съдържанието с косвени данни за хронологията на словата, както и от редица други доказателства.

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ В СЪДЪРЖАНИЕТО С КОСВЕНИ ДАННИ ЗА ХРОНОЛОГИЯТА НА СЛОВАТА

Известно е, че старобългарската литература възниква във връзка с утвърждаването на християнството. Произведенията на първите старобългарски писатели изпълняват мисионерска роля, разясняват и насаждат новата религия, като се движат в определени тематични рамки. Поучителните слова на Петър Черноризец със своето съдържание, с горещата си проповед, със съвсем достъпните си обяснения на елементарни изисквания и правила за християнското благочестие, със своята емоционалност и художествени качества хармонират с общите тенденции, изтъквани неведнъж за старобългарската литература от най-ранния период. Тематиката на словата, както това изисква и техният жанр, се подчинява на основни положения, които изработват правилата за отношенията между човека и Бога, между човека и обществото или между самите хора. Тази обща философска основа се попълва у Петър Черноризец с въвеждане на светите тайнства, с разяснения на сътворението, на поста и божиите празници и най-вече с пространно и богато тълкуване на божиите заповеди.

Естествено е, че словата на Петър, както и на останалите старобългарски писатели (и не само старобългарските) са компилативни. Компилирането като типологична черта справедливо се обяснява като следствие от изискванията на религиозните догми и се оценява като търсене на точни и правилни тълкувания, пречупени и подчинени обаче на творческата писателска индивидуалност. Направеният от Е. Георгиев и Д. Петканова литературен анализ на творбите обяснява както чертите на индивидуалното, така също и мястото и връзката на творчеството на Петър Черноризец с другите старобългарски писатели. В това изследване, както вече беше казано, не се цели да бъдат анализирани творбите от литературоведска гледна точка. Задачата ни е да се обяснят някои особености, предпочитания и акценти на автора, които явно не са случайни и които носят някаква, макар и косвена, хронологическа информация.

Като очертава някои въпроси около Преславската книжовна школа, П. Динеков се спира на една интересна нейна особеност — „конфликтност-

та", постоянното противопоставяне[130]. Едно от тези типични противопоставяния, както посочва П. Динеков, е „езичество — християнство". За Петър Черноризец противопоставянето изобщо е основен похват при изграждане на творбите му. Но ако вземем съотношението езичество — християнство, трябва да кажем, че в словата откриваме пасажи или фрази, които насочват към време, когато езическите вярвания са съществували в съзнанието и поведението на хората, а възприетите традиции на християнството още не са били трайно утвърдени. Антиезическата линия е най-ярко изразена в СП, което отдавна е включено от учените в корпуса на текстовете, представящи борба с езичеството. През последните години се появиха нови изследвания за езичеството на славяни[131] и прабългари[132]. Интересна е методологията за разглеждане на езическите представи и вярвания като система с определени равнища. В словата на Петър Черноризец страстно се насажда християнската религия с нейните форми. Вижда се обаче, че това все още е било трудно, тъй като езичеството не изчезва едновременно с приемането на християнството. Самият автор констатира, че хората не се боят и не треперят от Бога, престъпват заповедите му и не слушат светите отци поради предишното си „проклятство" — по первомѹ своемоу проклатьствѣ, т. е. езичество (СП). Те с ума си, т. е. съзнателно, и с тялото си се покоряват на злото, не се боят от греха и не се уповават на правдата, и то не по друга причина, а поради неверие — невѣрьствиемь (ССВ). Обобщеното назоваване невѣрьствие е попълнено по-нататък чрез изреждане на определени явления от религиозно-езическата система: идолослужене, магьосничество, водни моления (при река и кладенец), „бесовски" песни и игри, носене на амулети. Например: чародѣиство наоуз ношенне коцюны идолослоуженне моленна колодазнаа и рѣчнаа пѣнн бѣсовьскне плаcанна боубни сопѣлн козицн нграннa бѣсовьскна (СП, ф. 113, № 541, л. 268). В СПВПФ са добавени още волхованье и ѓвсалыа (вж. Тр. 11, л. 101в). Всички тези явления авторът отрича като много пагубни, ненавиждани от Бога и проклети от светците. Ясно е обаче, че те са били още съвсем живи — авторът се бори срещу нещо, което съществува.

Знае се, че езическите убеждения живеят не само в първите векове от разпространяването на християнството. Някои от тях, особено свързаните с одухотворяване на природни явления, с вярата в духовете, митични същества и магически сили, остават устойчиви и при утвърденото християнство, откриват се и сега във фолклора, в народната обредност и обичаи. Но докато това са обикновено вярвания, останали от една разрушена езическа система, у Петър тази система се вижда много по-добре и по-цялостно. Тя се попълва или чрез пряко посочените от автора явления, характерни за различните ѝ равнища, като естествено срещу тях Петър се бори, или чрез насочеността на християнските му тълкувания.

Езическите богове се определят като нещо най-висше в религиозната система на прабългари и славяни[133]. Християнството „...първоначално

---

[130] Динеков, П. Някои въпроси около Преславската книжовна школа.—По следите на българската литература и наука. С., 1988, с. 65.

[131] Рыбаков, Б. А. 1. Язычество древних славян. М., 1981; 2. Язычество древней Руси. М., 1987; Гейзор, А. Митология на славяните. С., 1986. В посочените книги има и богата библиография по въпроса.

[132] Стойнев, А. 1. Светогледът на прабългарите. С., 1985; 2. Българските славяни, митология и религия (светогледен анализ). С., 1988.

[133] Пак там.

разрушава висшите равнища на религиозните системи...—пантеоните“[134]. Макар че на мястото на старите богове е поставен християнският Бог, по времето, когато Петър Черноризец пише творбите си, все още е съществувала почитта към идолите на боговете (вж. примера по-горе). Знае се, че един от атрибутите на върховния славянски бог — Перун, е планината, високото място[135]. Петър използува този символ, но вече в християнското му старозаветно тълкуване (Изх. 19: 3, 11, 13, 18, 20), като отъждествява планината с божиите заповеди и затова трябва да се изкачим на планината, за да се спасим. Петър се стреми да разбие вярванията в старите богове, явно все още съществуващи по негово време, щом като се говори за *идолослужене*. Авторът утвърждава новия, християнския Бог. Той вероятно е имал вътрешното убеждение, че новото се приема и става близко, ако преди всичко се покаже доброто, хубавото у него. Затова Бог в словата на Петър Черноризец е горе, той е светлина и всемогъщ творец на всичко, той е правда и велика любов. Бог е милостив наш спасител, който ни е дал покаянието и който дава всичко добро, милва, помага, избавя от всякакво зло. Чрез изразите на самия автор това звучи по следния начин:

над намн сѣдащу (ПСД).

егоже еста очн свѣтлѣншн тмамн паче сл҃нца (ПСД). яко сл҃нце сиѣя (ССВ).

створн своима рукама небытна въ бытие приведе и самъ даждя раствараѣ и раста и овоща разлнчныя подаѣ порады кормнть и понть и грѣеть сл҃нцемь и луною свѣтнть (ПСД). возма ѡ земла сътворнлъ есть тѣло не токмо тѣло но и д҃шю въдохнулъ и ѡжнвнлъ ны и сътворнлъ есть вндемаа и невндемаа и сотворн н҃бо и землю такоже сътворн а҃гглн и архаа҃гглн херѵвнмн и серафнмн пр҃тлнн гѣствна. сл҃нце лоуноу и звѣзды, море езера рѣкы, и источнникы, и вса горы и холмн вѣтрь и снѣгъ і дождь. и скоть звѣрн, и птица, гады и всако древо земно (СП). кто ва сѣзда кто ва ожнвн. кде лн са оузало множество ваших телесь и д҃шь свою лн снлою сътворнсте са. и ѡумножнсте са по всен земли, како не развмѣете снлы бж҃іа нн бж҃іа строеннѣ (СВЖ).

вндншн лн велнкую его любовь (ПСД). ономѹ велнкн любащу зовущу к себѣ и въ свое ведашу ны ц҃рство (ПСД).

б҃ъ же нздрадь мастнвъ есть хощеть да быша всн чл҃цн съпасли са. не оставн члвка въ погыбѣли нъ дастъ покаанне (СП).

самъ всѣмъ дарѵеть добро все. и осщает неполнаеть ѿ. начала и до конца. и прочее тамо и ещн в рѣкы вса мнлва и храна и просвѣщаа свѣто свои бжтвены (СВЖ).

б҃ъ все можеть и є вса мнлуеть (ССВ).

Наказващата функция на Бог е представена приглушено, без силно страхово въздействие. Само в ПСД тази тема е засегната по-осезаемо чрез използуване на библейския шаблон, че наказващият Бог отлъчва майки от дъщери, бащи от синове, мъже от жени, както козлетата от агнетата. А в СП по преписа в РГБ, Тр. 12, се говори, че ще дойде старшният ден, когато за всеки човек ще има съд, но на този съд според текста на Петър Бог не се явява и човек отговаря пред ангелите — предъ англы. Този пасаж в по-късните преписи е съкратен. В словата Бог не е някакъв ужасен съдия. От него трябва да се боим и да го слушаме не толкова заради наказващата му

[134] Стойнев, А. Българските славяни..., с. 131.
[135] Пак там, с. 38.

функция, а защото ни е създал: како было братне и сестры wтцн и матери не боатн са его, нлн не трепетатн его и не боатн са нлн не творнтн волм его а то ны сътворилъ есть (СП). Точно по тази причина цялата природа го слуша и стонть въ его оуставе.

У Петър Бог преди всичко милва, обича, прощава, спасява. Разбира се, тази интерпретация вероятно подсказва и душевността на самия автор.

Култът към прадедите и рода е господствувал в езическото мислене и на прабългари, и на славяни и несъмнено е заемал важно място в тяхната религиозна система. Затова не е случайно, че Петър Черноризец реагира на това вярване като специално обяснява, че прадедите—това е християнският Бог: нзъ твон бгъ нже твон црь нже твон прадѣдъ нже твон дѣдъ нже твон тwць нже твое племм (СП, РГБ, ф. 304 I, № 204, л. 256б). От СП става ясно, че вече християнският Бог символизира прадедите, но че почитта към тази му функция все още не е била утвърдена, поради което авторът се възмущава и за да засили въздействието, задава от името на самия Бог риторични въпроси: аще лн мм творнши прадѣдомъ нлн дѣдwмъ себѣ то чемѣ мм не чтеши нко добрїн внѣцн прадѣды и дѣды чтать, аще лн мм творнши тwцемь собѣ то чемѣ не творнши волн моен нкоже добрїн снве wцмъ творать, аще лн мм творнши блнскомь собѣ нлн братомъ то чемоу мм не чтеши нкоже добрїн блнзоцн блнзокы своя чтать нлн братїю (СП, ф. 304 I, № 204, л. 256б—257а).

Характерно за митологичното мислене е одушевяването и обожествяването на природата — небе, слънце, луна, звезди, земя, езера, реки, дървета, растения, животни. С това са били свързани многобройни вярвания и обреди, част от които са се запазили и до днес, особено в битовото християнство и народните обичаи. На езическата представа за одушевяване и обожествяване на природата Петър Черноризец противопоставя християнското обяснение за сътворението на света. На него той отделя подчертано място, особено в СП. На л. 254 (ф. 304 I, № 204) авторът обяснява съвсем достъпно, че Бог ни е създал. Вземайки земя, е сътворил тялото ни, и не само тялото, но и душа ни е вдъхнал и ни е оживил. И е сътворил вичко видимо и невидимо, и небето и земята. Така е направил всичките ангели и архангели, херувими и серафими и господните престоли; слънцето, луната и звездите, морето, езерата, реките, изворите и всички планини и хълмове, и вятъра, и снега, и дъжда, и добитъка, зверовете, птиците и гадините, и всяко земно дърво. След два листа той отново се връща към сътворението. Това не е небрежно авторово повторение, защото то е естествено продължение от антиезическата тема, прокарана на л. 255—257 (там се говори и за прадедите). В този втори пасаж обаче авторът е изредил онези пунктове от сътворението, които за езичеството са били основа на така наречената демонология. Това едва ли е случайно, защото авторовата мисъл е била насочена към опровергаване на езическите вярвания, между които са били и одушевяването и обожествяването на природата. Петър е трябвало да докаже, че всичко е дело на християнския Бог. Затова вероятно е използувано и 1 лице на аористните глаголни форми: азъ тебе дѣла свѣ^{т} сътворнхъ, н нбса распростр^{х}, землю на вод^{а} оутверднхъ, море горстью налыахъ, н пескомь wгр^{а}хъ, тебѣ р^{а} езера. рекы нсточнникы сътворнхъ тебѣ р^{а} слнце. н звѣзды оукрасн^{х} тебѣ р^{а} всако древо насаднхъ, н прастнхъ травоу тобѣ wгнь сотвор^{х}, дождъ поустн^{х} н снѣгы... (СП, ф. 304 I, № 204, л. 256).

Вместо езическите вярвания в магическата сила на природните явления и убеждението, че те могат да помагат или да носят зло, авторът обяснява,

че всичко това се движи по божия закон и има една цел — да служи на човека, земята дава плодовете си на всяко земно „дихание", слънцето работи за хората, луната и звездите нощем дават светлина на всички хора, морето, езерата и реките „носят" корабите и лодките, напояват, хранят ни с риба и ни мият, огънят грее, пече, вари. В случая авторът е избрал за християнските си внушения едни от най-сакралните за езичеството природни обекти. И докато тук той опровергава езичеството чрез християнското тълкуване и утвърждаване, по-нататък в СП моленията и игрите при вода, гаданията и всякакво „чародейство" открито се назовават, като се обявяват за пагубни и проклети.

Знае се, че българските славяни са изгаряли своите мъртви. Когато Петър Черноризец е писал своите съчинения, трупоизгарянето още е съществувало, щом като той специално учи, че мъртвите трябва да се погребват — мр҃твы҃ погрѣбенье (СП, л. 259). Този факт е важен, тъй като трупоизгарянето и идолите изчезват като явления твърде рано. Обстоятелството, че по времето на Петър те все още съществуват, подсказва ранното възникване на произведенията.

В религиозната езическа система на българските славяни, както справедливо се подчертава от изследвачите, са влизали и морално-етични понятия, свързани с реални социални норми и групирани около разбирането за правда и неправда. Правдата и неправдата, както се смята, са имали сетивен и антропоморфен образ[136]. Вероятно не е случайно, че Петър Черноризец специално се спира на понятията „правда" и „неправда", като най-добре това личи в ССВ. Текстът за „правдата" и „неправдата" в ССВ има своята относителна самостоятелност, поради което е било лесно да бъде изваден, след което краткото слово, разпространило се като отделно съчинение в славянската писменост, е получило наслов слово о правдѣ и неправдѣ. Интересно е, че Петър Черноризец не само попълва „правдата" и „неправдата" с определени понятия, но ги представя и като нещо персонифицирано. Неправдата както всичко живо има сила, тя се движи, влиза в сърцата, заселва се. Както живите същества тя може да се засрами, да изчезне, да загине и т. н. Правдата в обществото обикновено е немощна, тя изнемогва, на нея трябва да се помага. Ясно е, че „неправдата" символизира всичко лошо, което в други случаи се свързва с дявола, със сатанинското. Петър Черноризец обаче тук не споменава дявола. За него не сатанинското начало е създател на злото, на неправдата, а самите хора: чл҃вцн же створиша неправдꙋ (ССВ, РНБ, А I-264, л.180в). Авторът си има и обяснение — причината е лошият ум на човека: въста ѡ непрѣназненаго оума неправда (ССВ).

Най-напред у хората е сътворена „правдата" — перво створена бы҃ въ чл҃вц҃ѣ правда (Петър не обяснява от кого е сътворена, макар че висшият ѝ произход се подразбира). Но „неправдата", след като влиза в човеците, започва да се бори с „правдата" и я изгонва. Тогава „правдата" отсъжда да бъде според волята на човека. Като следствие от това започва да тържествува лошото над доброто: въста бо на дс҃тво блꙋдъ и погꙋбн дс҃тво. въста скверна на чт҃ꙋ и лютость на кротость и на тнхость и въста несытость на пость

[136] Пак там, с. 60.

н пьнаньство на трезвость н ненавнсть на любовь, въста обнда на смотренье н разбонство на братолюбье въста скупость на щедроты н немлть на млть въста безаконье на съхраньнне закона н на вса злаа дѣлеса. въсташа на праведнаа дѣлеса (пак там). В двубоя „правда—неправда“ „неправдата“ е по-силна и призоваването на Бог може да помогне за нашето спасение. Разбираемо е, че Петър Черноризец трябва да включи християнския Бог, но представянето на „правдата“ и „неправдата“ почти в сетивен, в персонифициран вид, техните земни измерения, тълкуването на произхода им несъмнено показват връзка с мислене, в което все още е имало двоеверие. Знае се, че Правда и Неправда (Кривда) като „антропоморфни същества... широко битуват във фолклора“ (вж. напр. приказката „Правината и кривината“, както и целия раздел, посветен на Правдата и Кривдата)[137]. Устойчивостта им, запазването на тези елементи даже до наши дни, прави обясним факта, че Петър Черноризец се е възползувал от традицията, като я е свързал с християнската нравственост.

Творчеството на Петър Черноризец със своята антиезическа насоченост, естествено, не е някакво изключение от общата картина в ранната старобългарска писменост. В нея темата за борба с езичеството е застъпена както в преводните, така и в оригиналните текстове. Това може да бъде подкрепено с многобройни примери, от които привеждам само няколко. В Синайския евхологий страстно се отричат, както и у Петър, плсанне нгрн зълы (68а, 25), чародѣанне, враженне (68б, 1); в Симеоновия сборник категорично се отхвърлят кумирите в тристранното им вертикално измерение: н рече гъ къ моусни. да не боудеть тн бъ ннѣхъ развѣ мене. ѣ. да не створнши себе коумнра. нн всакого подобна. нлнкоже на небесн горѣ. нлнкоже на земли долѣ. н нлнкоже въ водахъ подъ землж. да не поклоннши са тѣмъ нн да послоужншн нмъ (л. 251б в Светославовия препис от 1073 г.)[138].

Климент Охридски, който за Петър Черноризец е бил образец, в поучителните си съчинения призовава да се отречем от езичеството, което той нарича стари нрави и обичаи: старына нравы н обычаа отвьргоуще (Похвално слово за Възкресение Лазарово); или „първи обичаи: а не възвращающе са на първыа wбычаа (Поучение за Пасха). У Петър Черноризец е употребено близкото съчетание по первомѣ своемѣ проклатьствѣ. Близки лексикално и с използуване на внушение от името на самия Бог (аористните форми са в 1 л. ед. ч.) са и пасажите за сътворението у Петър Черноризец (вж. ф. 304 I, № 204, л. 256б) и у Климент в Похвално слово за пророк Захарий: тебе радн земьлю основахъ тебе радн рѣкы нз бѣздни поточнхъ тебе рă все ѡ несущна в сущее створнхъ тебе радн сл̃нце м̃цъ створнхъ.

В списъка на сатанинските дела Климент Охридски внася: ндоложьртвна ...пѣн б̃совьскых плсанна... въльшевнна... (Поучение за апостол или мъченик). Тук Климент Охридски по похват се приближава към ап. Павел, който също заклеймява служба коумирмъ н влъшъба (Гал. 519: 521). В СП списъкът е по-богат и по-конкретен (вж. по-горе). Като сатанинско се определя подобно поведение и от Презвитер Козма: тако бо соуть хрнстїане, аще съ гѣсльмн н плесканнемь н пѣсньмн бѣсовьскымн внно пьють н срацамн н снцмн н всакомѣ оученью сотоннѣ вѣрвютъ[139]. В Беседата си Козма неведнъж

[137] Българско народно творчество. В 12 тома. Т. 9. С., 1963, 419—449.
[138] Вж. Изх. 20:4.
[139] Цит. по: Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 386.

гневно отрича езическите кумири[140], направени от камък и дърво, които преди са стояли на високи места и заради които жєрвахѫ бѣсѡмъ чл҃цн закалающе сн҃ы своѧ и дщєрн[141]. Антиезически мотиви има както у Иван Рилски, който призовава wставлатн нелѣпыѧ ѩзыческыѧ обычан[142], у Йоан Екзарх и други известни старобългарски писатели, така и у някои анонимни старобългарски книжовници, какъвто е авторът на интерполацията в 10-о слово на Григорий Богослов. За нея се смята, че е добавена при превеждането на 13-те слова на старобългарски. Добавката се среща в Санктпетербургския ръкопис от XI в. (РНБ, Qп I 16). Напоследък интересен анализ на текста направи Е. Коцева [143]. В добавката към 10-о слово се отхвърлят моленията при кладенец за дъжд, обожествяването на реката и това, което живее в нея, почитта към Зевс и градобитието, отричат се гадания чрез птиците, клетва пред дрян и човешки кости, говори се срещу греха да се скопява добитъка и да се работи в неделя и в светите дни[144]. В Ходене на Богородица по мъките по най-стария препис в Троицкия сб. № 12 (ф. 304 I, № 12), там, където Архангел Михаил обяснява, че грешниците се мъчат, защото са забравили Бога и не са вярвали, че Бог е сътворил живота, анонимен славянски автор е добавил, че те са наричали богове слънцето, месеца, земята, водата, зверовете, гадините и направените от камък кумири на Троян, Хърс, Велес, Перун[145].

Приведените примери са известни, те не претендират за изчерпателност, тъй като не си поставям за цел да анализирам антиезическата тема в най-древната българска писменост. Целта е само да се види, че тази тема през X в. е подчертано актуална и че антиезическите мотиви у Петър Черноризец не са случайно или изолирано явление.

В това отношение твърде интересни са и успоредиците с отговорите на папа Николай I на допитванията на българите. В отговорите, както е известно, трудно може да се обособи прабългарско от славянско, но такава диференциация в случая не е необходима, тъй като антиезическата тема има значение като допълнително хронологическо доказателство. В отговорите многократно се обяснява дяволската природа на езическите нрави. Например в гл 35: „...заклинанията, игрите, нечестивите пеения и гадания са шествия и дела дяволски."[146] За Петър Черноризец магьосничеството, бесовските песни и игри са пагубни и проклети. Петър Черноризец категорично отрича идолослужението. Папа Николай в гл. 41 поучава, че трябва да се убеждават ония, които принасят жертва на идоли или „свиват колене пред тях", защото, както апостолът казва: „Знаем, че нищо не е идолът, но онова, което жертвуват езичниците, жертвуват го на бесове."[147] У Петър Черноризец се отхвърля носенето на амулети. В гл. 79 папа

[140] Пак там, с. 298, 308, 316, 322, 333.

[141] Пак там, с. 308.

[142] Пак там, с. 221.

[143] Коцева, Е. Най-ранният кирилски препис от слова на Григорий Богослов.—В: Българско средновековие. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, 240—252. Там и библиография по въпроса.

[144] Вж. текста в: Будилович, А. Исследование языка древнеславянского перевода XIII слов Григория Богослова по рукописи Импер. Публ. библиотеки XI в. СПб., 1871, с. 243; Коцева, Е. Цит. съч., с. 247.

[145] Вж. Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи. Съставителство и редакция Донка Петканова. С., 1981, с. 240, 393.

[146] Извори за българската история. Т. 7. С., 1960, с. 89.

[147] Пак там, с. 92.

Николай категорично настоява за същото, защото тоя вид повезки-амулети са изобретение на бесовски хитрости и те са окови за душите на хората и затова апостолските постановления предписват да бъдат поразени с проклятия и изгонени от църквата ония, които си служат с тях[148].

Петър Черноризец внушава: горы же суть хвы заповѣдн стыхъ аплъ н прокъ н стыхъ ѡць аще бо на ты горы возбежнмъ спсемъ са (ф. 304 I, № 204, л. 258б). Тук авторът като че ли почти буквално използува казаното от папа Николай в гл. 47: „Но понеже вие сте немощни, та още не можете да възлезете на планината, за да възприемете оттам възвишените заповеди на Бога..." Повод за това изречение на папата, без да има буквално повторение, явно дава втората книга Мойсеева Изход (19:20). Но Петър Черноризец тук е толкова близо до текста на папа Николай I, че се създава впечатление за пряко заимствуване. Ако би могло да се докаже, че Петър е познавал и пряко е използувал отговорите, това би било твърде интересно като факт, защото до тях явно са имали достъп малцина. Известно е, че след новото обвързване с Византия (българската църква получила свой архиепископ от Цариград в 870 г.) отговорите са могли да се съхраняват само като архивен материал.

Съпоставките с отговорите водят към заключението, че разтълкуваните от папа Николай езически явления все още са били реални и за времето, през което е писал Петър Черноризец. Естествено, отговорите с обясненията на папата са отправени към „неопитни и някак твърде млади във вярата" (гл. 4), докато при Петър Черноризец християнството явно не е било на този съвсем първоначален етап. Но традициите му все още не са били толкова силни и продължителни. За това говорят и някои други места в СП. Както папа Николай обяснява елементарни християнски истини, така и Петър Черноризец достъпно и сбито проповядва, че човек се кръщава чрез светата Троица, чрез кръщението се ражда отново, Бог ни спасява от греховете, като ни дава покаянието, а това е изпълнението на божиите заповеди. Вероятно не е случайно, че в по-късните преписи на СП (в сборници и в първичния Измарагд) пасажът с божиите заповеди сигурно поради своята елементарност и неактуалност в тълкуванията си за времето на утвърденото християнство в по-голямата си част е съкратен[149]. После — продължава да обяснява Петър — идват апостолите и светите отци, които са ни дали постановления за поста, молитвата, християнските добродетели и благочестив живот.

Папа Николай отделя доста внимание на отношенията между съпрузите и на блудството. Петър Черноризец, като разглежда божиите заповеди, в началото на СП по-подробно отколкото при другите се спира на заповедта „не блудите", която е дадена на трето място (първата е да обичаме с цялото си сърце Бог, втората — да обичаме другите като себе си). Например: о томь же еже не блоудитн. нъ аще подроужнѥ нмоуще то въ врѣма нѣкоѥ прнбланжнтн са неоудържанна дѣлъма а не акы скотоу наслажатн са плътьскы без оустава нъ размѣрнтн прн всемь все своѥ жнтнѥ да н бъ въ тоу мѣроу ѡмѣрнтъ на свдѣ. аще ли кто ѡ родьства дѣвьство дьржнтъ ба дѣла нли разлоучнвъ са съ подроужїемь ба дѣла. нли оумърло емоу боудетъ подроужнѥ тн

[148] Пак там, с. 113.

[149] Вж. успоредното публикуване на СП по преписите в сборника Тр. 12 и в първичния Измарагд ф. 304 I, № 204.

хощеть тако пребывати подобаетъ такомоу члѣкоу по коемоужьдо ѿ вьсѣхъ зѣло чистоу жити и блюсти вельми. яко таковомоу паче вьсѣхъ зѣло завидить сотона (Тр. 12, л. 57). Обясненията със своята простота отново наподобяват характера на отправените към новокръстилите се българи отговори на папа Николай. Не е случайно, че по-голямата част от тези обяснения на Петър в първичния Измарагд и по-късните сборници са пропуснати. Редактирано е изречението от Тр. 12: аще подроужние имоуще то въ врѣма нѣкое пребланжити са неоудьржанна дѣлъма а не акы скотоу..., като се е получило: аще подроуе имоуще. то въ врема пребланжати са а не акы скотомъ...(ф. 304 I, № 204, л. 252б).

Много показателен е и един пасаж в ПСД, в който е посочено нехристиянско, езическо обяснение. Според него хората, които са направени от „материя“ (ѥстьствомь), са горещи за плътски живот и не могат да се въздържат, а направените от тиня със студено тяло са в състояние да се въздържат (вж. ГИМ, Хлуд. 30 Д, л. 103). Това недопустимо за християнската нравственост тълкуване е окачествено от Петър като срамно оправдание, на което той противопоставя „притъча“, за да внуши християнските норми. Посоченият пасаж се намира в Хлудовия препис на ПСД, докато в по-късия препис в сборника РНБ, F I 4, втората му част съвсен неслучайно е пропусната — останала е по-приемливата за по-зрялото християнство първа част (вж. успоредното публикуване на двата преписа).

Папа Николай отделя място в своите отговори, за да обясни необходимостта от ходенето на църква. В църквата, казва той, християнинът присъствува на псалми, химни и духовни песни, трябва да се отдава на молитва, да поднася приношения, да се приобщава към паметта на светците, да се въздигне до тяхно подражание, да насочва вниманието си към словото божие и да раздава милостини на нуждаещите се (гл. 11).

За Петър тази тема също е много актуална. Едновременно с ясните му внушения, че църквата е божият дом, че трябва да се посещава често и че там трябва да се държим, както подобава, прозират и някои противодействия и убеждения на хората, към които е отправена поучителната проповед на автора. За тези хора (Петър не казва, че са някои, а констатира обобщено) църквата е голямо зло, от което трябва да се бяга. Авторът се възмущава още и от това, че стоят в църквата като вързани за някакво зло. Тези редове едва ли са случайни и подсказват ранен етап на християнството, когато божият храм се възприема от доскорошните езичници като някакво зло. Не е случайно също, че и двете изречения, в които църквата се индентифицира със злото и които намираме в Хлудовия препис на ПСД, в по-късния препис на творбата в сборника F I 4 са редактирани. Вместо фразата, че трябва да се бяга от църквата като от голямо зло, се е получило изречение, че бягаме от църквата, за да сторим някакво зло, което променя значението на фразата, но е в съзвучие с представата за божия храм от по-късното, утвърденото християнство: да быхомъ бѣжали акы велика зла нсъ цр҃кве (Хлуд. 30 Д, л. 100б)—да бꙑмы бѣжали акы нѣчто зло сътворивше нсъ цр҃кве (F I 4, л. 205а). Променена е и другата фраза: егда стонмъ въ цр҃кви то акы вазаше нѣ ѹ коего зла (Хлуд. 30Д, л. 100б)—егда стонмь въ цр҃кви. то акы болиичь со зла (F I 4, л. 205а).

Известно е изцяло отрицателното отношение и на зародилото се през X в. богомилско учение към църквата. Но в случая възмущението на автора едва ли е адресирано към богомилите — в цитираните фрази става дума за

тези, които, макар и като вързани, но стоят в храма, а богомилите според убежденията си не са признавали влизането в него.

Папа Николай внушава на новопокръстилите се българи, че не бива да се уреждат суетни удоволствия, игри, пеения и др. (гл. 35, 47) при различни празници, когато се отива на сражение и т.н. И Петър Черноризец предпазва тези, към които е насочил своята проповед, да не празнуват с пиянство, преяждане, бесовски песни, плътски деяния и похот, а да се възвеселят най-вече с духовна радост (СП). В това противопоставяне се вижда не само утвърждаване на християнското, но и отричане на езическите навици за празненства и веселия.

В редица глави на своите отговори (4, 5, 9, 47, 48, 50, 60, 63, 65) папа Николай разяснява християнското учение за поста. Петър Черноризец също учи как да се прекарат трите поста — Великият, Петровият и Филиповият (Рождественският). Обясненията за Великия пост (в запазилия се текст на СП в първичния Измарагд и по-късните сборници) започват от Лазаровата събота. Твърде е възможно в първоначалния текст на СП да е имало и други пояснения за Четиридесетница, защото преди откъса за Лазаровата събота има съкратен текст. Упътванията на Петър за трите поста са елементарни и явно предназначени за хора, които трабва да усвояват основни изисквания на християнския пост. Постът трябва да се прекарва с чистота и въздържане от всякакво зло. Във Великата събота след причастието може да се вкуси малко хляб и цялата нощ се прекарва в молитви. В деня на Христовото Възкресение християните, след като се причестят, отиват по домовете си—ѣдать и испить и поспать. Тук авторът веднага бърза да поясни, че Христос е възкръснал не за да преяждаме, а за духовна радост и не пропуска да предупреди, че през възкресната седмица не може да има бесовски песни, пиянство, гуляи, други плътски деяния и похот (противопоставянето на навиците при езическите празненства е очевидно). За това, че написаното за Четиридесетница е предназначено за християни, които още нямат установени навици, говори и внушението на Петър, че трябва да се носят кръстовете.

В СП се среща обяснението, че светлата седмица е един ден: та бо всѧ недѣла еднѣ дн҃ь естъ. е҃гда хс҃ъ въскресе се тогда сл҃нце стоѧло. не заходѧ н҃ дни. и е҃гда на востоцѣ. тогда стоѧло ѕ҃ дни. а в полъдни г҃ а w҃ вечр҃ни. ѕ҃ дни. а восмыи дн҃ь зандеⷭ та бо недѣла еднѣ дн҃ь естъ (ф. 304, I, № 204, л.96). Ф. Буслаев през 1859 г. определя този текст като народен[150]. А. Горски и К. Невоструев смятат, че разказът за седемдневното стоене на слънцето има славянски (руски) произход[151]. Н. Галковски предполага: „сказание о стоянии солнца существовало на Руси давно... Полагаем, что первоисточник сказания греческий, так как из Византии шла к нам апокрифическая литература, а может быть это одна из болгарских басен, созданных богомилами."[152] Галковски се спира на този въпрос още веднъж, като отбелязва по-определено, че легендата за стоенето на слънцето седем дни преди Христовото Възкресение може да е богомилска[153]. Трудно е да се определи

[150] Буслаев, Ф. Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной академии 1858 год. Памятники древнерусской духовной письменности.—Летописи русской литературы и древности, 1, 1859, отд. III, с. 96.

[151] Горский, А., К. Невоструев. Цит. съч., 98—99.

[152] Галковский, Н. Цит. съч., 18, с. 145.

[153] Пак там, 26, с. 231.

произходът на апокрифния текст за седемдневното стоене на слънцето. Твърде е възможно той да е славянски, но едва ли е богомилски. Не би било логично да се предполага, че изразителят на официалната християнска религиозност Петър Черноризец би могъл да приеме и помести в творбата си богомилски апокриф. Явно е обаче, че текстът е древен, което може да бъде допълнително доказателство за хронологията на СП. Апокрифът за седемдневното стоене на слънцето се среща и в други поучения на старата славянска писменост. Например в слово о вскр҃нні г҃ні и ѡ свѣтлѡн нед҃е, поместено в Златая цепь (РГБ, Тр. 11). Този текст е на л. 69, само че в по-разширен вид[154]. В сборниковия вариант на СПВПФ обаче текстът е сведен до едно изречение: егда хъ въскр҃лъ тогда сн҃це стоѧло не заходѧ всю тв҃ нед҃е, а в измарагдовия вариант на СПВПФ той изобщо е съкратен. Това не е случайно, тъй като Максим Грек обявява сказанието за лъжливо (вж. напр. ръкопис от РГБ, ф. 304 I, № 200, л. 29).

За Петровия и Филиповия пост Петър Черноризец учи през кой ден какво трябва да се яде: в понеделник—риба, в сряда и петък—хляб с плодове по веднъж на ден, във вторник и четвъртък—по два пъти на ден, а в събота и неделя—риба по два пъти на ден и така през цялото „говеене". Тъй като СП в тази си част не е запазено в Тр. 12, а е познато по преписи от XVI в., не бихме могли да бъдем сигурни дали тази голяма строгост за отделните постни дни идва от автора, или е дело на по-късни преписвачи[155]. Естествено е в сряда и петък постът да е по-строг, а и в извънпостно време в сряда и петък, както отговаря и папа Николай, не бива да се яде месо, защото в петък трябва да си припомняме Страстите Господни и скръбта на апостолите (гл. 5) и „защото именно в сряда Господ е бил вече един вид погребан в сърцето на земята, т. е. в сърцето на предателя Юда" (гл. 5).

Петър Черноризец говори за три поста (без този за Успение). Горски и Невоструев при описа на Измарагд № 765 от Синодалната сбирка в ГИМ отбелязват, че в някои от словата се говори за три поста[156], и заключават, че положението за трите поста е дошло от юг — има го в Кормчаята книга, ч. 2, гл. 53, въпрос 4[157]. Както се предполага, Кормчаята книга (Номоканонът) е била известна в България много рано—още по време на княз Борис. Затова Горски и Невоструев са прави, че споменаването в определена творба само на три поста „указывает на определенную древность слова"[158].

От отговорите на папа Николай се вижда, че българите са искали да знаят в празничните дни на кои апостоли и мъченици или изповедници и деви не трябва да работят (гл. 11). Петър Черноризец също обяснява, че трябва да се празнува чисто Възкресение Христово и всички (на Христос и Богородица) празници всѣхъ нарочнтыхъ оугодникъ (Тр. 12, л. 58б). Към тях

---

[154] Текстът е публикуван в: Буслаев, Ф. Цит. съч., с. 96. Иларий и Арсений в Описа на Троицката сбирка отбелязват (т. 1, с. 17), че легендата за стоене на слънцето е взета в Златая цепь от апокрифното съчинение за Ходене на Богородица по мъките и сочат сборника Тр. 12, л. 30. Но в този препис на апокрифа за Богородица текстът за седемдневното стоене на слънцето липсва.

[155] С. И. Смирнов пояснява, че според Студийския устав в събота след пладне се е разрешавала риба, сирене, яйца, вино (3 чаши). Смирнов, С. И. Как говели в Древней Руси. СПб., 1901, с. 28.

[156] Горский, А., К. Невоструев. Цит. съч., с. 73.

[157] Пак там, с. 74.

[158] Пак там.

се добавят и неделните дни. За празничните дни авторът упътва, че през тях не се пости и два пъти се приема храна, но без напиване, да се правят молитви, да се взема комка. Авторът добавя още, че така трябва да се прекара и седмицата след Петдесетница (по сѫщьствнн сто дха рекше по русалнінхъ) до деня на всички светии. В случая е интересно, че се използува пояснението „русалиите". Думата се среща в редица старобългарски ръкописи, като с нея се назовава седмицата около Петдесетница, когато се почитали душите на умрелите прадеди (в основата си обичаят е езически). За съжаление обясненията на Петър за празничните дни и поведението на християните в тях прекъсват поради загуба на листовете от преписа на СП в Тр. 12, а в по-късните преписи този текст явно като неактуален е бил съкратен (вж. текста на СП в Тр. 12 успоредно с преписа в Тр. 204).

Известно е, че в старобългарската литература се е разпространявал цикъл произведения за четене на книгите. Съвсем наскоро У. Федер отново публикува с интересен и убедителе анализ три слова за четене на книгите[159], като заключи, че Слово нѣкоего калоугера о чьтенни книгъ е възникнало в Преслав през X в., където преди него вече са били разпространени Григорїа папы римскаго о почитанїи книжнѣм слово, също славянско (старобългарско), и Словото на Йоан Златоуст о томь, како подобаѥть чьтенни послоушати и вънимати. Изводът на Федер е, че макар и компилативни, старобългарските творби доказват относителна независимост от гръцките и имат своите художествени достойнства. Разпространяването на слова, свързани с „книжното четене" в старобългарската литература от X в., убеждава в актуалността на тази тема. Затова не може да се смята за случайно, че Петър Черноризец, макар и без специална разработка, не отминава този въпрос: и кще к семоу оучитн сѧ книгамъ съ любъвню (Тр. 12, л. 57б). Интересна в случая е и семантичната натовареност на думата кще, защото тя свързва изречението и го прибавя към текста преди това, а в него се говори за божиите заповеди, обяснени в следния ред (вж. л. 56б—57б): любитн ба, любитн друга акы себе, не блоудитн, не кастн, не лъгатн, не оубитн, не обадитн, не обидѣтн, чистн оца и мтрь, съ всѣмн мирьно житн и покорьно и мьньшю сѧ творитн, не възноситн сѧ, нн величатн сѧ, нн лѣнитн сѧ на доуховноѥ. Именно към това (к семоу) се добавя още, че трябва да се учим по книгите с любов, т. е. тази поръка Петър издига твърде много, като фактически я добавя към божиите поръки. Презвитер Козма също е убеден, че сатанинското учение се ражда ѡ непочитанья книжнаго и ѡ лѣностн еренскаѧ[160]. Това не е случайно, защото отговаря на убеждението, че човек не може да бъде праведник, без да чете божиите книги. Много добре тази мисъл е защитена в Слово нѣкоего калоугера о чьтенни книгъ: рекоу же жзда коневн правитель ѥсть и въздьржанніе правьдьнникоу же книгы. не съставитъ бо сѧ корабль без гвоздни нн правьдьнникъ бес почитанніа книжьнаго. и ѩкоже плѣньнникомъ оумъ стоитъ оу родитель свонхъ тако и правьдьнникоу о почитаньн книжьнѣмь. красота воннноу оружніе и кораблѫ вѣтрила тако и правьдьнникоу почитанніе книжьноѥ[161]. Това убеждение, както се смята, е свързано със Студийския устав.

В по-късните преписи на СП фразата за четенето на книгите е съкратена, което отново едва ли е случайно.

---

[159] Veder, W. R. Three Old Slavic Discourses on Reading. — Studia Slavica mediaevalia et humanistica Riccardo Picchio dicata. II. Roma, 1986, 717—729.

[160] Цит по: Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 387.

[161] Цит. по: Veder, W. R. Цит. съч., с. 725.

В славянската писменост Петър Черноризец обикновено се среща наред с Презвитер Козма (вж. Първа част, Втора глава), т. е. двамата автори или са били съвременници, или са творили в хронологически близко време. В такъв случай е логично да се запитаме имат ли словата на Петър някакво отношение към богомилството. Ако предположим, че Черноризец Петър може да е цар Петър, също би трябвало да се очаква реакция срещу богомилите, тъй като ереста, както сочат изворите[162], започва да се разпространява именно по времето на цар Петър. Историческите изворови данни са известни, но тук бих искала да цитирам само един пример, изваден направо от ръкописа — РНБ, Пог. 1596:

л. 123 о богумилѣ. в лѣта провоѣврна цра пера. ||бы в болгастѣн земли попъ имене богумилъ. о крте гни блаиаше са снце. аще кто оувлъ царева сна деревомь може ли древо мило бы црю|| такоѭ крть бгу. мни оканны понѳфн. а не своею волею распенша са га. не за|| спшне чачко|| ісе рече аще кру покланатн и целоватн е то и ослу клананатн и целоватн е. поне хс и на оселъ всѣлъ. а причастіе нѣсть тѣло, и кровь. ни повелѣніе бжіи творима. но о тетроуіи, то речено. и опраксъ|| аплъ. тѣло нарече, тетроуліе. а кровь апраксъ аплъ. а литургіа хс|| не створи ни аггли преда. но ни злоусты. о нѣ хс, слѣпа просвѣти. ни мртва|| воскреси. но прича то соу, грѣхоцѣленіа клосными оулнстн покложиша.|| народоу же напитано в пустыни, ю хлѣ. рѣ не сущ хлѣби но а оулнстн.|| а е апраксъ аплъ. спроста рецін. вса хва чюдеса, равратн.

Знаем също, че самият цар е имал отношение към богомилството, за което говори писмото му до цариградския патриарх Теофилакт, написано между 933—956 г.[163] В него цар Петър моли патриарха за съвет, как да постъпи с новопоявилата се ерес.

Да си представим, че Петър Черноризец, който и да е бил, е живял, когато богомилството вече се е появило. Срещу него страстно се бори Презвитер Козма. Но не можем да смятаме, че Петър е трябвало да постъпи точно по същия начин, както това е направил Козма, защото Петър не е същият човек и същият автор. И двамата служат на едно дело — да утвърждават и защитават официалното християнство. Но същевременно те имат свой почерк и индивидуалност. За Презвитер Козма е писано немалко. Известно е, че той великолепно владее острата полемичност. Проповедта на Петър е достъпна, гореща и искрена, чувствува се силното му желание да помогне на грешните хора, да ги насочи към спасителния път. Дълбоката убеденост на автора извира от душата му и отива към хората с мекота и любов. Силните страхови въздействия и острата полемичност не са в стила му. Но същевременно Петър е борец, той непрекъснато се противопоставя на много неща — на езическите вярвания, на неправдата, на лошото у човека, на насилието. Противопоставянето е основата, върху която са изградени съчиненията му. Много важно е, че той *и когато утвърждава, обикновено на нещо се противопоставя*. Затова е интересно да се види не само срещу какво авторът пряко се бори и какво отрича, а и каква вътрешна

[162] Вж. История на България. Т. 2. С., 1981, 370—389.

[163] Вж. Златарски, В. История на българската държава..., 537—539, 804—810. В. Златарски обяснява, че патриарх Теофилакт бил четвъртият син на Роман Лакапин и чичо на съпругата на цар Петър царица Мария-Ирина (с. 539).

нагласа е имал (доколкото това е възможно), за да утвърждава, подчертава и откроява някои положения.

Внимателното вникване в творбите на Петър Черноризец ни кара да се замислим дали е случайно, че авторът отделя толкова място на Сътворението (вж. СП по преписа Тр. 204, л. 254б, 255а, 255б, 256б; ПСД по Хлуд. препис, л. 104б; СВЖ по преписа Архив на Франко 3/4713, с. 547, 548). Освен противопоставянето на езическото обожествяване на природата, не е ли това и противопоставяне на богомилската космогония с нейния дуализъм? Богомилите, както е известно, са били убедени, че освен Бог—създател на невидимото и на неуредената пуста земя, има и втори творец—Дяволът, който направил видимото: морета, реки, животни, растения и т. н. Противоположно на това Петър с голяма категоричност неведнъж пише, че Бог е и е останал единствен творец на всичко, на всѣ видимаѧ и невидимаѧ. Богомилската космогония обяснява и създаването на човека — тялото и на Адам, и на Ева направил Дяволът, но не могъл да ги оживи, защото като дъхал в устата им, духът му минал през цялото им тяло и излизал през големия пръст на крака. Тогава по молба на Сатанаил Бог се съгласил и им вдъхнал душа. „Така прочее според богомилското учение човекът се оказал създание на две творчески сили — на злия Дявол и добрия Бог."[164] Злото и неправдата стават първични, тъй като Дяволът създал тялото, той духал първоначално и осквернил човека. Като отговор на това богомилско убеждение би могло да се приеме категоричното предупреждение на Петър в ССВ: „внимавай, човече, първо в хората бе сътворена правдата, изпърво и навеки. После от дяволския ум се вдигна неправдата и влезе в хората." Вероятно не е без адрес и констатацията също в ССВ, че „имаше мнозина, които нито създаваха правдата, нито на другите разрешаваха".

Петър специално се спира, и то неведнъж, в СП на ролята на „йереите". Според него йереите са пастири, които пасат Христовото стадо (Презвитер Козма използува същото клише), пазят човеците от волкѫ мысленаго еже есть дѣѩволъ. *Йереите* — продължава авторът — ни заповядват да бягаме в планината, за да не ни стигне дяволът, който сам бяга от планината, защото това са Христовите заповеди и на светите апостоли и пророци, и на *светите отци*. Йереите ни сочат ползата от покаянието, учат ни какво да ядем и пием. Те заедно с честните апостоли и светите отци ни напътват към спасителния път, казват ни цялата истина, за да избегнем всякакво зло, да се приближим към Бога, да настъпим дявола по главата, да го засрамим и унищожим волята му (вж. СП в Тр. 204, л. 257а, 257б, 258а, 258б, 259а, 260а и др.). Силният стремеж на Петър да утвърди мястото и значението на светите отци и на духовниците е едно подчертано противопоставяне на нещо друго и това може би да е била богомилската омраза към църковните служители, които за тях са олицетворение на злата сила.

На отричането на кръщението, причастието, изповедта, брака, иконите, кръста, Богородица и т. н. от богомилите Петър противопоставя утвърждаването им. Той започва СП със Символа на вярата и с това, че човек се кръщава в името на Бога и чрез кръщението се ражда отново (Тр. 12, л. 56б). Причастието е спасение и пречистване чрез тялото и кръвта господня (Тр. 204, л. 253б). Покаянието и изповедта са от Бога, за да се

[164] История на България. Т. 2, с. 377.

спасим. За отношенията между съпрузите, като призовава за по-голяма въздържаност, Петър говори неведнъж. Той учи, че трябва да се молим на Богородица. Трябва, казва той, заради нашето избавление да се кланяме иконѣ хвѣ и бцы всѣмъ стыи.

Обратно на богомилите, които „хулят светата църква" и я наричат „распутыа", както пише Презвитер Козма, Петър Черноризец призовава „поспѣшнмъ и частнмъ въ цркви", да се покаем и поплачем за първите си грехове и да се помолим да не въ другыа впадемъ (ПСД в Хлуд. 30 Д, л. 109б). Той добавя, че е нужно ногама текуще часто въ цркви акы петръ и нѡанъ на гробъ гнь (пак там, л. 110). Авторът се огорчава, че тези, към които се обръща, не умеят да се държат, както подобава в църквата, стоят съ велнкою тагостью и макар и не явно, но се молят службата да свърши по-бързо, други не изтърпяват докрай и бягат ѡ молебъ цркvныхъ, а тези, които стоят, си говорят неподобнаа мѣста того или са обзети от „безчинни" мисли и искат да прекарат времето зле, без полза и за себе си, и за другите. В тези внушения на Петър се вижда още и стремежът му да се изработи правилно държане в божия храм у хора, които все още нямат много дълбоки навици за това. Защото — констатира авторът — всички стоим заедно в църквата, за да молим общия „владыка", но всъщност, обръща се той към хората, купно бо стоѧще телесы, а оумы разно стонте (ПСД, Хлуд. 30 Д, л. 101б). Петър възпитава неопитните още как да се молят в църквата и същевременно утвърждава божия дом, който сме длъжни да посещаваме много често.

Срещу богомилското отхвърляне на богатството и алчността Петър, както и Презвитер Козма, учи, че излишното наистина трябва дати нищнмъ (ССВ), но че и тук, на земята, също има нужда от малко блага, за да се „приобщим". Той не е съгласен с тези, които казват, че в този живот всичко е добро и сладко, и красиво: бгатьство. санъ. слава. красота. имѣнне пища. одежа. хнтростъ. wбластъ. злато и сребро. скоть. пажнти земла села внноградн (ССВ, Пог. 1024, л. 181в). И веднага следва личното мнение на автора: азъ рекоу добро то естъ но въ малѣ (пак там). Това, което е „излиха", трябва да се даде на бедните, за да „си купим" спасенне и прощенне грѣховъ и нзбавленне моукы. и беспечалне непроходное (пак там). Петър не е краен и тук той също внушава в приемливи според него рамки и без пренапрежение. Трябва да се добави обаче, че отношението си към „имането" той е изразил, когато е станал монах и когато самият той вече е изпълнил „най-висшата" според него божия заповед—да дадеш имуществото си в името на Бога. Петър обаче не реагира на богомилските нападки срещу земните царе и „властели", което едва ли е случайно. Думата властелн той използува, но думата цѣсарь (царь) за разлика от Презвитер Козма употребява само по отношение на божия, но не на земния цар. Психологически това е обяснимо, като имаме предвид, че преди замонашването си Петър е имал власт и сан, той е заповядвал, него са го слушали.

Авторът не е против схващането на богомилите, че убийството и войните са една от най-големите злини. Като констатира, че на братью свою воюемь, той е категоричен, че това паче всего ненавиднть гь нашь (ПСД, Хлуд. 30 Д, л. 101б).

Изложените мисли и цитати показват, че Петър Черноризец, без да назовава направо и пряко богомилите, всъщност реагира, при това доста пълно, на отделните елементи, съставящи съдържанието на тяхното учение. Той противопоставя официалните тълкувания на космогоничната и

христологичната тема, издига символа на вярата, защитава подчертано ролята, мястото и значението на духовниците, обяснява светите тайнства, държи на иконите и кръста, посвещава немалко внимание на църквата, която е божи дом, благоговее пред Богородица, църковните отци и светците, признава, но без излишества, материалното, отрича войните.

В главата о вѣрѣ Презвитер Козма е синтезирал това, което са проповядвали богомилите и което той, естествено, гневно проклина:

нже не любитъ господа нашего нїсуса христа да бѫдетъ проклатъ.

нже не вѣрѹютъ въ сватѹю и неразлучнмоую троицю да бѫдетъ проклатъ.

нже сватага комканьа не мнитъ сватаго тѣла и крове христовы да бѫдет проклать.

нже не молит са со оуповантемъ сватѣ богородици марїи да бѫдет проклат.

нже не кланает са со страхѡм честномѹ крстѹ гос(по) дню да бѫдет проклат.

нже іконы господа и богородичны и всѣх сватыхъ съ страхѡм и любовью не цѣлѹетъ да боудетъ проклат.

нже сватыхъ всѣх не чтетъ ни кланает са с любовью мощемъ ѭх да бѫдет проклатъ.

нже хѹалитъ сватыа антѷргїа и вса молитвы преданыа христїанѡмъ апостолы и отцн. сватымн да бѫдет проклат.

нже всеа тварн виднмыа и невиднмыа не мнитъ богомъ створены да бѫдетъ проклатъ.

нже не мнитъ церковных сановъ господемь и апостолы състроенъ да бѫдетъ проклат.

нже женитвѹ чистѹю хоулитъ и богатыа носащаа брачныа ризы со говѣньемъ да боудетъ проклатъ[165].

Всъщност Петър не е пропуснал почти нищо от това, което е изредил Презвитер Козма, и то без да го обясни и защити. Може ли да се смята този факт за случаен? Или е по-логично да се мисли друго—че Петър утвърждава точно това, на което се противопоставят богомилите.

В противопоставянето (конфликта) официално християнство — богомилство Презвитер Козма участвува силно, гневно, директно, с открито и остро отричане на ереста. Петър Черноризец внушава официалното чрез метода на утвържаването и обяснението, без да споменава пряко еретичното. Това би могло да се обясни с общия стил и тон на творбите, а психологически — с някакво достойнство и чувство на висота у автора, който е стоял над подобна ерес и който е желаел да приобщи, а не да съди. Може да се добави още нещо—Петър е разработил част от посочените теми в СП[166], което обаче в пълния си вид в Тр. 12 е запазено само отчасти, а в първичния Измарагд и сборниците се намира съкратено, т.е. не се знае какво точно е било избегнато от СП при съкращаването му.

Представеният, макар и кратък, анализ на някои от темите, съдържащи се в словата на Петър Черноризец, от които вее духът на епохата, засилва увереността, че те са се появили вероятно след, но не много след творбите на Симеоновия блестящ кръг старобългарски писатели. Те излизат почти от същата социална и културна атмосфера. Това е атмосферата на следсимеоновото време от X в.

---

[165] Цит. по: Бегунов, Ю. К. Цит. съч., 373—374.

[166] Цитираните пунктове се срещат и в богатото и интересно ПСД; в ССВ се включват главно противопоставянето „правда—неправда" и изповедта (пасажът на отричането) на автора. В СВЖ господствува морално-етичната насоченост. Устремеността за връзка с Бога в СВЖ е толкова осезаема, че то звучи почти като молитва.

Втора глава

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ТВОРБИТЕ В СЛАВЯНСКИТЕ РЪКОПИСНИ КНИГИ

Достигналите до нас преписи от словата на Петър Черноризец се срещат в определен кръг ръкописни книги. Това са преди всичко сборници, които в структурно отношение или имат по-свободен, променящ се състав и които обикновено се определят с твърде широкия термин сборници със смесено съдържание, или сборници, които поради устойчивостта на състава (на съответната редакция) се възприемат като цялостни съчинения и имат свои названия: Пролог, Чети-миней, Измарагд, Златоуст. Във функционално отношение посочените ръкописни книги се обединяват чрез поучителната насоченост на своето съдържание.

За ръкописите, в които се срещат съчинения на Петър Черноризец, е характерна и друга особеност — освен преводните в тях непременно са поместени и оригинални славянски творби, между които и старобългарски. Като правило творбите на Петър Черноризец са заедно с творби на най-яркия представител на оригиналната поучителна старобългарска литература — Климент Охридски. Доста често поучителните слова на Петър Черноризец се разпространяват паралелно с тези на Презвитер Козма, понякога — с тези на Йеремия и др.

Най-ранните, познати засега, преписи на Петрови съчинения, така както е и при Климент Охридски, са от XII—XIII в. Те се срещат най-често в руски ръкописи — именно благодарение на руската писменост става възможно да се направят заключения за историята на текста на отделните творби. Южнославянската писменост е запазила също някои преписи от слова на Петър Черноризец. От пространните творби ни е познато засега само СВЖ — в български препис, а от останалите 3 пространни съчинения са стигнали кратки редакции: от СП — кратък вариант в български и сръбски сборници, от ПСД — кратък вариант (СДП) в сръбски сборник и от ССВ — кратък вариант (СПН) също в сръбски сборник, за съжаление вече несъществуващ. С други думи, творчеството на Петър Черноризец дотолкова, доколкото е запазено в южнославянската писменост, е стигнало до нас благодарение на ръкописната традиция на сборниците. Руските сборници със смесено съдържание също са съхранили творби на Петър Черноризец не само в кратките, но и в пространните им редакции.

ТВОРБИ НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ В СБОРНИЦИ СЪС СМЕСЕНО СЪДЪРЖАНИЕ*

Най-ранен препис от съчинение на Петър Черноризец намираме в руски пергаментен сборник, който се пази в РГБ, в Троицко-Сергиевата сбирка, ф. 304, № 12 (Тр. 12). Мнозина учени датират сборника като ръкопис от XII в., други го отнасят към края на XII — началото на XIII в. Сборникът Тр. 12 е привличал вниманието на немалък брой изследвачи[1], а през 1988 г. Й. Поповски, Ф. Томсън и У. Федер издадоха пълния текст на ръкописа с добавка между л. 54 и 55 на фрагмента от сбирката на Ундолски[2], ф. 310, № 963. От направените досега описи на съдържанието на Тр. 12 и от прецизното идентифициране на внесените в ръкописа съчинения, което предлагат тримата му издатели, се вижда, че съдържанието на сборника съставят текстове, преведени в Източна България. В него са внесени творби или извадки от книги, появата на които се свързва с цар Симеоново време, например Златоструй, Симеоновия сборник, Пандекти на Антиох, Паренесис на Ефрем Сирин и др.[3] Издателите правят паралели с изследвания от У. Федер ръкопис, наречен Княжий сборник, комплектуването на който авторът отнася към следсимеоновия период — към времето на цар Петър[4].

Освен преводните старобългарски текстове в Тр. 12 се намират няколко Климентови произведения в техния най-ранен препис: л. 23б—24б Заповѣданиꙗ о праздьнницѣхъ климента епа словѣньска[5], л. 24б—26 Поученїе и памать апла нан мчнка[6], л. 26б—28 Поученїе епа климента на стоѥ въскрьсенїе[7], л. 28—29б Поученїе злаустаго w причащенїи. Словото е публикувано във втория том от събраните съчинения на Климент, където са поместени вероятни Климентови творби, но съставителите отбелязват, че „то се нарежда между сигурните произведения на нашия книжовник“[8]. На л. 29б без заглавие и като е запазено само началото на словото, е написано Поучение за светите тайни (за причестяването)[9], което дава „основание да бъде считано за творба на Климент Охридски“[10]. Оказва се, че в Тр. 12 са поместени пет Климентови съчинения, и то, както отбелязват съставителите, в своите първични редакции.

Съчинението на Петър Черноризец на л. 56б—58б, озаглавено Петра недостоннаго съказанїе о постѣ и о млтвѣ оустава и чина цркьнаго, макар и не цялото (поради загубени листове), също се отнася към пространната

---

* Разглеждат се само някои ръкописни сборници, които са важни като структури или като представители на определена писмена традиция.

[1] Подробна библиография за ръкописа вж. в: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, X—XIII в. М., 1984, 180—182.

[2] Popovski, J., Fr. Thomson, W. Veder. The Troickij Sbornik Text in Transcription. — Полата книгописьнаꙗ, 21—22, 1988, 1—202.

[3] Пак там, с. II—III.

[4] Вж. Федер, У. Мелецкий сборник и история древнеболгарской литературы. — Palaeobulgarica, 6, 1982, № 3. На с. 156 текстът на л. 158—174 на Тр. 12 се характеризира като „древнеболгарский свод извлечений“.

[5] Публикация на текста и сведения за творбата вж. в: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1, 53—72.

[6] Пак там, 88—108.

[7] Пак там, 151—157.

[8] Пак там, Т. 2, с. 546. (Обработката е на Кл. Иванова).

[9] Пак там, 522—545.

[10] Пак там, с. 522.

редакция на СП, която е най-древна от достигналия до нас текст на творбата.

Архаичното съдържание на сборника Тр. 12, фактът, че СП в него е в „старобългарско обкръжение", като е поместено редом с оригинални Климентови, и то в първичната им редакция произведения и с преводни старобългарски текстове, прави естествен извода, че и творбата на Петър „недостойни" се е появила през старобългарско време.

Засега не е намерен южнославянски ръкопис с препис на пространното Слово за поста. Но в българския Берлински сборник и в сръбския сборник на Гилфердинг, № 42, в РНБ е запазен кратък вариант на СП. Още В. Ягич през 1873 г. прави паралел между състава на Берлинския сборник, който сега се пази в Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. slaw. Wuk 48, и на сборника от сбирката на Гилфердинг, 42[11]. Макар че Берлинският сборник[12] е доста по-малък (ръкописът е без начало и край), Ягич определя сборника Гилф. 42 като негов „близнак" и смята, че благодарение на него може да бъде реконструиран и съставът на Берлинския сборник. Берлинският сборник е български ръкопис, написан през XIII в. или в началото на XIV в.[13] Сборникът Гилф. 42 е сръбски ръкопис от XVII в., написан твърде небрежно, листовете му на места са разместени, но без съмнение преписът отвежда към български протограф, от който твърде широко е заето даже юсовото писане. И в двата сборника е поместен кратък вариант на СП, покриващ се с началото на пространната му редакция. Поради това, че този вариант няма никакъв наслов, преди публикацията на текста от Берлинския сборник през 1985 г.[14] СП беше неизвестно на науката. Ето началото на двата преписа:

	Берлински сборник	Сборник Гилф. 42
л. 8б	пôбаѣть всакоу крьстнанниноу.	л. 241б пôбаѣть васакомѫ хрьстнаныноу
	ѫгажатн бѣн своемоу.	ѫгажатн боговы своемѫ
	ѣь негоже нма крт҃нвшю са	вь негоже нме крьстыхомь са
	рекоу же вь нма пр҃тнж тр҃це...	рекоу же вь нма прѣстне тронцѣ...

СП в сборника Гилф. 42 отново е заедно с творба на Климент Охридски и по-точно с Похвално слово за пророк Илия (л. 173—180)[15]. В Берлинския сборник това съчинение на Климент не е представено, макар че е твърде възможно да го е имало и в него. Несъмнено двата сборника принадлежат към един и същ тип състав. В тях има разлики в последователността на подредбата на текстовете — съотношението на съчиненията в двата сборника е: Берл. сб. л. 1—29, Гилф. 42 л. 217—269; Берл. сб. л. 78—135, Гилф. 42 л. 1—77[16]. Но това „е вторичен белег, който не се смята за решаващ относно принадлежността на конкретен сборник към даден тип състав"[17]. Освен с Похвално слово за пророк Илия СП се среща заедно с

[11] Jagić, V. Što ima u bugarskom zborniku kraljevske biblioteke u Berlinu? — Starine, 5, 1873, 43—46.

[12] Берлинският сборник беше издаден съвсем наскоро от колегата Х. Миклас (вж. Berlinski Sbornik. Graz, 1988). Изданието е фототипно с научен увод.

[13] Jagić, V. Цит. съч., с. 43, 46.

[14] Павлова, Р. Неотбелязано съчинение в Берлинския сборник. — Palaeobulgarica, 9, 1985, № 2, 120—121.

[15] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 678.

[16] Jagić, V. Цит. съч., с. 46.

[17] Милтенова, А. Към методиката на изучаване на сборниците със смесено съдържание в старите южнославянски литератури. — In: Studia slavica mediaevalia et humanistica Riccardo Picchio Dicata. T. 2. Roma, 1986, p. 521.

Повест за кръстното дърво от Поп Йеремия, при това не само в сборника Гилф. 42, л. 1—30[18], но и в Берлинския сборник (л. 78а—94а). В Берлинския сборник на л. 16а—25б, а в сборника Гилф. 42 на л. 252а—255а, л. 262—270 намираме: монокановнъ стꙑ̑ ѡ̑ць гѡсподн[19] блв̑ы ѡче. сл҃о бж҃твное ѡ покаанннн блазѣ (Берл. сб., л. 16а); монокановнъ с҃тыхъ ѡ̑цъ гн҃н бл҃вы ѡ̑че слово бж҃твное ѡ покаанннн. блазѣ (Гилф. 42, л. 252). Някои специалисти приписват това слово на презвитер Григорий, което все още не е окончателно доказано в славистичната наука, но в случая е важно, че съчинението влиза в старобългарско, и то древно обкръжение, към което можем да добавим и трактата на Черноризец Храбър[20].

Ягич разделя Берлинския сборник на три части: в първата според него влизат разни устави и „монокануни", във втората — апокрифи и притчи, в третата — живот и чудеса на светци, някои от тях апокрифни[21]. С този си състав „zbornik vjerno izražava pravac duševnoga života bugarskih popova 11, 12, 13 vieka"[22]. СП в Берлинския сборник се включва в първата част (л. 8б—9б) според делението на Ягич. Тази условно наречена първа част на сборника показва някои паралели с Тр. 12 (л. 49а—58б), макар че в двата сборника СП е внесено в различни редакции. Има паралели и между текста заповѣдъ чрьнечьска в Берлинския сборник, л. 36а—50б (след 49 л. има загубен лист(-ове?), губи се краят), и текста на л. 49а—52б в Тр. 12 (липсва заглавие, на л. 52б текстът прекъсва). Както сочат издателите на сборника Тр. 12, върху тези листове е нанесена част от „Българския номоканон"[23]. За съпоставка давам началото в двата ръкописа:

Берлински сборник	Сборник Тр. 12
л. 36а заповѣдь чрьнечьска	л. 49а аще калоугерь въ
аще калоугерь вь	велнцѣ образѣ въ блоудъ въпадеть
вѣлнцѣмъ ѡбразѣ бл҃ж сътворнть	
да нма҃ ѡпнтомнж ѕ҃ лѣ҃. аще	да нмать нпнтнмню ѕ҃ лѣ҃. аще
л. 36б ан вь малѣмь. то. г҃. лѣ҃.	ан въ малѣмь. г҃. лѣта.
такоже҃ н калоугернцѣ по҃бает҃ь	такоже н калогерица.
понеже невѣста бж҃на	понеже невѣсты би҃на
нарнчет҃ сѧ.	нарекоша сѧ
аще калюгерь ѡпнет҃ сѧ. то	аще калѳгеръ ѳпнетъ сѧ то
нако бл҃ж сътворнль е҃.	акы бл҃дъ сътворнлъ.
аще калоугерь ѳкрадет҃ь что.	аще калогеръ оукрасть чьто.
нако блждь сътворнль е҃.	то нако н бл҃дъ сьть·:·

[18] Георгиев, Е. Литература на изострени борби в средновековна България. С., 1966, 202—217 (вж. с. 206 — литература по въпроса); Петканова, Д. Старобългарска литература. Ч. I (IX—XII в.). С., 1986, с. 278, 281, 296.

[19] В думата гѡсподн д е написано с глаголическа буква.

[20] В Берлинския сборник има и други от по-късно време славянски съчинения, като среднобългарския текст за Параскева-Петка или съчинение на К. Туровски (умрял през 1182 г.) — л. 28б—31.

[21] Jagić, V. Цит. съч., с. 46.

[22] Пак там.

[23] Popovski, J., F. J. Thomson, W. R. Veder. Цит. съч., с. III.

Макар съпоставката по-нататък да не показва пълни съвпадения, ясно е, че за двата сборника е използуван един и същи извор.

На руска почва СП в неговия пространен вариант продължава да се разпространява в по-късни руски ръкописни сборници. Такива са например два еднотипни сборника от бившата библиотека на Московската духовна академия, Волоколамска сбирка, сега в РГБ, ф. 113, № 542 (XV—XVI в.) и № 541 (XVI в.), и още един сборник пак от XVI в. от Соловецката сбирка в РНБ, 803/913. И трите сборника са сравнително късни, но се отнасят към онези руски ръкописи, които даже и по отношение на правописа не са особено повлияни от търновските норми, а продължават древната руска писмена традиция. Характерно и за трите сборника е, че те освен преводни съдържат и оригинални славянски творби, възникнали в по-ранно време. Така в двата сборника от Волоколамската сбирка № 541 и № 542 са влезли заповѣдн сѧтыхъ ѿцъ къ нсповѣдающимъ сѧ сыномъ и дщеремъ. В това компилативно съчинение са внесени и части от Беседата на Презвитер Козма[24]. „Заповедите" в двата сборника са поместени в пространната си редакция, която, както установи още С. И. Смирнов[25], е по-стара от кратката. Това важи и за СП, което също е поместено в пространната си и по-древна от кратката редакция. В „Заповедите", както и в СП, не се говори за Богородичния пост. Прави впечатление и еднаквият псевдоепиграф в „Заповедите" и в СП — творбите се приписват на неопределеното Слово ст҃ыхъ ѿцъ. Интересно е и това, че в двата Волоколамски сборника, както в Берлинския сборник и в Гилф. 42, е поместено Слово божествено о покаѧнии, за което има предположения, че е оригинална старобългарска творба.

Сборникът Солов. 803/913 също е от онези състави, в които е могло да се внасят славянски творби. Освен СП са поместени слова от Лука Жидята и от Теодосий Печерски. Представени са още Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Василий Велики, Антиох и др.

СП в сборниците ф. 113, № 541, ф. 113, № 542 и Солов. 803/913 е еднотипно с текста на творбата в първичния Измарагд, комплектуван в Русия през XIV в. (вж. по-нататък).

Поучението за спасение на душата в неговата пространна редакция се е запазило в най-ранен руски препис от XIV в. ПСД е поместено в архаичния по състав сборник от сбирката на Хлудов в ГИМ, 30 Д. Според В. Яковлев сборникът е съставен от две части, първата от които свършва на л. 48 с Поучението на Йоан Златоуст за Антипасха. Първата част според Яковлев е близка на първичния Измарагд. От л. 49 започва втората част със Словото на Поп Йеремия. За тази част Яковлев пише: „составляет отдельный сборник, нисколько не сходный по характеру статей с первой частью"[26]. Характерно за целия ръкопис Хлуд. 30 Д обаче е, че преводните текстове в него — 68 глави от Стоглава, съчинения от Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Василий Велики, Атанасий Синаит и др., са древни и са били познати в България от X в. Освен това творбата на Петър Черноризец (л. 98—110б), даже и да приемем, че ръкописът има две части, отново е

[24] Вж. подробно: Бегунов, Ю. К. Козма Пресвитер в славянских литературах. С., 1973, 28—33, 398—399.

[25] Смирнов, С. И. Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины. Тексты и заметки. — ЧОИДР, 1912, № 3, 384—385. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 30.

[26] Яковлев, В. К литературной истории древнерусских сборников. Опыт исследования Измарагда. Одесса, 1893, с. 40.

заедно с творбата на Климент Охридски (л. 111—116б) и Поп Йеремия (л. 49—65б).

В описа на сборника Хлуд. 30 Д[27] А. Попов сочи едно слово на Климент Охридски: сл҃о с҃того архагглу̀ мнхаила и гаврила створено климентомь кн҃гнмь л. 111—116б. Но освен него в сборника има и други Климентови слова: на л. 45—47 е поучение_іѡа̀ злат҃оуста̀ на с҃тоую пасхоу[28]; на л. 43—45 е вероятното Климентово въ чс҃ тр҃тныа нед҃ли поученіе о пр҃чты̑х таинх҃ снр҃ъ о тѣлѣ.і о кр҃ѣ хв҃ѣ[29]. В Хлуд. 30 Д намираме още вероятните Климентови слова от цикъла постни поучения за неделите на Четиридесетница. Цикълът е непълен — липсват поученията за Неделя месопустна и за Неделя сиропустна[30]. Тези слова са следните: л. 29б—32б в нс҃̑ а҃ ю с҃тго поста поученіе іѡана златоустаго; л. 32б—34б в в҃ ю нед҃лю с҃тго по҃ поученіе іѡа̀ злат҃; л. 34б—37 в нс҃̑ г҃ ю по҃ поученіе іѡа̀ злоустаго; л. 37—38б в нед҃лю д҃ ю поста поученіе о алчьбѣ и о мл҃твѣ и о мл҃твн[31]. Обработилата този цикъл Кл. Иванова подчертава в археографските си бележки, че се е постарала да посочи „преди всичко преписите, които са останали незасегнати от многобройните редакционни промени, извършени на руска почва след включването на постния цикъл в съставите на различни ръкописи“[32]. За поученията в Хлуд. 30 Д Кл. Иванова изрично отбелязва: „текстът на поученията в този ръкопис се отнася към първичната редакция“[33]. Поучението за светите тайни (за причестяването) в ръкописа Хлуд. 30 Д също е поместено в своята обширна (първична) редакция. Това важи и за съчинението на Петър Черноризец, което в Хлуд. 30 Д е внесено в пространната си редакция. Освен двете сигурни Климентови и петте вероятно Климентови поучения в ръкописа Хлуд. 30 Д на л. 49—65 е написано Слово неремѣя прозвѹра w древ҃ чт҃ьнмь. Славянското оригинално творчество в Хлуд. 30 Д не се изчерпва само с произведения на Климент Охридски и Поп Йеремия. А. Попов определя като славянски (руски) още четири заглавия. Едното от тях е на Иля, архиепископ Новгородски (л. 93), починал през 1186 г. (наслов: нлыа архнеп҃ъ новгородьскын неправн бѣлогородьскым пп҃ь; начало: нже сѧ пригодн҃ть оу службы лн попу нлн дьякону). За Поученне монсѣя w безъвременьнѣмь пнѧньствѣ, л. 116б, Попов предполага, че е било съставено от новгородския архиепископ Мойсей (починал през 1362 г.), и го печата цялото[34]. Според Попов Слово с҃тго оц҃а ш҃аго іакова о днн с҃тыа нед҃ѣли—л. 20, също е руско[35], а на л. 9 според него е по-късното, в подновена редакция слово на Йоан Златоуст како встатн въ ноцн молнтн сѧ[36]. За това съчинение Попов дава обяснение, че

[27] Попов, А. Первое прибавление к описанию рукописей и каталогу книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1875, 25—57.
[28] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. I, с. 599.
[29] Пак там, т. 2, с. 525.
[30] Пак там, с. 636.
[31] Пак там, 636—637.
[32] Пак там, с. 635.
[33] Пак там, с. 637.
[34] Попов, А. Цит. съч., 56—57.
[35] Издадено в „Православный собеседник“ за 1862 г. Ч. I, 266—267.
[36] Издадено в „Православный собеседник“ за 1858 г. по Измарагд от Соловецката сбирка в РНБ, 270/270.

в основата му лежи гръцки текст, но е било обработено в Русия[37]. Макар че в определяне на характера на словата в Хлуд. 30 Д в бъдеще сигурно ще се нанесат корекции, все пак интересно е съотношението, че от 26 творби, посочени в Описа на сборника от А. Попов, 13 се определят от различните изследвачи като славянски (7 Климентови, 1 на Петър Черноризец, 1 на Поп Йеремия и 4 руски). Сборникът Хлуд. 30 Д е бил написан в Новгород, за което изрично говорят примерите с „цокане".

Като един от двата най-древни староруски културни центрове Новгород, наред с Киев, е пазил и разпространявал редица ценни ръкописи на славянската писменост, между които несъмнено е бил и протографът на Хлуд. 30 Д.

Поучението за спасението на душата се намира в още един сборник от 1568 г. в сбирката на Ф. А. Толстой — РНБ, F I 4. Сборникът е късен, поради което не е така показателен за връзка със старобългарски протографи, както Хлуд. 30 Д, още повече, че той е доста разнородно комплектуван. При работата с ръкописа установих, че от л. 1 до л. 182 са включени текстове за седемте вселенски събора, ветхозаветни текстове, притчи за Соломон, части от книгата на Йов, молитви и т. н. От л. 182 започва друга част на сборника, която преписвачът Василий Жугаевич е озаглавил Истолкованїе книгї глемаа златоуст. Всъщност това не е някоя от разновидностите на книгата Златоуст. По-скоро тази част е взета от сборник с преписи на съчинения, в наслова на които често се среща името на Йоан Златоуст, като едновременно с това се сочат имената и на други византийски писатели, познати от старобългарския период, например Василий Велики, Ефрем Сирин, Григорий Богослов и др.

Кратката редакция, съставена по Поучението за душевното спасение и получила наслов Слово за душевната полза, е намерила разпространение в южнославянски и източнославянски сборници. Между тях твърде интересен е сръбският ръкопис от XVI в. № 450, който съдържа поучения, жития и слова за годишния кръг. От него Л. Стоянович публикува Климентови слова[38]. Известно е увлечението на Стоянович, който смята, че ръкописът на Белградската народна библиотека № 450 (изгорял през 1941 г.) едва ли не изцяло е бил съставен и редактиран от Климент[39]. Но въпреки това общоизвестно е също, че в сборника наистина е имало редица кратки слова на Климент, например: на л. 34б (9. XII) Повченїе на зачетїе светѣн богородицн[40]; л. 42 (25. XII) Повченїе на рождьство христово[41]; л. 45б (1. I) Повченїе на крьщенїе христово[42]; л. 55б (2. II) повченїе на срѣтенїе господне[43]; л. 100б (29. VI) Повченїе на паметь светыхъ апостоль петра и павла[44]; л. 125б (6. VIII) повченїе климента на прѣображенїе господне[45]; л. 134а (15. VIII) Повченїе на прѣставленїе прѣсветые владычице наше богородице[46]. Двете предполагаеми

[37] Попов, А. Цит. съч., с. 25. Попов публикува текста в Хлуд. 30 Д успоредно с текста в Солов. 270/270.
[38] Стоянович, Л. Новые слова Климента Словенского. — Сб. ОРЯС, 80, 1905.
[39] Пак там, с. 83.
[40] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 307.
[41] Пак там, с. 337.
[42] Пак там, с. 367.
[43] Пак там, с. 408.
[44] Пак там, с. 666.
[45] Пак там, с. 732.
[46] Пак там, т. 2, с. 431.

Климентови Поучения за Неделя месопустна и Неделя сирна[47] се отнасят от Кл. Иванова към първичната редакция на текста[48]. Те са стояли след датите от годишния кръг.

В сборника са били поместени също две кратки слова на Петър Черноризец: Слово за душевната полза (2 пъти — л. 6б—7а, л. 82б—84) и Слово за правдата и неправдата (л. 114б—116а). На л. 40б—41б (20. XII) е било внесено краткото Поучение за епископите и поповете, за което Стоянович писа, че е на Климент[49], но то е извадка от Беседата на Презвитер Козма[50].

Сборникът от Белградската народна библиотека № 450 е бил преписан от български протограф и не е имал начало и край[51]. В запазилата се част (171 л.) четивата започват от: мѣсеца того к҃ — вероятно септември, защото следващото слово е към октомври. Датите от годишния кръг са изборни и са на постоянните евангелски и апостолски празници. Накрая са добавени поучения за Четиридесетница от Неделята на митаря и фарисея до Неделя сирна, като последното поучение прекъсва.

Сборникът № 450 е интересен като структура, която явно се е появила в България доста рано. Би могло да се приеме това, че някои изследвачи го определят като сборник за четива от проложен тип[52], но не като „пролог за мартенското полугодие“[53]. В него СПД е поместено при четивата за 9 октомври и 9 май, а СПН е внесено при четивата за 27 юли. Фактът, че в сборника редом с кратки слова на Йоан Златоуст (негови или приписвани на него), както и от други църковни отци, са включени още кратки слова на Климент, Презвитер Козма, Петър Черноризец, е твърде важен, тъй като показва разпространяването на словата не само в източнославянските ръкописи (разширения Пролог, Макариевите чети-минеи, сборници и т. н.), но и в южнославянската писменост.

Много близък с Белградския сборник № 450 като структура е сборникът, който влезе в научната литература с определението Дебреценски или Марияповчански сборник[54] и който се пази в библиотеката на Дебреценския университет „Лайош Кошут“, Ms 106/15. Преди това ръкописът е бил в сбирката на Марияповчанската манастирска библиотека. Според Ю. Пандур сборникът е препис от български протограф, направен в украински скрипторий през XVI в.[55] Дебреценският сборник, също както и Белградския сборник № 450, съдържа жития и поучителни слова за

---

[47] Стоянович, Л. Цит. съч., № XXII и XXIII.

[48] Пак там, с. 654.

[49] Пак там, 87—88.

[50] Попруженко, М. Г. Козма пресвитер, болгарский писатель X века. С., 1936; Бегунов, Ю. К. Цит. съч., 143—145. У Бегунов погрешно се сочи, че Словото е при четивата за 17. XII.

[51] Стојановић, Љ. Каталог Народне библиотеке у Београду. Рукописи и старе штампане књиге, фототипска издања. Београд, 1982, 331—340.

[52] Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 143.

[53] Климент Охридски. Т. 1, с. 732.

[54] Pandur, M. J. XVI. Századi egyházi szláv kézirata Debreceni egvetenu konyvtárban a máriapócsi kódex. — A Debreceni Kossuth Zajos Tudományegvetem Könyvtárának Közleményvei 130. Debrecen, 1982, 137—141; Пандур, Ю. Среднобългарски черти в Мариапоченския сборник. — Annales Instituti Philologiae slavicae Universitatis minatae... Slavica XIX, 1983, 5—8; Пандур, Ю. За българската основа на Дебреценския кодекс. — Кирило-Методиевски студии, 4, 1987, 389—392.

[55] Пандур, Ю. За българската основа..., с. 389.

годишния кръг, като данните в двата ръкописа са едни и същи[56]. Няма възможност да се съпостави началото, тъй като и в двата ръкописа има загубени начални листове. В Дебреценския сборник четивата започват едва от 13 ноември, разместени са листовете между 8 юли и 25 юли. Запазилите се в двата сборника дати виж в следната схема:

Дати, под които са поместени четива в Белградския и Дебреценския сборник

Сб. № 450	Сб. Ms 106/15	Сб. № 450	Сб. Ms 106/15
октомври		декември	декември
6		6	6
9		9	9
14		17	17
18		20	20
21		25	25
26		27	27
ноември	ноември	януари	януари
8		1	1
13	13	6	6
14	14	7	7
16	16	16	16
21	21	18 (?)	18
30	30		
февруари	февруари	—	19
2	2	20	20
3	3	29	29
25	25	30	30
март	март	юли	юли
25	25	8 (?)	8
април	април	16	16
23	23	20	20
25	25	25	25
30	30	27	27
май	май	август	август
8	8	1	1
9	9	6	6
10	10	9	9
21	21	15	15
25	—	21	21
юни	юни	25	25
11	11	29	29
14	14		

Съпоставката на датите, които отразяват постоянни евангелски и апостолски празници, показва, че двата ръкописа, протографите на които са български, представят една и съща традиция на поучителни сборници от проложен тип. Те са били създадени за годишния кръг, но без да се основават текстово на простия Пролог. За това говори сравнението със съдържанието на пролога от БАН № 73 (вж. по-нататък).

В Белградския сборник № 450 са се запазили 99 четива, а в Дебреценския сборник има 135 заглавия. От съпоставката на четивата в двата ръкописа се вижда, че почти всички текстове в Белградския сборник са

[56] Изказвам най-сърдечна благодарност на Ю. Пандур, която ми предостави непубликуваното още съдържание на ръкописа.

поместени, и то под същите дати, в Дебреценския сборник. Изключение правят общо 15 слова за 26 септември, за 6, 9, 14, 18, 21, 26 октомври и за 8 ноември, които поради загуба на листове изобщо липсват в Дебреценския сборник, за които обаче може да се предполага, че са били поместени в него. Фактически различни са: първият текст от 20 декември Повѣнїе светаго їѡанна златоустаго[57] (Белградски сборник, л. 40а) и Стѣть стго сїнамчника игнатїа бѡносца (Дебреценски сборник); вторият текст от 14 юни Слово ѡ любви (л. 97а)[58] в Белградския сборник не е поместен в Дебреценския; при 25 юли в Белградския сборник е внесено Слово о кѵпїцѣ хрнстолюбывѡмъ[59] (л. 111б), което липсва в Дебреценския.

Останалите слова в Белградския сборник[60] се повтарят и в Дебреценския и са при едни и същи дати. В сравнение с Белградския Дебреценският ръкопис е по-обогатен, в съдържанието му има още 57 четива, които като правило са внасяни при съответната дата като първи текст. Ако в структурно отношение говорим за ядро и обкръжение[61] на сборниците със смесено съдържание, то съставът на Белградския сборник с малки изключения поради своята устойчивост би могъл да се приеме като ядро, около което обкръжението е нараснало, пример за което дава Дебреценският сборник. Хронологията на ядрото е древна и би могла да се движи в граници от края на X в. до XI—XII в. Това е така, тъй като в него са включени редица кратки слова на Климент Охридски, които през XIII в. са били използувани в Русия за допълване на разширения Пролог, което означава, че в България те са се разпространили преди това. Съпоставката на съдържанието в Белградския и Дебреценския сборник може да допълни картината за разпространяване на Постните поучения на Климент Охридски в южнославянската писменост. В Белградския сборник действително са запазени две от Постните поучения на Климент[62]. Известно е, че в него от л. 148а започват Поучения за Четиридесетница от Неделята на митаря и фарисея и прекъсват поради загуба на листове с Поучението на Фотий за светия пост (след Неделя сирна). В Дебреценския сборник (от л. 153а) също са поместени поучения за Четиридесетница, при това в двата ръкописа има пълно съвпадение даже на реда на запазилите се поучения. Но докато в Белградския сборник цикълът прекъсва, в Дебреценския той продължава с още пет слова. Между тях са трите Климентови: Поучение за Първата неделя на поста (л. 172б—178а), за Втората неделя на поста (л. 178а—179а) и за Третата неделя на поста (л. 184б—краят липсва поради прекъсване на ръкописа). Климентовите Поучения за поста се отнасят към първичната редакция на текста.

В Дебреценския сборник освен богатото присъствие на Климентови слова, както и в Белградския при четивата за 20. XII е поместено Краткото слово на Презвитер Козма — л. 28б—29б. Насловът е само от една дума:

---

[57] Цитирам по Описа на Л. Стоянович — Стојновић, Љ. Цит. съч., с. 334.

[58] Пак там, с. 337.

[59] Пак там, с. 338.

[60] Пак там, 331—340.

[61] Милтенова, А. Към литературната история и типология на сборниците със смесено съдържание. — Старобългарска литература, 7, 1980, 22—36; 2. Към характеристиката на българската литература през XV—XVII в. (сборници със смесено съдържание). Кандидатска дисертация. С., 1982; 3. Към методиката..., 517—526.

[62] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 654.

Поученіе. Начало: єпїж бо н попоу побѣеть оучнтн н казатн пороученыа емѫ людн. Като поява и разпространение словото се свързва с южнославянската писменост[63]. В Дебреценския сборник, както и в Белградския са поместени при четивата за 9 май и 27 юли (9. Х. липсва в ръкописа) двете слова на Петър Черноризец: 9 май (л. 80б—81б) Сл҃о ѡ дшевнѣн пользѣ и 27 юли (л. 112а—113а) Слово о правдѣ н непрадѣ. Интересно е, че както словата на Климент Охридски, така и словата на Презвитер Козма и Петър Черноризец се намират в онази част на Дебреценския сборник, която се отличава със своята устойчивост и съвпада с текстовете от Белградския сборник.

Пространното Слово о времєньнѣмь жнтнн се среща в няколко сборника, като най-старите преписи са от XIV в. — в българския сборник[64] от сбирката на Рилския манастир 2/25 и в известния руски ръкопис от XIV в. Златая цепь от Троицката сбирка в РГБ, ф. 304, № 11. Запазени са и по-късни преписи също в руски ръкописи: сборник от 1422 г., РНБ, Q I 312; сборник от края на XV — началото на XVI в., РНБ, Пог. 1024; южноруски сборник от XVI ., който се пази в сбирката на И. Франко (Киев, Институт по литература „Т. Шевченко"), № 3/4713.

Сборникът от Рилския манастир 2/25 има 169 листа, като Е. Спространов[65], Й. Иванов[66], Б. Ангелов[67], У. Федер[68] смятат ръкописа за сръбски. Съдържанието на сборника е дадено, макар и с пропуски, у Е. Спространов. Сборникът има древен състав. Значителна част заемат изречения на църковните отци, поместени са и редица поучения от Йоан Златоуст, Василий Велики, Антиох и др., които имат успоредици още в Успенския сборник от XII—XIII в. и в Мелецкия сборник (II му част)[69]. Но сборникът не е стигнал до нас в пълния му вид, няма начало и край, поради което не се знае какво още е съдържал. Като се съди по номерацията на тетрадите, до л. 74б (отбелязана 10 тетрада) се губят 6 листа. Не е ясно колко листове са загубени от края на сборника. СВЖ е разположено на л. 60—63б, но между л. 63б—64а има загубен лист, поради което Словото няма край. Рилският ръкопис 2/25 е важен като показател на разпространението на СВЖ в южнославянската писменост. Освен това в ръкописа е запазен древният наслов, в който Петър нарича себе си „някой": Петра нѣкоего сл҃о о врѣмѣ жн҃.

Пространният вариант на СВЖ се среща, както вече бе споменато, в руски сборници. Между тях интересен със съдържанието си е сборникът от сбирката на Погодин № 1024 в РНБ. Ръкописът, озаглавен Женчюг матнца

---

[63] За преписите в Белградския сборник № 450 и в български ръкописен миней от XVI в. вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., 144—145. Вж. също Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964, 81—82.

[64] Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982, с. 53, № 11. След Спространов съставителите на каталога определят ръкопис 2/25 като Своден патерик от края на XIV в. Ръкописът не е Своден патерик. Вж. Николова, Св. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 52.

[65] Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. С., 1902, 45—47.

[66] Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1970, с. 385.

[67] Ангелов, Б. Слова на Петър Черноризец. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 55.

[68] Федер, У. Цит. съч., с. 157. Авторът също определя ръкописа 2/25 като сборник.

[69] Пак там, с. 157.

златая, има 409 листа. Кл. Иванова отбелязва, че сборникът включва поучения за Четиридесетница и до Възнесение и поучения за по-големите празници[70], но не всички поучения попадат строго в определения цикъл.

От Йоан Екзарх е включено Слово за Възнесение, л. 148б—150б: Нѡана прозвнтера сл҃о҃ на взнесенне г҃а҃ нше҃ і҃с҃ х҃а҃.

От сигурните Климентови съчинения са поместени Слово за Възкресение Лазарово[71], Общото поучение за апостол или мъченик, Поучение за предпразненство на Рождество Христово и Поучение за Богоявление. В ръкописите те се намират: л. 26—27б Сл҃о҃ на воскресенне дроугꙋа х҃ва лазорѧ слово с҃тго ѡана зла҃; на л. 227—228 Нѣ҃т по всѣ҃х с҃тыхъ (това е Общото поучение на Климент Охридски за апостол или мъченик, но приспособено към 10-та неделя след празника на „Всички светии“[72]); на л. 297—297б Сл҃о҃ повченне на прѣ҃пра҃зньство р҃жтва х҃ва҃[73]; на л. 313 Поꙋченне на крщенне г҃нѧ[74]. От вероятните Климентови съчинения намираме Поучение за Цветница (Връбница) и Поучение за светите тайни: на л. 27б—29 В нѣ҃ цвѣ҃т вхѡдъ въ нр҃лмъ на с҃тѣ҃ вольноую г҃а нашего і҃сѣ҃ х҃а҃ поꙋченне ѡана зла҃[75]; на л. 392а—392б Поꙋченне прѣ҃чты҃х таннахъ в първичния му вариант[76].

В сборника Пог. 1024 на л. 36—38 е поместено Слово на Презвитер Козма. Всъщност Словото е извадка от Беседата, която в разширения Пролог попада на 21 (понякога 17, 20 или 27) март с наслова Слово козмы прозвютера о хотѧщихъ ѡ҃тн въ черныѣ рнзы[77]. Ето неговото начало в Пог. 1024: в тон҃ дн҃ь слово козмы прозвнтера мнозн ѡ҃ходѧть в манастыра не могоуще терпѣтн властнн соунхь (sic) томі҃телевъ н трꙋдовъ черночьскыхъ бѣгаютъ. н възвращают сѧ акы псы на своа блевотнны... (л. 36).

Петър Черноризец е споменат в Пог. 1024 три пъти, тъй като освен СВЖ (л. 369г—371в) тук е поместено и ССВ на л. 297г—299в и на л. 371в—373б. СВЖ и първият препис на ССВ (л. 297г—299в) са представени в пространните им редакции, а вторият препис на ССВ (л. 371в—373б) е по-съкратен. В този по-съкратен вид ССВ (също заедно със СВЖ) е влязло и в друг руски сборник от XVI в. от сбирката на Ундолски, ф. 310, № 570, в РГБ.

Славянското присъствие в Пог. 1024 се обогатява с руски оригинални творби, каквато е Похвалата за пренасяне мощите на Борис и Глеб—л. 263б—265. В сборника намираме седем от сигурните или вероятните слова на Кирил Туровски: на л. 107—111, л. 112—118, л. 119б—125, л. 137б—141, л. 143—146, л. 155—160, л. 211б—218. Прави впечатление, че

---

[70] Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, с. 466.

[71] В Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, в археографските бележки този препис на Слово за Възкресение Лазарово не е посочен, но за него се споменава на с. 144.

[72] Пак там, с. 144.

[73] Пак там, с. 320, № 43.

[74] Пак там, с. 365, № 14.

[75] Пак там, т. 2, с. 276, № 17.

[76] Преписът е посочен в: Иванова, Кл. Цит. съч., с. 466.

[77] Цитирано по пролог, който се пази в РНБ, Пог. 60, л. 24б. Вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., 410—413. Преписът в Пог. 1024 не е посочен у Бегунов.

руските съчинения са ранни и макар че ръкописът е написан в края на XV — началото на XVI в., руски произведения, появили се след XII—XIII в., не са поместени в сборника. Същият извод важи и за старобългарското оригинално творчество, което в Пог. 1024 е представено чрез Йоан Екзарх, Климент Охридски и творилия след тях старобългарски писател Презвитер Козма. В този списък явно трябва да бъде включен и Петър Черноризец. Сборникът Пог. 1024 е руски ръкопис, в основата на който лежи древен сторобългарски текстови блок, включващ освен преводните и оригинални пространни и кратки слова, намерили разпространение рано в старобългарската литература. Въпреки че в Пог. 1024 новата правописна практика намира някакво отражение, той не може да бъде свързан с новите състави и е чети-сборник, продължаващ стари писмени традиции. Правописните особености на ръкописа Пог. 1024 не могат да се отнесат за сметка на някакво небрежно изпълнение от страна на преписвачите му. Напротив, той е написан с красив полуустав, но тъй като съставът му не е от корпуса на книгите, които са дошли по време на второто южнославянско влияние в Русия, търновските правописни черти са намерили в него само непоследователно външно отражение.

Слово за временния живот в пространния му вариант е влязло и в сборник от XIV в. от Троицката сбирка в РГБ, № 11, ф. 304, наречен Златая цепь. Това название се дава в заглавието на ръкописа: Кнїга глаголемаѧ златаѧ чепь. Още Е. В. Петухов, занимавал се с този вид сборници, отбелязва, че те не се отличават с такава последователност и определеност на съдържанието както Златоустите и Измарагдите[78]. Петухов условно разделя ръкописите със заглавие „Златая цепь“ на три вида (не редакции): „возникшие в разное время и совершенно независимые одно от другого по содержанию“[79]. Делението на Петухов се приема и в наше време[80]. Към първия тип се отнася единствен[81] засега познат ръкопис — Троицкият № 11, в който чрез СВЖ е представен и Петър Черноризец. Във втория тип книги слова на Петър Черноризец не може да има, тъй като съдържанието им включва 45 слова на византийския писател Никон Черногорец. Най-разнообразният трети тип с неговите варианти[82] също не съдържа слова на Петър Черноризец[83]. Сборникът Тр. 11 е уникален по броя на поместените в него славянски творби (български и руски). Върху 122-та листа на ръкописа Тр. 11 са написани общо 62 съчинения, половината от които (31) според мненията на различни специалисти са славянски: на листове 7б, 22, 37б, 43б, 45, 55, 60, 60б, 61б, 62б, 76б, 78, 80б, 83б, 84, 88, 90, 92, 93б, 94б, 96б, 102, 103, 105, 107, 109, 111б, 113б, 115б, 117, 119, а за заглавията на л. 19б, 26, 28б

[78] Петухов, Е. В. К вопросу о „Златых цепяхъ“. — В: Материалы и заметки из истории древнерусской письменности. Вып. I—III, ч. II. Киев, 1894, с. 35.

[79] Пак там, с. 59.

[80] Крутова, М. С. Златая цепь как тип сборника. — В: Литература древней Руси. Источниковедение. Сборник научных трудов. Л., 1988, 39—62.

[81] М. Крутова предполага, че към този тип може да се отнася и ръкопис от XVI в., който се пази в Новгород (Новгородский музей — заповедник № 10960, като сега номерът е променен — № 30056) — Пак там, с. 40, бел. 9.

[82] Пак там, с. 41, 48.

[83] Преглеждала съм ръкописи като: ГИМ, Увар. 740, РНБ, Пог. 1027, Пог. 1119; Кирило-Белозерска сбирка № 10/1087, „промеждутъчния“ тип, представен от сборника. Пог. 1025 и др. Съпоставката със съдържанието на различните типове Златая цепь, дадено от М. Крутова (пак там, 42—47 и 49—61), потвърди същия извод. Разнообразието на този т. нар. трети тип е такова, че е трудно толкова разнородни ръкописи да се определят с един термин.

описалите ръкописа йеромонах Иларий и йеромонах Арсений се съмняват, че произходът им може да е гръцки.

В Тр. 11 намираме вероятните Климентови слова от пасхалния цикъл, написани едно след друго в края на ръкописа: л. 105 В нѣ мѫпую поученне іѡана златоуста; л. 107 В нѣ сыропу поученне; л. 109 В нѣ а ю по поученіе іѡа златоуста; л. 111б Сло іоа златоу поученне въ в ю нѣ; л. 113б Поученне в і ю нѣ поста; л. 115б поучее в нѣ д ю поста. Текстът на поученията принадлежи, както съобщава Кл. Иванова, към първичната редакция[84]. Сло стго петра ѡ временнѣмь семь жнтьн също е в своята пространна първична редакция.

Освен СВЖ вероятните Климентови съчинения от постния цикъл, които в Описа се определят като руски, в Тр. 11 са поместени вероятни или сигурни творби на Теодосий Печерски (л. 43б), на Кирил Туровски (л. 92, л. 119), на Серапион Владимирски (л. 78, л. 80б, л. 83, л. 84, л. 93б), на Кирил Ростовски (л. 94б). Несъмнено при съставянето на този тип сборник е имало стремеж към широко представяне на славянското оригинално наследство и чрез по-късни автори и компилации. Към него се отнася и Сло о постѣ ѡ велицѣмь н ѡ петровѣ говѣньн і ѡ филиповѣ (л. 96б—102), което в Описа на Иларий и Арсений е определено като руско[85].

СВЖ и СПВПФ са преписани заедно и в руския ръкопис от 1422 г., който се пази в РНБ, Q I 312. СВЖ е поместено в него (л. 119б—121б) в пространния си вариант, макар и без завършек поради загубени листове. Но в сборника освен древните преводни и оригинални творби влизат и по-късни преработки, свързани с творчеството на Петър Черноризец, като СПВПФ и СЖС.

Пространният вариант на СВЖ е поместен в още един сборник от XVI в., който се пази в Киев, в Архива на Ив. Франко № 3/4713. Ръкописът е съставен от две части — до с. 510 (Франко е номерирал по страници, а не по листове) четивата са написани със скоропис през XVII в., а от с. 511 до с. 616 намираме хубав полуустав. Явно е, че това е част от сборник, обединен в една книга с по-късен ръкопис. Слово стго петра черноризца ѡ временномь сѐ жнтїи е на с. 545—549. Между с. 511—616, т. е. върху 53 листа, са написани слова от Йоан Златоуст, Василий Велики, Ефрем Сирин и др. Не е известно обаче какво точно е съдържал целият сборник, от който са останали 53 листа.

В руската писменост са запазени редица сборници, в които се съдържат кратки варианти, извлечени от пространните творби на Петър Черноризец, като СВЖа, СБУ, СПН, СДП. Но за тези съчинения невинаги може да се определи кога следват някаква традиция на сборникови от смесен тип състави и кога — традицията на разширения Пролог, в двете полугодия на който те са били внесени не по-късно от XIII в. на различни дати.

Анализираните ръкописни извори показват, че четирите пространни творби на Петър Черноризец (СП, ПСД, СВЖ, ССВ) и някои от кратките варианти (СП, СПД, СПН) се срещат в архаични сборници, които имат връзка с още по-стари състави. Важен е и друг факт — словата на Петър са

[84] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 638.

[85] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Описание славянских рукописей Свято-Троицкой лавры. Ч. II. М., 1878, с. 18.

поместени в сборници заедно както с преводни, така и с оригинални старобългарски съчинения, които са се появили през времето не само на цар Симеон, но и на цар Петър. Обобщено това може да се представи в следната схема:

Старобългарски оригинални творби в някои сборници, в които се срещат слова на Петър Черноризец

Ръкопис	Автор и наслов на творбата	Наслов на творбата от Петър Черноризец
1. Тр. 12 Сборник от XII—XIII в., РГБ, ф. 304, № 12, руски ръкопис, възхождащ към старобългарски протограф	*Климент Охридски*: 1. Наставления за празници; 2. Поучение за апостол или мъченик; 3. Поучение за неделен ден; 4. Поучение пред причастие; 5. Поучение за светите тайни (само началото, предполагаемо Климентово)	Слово за поста
2. Берлински сборник Сборник, който се пази в Берлин, Ms. Slav. Wuk 48, български ръкопис	*Черноризец Храбър:* За буквите *Поп Йеремия:* Слово за кръстното дърво Слово божествено за покаяние (старобългарско съчинение с предполагаем автор *Презвитер Григорий*)	Откъс от Слово за поста
3. Гилф. 42 Сборник от XVI в., РНБ, сбирка на Гилфердинг, № 42, сръбски ръкопис от български протограф	*Климент Охридски:* Похвално слово за пророк Илия *Поп Йеремия:* Слово за кръстното дърво Слово божествено за покаяние (предполагаем автор — *Презвитер Григорий*)	Откъс от Слово за поста
4. Хлуд. 30 Д Сборник от XIV в., ГИМ, сбирка на Хлудов, 30 Д, руски ръкопис, възхождащ към архаичен състав	*Климент Охридски:* 1. Похвално слово за Михаил и Гаврил; 2. Поучение за Пасха *Предполагаеми:* 3. Поучение за светите тайни; 4. Поучение за Първата неделя на поста; 5. Поучение за Втората неделя на поста; 6. Поучение за Третата неделя на поста; 7. Поучение за Четвъртата неделя на поста *Поп Йеремия:* Слово за кръстното дърво	Поучение за душевното спасение
5. Пог. 1024 Сборник Златая матица, РНБ, сбирка на Погодин, № 1024, руски ръкопис, съдържащ древен текстови старобългарски блок, но и с някои руски добавки	*Климент Охридски:* 1. Похвално слово за Възкресение Лазарово; 2. Похвално слово за Цветница; 3. Поучение за апостол или мъченик; 4. Поучение за предпразненство на Рождество Христово; 5. Поучение за Богоявление *Йоан Екзарх:* Слово за Възнесение *Презвитер Козма:* Слово ѡ хотѧщихъ ѡтнти въ чрьныѣ нзы	1. Слово за временния живот; 2. Слово за различната неправда
6. Тр. 11 Сборник Златая цепь, РГБ, Троицка сбирка, ф. 304, № 11, руски ръкопис, съставен от древен блок и по-нови добавки	*Климент Охридски* *Предполагаеми:* 1. Поучение за Неделя месопустна; 2. Поучение за Неделя сиропустна; 3. Поучение за Първата неделя на поста; 4. Поучение за Втората неделя на поста; 5. Поучение за Третата неделя от поста; 6. Поучение за Четвъртата неделя на поста	1. Слово за временния живот; 2. Слово за Великия пост и за Петровото и Филипово говеене — преработка на първичното Слово за поста

7. Сборник № 450 Сборник от XVI в., съхраняван в Народната библиотека в Белград, № 450, сръбски ръкопис от български протограф	*Климент Охридски:* 1. Поучение за Зачатие Богородично; 2. Поучение за Рождество Христово; 3. Поучение за Богоявление; 4. Поучение за Сретение господне; 5. Поучение за апостолите Петър и Павел; 6. Поучение за Преображение *Предполагаеми:* 7. Поучение за Успение Богородично; 8. Поучение за Неделя месопустна; 9. Поучение за Неделя сиропустна *Презвитер Козма:* Поучение за епископите и поповете	1. Слово за душевната полза (2 пъти); 2. Слово за правдата и неправдата
8. Дебреценски сборник Сборник от XVI в., Дебреценски университет, Ms 106/15, южноруски ръкопис от български протограф	*Климент Охридски:* същите поучения както в сб. № 450. Освен тях в него има още 3 предполагаеми *Климентови* съчинения: за Първата неделя на поста, за Втората неделя на поста и за Третата неделя на поста *Презвитер Козма:* Поучение за епископите и поповете	1. Слово за душевната полза; 2. Слово за правдата и неправдата

СЛОВА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ В ПРОЛОГА И ЧЕТИ-МИНЕИТЕ

Прологът, както е известно, се отнася към сборниците с относително устойчив състав, текстологическите особености и историята на които в славянската писменост все още са недостатъчно проучени.

Гръцкият текст, с който се свързва появата на славянския Пролог — синаксар, е Менологият на император Василий II (975—1025), допълнен от студийския монах Илия и от Константин, митрополит Мокисийски. Смята се, че Менологият на Василий II е съставен като отделна книга в края на X или през първите години на XI в. и че допълненията на Илия и Константин са били направени през XI в.[86] Първоначалният славянски превод на книгата се отнася от мнозина учени към края на XI в. или към началото на XII в., макар че въпросът за мястото и времето на неговата поява не е окончателно решен. Напоследък някои изследвачи твърде категорично определят съществуването в славистичната наука на две хипотези за възникването на славянския Пролог: че е бил преведен в Русия или че преводът е резултат на обща работа между руски и южнославянски книжовници[87]. По-коректно би било да се добави, че в славистиката има мнения и за южнославянски (старобългарски) превод на Пролога[88]. Кл. Иванова обобщава, че в последно време в редица изследвания преобладава

[86] Вж. за Пролога: Архиеп. Сергий. Полный месяцеслов Востока. Т. 1. М., 1875; 2. изд. Владимир, 1901, Отдел Е Синаксари или прологи, 216—289; Словарь книжников и книжности Древней Руси XI — первая половина XIV в. Л., 1987, 380—381, където е приведена доста подробна библиография за Пролога.

[87] Вж. Mošin, V. Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskogo u svjetlosti visantijsko-slavenskih odnosa XII—XIII v. — Zbornik Historijskog Jnstituta Jugoslavenske Akademije (Zagreb), 2, 1959; Фет, Е. А. Исследовательские материалы для Словаря книжников и книжности Древней Руси. Пролог. — ТОДРЛ, 39, 1985, с. 263; Словарь книжников и книжности Древней Руси, с. 377.

[88] Голубинский, Е. История русской церкви. Т. 1. М., 1900, 607—752; Пономарев, А. И. Славяно-русский Пролог в его церковно-просветительном и народно-литературном значении. СПб., 1890, с. 5; Петухов, Е. В. Материалы и заметки из истории древнерусской письменности. I. К истории древнерусского Пролога. Киев, 1894, с. 6.

мнението, че простият Пролог е бил преведен в Русия[89]. Но в защита на тази хипотеза не се добавят нови доказателства и аргументацията продължава да се свежда главно до два пункта: жития и памети на руски светци и отделни посочвания за „езикови русизми".

Състав на славянските жития и памети в запазилите се южнославянски Пролози. Техният първоначален слой, както се изразява Вл. Мошин, е руски — това са текстове за Борис и Глеб, Теодосий Печерски и княз Мстислав. Аргументът, че първоначалният руски слой е проникнал в Пролога едновременно с превеждането му, довежда Мошин до извода, че този превод се е появил след 1132 г., т. е. годината, в която княз Мстислав е починал. По-късно, пак според същия автор, се добавя „втори" руски слой. Наличието на руски жития и памети в южнославянските Пролози е очевиден факт. Но дали наистина можем да се съгласим със становището, че те са били поместени в Пролога едновременно с превеждането му? Тук трябва да си спомним мнението поне на двама учени — първо на Н. Серебрянски, който специално изследва руските жития в южнославянските и източнославянските Пролози и който категорично пише: „их не было в первоначальной редакции Пролога общей для болгар и для русских, они появились в результате последующего обмена рукописями, перешли из русской редакции Пролога, осложненной местным житийным элементом"[90]. Архиеп. Сергий също смята, че в своя първоначален вид „Пролог не имел русских праздников и сказаний нравоучительных и потому был невелик по объему"[91].

Във връзка с историята на книгата интерес буди така наречения Софийски Пролог, руски ръкопис, който се пази в РНБ, Соф. 1324. Вл. Мошин изключва вероятността този Пролог (включва текстове за зимното септемврийско полугодие) да бъде привлечен към изследване на най-стария състав на славянския Пролог, защото според израза на автора ръкописът съдържа „по-нови елементи"[92]. Такива елементи за първата част на ръкописа (л. 1—160б) не се сочат. В. Мошин има предвид втората, допълнителна част на Соф. 1324 (л. 161—317)[93], която съдържа поучителни съчинения. С подобна втора част Прологът като състав наистина е по-нов, ако приемем обаче, че с двете си части ръкописът още от самото начало е бил една цялостна книга. По-обстойното запознаване с пергаментния ръкопис Соф. 1324 показва, че двете му части не могат да бъдат едно органично цяло, защото те хронологически не са еднакви. Още през 1857 г. И. К. Куприянов за пръв път изразява мнение за самостоятелността на двете части на ръкописа[94]. Това се потвърди и от прецизното заключение на Н. Б. Тихомиров за времето, когато са написани двете части. Според него л. 1—160б, т. е. първата част, са преписани в края на XII — началото на XIII в.

---

[89] Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Съставителство и редакция Климентина Иванова. С., 1986, с. 19.

[90] Серебрянский, Н. Древнерусские княжеские жития (обзор редакций и тексты). М., 1915, с. 13.

[91] Архиеп. Сергий. Святый Андрей Христа ради юродивый и праздник Покрова Пресвятыя Богородицы. — Странник. СПб., 1898, с. 407.

[92] Mošin, V. Цит. съч., с. 35.

[93] Абрамович, Д. И. Описание рукописей Санкт-Петербургской Духовной академии. Софийская библиотека. Вып. 2. Четьи Минеи. Прологи. Патерики. СПб., 1907, 154—219.

[94] Куприянов, И. Обозрение пергаменных рукописей Новгородской Софийской библиотеки. — Известия второго отделения Императорской академии наук. Т. 1, VI. СПб., 1857, вып. 1, 51—54.

Втората част (без л. 235—241б) е определено от XIII в.[95], като почеркът на л. 161—287 е „сходен с почерка на ръкопис БАН, Никольск. 1"[96], а ръкописът Никольск. 1 се отнася несъмнено към XIII в. От тази констатация следва изводът, че ръкописът Соф. 1324 е бил подвързан като книга от две, написани в различно време, части. Първата част, която е много архаична по състав, език и палеографски особености, несъмнено е преписана от още по-древен протограф. Тя явно е отражение или поне е съвсем близка до първоначалния превод, както смятат и други учени[97]. Съпоставката на Соф. 1324 (I част л. 1—160) с южнославянските нестишни пролози показва голяма близост на преводните текстове. Изобщо по-широкото сравнително-историческо изследване на състава и езика на руския архаичен Софийски пролог (л. 1—160б), като непременно се имат предвид и южнославянските пролози, става едно от необходимите условия за по-точен отговор на въпроса за произхода на Пролога. Втората част на Соф. 1324 може да се характеризира като сборник с поучителни съчинения или може би като сборник от проложен тип (вж. по-нататък).

Но да се върнем към четивата за руски светци в южнославянските нестишни пролози. Броят на запазилите се пролози от този тип, както е известно, не е голям: 1) Уваровски (Норовски)[98] пролог от втората половина на XIII в., сръбски ръкопис, който се пази в ГИМ, Увар. 70; 2) пролог от XIII в., български ръкопис, който се пази в библиотеката на Българската академия на науките, № 72[99], съдържа четива от 4 септември до 6 юли, но със значителен брой загубени листове; 3) Берлински пролог от края на XIII в., сръбски ръкопис[100], който преди Втората световна война се е пазил в Берлинската Кралска библиотека, а сега е в Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz в Берлин, Ms. slav. Wuk 37, съдържа четива за септември—май; 4) Хлудов пролог от края на XIII в., български ръкопис, който се пази в ГИМ, Хлуд. 191, съдържа четива за цяла година, началните листове липсват[101]; 5) Загребски пролог от края на XIII в., сръбски ръкопис, който се пази в библиотеката в Загреб, III с б, за цялата година; 6) Румянцевски пролог от XIII—XIV в., сръбски ръкопис, но преписан от български протограф, годишен (листовете за м. септември са загубени)[102], пази се в РГБ, ф. 256, № 319; 7) Станиславов (Лесновски)

---

[95] Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI—XIII в., с. 177, 178. Л. 235—241б са написани на хартия и са от XV или XVI в.

[96] Пак там, вж. № 223, с. 241.

[97] Фет, Е. И. О Софийском Прологе конца XII — начала XIII в. — В: Источниковедение и археография Сибири. Новосибирск, 1977, с. 81. Трябва да се има предвид, че в първата част на Соф. 1324 поради загуба на листове липсват четения за 1—3, 5—23, 26—29 септември и за 15—25 януари. С други думи няма датата 5. IX, на която в други пролози е внесен текст за убийството на Глеб. Но такъв текст едва ли е имало в ръкописа.

[98] Арх. Леонид. Систематическое описание славяно-российских рукописей собрания графа А. С. Уварова. Ч. 2. М., 1893, с. 289.

[99] Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, 135—137.

[100] Яцимирский, А. И. Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек. — Сб. ОРЯС, 98, 1921, с. 37. Запознаването с ръкописа позволява да се съгласим с датировката на В. Мошин (Цит. съч., с. 32), който смята, че ръкописът е бил написан през XIII в., а не през XIV в., както пише Яцимирски.

[101] Попов, А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1872, № 191. Попов отнася пергаментния ръкопис към XV в. Датировката на Мошин е по-правилна — XIII в.

[102] Востоков, А. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музеума. СПб., 1842, 447—454.

пролог от 1330 г., български ръкопис, който се пази в Сръбската академия на науките и изкуствата[103] в Белград, № 53, съдържа четива за цяла година; 8) Пролог от 1339 г., български ръкопис, който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 58, ръкописът е годишен (поради загубени листове липсват четения за 11. IX—16. IX, 25. XI—3. I, 10. III—13. III и от 24. VIII до края на месеца), писан за игумена на Великата лавра Митрофан по времето на българския цар Иван Александър[104]; 9) Берлински пролог от XIV в., сръбски ръкопис, който се пази в Берлин (вж. 3) Ms. slav. Wuk 38, съдържа четива за септември—май; 10) Пролог от XIV в., сръбски ръкопис, който се пази в ГИМ, в сбирката на Хлудов, № 189, ръкописът е преписан от български протограф[105], съдържа четива за мартенското полугодие; 11) Пролог от XV в., български ръкопис, който се пази в библиотеката на Българската академия на науките, № 73, съставен е от три отделни части, подвързани заедно; главната част (втората) е „един от най-ранните преписи на среднобългарския превод на „Стишния пролог"[106]; третата част на ръкописа, л. 346—399, е пролог, който се отличава от другите нестишни пролози по два главни признака: а) четивата са разположени при избрани дати, б) освен житията и паметите при повечето дати са добавени поучителни слова; прологът е за лятното полугодие.

Л. Стоянович посочва два пролога от XIV в., които са се намирали в Белградската народна библиотеки, № 19 и № 27 (и двата са изгорели през 1941 г.)[107].

В. Мошин и другите учени споменават пролог на Люба Ковачевич, който бил повторение на Станиславовия пролог[108]. В описите прологът на Ковачевич се отбелязва още като Лесновски и се съобщава, че първоначално се е пазил в старата сбирка на Народната библиотека на Белград.

В Народната библиотека на Сърбия в Белград има български пролог № 705, който прилича на Станиславовия пролог.

Първият руски пласт според Мошин наистина намира отражение в южнославянските пролози[109], но ако приемем мнението, че този пласт е влязъл в Пролога едновременно с превеждането на книгата в Русия и оттам се е разпространил в писмеността на южните славяни, би било логично да очакваме известна хармония на текстовете за Борис и Глеб, Теодосий Печерски и Мстислав и в източнославянската, и в южнославянската писменост. Събраните материали показват, че в Уваровския пролог Житието на Борис и Глеб[110] (на 24 юни) е съвсем различно от Второто тяхно проложно житие в Рум. 319, в Станиславовия (Лесновския) пролог, в Хлуд. 189. И двата житийни варианта *не се срещат в източнославянските*

---

[103] Стојановић, Љ. Српска кралевска академја. Каталог рукописа и старих штампани књига. Београд, 1901, № 83/53, 40—42.

[104] Гранстрем, Е. З. Описание русских и славянских пергаменных рукописей Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Л., 1953, с. 83; Иванова, Кл. Цит. съч., 268—273. Вж. Българска ръкописна книга X—XVIII в. Каталог № 87.

[105] Попов, А. Цит. съч., 378—380.

[106] Кодов, Хр. Цит. съч., 137—147; Българска ръкописна книга X—XVIII в. Каталог № 120.

[107] Ю. К. Бегунов съобщава за български пролог от сбирката на Ундолски, XIV в., РГБ, ф. 310, № 75 (цит. съч., с. 43).

[108] Mošin, V. Цит. съч., с. 34; Стојановић, Љ. Каталог..., с. 110; Матић, Св. Опис рукописа народне библиотеке. Београд, 1952, с. 254, № 390.

[109] В моя архив са събрани руските жития и памети в южнославянските пролози.

[110] Вж. за тях: Павлова, Р. Сведения о Борисе и Глебе в южнославянской письменности XIII—XIV вв. — Palaeobulgarica, 12, 1988, № 4, 26—40.

пролози[111]. Текстът за убийството на Глеб е внесен при четивата за 5 септември и почти не се различава от текста в руските пролози[112]. В Уваровския пролог има четиво за пренасяне мощите на Борис и Глеб на 2 май — случайно ли е избрана датата? Княз Борис I също е починал на 2 май[113]. Това четиво се отнася за пренасяне на мощите на руските светци през 1072 г. В Рум. 319, в Станиславовия пролог, в Пог. 58 обаче текстове няма, среща се само упоминание. В сръбските пролози Wuk. 37 и Wuk. 38 на 2 май намираме различен от Уваровския текст, който според Яцимирски е южнославянски по произход и който се свързва с пренасянето на мощите на Борис и Глеб през 1175 г.[114] Житието на Мстислав на 15 април е поместено в пролозите: Увар. 70, БАН 72, Wuk. 37, Wuk. 38, Хлуд. 189, Хлуд. 191, Рум. 319, Станиславов (Лесновски) пролог. А Серебрянски съобщава: „в русской письменности этот памятник (Житието на Мстислав — б. а., Р. П.) сохранился случайно"[115]. Житие на Теодосий се среща в два пролога: Рум. 319 и Хлуд. 189. В Увар. 70, Wuk. 37, Wuk. 38, Станиславовия пролог се споменава паметта на светеца. Текстът на Житието на Теодосий в Рум. 319 и Хлуд. 189 не съвпада с източнославянското му проложно житие. Като се позовава на М. Н. Сперански[116], Б. Ангелов пише, че Житието на Теодосий е *„възникнало"* (к. а.—Р. П.) всред южните славяни въз основа на обширното негово житие, писано от Нестор"[117]. Това заключение е вярно, тъй като се потвърждава от сравняването на двете жития. Интересно е обаче, че в източнославянските и в южнославянските пролози текстът не е еднакъв.

Краткият анализ на житията и паметите за трите руски светци в южнославянските пролози показва разнообразие и разлики с текстовете за тях в източнославянските пролози. Този факт не би могъл да подкрепи твърдението, че „първият пласт" е внесен в Пролога заедно с превеждането му от гръцки „в Русия", след което книгата се разпространила в южнославянската писменост. Ако това беше така, житията и паметите за трите светци би трябвало да имат значително по-устойчива история на текста и в южнославянските, и в източнославянските нестишни пролози. В. Мошин справедливо подчертава: „пет од наведених руских празника XI вијека ушли су у јужнословенске синаксаре уз текстове еванђеља и

---

[111] Според Серебрянски първото житие за братята светци в Увар. 70 е съставено от южен славянин — вж. Серебрянский, Н. Цит. съч., с. 21. Николски смята същото за второто проложно житие на Борис и Глеб: „это очевидно южнославянский извод жития, так как оно указывает на родину св. Бориса и Глеба...", вж. Никольский, Н. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X—XI вв.). СПб., 1906, с. 276.

[112] Пак там, 31—32.

[113] Изказвам благодарност на колежката Ел. Коцева, която ме насочи към подобна градиция и във византийската литература.

[114] Яцимирский, А. И. Мелкие тексты и заметки по старым южнославянским и русской литературам. — Изв. ОРЯС, 21, 1916, № 1, 198—199. Яцимирски съобщава (с. 199), че същият текст се среща и в ръкопис Увар. 973, който е пролог Увар. 70.

[115] Серебрянский, Н. Цит. съч., с. 15. Серебрянски посочва един препис на житието на Мстислав в руски ръкопис Тип. № 177/372. Прологът сега има сигнатура: РГАДА, ф. 381, № 177. На л. 66а—66б (20 май) има текст за пренасяне мощите на Борис и Глеб, а на л. 83в—84в (24 юли) — Житие за Борис и Глеб. И двата текста не съвпадат с южнославянските. В Пролога са поместени поучителни съчинения, между които и шест творби на Климент Охридски. Житието се съдържа и в друг пролог от същата сбирка: ф. 381, № 172, л. 39б, на 15 април.

[116] Вж. Сперанский, М. Н. Сербское житие Феодосия Печерского. — В: В. О. Ключевский. М., 1909, 537—546.

[117] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 203.

апостола“[118]. Авторът съобщава за три сръбски ръкописа — евангелия от Загребската библиотека: Богдановo от XIII—XIV в., Лесновско изборно от XIII—XIV в., Слепченско четириевангелие от XIV в., в месецослова на които са споменати Борис и Глеб и Теодосий Печерски[119]. В българското Търновско евангелие от 1275 г. на 27 юли също има памет за Борис и Глеб, а на 3 май — за Теодосий[120]. За същите руски светци има съобщение в българското евангелие от XIV в., писано от Драгия поп Братолинов син[121], в сръбски ръкопис от Народната библиотека в Сърбия, № 11 (901)[122], в българското Зографско евангелие от 1305 г.[123] и т. н. Двамата руски светци са упоменати и в някои южнославянски апостоли от XIII и XIV в. От прецизната работа на Д. Стефанович се вижда, че в месецослова на Апостола са внесени четири руски празника, между които са Борис и Глеб и Теодосий Печерски[124]. В материалите, с които разполагаме, няма сведения за памет на Мстислав в Евангелието или Апостола. Но житие на Мстислав (текстът е същият, както в южнославянските пролози) е поместено в сръбски служебен миней, XIV в., от сбирката на Хлудов в ГИМ, № 154. Житието в Хлуд. 154, както в Пролога, е на 15 април. Интересен е фактът, че някои служби и тропари в нестишни южнославянски пролози и в ранните минеи съвпадат *по превод*. Изглежда, че въпросът за връзката между Пролога и Минея заслужава специално изследване.

Няма съмнение, че развоят на църковнославянския месецослов е обусловен от развоя на гръцкия месецослов и директно или индиректно от развоя на гръцкия типик, но и че славянският слой на празниците е имал свое собствено вътрешно развитие[125]. В самата Византия местната традиция също е играла роля в развитието на месецослова. Арх. Сергий, като подчертава значението на локалната традиция в създаването на ранните цариградски месецослови, пише: „...и при константинопольской централизации было более свободы для частных церквей и монастырей в деле празднования святым и в составлении месяцесловов“[126]. С други думи, текстовете за руските светци в южнославянските пролози са свързани с развитието на славянския месецослов и относно книгата Пролог не биха могли да бъдат аргумент, който определя, че мястото на първоначалния превод на текстовете в него е Киевска Русия.

От хипотезата, че първоначалният превод на текстовете в Пролога е руски и южнославянските пролози от XIII—XIV в. са препис от руски превод, логично следва предположението, че в българските и сръбските

---

[118] Mošin, V. Цит. съч., с. 57.

[119] Mošin, V. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I deo. Opis rukopisa. Zagreb, 1955, p. 123, 125, 133.

[120] Ангелов, Б. Из историята на руското книжовно проникване у нас. — Изв. Инст. българ. лит., 3, 1955, с. 44.

[121] Ангелов, Б. Ст. Из историята на руско-българските литературни връзки. С., 1972, с. 55.

[122] Матић, Св. Опис рукописа Народне библиотеке. Београд, 1952, с. 3, 12.

[123] Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. Т. 1. С., 1985, с. 59.

[124] Стефановић, Д. Е. Прилог проучавању месецослова XIII и XIV века. — Јужнословенски филолог (Београд), 45, 1989, с. 143, 150—152, 155—158. Паметта на Мстислав с житие (същото както в Пролога) е отбелязана в сръбски служебен миней за март — април от XIV в., Хлуд. 154.

[125] Пак там, с. 152. Посочената от Стефанович сигнатура (с. 159) на апостол в ЦНБ: Кив. 153, не е точна. Сигнатурата на ръкописа е Неж. 153.

[126] Архиеп. Сергий. Полный месяцеслов..., I, с. 16.

нестишни пролози трябва да има руски езикови черти. Някои изследвачи говорят за „русизми“ в южнославянските пролози, без обаче да дават примери. П. Сирку при описанието на Погодинския пролог посочва за „руски“ отделни думи и изрази[127], които обаче могат да се открият в старобългарски и среднобългарски паметници. Интересно е съчетанието вр҃ьстъ двѣ, където съществителното вр҃ьста означава мярка за дължина. Тази семантика е позната от руските ръкописи, но в Житието на Кирил по сръбски препис[128], в Беседата на Презвитер Козма и пр. вр҃ьста също се среща, само че като мярка за време, по-точно период от живота, възраст. Означава още и 'степен'[129]. Заслужава да се отбележи и думата глазатыѣ, на която пръв обърна внимание А. Х. Востоков, който писа: „Известно, что здесь речь идет о блеммиях, Аравийском народе. Переводчик, производя сие название от βλέμμα 'взор, взгляд', выразил это на своем языке глазатые, от глаз, но сего слова нет ни в каком другом словенском диалекте, кроме русского.“[130] Едва ли обаче само този пример може да бъде убедително доказателство за първоначален руски превод на Пролога. Според някои лексикографски извори руската дума *глаз* със значение 'око' започва да се употребява в края на XVI — началото на XVII в.[131] Етимологията на думата не е изяснена докрай, съществуват редица теории и хипотези за нейния произход[132]. От повечето учени тя се свързва със славянската дума **glaz*, запазена в съвременния полски език (*glaz*), където означава 'камък, скала'[133]. С това значение явно е свързано наименованието на р. *Глазне* в гр. Банско, а също така личното име *Глазо* и фамилията *Глазов*[134]. Тези разсъждения ни убеждават още веднъж, че трябва да бъдем твърде предпазливи при използуване на лексикални критерии, които бяха издигнати като основни, при определяне на т. нар. руски преводи на книги през домонголския период[135].

Има обаче един друг въпрос, който ни кара да се замислим върху хипотезата за първоначален руски превод на Пролога. Ако приемем мнението на Мошин, че Константиновата редакция на Пролога е дошла на Балканите от руската книжнина в края на XII — началото на XIII в.[136], трябва да имаме предвид, че вече през XIII в. в руските църковни книги е оформена и обикновено последователно се прокарва системата на нормативните правописно-фонетични русизми. Срещат се и ненормативни (редки) русизми. (Вж. Четвърта глава в Първа част.) От хипотезата, че първоначалният превод е руски, логично следва, че в южнославянските

---

[127] Сырку, П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. 1, вып. 1. СПб., 1898, с. 460.

[128] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 3. С., 1973, с. 92; Христова, В. Индекс на словоформите от пространните жития на Кирил и Методий. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 77. 1983, № 1, 1987, с. 271.

[129] Давидов, А. Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976, с. 56.

[130] Востоков, А. Х. Цит. съч., с. 454.

[131] Словарь русского языка XI—XVII в. Т. 4, с. 29. И. И. Срезневски в своя речник цитира глазатые по Рум. 319. За глазъ в значение на 'око' той не привежда пример.

[132] Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. М., 1986, 409—410.

[133] Этимологический словарь славянских языков. Вып. 6. М., 1979, 117—118.

[134] Илчев, П. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 135. Благодаря на В. Христова, която направи някои справки за думи с *глаз*.

[135] Този критерий беше формулиран цялостно за първи път от А. И. Соболевски. Вж. по-широк преглед и библиография по въпроса в: Мещерский, Н. А. Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX—XV веков. Л., 1978.

[136] Mošin, V. Slavenska redakcija..., с. 65.

пролози би трябвало да има поне някои подобни русизми. Самият Мошин, коментирайки този въпрос, обяснява: „pri uzastopnim prepisivanjima tekst se neprestano čistio od stranih izraza, mjesto kojih su se stavljale domaće riječi“[137]. Тази по принцип вярна констатация не е абсолютна, защото въпреки „чистенето“ на чуждите езикови елементи някои от тях остават и проникват при преписване на руски текстове от южнославянски книжовници. Специално за Пролога в това ни убеждават Второто проложно житие за Борис и Глеб (24. VII), текстът за убийството на Глеб (5. IX), краткият проложен текст за пренасяне мощите на Борис и Глеб (2. V), Служба за Борис и Глеб, запазена в сръбския служебен миней Хлуд. 160 (24. VII) [138], Второто житие на княгиня Олга в ръкописа Qп I 63 (РНБ)[139] и др. За *преводните четива* обаче тази констатация не е същата.

Кратките аргументи, че първоначалният превод на текстовете в Пролога е руски, ни насочват към мисълта, че изтъкваните досега доказателства са твърде уязвими и недостатъчни, за да подкрепят категоричните мнения на някои учени по този въпрос.

Арх. Сергий говори за две основни редакции на нестишния Пролог — по-кратка, която според него се появила не по-рано от втората половина на XI в., и по-пространна, „съставена от славянин“[140] и близка по време към първата редакция.

Всъщност определянето на редакции за руския Пролог е твърде условно. Книгата Пролог има в Русия богата история и след разпространяване на първоначалния превод тя се възприема там като *отворена структура*[141], тъй като се попълва и обогатява. За целите на нашето изследване е важна констатацията, че след житията и паметите в руските ръкописни пролози се появяват поучителни произведения.

Заедно с преводните поучителни съчинения проникват и славянски творби. Така някои от поученията на Климент Охридски вече са внесени в ранни руски пролози. Например: Поучение за предпразненство на Рождество Богородично се среща в Лобковския пролог от 1262 г., ГИМ, Хлуд. 187, в редица пролози от библиотеката на бившата Синодална типография в Москва, сега в РГАДА, ф. 381 — Тип. 154, Тип. 156, Тип. 157, Тип. 158, Тип. 161, Тип. 163[142]; Поучение за Рождество Богородично е внесено също в Лобковския пролог, в Тип. 154, Тип. 156, Тип. 157, Тип. 158, Тип. 161, Тип. 163[143]; Поучение за предпразненство на Въздвижение е поместено в Лобковския пролог, в Тип 157 [144]; Поучение за Зачатие Богородично — в Лобковския пролог, в Тип. 155[145]; Поучение за евангелист Марко се намира в пролог от 1400 г., ГИМ, Синод. 240[146] и т. н.

---

[137] Пак там, с. 29.

[138] Павлова, Р. Сведения..., с. 30, 31, 33, 34—40.

[139] Павлова, Р. Жития княгини Ольги в южнославянских рукописях XIII—XIV вв. — Болгарская русистика, 16, 1989, № 5, 42—53.

[140] Архиеп. Сергий. Полный месяцеслов..., с. 303. В последно време се определят „три основни разновидности“ на нестишния (обикновения) Пролог, като „първата редакция“ по Сергий се разделя на две — „славянски Синаксар и първа руска редакция“. Вж.: Фет, Е. А. Пролог..., с. 263; Словарь книжников и книжности Древней Руси, с. 376.

[141] В това отношение е справедливо мнението на О. П. Лихачова, изказано на колоквиума по старобългаристика в София през август 1989 г.

[142] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, 187—189.

[143] Пак там, 198—199.

[144] Пак там, с. 209.

[145] Пак там, с. 306.

[146] Пак там, с. 122.

Слова на Петър Черноризец, както и извадки от Беседата на Презвитер Козма[147] в пролозите, определяни с условния термин[148] „първа руска редакция", не се срещат. Като илюстрация ще дам примери от няколко пролога за септемврийското полугодие от Типографската сбирка в РГАДА (ф. 381): 1) № 155 — текстовете прекъсват на 14. II, поради което няма дата 28. II, но на 31. X и 23. XII СБУ и ССВ липсват; 2) № 156 — на 31. X и 23. XII няма слова. Текстовете прекъсват на 31. I; 3) № 157 — ССВ на 23. XII липсва, останалите две дати — 31. X и 28. II — ги няма в ръкописа поради загубени тетрадки; 4) № 158 — трите слова на Петър не са включени, макар че и трите дати (31. X, 23. XII и 28. II) са налице; 5) № 160 — на 31. X и 23. XII няма СБУ и ССВ, 28. II не е представен поради загубени листове; 6) № 162 — на 31. X, 23. XII и 28. II няма слова на Петър Черноризец, макар че няма пропуснати листове; 7)№ 163 — словата не са поместени, макар че листовете за 31. X и 23. XII са налице.

Слова на Петър Черноризец не са поместени и в Лобковския пролог (Хлуд. 187), в Увар. 325, Увар. 326, Синод. 239 и др.

Славянският елемент в състава на български и сръбски нестишни пролози може да е представен чрез жития и памети на източнославянски и южнославянски светци. Поучителните съчинения в тях са рядкост. Например в Погод. 58 и в Станиславовия (Лесновския) пролог [149] на 30. IV има три такива слова: л. 130—131 Чю бывшее въ африкии въ градѣ картагенстѣ, л. 131—131б стго патрнкна епкпа w нсходащнмь w зема огнн въ разлічныхъ мѣстѣхъ. w словесь стго пномна, л. 131б—132 стго ефрема w мнрьстѣн соуетѣ. и о вьскрсенн мртвыхъ; на 16. VIII е поместено л. 200б—202 Постнгнжтн же и памат нержкотворенаго wбраза кдеса гра га ба и спа ншего іс ха. Словата са преводни, славянски поучителни съчинения не са включени. При такъв състав на южнославянските пролози е естествено да няма и творби на Петър Черноризец. Много повече поучителни съчинения има в българския Пролог в БАН, № 73 (третата му част — л. 346—399). Този ръкопис като структура е различен от изброените по-горе нестишни български и сръбски пролози. Четивата в БАН 73 са разположени на избрани дати — датите на постоянни евангелски и апостолски празници: март — 9, 25; април — 23, 24, 25, 30; май — 1, 2, 8, 21; юни — 8, 11, 12, 14, 29, 30; юли — 1, 2, 8, 15, 20, 27; август — 1, 2, 6, 7, 15 (сравни с датите в двата разгледани сборника —

---

[147] Вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 43.

[148] Терминът е условен, защото т. нар. „първа руска редакция" е твърде разнообразна като състав. Така например Л. П. Жуковска сочи около 50 ръкописа от „първа редакция", някои от които са годишни пролози, други за септемврийското полугодие. Авторката разделя пролозите от септемврийското полугодие на пет разновидности, от които първите четири са наречени „разновидност а, б, в, г", а последната — „неуточнена". Тази класификация обаче е направена само „по 20 избрани памети" — Жуковская, Л. П. Текстологическое и лингвистическое исследование Пролога (избранные византийские, русские и инославянские статьи). — В: IX Международный съезд славистов. Славянское языкознание. М., 1983, 110—120. За неустановеността на състава на този вид Пролог говори и това, че едни и същи ръкописи се отнасят ту към „първа", ту към „втора" редакция. Така например Л. П. Жуковска отнася към първа редакция пролозите от Типографската сбирка в РГАДА, № 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163. Според Ю. К. Бегунов (Цит. съч., с. 44) пролозите с № 155—158, 160, 162, 163 са от втора редакция на Пролога. Изглежда, че голямото количество руски ръкописи с еднакво или приблизително еднакво съдържание кара изследователите да определят редакции.

[149] Изказвам специална благодарност на В. Христова, която задълбочено се занимава с този интересен ръкопис и ми съобщи някои данни.

Белградски № 450 и Дебреценски). Житията и паметите в БАН 73 са от превода, който намираме в другите южнославянски пролози, но за разлика от тях на посочените дати има и поучителни съчинения. В пролога БАН 73 са поместени и две оригинални старобългарски произведения за св. Георги: Чю а̑ сто мнка гєѡргїа о бльгарнн҃ѣ кго҃ нзведе н нзбавн гєѡргїе; Чю в̑ о ѡ҃роцѣ кгоже змїа властъ.

В науката се наложи мнението, че нравственопоучителната част от съдържанието на Пролога е получила широко развитие не на гръцка, а на славянска почва и по-точно на източнославянска.

Ако съдим по БАН 73, *традицията за разширяване чрез поучителни съчинения*[150] е била позната в България. Но в Русия тази традиция се развива и обогатява много повече, като попълването обхваща всички дати от двете полугодия на Пролога. За руските пролози, съставът на които е обогатен с разгърната нравственопоучителна част, използувам термина „разширен Пролог" — според други автори това е „втората редакция на Пролога в Русия".

В разширения Пролог са поместени следните пет кратки слова на Петър Черноризец:

1. 31 октомври Слово на богатыѭ и оубогыѭ
2. 23 декември Слово петра нѣкоего о сѫпротивнн всѣцѣмь
3. 28 февруари Слово петра черноризьца о временьнѣмь семь жнтнн
4. 6 април Слово о правдѣ н о неправдѣ
5. 26 април Слово о доушевнѣн ползѣ

Обогатената в Русия книга, наречена разширен Пролог („Пролог от втора редакция"), има доста устойчив състав — в нейната „нравоучителна част има повече от шестстотин четива"[151], между които и съчинения на източнославянски и южнославянски автори. За оформения разширен Пролог не бихме могли да кажем, че той е „отворена структура", но създаването му явно е станало постепенно. Интересни в структурно отношение са двата пролога — Соф. 1324, XII—XIII в., септемврийско полугодие, и Тип. 171 (ф. 381, № 171), XIV в.[152], мартенско полугодие. И двата ръкописа се състоят от основна част и приложение към нея. В приложението (втора, допълнителна, сборникова част) са събрани по дати поучителни съчинения. В Соф. 1324 допълнителната част, както вече беше подчертано, заема л. 161—317, а в Тип. 171 — л. 122—247. За разлика от архаичния Соф. 1324 първата част на Тип. 171 (започва от 24 март) съдържа руски жития и памети: на 2 май — Второто пренасяне на мощите на Борис и Глеб, на 3 май — Успение на Теодосий Печерски, на 12 май — осветяване на „Десетинната" църква, на 31 май — Пренасяне на мощите на Теодосий Печерски, на 24 юли — Страдание на Борис и Глеб. В основната част на

[150] Николова, Св. Цит. съч., с. 31, където се изказва подобно наблюдение за Пролога БАН 72 (XIII в.).

[151] Творогов, О. В. Пролог как источник изучения древнерусской книжности XI—XII в. — В: Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. Киев, 1987, с. 27.

[152] Една част от пролога Тип. 171 се датира от средата на XIV в., друга — от втората половина на XIV в., а л. 9 и 16 — от XV в. — вж. Каталог славяно-русских рукописных книг XI—XIV вв., хранящихся в РГАДА. М., 1988, с. 268, № 137. Във втория том от съчиненията на Кл. Охридски ръкописът се смята за написан през XIII в. или през XIII—XIV в. Ю. К. Бегунов (Цит. съч., с. 43) и Е. А. Фет (О Софийском Прологе..., с. 79, 91) го отнасят към XIII—XIV в.

Тип. 171 за разлика от Соф. 1324 има и някои кратки поучителни слова, между които и славянски.

В допълнителната част на Соф. 1324 славянският пласт заема значително място. От старобългарските писатели прави впечатление с широтата на представянето си Климент Охридски. Още Е. В. Петухов публикува Климентови творби от Соф. 1324[153]. В сборниковата част (приложението) намираме следните положително Климентови съчинения: 1) л. 166б—167б, 7. IX, Предпразненство на Рождество Богородично[154]; 2) л. 168—169, 8. IX, Поучение за Рождество Богородично[155]; 3) л. 174б, 13. IX, Поучение за предпразненство на Въздвижение[156]; 4) л. 175—176, 14. IX, Поучение за Въздвижение[157]; 5) л. 251—252б, 9. XII, Поучение за зачатие Богородично[158]; 6) л. 262б—263б, 24. XII, Поучение за предпразненство на Рождество Христово[159]; 7) л. 263б—264б, 25. XII, Поучение за Рождество Христово[160]; 8) л. 273а—273б, 5. I, Поучение за предпразненство на Богоявление[161]; 9) л. 273б—274б, 6. I, Поучение за Богоявление[162]; 10) л. 293б—294а, 1. II, Поучение за предпразненство на Сретение господне[163]; 11) л. 294а—295а, 2. II, Поучение за Сретение господне[164].

От вероятните Климентови произведения в Соф. 1324 е поместено на л. 256—259 Слово за тримата отроци[165].

В Тип. 171 за разлика от Соф. 1324 Климентови слова са внесени още в основната му част: на л. 18, 24. III, Поучение за предпразненство на Благовещение[166], а на л. 19, 25. III, се намира Поучение за Благовещение[167]. В допълнителната част на Тип. 171 са добавени още слова на Климент: л. 164—166, 25. IV, Поучение за евангелист Марко[168]; на л. 233—234, 5. VIII, Поучение за предпразненство на Преображение[169]; на л. 234б—235б, 6. VIII, Поучение за Преображение[170]. Св. Николова откри още една творба на Климент Охридски — Поучение за предпразненство на Успение Богородично на л. 242—242б[171].

В сборниковата част на Соф. 1324 и Тип. 171 някои старобългарски автори, творили след Климент Охридски (като Презвитер Козма), не са поместени.

---

[153] Е. В. Петухов определя тези слова като руски — вж. Материалы и заметки из истории древнерусской письменности. Вып. I. Из истории древнерусского Пролога, 1—31.

[154] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, 186—197.

[155] Пак там, 198—208.

[156] Пак там, 109—214.

[157] Пак там, 215—222.

[158] Пак там, 306—312.

[159] Пак там, 313—328.

[160] Пак там, 329—353.

[161] Пак там, 354—362.

[162] Пак там, 363—377.

[163] Пак там, 397—404.

[164] Пак там, 405—414.

[165] Пак там, т. 2, 131—161.

[166] Пак там, т. 1, 523—535. Ръкописът Тип. 171 е отнесен към XIII—XIV в. — вж. с. 526.

[167] Пак там, 563—547.

[168] Пак там, 119—143. Тук Тип. 171 е определен като ръкопис от XIII в. и неправилно охарактеризиран като пролог за цяла година — вж. с. 120.

[169] Пак там, 707—721. Повторена е грешката от с. 120.

[170] Пак там, 722—739. По същия погрешен начин Тип. 171 се определя като Пролог за цяла година — вж. с. 723.

[171] Николова, Св. Распространение и значение литературного творчества Климента Охридского в эпоху средневековья. — В: Литература и искусство в системе культуры. М., 1988, с. 138.

Друг етап в оформянето на разширения Пролог е обединяването на двете части. Разпределените по дати поучения от сборниковата част влизат под същите дати в основната част, като образуват с тях едно органично цяло. Последователността на двата етапа се потвърждава и от думите на архиеп. Сергий: „естественнее внести сии сказания в Пролог, чем вынести из него“[172]. В науката има предположение, че в този си вид книгата е била съставена в гр. Туров по инициатива на Кирил Туровски[173], като мненията за хронологическите граници на нейното появяване се движат от края на XII до втората половина на XIII в.[174] *Тринадесети век може да бъде приет като долна граница в хронологията на поява на разширения Пролог, тъй като от XIII в. са най-старите ръкописи, които я отразяват.*

След съединяването на основната и сборниковата част на разширения Пролог се добавят още слова на Климент Охридски. Например в Прилуцкия пролог от XIV в., РНБ, А I—264, който се смята за класически представител на разширения Пролог и двете части на който се дават четивата за цяла година, Климент Охлидски е представен с над 20 слова.

В редица преписи на разширения Пролог от XIII—XIV в. се срещат три извадки от Беседата на Презвитер Козма срещу богомилите: 1) на 21, понякога на 17, 20 или 27 март Слово козмы прозвитера о хотящихъ wтн въ черныя ризы — откъс от слово 9 на Беседата; 2) на 10 декември Слово козмы прозвутера о мнисѣхъ не хотящихъ бытн съ черецн, нн подлежатн страдѣ манастырскоѩ — откъс от слово 10 на Беседата; 3) на 21 януари Слово кузмы прозвутера къ епнскопомъ н попомъ — откъс от слово 14 на Беседата[175]. Тези фрагменти, оформени като кратки слова, са се появили в състава на разширения Пролог, както справедливо пише Ю. К. Бегунов, след като „нравственно-учительная дополнительная часть соединилась с основной“[176].

Поместването на творбите на Петър Черноризец в разширения Пролог показва малко по-друга картина. Във втората част на Софийския пролог Петър Черноризец, както и Презвитер Козма не са представени. В основната му част на 31. X (л. 41а—41г), 23. XII (л. 102а—102б) и на 28. II (л. 159г—160г) са поместени главно памети. Във втората част на Соф. 1324 на 31. X е внесено Сло w фѣwдоре коупцн (л. 217в—219в), на 23. XII — Сло w мнисѣ въпадъшнмь в любодѣанїе (л. 262г—263г) и на 28. II — Сло w оулнанѣ мнисѣ (л. 314г—315б). Но във втората част на Типографския пролог № 171 намираме СПН на 6. IV и СДП на 26. IV. В основната му част на 6. IV са поместени Памѧ прпбного еппа костантнна грд (л. 8г—9б), Стрѧ стго мчнка ермнѣ нже въ снрмн — само заглавие без текст (л. 9б); на 26. IV е внесено Стрѧ стго wцѧ нашего васнлья еппа амаснискаго (л. 22б—22в). В допълнителната част на Тип. 171 на 6. IV има само един текст: Сло о правдѣ н неправдѣ (л. 149г—150г); на 26. IV — също един текст: Сло о ползѣ доушевнѣ (л. 166а—

[172] Архиеп. Сергий. Полный месяцеслов..., с. 303.

[173] Словарь книжников..., с. 379.

[174] Има и предположения, че втората редакция на Пролога се е появила не по-рано от XIV в. Вж. Дурново, Н. Введение в историю русского языка. Ч. 1. Источники. Брно, 1927, 41—42 (2. изд. М., 1969, с. 64, 70, 71, 73, 79). Това мнение е неприемливо.

[175] Вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., 41—46.

[176] Пак там, с. 47.

166г). Двете слова, както вече беше отбелязано, са фрагменти от пространните съчинения на Петър Черноризец. И двете кратки слова са били познати в южнославянската писменост. Изниква въпросът: дали СПН и СДП са били внесени в разширения Пролог още на етапа, когато той структурно е имал две части или на следващия етап, когато двете части вече са образували едно цяло, като се има предвид, че Типографският пролог е ръкопис от XIV в.? Археографските данни за разпространението на СПН и СДП в разширения Пролог показват, че двете слова, изглежда, са били поместени още в първоначалния състав на допълнителната част на разширения Пролог. За това говори фактът, че в различните преписи на разширения Пролог от мартенското полугодие СПН и СДП се срещат не спорадично, а закономерно. Словото на Презвитер Козма о хотящихъ ѡтнти въ чрныѣ ризы, което е поместено в мартенското полугодие не на етап, когато разширеният Пролог е имал основна и допълнителна част, а след като двете части са били съединени, липсва в редица пролози от „втора редакция", например в пролози от мартенското полугодие на Типографската сбирка № 168—170, 172—181[177]. В тези пролози обаче словата на Петър Черноризец са налице. Данните са следните: в Типографски пролог № 168 на л. 29в—30 (26. IV) е поместено СДП, но СПН липсва поради загубени листове от 8. III до втората част на четенията за 7. IV; в № 169 на 6. IV е СПН, л. 44а—44г, на 26. IV е СДП, л. 67в—68а; в № 170 на 6. IV е СПН, л. 39в—40а, на 26. IV — СДП, л. 60а—60в; в № 172 на 6. IV има СПН, но поради загубени листове липсва последната му част, л. 32в—32г, на 26. IV е поместено СДП, л. 51а—51в; в № 173 на 6. IV е СПН, л. 44а—44г, на 26. IV — СДП, л. 68в—69а; в № 174 на 6. IV е внесено СПН, л. 30б—31а, на 26. IV — СДП, л. 48б—49а; в № 175 на 6. IV е включено СПН, л. 27б—28а, на 26. IV — СДП, л. 44а—44в, но началото на словото липсва поради загубени листове след л. 43; в № 176 има много загубени листове, включително и там, където би трябвало да са датите 6. IV (между л. 33 и л. 34 има прекъсване, а на л. 34 е краят на четенията за 9. IV и началото на 10. IV, датата 6. IV липсва) и 26. IV (между л. 42 и л. 43 няма листове и на л. 42 са четенията за 20. IV, а на л. 43 завършват четенията за 29. IV и започват за 30. IV); в № 178 на 6. IV има СПН, л. 47а—48а, на 26. IV — СДП, л. 75в—76в; в № 179 на 26. IV е СПН, л. 48г—49в, на 26. IV — СДП, л. 74б—75а; в № 180 на 6. IV има препис на СПН, л. 40а—40б, на 26. IV е СДП, л. 56а—56г. СПН и СДП са поместени и в други пролози от „втора редакция" за мартенското полугодие, за които Ю. К. Бегунов пише, че Презвитер Козма не е включен, като Рогож. 511 (РГБ, ф. 247, № 511), А I-264$_2$ (РНБ, сбирка на Санктпетербургската духовна академия), Арх. 2 (БАН, СПб., Архангелска сбирка)[178]. Някои от посочените пролози са по-ранни ръкописи от Тип. 171, което също е в полза на извода, че СПН и СДП вече са били в състава на мартенското полугодие на разширения Пролог не по-късно от XIII в. Но щом като се получава, че СПН и СДП са се разпространявали още в

[177] Пак там, с. 44. В цифрата „172—181" попада и пролог ф. 381, № 177. Запознаването ми с ръкописа показва, че той е в лошо състояние, има загубени, скъсани и повредени листове, поради което е трудно да се установи имало ли е слова на Петър Черноризец в него. Бегунов е Посочил и Пролог в АН Л-д 4, 9, 13, XIII в., но това са листове (от финландските откъси) за юли: 28 и 31; и за август: 4, 5, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, т. е. Презвитер Козма на тези запазили се дати не може да бъде представен. Същото се отнася и за Пролог 4, 9, 19, XIII в., в който са запазени датите 16—17 и 20—21 ноември.

[178] Пак там. Вж. за СПН и СДП съответните раздели с археографските сведения за тях.

допълнителната част на разширения Пролог, а също в пролози с обединение на двете части от XIII в., това означава, че двете слова са древни. Те са били известни на източнославянската писменост още преди оформянето на разширения Пролог, където са проникнали от старобългарската литература.

Очевидно, преди да бъдат поместени в разширения Пролог, те са влизали в състава на сборници. Всъщност втората част на Соф. 1324 е сборник, който не е бил преписан едновременно с основната част и е съществувал самостоятелно. Че това е така, ни убеждава ръкописът на Уваровската сбирка № 83, който е почти пълно повторение на допълнителната част на разширения Пролог от септемврийското полугодие[179]. Характер на сборник има и допълнителната част на Тип. 171. При комплектуването на подобни сборници съчиненията навярно са били вземани от други сборници или ръкописни книги. Напоследък започна много полезна работа по идентифицирането на проложните статии и тяхното разпространение в сборниците от XI—XIV в. Сочат се редица слова от Пролога, които имат своя аналог в кратката редакция на Златоструя, в Изборника от 1076 г., в Троицкия сборник № 12 от XII—XIII в., в Тържественик (РНБ, Fп I 46) от XII—XIII в. и т. н.[180] Тази работа е много перспективна, защото, когато бъде завършена, тя ще покаже използуваните извори за добавените поучителни четива в руския Пролог.

Словата на Петър Черноризец, поместени в септемврийското полугодие на разширения Пролог на 31. X, 23. XII и 28. II, както беше отбелязано, липсват в допълнителната част на Софийския пролог № 1324. Те явно са били внесени след съединяването на двете части. Това ни подсказват както отсъствието на СБУ, ССВ и СВЖа в Соф. 1324, така и нередовното им присъствие в ранните преписи на разширения Пролог за септемврийското полугодие. Например в пролог от Рогожката сбирка в РГБ, № 510, XIV—XV в., поученията за 31. X, 23. XII и 28. II повтарят само това, което има в допълнителната част на Софийския пролог: на 31. X — Слово о ѳедорѣ коупцѣ, на 23. XII — Сл҃о о мнисѣ впадшимъ в любодѣяние, на 28. II — Сл҃о о оуданиѧнѣ мнисѣ. Няма творби на Петър Черноризец и в Пролог за септемврийското полугодие Соф. 1325, XIV в., също в Пролог от Типографската сбирка (РГАДА, ф. 381), № 166 — поради загубени листове ръкописът свършва на 25. II, но датите 31. X и 23. XII са налице, като там няма данни за евентуални прекъсвания. В Типографския пролог (ф. 381) № 155 на 31. X има само Сл҃о о ѳеодорѣ коупьцн, а на 23. XII — само Сл҃о о мнисѣ впадъшимъ в любодѣяние, датата 28. II липсва, тъй като ръкописът прекъсва на 14. II. В Типографския пролог № 156 словата за 31. X и 23. XII са същите както в Тип. 155, т. е. без СБУ и ССВ на Петър Черноризец, дата 28. II няма поради това, че прологът прекъсва на 31. I[181].

Прави впечатление начинът, по който словата на Петър Черноризец са внесени в септемврийското полугодие (вж. за това Първа част, Трета глава).

---

[179] Някои учени определят Увар. 83 като пролог, макар че в него липсва агиографската част — вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 44; Фет, Е. А. О Софийском Прологе..., с. 79, 91.

[180] Творогов, О. В. Цит. съч., 30—31.

[181] Поради продължилото няколко години затваряне на ръкописния отдел в ГИМ нямах възможност да проверя дали слова на Петър Черноризец са поместени в редица разширени пролози от септемврийското полугодие (Презвитер Козма в тях не е представен — вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 44), като: Синод. 244, Синод. 246, Увар. 96, Увар. 325, Увар. 326, Музейна сбирка № 4063, Хлуд. 188 и други ръкописи от неговите сбирки.

Освен това СВЖа и СБУ не са характерни за южнославянската ръкописна традиция. За късните преписи в сръбските сборници на Гаврило Стефанович несъмнено са използувани руски извори. Явно също без обработка (същият текст се среща и в сборниците) е било включено и ССВ, което даже е запазило в наслова авторовото определение — Петра нѣкоего слово. Вероятно поместването на СВЖа, СБУ и ССВ в зимното полугодие на разширения Пролог е станало по-късно отколкото СПН и СДП в лятното му полугодие. Но и петте слова са се разпространили рано в източнославянската писменост, което също подкрепя впечатлението за древния произход на това творчество.

Словата на Петър Черноризец СБУ, ССВ, СВЖа, СПН, СДП се срещат и в печатния Пролог, издаден още през 1642 г. — септемврийско полугодие, и през 1643 г. — мартенско полугодие[182]. Текстът на словата в печатния Пролог е същият, както и в ръкописните разширени пролози от XIII—XVIII век, т. е. проложните слова на Петър Черноризец остават устойчиви в продължение на няколко столетия.

От разширения Пролог словата на Петър Черноризец минават в редица сборници[183], като често запазват и проложната си дата. Характерно за сборниците, в които има проложни слова на Петър Черноризец, е, че в *състава им като правило са поместени и други творби от славянски автори.*

Стишният Пролог, който се оформя в България към средата на XIV в. и който се разпространява в други страни, като в Русия се вплита в потока на „т. нар. „второ южнославянско влияние", не включва слова на Петър Черноризец. Това е естествено, като се има предвид съставът на този нов вид Пролог[184].

Петте проложни слова на Петър Черноризец са характерни в известна степен и за чети-минейната източнославянска традиция.

За южнославянските чети-минейни сборници нови данни изнесе през последните години Кл. Иванова[185].

---

[182] О. В. Творогов, като сравнява състава на печатния Пролог с ръкописни пролози, изразява съмнение: „действительно ли в основу публикации (на печатния Пролог — б. а., Р. П.) положен Пролог по списку, находящемуся ныне в ГИМ, Синодальное собр. 248..." (Цит. съч., с. 28).

[183] Вж. археографските сведения за словата.

[184] Смята се, че съставът на Стишния пролог в България остава твърде постоянен и почти не се обогатява с нови четива. „Едно рядко изключение прави Рилското книжовно средище, където през XV в. се появяват две стишни проложни жития, посветени на новия празник на Ив. Рилски — 1 юли, деня на връщането на останките на светеца от Търново в Рила" — Райков, Б. Славянската ръкописна сбирка на Рилския манастир в българската и балканската книжовна и културна история (машинопис), с. 90. Едното от житията е публикувано от Б. Райков (Език и литература, 1970, № 3, 57—61), другото — от Б. Христова (Изв. НБКМ, 16 (22), 1981, 311—319). В Русия Стишният пролог не остава така устойчив и може да се обогатява със славянски текстове и памети. Вж. например: БАН (СПб.) 33.12.1, 33.12.6; РНБ, Соф. 1332; ГИМ, Хлуд. 190 и др. Изобщо историята на Стишния пролог и неговите текстологически особености все още са недостатъчно проучени. Някои заключения прави Богдановић, Д. Две редакције стиховног пролога у рукописној збирци манастира Дечана. — Успоредна истраживања, 1975, № 1.

[185] Иванова, Кл. 1. Структурно-типологическа характеристика на чети-минейните сборници в южнославянската и руската литература (XIV—XVII в.) — В: Славянска филология. Т. 16. С., 1978, 66—77; 2. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в Балканската ръкописна традиция. — В: Търновска книжовна школа. С., 1980, 193—214; Агиографско-хомилитичните сборници с устойчив състав в южнославянските литератури. — Cyrillomethodianum, 1981, 11—21.

Тя справедливо отбелязва, че „разполагаме с незначително число сборници слова и жития с устойчив състав, които да се датират сигурно до XIV в."[186] Това твърде много стеснява възможностите за изследване на славянския пласт в дотърновските чети-минейни състави. Като сборници, които „по подредба и преводи възхождат към по-стари архитипове", Кл. Иванова сочи два ръкописа от сбирката на Михановић в Загреб (III С 24 и III С 22), които заедно образуват чети-миней за цяла година, ръкописите: Дечански сборник № 95, Станиславов сборник (НБКМ, № 1039), Виенски сборник № 33/120, Хлудовски сборник № 195 и др.[187] Слова на Петър Черноризец в тези ръкописи, както и в Германовия сборник и Ягичевия Златоуст (РНБ Qп I 56) не се откриват. Няма ги и в по-новите Търновските, чети-минейни състави. Впрочем не би могло да се очаква, че в новите структури е възможно да се открият слова на Петър Черноризец, тъй като, както отбелязва Кл. Иванова, творбите на по-стари автори, като Йоан Екзарх, Климент Охридски (изключение прави само Похвалното слово за Михаил и Гавриил), последователно се елиминират[188]. Същевременно се внасят новосъздадени жития и похвални слова на Евтимий, а в по-късните преписи — и творби на Григорий Цамблак[189].

Руската ръкописна традиция запазва петте проложни слова на Петър Черноризец в чети-минеите на митрополит Макарий (МЧМ). В състава на МЧМ влизат материали от домакариевите чети-минеи от разширения и стишния Пролог, от Тържествениците, от Патериците, от библейските книги, от съчиненията на църковните отци, от разнообразни сборници, също различни исторически съчинения, апокрифи и т. н.[190] В тях са представени както преводни, така и оригинални славянски творби. Известни са три завършени комплекта на МЧМ — Софийски, Успенски и Царски, които са били изработени за около 25 години. От най-древния комплект — Софийския (започнат през 1529—1530 г., създавал се е в продължение на 12 години), са останали седем книги в РНБ — за септември, октомври, ноември, февруари, май, юни и юли, и една в РГАДА — за август. Самият Макарий съобщава, че през 1541 г. е дал 12-те тома от комплекта в Софийския Новгородски събор. Успенският комплект, който е запазил всичките 12 тома, сега се намира в ГИМ, в Синодалната сбирка (Синод. 986—997)[191]. Митрополит Макарий ги подарява на Успенската съборна църква в Кремъл през 1552 г. Царският комплект се пази също в Синодалната сбирка в ГИМ — от него липсват два тома — за март и април (Синод. 174—183)[192].

Литературната история на МЧМ все още остава недостатъчно изучена. Ясно е обаче, че съставът на томовете се е оформял постепенно. В това отношение твърде интересно е наблюдението на Е. В. Барсов, че Софийският комплект е почти два пъти по-малък от Успенския и Царския[193]. Това е естествено, като се има предвид, че той е най-ранен.

---

[186] Иванова, Кл. Житийно-панегиричното наследство..., с. 193.

[187] Пак там, с. 194; Структурно-типологична характеристика..., 67—68.

[188] Иванова, Кл. Структурно-типологическа характеристика, с. 69.

[189] Пак там.

[190] Вж. Великие Минеи Четьи — ТОДРЛ, 39, 1985, с. 240. На с. 242—243 е дадена доста подробна библиография за тях.

[191] Протасьева, Т. Н. Описание рукописей Синодального собрания (не вошедших в описание А. В. Горского и К. И. Невоструева). Ч. 1. М., 1970, 174—190.

[192] Пак там, 191—207.

[193] Горский, А. В., К. И. Невоструев. Описание Великих минеи четьих. — ЧОИДР, 1884, № 1, отд. 2, с. X.

Още в Софийския комплект намираме словата на Петър Черноризец и в минейната, и в проложната им част. В октомврийския миней Соф. 1318 на 31. X — Слово петра черноризца на богатыа и на оубогыа, л. 462—462б и л. 467; във февруарския миней Соф. 1320 на 28. II се намира Слово петра черноризца w временнѣмь семъ житїи, л. 402в—402г и л. 406а—406в. Сигурно и останалите слова — ССВ (23. XII), СПН (6. IV) и СДП (26. IV), също са били поместени в Софийския комплект, но поради загуба на томовете за декември и април те не могат да бъдат възстановени. И петте слова обаче се съдържат в Успенския комплект, в който за разлика от Софийския проложната част е преди минейната: В Синод. 987 на 31. X е Слово петра черноризца на богатыа и на оубогыа, л. 875 и л. 878б; в Синод. 989 на 23. XII — Слово петра нѣкоего w свпротивїи всацѣмъ, л. 477 и л. 529; в Синод. 991 на 28. II — Слово петра черноризца w временомь сѐ житїи, л. 597в—597г и л. 602а—602б; в Синод. 993 на 6. IV — Слово w правдѣ и о неправдѣ, л. 66 и л. 101б, и на 26. IV — Слово w ползѣ д҃шн, л. 364 и л. 410.

В Царския комплект поради липса на тома за април има само СБУ, ССВ и СВЖ.

Наличието на слова на Петър Черноризец в Софийския комплект показва поместването им в МЧМ още при първоначалното им съставяне. Това е напълно естествено, тъй като разширеният Пролог е един от основните извори за състава на МЧМ. Петте проложни слова на Петър Черноризец са внесени в тях от разширения Пролог, като са запазили същите дати и същия текст.

В български минеи с пролози също е възможно да се намерят слова на Петър Черноризец. Например в миней за април, XVI в., който се пази в НБКМ с № 131 на 26. IV е поместено СДП (л. 129а—130а). Но това е характерно за по-късни ръкописи, в които обикновено се срещат някои правописни и фонетични русизми в отделните проложни четива. Това говори за проникване на руската традиция на разширения Пролог в българската писменост — в случая в минеи с пролози, като се спазват датите от разширения Пролог за поместване на поучителните съчинения — например СДП в българския миней е на 26. IV, както е и в разширения Пролог.

Важен извод, който можем да направим за словата на Петър Черноризец в МЧМ е, че и в проложната, и в минейната част текстът е един и същ, *което едва ли би било така, ако съчиненията бяха преводни.* Преглеждането на МЧМ оставя впечатлението, че в минейната част съставителите са имали предвид новите преводи и редакции на поместените текстове.

СЛОВА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ В ИЗМАРАГДА И ЗЛАТОУСТА

Измарагдът обикновено се отнася към сборниците с устойчив състав. През 1862 г. А. Горски и К. Невоструев изразяват мнение, че книгата Измарагд първоначално е била съставена през XIV в. и че нейният „собиратель был русский“[194]. Това мнение на двамата автори относно

[194] Горский, А. В., К. И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отдел второй. Писания святых отцев. 3. Разныя сочинения. М., 1862, с. 82.

първичния Измарагд беше прието за изходно, макар че О. В. Творогов вероятно е прав, когато пише: „причины, обстоятельства и время возникновения И. пока не выяснены“[195].

За Измарагда се определят две основни редакции. Според Яковлев първичната редакция съдържа 88 глави[196]. В нея като гл. 77 намираме СП, но името на автора в наслова е заменено с неопределения псевдоепиграф Слово стхъ wць. Целият наслов в Измарагд Тр. 204 (РГБ, ф. 304) гласи: Слово стыи wць w постѣ оустава цркна Начало: Пwдобаетъ братие крстыанoу члвкѣ наченшн годнтн гоу бгоу своемѣ в того же нма крстнеше са.

От първичната редакция на Измарагда са известни три посочени от Яковлев ръкописа: 1) Ръкопис от сбирката на Румянцев № 186, която сега се пази в РГБ, Москва. Ръкописът е руски от втората половина (по-близо до края) на XIV в. (ф. 256, № 186). Измарагдът е „дефектен“ и съдържа глави 6—9, 12—14, 26—40, 44. СП в този най-стар препис на първичния Измарагд липсва; 2) Ръкопис от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра XVI в., ф. 304, № 204, СП е гл. 77 в Тр. 204; 3) Ръкопис от XVII в., който се пази в РНБ, F I 233. При прегледа на ръкописа установих, че първичният Измарагд започва от л. 110 нататък. Частта преди това е друг сборник. СП също е внесено в F I 233.

Съвсем наскоро в работата на Творогов бе съобщено, че намереният от Б. М. Пудалов препис в РГБ, сбирка на Тихонравов, № 295, е близък с първата редакция на Измарагда и че: „он мог восходить к протографу, который отражал переходный тип между первой и второй редакциями“[197].

Справедливо е мнението на Творогов, че въпросът за използуваните извори при съставяне на първичния Измарагд не е решен докрай[198]. Но още А. С. Архангелски посочва, че значителна част от съчиненията, които намираме в Изборника от 1076 г., „читается нередко с буквальной точностью в древнерусских Измарагдах“[199]. В. Яковлев също показва връзката на първичния Измарагд с Изборника от 1076 г., със старинния сборник Хлуд. 30 Д, със Златая цепь и др.

Слово о постѣ оустава цркновнаго не е влязло в ценния със своя старинен състав сборник Хлуд. 30 Д, в който обаче намираме друга творба на Петър Черноризец — Поучение за душевното спасение. Вероятно СП е било взето също от някакъв тип сборници и включено от съставителя на първичния Измарагд като глава 77.

За целите на нашето изследване е важно, че словото на Петър Черноризец в първичния Измарагд отново е редом с оригинални старобългарски творби на Климент Охридски и Презвитер Козма. Климент Охридски е представен не само с Поученията за Първата, Втората, Третата и Четвъртата неделя на поста, които, както пише Кл. Иванова, възхождат

---

[195] Творогов, О. В. Измарагд. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вторая половина XIV—XVI в. Вып. 2, ч. 1. Л., 1988, с. 397. Там и литература за Измарагда.

[196] Яковлев, В. А. К литературной истории древнерусских сборников: Опыт исследования Измарагда. Одесса, 1893.

[197] Творогов, О. В. Цит. съч., с. 400.

[198] Пак там, с. 399.

[199] Архангельский, А. С. Творения отцов церкви в древнерусской письменности. Казань, 1889, вып. 1—2, с. 70.

към първичния им текст[200], но и с Поучение за Пасха (в Измарагд, ф. 304, № 204, л. 289б, в Измарагд F I 233, л. 304; същото Поучение е поместено и в Хлуд. 30 Д) и с вероятното Климентово Поучение за светите тайни (ф. 304, № 204, л. 288б[201], F I 233, л. 305). В ръкописа F I 233 намираме и положително Климентовото Поучение за Рождество Христово, но то се намира на л. 71—71б, следователно не влиза в измарагдовата, а в сборниковата част на ръкописа.

Презвитер Козма е представен в първичния Измарагд със следните съчинения: 1) Слово сватаго козмы о хотящихъ жнти въ черныа ризы — гл. 26; 2) Поученье Iwанна златоустаго како подобаетъ крестьяномъ жити — гл. 27. Двете съчинения — първото с името на Козма, а второто с псевдоепиграфа Йоан Златоуст се отнасят към 9-о „слово" от беседата на Презвитер Козма, като първото измарагдово съчинение се състои от три, съединени заедно, неголеми откъса, а второто — от два[202].

Тъй като характерът на книгата Измарагд е такъв, че в нея се поместват не само преводни, но и оригинални славянски произведения, естествено е да бъдат включени и руски автори. В първичния Измарагд намираме съчинения на Кирил Туровски (гл. 6, 12, 33, 69) и Серапион Владимирски (гл. 37). В. Яковлев, който се занимава доста подробно със състава и атрибуцията на словата в първичния Измарагд, уточнява 17 от 88-те (в F I 233 накрая има още 13) заглавия[203] в книгата като оригинални славянски. Тази цифра, макар и не докрай прецизирана, е важна с това, че Измарагдът като структура допуска и включва славянски творби.

В първичния Измарагд са влезли преводни съчинения или откъси от тях, разпространили се в България още през старобългарския период и преминали в Киевска Русия след нейното покръстване. Книгата започва със Стоглава (Стослов), за който се смята, че има старобългарски превод (вж. гл. 4 на Изборника от 1076 г.), а някои изследвачи даже уточняват: „краткая редакция, сложившаяся вскоре после пространной, где-то на рубеже X — нач. XI., в известной мере была создана в противовес последней..."[204] В първичния Измарагд (гл. 52, 54) са поместени извадки от 84-а глава на Въпросите и отговорите на Анастасий Синаит, които намираме и в Симеоновия сборник (още в най-стария препис от 1073 г.)[205].

От Пандектите на Антиох (Слово за пиянството) е оформена 64-а глава на Измарагда от първа редакция, като преводът е старобългарски още от X в.[206] Чрез заемки от Паренесиса на Ефрем Сирин, преведен също през X в. в България[207], са съставени глави 19, 28, 29, 30, 36. Откъсите от Житието на Нифонт, които са влезли в първичния Измарагд — глави 23, 50 — също се отнасят към старобългарския превод на съчинението. Най-широко, не само с псевдоепиграф, но и реално е представен Йоан Златоуст чрез извадки на познати през старобългарско време негови беседи

---

[200] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 637, 658, 663.

[201] Пак там, 524—528. Преписът не е посочен.

[202] Вж. Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 59.

[203] Яковлев, В. Цит. съч., 9—29. Интересно е на какво се основава сведението на Ю. К. Бегунов: „в Измарагде первой редакции, насчитывающем свыше 150 слов..." (Цит. съч., с. 58).

[204] Копреева, Т. Н. К вопросу о происхождении так называемого „Стословца Геннадия". — Zeitschrift für Slawistik, 20, 1980, p. 44.

[205] Анастасий Синаит е представян и в гл. 47, 48 на първичния Измарагд.

[206] Словарь книжников..., вып. 1, с. 293.

[207] Пак там, с. 297.

и слова. Поместени са отделни глави, съставени по съчинения на Василий Велики (гл. 8, 42, 76), Генадий Йерусалимски (гл. 5) и т. н. Кратките (не си поставям цел за изчерпателно изследване) бележки за състава на първичния Измарагд показват, че съставителят на книгата е използувал цял блок от ранни преводни и оригинални съчинения, между които, след като се намира в подобно обкръжение, явно е и СП.

Втората редакция на Измарагда правилно е определена от В. Яковлев: „представляет совершенно свободную и сильно пополненную переделку первой"[208]. Тя е почти два пъти по-голяма от първата — сочат се 165 или 164 глави[209], като 38 глави от първата редакция не са влезли във втората, в която са добавени 115 нови. Съвпадащите в двете редакции глави силно се отличават в текстуално отношение. Преводните текстове често отразяват по-късни редакции. Смята се, че вторичният Измарагд[210] е създаден през XV в. Оттогава датират и най-ранните ръкописи, които го отразяват.

Векът, през който възниква вторичният Измарагд, се характеризира с най-силно разпространение на търновските книжовни норми, което естествено се отразява върху правописа на редица преписи на тази, съставена в Русия, книга. Правописните норми обаче все още не подсказват наличието на същия среднобългарски Измарагд, както би могло да се разбира от формулировката: „Златоуст и Измарагд... среднобългарска редакция с някои южноруски особености"[211]. В случая съставителите подхождат чисто формално, без да имат предвид историята на книгата.

Констатациите за общия характер на вторичния Измарагд са в сила и по отношение на словата на Петър Черноризец. Няколкото слова (глави), които условно биха могли да се свържат с неговото творчество, всъщност са силно преработени варианти, в които само са използувани пасажи или мотиви от творби на автора. Тези слова са следните:

1) Слово стыѧ апль и стыѧ wць w велицѣ[м] постѣ и w петровѣ и w филиповѣ

Начало: иже вѣрнїи суть слышите братїе и сестры и вси старци и оуныи писанїа w постѣ...[212] Словото е 125 глава на Измарагда от втора редакция. В него са използувани пасажи от Слово о постѣ оустава цркковнаго, което в първичния Измарагд е поместено като глава 77 и за което В. Яковлев пише, че е едно от 38-те глави, които не са влезли от първичния във вторичния Измарагд[213].

2) Слово стхъ wць w временемъ жнтїи

Начало: еже подобаетъ намъ братье в кратцемъ семъ жнтїи...[214] Словото е глава 133. Първата му половина показва близост със Слово за душевната полза и с Поучение за душевното спасение, а втората половина се различава от СДП и ПСД.

---

[208] Яковлев, В. Цит. съч., с. 202.

[209] Словарь книжников..., вып. 2, с. 397, 398.

[210] В. Яковлев говори за пет редакции на Измарагда, но О. В. Творогов е прав, че този въпрос изисква изследване и че по-скоро тези „редакции" са свързани „с многочисленными индивидуальными переработками текста памятника" (Цит. съч., с. 401).

[211] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 553.

[212] Цит. по Измарагд, втора редакция, който се пази в Централната научна библиотека в Киев, 488 П/1646.

[213] Яковлев, В. Цит. съч., с. 195.

[214] Цит. по Измарагд, втора редакция, който се пази в РНБ, F I 209.

3) слово стхъ wць w правдѣ и w неправдѣ

Начало: оубо первѣе бы правда богомъ сотворена во чловѣхъ. потомъ же w непрѣзнѣнна денства неправда въста . . .[215] Този измарагдов вариант на Слово за правдата и неправдата, който се помества в Измарагда от втора редакция като глава 135 (понякога 136), е получен чрез обработка на проложния вариант на същото слово, което пък е извадка от ССВ.

4) слово петра черноризца w жнтїи семъ

Начало: и аще кто w человѣкъ оукоры и скорби и беды пріемлѣтъ в хвдо жнтїи семъ . . .[216] Слово за този живот е внесено в Измарагда от втора редакция като глава 157. То е построено чрез заемки на пасажи от Поучение за спасението на душата и с добавяне на нов текст, т. е. то е една доста свободна обработка, при която само е използувано ПСД.

От заглавията се вижда, че три от посочените слова се приписват на светите отци и само Слово за този живот съдържа в наслова си име на автор — Петър Черноризец.

Четирите поместени във вторичния Измарагд слова почти не могат да бъдат показателни, когато се разглежда произходът или езикът на творчеството на Петър Черноризец. Но те имат значение при проучване на разпространението му в източнославянската писменост. Въз основа на съчиненията на Петър Черноризец се създават произведения, правят се нови компилации, в които продължават да живеят мотиви, пасажи и буквални изрази на автора.

Златоустът, както е известно, има три основни разновидности: 1) постен Златоуст, който съдържа четива, посветени на подготвителните седмици към Великия пост и периода на Великия пост; 2) „Петдесетен" Златоуст, в основата на който е постният Златоуст, продължен с четива за неделните и някои други дни от Антипасха до Неделята на всички светии; 3) годишен Златоуст, в който са поместени четива от Неделята на митаря и фарисея до 36-та неделя след Неделята на всички светии[217].

Слово на Петър Черноризец във вторична редакция срещаме само в годишния Златоуст. Това е слово стыѧ аплъ и стыѧ wць о постѣ велицѣ і о петрове и w фнлнпове. Начало: послѣшанте братіе и чада и сестры и всн старїи и младїи. и всн вѣрнїи пнсанїа w постѣ . . .

Доскоро в научната литература господствуваше становището, че годишният Златоуст е твърде разнообразен по състав. Показателно в това отношение е мнението на Е. В. Петухов за преписите на годишния Златоуст: „далеко не все сходятся между собою: не только в различных списках неодинаковый порядок дней, на которые положены поучения, но и в определенные дни назначены не одни и те же поучения и даже неодинаковое их число"[218]. Благодарение на изследванията на Т. В. Черторицкая и О. В. Творогов стана ясно, че годишният Златоуст, който има две основни разновидности — кратка и пространна, — може да бъде отнесен към

[215] Цит. по Измарагд, втора редакция, който се пази в РНБ, F I 209.

[216] Цит. по Измарагд, втора редакция, който се пази в РНБ, Солов. 270/270.

[217] Вж. Творогов, О. В., Т. В. Черторицкая. Златоуст. — ТОДРЛ, 39, 1985, с. 246; Словарь книжников . . ., вып. 2, ч. 1, с. 358.

[218] Петухов, Е. В. Древние поучения на воскресные дни великого поста. СПб., 1886, с. VI.

сборниците с устойчив състав[219]. СПВПФ се среща както в кратката, така и в пространната разновидност на годишния Златоуст, тъй като след Неделята на всички светии текстовете в двете разновидности са идентични[220], а СПВПФ е отнесено към неделя 30-та след Неделята на всички светии[221]. То е в онази част на годишния Златоуст (от Петдесетница до 36-та неделя след Неделята на всички светии), в която са събрани дидактически съчинения. За много от тях А. С. Архангелски предполага, че са късни добавки, извлечени от Измарагда[222]. Формулировката „късни добавки" важи и за СПВПФ, което се среща, както вече бе посочено, във вторичния Измарагд. Но вариантът на СПВПФ във вторичния Измарагд не съвпада изцяло с варианта в годишния Златоуст. Съставителят на годишния Златоуст (XV—XVI в. в Русия) се е възползувал от по-ранния в сравнение с вторичния Измарагд вариант на СПВПФ, който се среща в сборници. Съставителят на годишния Златоуст е поместил в книгата редакцията на СПВПФ, която само отчасти съвпада със СП и която е по-късна от него, а съставителят на вторичния Измарагд е използувал същата редакция на СПВПФ, но я е подложил на допълнителна обработка.

В някои късни преписи на Златоуста, например в ръкопис от сбирката на Ундолски, ф. 310, № 541, към 23-та неделя след Неделята на всички светии е включено и слово о правдѣ и неправдѣ в неговия измарагдов вариант. Това обаче не е станало, когато се е оформял съставът на годишния Златоуст, тъй като СПН се среща в него като изключение. Не е случайно и това, че в работата на Творогов СПН не е споменато нито при 23-та неделя, нито изобщо в състава на годишния Златоуст. Ясно е, че СПН е от „допълненията" в преписите на Златоуста от XVII в.[223], за които е бил използуван вторичният Измарагд.

[219] Творогов, О. В., Т. В. Черторицкая. Цит. съч., с. 248; Творогов, О. В. Описание и классификация списков сборника „Златоуст". — ТОДРЛ, 39, 1985, 278—284.

[220] Вж. Творогов, О. В. Описание..., 283—284.

[221] Пак там, с. 284. Вж. също археографските сведения за СПВПФ.

[222] Архангельский, А. С. Творения отцов церкви в древнерусской письменности. — ЖМНП, 1888, август, 213—214.

[223] Вж. Творогов, О. В. Измарагд. — ТОДРЛ, 39, 1985, с. 251.

Трета глава

ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ. БЕЛЕЖКИ ЗА ИСТОРИЯТА НА ТЕКСТОВЕТЕ

СЛОВО ЗА ПОСТА

В научната литература от миналия век се посочват две редакции — Слово о постѣ и Слово о постѣ великѣмь и о петровѣ и о филипповѣ. Издателите им в „Православный собеседник" правят следната връзка между тях: завършекът на Слово святыхъ апостолъ и святыхъ отець о постѣ великѣмь и о петровѣ и о филипповѣ, който започва с думите: о братїя како ся не бонмъ бога, а той сотворилъ насъ..., е сходен: „с некоторыми местами слова о постѣ, уже напечатанного в нашем журнале (январь 1858 г.), где распространены разными объяснениями и дополнениями те места, которые в предполагаемом здесь поучении изложены кратко"[1].

През същата 1859 г. и Ф. Буслаев пише, че СП в литературно отношение показва най-тясна връзка с поученията в Златая цепь, т. е. като най-много прилича на Слово о постѣ и о петровѣ говѣньи и о филипповѣ (л. 96 в Тр. 11)[2].

А. И. Соболевски след кратките сведения за „Петра Недостоинаго сказанне о постѣ и о молитвѣ устава церковьнаго" прави важното наблюдение: „Переделка этого слова находится в Измарагде 2-й редакции (слово 125) и в Златоусте с заглавием: Слово святыхъ отьць о великѣмь постѣ и о петровѣ и о филипповѣ, с начальными словами: нже вернїи суть, слышите братіе и сестры и вси старци и унїи. Эта переделка помещена также в Златой Цепи XIV в. Троицк. Лавры, № 11, л. 96 (здесь заглавие: слово о постѣ о великѣмь и о петровѣ говѣньи и о филипповѣ, начало: послушайте, братіе и сестры и чада и вси старїи и унїи, и вси вернїи...)."[3]

Н. Галковски също отбелязва, че между двете поучения има близост, като уточнява, че тя започва в СПВПФ от думите: но се слышаще брае потщимсѧ чтно[4]. Той е под влияние на казаното в „Православный собеседник", че СП е: „весьма пространно, и, кажется, разпространено и

[1] Православный собеседник. Два поучения о постах. Т. III, 1859, 444—445.

[2] Буслаев, Ф. Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной академии 1858 года. Памятники древнерусской духовной письменности. — В: Летописи русской литературы и древности. Т. 1, СПб., 1859, отд. III, с. 93, 94.

[3] Соболевский, А. И. Слова Петра Черноризца. — Изв. ОРЯС Импер. академии наук, Т. 13, 1908, № 3, 314—315.

[4] Галковский, Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. — Записки Императорского московского археологического института, издаваемые под ред. Ф. И. Успенского. Т. XVIII, 1913, с. 142—231.

дополнено заметными в нем вставками в позднейшее время“[5]. Авторът предполага още, че СП е възникнало „вследствие на разпространението на слово о постѣ w велицѣмь...“[6], без обаче да защити това си предположение с някакъв по-конкретен анализ.

Повечето от изказаните мнения са интересни, но поради това, че те не се основават на по-широк археографски материал, не представят достатъчно пълно и точно историята на текста в неговата вариативност. Издателите от „Православный собеседник“ са прави, че СПВПФ е „сходно с някои места на СП“, но те всъщност съпоставят СП и по-късния вариант на СПВПФ, който се среща в Измарагда от втора редакция и който текстуално е значително по-отдалечен от СП, отколкото първия му вариант, запазен в сборниците и в някои Златоусти. Соболевски, макар че пише в какъв вид ръкописи се среща СПВПФ, не отбелязва вариативността на текста. Това е забелязал Галковски, публикувайки успоредно някои преписи, макар че наблюденията му се нуждаят от по-голяма пълнота.

Археографските сведения показват, че СП се е разпространило в славянската писменост като кратко слово (преписите в Берлинския сборник и в сборника Гилф. 42) и като пространно, което е влязло в сборници и в първичния Измарагд.

Краткото СП е създадено, като е била откъсната без наслова една малка част от самото начало на творбата[7].

Пространното СП, като се съди по познатите ни преписи, не е еднотипно. От една страна, то е представено в най-рано фиксирания препис в сборника от Троицката сбирка, № 12, в РГБ (съкратено Тр. 12), от друга — в сборниците РГБ, МДА, Волоколамска сбирка, ф. 113, № 542 и 541, и в РНБ, Солов. 803/913 (съкратено: B_1, B_2, C), и в първичния Измарагд, ф. 304, № 204, и F I 233 (съкратено: T_2 и F). Текстът на СП в Тр. 12, както вече беше посочено, не е цял. Поради загубени листове в ръкописа той прекъсва даже без завършек на последния израз. Но съпоставката на запазилия се текст в Тр. 12 със съответстващия текст на останалите преписи показва разлики, които се отнасят главно до съкращаване на някои пасажи[8]. Тези разлики са следните:

I. Във B_1 (л. 251), B_2 (л. 229б), C (л. 137), T_2 (л. 252), F (л. 260) има кратък пасаж[9]: и воздохнувше изъ глоубины сръца своего кають са грѣховъ своихъ. волны[10] и пріиметь гь кающаго са грѣховъ своихъ: ~ обаче дал ны есть заповѣдь. Това място в Тр. 12 (л. 56б), а също в Берл. (л. 8б) и Гилф. (л. 241) е по-съкратено[11]: и въздъхноувъ тъчню можеть пріѣть и мнѣ бытн обаче дасть и заповѣдн...

II. В Тр. 12 (л. 57, 57б) има пасаж: аще ли кто w родьства дѣвьство дьржнть, ба дѣла или разлоучивъ са съ подроужїемь ба дѣла. или оумьрло немоу боудеть подроужне тн хощеть тако пребывати. подобаеть такомоу чловкоу. по коемоужьдо w вьсѣхъ зѣло чистоу жнтн и блюстн вельми. яко таковомоу паче

[5] Православный собеседник, 1, 1858, с. 140.
[6] Галковский, Н. Цит. съч., с. 147, вж. също с. 231.
[7] Вж. публикуването на преписите в Берлинския сборник и в сборника Гилф. 42.
[8] Вж. също публикуването на СП по преписа в Тр. 12 успоредно с текста в Тр. 204.
[9] Цит. по T_2.
[10] В останалите преписи: B_1, B_2, C, е волны и неволны.
[11] Цит. по Тр. 12.

вьсѣхъ зѣло завиднть сотона. да нн҃ѣмн н собою пакостн кемѵ творнть. да бы съгрѣшнлъ н не сънабъдѣлъ са тако. чл҃вкъ тъ въздьржан са. къ семоу нще не крастн. не лъгатн. не оубнтн. не обаднтн. не обндѣтн. чнстн о҃ца н мтр҃ь. боятн са гн҃н плътьскыхъ. н всѣмь сръдцьмь работатн нмь акы бѣн н господьк҃ равьное н правьдоу къ рабомъ творатъ. съ вьсѣмн же мнр҃ьно жнтн н покорьно н мьньшю са творнтн. н не възносntн са нн велнчатн са нн лѣннтн са на доуховьное. нн на потрѣбьное свѣта сего. н нще к семоу оучнтн са книгамъ съ любъвню.

Този пасаж във B_1 (л. 252б), B_2 (л. 231), C (л. 138), T_2 (л. 252б), F (л. 260б) липсва.

III. В Тр. 12 (л. 57б, л. 58) има пасаж: нъ нмьже дано кєсть ѡ҃ т҃ бо҃. обаче протнвоу себе къжьдо якоже можеть тако да дьржнть н тако жнвын вѣрьно. н правьдьно. да прѣндѣть дн҃н своя. н по семь въскрьсноувъ на соудъ. всакъ чл҃вкъ въ велнкын дн҃ь прѣсвѣтьлын. страшьнын. облченъ бывъ прѣдъ анг҃лы всѣмн чл҃вкы прнмнеть къждо. нлн бл҃гословестьвенне н съподобленне жнзнн вѣчьныя. нлн проклатне н ѡ҃поущенне въ огнь негасоущїн. о семь всемь достонть чл҃вкоу вѣроваѵшемоу снце. попеще са собою даже не оумьреть. н аще не могоуще жнтн якоже добрнн крьстьянн. небрѣгоущен нячьсоже. тълѣющаго н скоро нсчазающаго. н не мнлоующе тѣла своего. то понѣ. съ сълабымн н хоудымн крьстьаны снце жнтн. якоже а҃пл҃н оуставнша н по тѣхъ стнн о҃цн всѣхъ съборъ смотрацнн немоцнн чл҃вчьсцѣн н рекоуще. яко ваще вацнне жнтне повелнмъ нмъ хранntн. то оубоѧвъше са троуда н мьньшаго не вѣчьноть хранntн. тѣмьже снце пожнтн оповелнмъ нмъ.

Този пасаж във B_1 (л. 253), B_2 (л. 231), C (л. 138), T_2 (л. 252б), F (л. 261) е пропуснат.

IV. В Тр. 12 (л. 58б) краят на текста: н по съшьствнн стго дха рекше по роусалїнхъ такоже нед҃елю прѣнтн славаще престоую тронцю. до дне всѣхъ стыхъ. н отъ толѣ дьржатн по оуставоу отьчьств҃. до петрова а҃пл҃я дне. ѥдннюю днемь ѣ . . . (Тук СП в Тр. 12 прекъсва.)

Във B_1 (л. 254), B_2 (л. 231б), C (л. 139б), T_2 (л. 253), F (л. 261) този пасаж липсва.

Текстът в Тр. 12 е написан на л. 56б—58б, т. е. той е разположен върху 5 страници. От тези 5 страници обем около 2 страници са отпаднали в останалите преписи. Поради липсата на цял текст от типа Тр. 12 не може да се направи пълна съпоставка между него и текста в останалите 5 преписа. Несъмнено е обаче, че в славянската ръкописна книжнина, като се съди по Тр. 12, е имало някакъв по-пространен текст на СП в сравнение с текста, запазен в трите руски сборника и в двата първични Измарагди. Пространното СП от типа Тр. 12 (в неговата цялост) явно е било най-близо до архетипа и авторския текст на творбата. В полза на това говорят няколко аргумента: а) протографът на СП от Тр. 12 несъмнено е бил старобългарски; б) преписът Тр. 12 чрез наслова си засега единствен ни дава авторовото име Петър, съчетано с определението „недостойни", което е добавил самият автор. Макар авторовото начало през старобългарския период да не е добре представено, все пак в редица творби то присъствува, докато по-късно, през XIII в. например, анонимността на творчеството в българската литература е особено силна[12]; в) българската и въобще

[12] Вж.: Българската литература и книжнина през XIII в. Под редакцията на Ив. Божилов и Ст. Кожухаров. С., 1987, 25—37.

южнославянската писмена традиция, запазила краткия вариант на СП, показва, че той е бил изваден от текст от типа на този в Троицкия сборник № 12; г) трудно би могло да се предположи, че пасажите от Тр. 12, които липсват във B_1, B_2, C, T_2 и F, са някакви по-късни добавки. Обясненията в тях е логично да се свържат с един по-ранен, по-начален период от разпространяването на християнството, когато е имало начално огрмотяване във вярата. СП е било съкратено по-късно чрез изваждане на пасажи от него.

Ако предположим, че това е станало у нас, то хронологията на явлението не е по-късна от XIII в. За XIV в. в България са характерни други литературни процеси. Освен това, щом като текстът се е разпространил в Русия през XIV в., в България той ще е съществувал по-рано. Не по-късно от XIII в. вероятно в България се създава нова редакция на Слово за поста — СПВПФ, която се появява в Русия през XIV в. Но СП е могло да бъде намалено по обем и в самата Русия, например за нуждите на първичния Измарагд. Този до известна степен съкратен, но също пространен вариант на СП се разпространява в Русия през следващите векове. Преписите, които го представят в Тр. 204, Волоколамските сборници, Соловецкия сборник, са същите с някои „външни различия". В Соловецкия сборник на л. 138 е пропуснат пасаж (начало: а се слышаще брѣ̀ да празнѣте..., край: да wсѣдним сѧ в мѣкѣ), който обаче на л. 139—139б е вмъкнат отново. В сравнение с преписите в Тр. 204 и Волоколамските сборници завършекът на СП в Соловецкия е по-разширен.

СП в първичния Измарагд от XVII в. (F I 233) в сравнение с останалите четири преписа не е внесено цялото. Словото е разположено на л. 260а—264б. В началото на л. 264а СП, като се сравнява с останалите четири преписа, прекъсва с израза: все бо бгъ вонть и трепеще (в Тр. 204 това е л. 256а, в Солов. — 141б). От л. 264а (почти от самото начало) до края е поместен съвсем друг текст, т. е. в сравнение с Тр. 204, Волоколамските сборници и Соловецкия в F I 233 е внесен малко повече от половината текст на СП. Нужно е да се добави още, че СП в Измарагда F I 233 от л. 260 (9-и ред в ръкописа) до л. 264а (2-ри ред в ръкописа) има някои значителни промени в сравнение с останалите преписи, т. е. късният преписвач е боравил доста по-свободно с текста.

Етап в историята на текста е редакцията, получила наслов Слово w постѣ великѣмь и w петровѣ говѣньи и w фиѧпповѣ. Най-ранният препис, с който засега разполагаме, е от XIV в. в руския сборник Златая цепь от Троицката сбирка, № 11. Този текст с някои разночетения се среща в сборници като Q I 312, Тр. 144 (ф. 304, № 144), Рум. 181 (ф. 256, № 181) или в годишни Златоусти, например в Соф. 126 (отнесено е към недела $\overline{\text{л}}$), F I 236 (въ $\overline{\text{нлю}}$ $\overline{\text{л}}$, означено като гл. $\overline{\text{ѧ}}$), Хлуд. 56 ($\overline{\text{нѧѧ}}$ $\overline{\text{ф}}$ по пасце). Тази литературна преработка се е получила по следния начин: книжовникът е махнал началната част на СП, която във B_1 е на л. 229б—232, във B_2 — л. 251—254, в C — л. 137—138б, в T_2 — л. 252—253, в F — л. 260—261, Тр. 12 — л. 56б—58б, като преписът Тр. 12, поради това, че прекъсва, не отразява цялата изхвърлена начална част на СП. Вместо съкратената начална част на СП съставителят е добавил друга първа част, която по обем е половината от СПВПФ и която изцяло е подчинена на темата за поста. Първата част на СПВПФ не е еднотипна. Така в сравнение с Q I 312 преписът в Тр. 11 е с по-съкратена първа част, като липсват три немалки пасажа. В Q I 312 те са

на л. 156а—156б, начало: постиеше са ниневгнтанъ гнѣвъ бжнн на кротость преложиша..., край: помыслите бр҃е ако; на л. 156б—157а, начало: дондеже врема есть любимцн..., край: н бгмъ прнятно; на л. 158а, начало: а не вътцне будеть трудъ нашъ..., край: помненье гнѣвное. Освен тези пасажи са съкратени още и отделни фрази на л. 156б и 159а.

Към първата част на СПВПФ книжовникът е прибавил втората част, която е съставена чрез използуване на откъси от СП. Прави впечатление, че *втората част в Q I 312 и втората част в Тр. 11 са доста близки, без да* съвпадат изцяло[13]. Взетите от СП за втората част на СПВПФ откъси, девет на брой, не са изваждани безразборно, а спазват последователността на изложението в СП, като естествено са само част от него. Книжовникът компилатор е сглобил откъсите, като е постигнал едно твърде стройно и логично свързано изложение[14].

Н. Галковски, както вече споменахме, предполага, че СП е било съставено през много древно време и че впоследствие е могло „да се усложни с добавки". Освен това авторът допуска, че СП е възникнало като разширение на СПВПФ, а СПВПФ според него се е появило като руска компилация през XIV в. с използуване на древни южнославянски извори. Ако обединим предположенията на Галковски, се получава, че СП е взело части от СПВПФ, което се е появило през XIV в. Тогава СП в най-добрия случай ще трябва да е било създадено най-рано през XIV в., а впоследствие се е разширило с „добавки", т.е. те ще да са се появили още по-късно. Подобен ход на разсъждение, който логично следва от постановките на Галковски, е неприемлив. Това е така не само защото СП е запазено в по-ранни от СПВПФ преписи. СПВПФ е поместено в такива ръкописи, които като състави се появяват по-късно — Златая цепь от типа на Тр. 11, вторичния Измарагд или някои по-късни сборници. Важно е и това, че текстовите изменения се свеждат за СП до съкращение чрез изваждане на пасажи или до създаване на кратко СП, което също е една извадка на малък текст от самото начало на пространното СП. Този вид боравене с текста е твърде елементарен и по-древен, докато за СПВПФ е характерна друг вид компилация — прибавяне на нова част, изборност на пасажи, съкращаване на текст, свързване на отделните откъси в логическа последователност, създаване на нова композиция и нова редакция на творбата. Местата от СП, които липсват в СПВПФ, явно също са редуцирани неслучайно. Тяхното съдържание подсказва, че те не могат да бъдат по-късни добавки, а обратното, че СП е по-древно, а СПВПФ е възникнало по-късно чрез заемане на текст от СП и други извори. Така създателят на СПВПФ е избегнал тематичната разнопосочност на СП и е постигнал едно по-стройно в тематично отношение произведение. Важно е и това, че докато СП показва по-голяма устойчивост на текста, СПВПФ варира — не е еднаква първата му част в сборниците или пък цялото СПВПФ се променя за някои видове книги.

Следващата преработка на СПВПФ ни е позната по вторичния Измарагд. Вероятно литературните интереси и вкусове на образованото

[13] Вж. във Втора част текстовете на преписите в сб. Q I 312 и в Златая цепь, Тр. 11.

[14] За да се получи по-ясна представа за механизма на тази компилация, може да се види публикуването на деветте откъса във Втора част — вж. текстовете на СП и СПВПФ. За съпоставка са използувани преписът ф. 113, № 542 (посочват се листовете) и ф. 113, № 541 — за СП, а от друга страна, преписът в Тр. 11 — за СПВПФ.

руско общество са изисквали редактиране на внесените във вторичния Измарагд текстове. Така е станало и със СПВПФ, на което най-напред леко се променя началото, например в Тр. 11: послоушанте брат҃е и сестры і чада и вси старн и оуныи и вси вѣрныи...; във вторичния Измарагд[15]: нже вѣрнїи соуть слышнте братіе и сестры и вси старцы и оунїи...

Твърде чести са обработките от лексикално и граматично естество, които променят изреченията и техния словоред. Например покаялият се Давид в Тр. 11 (л. 97а): Дв҃ду ѥ҃ зло створившю. оубиство прелюбодѣйство. егда же wбличенъ бы w грѣсѣ тогда покаа са томь и постъ прнатъ и алканне. и мт҃ну створи и слезамн постелю свою мочаше...; във вторичния Измарагд (л. 205б): Двдв двое зло сотвориша покаанне по т҃ прнатъ слезы многы нзливаше и мт҃стнню бес чнсла даваше... За пророк Данн҃ил в Тр. 11 (л. 97б): такоже и даннлъ прр҃къ егда повелѣннемь пр҃вымъ ввержен бы к҃ъ звѣремъ в ровъ да снѣдать и wн же постомъ и мт҃вою звѣри оукротн цр҃а самого посту. и мтвѣ наоучн і смѣренню нному всему добрв...; във вторичния Измарагд (л. 205б): а даннлъ егда велѣннемъ цр҃а ко львомъ верже҃ бы к҃ wн же постомъ и мт҃вою цр҃а законоу навчн...

За пророк Илия в Тр. 11 (л. 97в): постнв са нлыа молнв са бу҃ затворн нбо нако не wдьжнтн и пакы мт҃вою wгнь съ нбсн сведе и жрцн погубн и дождь сведе самъ възать бы к҃ на колесннцѣ wгненѣн...; във вторичния Измарагд (л. 206): постнв са Ілыа мт҃вою wгнь с нбсн сведе и сна вдовнча воскресн. и земла wдождтн и створн и на wгненѣн колесннцѣ взатъ бы к҃ и донынѣ жнвъ ѥ҃.

Тези три примера достатъчно ясно показват, че съставителят на вторичния Измарагд е преработвал СПВПФ. Той не е бил просто копист, а човек, който се е отнасял твърде свободно към творбата. Това убеждение се потвърждава и от честото съкращаване, разширяване или добавяне на нови пасажи. Така в СПВПФ (от типа Тр. 11) са постили Давид, Даниил, трите отроци във Вавилон, Мойсей, Исус Навин, Илия, Елисей, Архип пономар. В преписа от типа на Q I 312 се добавят още Ана, Самсон, Аким и Ана. Във вторичния Измарагд също се разказва за Ана, Самсон, Аким и Ана, но се добавя и Нестор. Разширени са някои мисли срещу пияниците, разсъжденията за поста и християнските добродетели. Същевременно са съкратени редица пасажи, като например началото на втората част на СПВПФ в Тр. 11 (оттам започват съвпаденията със СП), избегнати са отделни, обясняващи поведението на вярващия по време на поста подробности, изваден е целият пасаж, в който е апокрифното съобщение за седемдневното стоене на слънцето, когато възкръснал Христос, изпуснати са някои елементарни обяснения, как и какво Бог е сътворил, не е използуван краят на СПВПФ (от сборниковия тип), където между другото се говори и за езическите вярвания и обичаи[16].

Съставителят на преработката, поместена във вторичния Измарагд, е работил по СПВПФ от типа на Q I 312, а не направо със СП, което косвено също потвърждава, че СПВПФ е възникнало след СП — като по-ново то вероятно е било по-престижно при съставянето на втората редакция на

[15] Цитирам по ръкопис от Централната научна библиотека в Киев, 488п/1646.

[16] Н. Галковски е публикувал СПВПФ по преписа в Тр. 11 и в Измарагд Синод. 765 (Цит. съч., 232—243). Паралелното представяне на преписите дава възможност да се видят добре разликите и приликите.

Измарагда — само така може да се обясни пренебрегването на СП, което е гл. 77 в първичния Измарагд.

Не може да има съмнение, че измарагдовата (от втората редакция) преработка на СПВПФ е извършена в Русия. Самият вторичен Измарагд е съставен там през XV в. Освен това прави впечатление, че при преработката са избегнати някои старобългарски езикови особености, особено чужди за езиковия усет на руския книжовник, макар че той се е ръководил от църковнославянските езикови норми.

Преработката от типа на Q I 312 би могла да се определи като вариант между СПВПФ в Тр. 11 и във вторичния Измарагд.

Заключението на Галковски, че СПВПФ е руска компилация, е вярно не изобщо за СПВПФ, а за неговата преработка във вторичния Измарагд. Точно е и наблюдението на Галковски, че при композирането на СПВПФ руският книжовник „е използувал южнославянски паметници“[17].

Към южнославянските извори Галковски отнася легендите за „Архипономарь“ и за „Нестор, убивший Люя“. Тези легенди, както пише авторът, „доколкото ни е известно... не са били разпространени в древна Русия“[18], докато сказанието за Нестор е било известно на „балканските славяни“ много рано — за него се говори в Житието на Кирил и на Димитър Солунски. Галковски предполага още, че пасажът за стоенето на слънцето също може да е свързан с „южнославянски“ извори.

Преписите на СП показват някои езикови разночетения, разглеждането на които допълва историята на текстовете и е необходимо във връзка с целите на следващата глава и на съставянето на Словник на творбите. Разглеждат се:

1. Разночетения, които са плод на стремежа да се русифицират отделни форми, въвеждат се и някои езикови иновации.

В Тр. 204, F I 233, Вол. 541, Вол. 542, Солов. е употребена формата бгоу, докато в Тр. 12, Берл. и Гилф. 42 съществителното в дат. пад. е бѣн. Но това разночетене може да се срещне още в древните български и руски ръкописи.

Можем да предположим, че в българския протограф е била употребена глаголната форма за 1 л. ед. ч. рекоу (рекѫ), която се среща в Тр. 12, Берл., Гилф. 42, заменена в останалите преписи с рекоуще. Причастието до голяма степен сваля личното отношение на автора, поради което е било предпочетено в по-късните преписи.

Архаичната форма вьсн за им. пад. мн. ч. в Тр. 12, Берл., Гилф. 42, Тр. 204, Солов., Вол. 542 е заменена във Вол. 541 и F I 233 с иновацията всѣ.

Формата на аориста в Тр. 12 в израза дасть покаѧниѥ е заместена в останалите преписи с причастието давъ — в Тр. 204, Вол. 541, Вол. 542, F I 233, което като замяна е характерно за руската писменост. Но преписвачът на Соловецкия препис е заменил тези книжни форми с характерния и за народноразговорния, и за книжовния староруски език перфект: далъ есть. Пак в Тр. 12 се употребява аорист: обаче дасть и заповѣдн (същото в Берл. и Гилф. 42), но в останалите руски преписи аористът отново е сменен с перфект — обаче далъ ны есть заповѣдь.

Преписвачът на F I 233 е онароднил книжната причастна форма прибѣгъноувъ, прибѣгноувше (Берл., Гилф. 42 — прибѣгъ) с формата за 3 л. мн. ч. прибѣгнуть.

[17] Галковски, Н. Цит. съч., с. 228.
[18] Пак там.

Книжната старобългарска форма да + индикатив: да дрьжить в Берл., Тр. 12 е заменена в Тр. 204, Вол. 541, Вол. 542, Солов., F I 233 с императива держите. Формата держите е била характерна за народноразговорния староруски език и напълно възможна за книжовния език.

Когато се отбелязва първата божия заповед и се изисква да работим за Бога, е вмъкната фразата: акы и вндаще и ходитын елмаже по вѣрѣ вмнѣмъ очима дозьримь его — Берл., Гилф. 42, Тр. 12[19]. Вероятно изразът е затруднил руските преписвачи, които го редактират: акн вндащи лице его ходитн оумныма wчима нако вндаще его — Тр. 204, Вол. 541, Вол. 542, Солов., а в Измарагда от XVII в. F I 233 фразата е променена още по-свободно.

Родителният падеж до земля в Тр. 12, до земла в F I 233 (от старобълг. до земля) е онароднен в останалите преписи, но не в древния си вид до земѣ, а с по-късната форма до земли, появила се благодарение на влиянието на твърдите *а*-основи върху меките *ja*-основи[20]. Същото е с род. пад. коутьа и онародненото кѣтьн в Тр. 204, както и в израза: не творитн волн его — във всички преписи. Почти същото изречение се повтаря и по-нататък, като съществителното воля в род. пад. е написано в трите възможни форми: не творишн вола моен Вол. 542, не творишн волѣ моен Вол. 541, не творишн волн моен Тр. 204 и Солов.

Формата на глагола бытн в сег. вр. поради състоянието в народния руски език се изпуска в някои преписи. Например: то бо есть обра — Вол. 541, Вол. 542, Солов., F I 233, но в Тр. 204 е станало то бо wбразъ. Отново в Тр. 204 срещаме то ны сътворилъ, при есть сътворилъ в другите преписи.

Причастието вкѣся (вкѣся хлѣба мало) в Тр. 204 явно е по-архаично, докато във Вол. 541, Вол. 542 и Солов. е заменено с личната глаголна форма вкѣсать, а в F I 233 — вкушаемъ. Аналогичен е примерът пак в Тр. 204 тако бо творящие, като причастието е заменено с творатъ в останалите преписи. Причастието празнующие в Солов. и Вол. сборници е заменено с празнують в Тр. 204, като изречението по този начин е останало по-онароднено. Писачът пък на Солов. е написал формата твора вместо причастието творящие в останалите преписи. Личната глаголна форма наставлаю е заменила в повечето преписи причастието наставлающие — в Тр. 204.

Енклитичното местоимение ны в Тр. 204 и Солов. се заменя във Вол. 541 и Вол. 542 с пълната форма насъ, възможна и в народния, и в книжовния език.

Вин. пад. в примера дша спсвт ся — във Вол. 541 и Вол. 542 отразява архаична употреба (дшю), но в Тр. 204 и Солов. е онароднен, като е станал дшн спасаютъ ся.

Вероятно доста рано причастието блюдоуще е заменено с блюдвчн(-е), защото русизмът е останал във всички преписи. Същото е и с глагола внерстн в Тр. 204, Солов., Вол. 541, Вол. 542, явно добавен от русин.

2. Разночетения, които се свеждат до замени или добавяне на думи и изрази.

В най-стария препис Тр. 12 в значение на 'християнин' е употребено съчетанието крьстьяноу члвкоу, което вероятно е най-архаичното. Същото

[19] В Тр. 12 е изменено само ходитын в ходитн. След това разночетене не се привлича повече материал от Берл. и Гилф. 42 поради липса на текст.

[20] След този пример текстът в Тр. 12 свършва.

съчетание е останало и в Тр. 204, докато в Берл. се е получила една дума — крьстнѧнноу, а в Гилф. 42 — хрьтнаныноу. В останалите преписи съчетанието е променено в хрестнанѣ (хрестьѧннѣ) чл҃кѣ.

Инфинитивната форма годѣти в Тр. 12 (в Берл. и Гилф. 42 оугажатн) се е запазила в Тр. 204, Вол. 541 и Вол. 542, докато в F I 233 е написано говѣтн, а в Солов. — вѣроватн, които явно са по-късни промени.

Първоначално явно е било написано, че кръстеният човек се е кръстил въ имѧ прⷭтыѧ трⷶцѧ (Тр. 12, Берл., Гилф. 42), като е подчертан символът на вярата. В останалите преписи са добавени към това повече обяснения. В по-древните преписи се употребяват єдинаго бг҃а нашего истиньнаго (Тр. 12, Берл., Гилф. 42). С това се подчертава, че християнският Бог е единствен в противовес на живите още представи за езическото многобожие. В някои от останалите преписи (Вол. 541, Вол. 542, Тр. 204, Солов., F I 233) думата єдинаго е съкратена.

Думата нєбонъ (Тр. 12, Берл., Гилф. 42) вероятно е затруднявала руските преписвачи, защото те или я заменят със съюза а (Тр. 204), или я пропускат (останалите преписи). При втората употреба на същата дума в Тр. 12 отново нєбонъ е заменено — бо (Тр. 204, F I 233, Солов.) или нбо (Вол. 541, Вол. 542).

Лексемата нздрѧдь, употребена в Тр. 12, в другите преписи е пропусната, а в Берл. и Гилф. 42 вместо нея е написано цѣдръ.

Изразът в Тр. 12, Берл., Гилф. 42 тъчню можеть прнѣтъ н мнлъ бытн може би заради думата тъчнѣ е променен в останалите преписи, като е станало: н прⷩнметъ (прнномлⷭ)тъ, т. е. тъчнѣ е изпуснато. В друг израз — не тъчню тѣло мнлоующе, руски преписвач е заменил тъчню с цяло съчетание: не того дѣлма чтобы — в F I 233; или с токмо — пак в F I 233.

В Тр. 12, Берл., Гилф. 42 єлнко же дарь е заменено с по-ясното за руското езиково съзнание вєлнкъ дарь в другите преписи (в F I 233 е написано вєлнко дарованнє). Руските преписвачи — с изключение на Тр. 12 (същото в Берл. и Гилф. 42) — са изпуснали льзѣ в изречението нѣсть бо льзѣ намъ рєцн, като някои след редакция са добавили прєзрнтн — Вол. 541, Вол. 542, F I 233 (с руската правописна норма прє-, а не прѣ-), а в Солов. е написано лѣпю прєзрѣтн.

Старобългарското местоимение онъсиця в Берл., Гилф. 42, Тр. 12, F I 233 е заменено с wнъ сн в Тр. 204 или wнъ сiн във Вол. 541, Вол. 542 и Солов.

Изразът да нѣсть мн трѣбѣ ннчтоже в Берл., Гилф. 42, Вол. 541 и Вол. 542 сигурно отразява първичната употреба вместо ннктоже в останалите преписи, макар че и двете думи са възможни за текста.

Във всички руски преписи фигурира наслажатн сѧ плътьскы, докато в Берл. и Гилф. 42 думата плътскы (плотскы) липсва. Изречението е правилно и в двата варианта.

В съчетанието къ врѣмѧ нѣкоє — Тр. 12, Берл., Гилф. 42 — старобългаризмът нѣкоє е изпуснат в останалите преписи, с изключение на Солов., където е заменено: к подобно врємѧ[21].

Думата мнлость в Тр. 12 е заменена с мнлостынѧ в другите преписи.

[21] Разночетенията оттук нататък са без Берл. и Гилф.42, текстът на които свършва.

Инфинитивът w҃дати (свое имѣнїе w҃дати) в Тр. 12 е заменен с раздати или раздаяти в останалите преписи.

Предлогът дѣла в съчетанието христа дѣла в Тр. 12 е заместен с предлога ради в останалите преписи.

В Тр. 12 е написано: и чтоуще распатїе и покланяюще са крьстоу и нконѣ христосовѣ. В останалите преписи настояването да се почита разпятието и да се покланяме на кръста е съкратено и е останало само нконѣ хв҃ѣ. Като се има предвид, че авторът на СП е бил принуден да внушава и най-простите истини за благочестие, вариантът в Тр. 12 явно е по-близък до авторовия текст.

Архаичният израз комъканїе възнмати в Тр. 12 в другите преписи е: комканїе емлюще Тр. 204, Вол. 541, Вол. 542; причастїе емлите в Солов., а в F I 233 е само глаголната форма причащати са.

По-правилна е думата недостойни, както и цялото сложно изречение: аще ли недостойнн соуще причастнмъ са с҃тыхъ тѣхъ христосоувахъ таинахъ осоудимъ са в Тр. 12, отколкото редактираното аще ли достойно пр҃частнмъ са с҃тыхъ таинъ хв҃ы да не wсвднмъ са в Тр. 204. Близка до Тр. 12 е фразата във Вол. 541, Вол. 542 и в Солов., докато в F I 233 е редактирана доста свободно[22].

Съществителното в род. пад. ед. ч. квтьа, коутна Вол. 541 и Вол. 542, кутнїа Солов., квтьн Тр. 204, е пропуснато в F I 233.

В късния препис F I 233 вместо блудъ намираме смѣшенїе. Също в F I 233 съществителното пость е заменило говѣнїе, а в Тр. 204 е употребено говѣнно вм. говѣнїе.

покаанын w҃ць в Тр. 204, Вол. 541 и Вол. 542 е сменено с д҃шевнын w҃ць — Солов., и д҃ховнын wць — F I 233.

Твърде интересен е примерът в Тр. 204: сам бо ны въ челѣ г҃тъ чемъ ма чавче. не оумѣешь чтнти. В Солов. и Вол. сборници въ челѣ е станало въ пчелѣ. Препращането към въ пчелѣ е накарало Галковски да търси пасажа от СП, който, както се е получило, се приписва на книгата Пчела, но заключението на автора е, че такова място в тази книга няма. Вариантът въ челѣ обаче Галковски не е забелязал. Трудно е да се обясни промяната въ челѣ — въ пчелѣ. Съществителното чело естествено е известно на руския език. Но лексикализираното съчетание в челѣ г҃тъ може би е смущавало със значението си, поради което е възможно да е било заместено с въ пчелѣ. Много е вероятно в случая да е допусната и неволна грешка.

Думата блнзокъ Тр. 204, Вол. 541 и Вол. 542 е заменена в Солов. с две съществителни: братъ и дрвгъ.

Съществителното злоба в израза злобы w҃стѳпнти е заменено само в Солов., като се е получило зла w҃стѳпнти.

Също само в Солов. е употребен глаголът приблнжнти срещу прибѣгнути в останалите преписи.

Изразът нн҃ѣ же оунїн и старїн бѣдоуще във Вол. 541 и Вол. 542 явно е попълнен с думата оунїн по-късно — тя липсва в Тр. 204 и Солов. и нарушава логиката на мисълта на автора, който подчертава, че когато сме били млади, сме се отричали от сатаната, но и сега, когато сме стари, отново влизаме в мрежите му.

[22] Разночетенията оттук нататък освен без Берл. и Гилф.42 са и без Тр. 12.

Глаголът разпоудитъ (старобългарски разпѫдити) в Солов., Вол. 541 и Вол. 542 е заменен с распуститъ сигурно заради по-голяма яснота за руския читател.

От изречението сутъ бо въ мѣрѣ вса наша дѣла, както е във Вол. 541 и Вол. 542, е променена думата мѣра, като се е получило в мирѣ в Тр. 204 и Солов. С тази замяна изречението има смисъл, но първоначалната дума, както се вижда от следващия контекст, е била мѣра.

Във Вол. 541, Вол. 542 се казва: и на горы оубѣжнмъ. волкъ нже есть дниаволъ. бѣжанне же есть покаанїе... В Тр. 204 и Солов. изразът гласи: на горы оубежнмъ волка еже есть покаанне... И двата варианта смислово са възможни, но вторият изглежда по-непълен. В преписите са употребени два лексикални варианта: одѣнне — Тр. 204, Вол. 541, Вол. 542, и одѣяанне, които са синоними, възможни и в старобългарските ръкописи. Във Вол. 541 и Вол. 542 словесъ бжїихъ явно е добавено по-късно — послѣшанне словесъ бжїихъ. В Тр. 204 и Солов. това съчетание липсва и вероятно първоначално не е било внесено, тъй като авторът говори за послушание изобщо, а не само на божиите слова.

В Тр. 204 е употребена думата гладанне, заменена в останалите три преписа с лганїе.

От няколко лексикални варианта: wца почтнне Вол. 541, wца почестне Вол. 542, wца чценне Тр. 204, wца чть Солов., в смисъл на архаичност внимание заслужават думите чть и чценне, което първоначално вероятно е било чьтенїе.

Лексемата *надменност* варира като дменье Тр. 204, Вол. 541, и възвышенїе Вол. 542 и Солов.

Във Вол. 542 намираме правилната употреба на думата прѣзорство (старобългарски прѣзорьство), която в останалите три преписа е станала прозwрьство.

В двата Волоколамски сборника и Солов. има думата прелюбодѣнство, която в Тр. 204 е пропусната.

Варира и думата дшегоубне — Вол. 541 и Вол. 542, дшегоубьство — Тр. 204 и Солов.

Изразът във Волоколамските сборници: снхъ бо дѣлъ wтлоучивше са.: велать намъ wцн ходити по правилоᵘ, в Тр. 204 е без причастието wтлоучивше са, а в Солов. е редактиран още по-свободно.

3. Разночетения, които са плод на случайни отклонения и грешки.

Вместо вндаце в Тр. 204 е погрешно написано вндаде.

Същият преписвач (Тр. 204) вместо подроужне, както във всички преписи, е написал подроуе. Причастието не брегвще погрешно е написано в Тр. 204 като не прегвще. В Солов., Вол. 541 и Вол. 542 е употребено съчетанието страдно говѣнне, което в Тр. 204 погрешно е внесено като странно говѣнне, но тази замяна неправилно променя смисъла на цялата фраза. Вероятно в Тр. 204 е изпуснат цял пасаж на л. 257б, тъй като прекъсва логическата връзка в текста и тъй като в останалите преписи пасажът е внесен. Той е следният: и творнмъ а свонмь злобмнѣ. добры и полезны бжїа заповѣдн тажкы сн творнмъ и страднѣе всхˣ дѣлъ земленыхˣ и w чемъ тажкы намъ сѣть бжїа заповѣдн. Думата сѣть във Вол. 541 и Вол. 542 погрешно е написана в Тр. 204 като свѣтъ, а в Солов. е пропусната. В Солов. погрешно е

написано милостивы и непокоѣніе вместо милостиии и покоѣнне в останалите преписи. В Солов. думата наоузъ ношенне не е разбрана, поради което е променена: но оузъ поношеніе.

Краткият анализ на разночетенията в преписите на СП още веднъж подчертава, че ако СП от Тр. 12 се беше запазило в неговата пълнота, науката щеше да разполага с препис, най-близък до старобългарския текст на съчинението. След Тр. 12 най-надеждни по отношение на архаичност са преписите в Тр. 204, Вол. 541 и Вол. 542. Прави впечатление, че СП в Тр. 204, макар и написано през XVI в., е останало почти незасегнато от официалните правописни норми на XV—XVI в. и се е запазило по-близо до правописа от XIV в. Волоколамските сборници в различна степен са повлияни от правописните нововъведения през XV, XVI в. (вж. раздела за второто южнославянско влияние). Преписът в Соловецкия сборник, макар и да е запазил много добре текста на СП, все пак е по-свободен в смисъл на известни промени на думи и изрази. Преписът на СП от XVII в. в F I 233 е най-ненадежден за архаичност на езика и пълнота на текста. Съпоставките с него могат да служат само като допълнителен критерий.

ПОУЧЕНИЕ ЗА СПАСЕНИЕ НА ДУШАТА

Съставителите на втория том на Климентовите съчинения справедливо определят ПСД като обширна редакция и за пръв път характеризират СДП като негова съкратена редакция[23]. Правилно е и наблюдението на Соболевски, че ПСД е било преработено и силно съкратено, като новото поучение е получило заглавие Слово преподобнаго петра черньца[24]. Всъщност това преработено слово е много близко със СЖС, което Соболевски определя обаче като едно от самостоятелните съчинения на Петър Черноризец и за което пише: „переделка неизвестного нам большого слова“[25], без да забележи, че това голямо слово е ПСД. Връзката между ПСД, СДП, СЖС и слово стхъ wць о временнѣмь житии е разгледана у Р. Павлова[26] и П. Димитров. Заключенията на П. Димитров в някои отношения се нуждаят от коментар. Авторът пише: „Познатото с название слово петра черноризца о житии семь също така не е самостоятелно произведение. За това ме подсети преписът от Москва, ГБЛ, ф. 304, № 202, л. 288б—290а, където словото е логически завършек на поместеното в същия сборник на л. 224б—226а w временѣмъ житїи, познато в други преписи като слово w дшевнен ползъ и о спнн.“[27] По отношение на това схващане би трябвало да се направят някои уточнения: 1) не може да се твърди, че Слово за душевната полза и Слово за временния живот е едно и също съчинение. Наистина във вторичния Измарагд, какъвто е ръкописът ф. 304, № 202, като гл. 133 (може и под друг номер, например гл. 136) е внесено Слово стхъ wць w временнѣмь житии, но то е твърде различно от СДП, с което показва близост на отделни изрази само в първата си половина, а

[23] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 2. С., 1978, с. 562, 581.
[24] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315.
[25] Пак там, с. 316.
[26] Павлова, Р. Творчеството на Петър Черноризец като продължение на Кирило-Методиевото дело в България. — Кирило-Методиевски студии, 4, 1987, 311—314; За творбите на Петър Черноризец в славянската писменост. — Език и литература, 1988, №1, 41—43.
[27] Димитров, П. Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 21, 1987, с. 32.

втората му половина е съвсем различна. Двете слова имат почти съвпадащо начално изречение, което вероятно може да заблуди, че става дума за едно и също произведение. СДП изобщо не се среща във вторичния Измарагд, включително и в цитирания Измарагд от РГБ, ф. 304, № 202; 2) СЖС не би могло да се разглежда като „логически завършек" на Слово стхъ wць о временѣмь житии, тъй като между двете слова, влезли в състава на вторичния Измарагд като различни глави, няма никакви съвпадащи места; 3) не може СДП и СЖС да се квалифицират еднакво като „преработки, твърде отдалечени от оригинала"[28], чието появяване „е станало късно"[29]. Двете слова са създадени в различно време и с използуване на различен начин за компилиране.

Пространното ПСД, както показват археографските сведения, е познато засега по два руски преписа, разделени един от друг с две столетия (XIV—XVI в.). Съпоставката на двата преписа сочи наличието на един и същ текст с разночетения, естествени за два различни преписа, разделени от твърде голям промеждутък от време[30]. Разночетенията започват от наслова на преписите: Поученіе о спнн дши (Хлуд. 30Д) — Поученіе w спнн дшевнъи петра чрънорнзца (F I 4). Авторът на Хлудовия препис (или някои преписвачи преди него) явно си е позволил промени в наслова, тъй като, освен че е изпуснал името на автора, е употребил късна морфологична форма дши, станала господствуваща след промените в *a-*, *ja*-склонение и влиянието на твърдите основи над меките в историята на руския език. Ако той беше спазил механизмите, действащи при преписване от български протограф, щеше да остане дша < дшьа или, ако би порусил формата, можеше да напише дшъ. С други думи този наслов не е пресъздаване на това, което е било в старобългарския протограф, а е добавен в по-променен вид. Наслов-ът в F I 4 обаче с нищо не противоречи на старобългарските езикови норми. Само определението чрънорнзца явно е добавено от по-късни книжовници, защото авторът определя себе си като *Петър недостойни* или *Петър някой*. Въпреки известната свобода, която някой от преписвачите си е позволил с наслова на Хлудовия препис, в него текстът на ПСД се е запазил в доста архаичен вид и предоставя добра възможност за изследване на неговия език.

В сравнение с ПСД обемът на СДП е много по-малък. Хр. Кодов, разглеждайки СДП като кратка редакция на ПСД, отбелязва: „всъщност тази кратка редакция не бива да бъде смятана за някаква нова обработка или нова „редакция" в истинския смисъл на думата"[31]. Наистина СДП не може да се определя като някаква нова обработка и е само една извадка (ексцерпция) от съществуващото преди него обширно ПСД. Краткото СДП е било създадено по следния начин: книжовникът е променил наслова, след което е взел със съкращение и известна промяна началната фраза от пространното поучение и към него е прибавил текст от края му — ако вземем преписа в Хлуд. 30 Д, това е текстът на л. 109а (предпоследен 24-и ред) — 110бб, а в сборника F I 4 — на л. 209б (от 17-и ред в ръкописа) и л. 210а, т. е. самият край на ПСД. Представям нагледно механизма на създаване на СДП:

[28] Пак там, с. 33.

[29] Пак там.

[30] Вж. във Втора част успоредното обнародване на текста на ПСД по двата преписа в сборниците Хлуд. 30 Д и F I 4.

[31] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 596.

ПСД[32]	СДП
наслов, л. 98	наслов, л. 22г
поученье w спнни дши	сло о дшевнѣн пользѣ
начална фраза (л. 98):	начална фраза (л. 22г):
всакому чвку подобаѣть	подобаѣть намъ бра
братье живуще въ кратцѣн	въ кратцѣмь семь житии
сен жизни и въ темнѣн	w своемь спнни пецин са
помышлати о своен ползѣ	
и о спнни дша своеа.	
Следва текст: в Хлуд. 30Д л. 98—109, в F I 4 л. 204—209б, който при създаване на СДП е пропуснат. Използуван е завършекът на ПСД.	л. 22г
л. 109.	
ни бонмъ са своего	но бонм са своего
вакы цни[33] намъ велнкъ	вакы
л. 109б.	
ранъ бонати са	
и нензгланыхъ онѣхъ блгъ	надѣющие са wнѣхъ нензгланы
надѣяти са и нбнаго житья	блгтынь и нбнго житиа
съ оцмь ангельскымь бмь	и съ англкымь глмь
славы же онога нензгланыа	славы же wноа нензгланыа
и чертога того свѣтлаго...	и чьртога wного свѣтлаго...

До края на ПСД и СДП текстът съвпада. Това се вижда много добре от обнародването на СДП по препис в Пролог ф. 381, № 173, към който е даден паралелният текст на ПСД по Хлудовия препис.

В редица по-късни преписи на СДП вместо но бонм са срещаме глаголната форма побонм са, чрез която се прави по-логична връзка между началната фраза и следващото изложение на СДП.

Краткото СДП е било съставено не много по-късно от ПСД, за което говорят запазилите се твърде ранни негови преписи в руската писменост — от XIII в., което означава, че в българската писменост е било разпространено по-рано. Архаичен е и езикът на СДП. Преписите на СДП в сборниците, в разширения Пролог и Макариевите чети-минеи представят един и същи текст.

Със СДП само до известна степен се сближава Слово стхъ wць w временѣмь житии, което е внесено във вторичния Измарагд като глава 133, макар че може да има и друг номер, например гл. 136. Това слово е значително по-късно от СДП и може би е било оформено за Измарагда от втора редакция, т.е. през XV в. То е по-голямо по обем от СДП и има близки места с него в началната си част, докато останалият текст е съвсем различен. Книжовникът, компилирал Слово стхъ wць w временнѣмь житии, не е съединил механически СДП с другия текст. Той е заел за първата половина на Слово стхъ wць о временнѣмь житии буквално или с промени някои изрази, които са следните:

[32] Цитирам за ПСД по сб. Хлуд. 30 Д, за СДП по пролог Fn I 47 (XIII в.)

[33] В F I думата липсва.

Пролог, XIV—XV в.

РГБ, Рогож. 511 (фонд 247)

слове о дшевнѣн ползѣ
подобаеть намъ брате
въ кратцѣмь семь жнтьн

нбнаго жнтьа н съ
англкымь бгымъ

н чертога оного свѣтлаго

не бо вѣмы когда прндуть
тн пламеньныа англн
дша ны хотяще нзятн

главою же первое толцѣмъ предъ ннмь
а не накнваемъ ею на братью
свою н очнма слезы точнмъ

роуцѣ прбнѣ въздежнмъ
н простремъ на доброподанье
не овцю подаваюцю а волы
тнмающе не десать тнмше
а еднно едва подаваюце но н
оутробу въздержаще са т
сладькнхъ брашень.

ногама текуще в цркевь
яко петръ нwанъ на гробъ гнь
н с тѣма прнчастнм са цртва
нбнаго

Измарагд, втора редакция, XV в.

РНБ, F I 209

слово стхъ wцъ w временемъ жнтїн
еже подобаеть намъ братье
въ кратцемъ семъ жнтїн

нбнаго жнтїа со
англъскымъ бмъ

н во wномъ свѣтлѣмъ чертозѣ

не вемы бо колн прїндоутъ
по на пламенын тн англн
дша наша хотяща нзятн

н главою толїцемъ бьюще челом
а не кнваемъ ею на братью
свою н очнма слезы нспустнмъ

роуцѣ прпѣннн въздежнмъ молаще
н простремъ на поданіе ненмѣцнмъ
не wвцн подающе а волы
тємлюце не десатеро тємъ
а еднно дающе н будете
въздержаще са w безвременыа
ядн

ногама тецїте во цркевь
яко петръ iwа на гробъ гнь
да с тѣма цртво нбоное
прїнмете

Текстът между общите места е различен, друга е и по-голямата част на Слово стхъ wць о временьнѣмь жнтнн, затова близостта му със СДП е твърде условна. То не е вариант на СДП, а е създадено, като са използувани само отделни пасажи от него.

СЖС, както се вижда от археографските данни, се среща в сборници и във вторичния Измарагд. Съпоставката на текста в сборниците и в Измарагда показва голяма близост. Но СЖС в Измарагда е допълнено с някои нови пасажи и в сравнение със сборниците е разширено с около една трета[34]. И в двата варианта се дава името на Петър Черноризец като автор. В сборниците авторът е наречен още „свети“, но определено заглавие словото там няма[35]. Във вторичния Измарагд то вече е получило наслов: ◊

[34] Вж. във Втора част успоредно публикуваните преписи на словото от сборник Q I 312 и от вторичен Измарагд 1/6 (118).

[35] За удобство използувам съкращението СЖС и за сборниковия, и за Измарагдовия вариант на словото.

жнтнн семь. Сравни заглавията в сборниците: Сл҃о стго ѡц҃а нашего петра черноризца (сб. 3/4744), Сл҃о прп҃наго петра черньца (сб. Q I 312), и в Измарагда: Слово петра черноризца ѡ жнтнн семь. В късен руски сборник от сбирката на Титов, № 4450, е внесен сборниковият вариант на словото, но насловът е взет от Измарагда с добавка на още една дума: Наказанїе прп҃наго ѡц҃а нашего петра черноризца ѡ жнтнн семь. По всичко личи, че сборниковият вариант е по-ранен. Той, както и СДП, е бил съставен, като е използувано пространното ПСД. Но механизмът на създаване на двете кратки слова не е еднакъв. Съставителят на СЖС, като е отминал най-първите изречения, е използувал началната част на ПСД. Така в сборника F I 4, както вече бе споменато, Поучението за спасението на душата започва от л. 204а и свършва на л. 210б. За Слово ѡ жнтнн семь са взети отделни места само от л. 204а, 205а и 205б. СЖС е построено не с буквално, а по-скоро само с тематично заемане на избрани места и с добавяне между тях на текста, който в ПСД липсва. Това се вижда много добре от текста на СЖС по препис в сборник 3/4744, към който се дават паралелните места от ПСД. С други думи краткото СЖС е компилирано по друг, по-свободен начин, макар че краят му създава впечатление за незавършеност. И макар че сборниковият вариант на СЖС като текст е твърде различен от ПСД, неговият автор е имал съзнанието, че черпи от творба на Петър Черноризец, към творчеството на когото чрез името на Петър в наслова го отнася.

При съставянето на СЖС за вторичния Измарагд е било взето съществуващото вече кратко слово, разпространено в сборниците, като руският книжовник, освен че слага заглавието ѡ жнтнн семь, вмъква допълнителен текст, например добавя друго начало: и аще кто ѡ т҃ лакъ оукоры и скорбн и бѣды прїемлеть. в хѵдомъ жнтнн семь то въ wномь вѣцѣ ѡ т҃ бга въ велнцѣ честн боудеть. Освен началото СЖС във вторичния Измарагд в сравнение с варианта в сборниците има още четири разширения, което личи от успоредно публикуваните преписи на СЖС в сборник Q I 312 и в Измарагд 1/6 (118). В две от тези разширения се виждат преки заемки от ПСД. Това означава, че съставителят на измарагдовия вариант на СЖС без съмнение е разполагал както с варианта в сборниците, така и с пространното ПСД — вж. във Втора част текста на СЖС по препис във вторичен Измарагд, към който се дават паралелни места от ПСД.

Пространното ПСД, както вече беше казано, засега е познато по два преписа — в сборника Хлуд. 30 Д от XIV в. и в сборника от XVI в. F I 4. Разночетенията между двата преписа[36] са твърде интересни, тъй като единият препис е от периода преди второто южнославянско влияние, а другият — от времето почти на неговия разцвет. Правописните и езиковите разночетения, свързани със спецификата на тези периоди, се разглеждат в главата за езиковите наблюдения (Първа част). Тук ще отбележим само някои разночетения, които там не се засягат.

1. Разночетения, които са резултат на стремежа за известна русификация и внасяне на езикови иновации.

Архаичната местоименна форма н за вин. пад. в Хлуд. 30 Д: преобндаще н не престаемъ, е заменена с по-новата форма его — в сборника F I 4.

[36] При разглеждане на разночетенията се имат предвид и преписите на СДП.

Преписвачът в F I 4 е отразил едно характерно за руската езикова история явление — замяна на звателната форма с им. пад.: братье — братїа.

Съществителното в им. пад. мн. ч. законн в Хлудовия препис е заменено в преписа от XVI в. с по-новата форма законы.

Архаичната императивна форма дажь в Хлудовия препис е заменена с иновацията дан в преписа от XVI в.

В Хлудовия препис е употребен изразът погѹбнтн себѣ дшю, характерен и за народноразговорния език. В сборника F I 4 намираме погоубнте себѣ дша, като дша е пренос от дшꙗ.

В Хлудовия препис на формата за род. пад. лъжа от старобългарското лъжꙗ съответствува народноразговорната форма лъжѣ. В старобългарския език от съществителното дьнь като адвербиализирани форми са се употребявали дьнїж — през деня, денем; и дьне — денем, дневно. ПСД по Хлудовия препис е запазило формата днью от дьнїж в протографа, докато в преписа от XVI в. на същото място намираме употреба с предлога въ — въ дне.

В Хлудовия препис архаичната форма за 1 лице мн. ч. от глагола датн — не дамы, в сборника F I 4 е заместена с иновацията не даднмы.

В преписа от XVI в. е запазена старобългарската група от съгласни -здр- в причастието въздрѣвше, докато в преписа от XVI в. е написано оузрѣвшн.

В преписа от сборника F I 4 се забелязва макар и плаха тенденция за изпускане на кратките местоименни форми на личните и възвратното местоимения, което е обяснимо за XVI в., когато тези форми се загубват в народноразговорния руски език. Например: в Хлудовия препис омрачнлн бо сн ксмы; в сборника F I 4 wмрачнлн бо есмы (русинът не си е разрешил да добави себѣ вм. сн).

Прави впечатление сравнително честата употреба на съюза тн в Хлудовия препис. В по-късния препис на ПСД той или остава, или се заменя с други съюзи — то, нлн, а, н. В различните преписи на СДП съюзът тн също или се изпуска, или се заменя с н. Създава се убеждение, че руските преписвачи на Петровите творби са заменяли съюза тн като правило, но когато тн е бил във функция на усилителна частица, обикновено са го запазвали.

В някои случаи се забелязва редуване на начално ѹ с в. Може би това е резултат от тенденцията за замяна на начално ѹ с в, което е реален езиков факт за част от руската говорна територия. Например: оупустнть заяць (Хлуд. 30 Д) и въпоустн заець (F I 4); годъ оупустнвше в Хлудовия препис — го въпоустнвше в F I 4. Последният пример може да се сравни с данни в СДП, където е останала формата оупустнвше.

2. Замени на думи или изрази.

Съюзът небонъ като дума и значение (защото, понеже) вероятно е затруднявал руските преписвачи на ПСД, защото в преписа от XVI в. вместо него срещаме: небонж, небоно (в Хлуд. 30Д на това място — нбоно), не бо.

В Хлудовия препис има фраза цр҃ко нбн҃ое подающю н нензгланыꙗ блгостынꙗ, докато в преписа от XVI в. частта след съюза н е пропусната. Вероятно съчетанието е съществувало в старобългарския протограф, тъй като в Хлуд. 30 Д то с формите си говори за пренасяне на старобългарския вин. пад. мн. ч. нензгланыꙗ блгостынꙗ.

В двата преписа намираме вариантите волнтн (Хлуд. 30 Д — оүннтн (F I 4), като и двете думи са възможни в старобългарския език и могат да означават 'искам, желая'. Но волнтн значи още и предпочитам, с което е по-подходящ вариант за контекста на ПСД, в който е употребен.

Думата причастникн в Хлудовия препис (старобългарски причастьникъ) е заменена в сборника F I 4 с лексемата слѣдникы. Съществителното слѣдьникъ не е отбелязано в запазилите се старобългарски ръкописи, но в тях намираме думата наслѣдьникъ.

И двата варианта ѿажемъ са (Хлуд. 30 Д) — ѡтагчѥ са (F I 4) са възможни за старобългарския книжовен език, в който се срещат глаголите отажати — отагъчати.

В израза да не вѣдѣ кыма очима бүдемъ стати (Хлуд. 30 Д) вѣдѣ е заменено с вида (F I 4). Макар че и двата глагола смислово са възможни за фразата, вариантът в Хлудовия препис явно е по-точен.

От двата варианта ѿвѣщати (Хлуд. 30 Д) — ѿвѣтъ дати (F I 4) може би първият е стоял в старобългарския протограф, макар че ѿвѣтъ дати по-нататък се среща и в Хлудовия препис.

Краткостта на живота в Хлудовия препис е изразена чрез съчетанието въ два дни течешн, докато в преписа от XVI в. то е съкратено още повече — въ дн̄ь течешн.

Изразът в сборника F I 4 то дѣешн ли бесъмр̄тень бѣдѫ е по-правилен от то дѣн ли см̄ртенъ бүдешн в Хлуд. 30 Д.

ѿнтн с ннмь в Хлудовия препис е по-правилно от сънитн с нѡ в сборника F I 4, тъй като става дума, че не можеш, след като умреш, да си отидеш с имота си.

В Хлуд. 30 Д е казано: просить ѿ тебе. В сборника F I 4 е заместено с лишеното за този контекст от смисъл принос ѿ тебе.

Когато обяснява, че мнозина, като не искат да дадат на Христос, авторът казва, че разбойникомъ тн водѣ тн молемь дають. В сборника F I 4 тн е заменено с нли, а водѣ тн — с безсмисления в случая глагол володетн. Замяната несъмнено е направена от руския книжовник, който не е разбрал частицата тн, обединил я е с формата водѣ, като е употребил дума с руско пълногласие володетн.

На израза главу скоровѣкую в Хлуд. 30 Д съответствува главу съкровеноүж в сборника F I 4, но в преписа от XVI в. прилагателното — определение не е много подходящо със значението си.

И двата варианта тѣло нзбавити (Хлуд. 30 Д) — тѣло гоньзноүти (F I 4) са възможни смислово за текста, поради което е трудно да се определи коя е първоначалната дума. Замяната на формата за вин. пад. мн. ч. молъ с глагола мла̄ е по-късна. В текста действително става дума за това, че някои имат земята и молците за нещо повече от Бог, защото или заравят в земята богатството си, или го дават на молците.

Глаголът радити е употребен в Хлудовия препис със значението, че се грижим лошо за нашия Спасител. Замяната на радимъ с роднхѡ в преписа от XVI в. (по-нататък в текста и на двата преписа се среща родити в значение 'грижа се') явно не е случайна, тъй като в самия старобългарски книжовен език глаголът варира като радити — родити.

И двата варианта тагость (Хлуд. 30 Д) — тагота (F I 4) са възможни в старобългарския книжовен език, като тагота е по-честотно в старобългарските ръкописи.

При наличието на думите мольба и молєнніє в старобългарските ръкописи вероятно е било възможно и съществителното мольбьнꙗ, което е употребено в Хлудовия препис. В преписа от XVI в. на него съответствува формата мо̑бѣ. Характерен е изразът в Хлуд. 30 Д: да быхомъ бѣжалн акы велнка зла нсъ цр̑кве. За по-късните преписвачи определението на църквата като „велико зло“ явно е било неприемливо, поради което изречението е оформено в друг смисъл: да бымы бѣжалн акы нѣчто зло сътворнвше нсъ цр̑кве.

От двете съчетания вещнньныꙗ мыслн (Хлуд. 30 Д) и вєсчнсльныꙗ мыслн по-точно със значението си за контекста, в който е употребено, е първото.

Вместо глагола пожрѣтн в преписа от XVI в. в преписа от XIV в. намираме думата подъгрєстє, която не е отбелязана в запазилите се старобългарски ръкописи.

Изразът въспѧть творнмъ в Хлудовия препис явно е по-точен от варианта въсѧ творн̑ в F I 4, защото се подчертава, че вместо да се обединим всички срещу дявола, ние правим въспѧть, т. е. обратното.

Със значение 'изкуство, хитрост' в Хлудовия препис е употребена думата художество (старобългарски хждожьство), докато в по-късния препис *намираме ремество (старобългарски ремьство). Не е известно коя от двете думи* е стояла в авторовия текст. Същото заключение се отнася и до вариантите дрꙋзнн (Хлуд. 30 Д) — нѣцнн (F I 4).

В сборника F I 4, както се вижда от сравнението с Хлудовия препис, е пропуснато цяло изречение, което обаче е логично свързано с текста преди и след него. То гласи: єдннъ бо будєть оуклєвєтанъ а бѣда въ многын плачь внндєть. С пропускането на изречението в сборника F I 4 се получава нарушаване на смисъла в изложението.

Вариантите оужнкы (Хлуд. 30 Д) — блнжннкы (F I 4) са старобългарски думи: жжнка — блнжнка. В контекста напълно са възможни и двете лексеми. Може би първоначално в ПСД е било предпочетено жжнка, тъй като дума със същия корен се среща в Хлудовия препис още веднъж — оужнчьство (жжнчьство). На нея в сборника F I 4 съответствува по-късна замяна — думата знанїа, която е неточна за контекста, в който се намира.

Думите льстнвын (Хлуд. 30Д) — лъжнвыꙗ (F I 4) са възможни за старобългарския книжовен език: льстнвъ — лъжнвъ.

И двата варианта: рєкуще (Хлуд. 30 Д) — гл̑ще (F I 4), са възможни за текста, в който са употребени.

Вероятно в преписа от XVI в. похоть плътскꙗ е по-правилно, отколкото похоть плотную в Хлуд. 30 Д — прилагателното плътьнъ от плъть не е отбелязано в старобългарските ръкописи от X и XI в.

В по-късния препис в сборника F I 4 явно неслучайно е изпуснато изречението: а другын будєть нломъ н студеномь тѣломъ сътворенъ да можєть оудержатн. На това място в текста авторът спори с нехристиянско мислене, което за по-късния препис от XVI в. вече не е било актуално. Също в сборника F I 4 е изпуснат изразът нъ внднше нако страхъ. Този пропуск нарушава смисловата цялост на изречението.

Прилагателното пнтранъ (светъл) в Хлуд. 30 Д, употребено като определение към съществителното *съдия*, т. е. Бог, в израза оного пнтранаго н всевндацаго судьꙗ е заменено в сборника F I 4 с определението прѣстрашного. Сигурно в първоначалния текст е била употребена характерната за старобългарския книжовен език дума пнтранъ, тъй като при Петър страховото въздействие чрез Бог е приглушено и божеството се представя

повече като светло, милващо, опрощаващо и т. н. Освен това думата прѣстрашьнъ изобщо не се среща в творбите на автора и в сборника F I 4 явно е късна добавка.

В Хлудовия препис е предпочетена употребата покемлемъ бу, а в сборника F I 4 — поносн боу в значение на 'укоряваме Бога'. Но по-нататък в Хлудовия препис глаголът поноснтн също се използува.

Междуметието вєлє с предлога о + вин. пад. със значението в ПСД по Хлудовия препис 'о какво' в израза о вєлые наше забъвєнніе н овндѣные е заместено в сборника F I 4 с прилагателното вєлнкъ: w вєлнкоє наше забываніе н wвнденіе.

И двата варианта нмѣныа (Хлуд. 30 Д) — богатства (F I 4) са възможни за смисловата цялост на изречението, в което са употребени, макар че за Петър по-честотна е думата нмѣннє.

В значение на 'принуждавам, карам някого да извърши нещо' в Хлудовия препис е употребен глаголът бѣднтн: н въ своє бѣдящу ны цтво. Вместо него в преписа от XVI в. е предпочетен глаголът ноудитн — нждящ. И двете думи се употребяват в старобългарския книжовен език.

В Хлудовия препис се казва: дoнтн н кормнтн своє отроча. В преписа от XVI в. е станало: пнтатн н кормнтн своє чадо. Относно глагола дoнтн Хлудовият препис явно е по-точен, тъй като в сборника F I 4 се получава ненужно повторение.

В двата преписа съответно са употребени вариантите нє снцє (Хлуд. 30 Д) — нє тако (F I 4). Преписвач на ПСД в Хлуд. 30 Д или някой преди него, когато се изрежда какво ни дава и отглежда Бог, е пропуснал думата *жито*, която в сборника F I 4 стои на мястото си.

В значение на 'безумие' в Хлудовия препис е употребено съществителното нзоумѣныє, докато в сборника F I 4 е останало безоумїе. Освен безоумнє възможнє е при наличието на глагола нзоумѣтн сѧ (в Супрасълския сборник) в старобългарския език да се е употребявало и съществителното нзоумѣннє.

Съществителните капь и стрѣжа в израза онъ капь а мы стрѣжа в Хлудовия препис са в съвсем променен вид в сборника F I 4: wнъ сдє а мы смьсльноє. Няма съмнение, че вариантът в Хлудовия препис е по-архаичен.

На израза сѣтн лачемъ в Хлудовия препис отговаря в сборника F I 4 сѣтн простнрѧѣ, като и двата глагола са възможни в старобългарския книжовен език. Същото се отнася и за съотношението слнны падаютъ (Хлуд. 30 Д) — слнны капля (F I 4). Вместо жнзнь в преписа от XVI в. в Хлудовия препис е употребено емоционално натовареното умалително съществително жнзньца. Когато авторът констатира, че бащите и майките не се грижат за духовното спасение на синовете и дъщерите си, той обяснява, че това е така, защото искат да ги насочат към други пагубни умения. Това изречение в сборника F I гласи: оунѧт бо нѣкы нннѣмь погыбающіе хытростемь наставнтн дѣтн своѧ. В Хлудовия препис е пропусната първата част оунѧт бо нѣкы нннѣмь, която несъмнено е съществувала в текста, тъй като без нея се къса мисълта и е необяснима падежната форма хытростемь.

В двата преписа намираме вариантите ласкъчнн (Хлуд. 30 Д) и ласкавьць (F I 4). Първото съществително — със значение на 'мошеник', а второто — на 'ласкател'. Тъй като значението 'мошеник' в текста на ПСД е по-подходящо, ласкавьць вероятно е по-късният вариант.

Със значение на 'осакатявам, увреждам' са употребени вариантите околоснѣѥть (Хлуд. 30 Д) — нсказн̃ сѧ (F I 4). Руският преписвач е възприел старобългарското оклоснити като дума с пълногласие.

В смисъл на 'давам вид за нещо' в Хлудовия препис се употребява облѣпу давъ, докато в сборника F I 4 то е заменено с wбликовꙋ давь.

Когато авторът говори, че днес погубваме братята си, а утре ще отидем след тях, в Хлуд. 30 Д е употребена формата оутро, но в сборника F I 4 тя е заменена с твърде широко използуваното и в старобългарските ръкописи наречие оутрѣ.

В Хлудовия препис е казано в доста спокойна форма, че Господ с горы на нь зрить. В сборника F I 4 явно по-късно е добавена за страхово въздействие думата ꙗрость: съ горы намь съ ꙗростїѫ зрит. За по-голямата архаичност на варианта в Хлудовия препис говори и употребата на кратката местоименна форма с правилна за случая употреба на предлога *на* — на нь, докато в по-късния препис това е заменено с формата намь.

По-точна е употребата къ тмѣ погꙋбьнѣи жнвꙋть (Хлуд. 30 Д) вместо къ тмѫ глъбинѣи жнвоу̃, където е нарушена и синтактичната връзка съгласуване.

Несъмнено пасажът (Хлуд. 30 Д): нъ поне она не нмущи ногоу тѣмже по земли полозить, а мы не нозѣ точью но и крилѣ оумнѣи нмущи с тою равно полознмъ е съществувал в първоначалния текст. В преписа от XVI в. той е изпуснат, което е нарушило смисловата цялост на това място (л. 209а).

Съществителното самовольство в Хлудовия препис е заменено със субстантивирана форма самовлано̃ в преписа от XVI в. Почти на същото място обаче и в двата преписа правилно е употребено определението самовластенъ.

В Хлудовия препис се среща изразът лисица лисицю прѣлꙋкавивши, докато в сборника F I 4 е: лисица лисицѫ прѣлъстивши. Изразът от Хлудовия препис се повтаря буквално и в Златоструя. Съотношението лукавьствꙋѥть (Хлуд. 30 Д) — лестн̃ (F I 4) се повтаря отново почти на същото място в текста на двата преписа.

Със значението, че змията хапе, в Хлудовия препис е употребено причастието клюнꙋвъши, а в преписа от XVI в. — оусѣкнѫвши. При повтаряне на същото значение и двата преписа фиксират формата сѣкнеть.

Тъй като със значението 'смятам, мисля' в старобългарския книжовен език могат да се употребяват глаголите мьнити (мьнѣти) — мѣнити, трудно е да се каже кой от двата първоначално е бил предпочетен в текста на ПСД. Срв. в Хлудовия препис: змию надовнтꙋ мнать и в сборника F I 4 — smїѫ надовнтоу̃ мѣна̃.

В двата преписа на ПСД се среща клишето зать цр̃ковнын, но в СДП често, включително и в сръбския му препис, се използува женихъ цр̃квнын.

От двете употреби коли придуть на ны пламенынии тн, англн (Хлуд. 30 Д) — коли припадѫ̃ на ны пламенїїн аггли (F I 4) първата е предпочетена в руските преписи на СДП. В сръбския препис обаче е пр̃ипадѣть тъмы пламенитын аггль.

Вариантите истовии кр̃тьане (Хлуд. 30 Д) — истиниїн хр̃тїане (F I 4) са възможни в текста на ПСД. В сръбския препис на СДП е употребено истинны хр̃тїане.

И в двата преписа на ПСД се изказва пожеланието: оутробу въздержаще ѡ свѣрѣпыхъ брашенъ. В СДП вместо по-честотното утроба се среща още чрѣво, а свѣрѣпыхъ се заменя с велнкы̑ (сръбски препис), сластьныхъ (Арх. Д-2), сладкыхъ (Тип. 173).

В Хлудовия препис е употребен изразът колѣнѣ часто прекланающе въ млтвѣ, който в сборника F I 4 е пропуснат. В първоначалния текст обаче той сигурно е съществувал, тъй като в СДП също е запазен.

Пламъкът, с който наказва Бог, в Хлудовия препис е пламенемь огньнымь, а в сборника F I 4 — пламенѣ люто". В СДП обаче се е запазило прилагателното огньнымь, което явно е първичното в текста.

В двата преписа се срещат възможните и в старобългарския език варианти градете (Хлуд. 30 Д) — прѝндете (F I 4). В СДП се е запазила формата прѝндете.

3. Случайни отклонения и неволни грешки при преписването.

Изразът келмаже худа дѣлма пота и часа в Хлуд. 30 Д е безсмислен. В сборника F I 4 той гласи: келмаже хоудa дѣла поносаще, т. е. 'защото, като се срамим с лоши дела..' В сборника F I 4 предлогът прѣдъ е останал поради невнимание на преписвача без д, т. е. трябвало е да напише прѣ^, а е останало прѣ (л. 207а). въ беду (Хлуд. 30 Д) е заменено в F I 4 с водж, което е безсмислено за изречението. На същото място изглежда не е разбрана добре формата даждa — 'пускам дъжд', като е заменена в сборника F I 4 с безсмисленото за изречението дръжа. В Хлудовия препис правилно е написано чрѣсъ родъ свои, но в преписа от XVI в. родъ е пропуснато сигурно по невнимание, защото страда смисълът на цялата фраза.

СЛОВО ЗА ВРЕМЕННИЯ ЖИВОТ

Съществуващите досега сведения за текста на СВЖ са твърде непълни. Соболевски, от една страна, отбелязва преписите на съчинението в сборниците Пог. 1024, Q I 312 и в Тр. 11 и, от друга страна, в разширения Пролог (28. II), но не посочва някаква разлика между тях[37]. За СБУ той правилно пише: „по-видимому извлечение из большого слова"[38], без да забележи обаче, че това слово всъщност е част от пространното СВЖ. Й. Иванов без обяснения свързва СВЖ и СБУ[39]. Б. Ангелов, като публикува СВЖ по преписа в Казанлъшкия сборник, добавя текст към него и обяснява: „краят на словото, поставен в ъглести скоби, е по Рилския ръкопис № 2/25. Този текст липсва в Казанлъшкия сборник."[40] От това се вижда, че Б. Ангелов е преценил текста на СВЖ в Казанлъшкия сборник като непълен. Действително пространното СВЖ, което се е съхранило в българския Рилски ръкопис 2/25 (без завършек поради загубени листове) и в руските сборници Тр. 11, Q I 312 (краят липсва поради загубени листове), 3/4713, явно стои най-близо до авторовия текст на творбата. Този текст се е оказал твърде устойчив, тъй като съпоставката на българския и руските преписи показва само външни разлики, които се обясняват с мотивите за

[37] Соболевский, А. И. Цит. съч., 315—316.
[38] Пак там, с. 316.
[39] Архив на Й. Иванов, ф. 52, арх. ед. 47. Вж. Димитров, П. Цит. съч., с. 29, 32.
[40] Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 68.

известно порусяване[41] и може да са плод на някои езикови иновации или отделни отклонения. В наслова на пространното СВЖ името на автора е придружено с определенията „Петър някой", „Петър свети", „Свети черноризец Петър", например в Рил. 2/25: Петра нѣкоего слово; Тр. 11, Q I 312: Слово стго петра; Пог. 1024, 3/4713: Слово стго (стго) петра черноризца. Ясно е, че съчетанието Петра нѣкоего принадлежи на самия автор, след което ръкописната традиция го е заменила с „Петър свети" или „Свети черноризец Петър".

Пространното СВЖ може да се изучава не само по преписите, които го отразяват, но и ако бъдат обединени двата запазени в разширения Пролог откъса, поместени при четивата за 28. II (СВЖа) и 31. X (СБУ)[42]. Това е така, защото пространната творба, наречена от Петър „Слово за този временен живот", е била разрязана на две неравни части. Първата част (на 28. II в Пролога) е по-голяма, тя е запазила наслова Слово о временьнѣмь жнтнн семь, а името на автора навсякъде е „Петър Черноризец", което значи, че още първоначално то така е било въведено. Тази първа част е била внесена в разширения Пролог без обработка, защото нейният текст, както вече подчертахме във втора глава (раздела за Пролога), не се различава от текста (съвпадаща част) на пространното СВЖ и защото изваждането ѝ е станало така, че не е бил прибавен даже шаблонният завършек за прослава на Бога. В преписите той или изобщо липсва, или е добавена само думата бгу, или съчетанието бгоу нашему. За втората част (на 31. X в Пролога) също не е характерна някаква особена литературна обработка. Към нея е бил добавен наслов, който варира — първоначално името на автора е било изпуснато, а за заглавие са били използувани двете думи в самото начало на тази втора част: w богатѣн слѣпнн, а оубознн правдою нзобнлнн грѣхы. По такъв начин се е получил наслов: Слово на богатыа н оубогыа. Името на автора е било добавено вероятно при създаване на Макариевите чети-минеи, тъй като се среща в Минея за октомври и в ръкописи от XVI в. нататък. Например в Макариев чети-миней за октомври (Соф. 1318) л. 462 (проложна част) — Слово петра черноризца на богатыа н на оубогыа; л. 467 (минейна част) — Слово петра черноризца на богатыа н на оубогна. Освен добавянето на наслова създателят на СБУ е съкратил малка част от края на пространното СВЖ. При изречението нже тако хотяще бытн не обращоуть бжна мтн (Пог. 1024, л. 371б) текстът се е оказал членим и книжовникът с този израз и шаблонните фрази за прослава на Бога е завършил словото. Изхвърленият при създаване на СБУ краен пасаж, който намираме в пространното СВЖ (Тр. 11, л. 90а—90б; Пог. 1024, л. 371б—371в; сб. 3/4713, с. 549), съдържа призив за благочестив живот, че е нужно „да даваме на бедните, да избягваме злите дела, да се смирим и възлюбим Христос, да му служим, да се погрижим за себе си, за да не погубим душите си и да се осъдим на вечен огън, и да ни избави Исус Христос, и да ни напъти към вечната истина, и да

[41] Вж. във Втора част успоредното представяне на българския препис в Рилския ръкопис 2/25 и руския в Златая цепь Тр. 11.

[42] Вж. във Втора част успоредно публикувания текст на преписите на СВЖ в сб. 3/4713 и в Пролога А I 264 на 28. II и 31. X. О. В. Творогов определя проложното Слово за временния живот (в Пролог А I 264) като аналог на преписа в Златая цепь (РГБ Тр.11), което не е точно, тъй като преписът в Тр. 11 дава пространната редакция на текста. Вж. Творогов, О. В. Пролог как источник изучения древнерусской книжности XI—XII в. — В: Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. Киев, 1987, 30—31.

ни спаси на своя праведен съд, който е божия сила и власт. Чест и слава заедно с Отца и Сина и Светия дух".

Книжовникът, който е отделил от пространното СВЖ краткото СБУ, е сметнал, че може да съкрати тези фрази, и наистина това е било направено още в началото, тъй като всички преписи на СБУ завършват на едно и също място: да нже тако хотѧщи бытн не wбрѧщють мт҃н бг҃ꙗ (цитирано по А I 264, л. 83а).

Начинът, използуван за създаване на СВЖа и СБУ, ни дава възможност, ако съединим двете части, да получим пространния текст на СВЖ. Особено ценни за изучаване на езика и други особености на творбата са ранните проложни преписи на СВЖа и СБУ.

Засега обаче СВЖа и СБУ са ни познати главно благодарение на руската писменост. Късните преписи на СВЖа и СБУ в сръбските сборници на Гаврило Стефанович от XVIII в. отразяват традицията на проложните дати 28. II и 31. X. Гаврило Стефанович за превода им на сръбски език несъмнено е използувал руски преписи на СВЖа и СБУ. Но ако СВЖ е било разделено на две през XIII в. заради разширения Пролог, това означава, че то в неговата цялост е съществувало в руската писменост преди това, а в старобългарската е било разпространено още по-рано.

Пространното СВЖ се среща в ръкописната книжнина и в леко променен вариант, представител на който е преписът в сборника Пог. 1024[43]. В сравнение с другите преписи, отразяващи пространното СВЖ, този препис е малко съкратен. Например в ръкопис 2/25 (л. 63б), Тр. 11 (л. 89в—89г), Q I 312 (л. 121б), 3/4713 (с. 549) има пасаж: нже вѣсть немощь рода чл҃ча нже не трѣбоуетъ нничьсоже нн w҃ когоже тъкмо да спѣм҃ се н тън вамъ самь даровѣтъ все доброе н все wщаетъ нспльнѣетъ w҃ начала н до кц҃а. н прочее тамо і еще в вѣкы[44]. Този пасаж в Пог. 1024 липсва.

Съпоставката на преписа в Пог. 1024 с останалите преписи показва още, че от него са извадени някои изрази като: wбаче аще въ еднѣмъ попвстнши грѣхѣ, то все ослабѣетъ (Рил. 2/25, л. 61а), а нно земноє все въ тъщетѣ н҃ въсоуе (Рил. 2/25, л. 61а).

В Рилския препис (л. 61б) има пасаж, който в сравнение с другите преписи на пространното СВЖ (Тр. 11, л. 88г; Q I 312, л. 120; 3/4713, с. 547) не представя съществени разночетения, но в Пог. 1024 (л. 370б) той е преработен. Срв. в Рил. 2/25: wнн бо грѣхом се наслаждаютъ. тѣмже любетъ сню жнзнь а не лъжно н҃ всѣмъ любнтн всь҃ бо стѣжнла своа злоба; в Пог. 1024: сн бо грѣховъ҃ наслажают сѧ. н нѣ҃ злѣе а любнтн желающнм҃ вѣчныа жнзнн.

Цитираните примери насочват към извода, че пространното СВЖ е било подложено на известна лека преработка, която се изчерпва главно с малки съкращения и в единични случаи с промяна на изрази. Този вариант е влязъл в състава на сборника Пог. 1024, което явно не е случайно, защото в същия ръкопис намираме ССВ, към което е приложен още по-широко същият принцип за съкращаване и промяна на изрази — това е преписът на Слово о сѫпротнвнн всѣцѣмь на л. 371в—373б.

Руските преписи на СВЖа и на СБУ в разширения Пролог от XV в. нататък почти не показват повлияване от правописните норми, разпростра-

[43] Вж. публикацията на текста във Втора част.

[44] Цит. по Рилския ръкопис 2/25.

нили се по време на така нареченото „второ южнославянско влияние“ в Русия, и следват старата източнославянска писмена традиция. Търновските правописни норми са изразени по-добре в Пролог от БАН (Санкт Петербург) 13.8.2. Но преписите от XIV до XVIII в. сочат, че текстът на СВЖа и СБУ в Пролога остава непроменен. Същото заключение може да се направи и за преписите в Макариевите чети-минеи (по-нататък МЧМ), които и в проложната, и в минейната част не подсказват евентуален различен превод, а дават един и същи текст (вж. успоредното публикуване на преписите). Текстът на пространното СВЖ се запазва също в българските и в руските сборникови преписи.

СВЖ, като се имат предвид сборниците и разширеният Пролог, се е запазило в голям брой преписи[45]. Разночетенията в тях, както и при другите Петрови слова могат да се класифицират в няколко групи:

1. Разночетения, които се обясняват със стремежа за известна русификация, като се внасят и някои езикови иновации.

В Рилския препис зде бо соу̑ е променено в руските преписи, като е станало здѣ бо или по-честото — се бо. Изпускането на формата соуть е обяснимо поради изчезването ѝ в народноразговорния руски език.

В Рилския препис съчетанието мо҃кы въ вѣкь почти не е запазено в руските преписи (предпочетено е мн. ч. въ вѣкы), но в 3/4713 предлогът е онародднен (диалектен), като въ е заместен с оу — оу вѣкы, а в Пролога 13.8.2 предложно-падежното съчетание, както и изречението след него, изобщо е изпуснато.

В българския препис н плачн себе сн е пренесено в руските преписи без местоимението си, като по този начин е избегнат един от типичните българизми. Макар и рядко, в руските преписи себѣ сн се замества с русизма собѣ.

Формата за 3 лице ед. ч. от глагола быти—кесть е заменена в руските преписи с достоить, т.е. бѫ мл҃ющие и҃ (Рил. 2 / 25) достоить бѫ молѧще.

В руските преписи се изпуска краткото местоимение ны в израза не тварь же ны зла (Рил. 2/25). В същото изречение българският преписвач е употребил в съществителното тварь твърдо ѧ според народния му изговор, докато изконната форма е тваръ, запазена в руските преписи. В продължението на това изречение са изпуснати формите кесть и соуть. Но отново в това изречение някои руски преписи са запазили по-архаичната форма за им. пад. мн. ч. дѣлеса вместо по-късната дѣла.

В много от руските преписи в изречението wнн бо грѣхом се наслажаютъ (Рил. 2/25) местоимението wнн е заместено с формата сн. Променено е и глаголното управление, като вместо твор. пад. е предпочетен род. пад.: грѣхъ наслажают сѧ (Тр. 11), грѣховъ наслажают сѧ (Пог. 1024).

Изречението в Рилския препис всѣ бо и҃ стѣжнла своа злоба в руските преписи е с променено глаголно управление — своею злобою, а в Пог. 1024 цялото изречение е съкратено.

На императивната форма в израза внждь бо своима очима (Рил. 2/25) съответствува внжю бо нынѣ своима очима (в повечето руски преписи).

[45] За разночетенията се използват СВЖ в сборниците Рил. 2/25, Тр. 11, Пог. 1024, 3/4713, пролозите (СВЖ и СБУ взети заедно) Тип. 153, А I 264, Пог. 59, F I 311, 13.8.2, както и МЧМ — Соф. 1320 и Соф. 1318.

Типично старобългарската форма за род. пад. ед. ч. нничьсоже се заменя в руските преписи от ничтоже.

Формата тъи в значение на третолично местоимение в израза и тъи вамъ самь даряетъ, т.е. и той самият ни дарява, в руските преписи е пропусната.

Причастията милоуꙗ и хранѧ (в Рил. 2/25 — млоуе и хране) са запазени в руските проложни преписи и в сборника 3/4713, но в Тр. 11 и Пог. 1024 са заместени с лични глаголни форми за 3 л. ед. ч., което безусловно е по-късна промяна.

2. Замени на думи или изрази.

СВЖ започва с израза „Събуди се, душо моя". За императива на глагола *събудя се* в българския Рилски препис явно е използуван глаголът възбъдѣти, като книжовникът е оставил формата възъбдн. В сборника Тр. 11 е написано въздьбнн, а в Пог. 1024 и 3/4713, както и в проложните преписи на СВЖ се е запазило възбнн. Възприетата в руската писменост форма възбнн не е случайна и идва от глагола възбъняти (*събуждам се*). И двата глагола са подходящи за текста и са се употребявали в старобългарския книжовен език. Изключение прави преписът 13.8.2, в който вместо възбнн дше хотѧщиꙗ е употребено: възлюбленїи дн҃ь хотѧщїѧ, но тази промяна несъмнено е по-късна.

Изразът добрѣ въспѧнѣшн е употребен с промяна на наречието добрѣ, което в Пог. 1024 е станало добро.

В доста преписи (Рил., МЧМ 1320, Пролог 13.8.2) срещаме разумѣшн зѣло много, като в Пог. 1024, 3/4713 зѣло е фиксирано като зло, а в повечето руски преписи (по принцип във всички проложни и в Тр. 11) зѣло изобщо липсва. Това е логично, тъй като се получава смислово повторение — зѣло ('много') — много, но този факт не означава, че наречието зѣло не е могло да бъде внесено в първоначалния текст.

Вместо что дѣшн — Рилския препис, намираме что дѣлаѣшн в руските преписи, като в МЧМ глаголната форма изобщо е изпусната.

В повечето преписи е употребено правилното ты спншн к невѣдѣннн, докато в Пог. 1024, 3/4713, F I 311 съществителното е станало невндѣннн.

Изразът в Рилския препис въ҃зхнн своею мыслию по принцип е съкратен в руските преписи, без съчетанието своею мыслию, а в Тр. 11 е променено цялото изречение и се е получило: воздвигнн своѧ мысли.

Нз глвбины ср҃ные (-ыѧ) е заместено само в късния сборник 3/4713, като е станало нз глвбинны ср҃ца своего.

В Рилския препис е написано: полѣтан истиннымъ умо..., променено обаче в Тр. 11, Пог. 1024, 3/4713, F I 311, 13.8.2. и др. с изреченията полѣтан всѣмъ оумо... или полѣтан оумомъ своимъ — МЧМ, Тип. 153, Пог. 59, A I 264.

Не е случайна промяната в пасажа: и внж҃ъ како є҃ дѣло нс прѣва юностн твоюе и на своѧ дѣла възнран прѣваа и до конца блюдн се да не прнтворншн горшаа прѣвы҃х — Рилски препис. В руските преписи първото изречение е редактирано по следния начин: да вндншн дѣло (дѣла, како есть дѣло и под.) и вола чловѣческыѧ и на своѧ возрншн (възр) дѣла первыѧ.

Наречието тамо се среща в Рилския и в другите преписи, но в Пог. 1024 е заместено с ондѣ.

Вместо нничесоже мѣнн себѣ въ полз҃в (Рилски препис) срещаме нничтоже (не) имѣн себѣ в ползу (руските преписи). И двата глагола смислово подхождат

за текста, но изглежда, че руският книжовник е променил мѣнн с нмѣн, защото в това изречение има още една замяна — старобългарският род. пад. нничесоже се е превърнал в нничтоже. И двете промени обаче: нмѣн и нничтоже, не са извън книжовната норма.

Изречението все въ тцѣтѣ к҃ѣ въсуе в Рилския препис е употребено без съществителното тцѣтѣ (Тип. 153, Пролог 13.8.2) или во тцѣн (Тр. 11), но в повечето преписи въ тъцѣтѣ се е запазило, макар че често се изпуска глаголната форма кѣсть.

В руските преписи се употребява безъ молнтвы нѣ лзѣ бытн, на което в българския Рилски препис съответствува безъ молн҃вы не полъзно бытн.

Когато изрежда добрите дела, българският преписвач е споменал: милостиня, пост, щедрост (цѣдроты). В руските преписи цѣдроты е заменено с нницета. И двете думи са възможни за текста.

При обяснението, че трябва винаги да се въздържаш от всякакво зло освен от любовта към Бог, развѣ любовню (Рил.) е заменено в руските преписи, като е използуван предлогът кромѣ — кромѣ любовью, или изобщо е изпуснат (F I 311, 13.8.2, Пог. 1024).

Думата вѣчьнын е употребена в Рилския препис, но липсва във всички проложни руски преписи. Вероятно във фразата: вклонитн се въ оноу жнзнь вѣчьнвю. обѣшаннуюю любецн҃ его, определението вѣчьнвю е съществувало в първоначалния текст — то се е запазило в руския препис в сборника 3/4713.

Почти във всички руски преписи се казва вса любы мнра сего грѣхъ кѣсть, докато в Рилския препис и в Тр. 11 вместо мнра сего е предпочетено жнтнна сего, което може би е по-точно.

Руският преписвач явно не е възприел добре сложното изречение не тварь же ны зла к҃ѣ нь нша дѣла выноу зла со҃у н мрѣска зѣло (Рил. 2/25) и е извършил някои промени: старобългарското наречие вънпж (выннж) е изпуснато навсякъде в проложните и някои сборникови преписи, а в Тр. 11 е заменено с думата вельмн. И двете форми на глагола бытн, кѣсть и сѣть, както и местоимението ны са пропуснати. Така вместо изречението „не светът ни е злото, а нашите дела са винаги зли и много мерзки“ се е получило до известна степен променено изречение: не тварь же зла но наша дѣла в нен зла н зѣло мерѣзка (не светът е зло, а нашите дела в него са зли и много мерзки).

Когато авторът обяснява, че този живот не трябва да се обича, в Рилския препис той го изразява по следния начин: а не лъжно к҃ѣ любнтн. В руските преписи този израз е вариативен: нѣ лзѣ ѥа любнтн (Тр. 11), нѣсть ѥа лзѣ любнтн (МЧМ, сб. 3/4713, Пог. 59, A I-264, F I 311 и др.), нѣ҆ ѥа лѣпо полюбнтн (Тип. 153), а в някои преписи (Пог. 1024, Пролог 13.8.2) той изобщо е изпуснат. Вероятно най-честотният вариант нѣсть ѥа (старобългарско кѣа) лзѣ любнтн е бил в първоначалния текст на творбата.

Съчетанието wбраза бж҃іа в Рилския препис не е същото в руските преписи: образа бг҃олюбна (Тр. 11, 3/4713, МЧМ, F I 311), образа подобна (Тип. 153, A I 264), образа бг҃пна (Пог. 59), образа любовна (Пог. 1024). Разнообразието в руските преписи подсказва, че промяната е по-късна.

Изреждането: гоннтелн, моучнтелн, блазннтелн и метежнницн в Рилския препис се повтаря в руските преписи с изключение на някои от тях, в които е съкратено за сметка на блазннтелн (F I 311) или моучнтелн и блазннтелн (Тип. 153, Тр. 11).

В руските преписи (и в пролозите, и в сборниците) е казано: н множьствомь вон н конн н оружнемь снлнн са творать. В Рилския препис вон н

конн е пропуснато, като е останало само орѫжїа воннъскаго. Вероятно руските преписи отразяват по-добре първоначалния текст.

Чрез местоимението нашь в израза множство дш҃ъ нш҃и и тѣлесъ (Рил. 2/25) авторът се приобщава към казаното, докато в руските преписи вместо нш҃и намираме вашихъ, а в Тр. 11 местоимението е изпуснато. Като се има предвид стилът на автора, вариантът в Рилския препис, изглежда, е по-точен.

Вариантът бж҃їа стежанїа (Рил. 2/25) в руските преписи се среща обикновено като бж҃нїа строенїа или бж҃їа строя (F I 311). Вероятно старобългарското съществително стѫжание е било заместено също от книжовна, но по-разбираема дума — строение.

Със значение на 'земни властници' в Рилския препис е употребено власти земные, но в руските преписи преобладаващият вариант е властель и по-рядко властелевн.

Вместо да вѣсте (Рил. 2/25) в руските преписи е използувано да оумѣете. В текста смислово са възможни и двата варианта.

В Рилския препис е написано: а къ бг҃у нн правдите чл҃кы. В руските преписи тук обикновено е казано: а к бг҃у не правите чл҃къ (-кы). В Пролог 13.8.2. изречението е пропуснато.

Срещу съществителното немо҃ть в Рилския препис е употребено също възможното в старобългарския и староруския книжовен език съществително немо҃дне. С това съществително започва нанизването на еднородни думи, които са еднакви в българския и в руските преписи с изключение на думата казнь, която се среща в Рилския препис и в руските сборници Тр. 11, Пог. 1024, 3/3713, но е изчезнала в проложните преписи.

В руските преписи в значение на 'разбиране на немощните' се употребява съчетанието расмотрение немощны (в А I 264 е написано неимощнмъ, а в Тип. 153 — погрешно нмщнмъ). В Рилския препис намираме съществителното расмощрение, явно съществувало рано като дума, щом като в Супрасълския сборник се употребява глаголът расъмащрѧти (Супр. 539).

Във възклицанието о злаѧ жизни и непраѣдныѧ (Рилски препис) е пропуснато в руските проложни преписи о злаѧ жизни, като полученият пропуск е създал неяснота за употребата на неправедныѧ (Тип. 153). В МЧМ, а също и в някои пролози е съкратено цялото обръщение. В сборниковите преписи обаче обръщението е останало, но в сборника 3/4713 звателната форма е порусена и заменена с им. пад. — о злаѧ жизнь. Освен това в Пог. 1024 и 3/4713 към съществителното жизнь е внесено още едно определение — неизбытныѧ (-ыѧ).

Како не вѣте себе (Рил. 2/25) в Тр. 11 е в променен вид: к не дѣѧть сн, но останалите руски преписи съвпадат с Рилския препис. Изобщо пасажът в Рилския препис: како не вѣте ни сихъ ни онѣ. сн сими гнѣвяще. и не прозреще на свѣте покаанїа в руските проложни преписи е внесен в по-друг вид: како не виднте себе ни сн ни онн. сн бо сими погнбающе а онн онѣми и не прозрѧть на свѣтъ покаѧннїа. В руските сборници това място е почти същото, както и в пролозите.

В преписите на СВЖ (СБУ) се срещат вариантите домъ и хрaмъ. Първата дума е употребена в Рилския препис — събраше домовы, и в Пог.

1024 — събраша въ вса домы, докато в останалите руски преписи е събраша в своя храмы. В Пролога А I 264 вместо храмы е употребено храмины. И съществителното домъ, и съществителното храмъ са възможни за текста и за старобългарския език.

Със значението 'по-добре' в руските преписи е употребено наречието оуне, докато в Рилския препис е предпочетена формата боле.

Работати единомоу гу (Рилски препис) е разширено в руските преписи с още едно еднородно допълнение: работати единому гу и спсу, като думата съпасъ, както и съпаснтель се срещат в старобългарските ръкописи.

Изразът тъкмо да спѣм се в руските преписи не е внесен, което означава, че или е липсвал в българския текст, дал начало на руските преписи, или е бил съкратен.

В руския препис в Пог. 1024 е пропуснат цял пасаж, който в другите преписи и в Рилския препис е налице. Той е следният: нже не требуеть ничтоже нн w когоже но самъ всѣмъ даруя доброе все и осщаеть и исполняеть w начала и до конца и прочее тамо и еще в вѣкы. Този пропуск, както и някои други промени подсказват, че към преписа в Пог. 1024 е подхождано по-свободно, отколкото към останалите руски преписи на СВЖ.

В сборника 3/4713 е казано: вѣрнн сѣще мнте сѧ а не по вѣре живете. В останалите руски преписи глаголът мнте сѧ липсва[46].

Изразът у толъстѣ бо сѣще е господствуващ в руските преписи, но в Тр. 11 вместо у толъстѣ е предпочетено оу добелн. Думата дебелъство е отбелязана в старобългарските ръкописи (Супр.), което означава, че и прилагателното дебелъ също е било възможно (вж. Първа част, Четвърта глава).

В проложните преписи СВЖ (СБУ) завършва с изречението: да нже тако хотяще бытн не wбращоу мнлостн бжіа. В сборниците след това изречение има още текст (вж. текстовете във Втора част). Естествено е да се предположи, че този текст не е бил добавен по-късно, а е бил съкратен заради изискванията на книгата Пролог.

3. Разночетения, които са плод на случайни отклонения и неволни грешки на преписвачите.

Преписвачът на СВЖ в Пролога А I 264 вместо Слово о времењнѣмь жнтнн семь е написал погрешно Слѣ о времењнѣн семь жнтьн. Вместо нндѣ нѣкдѣ (нѣгдѣ), както е в Рилския и в руските преписи, в А I 264 е допусната грешка — нндѣ нигдѣ. Българският преписвач на СВЖ в Рилския препис явно е допуснал грешка, като вместо вса бо любы, както е в руските преписи, е написал все бо любе^, което няма смисъл. В Пог. 1024 вместо нн нѣмъ даддть, както е във всички преписи, е написано н нѣ ннѣ лстать, което е безсмислено за текста. По невнимание преписвачът на СВЖ в А I 264 вместо дѣла или дѣлеса е написал дѣ. При заместването на ѧ с е, което

[46] От това изречение започва текст, който ь Рилския препис липсва поради загубени листове.

правилно е възприето в Рилския препис, вместо ненавиждать е трябвало да се получи ненавидеть, но преписвачът е оставил ненавидѝ, като с тази промяна се е нарушило съгласуването на субекта, който изисква множествено число на глаголната форма. немощьнымь надежа къ бо҃у (в Рил. надежо҃у) в Прол. 13.8.2 погрешно е написано немощны надежда къ бо҃у, което е лишено от смисъл. В МЧМ (минейна част) е сгрешено, като е написано тако хвалящіе сѧ бытн вместо правилното тако хотящіе бытн.

СЛОВО ЗА РАЗЛИЧНАТА НЕПРАВДА

За текстовите особености на ССВ в научната литература не се отбелязва почти нищо. Археографските сведения показват, че ССВ е било поместено в септемврийското полугодие на разширения Пролог, на 23. XII, и най-ранните му преписи се отнасят към XIV в., макар че внасянето е станало не по-късно от XIII в. Проложният текст на ССВ е еднотипен, той влиза и в сборници като: Пог. 1024 л. 297г—299в[47] (първи препис — условно означение Пог. 1024а), сборник БАН Птб. 21.8.12, Казанлъшкия сборник, в който преписът на ССВ следва печатния Пролог. Същият текст е бил поместен и в Макариевите чети-минеи, които спазват и проложната дата — 23. XII. С друга писмена традиция са били свързани преписи в сборници, каквито са сборникът от сбирката на Ундолски № 570 или сборникът Пог. 1024, л. 371в—373б (втори препис — условно означение Пог. 1024б). Тук ССВ е отнесено не към 23. XII, а към четвъртата неделя след Богоявление и авторът е наречен не „Петър някой", а Петър Черноризец. Макар че наслов показва известна вариативност, и двата варианта на ССВ запазват името на автора и основната, опорна дума сѫпротивнѥ. Така в пролозите, в МЧМ и в някои сборници творбата е означена като слово петра нѣкоего о соупротивнн всѧцѣмь, а в сборниците Пог. 1024б и Унд. 570 наслов е: Слово того же петра черноризца ѡ сѫпротивьн сѣх жнзнн. Разликата не е само в наслова, който обикновено е най-неустойчив. Съпоставката доказва, че ССВ в Пог. 1024б и Унд. 570 е по-кратко. В сравнение с проложните, минейните или някои сборникови преписи в него са пропуснати следните пасажи:

I. В А I 264 (л. 180б—180в), Пог. 59 (л. 205б—205в), Q I 314 (л. 184б—185), F I 311 (л. 357г—358а), Пог. 1024а (л. 298а—298б), Неж. 18 (л. 132а—132г), ДА 414л (л. 304б—305) има пасажи[48]: но ащє хощеть нскоуснтн на н внпдє в на то болѣн нмъ подвнгъ обрѣтше нцѣзьнеть ѡ нпхъ себе же посрамнть н погнбнеть ндеть в слабаа мѣста ср҃це несмыслсныхъ. н всслнт сѧ со многою прслестїю. якоже мнозн нсперва супротивые прѣнмше не разумѣвше своєа пагубы

[47] Вж. във Втора част паралелно публикувания текст на ССВ от А I 264 и от Пог. 1024, л. 297г—299в.

[48] Цитира се по ръкопис F I 311 (1481 г.).

ндоша во тмоу помраченомъ оумомь нечистъімъ срѣцемъ. не прежодолѣвше нн кдѣиому супротивью в сен жизни но како хотѣша одолѣти побѣженн соуть соупротивемъ многымь нн смирнша правды с неправдою. нн разумѣша снлъ праведныхъ еюже wнн побѣдниша неправду но немощьнѣе неправдѣ покорнша сѧ. н сами сѧ погубнша лестью ея. wбаче да скажемъ в' малѣ како соупротивнти сѧ въ ср̑цн злыхъ неправдѣ како ли нзнеможе правда н побѣжена неправдою. токую снлу нмѣ неправда. нли нмати нмъ. когда, смотри чл҃вче бж҃іи.

Този пасаж в Пог. 1024б (л. 371г) и в Унд. 570 (л. 55б) е пропуснат. За да направи по-добра връзка след изваждането на пасажа, книжовникът вместо смотри чл҃вче бж҃іи е добавил изречението: н w семъ ва^{и} скажемъ.

II. В Q I 314 (л. 186) и Пог. 1024а (л. 298г) срещаме фразата: о несмысленын роде темнын ꙗко своимь оумомь н тѣломь покараешн сѧ ему. В Пог. 59 (л. 205г) и F I 311 (л. 358) фразата е: о несмысленын роде темнын ꙗко своимь оумомь н тѣломь кормишн н оумъ ему покараешн; в А I 264 (л. 180г): о несмысленын роде темнын ꙗко своимъ оумомъ тѣло кормишн н оумъ ему покараешн; в Неж. 18 (л. 133в—133г): w несмысленын роде темнын ꙗко своимь оумомъ коръмишн. н тѣло н оумъ емв покараешн; в ДА 414л (л. 305б): w несмысленын роде н темнын ꙗко своимъ оумо̑ н тѣло кормишн н оумъ емв покараешн.

В Пог. 1024б (л. 372б) и в Унд. 570 (л. 56б) тази фраза липсва.

III. В А I 264 (л. 181а—181б), Пог. 59 (л. 206б), Q I 314 (л. 186б), F I 311 (л. 359б), Пог. 1024а (л. 299а), Неж. 18 (л. 134в—134г), ДА 414л (л. 306а) има пасаж: н боудѧ w̑селе не имы вола своега ... еиже не можеть соупротивнти сѧ никако же лесть нн вражіа нн свои нн нѣхъ человѣкъ но паче нн҃ін мене начноуть послоушати к нимъже ма бг҃ъ прибліжить н w̑ тѣхъ скоро себѣ возметь.

В Пог. 1024б (л. 272г) и в Унд. 570 (л. 57а) този пасаж е пропуснат.

IV. В А I 264 (л. 181б), Пог. 59 (л. 206в), Q I 314 (л. 187а), F I 311 (л. 359г), Пог. 1024а (л. 299б), Неж. 18 (л. 135б—135в), ДА 414 (л. 306б) има пасаж: а нного добра нѣ^{т} в нен видѣти развѣ мт҃вы къ бг҃оу се едино дѣло спсно внжю в сен жизни а к тому да скажеть аще есть что на кую полꙁу намъ хотѧщимъ мт҃ти сдѣ ненмущимъ смѣренїа въ дш̑н нн немощи в тѣлѣ на тишье злыхъ мысли плотьны^{х}ї.

В Пог. 1024 (л. 373а) и в Унд. 570 (л. 57б) пасажът липсва.

V. Краят на ССВ в А I 264 (181в—181г), Пог. 59 (л. 206г), Q I 314 (л. 187б), F I 311 (л. 360а—360б), Пог. 1024а (л. 299в), Неж. 18 (л. 136а), ДА 414л (л. 307) е следният: тѣмь нничтоже есть понстинѣ бл҃гое сего житїа но все с печалїю прижврѣсти съ грѣхы тажькн дръжати. н см҃ртью его нзбыти н нстлѣньемь конечнее. тѣмїже земла н прахъ н гнои наше жи҃тїе е^{т}. сего ради добрїн презрать сню жизнь н ищють вѣчныа н не милоуи себе сде. трудомъ томаще телеса своа н не щадать своего стажаныа земнаго. н не строѧть^{т} сде быти но тщат сѧ зѣло на свѣтъ хѣ^{т} н къ жизни некончающїін сѧ в вѣ^{к}. бг҃оу нашемв.

В Пог. 1024б (л. 373б) и в Унд. 570 (л. 58а) този завършек е пропуснат, като е прибавен следният кратък край: юже намъ все хрістыанюм боудн оулвчнтн. w хсѣ гдѣ ншмъ емоуж слава со wцмъ н снюм н стым дхом ннѣ н прсно н в вѣк вѣком амі (цитирано по сборника Унд. 570, л. 58а).

Съкратените пасажи намаляват с повече от една четвърт обема на ССВ[49] в сравнение с обема му в проложните, минейните и някои сборникови преписи. Преписите в разширения Пролог явно стоят най-близо до архетипа на ССВ. Те всички са запазили съчетанието Слово петра нѣкоего, където „нѣкоего" поради мотива за авторска скромност несъмнено е било сложено от самия автор. От Пролога ССВ е било внесено в Макариевите чети-минеи за декември, при това и в минейната, и в проложната част на декемврийския миней текстът е един и същ. Съкратеният вариант на ССВ се е появил по-късно, като се е получил чрез извадки на отделни пасажи. Забелязва се, че книжовникът, извършил съкращаването, се е стремил да пропуска онези места, които вероятно са му изглеждали по-малко значими и за един по-късен период — не така актуални. В това отношение твърде показателен е пасаж III, чрез който се съкращава автобиографичен откъс. Книжовникът, който е съкращавал, явно се е ръководил от свое проникване и отношение към текста, стремил се е при изваждане на пасажите да не наруши логическата връзка на изложението. С тази цел той след I пасаж е вмъкнал едно изречение, а накрая (пасаж V), като е прекъснал при словосъчетанието въ свѣте славы хвы, е добавил изречение, което синтактично и семантично се свързва със славы хвы.

ССВ е претърпяло друго, доста по-голямо съкращаване, в резултат на което се е получила кратка редакция без името на автора и с друг наслов — Слово о правдѣ н неправдѣ. СПН се среща в разширения Пролог на 6 април, в Макариевите чети-минеи на същата дата и в сборници. При четивата за 27. VII СПН е поместено в сръбски сборник, който преди Втората световна война се е пазил в Белградската народна библиотека под № 450 и от който Л. Стоянович публикува значителен брой Климентови слова. Тъй като тази дата се среща в сръбски ръкопис, логично е да се предположи, че тя отразява южнославянска ръкописна традиция. Също на 27. VII се намира СПН и в Дебреценския сборник, руски препис от среднобългарски протограф (вж. Първа част, Втора глава).

СПН е било създадено чрез подбор и сглобяване само на отделни откъси от ССВ, като в резултат се е получило кратко слово, което има 1/3 от обема на ССВ[50]. Книжовникът е съкратил твърде щедро началната част на ССВ, изхвърлил е текста на отричането на автора при напускане на светския живот и встъпване в монашество, пропуснал е още два по-малки пасажа, един от които в средата, а другият — от края на ССВ, както и някои отделни изречения. Освен комбиниране на части от ССВ, съставителят на СПН, вероятно за да постигне по-голяма самостоятелност на началната фраза, е добавил думата оубо. След като е съкратил пасажа и е прекъснал с изречението въсташа неправѣдна дѣлеса (вж. в Тип. 173 л. 44в), за по-голяма връзка между този и следващия откъс той е добавил: тъмже велнко есть намъ трѣбѣ въздържанне. хотащему нскатн правды. юже донтн правды бнѣ. да са wвьрѣтъ... Различен е и завършекът на СПН и ССВ. Но добавките в СПН в

[49] Вж. във Втора част паралелния текст на ССВ в Пог. 59 и Пог. 1024б.
[50] Вж. паралелния текст на ССВ и СПН във Втора част.

сравнение със съответстващите места в ССВ са съвсем малко, което означава, че съставителят е използувал механизма на съкращаване и комбиниране на откъси, а вмъкването на едно или няколко изречения, за да се получи по-добра връзка между откъсите, е рядко използуван и ограничен похват.

Най-ранните запазили се преписи на СПН са руски от XIII в. и са фиксирани в разширения Пролог. Щом като СПН е поместено в този вид книга толкова рано, това означава, че то е съществувало вече и преди това. Със сигурност може да се твърди, че СПН е било познато на българската, откъдето е влязло в сръбската писмена традиция. Впечатлението за старинността на СПН се засилва и от факта, че то е било включено още в допълнителната част на разширения Пролог за мартенското полугодие (на 6. IV), т. е. преди да бъдат обединени двете части, което е по-ранен етап в създаването на този вид книга. СПН се отличава също с архаичност на своя език.

СПН е било подложено на литературна обработка при внасянето му като гл. 135 или 136, рядко като 137 във вторичния Измарагд, което е станало в Русия през XV в. Руският книжовник е използувал не само похватите на съкращаване и сглобяване на откъси. Той е добавил нови пасажи, разширявал е някои места, обработвал е фрази, като е заменял и внасял думи, променял е словореда и синтактичната структура на изречението[51]. Но макар създателят на СПН за вторичния Измарагд да е подхождал твърде свободно към текста, той се е стремил след поредното отклонение да се върне към първичния текст на СПН и да не губи връзката с него. Поради това съвпадащите или близки откъси или даже фрази в двата варианта освен в началото се срещат системно до края на словото.

Анализът на текста на СПН във вторичния Измарагд позволява да се направи изводът, че руският книжовник е използувал за основа съществуващото преди това СПН, без да е заимствувал непосредствено от ССВ — например добавените от него откъси не са от ССВ. Но интересно е, че той все пак е употребил думата свпротивъ (Пог. 1016, л. 314б), свпротивнікы (Пог. 1020, л. 148а), съпротивъ (Солов. 270/270, л. 243а; F I 209, л. 207в), сопротивъ (Пог. 1019, л. 296а; Унд. 541, л. 164б), която представя темата на ССВ и която е добавена тук, но е изпусната в първичния вариант на СПН. Това може да означава, че руският книжовник е познавал и е правил някаква връзка със ССВ[52]. Добавените от него места обаче не отклоняват тематичната нишка на СПН, те обикновено засилват поставени вече идеи и въпроси, които руският книжовник доразвива и разширява, като използува твърде неточно и цитати. Горски и Невоструев например отбелязват, че в измарагдовия вариант на СПН „приводится изречение Иис. Сирахова 25, 3.4., под именем Геннадия патриарха“[53]: глеть бо генадіи патріархъ три нравы возненавиде душа моа. богата лжива стара блудива. оубога хоупава

[51] Вж. във Втора част успоредно публикувания текст на СПН в неговия проложен (по Пролог Арх. Д—2) и измарагдов от втора редакция (по Измарагд Солов. 270/270) варианти.

[52] Сходството между измарагдовия вариант на СПН и ССВ е правело впечатление на някои изследователи. Например при описа на Измарагд Солов. 270/270 се отбелязва след СПН: „Ср. сходное по мыслям с сим словом, находящееся в Прологе (23 декабря) поученіе петра нѣкоего о свпротивіи всяцьмъ“ — вж. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии. Ч. I. Казань, 1881, с. 596.

[53] Горский, А., К. Невоструев. Описание славенских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отдел второй, с. 75.

(Солов. 270/270, л. 243б; F I 209 л.208б). Интересно е, че това изречение се среща в сборника ф. 310, № 585, в който е поместено петръ царь рече.. В този сборник изречението се приписва на асафъ.

В някои от преписите на измарагдовия вариант на СПН[54], например в Солов. 270/270, правописът е повлиян от официалните норми, дошли в Русия в края на XIV — началото на XV в. от юг[55], но в повечето му преписи подобни особености са рядко явление[56]. От вторичния Измарагд СПН се е разпространило в други руски ръкописи, например в някои по-късни Златоусти[57], какъвто е например ръкописът от сбирката на Ундолски (ф. 310) № 541. Измарагдовият вариант на СПН не е бил внесен в състава на годишния Златоуст — под недѣлѧ кг̃ е поместено само Слово за милостинята[58].

Разночетенията в различните руски преписи на пространното ССВ не са големи.

1. Разночетения, които са резултат на стремежа да се русифицират някои форми или да се внесат отделни езикови иновации[59].

В Пог. 1024б в израза нн творитн волѧ правдѣ старобългарската употреба за дателен притежателен е заменена в Пог. 59 с формата за род. пад., възможна също за старобългарския език, но характерна и за народноразговорния руски език: нн творитн волѧ правды, но в другите преписи вм. правдѣ или правды се е получила некоректната употреба праведны (вм. праведныхъ). В същия израз в печатния Пролог и в Каз. сб. съществителното волѧ за род. пад. ед. ч., което тук е със старобългарското си окончание, е заменено не с древната народноразговорна руска форма волѣ, а с по-късната волн, получена след влиянието на твърдите *a*-основи върху меките *ja*-основи в историята на руското склонение.

В повечето преписи в израза како хотѣша wдолѣтн побѣженн соупротивьемъ е пропусната вече чуждата за народноразговорния руски език аористна форма бышѧ. В по-късни преписи, като F I 311 и Неж. 18, вместо аорист е употребено суть за сег. вр. Попълването на фразата чрез формата суть е довело до грешка, тъй като в този текст е възможен само аорист. В изречението: нзнеможе правда н побежена бы̑ непрадвою, аористната форма бы̑ присъствува в Пог. 1024а и Q I 314, но в останалите преписи е пропусната. Това е естествено за формите на глагола бытн, които рано са изчезнали в сегашно време, а също и при вече чуждия за народноразговорния език аорист. В историята на руския народен език аористът се загубва рано. Въпросът за хронологията на неговото изречение е спорен и при различните учени тази граница се движи между XI, XI—XII, XII—XIII в. Несъмнено за народноразговорния език на преписвачите на ССВ, преписите на което са запазени от XIV в. нататък, аористът е бил чужда и изкуствена граматична

---

[54] Измарагдов вариант на СПН има само във вторичния Измарагд, в първичния то изобщо не е поместено.

[55] Вж. публикацията на текста във Втора част.

[56] Вж. във Втора част публикацията на СПН по Измарагд Пог. 1016 с разночетения по Пог. 1020.

[57] Вж. във Втора част публикацията на преписа в Унд. 541.

[58] Вж. Творогов, О. В. Описание и классификация списков сборника „Златоуст". — ТОДРЛ, 39, 1985, с. 284.

[59] Съпоставят се преписите на ССВ в Пог. 59, A I 264, Q I 314, Пог. 1024а, F I 311, Неж. 18, Л. 414, Каз. сб. (Казанлъшки сборник), в печатния Пролог от 1642 г. и в МЧМ. Имат се предвид преписите на СПН (проложен вариант).

форма, характерна обаче за книжовния език. Това обяснява смесването на аористни и причастни форми или замяната на аориста със сегашно време в преписите на ССВ. Например книжната причастна форма пріимше в Л. 414 е заменена в другите преписи също от книжовната за езика на църковните руски текстове форма на аориста пріѧша, докато в печатния Пролог и в Каз. сб. вместо тях се появява народната форма за 3 л. мн. ч. имѣтъ. Замяна на аориста с минало причастие на -ш, -вш-, което е характерно за руските църковни текстове, намира отражение и в случаите като: не разумѣша в Пог. 1024а, Пог. 59, Q I 314, Неж. 18, Л. 414, печатния МЧМ; не разумѣвше в A I 264, Пог. 1024б, F I 311, докато в печатния Пролог и Каз. сб. е употребено действително причастие за сег. вр. не разумѣюще. Същото е с побѣдиша във всички преписи с изключение на Q I 314, където е побѣдивше, а в печатния Пролог и Каз. сб. погрешно е написано не побѣдиша сѧ. Аористът е объркан и по още един начин, като е заменен с инфинитив в изречението скажемъ в малѣ како супротивнти сѧ... неправда Пог. 1024а. Инфинитивната форма супротивнти сѧ се среща още и в Пог. 29, A I 264 и F I 311. Вярната употреба обаче е: како супротивн сѧ (как се противопостави неправдата на правдата). Освен това в същото изречение преписвачът на Пог. 1024а е написал: скажемъ вм. да скажемъ и в малу при в малѣ във всички останали преписи. Това говори, че той си е позволил няколко промени в изречението, но правилността на фразата определено изисква аорист и не е случайно, че в еднотипните съседни изречения се употребява аорист. Интересно е обаче, че пак в това изречение в печатния Пролог и Каз. сб. аористът е заменен със сегашно време — супротивнт сѧ вм. супротивн сѧ. Да употреби сегашно време вместо аорист си е позволил и преписвачът на Неж. 18 в израза како ли изнеможе правда и побежена бы̀ неправдою — в Неж. 18 е изнеможеть.

В печатния Пролог и Каз. сб. правилното кгда плачю сѧ (авторът говори лично за себе си) е редактирано — 1 л. ед. ч. в 1 л. мн. ч. кгда плачемъ сѧ, като е избегнат личният автобиографичен елемент в текста.

Замяна на древната инфинитивна форма на -ти с народното руско -ть се среща в изолирани случаи, и то само в късните преписи, например забыть в Каз. сб. вместо забыти във всички останали.

В Пог. 1024а е употребен вин. пад. ед. ч. след отрицание: не разумѣша свою пагоубу, докато във всички останали преписи е род. пад.: своѥѧ пагубы, т.е. така е било в старобългарския протограф. Вин. пад. след отрицание може да се тълкува или като руска иновация (Пог. 1024а е от XV—XVI в.), или като подражание на славянските конструкции с вин. пад. след отрицателен преходен глагол, плод на гръцки образци.

В Пролога от XVI в. Неж. 18 вместо древната правилна локативна форма w супротивьн е употребено по-новото окончание -е: w свпротивье. Печатният Пролог и Каз. сб. са въвели по-новата форма дѣла за им. пад. мн. ч. вместо по-архаичната дѣлеса в останалите преписи.

Резултат на стремежа към разширяване на пълните (местоименните) прилагателни форми е замяната w̃ непрѣиазненаго оума в A I 264 вместо w̃ непрѣиазнена (-нна) ума във всички останали преписи с изключение на печатния Пролог и Каз. сб., където е употребено w̃ непрѣиазнн.

Съчетанията смысленомь оумомь, дхомъ смѣреномь, помраченомь оумомь, маломь и др. в Пог. 59 и Q I 314, които явно по-вярно отразяват старобългарския протограф, в другите преписи са с променено окончание на прилагателното -ымь, което след съкращаване на парадигмата на именните

(кратките) основи е било по-близко до езика на тези, които са преписвали текста. Същото е и със съчетанието с грѣхы тажкымн (-нмн) в Неж. 18 и Каз. сб. срещу грѣхы тажкы в останалите преписи.

Частицата тн в израза тн смотрнтн н вндѣтн при редактиране на текста в печатния Пролог и в Каз. сб. е изпусната или пък е заменена със съюза н в печатния Миней. Същото се повтаря и в израза тн створнтн непрадоу, като тн е заменено или с н (най-често), или с а, или с то, или с нн.

Изразът проженоу прелестн поустошныа в Пог. 1024 в преписи като Пог. 59, A I 264, F I 311, Неж. 18, Л. 414, печатния Пролог, печатния МЧМ е внесен като проженоу прелесть поустошноую, т. е. избегнато е изкуствено-книжното поустошныа (от старобългарско поустошныа). В Пог. 59 е порусено съчетанието проженоу злыа нравы, като е станало злын нравъ.

Стремежът за заместване на енклитичните форми е намерил място в замяна на ма с мене в изречението ннин ма начнуть послоушатн Пог. 1024а; в Л. 414 и Каз. сб. местоимението изобщо е отпаднало, в останалите преписи вместо ма срещаме мене.

Чуждият за народноразговорния руски език императив рцн в Пог. 1024а и Q I 314 е изпуснат.

Древната форма пекын са, която се среща в повечето преписи, след появата в руския език на съчетанията -кн, -гн, -хн се среща в Q I 314, A I 264 и Л 414 като пекнн са; същото е при погыбнеть — погнбнетъ.

Вместо чл҃кы в Пог. 1024а и Пог. 59 в останалите преписи намираме по-новото чл҃кн. В Пог. 1024а, Пог. 59, Q I 314, A I 264 печатният Миней е написано грѣхы срещу грѣхн—в останалите преписи. В Пог. 1024б е намерило отражение затвърдяването на ж в историята на руския език, получило се доста по-късно, отколкото в българския език — в думата жызнн. Същото е в глаголната форма внжоу в Неж. 18 срещу русизма внжю в повечето преписи.

Локативът на думата с҃рцы҃ в късните преписи Л 414 и Каз. сб. е отразил затвърдяване на ц(цы), което в историята на руския език се извършва около XVI в.

2. Разночетения, които се свеждат до замени на думи или изрази.

Руските писачи, макар и в редки случаи, са се мъчели да намерят заместител на думата супротнвые, която в ССВ е употребена в значение на 'зло, неправда'. Вероятно затова в F I 311 е употребено о прѣвьн, в Л. 414 сопротнвъ, а в печатния Пролог се среща супостнвїн, което вероятно се е свързвало с думата свпостатъ (свпостать), свпостатын — 'неприятел, враг'[60].

Думата оутншнк (ык) в израза на оутншык злымъ мыслемъ в A I 264 (злыхъ мыслнн в останалите преписи), която е означавала 'за утихване (успокоение) на злите мисли'[61], показва вариативност — на оутншь Пог. 1024а; на оутѣшенк (запазено и в КСП) Неж. 18, печатния МЧМ; на оумноженїе печатен Пролог, Каз. сб. Преписвачът на Пог. 59 е заменил оутѣшнть в израза да ма х҃с оутѣшнть, както е в почти всички преписи, с думата прославнть, която явно е характерна за преписа. При редактиране на печатния МЧМ оутѣшеть се е превърнало в оцѣстнть (с диалектното цокане). Също само в преписа Пог. 59 намираме створнть (206в), докато в Пог. 1024а,

[60] Вж. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 3. М., 1903, 620—621.

[61] Вж. глагола вгншатн — 'успокаивать' у Срезневски (Цит. съч., с. 1310), и в речника на Садник—Айцетмюлер (Sadnik, L., R. Aitzetmuller. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955, S. 146: utišiti sę sich beruhigen ruhig werden в Супр. сб. 960).

Q I 314, Неж. 18 е дотерпнть, в Л. 414 — сътерпнть, в F I 311 трънть, в печатния Пролог, Каз. сб. и печатния МЧМ — терпнть, т.е. повтаря се коренът терп-(трън-). Отново само в Пог. 59 е употребена думата преодолѣтн срещу wдолѣтн във всички останали преписи. Във фразата обаче са възможни и двата глагола: но како хотѣша wдолѣтн (преодолѣтн) побѣженн соупротнвьемъ многымъ, което означава, че в случая е налице синонимия. Думата съхраненне е отбелязана единствено в Пог. 59 срещу храненне в останалите преписи. Писачът също на Пог. 59 вместо статн горѣ, както е във всички останали преписи, е употребил глагол + предлог на + съществително в локатив: статн на горѣ, което не е невъзможно за смисъла на фразата. Думата богатство е употребена във всички преписи с изключение на Пог. 1024а, където вместо нея е внесено цр҃тво.

Изразът въста wбнда на смнренне Пог. 1024а, Q I 314, Л. 414, печатен Пролог, Каз. сб., в останалите преписи е променен, като съществителното смнренне се е превърнало в смотренне, по-неточно за този пасаж.

Вероятно в българския протограф е била употребена думата цѣдрота (в текста цѣдроты), която се среща във всички преписи и само в сравнително късния сборник Пог. 1024а е заменена с цѣдрость. Също само в Пог. 1024а съчетанието чт҃мь с҃рцмь (всички преписи) е променено в с҃тмь ср҃цемъ.

В редактирания печатен Пролог и в Каз. сб. изразът гоннтн по правдѣ е заместил по-древната и явно дошла от българския протограф употреба годнтн правдѣ, която се среща във всички останали преписи.

Изразът первое створена бы҃ в чл҃цѣхъ правда се среща в Пог. 1024а, Пог. 59, Q I 314, F I 311, Л. 414. Формата первое (пръвое) вероятно отразява протографа. В по-късните преписи Неж. 18, печатния Пролог, Каз. сб., печатния МЧМ е внесено первѣе (по-първо).

В преписите Пог. 1024а, Пог. 59, Q I 314 е употребено праведниця, на което в другите преписи съответствува субстантивираното праведнын. В Пог. 1024а, Q I 314, A I 264 е написано: да мн дасть гъ҃ дѣѣство держатн. В останалите преписи дѣство е заменено, като се е получило чнстотоу держатн, а Л.414 е написал чнстотоу храннтн. Вероятно в българския протограф е било дѣство.

Думата славохотнѣ в Пог. 1024, Пог. 59, A I 264, Q I 314, Пог. 1024б, печатния Пролог, Каз. сб. в израза: прожену славохотые смнреннемь, сигурно е съществувала в българския протограф, докато по-късен руски книжовник я е заменил със славохотѣнiе — така е в Неж. 18, Л. 414, печатните МЧМ.

Глаголната форма въздержаѣшн сѧ в израза вражыа снлы ... въздержаѣшн сѧ се среща почти във всички преписи, в Пог. 1024а вместо въздержаѣшн сѧ е написано оубѣжатн, а в Q I 314 — wт҃бѣжать.

В Пог. 1024а срещаме израза: то врага лн паче лѫцаѣшн на зло нлн бѫ҃ на добро. В A I 264, Q I 314, Неж. 18, Каз. сб., печатния Пролог изречението е друго: врагъ лн тѫ пооуцаѣть на зло нлн бъ҃ на добро, докато в Пог. 59, F I 311, Л. 414 глаголната форма е станала пуцаѣть, а в печатните МЧМ — попѫцаѣть. Думата лѫцаѣшн фактически се среща само в Пог. 1024а, при това в ръкописа лѫ е написано над реда: паче^{ѫ}цаѣшн. В Супрасълския сборник е отбелязана думата лѫштѧ — 'копие', но в текста на ССВ, изглежда, правилната форма е била поуцаѣшн.

В повечето преписи срещаме пасажа: о несмыслены роде темныи нако своимь оумомь н тѣломь кормншн н оумъ нему покараѣшн своимь невѣрьствнемь,

но в Пог. 1024а е изпуснато кормнши и изразът е станал по-кратък: ꙗко свонꙋ оумомъ и тѣломъ покарѧешѝ емоу и своимъ невѣрьствиеꙋ. Преписвачът в А I 264 пък е написал: ꙗко своимъ оумомъ тѣло кормнши и оумъ ему покарѧеши своимь невѣрьствиемь, което не е допринесло за яснотата на израза. Вероятно във фразата от първия тип е било изпуснато ѥго: кормнши ѥго (т. е. дявола), което е наложило промени в по-късните преписи.

В израза ꙗко слнце снѧѧ (почти всички преписи) в F I 311 снѧѧ е заменено с въсіа, което явно е индивидуална промяна, т. е. на преписа.

3. Разночетения, които са резултат на случайни отклонения и грешки.

Вместо о спасенни в Пог. 1024а погрешно е написано: ѡ спс̄енын. Вместо на ꙗзумныи столпъ в Q 314 неправилно е написано на ꙗзумныхъ столпъ. Правилната фраза в повечето преписи — тако борет сѧ всако соупротивьие — поради грешка на някои от преписвачите се е превърнала в: тако бо речет сѧ, където глаголът речет сѧ няма никакъв смисъл. Грешката се повтаря доста често — в Пог. 59, Q I 314, F I 311, Неж. 18, Л. 414, което означава, че е внесена още в някои от ранните преписи. Вместо боротн сѧ — Пог. 1024а, А I 264, Q I 314, в останалите преписи е вписана суперкоректна форма братн сѧ, която се обяснява с авторитета на непълногласните форми, макар че тук изконно няма праславянско * *tort*.

В протографа явно е бил изразът: и ндеть в слабаѧ мѣста ср̂ць несмысленыхъ, но в някои преписи погрешно е изпуснато мѣста — Пог. 1024а, Q I 314, което е породило следващата грешка: слабаѧ ср̂це Пог. 1024а, F I 311, но други преписвачи са поправили съчетанието, като се е получило: в слабаѧ ср̂ца — А I 264, Q I 314.

Думата вселнт сѧ е написана вероятно погрешно от някои преписвачи като веселнт сѧ — грешката е влязла в преписи като А I 264, F I 311, Л.414, Каз. сб., печатните МЧМ. Обяснението, че е повторена в няколко преписа, идва оттам, че не е съвсем невъзможна за смисловата цялост на фразата: и вселнт сѧ съ многою прелестню — и веселнт сѧ съ многою прелестью.

Чнмъ ѥсть в Пог. 59 е грешка вместо правилното ѥсн в останалите преписи. Във всички преписи намираме правилния израз начноуть послоушатн с изключение на Q I 314, където е станало научнть послушатн, което няма смисъл в текста. Преписвачът на Неж. 18 е написал возмоуть вместо правилното возметь (отнася се за Бог), както е в останалите преписи. В преписите е употребена думата доволъ — весь же доволъ боу̂ть. спс̄енна, но в Пог. 59 погрешно вместо доволъ е внесено дыаволъ.

В някои от преписите има изпуснати изречения или пасажи, например:

В А I 264 след изречението: но самн чл̄вцı̀ не хотать пострадатн б̄а ради, е изпуснат цял пасаж, а именно: малою стр̄тью помощь прнатн и в вѣкн почнтн тѣмже своимь нетерпѣнниемь бж̄ня снлы прнемлють нн мл̄тн обращють а нже створнть б̄а ради (цит. по Пог. 59). Изглежда, пропускът е станал, защото пред малою стр̄тью има съчетанието б̄а ради, а пропуснатият пасаж също завършва с б̄а ради.

В Пог. 1024а липсва изречението: и сеѧ жизнн прелесть пагоуба ѥсть, което в другите пасажи е налице.

В Пог. 1024а, Q I 314 и Неж. 18 след думите аще ли рѣ̄шн все є̄ добро в сен жизнн е изпуснат следният текст: сладко и красно ѥн добрѣ рѣ̄ добро зѣло все ѥже в сен жизнн, който в останалите преписи е внесен.

В Пог. 1024а и Пог. 59 след н азъ рекоу добро то є̃ е пропуснато: но в малѣ да аще н велми добро есть то. В печатния Пролог и Каз. сб. към това изречение има още добавки (късни).

*

От историята на текста на творбите се вижда, че славянската писменост е запазила четири *пространни* съчинения на Петър Черноризец: СП, ПСД, СВЖ и ССВ. В старобългарската писменост те явно са се разпространявали в сборници, откъдето са преминали в руската писменост, като са се съхранили в ранни и с архаична основа ръкописи. Такива са сборникът от XII—XIII в. на Троицката сбирка № 12 (ф. 304, № 12), сборникът Хлуд. 30 Д, сборникът Пог. 1024, в който има древен текстови блок с някои по-нови съчинения. Засега българската писменост ни дава сведения само за СВЖ. Пространните СП, ПСД, СВЖ и ССВ стоят най-близо до архетипа на творбите. Те са ни донесли и авторовото определение към името му „недостойни", „някой". Славянската писменост е запазила пространни, но с известни съкращения варианти на СП, СВЖ и ССВ. Приложеният начин на съкращаване, както показва съпоставката на преписите, се е свеждал преди всичко до пропускане на пасажи без внасяне на някакъв свързващ текст на мястото на съкращенията и без обработка на останалия текст. В началото на СП (вж. пасаж I) има промяна на фразата, което като похват е рядкост; в единични случаи са променени изрази в СВЖ. Трудно може да се отговори къде, кога и с каква цел са били създадени тези запазили се в руската писменост отчасти съкратени варианти на пространните редакции. Но разглеждането на извадения текст в СП и ССВ подсказва, че са били редуцирани или не така актуални за по-утвърденото християнство откъси, или откъси, имащи личен автобиографичен характер. Това означава, че книжовниците не са съкращавали случайно, а са осмисляли съдържанието на творбата, с която са работили. Впрочем такова отношение е напълно хармонично с изискването на църковните отци и по-специално на Йоан Златоуст да се чете така, че да се разбира прочетеното: ѥгдаже чьтеши прилѣжьно вьсѣмь сръдьцьмь чьтн н съ многомь прилежанниѥмь прочнтан словеса н не тъщи са лнсты тъкъмо обращатн, нъ ащеже ѥсть трѣбѣ не лѣнн са нъ дъва краты прочнтан словеса да разоумѣѥши снлоу нхъ . . . не тъкмо чнстн напнсаныїхъ нъ н творнтн (слово с̃таго нѡана златоустаго о томь како подобаѥть чьтѣнни послоушатн н вънмати)[62].

Етап в историята на текста на поученията е създаването на *кратки редакции.* Възникването на кратките слова може да се тълкува като конкретна илюстрация към някои теоретични положения, формулирани напоследък от У. Федер и някои други учени, че „елементарната" компилация се свежда до ексцерпция и добавяне, които се прилагат към съществуващи вече текстове. Това става възможно благодарение на една забележителна особеност на старите текстове — тяхната членимост[63]. С принципно значение е констатацията, че в старобългарската писменост наблюдаваме „съкращаване на по-значителни части от текста (целенасочен пропуск) и съставяне на отделни малки текстове от едно по-голямо произведение (като се извършат и някои промени, а не само механическо ексцерпиране и обединяване на сегменти от текста)"[64]. Ако вземем два

[62] Цит. по: Veder, W. R. Three old slavic discourses on regding. — In: Studia slavica mediaevalia et humanistica Ricardo Picchio Dicata. T. 2. Roma, 1986, p. 724.

[63] Veder, W. Elementary compilation in slavic. — Cyrillomethodianum, 5, 1981, p. 49.

[64] Станчев, Кр. Един неизвестен фрагмент от апокрифен сборник и някои проблеми на апокрифната литература. — Старобългарска литература, 15, 1984, с. 140.

критерия — механизми на създаване и място, където кратките слова са били съставени, би могло да ги разделим на две групи — СДП, СПН, СП, от една страна, и СВЖа, СБУ — от друга страна. За СДП се използува само един от методите на елементарната компилация — ексцерпцията, като се обединяват два неравноправни по обем сегмента — а) началната фраза от пространното ПСД с малка редакция, б) откъс от края на ПСД. Като ексцерпция, получена в резултат на обединяване на сегменти със спорадично използуване на свързващи изречения, може да се охарактеризира и СПН. Двете слова имат ранна хронология. За това говори поместването им на 6 април (СПН) и на 26 април (СДП) в руския разширен Пролог (не по-късно от XIII в.). Разпространението в българската писмена традиция се доказва от наличието им в сборници като Дебреценския или Белградския № 450 (и двата възхождат към български протограф). За създаването на краткото СП е използуван само методът на ексцерпцията, като то също е познато на българската писменост благодарение на Берлинския сборник. Берлинският сборник и сборникът на поп Драгол (в него Петър Черноризец не е представен) се преценяват от А. Милтенова като „типологически предходници" на народните сборници със смесено съдържание[65]. К. Станчев добавя, че този тип сборници „възникват на основата на едно трансформиране на старите, включващо както наследен литературен материал, така и нови произведения, преводи и *редакции*" (к. а. — Р. П.)[66]. Вероятно краткото СП е от тези „нови редакции", възникнали у нас, и това може да обясни липсата му в руските ръкописи, като разширения Пролог, сборници и т. н. По съвсем опростен начин са били получени кратките СВЖа и СБУ — разделяне на пространното СВЖ. Това, както изглежда, е станало в Русия през XIII в.

В сравнение с кратките редакции компилацията, използувана при създаване на сборниковите варианти на СПВПФ или СЖС, е по-друга. При СПВПФ имаме ексцерпция на сегменти от пространното СП и обединяването им във вид на втора част на една нова структура, първата част на която е съвсем различна. Механизмът за създаване на СПВПФ не излиза извън рамките на елементарната компилация, но за разлика от кратките редакции тук нейните методи са използувани по-пълно. Същото е и при СЖС, за което напълно важи формулата „ексцерпция и наслояване". Твърде вероятно е СПВПФ и СЖС да са възникнали в сборниковата книжнина, разпространила се в България през XIII в. Именно за XIII в. е извънредно характерна както приемствеността с литературата на Златния век, така и създаването на *нови редакции*. Макар и не така богата, както през IX—X в. или XIV в., литературата през XIII в. е значителна и като пренасяне и доразвиване на ранните традиции, и като етап на творчество[67]. Двете съчинения съвсем добре се обвързват с тази характеристика. Измарагдовите варианти на СПВПФ, СЖС, ССОВЖ са възникнали в друга писменост — в руската през XV в. при оформянето на вторичния Измарагд, като са били внасяни в съществуващите вече варианти нови наслоявания, някои текстови промени и езикови обработки.

[65] Милтенова, А. Неофициалната книжнина през XIII в. в контекста на идейните и литературните тенденции на епохата. — В: Търновска книжовна школа. Т. 4. С., 1985 (там и литература по въпроса). Към този тип книги се добавя и сборникът от манастира „Св. Екатерина" на Синай. — Българската литература и книжнина през XIII в. С., 1987, с. 35.

[66] Станчев, Кр. Цит. съч., с. 142.

[67] Вж. Българската литература и книжнина през XIII в., с. 37.

Езиковите разночетения в древните (пространните и кратките) редакции[68] убеждават, че грешките по невнимание са малко. Прегледът на граматическите разночетения също дава малък брой иновации, макар че са обхванати няколко столетия. Най-интересни с оглед на старобългарското състояние на текста са преписите на СП в Тр. 12, ПСД в Хлуд. 30Д, СВЖ в Рил. 2/25. Съпоставката им с другите преписи показва интересни замени на думи[69]. Прави впечатление, че вариантите в по-късните руски преписи обикновено са по-разбираеми за руските читатели и слушатели, но, което е много важно, също са книжовно нормативни. Това означава, че ако руският книжовник си е позволявал понякога лексикални замени, то той като правило се е обръщал към книжовната езикова система. Лексикалните разночетения между руските преписи не са големи, например СП в първичния Измарагд и по-късните сборници, ССВ — в разширения Пролог, МЧМ и сборниците и т. н. Това означава едно много добро копиране на текстовете при преписването им.

[68] След анализа на разночетенията става възможно да се направи по-правдив, т. е. близък до старобългарския език словник на творбите.

[69] Третата глава, в която е представена историята на текстовете с езиковите разночетения в преписите, има важно методологическо значение, тъй като без такова проучване не е възможно да се създаде сериозна научна база за изучаване на езика на автора. Проследяването на историята на текстовете и на езиковите разночетения в преписите позволява да се видят при конкретното състояние на изворовата база онези преписи, които са най-близо до авторовия текст и са най-надеждни за езиковото изследване, направено в следващата глава.

Четвърта глава

ЕЗИКОВИ НАБЛЮДЕНИЯ

Езикът на старите текстове може да бъде проучван в различен аспект, но за словата на Петър Черноризец е важно да се види дали езиковият анализ би могъл да потвърди оформилото се дотук впечатление, че творбите са се разпространили в старорусните ръкописи благодарение на старобългарската писменост и дали произходът им е древен.

Тази насоченост на изследването изисква някои предварителни уточнения. Най-напред е необходимо да се отделят онези текстове, които са подходящи за подобно проучване. Историята на текста на отделните съчинения подсказва, че основа и за езиковите наблюдения трябва да бъдат четирите пространни произведения на Петър Черноризец. Кратките творби — СДП, СПН, СПа, могат да се използуват дотолкова, доколкото покриват една сравнително неголяма част от текста на пространните съчинения. Но преписите на СВЖа и СБУ би трябвало да бъдат широко привлечени, тъй като съединението им дава текста на пространното СВЖ. СПВПФ, СЖС и т. н. не са достатъчно показателни за отговор на поставените въпроси поради по-късната си хронология и възникването например на текстовете във вторичния Измарагд на руска почва. Към тях можем да се отнасяме като към допълнителен материал, тъй като те съдържат пасажи или фрази от по-древните редакции.

Трябва да се има предвид и археографията на словата. Тя сочи, че запазилите се преписи са главно руски. От четирите пространни творби само СВЖ е достигнало до нас в български препис от XIV в. Разполагаме с български препис от XIII—XIV в. на СПа, което обаче е само един фрагмент от началото на СП. Естествено археографската картина на Петровите слова не е някакво изключение в сравнение с други старобългарски преводни или оригинални съчинения, които също са стигнали до нас предимно чрез старорускатa писменост[1]. Съвсем не би било

[1] Вж. Куев, К. Азбучната молитва в славянските литератури. С., 1974, с. 149, където са посочени 38 преписа на Азбучната молитва — всичките руски. След книгата К. Куев публикува още два преписа на съчинението в: Palaeobulgarica, 1, 1977, № 4; 3, 1979, № 4 (също руски). Такива данни заедно с нови преписи се сочат и от Николова, Св. Разпространение и значение литературного творчества Климента Охридского в эпоху Средневековья. — В: Литература и искусство в системе культуры. М., 1988, 135—139. В книгата на К. Куев „Черноризец Храбър" (С., 1967) са представени 73 преписа на Сказание за буквите, от които 63 са руски. Беседата против богомилите на Презвитер Козма също е позната засега само от руски преписи, а Ю. К. Бегунов в книгата си „Козма Презвитер в славянских литературах" (С.,

пресилено, ако се каже, че старобългарската писменост е излязла и продължава да излиза изпод руините благодарение на руската ръкописна книжнина. Фактът, че преписите на Петровите съчинения са преди всичко руски, ни задължава, когато проучваме езика, да се съобразяваме и с историята на руския книжовен език, при което става необходимо и друго условие — езиковите процеси да се отчитат в тяхната хронология. Първоначално езиковият анализ би трябвало да се простира върху запазилите се руски преписи до XIV в. включително. Известно е, че от XV в. нататък (при някои текстове от края на XIV в.) в Русия вече е в сила така нареченото второ южнославянско влияние, което налага да имаме по-друг подход към изследване на езиковите факти.

Сравняването със запазилите се български (или сръбски) преписи е друго задължително условие при езиковото изследване по руските преписи.

ЕЗИКОВИ ДАННИ В ПРЕПИСИТЕ НА СЛОВАТА ДО XIV В. ВКЛЮЧИТЕЛНО

НЯКОИ ИЗХОДНИ ПОЛОЖЕНИЯ

Българско-руските езикови контакти от най-древния период са привличали и привличат вниманието на изследвачите. Но не би могло да се каже, че те са проучени достатъчно. Като неоспорим се приема фактът, че заедно с християнизацията на Киевска Русия там широко се разпространяват и старобългарските ръкописни книги.

Мнозина автори са се занимавали с въпроса за проникване на древни текстове и от западните славяни. Сочи се култът на чешките светци Вячеслав (Вацлав) и Людмила, които действително са се почитали в Киевска Русия от XI в. нататък. Автори като Р. Якобсон[2] или В. Мошин[3] предполагат, че житието на Вячеслав първоначално е имало славянски текст, след което е било преведено на латински. Търси се връзка между чешкото житие на Людмила и летописната похвала на Олга (под 969 г.)[4]. Отбелязва се и обратен процес — култ на Борис и Глеб при чехите[5]. В Русия трайно се налага празникът за пренасяне мощите на св. Николай от Мир Ликийски в католическия град Бари (на 9 май). Текст за този празник се среща в южнославянски ръкописни книги. Но проучванията на проф. Б. Ангелов и материалите в моя архив несъмнено показват, че преписите са правени от руски ръкописи[6]. Въз основа на тези и някои други примери

1973) дава 25 нейни преписа. Главно благодарение на руската писменост познаваме съчиненията на Кл. Охридски — вж. някои цифрови данни в: Павлова, Р. Некоторые проблемы изучения языковых взаимодействий болгар и русских (X—XIV вв.). — В: Славянска филология. Т. 17. С., 1983, 33—34.

[2] Jakobson, R. The Kernel of Comparative Slavic Literature. — Harvard Slavic Studies, 1, 1953, p. 44.

[3] Мошин, В. О периодизации русско-южнославянских литературных связей XI—XIV вв. — ТОДРЛ, 19, 1963, с. 39.

[4] Jakobson, R. Цит. съч., с. 46.

[5] Dvornik, F. Byzantské misie u slovanu. Praha, 1970, p. 234; Jakobson, R. Цит. съч., с. 48; Соболевский, А. И. Глаголическое житие папы Климента. — Изв. ОРЯС, 17, 1912, 3, с. 222.

[6] Вж. например ръкопис от XIV в. в ГИМ, Хлуд. 215.

можем да приемем като напълно възможно предположението, че е имало връзка между Киево-Печорската лавра и Сазавския манастир[7]. Известно е, че по време на Моравската мисия се развива преводаческа дейност. Но въпросът, кои от преведените тук текстове са проникнали направо от западните славяни в Киевска Русия и кои чрез посредничеството на България, до голяма степен остава открит. Навремето Соболевски направи интересни наблюдения за разпространяване на някои латински молитви и отделни латински жития в руски ръкописи[8]. Разликата обаче между западнославянското и българското пренасяне на паметници в началния период от разпространяването на писмеността в Киевска Русия е в това, че от западните славяни идват отделни текстове[9], докато от България идва *корпусът* от църковни (и не само църковни) книги и текстове[10]. Дълг на историческата наука е да освети, доколкото е възможно поради катастрофалното унищожаване на историческите извори, начина, по който корпусът на старобългарските ръкописни книги се е оказал в Киевска Русия, като това не трябва да се свързва само с емиграция на старобългарски книжовници на север или например със споровете около произхода на принцеса Ана и майката на Борис и Глеб. Процесът на преминаване на старобългарската книжнина в Киевска Русия има глобален характер; той явно по някакъв начин и от някого е бил официално регламентиран[11]. Даже и да приемем формулировката за Киевска Русия: „ориентация была греческой, письменность болгарской“[12], открит остава въпросът, защо и как българските писмени паметници се оказват там. Безспорно е обаче, че филологическите данни категорично доказват този факт. Именно като филолог Соболевски прави заключението: „Можем с решительностью утверждать, что Россия получила бóльшую часть того, чем владела

[7] Вж. Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 220; Флоровский, А. В. Чешские струи в истории русского литературного развития. — В: Славянская филология, 3. М., 1958, с. 222.

[8] Соболевский, А. И. 1. Церковно-славянские тексты моравского происхождения. Варшава, 1900 (отпечатък от Русский филологический вестник); 2. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. СПб., 1910. Същата работа вж. и в Сб. ОРЯС, 88.

[9] Тук не се засягат въпроси, свързани с източно-западнославянските контакти, които излизат извън рамките на писмеността.

[10] Известно е, че запазилите се исторически извори за древните българо-източнославянски културни взаимоотношения не отразяват истинското положение. Причините за това несъмнено се крият в масовото унищожаване на старите български книги и в това, че писмеността на източните славяни също силно е пострадала по време на татаро-монголското нашествие. Тези неблагоприятни обстоятелства поставят една завеса, която скрива действителните исторически процеси около покръстването на Русия. Но твърдения като това: „фактически отсутствуют какие бы то ни было исторические свидетельства о культурных связях между Болгарией и Киевской Русью“ (Успенский, Б. А. История русского литературного языка (XI—XVII в.). Budapest, 1988, p. 31.), са прибързани и говорят за непълно познаване на редица важни исторически изследвания, като работите на А. А. Шахматов, М. А. Оболенски, арх. Леонид, П. А. Лавровски, М. Н. Тихомиров, Ив. Снегаров, Б. Ст. Ангелов и др. (Вж. за това библиография в: Павлова, Р. Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи. С., 1979, 20—48).

[11] В никакъв случай не бихме могли да се съгласим с твърдения от рода на тези, че българските книги са се разпространявали в Киевска Русия неофициално, т.е. този процес е имал повече или по-малко случаен характер. Ако това беше така, в Русия щяха да се окажат отделни екземпляри, а не корпусът от книги.

[12] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 31.

Болгария".[13] Мнението на видния руски академик не е изолирано, това е общоприето положение в науката[14].

Заедно с ръкописните старобългарски книги в Киевска Русия идва един богат книжовен език, способен да служи като съвършен инструмент за писменост, култура и цивилизация[15]. Напоследък обаче главно от някои руски слависти започва да се изостря въпросът за характера на този език. Изтъкват се главно две положения: този език не може да се локализира етнически, тъй като през IX—X в. още продължавал периодът на общия праславянски език, а създаденият книжовен език е изкуствен и еднакво разбираем — съответно неразбираем за всички славяни, от които е бил използуван. Налага се поради това да се повтори, че през IX—X в. славянските езици, имащи общ произход, са били още по-близки, отколкото са сега. Но те вече са били формирани, като обособяването на славянските езици не започва само от V—VI до IX в., а фактически продължава едно много по-старо диалектно разслояване от периода на праславянския език. За това говорят древните различия между славянските езици на фонетично, граматично и лексикално равнище. Тези разлики засягат не отделни елементи, а езиковите системи като такива. Интересни са и семантичните разслоения, когато една и съща пълнозначна дума или даже служебна, като например първичен предлог[16], се е употребявала и в старобългарския, и в староруския народноразговорни езици, но с разлика в семантиката. Тези въпроси са проучени сравнително добре във фонетиката, докато за другите езикови равнища все още е направено твърде недостатъчно. Връщам се отново на твърдението, че през IX—X в. няма обособени славянски езици, а езикът е общ. В такъв случай изниква въпросът, защо същите изследвачи, които пишат това, усилено определят руски езиков пласт още в най-ранните преписани от старобългарски текстове ръкописи и не могат да избегнат извода, че в руските грамоти езикът още от самото начало е друг? *Нелогичността* при обвързване на двете твърдения — общ език: руски пласт в книжните текстове, различна езикова система в грамотите — е просто очевидна[17].

Старобългарският книжовен език, както е известно, има своите етапи на развитие, продължителността на които е различна (кратък етап във Византия, 22 години в Моравия и 7—8 години в Панония, *два века* в България). През трите етапа той има книжовни школи, центрове и книжовници, развитие на писмеността и определено съотношение на устна реч—книжовен език[18]. Особено важен за нашено изложение е последният въпрос. Старобългарският книжовен език има народна основа и книжовна съставка от синтактични и лексикални неологизми, създадени или въз

[13] Соболевский, А. И. Древняя церковнославянская литература и ее значение. Харьков, 1908, с. 136.

[14] Вж. изказвания по този въпрос в: Павлова, Р. Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи, с. 20—48.

[15] Вж. Havránek, B. Studie o spisovnem jazyce. Praha, 1963.

[16] Вж. Павлова, Р. Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским языком. С., 1977.

[17] Отричането на старобългарската етническа основа на книжовния език през IX—XI в. довежда някои автори до абсурдното твърдение, че терминът старобългарски език е приложим за българската езикова история от XII в., т.е. от XII в. нататък може да се говори за собствено български исторически езиков период.

[18] Вж. за това сериозната, логична и ясна статия: Дограмаджиева, Е. Своеобразие этапов книжного староболгарского языка. — Palaeobulgarica, 5, 1981, № 1, 55—61.

основа на собствени езикови средства, или въз основа на гръцки модели[19]. Народната основа на старобългарския език е невъзможно да се пренебрегне. През първия етап това е солунският говор, който са знаели първоучителите Кирил и Методий и който са издигнали до ранга на книжовен език. Напоследък към проучването на тези говори се прибавиха нови данни. Благодарение на изследванията в областта на българската диалектология беше установена значителна близост във фонетично отношение на източнобългарските и древните южни говори, между които са и говорите на Сухо и Висока в района на град Солун[20]. Благодарение на народната си съставка писменият език на Кирил и Методий вярно отразява фонетичните, граматичните и лексикалните особености на старобългарската устна реч, върху която е бил създаден[21]. През третия период от съществуването си (отново в България) този език разширява говорната си база за сметка на североизточните и югозападните старобългарски говори, което е свързано с богато развилата се културно-писмена дейност в двата големи културни центъра (Плиска—Преслав и Охрид — школите са повече). По такъв начин книжовният език стъпва върху широка старобългарска диалектна основа.

През Моравския и Панонския период несъмнено се извършват преводи, съставът на които, макар и в някои случаи да е спорен, но е известен на науката[22]. По отношение на езика нещата са по-сложни. Книжовният език на Кирил и Методий се пренася в друга устноезикова сфера — моравска и словенска в Панония. Този език тук несъмнено се обогатява, като разширява своето жанрово разнообразие. Но той идва в Моравия като сформирана вече книжовна система. Затова изниква въпросът — в Моравия и Панония сменя ли се системата в книжовния език на Кирил и Методий?[23] Защото въпреки близостта на езиците, както вече беше подчертано, в народноезиковата сфера съществуват не отделни различни елементи[24], а разлики в цялостната езикова „организация". Върху основата на моравските и словенските диалекти, както отбелязва Вечерка, не без римско влияние се оформя „устен културен диалект"[25]. Измества ли той

[19] Пак там, с. 59. Както е известно, старобългарският книжовен език се създава с умереното използуване на гърцизми, поради което не е съвсем точно да се говори за „буквализъм переводов с греческого" (Успенский, Б. А. Цит. съч., 43—44). Тук отново бих се позовала на Е. Дограмаджиева (пак там) и нейното цитиране на точното определение у Й. Влашек: съвършенството на стария книжовен език е не в усложняването, а в неговата разбираемост, ясност и чистота — вж. Vlášek, J. Struktura a typ staroslověnského písemnictví velkomoravského obdobi. — In: Československé přednášky pro VII mezinárodni sjezd slavistu (Varšava 1973). Praha, 1973, p. 140.

[20] Кочев, Ив. Старобългарските диалектни явления и понятието солунски говор. — БЕ, 37, 1987, № 3, 167—178.

[21] Твърденията на някои автори, че езикът на Кирил и Методий бил „старомакедонски", са продиктувани от политически мотиви или от невежество по отношение на българската история.

[22] Вж. Matějka, Z. Moravian Codification of the First Slavic Literary Language. — In: The czecho-slovac Contribution to World Culture. The Hage, 1964, 105—111.

[23] Дограмаджиева, Е. Цит. съч., с. 60.

[24] Вж. за тези разлики Бауэр, Я. Старославянский язык и язык жителей Великой Моравии. — In: Magna Moravia.Sbornik k 1100 výroči přiehodu byzantské mise na Moravu. Praha, 1965, 469—492.

[25] Večerka, R. Zur Periodisierung des Altkirchenslavischen. — In: Annales Instituti Slavici. Band 9. Methodiana. Beiträge zur Zeil und Persönlichkeit, sowie zum Schicksal und Werk des Hl. Method. Wien—Köln—Graz, 1976, p. 101.

старобългарския характер на Кирило-Методиевия език? На този въпрос много синтезирано отговаря Е. Дограмаджиева: „относительная непроницаемость книжного староболгарского языка (през втория етап — б. а., Р. П.) создавалась следующими факторами: а) дистанцией между системами староболгарского и старочехословацкого, респективно старословенского языков, б) стилистической функцией староболгарского языка в качестве книжного языка, в) фактом, что письменность создавалась книжниками, разговорная речь которых была староболгарским языком, или моравами и паннонцами, овладевшими литературным староболгарским языком, г) авторитетом первых переводов, д) авторитетом культурных деятелей — носителей староболгарского языка, е) официальным характером культуры, санкционированной князем и архиепископом“[26]. С други думи, не бихме могли да говорим за смяна на системата, а за нейното обогатяване, за прибавяне към нея на местен езиков пласт. В научната литература се сочат моравски черти в книжовния език, като: окончанието -ъмь в творителен падеж, префикса вы-, формите сѧть, ꙗзьство, вънѫжь[27] в старобългарските ръкописи. Б. А. Успенски, който се стреми да представи езиковите контакти между Киевска Русия и западните славяни, е изредил само 14 лексикални „моравизми“, някои от които са спорни и с по-късна хронология. Броят на моравизмите в различните изследвания естествено е по-голям от това, което сочи Успенски, но не бива да се забравя, че сравнителното изучаване на тази лексика и съпоставянето ѝ не само със съвременния български книжовен език, но и с говорите често налага корекции. Вероятно въпросът за изучаване на моравизмите в руските ръкописи се затруднява още повече и от това, че след Моравия писмеността през старобългарския период се развива две столетия в България, като местните книжовни норми явно доста изчистват моравските наслоявания. А в Русия книгите идват преди всичко от България, прекият им път от запад на изток е много по-ограничен.

Заедно с цялостния книжовен корпус в Киевска Русия се появява и старобългарският книжовен език, създаван продължително време преди покръстването на източните славяни, построен върху широка народнодиалектна основа, обработван от старобългарски книжовници и в старобългарски книжовни центрове и школи. Староруската писменост, както е известно, е запазила голям брой ръкописи, протографите на които са старобългарски или среднобългарски и които съдържат богат материал за историята на българския език. Неслучайно проблемът за разширяване на извороведческата база за историята на българския език за сметка на чужди преписи от български протографи се поставя като една от основните задачи на българската езикова история[28]. Това се налага още повече, като имаме предвид, че чуждите писмености и най-вече руската са запазили текстове,

[26] Дограмаджиева, Е. Цит. съч., с. 60.

[27] Пак там. Не си поставям за цел да описвам пълно различията между старобългарския и старочешкия език. Това не влиза в задачите на моето изследване. Тук се засяга принципният въпрос — дали моравското проникване е засегнало основно народната съставка на старобългарския език и неговата нормативност като *система*.

[28] Вж. Бернштейн, С. Б. Главни проблеми на историята на българския език. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. К. Мирчев. С., 1979.

които в българската писменост са безвъзвратно изчезнали[29]. Принципното положение за обогатяване на представите ни за историята на българския език въз основа на руските преписи ни заставя обаче да имаме предвид характера на писмеността в Киевска Русия. Там, както вече подчертахме, едновременно с появата на християнството широко се преписва корпусът от старобългарски книги. Създадените там ранни оригинални (също компилативно-оригинални, както и в България) агиографски съчинения, ораторска проза, поучителни слова се стремят да следват книжовната нормативност на старобългарските образци. Местните исторически съчинения включват и смесват книжовната и народната езикови струи, а Руската правда и грамотите в сравнение с останалите текстове стоят най-близо до народноразговорния език. Езикът на Руската правда съдържа сравнително неголям книжен пласт[30]. Това обикновено се обяснява с убедителния факт, че Руската правда „фиксирует, видимо, древнейшее обычное право восточных славян и отражает тем самым дохристиянскую и дописьменную традицию: письменная передача закрепила текст уже сложившийся в устной форме"[31]. Фактът, че Руската правда е могла да бъде написана на некнижен, макар и непокриващ се изцяло с народноразговорния, език[32], според Успенски става прецедент, който разширява своите граници и обхваща деловите текстове, т. е. грамотите[33]. К. -Д. Зееман, който разглежда въпроса за езика на грамотите на много по-широка европейска основа, обяснява този факт с това, че като юридически документи грамотите е трябвало да бъдат огласявани, а това е изисквало да бъдат разбираеми за слушателите[34], т. е. не само в Русия, но и в други страни езикът им е бил „процесуално" актуализиран.

Споменаването на Руската правда и грамотите има за цел по-пълното представяне на характера на писмеността в Киевска Русия, но езикът на тези текстове[35] може да засяга само донякъде нашия анализ, тъй като в някои случаи може да бъде използуван за сравнения. Във връзка с изучаване на езика на Петровите слова централно място заемат езиковите особености в руските църковни текстове[36]. Голямата част от църковните текстове в

---

[29] Павлова, Р. 1. Староруските писмени паметници за историята на българския език. — БЕ, 30, 1980, № 4; 2. Некоторые проблемы. . . Езикови изследвания в такъв аспект се извършват в Езиково-текстологическата лаборатория при Софийския университет.

[30] Вж. за това Селищев, А. М. Избранные труды. М., 1968.

[31] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 81.

[32] Б. О. Унбегаун подчертава, че едновременната употреба на книжовния „църковнославянски" и административния език (има се предвид езикът на юридическия паметник „Русская правда") е една оригинална черта в руското езиково развитие. „Подобного противоположения не было ни у западноевропейских, ни у западнославянских народов — поляков и чехов." — Unbegaun, B. O. Selected papers on Russian and Slavonik philology. Oxford, 1969, p. 314.

[33] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 85.

[34] Seemann, K.-D. Die Diglossie und die Systeme der sprachlichen Kommunikation im alten Rußland. — In: Slavische Studien zum IX Internationalen Slavistenkongress in Kiev 1983. Köln—Wien, 1983.

[35] Известно е, че освен „църковнославянския език" някои автори издигнаха езика на деловата писменост до ранга на втори книжовен език в Русия, което е трудно доказуемо.

[36] За езика на руските църковни паметници още от XI в. най-често се използува терминът „църковнославянски език" (понякога с допълнението руски църковнославянски). Други учени (включително и българската традиция) предпочитат термина руска редакция на старобългарския език. Напоследък обаче особено след развитието на науката текстология терминът редакция се оказа семантично претоварен, още повече че някои изследвачи продължават да го използуват и в археографията.

Киевска Русия са руски преписи от български преводни или оригинални съчинения[37]. Тези паметници се ползуват там със статута на носители на съвършената божествена истина. Те получават висок социален престиж и се възприемат като образци, които трябва да бъдат копирани. Известно е, че в България се превеждат и създават не само църковни, но и светски произведения, поради което старобългарският език е не само сакрален, той е език на старобългарската култура. Интересно е, че в Русия дошлите от юг светски паметници се „оценяват" от социума, както и църковните — като езиково високо престижни.

Затова, че мотивът за свещеност на текста е бил силен и реално действуващ фактор при преписване от руските (и не само от руските) книжовници на църковнорелигиозните ръкописни книги, на отделни съчинения и др., има редица доказателства:1. Съпоставката на запазилите се едни и същи текстове в старобългарски и среднобългарски ръкописи със съответните руски преписи доказва стремежа към буквално преписване. Това показват и словата на Петър Черноризец, които са стигнали до нас както в руски, така и в български (респективно и в сръбски) преписи. 2. Акростихът в старобългарската (както и във византийската) литература е предпазвал текста от по-късни текстуални изменения. Последните много важни открития в областта на старобългарския акростих[38] потвърждават положението за стремеж към точно копиране. „Както е известно, фразата-акростих, вграждана в каноните, е относително най-устойчивата, най-трудно променяща се част от текста на произведението, в което е вплетена, поради това, че отделните букви на акростиха се свързват в думи едва когато бъдат събрани заедно от началото на тропарите."[39] 3. Понякога сведения за преписване „слово в слово" ни дават самите преписвачи. В това отношение твърде интересна е приписката на руския книжовник Митя, която, макар и оставена в сравнително по-късен ръкопис (от XV в.), има принципно значение за техниката на преписване през Средновековието. Приписката се намира в ръкопис от Погодинската сбирка, № 968. Писачът съобщава, че е преписал ръкописа във Велики Новгород от „старые книги болгарьские" през 6999 г. (1489). Работата си той извършил по заповед на дякон Григорий, който му наредил да преписва дума по дума: „писати есми велел слово в слово" (л. 222 б)[40]. Съобразяването с мотива за свещеност на текста обаче, колкото и важен да е бил, не е изчерпвал изцяло действуващите при преписване на старобългарските писмени паметници принципи, защото старобългарският език е трябвало да се използува в близка, но не идентична

[37] За състава на преминалите в Русия старобългарски паметници вж. Гудзий, Н. К. Литература Киевской Руси. М., 1958, с. 24 и др.; Мошин, В. Цит. съч., 52—53.

[38] Попов, Г. 1. Из текстологичната проблематика на славянския триод. Новооткрити творби на Константин Преславски. — В: Славянска палеография и дипломатика. Доклади и съобщения от Семинар по славянска палеография и дипломатика в София през 1979 г. CIBAL, 72—86; 2. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски. — БЕ, 32, 1982, №1, 3—26; 3. Триодни произведения на Константин Преславски. — Кирило-Методиевски студии, 2, 1985; Кожухаров, Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. — Литературна история, 12, 1984, 3—19.

[39] Кожухаров, Ст. Цит. съч., с. 7.

[40] Приписката е публикувана от Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, и от Павлова, Р. 1. Некоторые проблемы. . ., с. 36; 2. Вопросы изучения древнеболгарского литературного языка в Киевской Руси в начальный период ее христианизации. — Die slawischen Sprachen, 19, 1989, p. 92.

езикова среда. Това създава предпоставки за възникване на руска редакция на старобългарския език.

Б. А. Успенски, като подчертава, че „църковнославянският език" е бил „заимстван отвън", смята, че този език „достатъчно бързо" започва да се възприема като „кодифицирана разновидност" на разговорния език[41]. Тази формулировка не може да се приеме като точна. Старобългарският книжовен език в съотношение с руския народноразговорен език съдържа: 1. общ езиков фонд, който е свързан със славянския им произход; 2. фонетични, словообразователни, граматични и особено лексикални различия от разговорната езикова система; 3. литературна обработка въз основа на собствени или чужди езикови средства. Ако още от XI—XII в. разпространилият се в Киевска Русия старобългарски език беше станал кодифицирана разновидност на местния разговорен език, би трябвало източнославянските книжовници при запазване на общия за двата езика фонд (1.) последователно да заменят с местни езикови средства различията от първия тип (2.) и евентуално да осъществят някаква намеса относно различията от втория тип (3.). Но точно така не е станало и не е можело да стане поради силно действуващия мотив за свещеност на старобългарските текстове. Но какво все пак е станало и защо? Още в самото начало важно значение започва да играе свързаното с богослужението руско църковно произношение. Тъй като богослужебните текстове е трябвало да се четат, т. е. да се произнасят, нормите на църковното произношение се оформят в Киевска Русия твърде рано. Тези норми, както сполучливо обяснява А. А. Шахматов, стават за книжовниците задължителни: „Переписчики, контролируя списываемые оригиналы известным им церковным произношением, произношением для них авторитетным, для них самих обязательным, стали отступать при переписке от своих оригиналов."[42] Според Шахматов руските преписвачи са били убедени, че: „отступают в пользу церковного языка, не заботясь о том, что вместе с тем эти отступления сближали письменный язык (в некоторых чертах) с живым народным произношением"[43].

Нормите на църковното произношение стават постепенно и правописни. В графиката на руските ръкописи от XI в. обикновено се забелязва вариативност[44], докато от XII в. ортоепичните норми стават и ортографични[45]. Затова от XII в. нататък е справедливо да говорим за пласт от нормативни русизми, който влиза в системата на книжовния език в Киевска Русия. Същевременно в източнославянските ръкописи от периода, който разглеждаме (XI—XIV в.), се срещат и друг вид русизми, които имат ниска

[41] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 18.

[42] Шахматов, А. А. Курс истории русского языка. Т. 1. СПб, 1910, с. 191.

[43] Пак там. След Шахматов Н. Дурново също определя ролята на църковното произношение като водеща в изработването на определени норми в източнославянските ръкописи. Вж. Дурново, Н. 1. Славянское правописание XI—XII вв. — Slavia, 12, 1933, № 1—2; 2. Русские рукописи XI—XII вв. как памятники старославянского языка.—Јужнословенски филолог, № 4—5, 1925—1926; № 6, 1926—1927. Богат материал съдържа дисертацията на Х. Лънт (1950 г.), издадена фототипно от Международното издателство за микрофилми, 1980 г., и книгата на унгарския славист Тот, И. Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI — начале XII вв. С., 1985.

[44] Вж. конкретни данни при анализа на материала, а също в посочените трудове на Н. Дурново, Х. Лънт, И. Тот и др.

[45] Не във всички случаи ортоепичното правило става и правописно. Така е например с фрикативното г в църковното произношение, което почти не намира отражение в правописа.

честота на употреба, плод са на нерегулирана намеса, на невниманието, на някои „грешки" на преписвачите. Тези русизми могат да се определят като *явления на един или друг препис, а не на правописната нормативност*. Б. А. Успенски, като сумира този вид русизми, ги квалифицира като „различия между църковнославянския и руския език"[46], т. е. като разлики между нормирания книжовен език и народноразговорния (елементи от него) език на източните славяни. Сближаването на старобългарския език с някои черти на разговорния език в Киевска Русия и най-вече общият за двата езика фонд прави книжовния език добре разбираем за източните славяни. Справедливо е твърдението, че той пуска в Русия дълбоки корени и се употребява продължително време, като има своите исторически изменения и развитие[47].

Нормативните, както и ненормативните (редките) русизми, са интересни за историята на руския език. За целите на това изследване обаче е важно не само да се определи какъв е пластът на русизмите в словата на Петър Черноризец, но и да се види дали те могат да дадат поне някаква информация по интересуващия ни въпрос — *преписани ли са творбите от древни български протографи или не*. Според археографските данни най-старият препис е от края на XII — началото на XIII в., някои преписи са от XIII в., но голямата част от разглежданите преписи са от XIV в., т. е. това е времето, когато нормативните русизми са вече последователно представени в ръкописните книги.

НОРМАТИВНИ РУСИЗМИ В ПРЕПИСИТЕ НА ТВОРБИТЕ НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ ДО XIV В.

НОСОВКИ

Важна за отговор на въпроса, дали словата[48] на Петър Черноризец в руската писменост са преписи от старобългарски протографи, е картината с правописа на юсовете и по-скоро на техните руски застъпници. Известно е, че назалните гласни в диалектите на източните славяни губят своето носово произношение, като се заменят съответно с ** Ǫ > и, ** Ę > А. Последователното смекчаване на съгласния пред звука, развил се от **ę*, се представя по следния начин **tę > *tä > *t'a*[49]. Загубването на ринезма в източнославянските говори се отнася към периода преди X в., а някои изследвачи смятат, че процесът е протекъл преди IX в.[50] Поради това още в най-ранните запазили се ръкописи от XI в. липсата на ринезъм в родния език на преписвачите

[46] Успенский, Б. А. Цит. съч., 154—211.

[47] В руската (и не само в руската) научна терминологична традиция за този език се използува терминът църковнославянски. Тълкуването, че „църковнославянски език" — това е късно понятие, което се свързва с дошлите от Русия в България църковни книги (от XVII в. нататък), доколкото ми е известно, е доста изолирано.

[48] При цитиране на конкретния езиков материал използувам преписите: СП по Тр. 12 (XII—XIII в.), ПСД по Хлуд. 30 Д (XIV в.), СВЖ и ССВ, както и СДП и СПН — всички преписи от XIII и XIV в., с които разполагам.

[49] Горшкова, К. В., Хабургаев, Г. А. Историческая грамматика русского языка. М., 1981, с. 53.

[50] Пак там.

обикновено се вижда. В графиката на ръкописите от XI в. се наблюдава вариативност. В Остромировото евангелие според Н. Дурново срещу повече от 2000 случаи с правилна употреба на ѫ, ѭ има около 300 примера с погрешно писане на тези букви или замяната им с други[51]. Подобна е картината в 13-те слова на Григорий Богослов, в Изборника от 1073, Изборника от 1076 и др.[52] В Архангелското евангелие, както е известно, има няколко почерка: първият — от л. 1 до 76б, вторият на Мичка е от л. 77 до 175а, третият — л. 175—177, четвъртият — на л. 177 б е от XIII—XIV в. и петият почерк от XII в. е на л. 178—178 б. Първите три почерка (на третия принадлежат само няколко листа) са от 1092 г. В първите два основни почерка (л. 1—76 б и л. 77—175 а) има разлика в писането на ѫ, ѭ или на руските му застъпници. Докато Мичка е оставил ѫ само в месецослова (9 пъти в думата сѫбота), а в останалите случаи вече е прокарана старорускатa ортографична норма, първият анонимен преписвач често запазва знака на голямата носовка на етимологичното и̇ място или я пише на мястото на етимологичното оу[53].

От XII в. нататък ѫ, ѭ стават особеност на графиката, а не на правописа. Смята се, че знакът на йотираната голяма носовка ѭ изчезва към средата на XII в.[54] Знакът ѫ се среща и в ръкописи от XIII в. по-последователно (например в Симоновския псалтир от 1270—1296)[55] или рядко (например в Пандектите на Никон Черногорец по преписа Синод. 836).

Въз основа на прегледа и анализа на целия материал в преписите на Петровите творби до XIV в. бихме могли да извлечем следните правила, които са следвали старорускитe писачи:

А. Пиши ѹ, ю вместо ѫ, ѭ. Това правило е отразено в коренна морфема, в 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. при глаголите от сегашно и просто бъдеще време, в окончанието за вин. пад. ед. ч. на съществителните от *a-, ja-* основи и твор. пад. ед. ч. на съществителните от *a-, -ja-, ĭ* (ж. р.)-основи и някои местоимения, а също и в сегашните деятелни причастия, отнасящи се към глаголите от първите три спрежения. В коренни морфеми ѹ стои вместо етимологичното ѫ, например в основите: сѹд-, мѹк-(мѹч-), блѹд-, пѹт-, рѹк-, глѹб-, мѹдр-, мѹж-, недѹг-, ѹтроб-, (при)ступ-, бѹд-, сѹт-, супротив- и др. По заместниците ѹ, ю вместо ѫ, ѭ в глаголните окончания се вижда правилна употреба на носовките в българските протографи. Внимание заслужават формите на глагола имѣти, в 3 л. мн. ч. неколкократно се среща имѹть < имѫть, но в ПСД един път е употребено имать, вероятно от имѧть. Обаче примери с ѧ във формите на имѣти не са чужди на старобългарските ръкописи, например в Енинския апостол глаголът имѣти в 3 л. ед. ч. и в причастия от него с изключение на една причастна употреба се пишат с ѧ[56].

---

[51] Дурново, Н. Русские рукописи. . ., с. 88.

[52] Вж. обилен конкретен материал в цитираните трудове на Х. Лънт, И. Тот, Р. Павлова.

[53] Павлова, Р. К вопросу о древнейших культурно-письменных болгаро-русских контактах. — В: Сборник по случай 1100 години от покръстването на Русия. Сегед (Унгария) — под печат. Използувани са данните от пълната езикова картотека на Архангелското евангелие, която се намира в Езиково-текстологичната лаборатория на Софийския университет. Картотеката беше изработена от к.ф.н. Т. Славова.

[54] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 102.

[55] Пак там.

[56] Вж. Мирчев, К., Хр. Кодов. Енински апостол, старобългарски паметник от XI в. С., 1965, с. 206. Вж. също Wijk, N. v. Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. Berlin und Leipzig, 1931, p. 234.

К. Мирчев след Ван Вейк обяснява явлението чрез граматична аналогия: „в тия форми трябва да виждаме всъщност влияние на формите на ѵндѣтн“[57]. В ПСД по веднъж са употребени формите лжѹть и лжють и два пъти лжю. Няма случаи, които да подсказват евентуална замяна на жѫ с жа, която, макар и рядко, е възможно да се срещне в старобългарските ръкописи и отделни надписи, например в Асеманиевото евангелие[58], в глаголни, причастни форми и във вин. пад. на съществителните: помажать нб҃са Мк 16. 1, 11d 28; лыжаште мене ради Мат. 5: 11, 113d 17; гл҃ѣтъ льжа Иоан. 8: 44, 21a 11. В Бесарабските надписи от X в. писано бо есть поража пастъира и раздатъ са о҃ца[59]. Според Й. Заимов процесът се развива като -жѫ > -жѭ > -жа[60]. Но -жю в ПСД явно отразява по-стара традиция за мекотата на ж в руския изговор. Същото се наблюдава и във формите за вин. пад. на съществителните лъжю ПСД СВЖ (Пог. 59, Тип. 153, AI 264, Тр. 11), тажю СВЖ (Пог. 59, Тип. 153, AI 264), дшю ПСД, лнснцю ПСД, тронцю СП, които впрочем са порусен вариант на лъжѭ, дѹшѭ, лнсницѭ, тронцѭ. През XIV в. ж, ш вече затвърдяват в руския език, което е намерило отражение във варианта дшѹ.

Интересна е формата на съществителното за вин. пад. ед. ч. житница, която се среща в ПСД. Например: како бѣша своа житница рашнрнлн (Хлуд. 30Д). Същата форма е запазена и в преписа на ПСД от XVI в. в F I 4: како быша своа житница рашнрнлн. Винителната форма житъница вместо житъницѫ се среща във втория крепчански надпис от края на X — началото на XI в.[61]: сн оу цр҃къве житъница сътворитъ. Подобни примери се срещат още в Синайския псалтир 131.15: къдовницѣ его блъствоуа бц҃ѭ, а в Енинския апостол 25a 4 вм. бц҃а е употребено [сщ҃е]нне стыа бц҃ѫ. Тълкуване на явлението намираме у Б. Велчева[62].

Б. Преписвачите на съчиненията на Петър Черноризец са се съобразявали и с друго правило: Пиши а след мека съгласна без ж, ш, ч. Правилото се прилага последователно в коренна морфема, в сегашните деятелни причастия, образувани от глаголи на четвърто спрежение, в някои суфикси, в глаголи, именни и местоименни окончания. Например в СП: ндрдь, распатне, ѵндаще, смотрящнн, славаще, хотаще, творать, сътворать, нма, трца, о҃ца, бц҃а и др. В ПСД: ѿтажемъ, клатвы, тажцн, тагостью, въспать, всакъ, тажкы, раду, лачемъ, лачеть, зать, нзатн, памать, десатеро, градете, отходаще, творащс, преобндаще, вѣдуще, хотащема, молащемъ, мнашь, стыдашн са, всевндащаго, сѣдашу, възрашу, зрашому, любашу, бѣдашу, болашн, мыслаще, лѣнаще са, ѵндаще, морашнын, оумнлаще, благотына, хота, дъжда, раста, гнезда са, мна, сѣда, помна, казна, козлата,

[57] Мирчев, К., Хр. Кодов, Цит. съч., с. 206.

[58] Вж. Vaillant, A. Manuel du vieux slave. Paris, 1948, p. 47; Kulbakin, St. Le vieux Slave. Paris, 1929, p. 50.

[59] Смядовски, Ст. Текстова и езикова характеристика на българските кирилски надписи до XV в. Дисертация, машинопис. С., 1989, с. 168.

[60] Заимов, Й. За смекчаването на съгласните и за замяната на носовките в Асеманиевото евангелие. — Palaeobulgarica, 7, 1983, № 3, с. 57. Явлението се смята за характерно в старинни български говори в Южна Македония, Родопите и Беломорието от края на IX и началото на X в., а сега преди всичко е познато в мизийските говори. Вж. Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 168.

[61] Смядовски, Ст. Цит. съч., 304—305. Там и подробна библиография за надписа.

[62] Велчева, Б. Праславянски и старобългарски фонологически изменения. С., 1980, 105—112. Също: Константинова, В. Скалният надпис от с. Крепча, Търговищки окръг (Езикови бележки). — Год. СУ. Фак. слав. филол., 74, 1985, № 3, с. 88; Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 169.

мнать, творать, угасать, гробать, родать, радать, помыслать, оузрать, кротать са и др. В СВЖ: градеть, тажцн, всакого, матежнницн, тажко, тажу, взати, хотацин, молаще са, любацимъ, молацимъ, ненавиндацимъ, творацимъ, хвалаще са, томаще, зломыслацимъ, зраще, виндаще, хотаще, животворацімъ, вза, любать, даdать, мнать, творать, вола, вса, та и др. В ССВ: всако, драхлъ, стажанна, твораще, хотацему, хотаща, хотаще, томаще, твора, любать, хотать, презрать, цадать, вола, вса, ма и др.

Думата проклатне СП Тр. 12, макар и да се е получила чрез порусяване на малката носовка, е написана с нехарактерното за руския език твърдо л, каквото има още в дѣлъма СП, велмн СВЖ, нѣлзѣ СВЖ, Тр. 11. Така е в Пог. 59, AI 264, в Тип. 153 — нѣльзѣ; в ПСД — лзѣ, нѣлзе, келмаже, дѣлма, на ползу, полза, т. е. в групите лм, лз. Писането вельмн е изключение — СП. Известно е, че затвърдялото л се среща в старобългарските текстове, например в Битолския надпис на Ив. Владислав[63], също в Енинския апостол: възлоубн 23б, възлвбенн 22а, блоудѣте 3а.

Думата проклатнѥ, също рефлексът ма≺ма (ССВ Пог. 59) са отклонения, защото писането на ѣ, л след меки съгласни (без ж, ш, ч) е рядкост и може да се тълкува като графична за определен препис особеност и няма ранг на правописно правило. Поради това констатацията на някои изследвачи: „в целом мы можем констатировать, что в случае юсов орфография русско церковно-славянских рукописей ориентирована на произношение“[64], по този пункт (ѧ след мека съгласна) не е съвсем точна.

В. След шушкавите ж, ш, ч преписвачите на словата са се съобразявали с правилото: Пиши а вместо ѧ, ꙗ. Този правопис е прокаран последователно в коренна морфема, в глаголни, причастни и именни форми, например в СП: часто, да быша, оуставнша в ПСД: прнчастнкы, нночадого, чада, чадъ, еднночадү, частнмъ часто, прнчастнмъ са, быша, дша (род. пад. ед. ч. вм. дшꙗ); в СВЖ: собраша, оуслышаша, смѣжнша, вздержаще са, надежа (род. пад. ед. ч.); в ССВ: розумѣша, ндоша, хотѣша, смнрнша, повѣдаша, покорнша, створнша, нзволнша, быша. Писането на аористно окончание ша≺шꙗ е редовно явление. Няма случаи на евентуално отражение на аористното окончание -шѫ, което се среща често в среднобългарските паметници.

Г. Материалът подсказва още едно правило: Пиши ꙗ вместо ꙗ след гласна и в началото на думата. Например в СП: ꙗзыкомь; в ПСД: хапаꙗ, подаꙗ, даꙗ, вѣцаꙗ, боꙗ са; в СВЖ (СБУ): мнлуꙗ, дарuꙗ, просвѣцаꙗ; в ССВ: снаꙗ, просвѣцаꙗ. Примерите не подсказват евентуално писане в протографите (в причастните форми) ѫ вместо ꙗ, което като явление е възможно да се срещне в някои старобългарски ръкописи, например в Синайския евхологий. Във формите за род. пад. ед. ч. и вин. пад. мн. ч. на прилагателните и на някои местоимения старобългарското ꙗ след гласна се пише в преписите на словата като ꙗ (в народноразговорния руски език в тези случаи е било окончанието -ѣ). Например в род. пад. ед. ч. ж. р. СП: прѣстыꙗ, вѣчьныꙗ; ПСД: грѣховныꙗ, законьныꙗ, какоꙗ, нензреченыꙗ, худыꙗ, нензгланыꙗ; СВЖ: срчныꙗ, бнꙗ; ССВ: великыꙗ, стыꙗ, вѣчныꙗ, временьныꙗ, бнꙗ. Вин. пад. мн. ч. СП: недѣльныꙗ; ПСД: стыꙗ, многыꙗ, неподобнаꙗ, какаꙗ, льстивыꙗ, студеныꙗ, злыꙗ, мртвыꙗ, омраченыꙗ, слабыꙗ, другыꙗ,

[63] Заимов, Й. Битолски надпис на Иван Владислав. С., 1970, с. 89.
[64] Успенский, Б. А. Цит. съч., с. 103.

чюжаѧ, стѣѧ, грѣшныѧ, срⷣныѧ; СВЖ: вѣчныѧ, мирскаѧ, грѣховьнаѧ. Местоимения в род. пад. ед. ч. ПСД: своѥѧ, оноѧ; ССВ: сеѧ, оноѧ, своѥѧ. Вин. пад. мн. ч. СП: своѧ, кыѧ; ПСД: своѧ, сиѧ, нашѧ, СВЖ: своѧ. Анафоричното местоимение ꙗ в род. пад. ед. ч. ж. р. се променя от ѥѧ в ѥѧ, например: и самѣ покорѩшѧ сѧ лестью ѥѧ (ССВ). Така е и във вин. пад. мн. ч. м. и ж. р., където ꙗ се проецира в ꙗ: обачѥ дасть и заповѣдь . . . да дьржѧть ꙗ оу себѥ къ сⷣцѣ и сътворивъ ꙗ спсѣть (СП), пекуть сѧ како ꙗ бы оукротити (ПСД), и послушатъ ꙗ створити (ПСД), но аще хощете искусити и и внити в ꙗ (ССВ), и оставѣ ꙗ правда в своѥи волѝ бытѝ (ССВ, СПН).

Ако обобщим обилния материал, който илюстрира правилата в употребата на юсовете и по-скоро на техните застъпници в руските преписи на словата, можем да видим състоянието на носовките в протографите. Тези протографи показват една древна картина. Фактът, че носовките са се употребявали в тях правилно и че редките изключения са познати и по старобългарски ръкописен и епиграфски материал, потвърждава извода, че словата са *преписи* в староруската писменост, а в българската те несъмнено имат древен произход.

ЗАСТЪПНИЦИ НА **tъrt, *tъlt, *tьrt, *tьlt*

Обикновено е прието да се смята, че рефлексите на общославянските съчетания **tъrt, *tьrt, *tъlt, *tьlt* дават различни резултати в староруския и старобългарския език. Като изходно се приема положението, че за старите руски говори е характерна последователността -ър-, -ьр-, -ъл-, -ьл-. След старобългарския езиков материал, който приведе Ив. Гълъбов, като използува данни от първобългарски паметници, писани с гръцко писмо, от българската топонимика в Румъния и от някои старобългарски писмени паметници[65], би могло да се приеме, че „в този пункт по говорите е имало също различия, а най-вероятно и колебания“[66]. Ив. Гълъбов даже уточнява, че ареалът на примерите от типа на смьрть, пълт и др. е обхванал не само говорите около старата българска столица, но е стигал далеч на север от Дунав[67]. В духа на тази констатация съществува теоретична възможност да се предполага, че и в някои от протографите на словата би могло чрез правописа на разглежданите съчинения да е отразена подобна говорна старобългарска особеност. Но такова предположение фактически е недоказуемо, тъй като запазилите се преписи са от XII—XIII в. (СП в Тр. 12), в някои пролози от XIII в. и в по-голямата си част — от XIV в. Това е време, когато правилото „пиши -ър-, -ьр-, -ъл-, -ьл- (след изясняване на еровете -ор-, -ер-, -ол-, -ел-)“ е вече общовалидно в руската писменост за разлика от написаните през XI в. (някъде XI—XII) ръкописи, където у различните преписвачи се срещат два варианта (-ръ-, -рь-, -лъ-, -ль- и -ър-, -ьр-, -ъл-, -ьл-)[68]. Затова примерите с рефлексите на праславянските съчетания

[65] Гълъбов, Ив. Старобългарски език с увод в славянското езикознание. С., 1980, с. 61, 91, 106, 128.

[66] Пак там, с. 128.

[67] Пак там, с. 91.

[68] Вж. примери в работите на Н. Дурново, Х. Лънт, И. Тот, както и в цитираните от тези автори други изследвания. Вж. още: Павлова, Р. 1. Източнославянски езикови особености в Изборника от 1073 г. — В: Симеонов сборник по Светославовия препис от 1073. С., 1991,

**tьrt, *tьrt, *tьlt, *tьlt* в преписите на словата са интересни преди всичко за историята на руския език. В тях последователно е отразен вариантът, който е съвпадал с църковното и народното произношение. В преписите на СП в Тр. 12 (XII—XIII в.), на СДП в Fп I 47 (XIII в.), Тип. 173 и на СПН в Тип. 173 (XIII—XIV в.) еровите гласни още не са прояснени. Например в СП: оскверънитъ са, дьржитъ, дьржати, неоудьржанна, въздьржан са, пьрвала, пьрвое, съвьршенъе, сльзамн. В СДП по преписа в Пролога Fп I 47 е спазено същото правило: пьрвыхъ, пьрвое, чьтога, въздьржаще, скверънъима, тьрпѣ, тьлчемь, сльзы. В преписите на СДП и СПН в Тип. 173 преобладават с някои изключения примерите без изясняване на еровете. В СДП: пьрвыхъ, пьрвое, въздержаще, тьрпѣ, тьлцѣмь, сльзы. В СПН: пьрвое, w҃вьрогша, w҃вьргуть, скверна, дьржатн, дьржаще. ПСД по Хлудовия препис от XIV в. е запазило отделни случаи без изясняване като следа от по-стара традиция, но примерите с изясняване господствуват. Например: кормить, скорбь, скорбнмъ, полнн, дьржатн, держатн, держаще, оудьржанѣъ, въздержаще, стерпѣвше, долготерпѣные, первын, нсперва, первын, пьрвын, пьрѣые, первое, пьрвыхъ, перси, персъхъ, скверпахъ, нескверньнъ, нстергнулъ, волкомь, волкы, волцн, слезы, сльзы. Само думата стръжа прави изключение от правилото. Вероятно тя е била чужда семантически на руския преписвач, поради което е останала непроменена. Най-ранните преписи на СВЖ и ССВ са от XIV в., когато в посочените съчинения писането с прояснени ерове става всеобщо (в народноразговорния език еровете се изясняват през XII—XIII в.). В СВЖ се срещат основите скорѣ-, черн-, перв-, держ-, мерзък-, скверн-, терп-, толст-, а в ССВ перв-, держ-, скверн-, отверг-, долж-. В българските преписи на СПа в Берлинския сборник и на СВЖ в Рилския ръкопис 2/25 естествено последователно е отразена нормата -ръ-, -рь-, -лъ-, -ль-.

Съчетанията **dj, *zdj, *zgj, *zg', *tj*

Показателни също за историята на руския език са и примерите с рефлекса на праславянското съчетание **dj*. Старобългарските застъпници на **dj, *tj*, които отразяват една от най-характерните и специфични черти от говора на българските славяни, са коментирани неведнъж. Известно е, че българското застъпване на **dj* се явява като жд, докато при източните славяни застъпникът е ж. В старите руски ръкописи от XI в., преписани от старобългарски протографи, жд< **dj* е често явление. Но по-късно (от началото на XII в. нататък) писането на ж < **dj* благодарение на църковното произношение става нормативно. Така е и в словата на Петър Черноризец. В СП намираме наслажатн са, в ПСД — ражаютъ, раженнн, дажь, повѣжь, в СВЖ — внжь, наслажають, внжю, надежа, одежею, стражють, в ССВ — чловкоугоженнке, внжю, одежа, нужа. Същото правило е отразено и в преписите на СДП и СПН от XIII в., където срещаме раженнкемь, оувѣжь, одежа, пръже.

Прави впечатление, че освен ж<**dj* думата може да съдържа и друг русизъм, но, от друга страна, русификацията може да се ограничи с ж<**dj*, например формата за род. пад. ед. ч. надежа (СВЖ), в която няма руското окончание ѣ, като окончанието ѧ е механически рефлекс на старобългарското окончание ѩ.

151—154; 2. К вопросу. . . В публикацията има примери от Архангелското евангелие, където руската норма вече е прокарана.

Известно е, че съвременният руски книжовен език е запазил над 350 лексеми с българизма жд<*dj[69], които са се укрепили главно благодарение на процесите от XV в. нататък, т.е. на влиянието на търновските правописни норми по време на второто южнославянско влияние.

В историята на руския език застъпниците на *dj, от една страна, и на *zdj, *zgj, *zg' (пред предни гласни), от друга страна, показват разлики. В църковната писменост, както вече бе посочено, от началото на XII в. нататък благодарение на църковното произношение правописното правило ж <*dj става нормативно. В ръкописите жд<*dj не се изключва изцяло, но подобно писане може да се тълкува вече като периферно за нормата явление. Застъпниците на *zdj, *zgj, *zg в староруските ръкописи могат да показват разнообразие: жг, жч, жжд, жщ, жьщ, жщж, щ, зщ, зжч, зж, зждж, здъщ и др.[70] Но руските преписи на Петровите слова не дават възможност да се види подобна вариативност. Впрочем подобни застъпници са доста спорадични в руската писменост и не би могло да се говори, че притежават ранга на нормативност.

Руското църковно произношение възприема като нормативно шч на мястото на *tj и *kt (пред предни гласни). Смята се, че и графемата шт[71], която се среща в ранните руски ръкописи, също се е четяла като шч. Върху това убедително писа Х. Лънт, като отбеляза, че в Изборника от 1076 г. писачът Йоан често употребява шт, но при пренасяне на думата, каквато е например поѵш-ченнемь[72], произнасянето на шч се вижда много добре. За четенето на щ като шч можем да съдим и от писането му на мястото на -сч-, което след изпадането на еровете съвпада по произношение с шч. В ССВ се среща също такъв пример — нщезнеть, макар че по-често е нсчезнеть.

След А. М. Селищев в науката бе възприето обяснението, че руските книжовници са усвоили книжовното произношение шч на мястото на *tj, *kt от своите учители със западнобългарски произход[73]. Действително застъпникът шч на мястото на *tj и *kt е представен в съвременните западнобългарски (не само от географската област Македония) говори, но освен тях се среща и в други, например югоизточни български говори[74]. За

[69] Вж. Филкова, П. Слова с сочетанием жд (из *dj) в истории русского литературного языка. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 12, 1968.

[70] Вж. за това Шахматов, А. А. Очерк современного русского литературного языка. Изд. 2. М.—Л., 1930, 179—180, 321, 322; Чернышев, В. Н. Избранные труды. Т. 2. М., 1970, с. 379; Дурново, Н. Очерк истории русского языка. М.—Л., 1924, с. 105; Lunt, H. G. On the Izbornik of 1076. — In: Studies in slavic Linguistics and poetics in Honor of Boris O. Unbegaun, New York, 1968, 71—72; Успенский, Б. А. Цит. съч., 103—105.

[71] Б. А. Успенски пише, че шт се затвърдява в северните руски ръкописи, докато шч (щ) е характерна за южните ръкописи. Писането с шт авторът обяснява с влиянието на „старославянските", т.е. старобългарските ръкописи от типа на Супрасълския сборник, а шч според него се е закрепило, тъй като: „входило в корреляцию с жч как обозначением аффрикаты [ždž] — Успенский, Б. А. Цит. съч., 108—109. Освен тези разсъждения на Успенски трябва да се имат предвид и някои факти, свързани със старобългарските писмени традиции, още повече че ранната кирилица вероятно не е имала буква щ — вж. за това Велчева, Б. Цит. съч., с. 33.

[72] Lunt, H. G. Цит. съч., с. 70. Според изчисленията на Л. Жекова в 84 % от случаите Йоан пише шт, а в 16 % -щ, вж. Жекова, Л. За правописа на двамата преписвачи в Изборника от 1076 г. — Старобългарска лит., 5, 1979, с. 108.

[73] Селищев, А. М. Старославянский язык. Т. 1. М., 1951, 319—320.

[74] Вж. Тодоров, Цв. Съчетанията шч, ждж и шт, жд в българския език. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич за 70 години от рождението на му (1863—1933). С., 1933. Диалектен материал се цитира и в: Иванчев, Св. Развоят на *tj *dj в шт и жд и етногенетичният процес на Балканите. — Palaeobulgarica, 5, 1981, № 1, 27—47. Вж. още: Кочев, Ив. Съчетанията шт, жд в солунския диалект. — БЕ, 36, 1986, № 5, 426—429; Велчева, Б. Старобългарското шт, жд и буквата щ. — Palaeobulgarica, 12, 1988, № 1.

хронологията на шч (и ждж) в историята на българския език напоследък възникнаха спорове. Вл. Георгиев в две свои статии[75] направи заключение, „че в старобългарските книги и надписи има само шт, означено с гл. ш ⷹ ⷹ = кир. шт, щ, като застъпник на *tj, kt̆, ktj, stj, skj, sk'*, както има само жд, означено с гл. ⷢ ⷢ = кир. жд, като застъпник на *dj, zdj, zgj, zg'*“[76]. В съгласие с редица слависти и въз основа на свои анализи Б. Велчева е убедена, че „старобългарските шт, жд имат предходна фаза шч, ждж“[77]. Съвсем доскоро се констатираше, че старобългарските ръкописи, които са стигнали до нас, не са запазили писане с шч и ждж: „Групите шт, жд са били меки в старобългарския език. По-късно те загубват мекия си характер в съгласие с общата склонност в българския език към затвърдяване на съгласните. Наред с тях обаче още в старобългарската епоха са съществували техни меки разновидности, а именно в известни старобългарски диалекти вместо шт е имало шч, а покрай жд е имало ждж. Такива стари вариации на съчетанията *шт, жд... не са намерили място в старите* български езикови паметници.“[78] След някои нови открития в областта на старобългарския акростих стана ясно, че в старобългарски текстове може да има писане с шч. Например въз основа на текстологически анализ Ст. Кожухаров установи древно писане с шч в неизвестни в науката преди това канони от края на IX в., чийто автор е ученикът на Кирил и Методий Наум. Фразите са запазени в акростиха, който е оставал устойчив при преписване, и гласят: *прѣвго хрⷭтова сла хвалн нишчнн наѹм* (канон за апостол Андрей), *златоустаго пренесенне мошчнн пож* (канон за пренасяне мощите на Иоан Златоуст)[79]. В епиграфските паметници, които проучва Ст. Смядовски, не е отбелязано шч[80].

Б. Велчева смята, че глаголическото ⷹ в един и същ книжовен кръг е могло да се предава с шч и шт. Даже при един и същи автор като Константин Преславски има буква за ⷹ в азбучния акростих и шт в *гранеса добра константнновл*. Според авторката глаголическото ⷹ е било четено и като шч, и като шт в края на IX в. и двете произнасяния в един дълъг период са били равностойни[81]. Оставяме настрана спора за по-ранната или по-късната употреба на шч, ждж, които, както пише Ив. Кочев, са се появили в днешните югозападни български говори в резултат на „фонетични процеси след XIII—XIV в., когато са имали за основа силната мекост на целите съчетания ш т, ж д“[82]. Но въз основа на староруския материал би могло да се твърди, че вероятно старобългарското произношение е познавало шч < **tj*, което е било узаконено и от източнославянското църковно произношение. В светлината на казаното дотук би трябвало да се прецизира мнението на Н. Дурново, че произношението шч от **tj* и **kt* не се е съгласувало „ни со славянским, ни с живым русским произношением“[83]. За народното руско произношение

[75] Георгиев, Вл. 1. Звуковата стойност на глаголическата буква ⷹ и произходът на старобългарското шт, жд. — БЕ, 1986, № 2; 2. Употребата на ⷹ = ш и ⷹⷮ = шт в Асеманиевото евангелие. — БЕ, 1986, № 3.

[76] Георгиев, Вл. Звуковата стойност. . ., с. 106.

[77] Велчева, Б. Цит. съч., с. 32.

[78] Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. 3 изд. С., 1978, с. 155.

[79] Кожухаров, Ст. Цит. съч., 3—19.

[80] Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 199.

[81] Велчева, Б. Цит. съч, с. 36.

[82] Кочев, Ив., Цит. съч., с. 427.

[83] Дурново, Н. Очерк истории. . ., с. 102.

шч < *tj и *kt наистина е било чуждо, тъй като вместо него там се употребява ч. Руските преписи на словата на Петър Черноризец запазват нормативния правопис (вж. и раздела за нормативните русизми).

ЕРОВИ ГЛАСНИ

Промените с еровите гласни, както е известно, стават на източнославянската езикова територия по-късно, отколкото в историята на българския език. В Русия те се извършват през XII—XIII в., което слага отпечатък и върху ранните руски преписи от български протографи.

Когато след покръстването в Киевска Русия се появяват старобългарските ръкописи, за руските книжовници правилата за различаване на силните и слабите ерове не са действували поради това, че в техния разговорен език ъ и ь са се запазили[84]. Църковното произношение, в регламентирането на което според Шахматов участвуват книжовници със западнобългарски произход, налага: „при чтении церковных книг русские люди стали произносить букву ъ как о, букву ь как є, не справляясь, конечно, с тем сильные ли эти ъ, ь в живом русском произношении или слабые"[85]. С други думи, преди загубването на слабите ъ, ь в руската писменост, изглежда, е действувало ортографичното правило: „пиши ъ, ь там, където произнасяш ъ, ь", докато църковното произношение вероятно е изисквало: „чети ъ, ь като о, є". След Шахматов убедителен материал по този въпрос приведе Успенски[86], който уточни, че след изпадането на слабите ерове е действувало правилото изяснените силни ерови гласни да се четат и пишат като о, є, а там, където ъ, ь вече не са звучали в разговорния език на писачите, да не се пише никаква буква, с изключение на ъ, ь в краесловието[87].

Преписът на СП в Тр. 12, както и би трябвало да се очаква, пази правописа на ъ, ь в силна позиция, без да ги изяснява. Интересни са обаче някои положения за писане на слабите ерове. Изпадането на слабите ерове може да бъде отразено в руските ръкописи от XII в. Първите единични примери се срещат в писмеността от XI в., но изследвачите не са сигурни дали примери като кнѧзь, мнοго, вс- отразяват начало на процеса, или са плод на дошлите със старобългарските ръкописи правописни норми. По второто предположение Успенски приведе убедителен материал от Типографския устав[88]. Писането на слабите ерове в СП по Тр. 12 насочва към някои правила, които имат паралели и в старобългарските ръкописи. В Енинския апостол (ЕА), като се ръководим от описанието на К. Мирчев, слабият ер почти редовно се пази в различните форми на местоименията вьсь и вьсѣкъ[89]. В СП ь се запазва в тези форми рядко, като не повтаря правописа в ЕА, но пък се свързва с други старобългарски ръкописи, в

[84] Процесът за изпадане на слабите ерове явно е започнал от слаба изолирана позиция.

[85] Шахматов, А. А. 1. Очерк современного русского литературного языка, с. 82; 2. Очерк древнейшего периода истории русского языка. СПб, 1915, вж. § 344.

[86] Успенский, Б. А. 1. Цит. съч., 109—122; 2. Древнерусские кондакари как фонетический источник. — В: Славянское языкознание. VII международный съезд славистов. Докладый советской делегации. М., 1973.

[87] Успенский, Б. А. История. . ., с. 119.

[88] Пак там, с. 110.

[89] Мирчев, К., Хр. Кодов. Цит. съч., с. 202.

които, както пише Гълъбов, най-често редуцираният липсва в пьс-, мьн-, мън-, въс-, вьс-. В СП по Тр. 12 съотношението вс-/вьс- е 6:1 в полза на писането без слабия ер, но в трите примера с мън-, мьн-, еровото писане е останало: мъногъмн 57а, мьньшю 57б, мьньшаго 58а. В СП, както и в ЕА редовно се пази слабата ерова гласна в представката съ-. Наред с по-честото сътворнтн срещаме и един случай створнтн, като тук може да се направи паралел със Супрасълския сборник, където има много случаи за сътворнтн и само три за створнтн. В това състояние Гълъбов вижда началото за употреба на българските думи *сътворявам, сътворение* и *сторя, струвам*[90]. Към това би могло да се добави, че формата створнтн е намирала подкрепа и в руския народноразговорен език. СП пази ъ в предлозите въ, съ, къ, които в ЕА в съчетание с местоименни форми редовно губят ъ[91]. Впрочем къ като к е отбелязано в СП също в съчетание с местоимение: к чемоу 57б. В ЕА, както отбелязва К. Мирчев, „предлозите-представки пазят крайната си ерова гласна с изключение на предлозите-представки, окончаващи на з-"[92]. В СП е отразено същото правило нздрадь, нзнова, въздъхноувъ, въздьржан са, възносntн са, разлоучивъ са, размърntн, без. Въпросителните местоимения чьто, както се пишат в ЕА без ь, ъ. Същото правило е приложено и в СП. Близост между ЕА и СП по Тр. 12 съществува в писането на слабите ъ, ь в предлога-представка отъ, в -ъш-, -ьствие-, -ьство-, -ьникъ, но в СП -ьн за разлика от ЕА е предпочитано (изключение страшнын 58а).

Паралелите показват, че въпреки отделни, свързани с руската традиция особености (в окончанията за твор. пад. ед. ч., препозиция в -ър-, -ьр-, -ъл-, -ьл- и др.) правописът на слабите ерове в СП по Тр. 12 има връзка с правилата в ЕА и в Супрасълския сборник, което означава, че протографът на руския препис вероятно е излязъл от някакъв източнобългарски скрипториум.

В руските преписи на другите Петрови съчинения, които са по-късни, правописът на ъ, ь е по-силно повлиян от руската традиция, поради което картината в протографите, към които първоначално са възхождали тези преписи, относно ъ, ь е по-неясна.

ЕПЕНТЕТИЧНО ѧ

Епентетично ѧ не в началото на думата е по-слабо или по-силно разколебано в старобългарските текстове. Напоследък обстоен анализ на епентетично ѧ в Супрасълския сборник направи Й. Заимов[93], който стигна до извода, че „наличието и липсата на ѧ при едни и същи думи в едни и същи глави в Сборника показва съвсем ясно, че употребата на ѧ е била силно разколебана през IX—X век"[94]. Известно е, че епентетичното ѧ в историята на руския език се запазва във всичките му позиции, поради което думи без него, които са могли да бъдат в българските ръкописи, при копирането им са се „поправяли" според руското произношение (църковно и народноразговорно). В руската писменост българизми без епентетично ѧ са рядкост.

[90] Гълъбов, Ив. Увод. . ., с. 124.
[91] Мирчев, К., Хр. Кодов. Цит. съч., с. 203.
[92] Пак там, с. 203.
[93] Заимов, Й. Епентетично ѧ в Супрасълския сборник. — В: Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X век. С., 1980, 170—202.
[94] Пак там, с. 199.

В преписите на Петровите слова епентетично л се пази, с малки изключения, например в СП: землꙗ, съподобленнꙥ, погꙋблꙗютъ, на земли, но блгословествннꙥ; в ПСД: землю, по земли: в ССВ: нзбавленнꙥ, въступлѥ; в СВЖ: оставльше и т. н.

ЗВУКЪТ ѣ

Между книжовния (и народния) старобългарски език и народноразговорния език на източните славяни са съществували и редица други разлики. Една от тях е различното признасяне на ѣ, оформило се още в диалектите на праславянския език. Шахматов и Дурново смятат, че църковното произношение е узаконило на мястото на ѣ произнасянето на ѥ: „звук болгарского диалекта, передававшийся буквой ѣ и соответствовавший этимологически русскому ѥ, но отличавшийся от него по произношению, был заменен не этим звуком, а звуком [е]“[95]. Към това Успенски добавя, че църковното произношение е изисквало четене на мек съгласен пред ѣ и твърд пред ѥ, което обяснява случаите на графично смесване на ѣ и ѥ още в най-старите руски ръкописи[96], които все още не подсказват фонетични промени на ѣ и изравняването му с ѥ в голямата част на староруските диалекти. В ранния препис на СП в Тр. 12 това явление не може да се види, т. е. тук ѣ се употребява правилно. Не се забелязва подобна графика и в преписите от XIII в., макар че през XIII в. съществува ѥ · ѣ в народния език.

В преписите от XIV в. замяната на ѣ с ѥ е представена, като отразява фонетичен процес, характерен за много от говорите на народноразговорния език.

В старобългарския епиграфски материал се пише ꙗѣ между съгласни, т. е. в съчетанието *tert*.

В руските ръкописи се среща двояко писане -ꙗѣ- и -ꙗѥ- между съгласни. В народноразговорния език вместо -ꙗѥ- (от **tert*) са се произнасяли форми с пълногласие -ерѥ-. Интересен материал за представката пѣрѥ- в руските грамоти от XI до XIV в. представя И. С. Улуханов[97]. Той отбелязва, че само три глагола в изследваните от него грамоти са с непълногласната представка прѥ-: прѥбыватн, прѥбытн и прѥставнтн сѧ. В църковните текстове обаче глаголите с представка пѣрѥ- (пѣръ-) според наблюденията на Улуханов са от 95% до 100%, а при представката пѣредъ- липсват пълногласни употреби. Църковното произношение при -ꙗѣ- между съгласни не е възприело народния пълногласен изговор, като явно е наложило -ꙗѥ-. Още в ръкописите от XI в. това явление намира отражение, например в Изборника от 1073 г.: сѣды, сѣдоу, сѣдѣ, чѣсъ, чѣво и др.[98]

В запазените слова на Петър Черноризец в руската книжнина тази вариативност на писане (ꙗѣ — ꙗѥ), появила се поради ортоепично съвпадане с ортографично старобългарско правило, от една страна, и поради руската

[95] Дурново, Н. Славянское правописание. . ., с. 55.

[96] Успенский, Б. А. История. . ., с. 129. Посочва се материал от грамотите върху брезова кора и редица други ранни източнославянски ръкописи.

[97] Улуханов, И. С. 1. О судьбе славянизмов в древнерусском литературном языке (на материале с приставкой пѣрѥ-). — В: Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. М., 1968, 19—71; 2. Славянизмы и народно-разговорные слова в памятниках древнерусского языка X—XIV вв. (глаголы с приставками пѣрѥ-, пѣрѥ- и пѣредъ-). — В: Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка. М., 1969, 106—186.

[98] Вж. примерите в цитираната моя работа за Изборника от 1073 г.

писмена традиция, от друга страна, също е намерила отражение. Например в СП: пребыватн, предъ, требѣ, потребьное, время, престыпа, престоую, пресвѣтьлын. Но в по-късните преписи -ре- е по-честотно. В СВЖ: пребываешн, претворишн, преспѣеть. В българския Рилски препис на СВЖ в тези случаи се запазва пр-: пребываешн, пръспѣваеть, но притворишн. В ПСД: предъ, престанемъ, престаеть, пребываеть, прекланающе пресвѣтлымн, престымь, но: пръступнмъ, пръжнвемъ, чресъ, прълукавнвшн потребнть. В ССВ: прелестью, прелестныа, престанеть, прелесть.

ПИСАНЕ -ьи, -ыа, -ью, -ье/-ние, -нна, -нню, -не

В старобългарските текстове се е запазило писане с ь пред гласна (-ьи, -ыа, -ью, -ье), за което се смята, че отразява народноговорно явление на редукция на *i* пред *j*. Този процес се определя като чужд на народноразговорния староруски език, който в тези случаи е запазвал н, познато впрочем и в старобългарския език. Именно поради това църковното произношение вероятно е регламентирало четенето с н, макар че правописната норма в преписаните от старобългарски протографи текстове не е отразявала само това правило и е допускала вариативност.

В руските преписи на Петровите слова писане с ь пред гласна намираме в СВЖ по Тр. 11 в думите жнтыа, жнтьн, вражьа, бьіа, безумье^{и}, мчнье, судьа. В други преписи на СВЖ се срещат жнтьн Тип. 153, Пог. 59, А I 264 жнтыа Пог. 59, А I 264, в Тип. 153 е жітна, на л. 296г вм. жнтыа писачът употребява мнра, същото в А I 264. Формата вражьа е използувана и в Пог. 59, А I 264. В Тип. 153 и А I 264 е написано судьа — формата е за множествено число им. пад. при обръщение и се е получила от старобългарско сѫдыа (ед. ч. им. пад. сѫдни), като не е заменена с народното суднѣ. В Пог. 59 обаче формата е променена в судьи. Българският препис на СВЖ, в който юсовете са заменени последователно, е оставил сѫ̂ие. безумьемь е останало в Пог. 59 и в А I 264 (безумьемь), докато в българския препис Рил. 2/25 е безоумнемь. В А I 264 също е написано мученье, но в останалите преписи — Тип. 153, Пог. 59, Рил. 2/25, е предпочетена формата на -ние, мученне, мчнние, мнне.

Вариативността ьи—не, ьа—нна и т. н. даже при едни и същи думи в руските преписи не е случайна, тъй като тя е била възможна и в старобългарските текстове.

В СП по Тр. 12 се предпочита жнтне, както и въобще писането -не (особено във формата -нне): съказанне, распатне, комъканне, нмѣнне, въскрьсенне и др. Такова писане има и в СВЖ по Тр. 11, и в другите му преписи: несмѣренне, лнхонманне, покаанна и др. В ПСД: жнтна, ѡмьщенне, стенанне и др., но бранье, ненмѣные, соудью, безаконьа, насилыа, нмѣньа, непнтемью и др. В ССВ: супротнвье, супротнвью, супротнвьемь, братолюбые, вражьа, славохотые, велнчанье, анцемѣрые, беспечалье, жнтьа, жнтье, но безаконне, сохраненне, смнренньемь, чл҃вкоугоженне, спне, процене, нзбавленне, стажанна.

ЗВУКЪТ *г*

Смята се, че староруското църковно произношение, което се формира в столицата Киев, възприема фрикативното произношение на *г* (γ), характерно за южния народен изговор[99]. В писмената норма обаче се запазва г, като в ръкописите могат да се срещнат отклонения, които подсказват произношението му. Те имат двоях характер: а) смесване на г и х, например холовa вм. головa, хордо вм. гордо, храмовой вм. храмовый[100], съхранн вм. съхранн, хроушъ вм. гроушъ и др.[101] Интересен пример от акростишния канон за Теодосий Печерски привежда Д. Чижевски: хрнгоров вместо грнгоров[102]. Произношението *г* като *х* се е запазило даже в български и сръбски преписи на проложни четива за Борис и Глеб, в които може да се срещне хлѣбъ вместо глѣбъ[103]; б) буквата г може да се изпусне, например осподь, осподарь, осподнnъ и др.[104] Известен е примерът (1063 г.) в подписа на Ана, дъщерята на Ярослав Мъдри, станала през XI в. съпруга на френския крал Хенрих I. Вместо *regina* Ана се подписва с кирилски букви като рънна[105]. Макар и нормативно в църковното произношение поради липса на ортографична норма, примерите от типа на посочените са спорадични в руските ръкописи. В преписите на Петровите слова подобно писане липсва.

МЕКО *т* в 3 л. НА ГЛАГОЛИТЕ

Много рано в ръкописите на източните славяни се появява меко *т* (*т'*, графически — *ть*) в 3 лице на глаголни форми. Тази особеност, като имаме предвид стигналия до нас материал, може да се определи като един от най-ранните нормативни русизми в руската писменост. Известно е, че в запазилите се старобългарски паметници окончанието за 3 л. -ть също може да се срещне, например прндеть, речеть, кеть, передаеть[106]. Подобни случаи могат да имат двояко обяснение: а) в думите от типа на несеть, речеть може да е останало старото окончание *т'*. Известно е, че в древната славянска морфологична система формата за 3 л. ед. и мн. ч. е имала в окончанието *т'* и че неговото затвърдяване е ставало през различно време в отделните славянски групи. Предполага се, че в езика на българските славяни

[99] Б. А. Успенски пише, че фрикативното произнасяне на *г* в църковното четене се запазва до началото на XX в., след което в семинариите започнали да обучават в четене на взривно *г*. Фрикативното четене, както предполага авторът, вече се е възприемало като провинциално (украинско). При старообрядците обаче фрикативното *г* в църковното четене се е запазило до днес. Вж. Успенский, Б. А. 1. Архаическая система церковнославянского произношения. М., 1968, 40—43; 2. Книжное произношение в России. Автореферат. М., 1971, 15—16; 3. История. . ., с. 125. Следи от фрикативното произношение на *г* са останали в съвременния руски книжовен език в думите *Бог, Благо, Богатый, Господь*.

[100] Примери на Чернышев, В. Н. Сведения о Мещовском говоре. Материалы для изучения великорусских говоров. — Сб. ОРЯС, 3, 1898, № 1, приложения с. 223.

[101] Тези и други примери вж. у Успенский, Б. А. История. . ., с. 123.

[102] Tschiżewski, D. Акростихи Германа и старорусские акростихи. — Československá rusistika, 15, 1970, № 3.

[103] Вж. Павлова, Р. Сведения о Борисе и Глебе в южнославянской письменности XIII—XIV вв. — Paleaobulgarica, 12, 1988, 4, 26—39.

[104] Вж. Успенский, Б. А.. История. . ., 123—124.

[105] Вж. Дилевски, Н., Й. Еленски, Р. Павлова. Сборник древнерусских текстов. С., 1982, с. 47. Снимка от надписа вж. Карский, Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Л., 1982.

[106] Вж. Мирчев, К. Старобългарски език. С., 1972, с. 74.

окончанието *т' (-ть)* преди втората половина на IX в. се е изменило в *т (-ть)*[107], макар че този процес не ще да е обхванал всички старобългарски диалекти, поради което в старобългарските ръкописи и епиграфика се срещат примери с *-ть;* б) възможно е примерите с *-ть* в старобългарските паметници да отразяват смесване на ъ/ь. Не е изключено те да се появяват и поради следване на определена писмена традиция. Сред западните славяни затвърдяването на *т* в 3 л. ед. и мн. ч. протича по-рано, отколкото при другите славяни.

Най-късно *т'* преминава в *т* у източните славяни, и то по-точно в северноруските и западноукраинските диалекти[108]. В московския говор твърдото окончание *-т* в 3 лице се настанява през втората половина на XIV в. Но и досега южноруските, повечето украински и белоруски говори запазват мекото окончание *-т* (в белоруските *т* > *ц*) в 3 л. ед. и мн. ч. Очевидно последователното писане на -ть в много от древните ръкописи на източните славяни се е утвърдило благодарение на подкрепата от страна на народното произношение. Това окончание се разпространява не само в 3 л. ед. и мн. ч. сегашно/просто бъдеще време, то може да се появи и в 3 л. ед. и мн. ч. на имперфекта и аориста. Такова *-т'* (ортографично -ть) става нормативно в руските ръкописи още от XI в.[109] То се среща последователно в пространните и кратките слова на Петър Черноризец до XIV в. включително. Тези данни безусловно имат значение за руската историческа фонетика.

НЯКОИ ИМЕННИ ОКОНЧАНИЯ И НАСТАВКИ

Писането на -ъмь, -ьмь в твор. пад. ед. ч. при съществителните с *о-, jo-, й*-основи, с консонантни основи, с *i*-основи (съществителни от м. р.) и при съответните именни прилагателни е преобладаващо в руските ръкописи още от XI в., а от началото на XII в. е прокарано последователно. Писания с -ъмь и -ьмь не са били чужди на старобългарската писменост и се срещат в отделни думи в Зографското евангелие, Савина книга, Синайския псалтир, Супрасълския сборник и т. н.[110] Този факт подсказва, че руските книжовници при копирането на старобългарските протографи са имали в този случай, както и при *-ть, *тьrt, *тьrt, *тьlt, *тьlt* и т. н. възможност за изборност. Църковното произношение е узаконило правописа -ъмь, -ьмь, който впрочем е съвпадал и с народния изговор (през X—XI в. източнославянските ъ, ь в силна позиция се пазят).

Окончанията -ъмь, -ьмь се срещат в архаичния Троицки препис № 12 на СП. Например: ср҃дцьмь, страхъмь, постъмь. В преписите на СДП от XIII в. в Fn I 47 и от XIII—XIV в. в Пог. 60 липсват подобни форми, а в СПН по Тип. 173 срещаме само свѣтъмь и невѣрьствомь. В другите преписи на словата от XIV в. са застъпени окончанията -омь, -емь. Например в ПСД: мечемь,

---

[107] Селищев, А. М. Старославянский язык. Ч. 2. М., 1952, с. 154.

[108] Пак там.

[109] В изследваните от И. Тот извори -ть е представено последователно, вж. Тот, И. Цит. съч., 319—320. Почти пълно преобладаване на -ть в 3 лице сег./бъд. време на глаголите се среща и в останалите руски ръкописи от XI в.

[110] Вж. примери в Павлова, Р. К вопросу о древнейших. . . В уводната част на тази глава бе споменато, че -ъмь, -ьмь обикновено се смятат като моравизъм в старобългарските паметници.

гадомь (вм. гладомь), ножемь, оумомь, волкомъ, гнѣвомь, братомь, дх҃омь и др. Единствено изключение е формата ѿвѣтъмь. В ССВ (Пог. 59): оумомь, дх҃омь, свѣтомь, саномь, трудомь, смыслѣномь, смѣреномъ, помраченомь, маломь и т. н. В СВЖ (Пог. 59): оумомь, дѣломь, множьствомь и др. Окончанията за твор. пад. ед. ч. -омь, -емь в словата на Петър Черноризец не би могло да се тълкуват като евентуален остатък от старобългарска писмена традиция, защото те се срещат в по-късните преписи и са резултат от станалото на руска почва изясняване на ъ, ь в силна позиция. Убеждението, че това е така, идва от факта, че в съответните преписи вместо силните ъ и ь последователно, а не само в окончанията -омь, -емь се пишат о и е.

Вместо старобългарските окончания за дат. пад. ед. ч. при прилагателните от мъжки и среден род -ѹемѹ, -юемѹ, -ѹмѹ, -ѹмѹ, -юмѹ руските книжовници използуват -омѹ, -емѹ. Не бива да се твърди обаче, че окончанията -омѹ, -емѹ са само специфично руски, тъй като те се срещат и в старобългарските текстове[111]. Но руското църковно произношение, а оттам и правописната норма избират варианта, който отговаря и на народния изговор.

Смята се, че в старобългарския книжовен език наставката -ѣн- се е употребявала в основата на прилагателни, образувани от съществителни за вещество, докато -ѧн-/-ꙗн- се е използувала след палатален и в началото на сричката след протетичен *j*[112]. Руските книжовници в посочените случаи пишат -ѧн- (-ꙗн), като са спазвали избраното от църковното произношение правило, намерило отражение и в правописа. След А. А. Шахматов, В. М. Щепкин[113] и Б. А. Успенски[114] обикновено се приема, че това църковно произношение вероятно е съвпадало с народноразговорното. В разглежданите от И. Тот ръкописи, въпреки ранната им хронология, -ѧн- е прокарано последователно[115].

В словата на Петър Черноризец тази особеност не намира реализация.

ИМПЕРАТИВ

Формите за повелително наклонение в словата са представени в своя синтетичен вид — за 2 л. ед. и мн. ч., за 1 л. мн. ч., например в СВЖ: въздьвни, воздвигни, распростри, полѣтаи, возри, блюди, разумѣи, храни, плачи, не имѣи, понудим са, оубѣжим, храним са, смѣрим са, послужим и др.; ССВ: разумѣи, рцѣи и др.; в СПН: оувѣжь Тип. 173; в СП: въздьржан са и др.; ПСД: повѣжь ми, вари, възми, будемъ, оставимъ, пръступимъ, даднмъ, въздвижемъ, простремъ, ндѣте, градѣте, придѣте и др. В ПСД -ѣмъ редовно се пише като -емъ. Впрочем преминаване на ѣ > е за руски препис от XIV в. е естествено, но в СПН: приимѣмъ Тип. 173.

В новгородските говори, като се съди по грамотите на брезова кора, безударното *-и* в императива отпада от края на XII и XIII в., но интензивното разпространение на словоформите без *-и* протича през

[111] Вж. Вайан, А. Руководство по старославянскому языку. М., 1952, с. 147, 183.
[112] Пак там, с. 236.
[113] Щепкин, В. М. Рассуждение о языке Саввиной книги. СПб, 1901, с. 281.
[114] Успенский, Б. А. История. . ., с. 153.
[115] Тот, И. Цит. съч., с. 328.

втората половина на XIV в.[116] Вероятно така е било и в други източнославянски говори. В Петровите слова явлението не е представено.

Нормативни за руските църковни текстове са старобългарските употреби *да*+ глаголни форми на индикатива, които функционират със значение на описателен императив (вж. за това Инфинитив и *да*-конструкции).

РЕДКИ (НЕНОРМАТИВНИ) РУСИЗМИ В ПРЕПИСИТЕ НА ТВОРБИТЕ НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ ДО XIV В.

Редица *езикови разлики* от фонетично и граматично естество между старобългарския език, от една страна, и между староруския народноразговорен език, от друга страна, или не са проникнали в староруските преписи, свързани с български протографи, или са отразени само спорадично. Те не са били възприети за църковнонормативни, поради което са редки, срещат се в някои реалии, може да са плод на случайна намеса на преписвачите или на невниманието им при копирането, като това се отнася до отделния препис, а не до текста на произведенията. В раздела за редките русизми се разглеждат и някои разлики между двата езика, които в анализираните преписи на Петровите слова може да не са отбелязани, но е възможно да бъдат открити в неиздирени още преписи или могат в резултат на традицията до XIV в. да се срещнат в по-късни ръкописи.

ЗАСТЪПНИКЪТ ч < **tj*, **kt*

Към редките русизми се отнася звукът ч като застъпник на **tj* и **kt* пред предни гласни. Тази особеност на народноразговорния език остава извън ортоепичната и ортографичната норма в староруските църковни ръкописи, поради което примери с ч от **tj* и **kt* са рядко явление. Освен това в тълкуването на подобни примери се наблюдават и неточности. Така Н. Дурново[117], а след него и други изследвачи смятат, че в църковните руски ръкописи последователно са прокарани русизмите от основата чѫж-, чѫжд-чюж-, чюжд-, тъй като на тях се противопоставяла книжната основа штѫжд-. Категоричността на това твърдение е неточна, тъй като в старобългарския език варирането тѫжьдь:штѫждь:чѫждь е нормално явление[118], затова по-точно е не да се каже, че руските книжовници последователно са прокарали русизми с ч в посочените основи, а че са избрали един от възможните старобългарски варианти, който е съвпадал и с руския народен изговор[119]. В творбите на Петър Черноризец тази основа, както и други примери с ч < **tj* не са представени.

---

[116] Янин, Р. Л., Зализняк, А. А. Новгородские грамоты на бересте из раскопок 1977—1983 г. Комментарии и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951—1983). М., 1986, с. 145.

[117] Дурново, Н. Русские рукописи. . ., с. 79, 80. Доста некоректни примери за ч от **tj* има в работата на Ив. Огиенко, вж. Огіенко, І. История церковносло'вянської мови. Том пятий. Наиважніщі пам'ятки церковнословянскої мови. Варшава, 1929, с. 120.

[118] Дограмаджиева, Е. Цит. съч., с. 61.

[119] Б. А. Успенски смята, че чѫжд- се е появило в български и сръбски след контаминация на основите чѫж- и чюд- и че „написание чѫж- появляется под влиянием слова чѫдо" (История..., 196—197). С това авторът обяснява по-късната поява на чѫж- в български и сръбски език.

ПЪРВО ПЪЛНОГЛАСИЕ

Една от най-ярките специфични особености, характерна за цялата източнославянска народноразговорна територия, са пълногласните форми на мястото на праславянските съчетания **tort, *tolt, *tert, *telt*. Руската църковна норма обаче и в ортоепично, и в ортографично отношение възприема непълногласните форми за образец. Това обяснява редките случаи на пълногласие в текстове, възхождащи към старобългарски протографи. Например пълногласните употреби в Изборника от 1073 г. в сравнение с броя на непълногласните употреби е съвсем незначителен[120]. В Остромировото евангелие (1056—1057) има 3 случая с пълногласие, два от които са в послесловието на дякон Григорий. Двете части на Архангелското евангелие (1092) ни предлагат само отделни пълногласни употреби[121]. В разгледаните от И. Тот 10 руски ръкописа от края на XI в. и началото на XII в. примерите с пълногласие са рядкост[122]. Така е и в други ръкописи, които възхождат към български протографи, както впрочем е и в преписите на словата на Петър Черноризец. Н. Дурново[123] явно е прав, когато отнася въпроса за пълногласие-непълногласие в руските ръкописи към словарния състав и го обяснява с действуващите при копиране на лексиката механизми.

Наличието на русизми от така нареченото първо пълногласие се тълкува различно. Те могат да бъдат резултат или на неволна грешка на преписвача, или да са свързани със законите на края на реда, според които думата е трябвало да завършва на гласна. Т. Н. Кандаурова, която изследва староруските паметници от XI до XIV в., доказа, че появата на пълногласните думи често е свързана с „технически" причини — с положението им при пренасяне от ред на ред: „писцы, поставленные перед дилеммой или нарушить графическое правило конца строки, или заменить церковнославянское слово его русским полногласным вариантом, считали, видимо, второе все-таки меньшей погрешностью против письменно-литературных традиций своего времени, чем несоблюдение правил конца строки"[124]. Затова, като не е можел да остави например ст-рана, писачът си е позволил да напише сто-рона[125]. Пълногласие се е появявало и когато са се пишели някои руски имена или наименования на населени места. Но този пункт важи повече за оригиналните староруски църковни, исторически и други текстове. Г. Хютл-Фолтер в книгата си за пълногласните и непълногласните лексеми в руските летописи[126] доказа, че в тях думите с непълногласие имат висок процент, а пълногласните лексеми се употребяват почти изключително там, където се говори за източните славяни, за варягите и изобщо за руската територия. Това според авторката е основният мотив при използуване на пълногласната лексика в руските летописи. Мотиви като желанието за реалистично описание на исторически-

---

[120] Вж. примерите на Павлова, Р. Източнославянски езикови особености. . ., 154—155.

[121] Павлова, Р. К вопросу о древнейших культурно-письменных болгаро-русских контактах.

[122] Тот, И. Цит. съч., 309—315.

[123] Дурново, Н. Славянское правописание.. .

[124] Кандаурова, Т. Н. Случаи с ортографической обусловенности слов с полногласием в памятниках XI—XIV вв. — В: Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. М., 1968, с. 9, 8—11.

[125] Пак там.

[126] Hütl-Folter, G. Die trat-, torot- Lexeme in den altrussischen Chroniken. Wien, 1983.

те събития с помощта на русизми или че русизмите се мотивират от особеностите на контекста, като се използуват в пряката реч, или че изборът на пълногласна лексика има своята стилистична мотивация се окачествяват от Г. Хютл-Фолтер не като главни, а като вторични[127].

Големият престиж на непълногласието в руската писменост обяснява разпространението на непълногласни основи успоредно с пълногласните даже в руските говори. Явлението е разгледано много сериозно в солидната книга на О. Г. Порохова[128]. Тази престижност обяснява и факта, че исторически по непълногласните модели на руска почва се създават нови думи, какъвто е случаят с „*драгоценный*"[129]. Даже в съвременния книжовен руски език употребата на непълногласните форми „имеет активный характер, и неполногласие выступает как продуктивная черта при образовании неологизмов (ср. *млекопитающее, здравоохранение, вратарь* и т. п.)"[130].

В руските преписи на Петровите слова се срещат различни непълногласни основи, като хран-, берег-, влад-, глад-, слад-, град-, стра-, злат-, прах-, нрав-, треб-, чрес-, в префикси пре-, пред- и др. Пълногласните примери са съвсем единично явление. Например в СПН по преписа в Тип. 173 намираме березете. На същото място обаче в друг препис — Пог. 60, е брезете.

ЗАСТЪПНИЦИ НА **ort, *olt*

Застъпниците на праславянските *or, ol* в началото на думата пред съгласен, както е известно, в старобългарски са ра-, ла- (в някои говори е имало и ро-, ло-)[131]. В народноразговорния език на източните славяни при низходяща интонация те дават ро-, ло-, например: ростъ, ровьнъ, локъть, а при възходяща интонация — ра-, ла-: рало, лакомъ.

В преписите на словата ра-, ла- при низходяща интонация е прокарано последователно. Например в СП: разоума, равьноє, работатн, разлоучнєъ са, размѣрнтн; в СВЖ: разумѣн, разумѣете, развѣе, работа, работу, работы, разграбн, распрострн; в ПСД: развѣ, разбонннкъ, рабъ, разумѣнте, работатн, растрошнтн, размыслнтн, равно; в ССВ: разума, разумныи, разумныма, разумѣша, разбон, разумнымь, рабъ, развѣ.

НЯКОИ ГЛАСНИ В НАЧАЛОТО НА ДУМАТА

Разликите между старобългарския книжовен и народноразговорен език, от една страна, и между староруския народноразговорен език, от друга страна, засягат и гласните в началото на думата. В старобългарски — начално а, ꙗ, ю, ѹ, ѥ, в староруски — начално ꙗ, ѹ, о[132].

[127] Вж. рецензията за книгата в: Съпоставително езикознание, 1985, № 3, 75—78.

[128] Порохова, О. Г. Полногласие и неполногласие в русском литературном языке и народных говорах. Л., 1988.

[129] Цейтлин, Р. М. К истории слова *драгоценный* в русском литературном языке. — В: Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. М., 1974.

[130] Успенский, Б. А. История..., с. 155. Такива са и новообразуванията с втора част *-град (Ленинград* и под.).

[131] Бернштейн, С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961, 221—224.

[132] Богат материал по въпроса има в работата на Лукина, П Н. Старославянские и древнерусские лексические варианты с начальным а—я, у—ю, е—о в языке древнерусских памятников XI—XIV веков. — В: Русская историческая лексикология. М., 1968, 104—114.

В преписите се спазва старобългарската норма в съюзите акы, ꙗко, ꙗкоже, аще, ꙗвнтн при личното местоимение азъ.

В основата кдни- също се пази старобългарският вариант: в СП — кдннаго, кдннаю; в СВЖ — кдномꙋ, кдннѡ"; в ПСД наред с редовната употреба на основата кдни-, личното местоимение азъ и др. един път намираме русизма одва, макар че кдва също се употребява.

ОТДЕЛНИ ДИАЛЕКТНИ ФОНЕТИЧНИ РУСИЗМИ

От древните диалектни фонетични русизми като цокане, т. е. неразличаване на африкатите *ч* и *ц* (в новгородско-псковските, смоленско-полоцките и тверските говори), акавско произношение (в паметниците е отразено от XIV в. нататък), липсата на втора палатализация (в новгородско-псковските говори), смесване на *в* и *у* (галицко-волински говори), преминаване на *е* в *о* (след изясняване на *ь*), второ пълногласие в северните говори, между които и новгородските (след промените с еровите гласни), неразличаване на шушкавите и съскавите в псковските говори, което намира отражение в паметниците от XIV в. нататък и др. в преписите на Петровите слова или не се срещат, или са редки изключения. Вероятно като отражение на акавско произношение могат да се тълкуват примери като ꙗженнн в ПСД. В СДП на същото място е ꙗженнѣмь.

Прави впечатление преписът на СДП в Тип. 171, където се среща висок за такъв малък текст процент на цокане, например: плацемъ, тоцiмъ, цюжю, часто, пръцастнм сѧ, вѣнцаѭ, облнцаѭ, ѡлꙋцаѭ, оужнцьство, ѡлꙋцаѥть.

СМЕСВАНЕ НА ы — н

Още в най-старите руски ръкописи, като например Архангелското евангелие, могат да се срещнат единични случаи за смесване на н с ы, например годыны, постыдыть сѧ. Явлението е познато и по други източнославянски ръкописи, написани на юг, и се смята за южно-източнославянско. Г. Шевелов подчертава, че фонетичните причини за явлението не са съвсем ясни[133]. Преписите на Петровите слова са запазили отделни примери с н вместо ы, но само в групата ꙗы-/ꙗн-, което обаче е старобългарска особеност. Например кꙗлъ в ПСД, СВЖ по Тип. 153, Пог. 59, А I 264, Тр. 11, също кꙗлъ е и в българския препис на СВЖ в Рил. 2/25. В ПСД един път се среща ꙗнкаемъ.

ГРУПАТА *здр*

В старобългарските ръкописи „почти редовно съгласна *д* се вмъква в група *зр*, получена чрез тясно сраствне на предлог, завършващ на *з*, и дума, започваща с *р*"[134]. Явлението се е запазило върху широка говорна българска територия, като *д* се вмъква не само при *зр, ср*, но и при *жр*[135]. В

[133] Shevelov, G. V. A historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979, 182.

[134] Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 143.

[135] Вж. за това Симеонова, Хр. Разпространение на групи *стр, здр* и *ср, зр* в българските говори. — В: Славистичен сборник. С., 1985, 136—143.

СП по Тр. 12 намираме ѣздрадь, но в някои други думи, съставени от завършващ на *з* предлог + начално *р* групата не е представена. Интересно е, че тази старобългарска особеност се среща не само в преписаните от старобългарски протографи текстове, но може да се появи и в староруски оригинални съчинения с църковна тематика. Например в Сказанието за Борис и Глеб и свързаното с него Сказание за чудесата на Роман и Давид по преписите в Успенския сборник намираме въздрадовастѧ сѧ, въздрадова сѧ, въздрастѧ, въздрастъмь, въздрастъша, ѣздрецин. Това означава, че групата *-здр-* е влизала в състава на книжовните образци, без да е била прокарвана във всички възможни позиции, както впрочем е и в старобългарския език.

ОКОНЧАНИЕ -ѣ В СТАРОРУСКИЯ ЕЗИК И -ѧ В СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Между русизмите от морфологично естество е окончанието -ѣ в род. пад. ед. ч. и им./вин. пад. мн. ч. при *ja*-основи, във вин. пад. мн. ч. *jo*- основи, както и в местоименни и прилагателни форми. В старобългарския език окончанието в тези случаи е -ѧ. Примерите с -ѣ в словата на Петър Черноризец, както впрочем и в другите паметници, възлизащи към старобългарски протографи, са спорадични. Окончанието -ѣ при съществителните не може да бъде отнесено към нормативните русизми, както това твърди Успенски[136]. Даже и сравнително честата употреба на -ѣ в оригиналните староруски текстове, каквито са Сказанието за Борис и Глеб и Чудесата на Роман и Давид по Успенския сборник, не е подчинено на някакво определено правило[137].

В руските преписи на Петровите слова в род. пад. ед. ч. на *ja*-основи и в им. и вин. пад. мн. ч. на съществителните с *ja-, jo*-основи почти навсякъде се пази старобългарското окончание, например в СП: да праздьнуютъ... вса праздьнꙑкы его и бца; ПСД: погоубитн... блгтына, не могутъ... творитн вола правды; ССВ: и буду wселѣ не имы вола своѥна и др. Руските преписвачи са допуснали отделни русизми с ѣ. Например в ПСД: и весели будемъ wходаще житиꙗ сего акы нс тьмницѣ; ѥе угасать свѣщѣ юже будеть вжегль клеветницъ; не овцѣ подающе а волы wѥмлюще. Прави впечатление още формата дшѣ за вин. пад. в ПСД: дшѣ ны хотаща ѧзатн. На същото място в СДП в по-ранните от Хлуд. 30 Д преписи, в Fп 47 и в Тип. 173 намираме дша ны хотаще ѧзатн, т.е. дша от старобългарско дшꙗ. Окончанието -ѧ/-а, получено от -ѧ се среща и в други случаи. Например в СП: да не кланяють сѧ до земля; ПСД: всакому чловку подобаеть братые... помышлатн о своѥн ползѣ и о спнни дша своѥя, страхъ судьа земьнаго, подающю и нензглануя благостыня, дша спсн ны; СВЖ: како ѥсть жизнь сн добра намъ злымъ ненмущнмъ надежа к бу — Пог. 59, Тип. 153, А I 264, Тр. 11; в ССВ: пекын сѧ...о спнни дша своѥю Пог. 59. Окончанието -ѧ, -а в подобни примери е било в рязко противоречие с именната парадигма в народноразговорния език. То не е съществувало нито в езика на българските, нито на източните славяни и се е получило поради

[136] Успенский, Б. А. История. . ., с. 149.

[137] Вж. Левин, В. Д. К характеристике русского извода старославянского языка. — Wiener slavistischer Almanach, 13, 1984.

прилагане на правилото за замяна на ѩ с ѧ след шушкавите или поради чисто механично пренасяне ѩ — ѩ в примера до землѩ (според правилото преписвачът е трябвало да остави до землѧ) или соудьѩ. Не може да има никакво съмнение, че окончанието -ѩ, -ѧ в подобни примери се е появило само като резултат от преписване на старобългарски юсови текстове.

Изкуствено правило се създава при застъпване на ѩ с ѣ във форми на прилагателните и местоименията като недѣльныѩ (СП), грѣховныѩ (ПСД), законьныѩ (ПСД), своѣѩ (ПСД) и т.н. (вж. примерите в точка Г за носовките). И тук окончанието ѩ от старобългарско ѩ вместо народноразговорното ѣ става книжна норма, получена първоначално при преписване на старобългарските протографи. Но правилото не се ограничава само в преписаните паметници, а преминава и в оригинални руски текстове, като просъществува много продължително време. Някои от тези употреби се онароднява едва след реформата през 1917 г.

В словата на Петър Черноризец няма окончание с ѣ или є за разглежданата особеност. Анафоричното местоимение за ж. р. в род. пад. обикновено се употребява като ѥѩ от ѥѩ, а във вин. пад. мн. ч. м. р. и ж. р. -ѩ се променя в ѧ (вж. примерите по-горе). Прави впечатление употребата в СП 58б: нъ сн заповѣдь вышьшн ѥсть вьсѣхъ да не вьсн ѥ сътворѧть. Формата е за винителен падеж, като писачът не е написал нито руското ѥѣ, нито книжното ѥѩ от старобългарско ѥѩ, а е оставил само ѥ, което може да се тълкува и като графична неточност.

ОКОНЧАНИЯ НА ПРИЛАГАТЕЛНИ

В преписите на словата на Петър Черноризец в окончанията на сложното склонение на прилагателните и причастията се употребява стегнатата форма -аго вм. -ааго. Редовно прокарване на контракцията в тези окончания се наблюдава в Енинския апостол. Тези явления „са доста чести и в останалите старобългарски паметници“[138] Срещат се и в ранната епиграфика, например с҃таго в Самуиловия надпис. Последователността на стяганията в окончанията в Енинския апостол се обяснява от К. Мирчев като желание „да се скъса с традицията и да се използуват само нормалните за българския език от XI в. стегнати форми“[139]. В историята на руската писменост контрахираните форми -аго твърде рано се приемат като книжовнонормативни. Противопоставянето *-аго* (книжовно), *-ого* (народноразговорно) намира отражение в църковните руски ръкописи по-късно. Но в словата на Петър Черноризец такива примери не са отбелязани. Примери в СП: недостоннаго, цр҃квьнаго, истнньнаго, велнкаго, мьньшаго, тьлѣющаго. В СВЖ: пустошнаго, мнмоходящаго. В ПСД: драгаго, обьщаго, земнаго, оумнрающаго, всевндящаго, нбнаго, огньнаго, прнснаго, нстоваго, свѣтлаго. В ПСД (препис от XIV в.) се среща един пример с руското народно окончание *-ого:* едновременно с ѥдннночадаго е употребено нночадого. В ССВ род. пад. от

[138] Мирчев, К., Хр. Кодов, Цит. съч., с. 208.
[139] Пак там.

посочените прилагателни се среща рядко, сравни например формата за ср. р. стажанна земнаго.

Не са отразени и възможните като редки русизми в други църковни текстове народноразговорни окончания за дат. и местен пад. ед. ч. ж. р. от типа на новон вм. новѣн и в местен пад. ед. ч. м. и ср. р. новомь вм. новѣмь. В заглавието на СВЖ навсякъде е формата временнѣмь, например: сл ѻ стго петра w временнѣмь семь жнтьн. В преписа А I 264 думата цялостно е сбъркана, поради което се е получило временьнѣн. Пак в СВЖ: н да наставнт ны . . . н спт ны на судѣ своѥ праведнѣ (Тр. 11, така и в останалите преписи). В ПСД: всакому члвку подобаѣть братьѥ жнвуще в кратцѣн сен жнзнн в темнѣн. В ССВ: протнву снлѣ данѣн нему и т. н.

ФОРМИ НА ЛИЧНИ МЕСТОИМЕНИЯ И ВЪЗВРАТНО МЕСТОИМЕНИЕ

Формите на личното местоимение за 2 л. ед. ч. и на възвратното местоимение в дат. и местен пад. са звучали в народноразговорния руски език като тобѣ, собѣ, а в старобългарски — тебѣ, себѣ. Старобългарските форми са се възприемали като нормативни в руските църковни текстове. Народноразговорните тобѣ, собѣ обаче, без да обхващат всички случаи, са намерили отражение в словата на Петър Черноризец. Например в СВЖ: възбнн дше хотащн взискатн собѣ добра — Пог. 59, А I 264, Q I 314, но в Тип. 153 и Тр. 11 е себѣ; нничтоже не нмѣн сдѣ в ползу собѣ — Пог. 59, Q I 314, но в А I 264, Тр. 11 Тип. 153 е себѣ; о томь собѣ не нмѣють печалн — Пог. 59, А I 264, Q I 314, но в Тип. 153 и Тр. 11 формата е себѣ; како не внднте собе — Тип. 153, но в Пог. 59, А I 264, Q I 314 и Тр. 11 е употребено себе. Местоименната форма собѣ се среща в единични примери и в ССВ: тн купнтн собѣ спнне — Пог. 59, Q I 314, но в А I 264 е себѣ.

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ С ОСНОВИ НА *-es*

Съществителните от ср. р. с основа на *-es-(-os/-es)* през късния праславянски период попадат под силното влияние на деклинационния модел на основите *-o*[140]. Това се обяснява със съвпадането в им. пад. ед. ч. на думи като небо, слово, от една страна, и село, от друга страна. В народноразговорния староруски език *-c*-основите се приравняват с *o*-основите (ср. р.) твърде рано. В старобългарския народен и книжовен език в известна степен настъпва обратен процес — на съживяване на *es*-основите. Според С. Б. Бернштейн този процес засяга източните старобългарски говори. Например в Супрасълския сборник нстеса, нстесѣ, дрѣвеса, по дрѣвесемъ. Авторът използува староруски ръкописни текстове за реконструкция на източностаробългарски думи с основа на *-es-*, като прибавя думите чрѣвес-: чрѣвесемъ, чревеса, чрѣвѣса; рѹно: рѹнесы, рѹносъ; ѹда- или ѹдос-, ѹдес-: оудесъ оудеса оудесѣхъ и още формата тажесемь[141].

В руските преписи на словата на Петър Черноризец срещаме различни форми на думите тѣло, слово, дѣло, небо, например в СП: трепетатн словесъ него;

[140] Bernstein, S. B. Zum Studium des altslawischen ostbulgarischen Redaktion des IX—X Jahrhunderts. — L'annuaire de L'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves. T. 18, Bruxelles.

[141] Пак там, 61—63.

в ПСД: н на нбса зовуща ны н цр҃тво нбно҃е подающю; въ тлѣньнѣ телесн бранье; купно бо стоѩще телесы; нбса н ран хощемъ погоубнтн. В СВЖ: кдѣ лн взасте множь телесъ (СВЖ, Тр. 11) телеса своѧ; делесъ злы̑ оубѣжнᵘ. В ССВ: должен ѥсть навыкнутн слову о всѧцѣмь супротнвьн жнзнн сеѧ дѣлесъ злыхъ н добрыхъ; вса зла дѣлеса; трудомъ томѧще телесн своѥго — телесн в род. пад. е възможен вариант в старобългарските текстове. Но в някои примери *-es-* в основата е заличено: н не мнлоующе тѣла своѥго (СП); на своѧ дѣла возрн первне (СВЖ); навыкнутн слову о всѧцѣмь супротнвьн (ССВ). Явлението е познато по старобългарските паметници, поради което примери без *-ес-* в косвените падежи явно са свързани с протографа. Но от друга страна, такива форми са съвпадали и с народноразговорния староруски език, тъй като в него *с*-основите се разрушават по-рано, отколкото в старобългарския език. Затова думите с *-es-* в падежните форми са книжен пласт в старите руски писмени извори.

ЗВАТЕЛНА ФОРМА

Звателната форма започва да изчезва в народноразговорния староруски език много рано. Още в най-ранния датиран ръкопис, какъвто е Остромировото евангелие, има примери за употреба на им. пад. вместо зват. форма, например: мъногѧ же ль дарову҃н бъ̑ (Послесловие), дан немоу гъ̑ бъ̑ бланне стыхъ еванглнсть (Послесловие) и др.

В преписите на словата звателната форма се пази, например в СВЖ: въздьвнн дше̑; СВЖ: ѡ темнаѧ жнзнн помраченаѧ; ПСД: ты же чловче акы оумъ погубнвъ; ССВ: смотрн чловче; разумѣн чловк҃ын роде; о несмысленын роде темнын; нн оубо чловче зѣло бъ̑ помагаѥть.

ДВОЙСТВЕНО ЧИСЛО

Според данните, които намираме в руските онароднени текстове, двойственото число при имена и глаголи се разрушава доста рано — текстовете го отразяват от XIII в. нататък.

Българските епиграфски „паметници сочат, че дуалисът е бил жива категория от старобългарската чак до късната среднобългарска епоха“[142]. Мирчев очертава етапите в процеса на загубването на двойственото число в историята на българския език — преди всичко то се губи в случаи, когато е изразявало случаен, моментен сбор от две лица или два предмета, но когато се е отнасяло до предмети-двойки, се е държало много по-дълго[143].

В ПСД прави впечатление немотивирана употреба на сегашно деятелно причастие в двойствено число вместо правилната форма за множествено число: да се вѣдуще братые поманѣмъ сѧ что творнмъ какоѧ славы ѡ҃ пастн хощемъ то же то н вонну н въ вѣкы н не хотѧщема потрудятн сѧ. В по-късния препис на ПСД в сборника F I 4 е употребена правилната форма не хотѧще. Случаят не хотѧщема вероятно е плод на грешка, защото в контекста не става дума даже и за случаен сбор от две лица.

[142] Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 221.
[143] Мирчев, К. Историческа граматика, 175—176.

При означаване на предмети-двойки двойственото число при имената в преписите на Петровите слова, както и би трябвало да се очаква, се пази. Например в ПСД: прѣд очима, кыма очима, егоже иста очи свѣтлѣиши тмами, дъвѣ очи, всадить двѣ же оуши роуцѣ и нозѣ, ногама, колѣнѣ, крилѣ, въ два дни и др. В СВЖ по Тип. 153: своима очима. В ССВ: разумныма очима и т. н.

От примерите се вижда, че двойственото число в преписите на словата при съществителните имена не е разколебано и отразява вярно състоянието *на протографите. Но в глаголната система формите за двойствено число не* са издържани последователно. Сравни например формите в примерите оушима тажько оуслышаша СВЖ (всички преписи), очи свои съмѣжиша — СВЖ (СБУ — всички преписи), но два двигнета тму — СВЖ (всички преписи).

ОКОНЧАНИЕ ВЪВ ВТОРО ЛИЦЕ ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО СЕГАШНО ВРЕМЕ

В словата на Петър Черноризец във второ лице единствено число на глаголите от сегашно време и просто бъдеще време се употребява окончанието -ши. Това окончание е нормативно за старобългарските текстове, то остава книжовна особеност и през среднобългарския период, макар че започва да се среща също -шь — „в среднобългарските евангелски текстове, а в Троянската повест то се бори с -ши“[144]. К. Мирчев смята, че окончанието -ши е било типично „за оня българо-македонски племенен диалект, който ляга в основата на Кирило-Методиевите преводи“[145], докато в по-голямата част от старите български говори е било разпространено -шь (ш).

В новгородския диалект, ако се съди по отразения в написаните на брезова кора грамоти („берестяные грамоты“), -ши също се е употребявало през „ранния период“, който за Зализняк се простира до времето на монголо-татарското нашествие[146]. В ранните брезови грамоти, които съставят 37 % от тези грамоти, авторът открива само един пример с -шь. От средата на XIII в. до средата на XIV в. съотношението се изменя в полза на -шь, а през XIV—XV в. -ши е отбелязано само в една църковна грамота[147]. Данните показват, че окончанието -ши в презенса е било живо не само в някои старобългарски диалекти, но също и в източнославянски говори — в случая се имат предвид новгородските.

Употребата на окончанието -ши в руската църковна писменост обаче не би могла да бъде повлияна от народните, респективно новгородските говори, а се разпространява благодарение на престижа на старобългарската норма. Спорадични примери с -шь се срещат в руските църковни текстове, но в преписите на Петровите слова те не са проникнали. Ето някои примери на глаголи във второ лице на сегашно (просто бъдеще) време, извлечени от преписите на словата. В ПСД: оудеши, течеши, не оумреши, раздаеши, имаши, виниши, спсеши са, хощеши, даеши, погоубиши и др. В СВЖ: спиши, смотриши, разумѣеши, попустиши, wбращеши, дѣлаеши въспраниши и др. В ССВ: помыслиши, въздержаеши са, кормиши, покараеши, не боиши са, не оуповаеши, речеши.

---

[144] Младенов, Ст. История на българския език. С., 1979, 280—281.
[145] Мирчев, К. Историческа граматика, с. 189.
[146] Янин, В. Л., А. А. Зализняк. Цит. съч., с. 91.
[147] Пак там, с. 144.

Очевидно старобългарските протографи са пазели редовно -шн, така както е впрочем и в запазилите се старобългарски ръкописи. Окончанието -шн се запазва и в ранните епиграфски извори, като -шь се появява в надписите от среднобългарския период[148].

ОКОНЧАНИЕ В ТРЕТО ЛИЦЕ НА ГЛАГОЛИТЕ

В старобългарските текстове се среща употреба на глаголите от сегашно и просто бъдеще време в 3 л. без *-т*, например є вм. ѥсть (Зографско, Мариинско и Асеманиево евангелие), бѫдє, можє (Мариинско евангелие), сѧдє вѣрочѧ — 3 л. мн. ч. (Асеманиево евангелие)[149]. В Супрасълския сборник „форми за 3 л. ед. ч. без *-тъ* се намират в значителен брой“[150]. В ръкописи от среднобългарския период, въпреки авторитета на традицията, „формите без *-тъ* са още по-многобройни“[151]. Това не е случайно и е свързано със загубата на *-т* в 3 л. ед. ч. в историята на българския език. В днешно време *-т* е запазено само в някои югозападнобългарски (македонски) говори[152]. В 3 л. мн. ч. обаче по-голямата част от българските говори пази *-т*. Смята се, че процесът на загубване на *-т* в 3 л. е протичал активно в българския език през XI—XIV в.[153] Той е отразен добре и в епиграфските извори[154].

Форми за 3 л. без *-т* са познати на някои северноруски говори (архангелски, олонецки, частично новгородски), на част от средноруските (псковските) говори[155], както и на съвременния украински език. Доста богат материал за 3 л. ед. и мн. ч. сегашно (просто бъдеще) време се съдържа „в новгородските грамоти върху брезова кора“[156]. В църковните текстове обаче формите без *-т* обикновено са представени спорадично[157]. Селищев смята: „примеры без *-т*, находящиеся в восточнославянских памятниках XI в., непоказательны; они попали из южнославянских оригиналов или появились по образцу этих оригиналов.“[158] И. Огиенко, обратното на това, е убеден, че честите случаи без глаголно *-т* в 3 л. ед. ч. в Изборника от 1073 г. отразяват живи южни източнославянски (украински) форми[159]. Думите на Селищев, както и на Огиенко за Изборника от 1073 г., едва ли трябва да се приемат като съвсем абсолютни. Несъмнено част от глаголните форми в 3 л. без *-т* са попаднали в Изборника от 1073 г. от старобългарския протограф. Но като се има предвид наличието им в южната източнославянска езикова територия (сега украински говори), би

---

[148] Вж. за това Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 234—235.
[149] Вж. Селищев, А. М. Цит. съч., ч. II, с. 155; Вайан, А. Цит. съч., с. 249.
[150] Мирчев, К. Историческа граматика, с. 189.
[151] Младенов, Ст. Цит. съч., с. 281.
[152] Пак там.
[153] Селищев, А. М. Цит. съч., с. 155.
[154] Смядовски, Ст. Цит. съч., 235—237.
[155] Русская диалектология. Под ред. проф. Н. А. Мещерской. М., 1972, 182—183.
[156] Зализняк, А. А. Наблюдения над берестяными грамотами. — В: История русского языка в древнейший период. М., 1984, 147—150. Вж. също Янин, В. Л., А. А. Зализняк. Цит. съч., 143—144.
[157] Вж. примери у Соболевский, А. И. Лекции по истории русского языка. М., 1907, с. 249; Дурново, Н. Очерк. . ., с. 316.
[158] Селищев, А. М. Цит. съч., с. 156.
[159] Огієнко, І. Історія церковно-слов'яньскоі мови. Ч. 1. Памятки старославянські X—XI віків. Варшава, 1929, с. 121.

могло да се предполага, че като е намерило подкрепа в протографа и в народноразговорния език, явлението се е разширило.

В преписите на Петровите слова употреби без *-т* в глаголното окончание за 3 л. са редки. Например в ПСД: не бѹде ли сему вина погыбели имѣныа (в F I 4: не бѫдеть ли); но что ѥ глати въ мр҃твыа наша слоухы. В ССВ (Пог. 59): никогда же оставить бъ҃ чл҃ка праведна хотяща мл҃тн на сѹдъ но пристѹпн к нему.

Словата на Петър Черноризец, макар и неголеми по обем, все пак са отразили тази старобългарска особеност, при това в обем, който, изглежда, е бил характерен за старобългарските текстове.

ОКОНЧАНИЕ В ПЪРВО ЛИЦЕ МНОЖЕСТВЕНО ЧИСЛО

Известно е, че още в старобългарския език след загубване на слабите ерове в 1 л. мн. ч. на глаголите от сегашно време заедно с окончанието -мъ се появява първоначално при атематичните, а после по аналогия и при тематичните глаголи окончанието -мы. Тази типично старобългарска особеност се среща, макар и рядко, в преписите на словата, при това не само при атематични, но и при тематични глаголи. Например в ПСД: а мы хѹлимы и н гнѣваемъ и . . . преобидяще не престаемъ; сего ради ни на лѣто ни на имѣныѥ възирамы нъ единомо-оумъ сн въперимъ; а х҃с҃ѹ wдва и оукроухъ подамы; формата ѥсмы в състава на перфект: омрачилн бо сн ѥсмы понстинѣ дш҃ьнаѧ зрака сластьми. В СПН: а то все дамы нищимъ — Тип. 173, срещу изречението в ССВ нѹжа есть датн нищимъ — Q I 314.

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ В УПОТРЕБАТА НА МИНАЛИТЕ ВРЕМЕНА

В словата на Петър Черноризец най-често употребяваното минало време е аористът. Това е естествено, като се има предвид повествувателният характер на изложението. Използват се формите на сигматичния аорист. Например в СП: оставн, дарова, оуставнша. В ПСД: нскупн, въдаѧ, рече, въведе, посла, створн, прнведе, погѹбн, терпѣ, не послушахомъ, быша. В СВЖ: созда, wжівн, бы, рече, взасте, створнсте, собрасте, взискасте, слышаша, смѣжнша. В ССВ: нзнеможе, имѣ, въста (вста), виндѣ, нача, оставн, погѹбн, видѣ, не разѹмѣша, идоша, хотѣша, смирнша, повѣдаша, покорнша сѧ, створнша, wвергоша, быша.

Някои учени определят като отличителна черта на руския аорист от старобългарския появата на окончанието -ть в 3 л. ед. ч. Всъщност -тъ в аористните форми за 3 л. ед. ч. главно (но не само) при едносрични глаголи е познато на старобългарските текстове. Смята се, че това е станало под влияние на сегашно време. Например: начатъ вм. нача, бнтъ вм. бн, пѣтъ вм. пѣ, повнтъ вм. повн, поѧтъ вм. поѧ, атъ вм. ѣ, клатъ вм. кла[160]. При атематичните глаголи датн и бытн с голяма последователност се появява окончанието -сть: дасть вм. да-, бысть вм. бы-, срв. още сънѣсть от сънѣстн[161].

В руската писменост окончанието -ть в 3 л. също се разпространява. Но определено може да се възрази срещу включването на аористните форми

[160] Мирчев, К. Старобългарски език, с. 81.
[161] Пак там.

за 3 л. ед. ч. с -ть в състава на нормативните русизми за църковните текстове[162]. Честотата на тяхната употреба в преписаните от старобългарски протографи текстове не е висока. По-чести са те в оригинални руски църковни текстове, но и в тях примерите за 3 л. ед. ч. без -ть преобладават. Възможно е тази отбелязана в старобългарските паметници особеност да е получила на руска почва по-голямо разширяване, при това с руското -ть вместо -тъ. Но не би могло да се твърди, че това явление е специфичен признак за книжовност именно на руските църковни текстове.

В руските преписи на словата на Петър Черноризец явлението не е представено в разширен вид и се ограничава с формите на глаголите датн и бытн, характерни и за старобългарския език. Например в СП: бъ ...не оставн чловка въ погыбелн нъ дасть покаанне; ... обаче дасть н заповѣдн. В ПСД: онъ за ны своего драгаго ннчадого сна подасть на заколенне; но н сна своего подасть намъ настн; прнснаго н драгаго кдннчадаго сна своего предасть на крътную смрть. В ССВ: первое створена бы въ чловцѣхъ правда. В СПН: пьрвое оубо створена бы правда — Тип. 173, но в СПН по Пог. 60 формата бы неслучайно е изпусната.

Окончанието -ть се среща в руските църковни текстове по-често в имперфекта, при това както в 3 л. ед. ч., така и в 3 л. мн. ч. Мнозина учени, като имат предвид, че в грамотите и в Руската правда имперфектът по принцип не се среща, смятат, че това просто минало време вече е било изчезнало в народноразговорния руски език, когато в Киевска Русия се разпространяват старобългарските книги. Впрочем за аориста също се смята, че е отмрял рано, т.е. в началото на писмения период[163]. Имперфектът обаче благодарение на българските образци става книжовна категория и остава не само в преписаните от старобългарските протографи текстове, но се употребява и в оригиналните с църковна тематика произведения, използува се в историческата литература и т. н., като внася признак на книжовност.

Поради характера на съдържанието на словата имперфектът в тях почти не се използува. Примерът в ПСД: аще лн то н ту стоаше бесѣдуемъ неподобнаа мѣста того е некоректен, тъй като стоаше в случая е на мястото на стоащие. Срещат се отделни примери в състава на плусквамперфекта от глагола бытн.

Не особено висока честота на употреба отново поради особеностите на съдържанието на словата показва и перфектът. Със своето значение да изразява сегашно състояние, което е резултат от действие, извършено в миналото, перфектът не е намерил голямо приложение в словата. Запазилият се в препис от XII—XIII в. откъс от СП в Тр. 12, както и ССВ не съдържат употреби на перфект. Сравнително по-чести са перфектните примери в ПСД, например: тажкы ны есть заповѣдн заповѣдалъ; многы бо суть мтрн въ бедѹ ... не пощадѣлн своихъ дѣтнн н ѹмарлы н нзѣдалы н гадомъ (sic) нуднмы; н того кдинного вселнлн есмъ въ персн своа; како есть

[162] Успенский, Б. А. История. . ., 151—152.

[163] Аористът показва в руските грамоти ниска честота на употреба, която понякога е в перфектно значение. Поради това някои учени смятат, че аористът е изчезнал не през XII—XIIIв. в народния език, както обикновено пишат авторите на руските исторически граматики, а по-рано. Вж. за това интересната разработка на Успенский, Б. А. История. . ., 172—180.

попустѣлъ и позеленѣлъ; почто нѣсте мѣне ставили; а дшу единочаду створилъ есть в тѣлѣ; омрачили бо си есмы понстинѣ дшьнаа зрака; ослѣпль есть и не видѣть кто с горы на нь зрить; нъ нѣ никтоже слышалъ ни видѣлъ яко лисица лисицю прѣлукавивши погубн. В СВЖ: всѣ^{и} ѣ стужила своею злобою.

В приведените примери формите на спомагателния глагол се пазят, като не се нарушава старобългарската употреба. Известно е, че в руския народноразговорен език спомагателният глагол быти губи формите си в сегашно време (оттук и в състава на перфекта) твърде рано. В грамотите още от XI в. в 1 и 2 л. ед. и мн. ч. се редуват употреби и със спомагателен, и без спомагателен глагол, но в 3 л. ед. ч. спомагателният глагол быти в сег. вр. и във формите на сложните минали времена по-често липсва, отколкото се употребява. Това положение по-късно обхваща също 1 и 2 л. и перфектът като сложно време се разрушава и се превръща в общо минало време, т. е. с разширено значение, какъвто е и в съвременния руски език. Но в църковните текстове през разглеждания период под влияние на старобългарските образци нормата е изисквала употреба на презенса и на перфекта с формите на глагола быти. В най-старите преписани от старобългарски протографи руски ръкописи се срещат обаче народноразговорни форми без сегашните форми на глагола быти. Соболевски сочи такива примери в Пандектите на Антиох по ръкописа Воскр. 30, в Изборника от 1073 г.[164], а С. П. Лопушанская наброява 18 случая без формите на спомагателния глагол в Изборника от 1076 г.[165] В подобни преписани текстове случаите без сегашните форми на глагола быти явно са повлияни от състоянието в народноразговорния руски език, въпреки че в старобългарските ръкописи, макар и рядко, явлението също е познато.

В преписите на словата има отделни изпуснати форми на глагола быти в 3 л. Например в СВЖ по Тр. 11: и мнози в нем гонителн и матежници и ни сами добрѣ живѫть ни нѣмь дадѧ. Същото по Тип. 153: мнози бо в нем гонителн матежници нже ни сами добрѣ живѫть. Но в преписа Пог. 59 сѫть е налице: мнози бо в ней сѫть губителн и мѫчителн и блазнителн и матежници. Същото и в А I 264: мнози бо в нем гонителн сѫть мѫчителн и блазнителн и матежници. Формата на спомагателния глагол се пази естествено и в българския рилски препис: мнозы бо в сем гонителїе сѫ^{т} и мѫчителїе и блазнителїе и метежници. В СП също е изпуснат глаголът быти в 3 л. ед. ч. сегашно време: нѣсть бо льзѣ намъ рещи оньсица правьдьнъ а оньсїца грѣшьнъ. В преписа на СП в Берлинския сборник есть естествено се е запазило: оньсица грѣшникь е̂.

Плусквамперфектът, образуван както от имперфекта (или аориста) на глагола быти и причастие на -лъ, така и от перфекта + причастие на -лъ (тази разновидност се смята характерна не само за книжовния, но и за разговорния староруски език), не е намерил място в Петровите съчинения.

Ранното изчезване на имперфекта, а след него и на аориста в народноразговорния език и употребата им в паметниците като отговарящи на представата за книжовност категории обяснява редица явления в руската

[164] Соболевский, А. И. Лекции. .., 239—241.

[165] Лопушанская, С. П. Основные тенденции эволюции простых претеритов в древнерусском книжном языке. Казань, 1975, с. 225.

Слово за богатите и бедните — РНБ, Пог. 59 (XIV в.), л. 102

Слово за различната неправда — РНБ, Пог. 59 (XIV в.), л. 205

Слово за този временен живот — РНБ. Пог. 59 (XIV в.), л. 323

Слово за този временен живот — БАН СПб., 4.9.29, л. 36

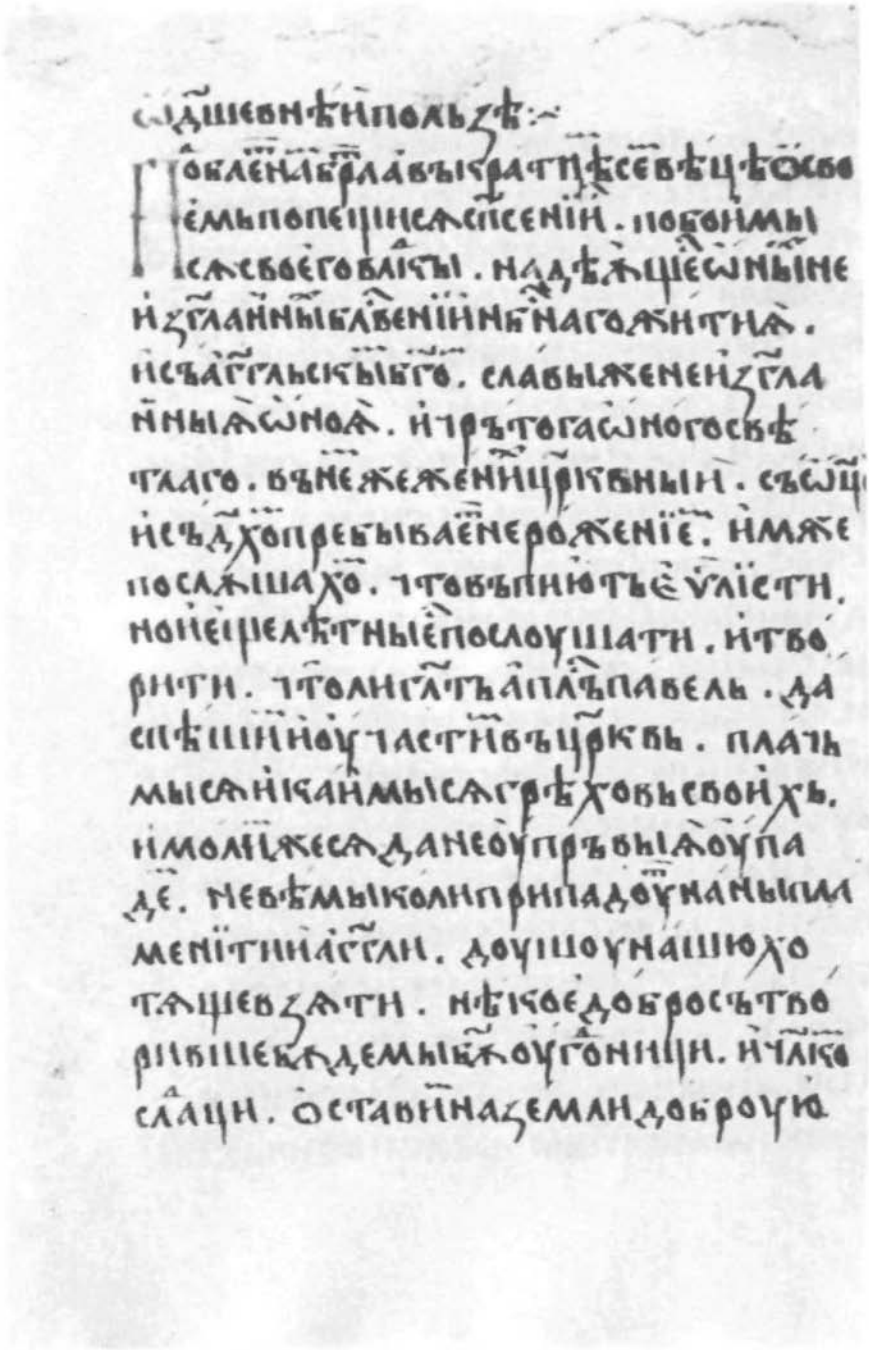

Слово за душевната полза — Дебрецен Ms 106/15, л. 80б

памѧ. пристоупи добрѣ нанесѣ.
и вѣдѣ истиннїи хрⷭтїане. аще имемы
тоⷨ. дамы всѣ блоⷭ ѧшемшисѧ
дїавола. глаголѧ же прⷭ вое тѣлⷭ пре
нїи. аще какы баимыею набраюсвою.
ѳтима слѣзы тоⷨ прⷭ нїи. аще скрⷭ
ныма на тѧжѧю ѣ добро тѧ вѣ зрѧимо.
рѧцѣ прⷭ бо новѣ зѧкѣ немѧ. про
стрⷭ вѣ до броⷭ поданіе. несѫ вѣщаю
даю щіе волы шемлю щіе. недесѧте
рошемше. ѣдино сѫ двадавше. но
и ѧ тро бѧ вѣ здрѣ жаю щіе. ѿ вели
и ѧнѧ шень. сѣщемьстеню щіе. дїю
ѹмилаю щіесѧ. и ѧ ѣ и ѣ ѣ ластопри
и ѧ лаю щіе вѣ мл тⷭ вѣ. ногамате
и ѧ щіе вѣ цр и вы и ѧ ко петрысѫ на гро
бѣ нь. и стⷭ вмипри ластисѧ цр тва
небнаго. вѣ сѣ тлыи сѫ ньдь. ега прⷭ ин
дⷭ правены и сѧдїа. нашблаⷭ вноси
ѿ гненымнаⷭ глы. вⷭ ницѣ вⷭ нлавѧ

свѣтлыми. с҃тыѧсвоѧ. агг҃ѣлныѧ
пламенѣѡгныѩказма. ѻблиѧѧглоу
бинысрⷣныѧвидѣнїемьмѧростнесво
ѣѧ. ѿлоучаѧмⷣрыѿдцѣрь. ѿца
ѿсна. краюѿбран. мѧкнѿжень.
непростависѧчоѧзычествоѿлоучаѣ
ѧкнкозлатаѿагнець. тогаѧкалости
ѧбъсплатетсѧвсѧкадїша. гдъоу
цѧствышеповказоуѣправѣныѩсадї
и. ѩженѣмноготрыпѣхъ. идѣте
ѿменепроклатїѩвъѡгньквѣчныѩ.
ѩпакигрдⷣтеблвенїѩѿцамоего.
прїѩмѣгеоуготованноевацрⷮствоѿ
съставленїѧмирасего. бжнашемоу
слⷣ.

нмонькѵѣьвѣли
ѩкнпапъѣнарицаемыѩзнлѡ. снѩ
съсⷣмнапѣлынагрѧницькѣ. ѩпрн
шеѩшюдⷣхⷣдⷣѣтельвъѡкрⷣѣголѧ
кинѣ. ѡгныѧѩазыкипрнемь. нвѣ

писменост. Разширява се употребата на перфекта — в грамотите той заема мястото на имперфекта и до голяма степен също и на аориста. След XIII в. в редица паметници се наблюдава смесване на аористното окончание -шѧ за 3 л. мн. ч. с имперфектното -ше за 3 л. ед. ч. или на аористното окончание -хъ за 1 л. ед. ч. с имперфектното -хѫ за 3 л. мн. ч.[166]; имперфектът може да се смесва например в летописен текст (Първи Новгородски летопис) с минали деятелни причастия на -вшн или на -ѵщ, -ѧщ[167].

Руските преписи на словата на Петър Черноризец до XIV в. остават чужди за подобни явления. Но в по-късните руски преписи картината се променя (вж. раздела за второто южнославянско влияние).

ЯВЛЕНИЯ В УПОТРЕБАТА НА ПРИЧАСТИЯТА

Употребата и образуването на причастията в руските църковни текстове е почти същата, както и в старобългарските и среднобългарските ръкописи.

Поради различията в рефлексите на **tj* сегашно деятелно причастие в руски онароднен вид може да се срещне, както вече беше подчертано, с наставката -ѵч-, -ючъ-, -ач-, -ячъ- вместо старобългарските -жшт-, -ѩшт-, -ѧшт- (вж. раздела за **tj*).

Народноразговорните причастия със суфиксите *-уч-, -ючъ-, -ач-, -ячъ-*, както е известно, преминават в историята на руския език в категорията на прилагателните, докато за книжовния език (исторически и днес) остават книжните образувания с *-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-*. Преписите на Петровите слова в руската писменост до XIV в. пазят старобългарската употреба на причастията.

Сегашното деятелно причастие за мъжки и среден род ед. ч. се образува, като към глаголите от първо и второ спрежение се прибавя -ы, а към глаголите от трето и четвърто спрежение -ѧ. Прави впечатление, че сегашно деятелно причастие за 1 л. ед. ч. мъжки род от глагола ꙗстнтн в СП по Тр. 12 е фиксирано във формата ꙗстоу: небонъ кръщенниемь чл҃вкъ акы нзнова породнтъ сѧ потомь же ꙗстоу жнвын осквьрнтъ сѧ съгрѣшаѧ бг҃н всѧчьскы. В руския препис формата ꙗстоу е отражение на ꙗстѫ от българския протограф, а ꙗстѫ е дошло от ꙗстѧ. Още в старобългарския период това явление, макар и не особено често, намира отражение в ръкописните извори. Случаи за „сближаване на носовите гласни, вероятно съпроводено с отслабване на носовия призвук“[168], намираме в Боянския палимсест, например: глоуχънѭ < глоуχънѣѧ Мк 7.37, нсплънѣѭ < нсплънѣѧ Лк 2.40, прнѭтъ < прнатъ Лк 15.27[169]. Подобни, макар и спорадични, примери се срещат и в старобългарски ръкописи като Супрасълски сборник, Клоцов сборник, Синайски евхологий и вероятно в Равненския надпис $РН_3$ от края на IX — началото на X в.[170] В протографа на СП в цитираната фраза е била

[166] Вж. примери: Соболевский, А. И. Лекции. . ., с. 236, 237; Карлинский, Н. Язык Пскова и его области в XV в. СПб., 1909, с. 14, 49, 67, 80, 100—101, 114, 132, 146; Успенский, Б. А. История. . ., с. 176.

[167] Вж. Лопушинская, С. П. Цит. съч., с. 279, 280.

[168] Добрев, Ив. Глаголическият текст на Боянския палимсест. Старобългарски паметник от края на XI в. С., 1972, с. 84.

[169] Пак там.

[170] Вж. Смядовски, Ст. Цит. съч., с. 169.

употребена причастната форма за сегашно време м. р. ед. ч. от глагола растнтн — растѫ вм. растѧ. Тази употреба е смущавала другите преписвачи на СП, които като правило са заменяли растоу жнвын с растын жнвь — Берлински сборник, растын в жнвотѣ — Тр. 204, растын н жнвын в жнтін сего свѣта — F 233 и т. н.

Някои изследвачи като проучват руските преписи освен причастните форми с -ы в мъжки и среден род ед. ч. на глаголите от първо и второ спрежение срещат в редки случаи вариант с -а. Ранните примери, които се сочат, са обикновено от руски ръкописи, протографите на които са старобългарски. И. Тот привежда само един пример на причастие с -а в разглежданите от него 10 малки ръкописи (в Минея на Дубровски) и още няколко от други текстове от XI—XII в.[171] Успенски също отбелязва, че „причастия на -а изредка встречаются уже в древнейших русских церковно-славянских памятниках" (Изборника от 1073 г., Миней от края на XI в., Добрилово евангелие от 1164 г., Успенски сборник XII—XIII в.)[172]. В славистичната литература не са посочени примери със сегашни причастия за ед. ч. м. и ср. род на -а в старата източнославянска делова писменост, което би било убедителен аргумент за съществуването им не само като редки примери в книжовния език, но и в народноразговорния език. Може би поради това Н. Дурново се колебае да ги квалифицира определено като народноразговорни русизми: „Незначительное количество причастий на *-а* (в русских церковно-славянских памятниках XI—XII вв.) не позволяет решить следует ли в них видеть русизмы, независимые от того что было написано в южнославянских текстах, или русскую передачу (согласную с русским живым произношением) южнославянских причастий на *ѧ*."[173] Руските учени, като Соболевски[174], Шахматов[175], Успенски, все пак предполагат наличието на причастия с *-а* в народния език, като се позовават на употреби от съвременния език, например в пословицата *„кто кого мога, тот того в рога"*, или на субстантивирани причастия като *„рéва, пройда"* и др. За най-древния период е доста трудно поради материала, с който разполагаме, да се докаже дали формите от типа несѧ вм. несы, ведѧ вм. веды, двигнѧ вм. двигны и др. са битували в народния език, тъй като примерите от преписаните текстове не са надежден критерий. Разбира се, съображенията на Соболевски и Шахматов заслужават внимание и такива русизми изглеждат възможни за народноразговорния староруски език. Но трябва да се има предвид и това, че през среднобългарската епоха широко отражение е намерило взаимното въздействие на именителните форми за сегашни деятелни причастия за м. р. ед. ч.[176], като се измества именителното окончание -ы за първо и второ спрежение от -ѧ[177]. Явлението „се наблюдава в скромни размери още в някои *старобългарски паметници* (к. а. — Р. П.)"[178]. В светлината на тези сведения формите от типа на несѧ, все още редки в ранните руски преписи от старобългарски протографи и

[171] Тот, И. Цит. съч., с. 319.
[172] Успенский, Б. А. История. . ., с. 170.
[173] Дурново, Н. Русские рукописи. . ., с. 94.
[174] Соболевский, А. И. Лекции. . ., с. 164—165, 259—260.
[175] Шахматов, А. А. Историческая морфология русского языка. М., 1957, 136—138; Успенский, Б. А. История. . ., с. 170.
[176] Мирчев, К. Историческа граматика, с. 214.
[177] Пак там.
[178] Пак там.

по-чести в по-късните текстове, всъщност могат да са резултат от разширяването на употребата в българската езикова история на окончанието -ѧ, което заменя -ы и се пренася при преписване от българските подложки чрез -а. Вместо -ѧ, както вече бе подчертано, е възможно още -ѫ.

* * *

Старобългарското окончание за сегашно първо минало деятелно причастие за м. р. им. пад. мн.ч. -є може да премине в -н (според някои учени под въздействието на закона за изравняване на аломорфите). Явлението е характерно главно за среднобългарските текстове. В словата на Петър Черноризец замяна на -є с -н е рядко явление. За доказателство представям примери от неговите съчинения. Сегашните деятелни причастия от м. р. мн. ч. им. пад. в СП: вндѧще, нмоущє, не могоущє, мнлоующе, рекоущє, славѧще, чтьтоущє, покланѣющє сѧ, хотѧще, вѣдѧщє, сущє, славѧщє. Отклонение, т. е. замяна на -є с -н се наблюдава в смотрѧщин вм. смотрѧщє. В ПСД: живущє, wходѧщє, творѧщє, преобндѧщє, вѣдущє, рекущє, плавающе, слышащє, хотѧщє, стоѧщє, держащє, крыющє, оукланающе сѧ, мыслящє, плещущє, лѣнящє сѧ, нмущє, вндѧщє, ходѧщє, подающє, wнемлющє, въздержащє, умнлающе, прекланающе. Оформянето с краесловно -н вм. -є е рядко: възнрающин, боѧщин сѧ,стыдѧщин сѧ. В ПСД в им. пад. мн. ч. за мъжки род е употребена вероятно под влияние на формите за ж. р. хотѧщѧ, но на същото място в СДП е хотѧщє. Промяната е направил сигурно руският писач, който е внесъл в израза още една корекция (окончанието -ѣ): дшѣ ны хотѧщѧ нзатн, докато в СДП е дша ны хотѧщє нзатн Тип. 173, също и в други преписи. Вин. пад. дша подсказва пренасяне от български протограф. Друг случай е подающѧ, на който обаче в сборника F I съответствува подажщє. В СВЖ по Тип. 153 (при съпоставки с Пог. 59, A I 264, Тр. 11 и Рил. 2/25): молящє — същото в Пог. 59 и Рил. 2/25, хвалящє сѧ — същото е в останалите преписи, томящє — същото и в другите преписи с изключение на A I 264, където погрешно е написано томашь, дозрящє в Пог. 59, не зрящє A I 264, дозрящє Рил., дознрающє, хотящє — същото е и в другите преписи. Във всички преписи намираме още сущє, вѣдущє, вндящє. Причастието слышащє в Тип. 153 е употребено още в A I 264, в Тр. 11, в Рил. 2/25 го няма поради прекъсване на текста, а в Пог. 59 вместо него е употребен аорист слышасте, което би могло да се свърже с объркване на руския писач поради липса на аорист в живия му език или пък е просто графична грешка, допусната по невнимание. Замяна на крайно -є с -н се среща в A I 264 молѧшн и в Тр. 11 дъзрящн. В ССВ по Пог. 59 (съпоставка с текста в Q I 314 и A I 264) навсякъде формите са с -є: не творящє, дающє, хотящє, томящє. В Пог. 59 е употребено причастието хотящє, също в A I 264, докато в Q I 314 то е заменено с личната форма на глагола за 3 л. мн. ч. хотать.

Миналите деятелни причастия в мъжки род им. пад. мн. ч. също добре пазят старинното окончание -є, например в СП: крьстивъше сѧ, оубоѧвъше сѧ, съблюдше, рекше. В ПСД: затъкше, прнимъше, стерпѣвше, ѹдавльше, не нзлѣзъше, оставльше, вндѣвше, оболкъше, обоувше сѧ, рекъше, смѣживше, створше, отьмъше, wнемъше. Срещат се отделни примери с -н вместо -є, например: не хотѣвшн сѧ, съставшн, нсповѣдавшн, роднвшн, оузрѣвшин. В СВЖ по Тип. 153 (при съпоставки с Пог. 59, A I 264, Тр. 11 и Рил. 2/25): оумерше, същото в A I 264; във всички преписи е употребено: не оугоднвше, оставлеше,

забывше. Във всички преписи обаче причастието исполнивъшн сѧ е означено с -н, също оумершн в Тр. 11, оумерша в Пог. 59 и оумершоу в Рил. 2/25. В ССВ по Пог. 59 (съпоставят се още преписите в: Q I 314 и A I 264) намираме обрѣтше прнимше не предолѣвше. В разгледаните преписи до XIV в. включително не се срещат минали деятелни причастия за им. пад. мн. ч. м. р. с -н. Същото важи и за ранните преписи на СПН.

Прегледът на употребите на деятелните и страдателните причастия в преписите на словата както в им. пад., така и в косвените падежи показва състояние, което откриваме и в запазилите се старобългарски ръкописни и епиграфски извори. Трябва да се отбележи, че контракцията в сложните причастия е прокарана и архаизми от рода на вѣровавъшемоу СП са изключения. Редки са примерите с окончанието -н в им. пад. мн. ч. м. р. при сегашните и миналите (минало първо) деятелни причастия. Тези примери са обясними, като се има предвид, че руските преписи на Петровите слова са главно от XIV в., рядко от XIII в. и само СП в Тр. 12 е от края на XII — началото на XIII в. Това означава, че отделните случаи с -н могат да бъдат или резултат на протограф, или да проникнат при преписването на словата в Русия под влияние на среднобългарски образци.

УТОЧНЕНИЯ ЗА НЯКОИ СЛОВООБРАЗУВАТЕЛНИ МОДЕЛИ

Голяма част от словообразувателния инвентар в старобългарския език има праславянски характер. Но някои старобългарски словообразувателни модели са били чужди на народноразговорния староруски език.

В славистиката се смята за доказано, че префиксът нз- с отделително значение е бил чужд на народноразговорния староруски език, в който вместо него се е употребявала представката вы-[179]. Редките употреби с вы- в запазилите се старобългарски ръкописи се тълкуват като моравизъм (вж. уводната част на главата). В словата на Петър Черноризец префиксът вы- с отделително значение е намерил приложение в думата вынеѥетн, която заедно с вы- има и пълногласие -ѥре-, което означава, че тя е русизъм в текста на СП. Представката ннз-, която също се смята за старобългарска, не е употребена в Петровите слова.

Представката *въз- (въс-)* обикновено се характеризира с две значения: 'движение нагоре' или 'начало на действието'. И с двете си значения тя явно е била продуктивна в старобългарския език както в народната, така и в книжовната му съставка. В руската писменост представката *въз-* се смята за книжно явление[180], но прави впечатление доста широкият кръг думи с *въз-* в съвременните руски говори. И. И. Павленко смята, че изучаването ѝ в говорите „представляет интерес прежде всего в плане выявления особенностей взаимодействия лексики литературного языка и говоров, определения места и роли этих слов в лексическом составе диалектов именно в силу их особого книжного (большей частью церковнославянского) характе-

[179] Вж. Павлова, Р. Болгарско-русские..., 113—115. Там и литература по въпроса.

[180] Вж. Барановская, В. Г. Глаголы с приставкой въз- в древнерусском языке XI—XIV вв. — В: Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. М., 1974; Павленко, И. И. О словах с приставкой *воз-* в русских народных говорах. — В: Диалектная лексика. М., 1973.

ра“[181]. В Петровите слова представката е представена в СП: възканнѣатн, възкрьсенніе, възкрьснѫтн; в ПСД: възклоннтн сѧ, възкрнчатн и т. н.

Представки като прѣ-, прѣд-, чрѣз-, раз-, во-, со-[182] образуват голям пласт от думи, които влизат в старорускатa писменост по книжен път, но като форма те са повече предмет на фонетиката, а думите, които са образували — на лексиката. Същото се отнася и за книжния слой (много често и за старобългарския език) с префиксите не- или без-[183].

Различните изследвачи на историята на руския книжовен език отнасят към книжните му словообразователни елементи форманти като -арь, -тель, -ьць (-єць), -чнн, -тан, -нє, -нне (-анне, -енне), -тне, -ство, -ьство (-єство), -ствне, -ость, -ыня, -тва, -ьба, -ота, -знь, -нзна, -енш-, -анш-, -ебн-, -ащ, -ящ, -ущ, -ющ. Други учени призовават към по-голяма коректност, като уточняват, че някои от тези форманти са съществували още в праславянския език, от който са наследени в славянските езици[184]. Тази справедлива констатация не означава, че един немалък лексикален пласт с тези наставки е влязъл в руския книжовен език като книжовна съставка, тъй като процесите на словообразуване в старобългарския книжовен език са били особено интензивни[185]. Някои от посочените форманти се срещат в думи от словата на Петър Черноризец[186].

ВЪПРОСИ НА СИНТАКСИСА

РАЗЛИЧИЯ В ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНАТА СИСТЕМА

Народноразговорната предложно-падежна система в езика на източните славяни до XIV в. поради несъвършенството на писмените извори естествено не може да бъде възстановена в нейната пълнота. Материалът от грамотите дава някои диалектни явления, които почти не намират отражение в църковните текстове. Такава е например конструкцията инфинитив + именителен падеж на съществителните от ж. р. на *-а* в значението на акузатив, която се среща главно в деловата писменост от новгородски произход и в някои други паметници. Регистрирана е в грамотите от XIII в. нататък, например а та грамота вм. а ту грамоту. Моделът е запазен в съвременните руски говори[187]. Въпреки новгородския произход на някои от преписите на словата на Петър Черноризец това диалектно явление не е могло да проникне в тях.

---

[181] Павленко, И. И. К вопросу о взаимодействии лексики литературного языка и диалектов (на материале слов с приставкой *воз-*). — В: Диалектная лексика. М., 1974, с. 26.

[182] Вж. Павлова, Р. Болгарско-русские. . ., 112—118.

[183] Материал в съчиненията на Петър Черноризец за споменатите представки вж. в приложения Словник.

[184] Филин, Ф. П. Исконное и заимствованное в современном русском литературном языке. — В: VIII Международный съезд славистов. Славянское языкознание. М., 1978.

[185] Вж. за суфиксалните съществителни ценната книга на Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей. Вж. Павлова, Р. Болгарско-русские. . ., където също има някои разработки и е посочена библиография.

[186] Вж. приложения Словник.

[187] Борковский, В. И., П. С. Кузнецов. Историческая грамматика русского языка. М., 1965, с. 458.

Между някои предложни модели в старобългарския (народен и книжовен) и народноразговорния руски език могат да съществуват разлики от различен характер.

В областта на пространствените отношения, които в сравнение с другите падежно-предложни логико-синтактични отношения са от най-древните и унаследени от праславянския език, двата езика освен сходствата са имали и различия. Старобългарският език, като съдим по писмените извори, се е освободил от някои безпредложни пространствени модели, което е естествено, като се има предвид по-нататъшният исторически аналитичен развой на езика. Обратното — в руския език, запазил своя синтетизъм и до днес, подобни конструкции са повече. Пространствените модели с безпредложен дателен падеж (БД) в старобългарския език са по-бедни, отколкото в староруския език[188]. Особено ярко това се вижда в модела: „моторен глагол — съществително, наименование на населено място", например нде новоугородоу, шелъ черниговоу и т. н., които за разлика от старобългарския език в народноразговорния руски език са били жива езикова категория до XIII в. В старобългарския език обаче явно като рядък архаизъм е могъл да се употреби безпредложният модел „моторен глагол — съществително наименование на лице в дателен падеж", макар че значението не е вече чисто пространствено. Ето един пример, който дава Д. Мирчева от езика на Й. Екзарх (препис на Похвала за Йоан Богослов в българския Германов сборник): такоже книгу кто възходя[189].

В старобългарския език пространственият безпредложен винителен (БВ) със значение, близко към въ + вин., т. е. с инклюзивна функция, вече не се е употребявал и е бил заместен от предложния модел[190]. В староруския език в модела: „моторен глагол — наименование на населено място" той все още се употребява с инклюзивно значение главно в летописите и по-точно в Ипатевския летопис (най-много), а в Лаврентиевския (и в Суздалския), в Радзивиловския и Академическия преписи примерите са единични, например прнде єпп҃ъ . . . володнмерь[191]. Също до XIII в. в народноразговорния руски език е продължил да функционира безпредложният локатив (БЛ) в модела: „статичен глагол — наименование на населен пункт", например сѣде кыевѣ, затворн са володнмерн и др.[192]

Посочените безпредложни модели имат своите синонимни предложни употреби, но важно е това, че народноразговорният руски език ги пази доста по-дълго от старобългарския език. В ранните руски грамоти БД не е отбелязан, което може да се обясни с ограничената употреба на модела. Обаче материалите, които ни предоставиха издателите на новгородските грамоти върху брезова кора (досега 628 на брой), дават възможност да се види употребата на пространствен БД в разгледания модел. Например в грамота 424 намираме изречението: продавъше дворъ ндите же семо смольньску ли кыеву ли[193]. В грамота 248 е регистрирана формата новоугороду. В проучените над 100 грамоти от XI—XIV в. се среща БВ (в един пример): нн

[188] Вж. за това Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 92—101.
[189] Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. С., 1971, с. 137.
[190] Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., с. 175.
[191] Пак там, с. 186.
[192] Пак там, 197—203.
[193] Арциховский, А. В., В. Л. Янин. Новгородские грамоты на бересте. М., 1978, 32—33.

новугород, не нтн ратью тферь нн на тферьскую волость (Грамота 1373 г. 2 новг.). Борковски не отбелязва нито един подобен случай. Новгородските грамоти предлагат също примери за БЛ, например в грамота 524: прнелн 30 гривне оля възмо(у) кыеве 7 гривне[194]. В грамота 105: тъгъдъ възяле оу мене лазъвке переяславълъ[195]. Доста често в грамотите се среща БЛ[196]. Основно все пак БД, БВ и БЛ са представени в онароднените пасажи на летописите. В преписите на Петровите слова подобни примери естествено липсват. Впрочем в тях изобщо не са намерили отражение синтактичните условия, в които в руските текстове се срещат БД, БВ и БЛ.

Моделите с безпредложен творителен (БТ) с пространствена семантика показват в двата езика голяма близост, но и в старобългарския (книжовен и народен), и в староруския народноразговорен език те не са продуктивни. Въз основа на запазилите се писмени извори се налага и изводът, че лексикалната база, в която се среща БТ в старобългарския език, е по-ограничена от староруските текстове (имат се предвид грамотите и летописите)[197].

Разлики в безпредложните модели между двата езика безусловно съществуват и в изразяването на останалите логико-граматични отношения, които тепърва предстои да бъдат проучвани в сравнително-исторически аспект.

В преписите на Петровите слова, както и би трябвало да се очаква, прякото допълнение след отрицателен глагол се употребява в родителен падеж. Това е така, защото „родителният падеж на прякото допълнение на глаголи с отрицание е бил широко заместван с винителен падеж в среднобългарската епоха“[198], а словата, както личи от много факти, са били написани не през среднобългарския, а през старобългарския период. Примери за родителен след преходни отрицателни глаголи в ПСД: не оугасать свѣщѣнѫ не имамъ грѣха того, не имамъ мукы прнатн. ѡ негоже нѣ нникоего зла нн врѣда, нн леннмъ са зла, нѣ ны лзѣ тѣмь нзвѣта нмѣтн. В СВЖ по Тип. 153: не разумѣете бнїа снлы н бнїа строенніа н бнїа волѧ, кака ѥсть жнзнь сн ненмущнмъ надежа к бу — в среднобългарския Рилски препис на СВЖ обаче тук е винителен падеж: не нмущнм надежоу къ бгу. Други примери от СВЖ: не любать стѣтнї нн мзды нмуть, не прозрать . . . покаанніа. В ССВ по Пог. 59: не любіать правды, не могуть забытн правды, не разумѣша своіа пагубы, нн смнрнша правды, мнозн не творащс правды, не нмы волѧ, бжніа снлы не прнемлють, не нмѣщн смнреннїа . . . нн немощн, не щадать своего стяжанніа земнаго. Единствено изключение намираме в примера: не съдрогнемъ са понѣ акы земнаго судью (ПСД). Възможно е обаче вместо не съдрогнемъ са да е било н съдрогнемъ са, т.е. глаголът да не е бил отрицателен, както е в по-късния препис на ПСД в сборника F I 4: н съдрѫгнем са поне нако н земна сждїѫ. В руския народноразговорен език родителен за отрицание след

[194] Пак там, с. 123, 124.
[195] Арциховский, А. В., В. И. Борковский. Новгородские грамоты на бересте. М., 1958, с. 34, 35.
[196] Вж. анализа и примерите в: Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., с. 198.
[197] Пак там, 129—134.
[198] Мирчев, К. Историческа граматика, с. 256.

преходни глаголи е вариант, който живее много продължително време и за разлика от процесите през среднобългарския период не се конкурира с винителен падеж. Така В. Борковски, който разглежда един обширен в хронологическо отношение материал от деловата писменост, в посочените синтактични условия намира родителен падеж, като специално подчертава: „случаев с винительным падежом при глаголах с отрицанием не встретилось."[199] С други думи, в старобългарския (народен и книжовен) и в руския народноразговорен език (през среднобългарския период не е така) моделът и употребата съвпадат. Но макар и да съвпадат, употребата на родителен отрицателен в Петровите слова не би могла да е повлияна от руското народно езиково съзнание, а сигурно отразява състоянието на протографа.

Изразите с дателен самостоятелен, които макар и като изключение, но се срещат в преписите на Петровите слова, в народноразговорния руски език естествено липсват — в грамотите тази конструкция изобщо не се употребява[200]. Това е напълно естествено, тъй като в старобългарския език тя се отнася към книжната му съставка. На старобългарския дателен самостоятелен, както е известно, съответствува в гръцките текстове родителен самостоятелен. Някои изследвачи обаче посочват примери, когато в българските ръкописи дателен самостоятелен може да се появи там, където в гръцкото съответствие няма родителен самостоятелен. Пример за дателен самостоятелен в ПСД в каузативна функция: ѡномѹ велми любѧщѹ и зовѹщѹ к себѣ и в свое бѣдѧщѹ ны цр҃тво ПСД 104а (бѣдѧщѹ е грешка, трябва да е вѣдѧщѹ).

Петър Черноризец явно е използувал дателен самостоятелен като показател за книжовност.

В светлината на съпоставката на старобългарския език, на който са били написани протографите на словата на Петър Черноризец, от една страна, и на народноразговорния руски език, елементи от който са могли да проникнат или да повлияят на езика на руските му преписи, са интересни някои предложни синтактични модели. Ще използувам наблюдения най-вече от сферата на пространствените отношения.

Пространствените синтактични модели с простия предлог отъ са много древни и несъмнено идват от праславянския език. Но в старобългарския език (книжовен и народен) пространственият предлог отъ се явява в по-богата семантична гама, отколкото в народноразговорния руски език. И в двата езика предлогът отъ + род. е бил носител на признака изходна точка за отделяне отдалечаване[201]. При означаване обаче на признака: движение отвътре навън, излизане от пределите на определено пространство, двата езика са се различавали по това, че в старобългарския език носител на този признак са могли да бъдат два предлога — отъ + род. и нз + род., докато в народноразговорния руски език отъ + род. с посочената функция не се е срещал, а са се използували предлогът нзъ + род. и предлогът съ (зъ) + род. Например в старобългарски език: нзнде отъ гроба — нзндоста нз гроба; в

[199] Борковский, В. И. Синтаксис древнерусских грамот (простое предложение). Львов, 1949, 359.

[200] Пак там, с. 361.

[201] Вж. Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 30—58.

руския език: а нз бѣжницѣ кнѧже людьи не выводити в свою волость ни зъ иныхъ волостьи (Грамота 1305—1308 г. 1 новг.)[202].

В руските преписи на Петровите слова синтактичните условия, в които може да се оформи значението отвътре навън, също се срещат, като изразител на това значение е предлогът нз + род. Например в ПСД: весели бꙋдемъ wтходѧще житиꙗ сего акы не тьмьницѣ, въ воду мечꙋть рꙋхло не кораблѧ, да быхомъ бѣжали акы велика зла нсъ цр҃кве, како ему сльны падаютъ нзь оустъ. В ПСД нз е употребено и в друг, не с чисто пространствено значение, пример, в който вместо него също би могло да се употреби отъ: цѣлы домы спроста не корене развращаютъ. В СВЖ във всички руски преписи, включително и в българския Рилски препис, намираме изречението: въздхни нз глꙋбины ср҃ны̑ꙗ Тип. 153, в Рил. 2/25: въздо̑хни своею мысльню нз глѳбины ср҃ны̑е. Съчетанието нз глꙋбины се среща и в СП, но в по-късните преписи, например в Тр. 12, както и в българските преписи в Берлинския сборник и в сборника Гилф. 42 на същото място изречението липсва. В Тр. 204 нз с посоченото значение се среща още веднъж: в корабльхъ возяще... вѣтры нзо града въ градъ поутн творяще.

За разглежданото предложно значение материалът се извлича от руските преписи (изключение — примерът от СВЖ по Рилския препис). Затова е трудно да се каже дали за значението „движение отвътре навън" авторът наистина е предпочитал предлога нз пред предлога отъ, или има намеса на руските преписвачи. Такава намеса не е изключена, тъй като и в други случаи при вариативност в старобългарския език, която потенциално дава възможност за изборност, руските книжовници при следване на нормата понякога са предпочитали варианта, който е съвпадал с техния народноразговорен език. В хода на тези размишления не е без значение и фактът, че в съчетанието нс тьмницѣ е предпочетена руската форма с окончанието -ѣ вместо книжното нз тьмницѧ или евентуално отъ тьмницѧ.

Старобългарският предлог отъ в съответни синтактични модели е могъл да означава движение с отделяне от повърхността на някакво пространство. С това значение се е употребявал и предлогът съ + род. В народноразговорния руски език носител на този семантически признак е бил само предлогът съ + род. Някои примери: снѧть отъ дрѣва (Супрасълски сборник 455,30) — сънемъше съ дрѣва (Супрасълски сборник 111,3) или в руски текст: снѧти грнвны съ шнѣ (Лаврентевски летопис 1015 46), и спехнꙋша ольга с мосту в дебрь (Лаврентевски летопис 907 15Р)[203].

В Петровите слова това съотношение и значение на предлога отъ — съ в двата езика почти не може да се илюстрира поради малкото примери с предлога съ + род. Например в ПСД: но съ нб҃наго и огньнаго престола посла... сн҃а своего, и не видить кто с горы на нь зрить.

Моделът „страдателно причастие—предлог отъ—съществително име за лице или предмет" е бил характерен за старобългарския език (книжовен и народен), докато в народноразговорния руски език той не се е развил, макар че в църковните староруски текстове се среща като едно от книжовните езикови средства. Ето пример от ПСД на Петър Черноризец: егда кто нудимъ wт похоти нѣчто хощете зло створити.

[202] Пак там.
[203] Пак там, 39—40, 56.

В народноразговорния руски език заместител на този модел като *правило е творителен безпредложен.*

В староруския език предлогът при + лок. безусловно се е употребявал с няколко семантични признака. Но между старобългарския език (книжовен и народен) и народноразговорния староруски език е имало разлика в моделите със значение „непосредствена пространствена близост". В старобългарския език с това значение са функционирали предлозите при + лок. въ + род., като фразите с при + лок. имат по-висока честота на употреба[204]. В руските грамоти при + лок. с посоченото значение не се употребява. Същото е и в грамотите на брезова кора. В Лаврентевския летопис подобни примери са единични и явно са повлияни от старобългарски образци. Староруският език за означаване на признака „непосредствена пространствена близост" широко е използувал предлога въ + род.[205] Но материалът в преписите на словата не дава възможност да се видят посочените между двата езика разлики.

Предлогът до и в двата езика (заедно с безпредложните модели) е можел да означава предел за разпространяване на действието в пространството. Но освен този предлог в староруските грамоти до XIV в. се използува и негов синоним — моделите с предлога по + вин., който в сравнение с моделите, в които се среща предлогът до + род., съдържат „оттенок подчеркнутой предельности"[206]. В класическите старобългарски паметници предлогът по + вин. в посочената функция не е отбелязан.

В Петровите слова поради характера на материала тази особеност не може да се илюстрира.

В старобългарския книжовен език (вероятно и в народния) така наречените вторични предлози показват по-напреднал стадий на развитие по отношение на техния състав и морфологизация, отколкото в народноразговорния руски език. За пример ще посочим предлога сѣдѣ, посѣдѣ, посѣдѫ (застинала форма на локатива и рядко на датива без или със предлог), който в старобългарския език се употребява често (в съчетание с род. пад. и като изключение — с вин.) с пространствено значение, като показва сходства, но и различия с предлозите междѫ + род. или въ + лок.[207] В народноразговорния руски език сѣдѣ, посѣдѣ (формата на предлога е с непълногласие) не се е използувал, доказателство за което е липсата му в грамотите. В тях значението „пространство, в средата на което се извършва действието", е могло да се изрази от предлога межю — межн. Староруският предлог межю, межн освен значението за промеждутъчност (в пространството), характерно и за старобългарския предлог междѫ + твор., е имал в пространствената сфера по-богат семантичен обем[208] и е могъл да се употребява с три падежа — род., вин. и твор. Примерите с вин. пад. са редки, докато с род. и твор. се срещат често, макар че в грамотите съчетанията с твор. пад. преобладават.

В преписите на Петровите слова материалът не дава възможност за илюстриране на тези положения.

---

[204] Пак там, 76—77.

[205] Пак там, 81—83.

[206] Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1934, 286—287. Вж. също Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 61—63.

[207] Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 146—150.

Друг пример също от пространствената сфера е с предлозите противъ + дат., прямо + дат. в старобългарския език и противу + род., вин. в народноразговорния руски език. В старобългарския език двата предлога са имали близко (понякога даже съвпадащо), но невинаги идентично значение[209]. На народноразговорния староруски език предлогът прямо явно е бил чужд, тъй като в грамотите той изобщо липсва, а в Лаврентевския летопис се среща само два пъти в книжни изрази. В народноразговорния руски език се е използувал противу с род. (рядко с вин. пад.), докато в старобългарския език противъ се е употребявал с един падеж — дат. Семантиката на предлога противъ — противу в двата езика, от една страна, съвпада, но, от друга страна, се различава[210]. Старобългарският противъ + дат. и старорускиият противу + твор., род. пад. са могли да означават неутрално положение на предмети (и лица) в пространството със значение „срещу" или да изразяват враждебно действие срещу противника. И в двата езика обаче предпочитан предлог с това значение е на + вин. пад. Така е и в Петровите слова. В тях не е отбелязана употреба на противу в чисто пространствена функция, както и със значение на враждебност, например в СП: противу себе кыждо якоже можеть тако да дьржить (тук противу = спрямо), якоже вѣдѫще противу силѣ умнѣи отъ видѣнья и разума (противу = според). В ССВ: а иже створитн ба ради противу силѣ данѣи ему (противу = според). Но навсякъде се спазва старобългарското съчетаване на противу (от противъ) с дат. пад. Значението за враждебност Петър Черноризец изразява с предлога на + вин., т. е. на = против (значението най-често е обектно), например в ПСД: сии на сего нѣчто мыслите а онъ на оного другое вѣщають, егда бы намъ съставлшемъ са всѣмъ рать имѣти на обыцаго врага нашего дньавола, на братью свою воюемъ. В старобългарските текстове предлогът противъ + дат. е имал значение, което в народноразговорния староруски език не се е употребявало — движение към някакво лице с чувство на дружба, уважение и преклонение. Например: цѣсарь же изъшьдъ противъ ему поклонн са ему (Супрасълски сборник 199, 11). В староруския език в такива случаи се е използувал предлогът къ + дат. В Петровите слова няма „езикова ситуация" за подобна „изява" на предлога противу.

В старобългарския език като вторични наречни предлози най-често синонимично са се употребявали окрѫгъ и окрьсть, които в староруските грамоти липсват, не се използуват и в Лаврентевския летопис. Вместо тях народноразговорният руски език си е служил с предлога около + род., който функционира също и в старобългарските текстове[211].

Едва ли наречието близь (близъ) се е използувало и като вторичен предлог, както това е станало в старобългарския език. На староруските грамоти такава употреба е чужда, в Лаврентевския летопис близь като предлог се среща веднъж[212], а в Речника на съвременните руски говори за него изобщо не е отбелязано пространствено значение[213]. Словата на Петър Черноризец не дават примери за този предлог.

---

[208] Пак там, 150—155.
[209] Пак там, 118—120.
[210] Пак там, 121—124.
[211] Пак там, 77—81, 84—89.
[212] Пак там, 90—91.
[213] Словарь русских народных говоров. Вып. 3. М.—Л., 1968, с. 21.

Вероятно през по-късния старобългарски период като вторичен предлог с род. пад. се оформя наречието вънъ, вънѣ[214], докато в народноразговорния староруски език това не е станало — в грамотите вне не се среща, не е отбелязан и в съвременните руски говори, а срещащият се в тях предлог вна + род. има друго значение[215]. Вместо него народноразговорният староруски език е използувал предлозите нзъ + род. и за + твор., вин.[216] В текстовете на Петровите слова предлогът вънѣ не е намерил приложение.

В старобългарския език наречието въслѣдъ вече се е употребявало активно и като вторичен предлог с род. пад., като е могъл да бъде синоним на предлога по + лок. и рядко за + твор.[217] В староруските грамоти до XIV в. и в Лаврентевския летопис въслѣдъ като предлог не се среща; *вслед* изобщо не е отбелязано в Речника на руските народни говори[218]. Вместо него в народноразговорния староруски език са се употребявали моделите с по + лок. и за + твор. Петър Черноризец в ПСД използува предлога въслѣдъ, напр.: а оутро въслѣдъ кго пондеть на страшныи онъ wвѣтъ.

В старобългарския език се е употребявал и вторичният наречен предлог врьхоу + род., близък семантически на предлога на + лок., но изразяващ по-диференцирано пространственото значение, че действието се извършва на горната повърхност[219]. В староруските грамоти от XI—XIV в. такъв предлог липсва, в летописния материал се среща като много рядко изключение в книжни изрази, в съвременните руски говори такъв предлог не е отбелязан. Това означава, че той е бил чужд на народноразговорния староруски език.

Като обобщава изследванията по въпроса за начало на аналитизъм в старобългарския език, А. Минчева набелязва някои тенденции и положения, които потвърждават „наченки" на този процес, развил се по-късно твърде широко в историята на българския език. По отношение на предложно-падежната система авторката подчертава факта за разширена употреба на „предложни варианти към някои отмиращи вече стари славянски употреби на безпредложни падежи[220] (вж. примерите у А. Минчева и някои от разработените по-горе безпредложни и предложни модели). На второ място Минчева отбелязва някои, свързани с аналитичните преобразувания, „типични български и в по-широк смисъл — балкански процеси"[221]. Между тях специално се посочва разширената употреба на предлога отъ, характерна не само за книжовния, но и за народния старобългарски език. Ив. Дуриданов е убеден, че процесът на развитие на аналитизма е започнал повсеместно още в най-ранните старобългарски текстове, за което авторът посочва примери[222]. Бих отбелязала два примера от словата на Петър Черноризец, в които след предлога въ се употребява винителен падеж вместо локатив и обратното — локатив вместо винителен падеж: блоудан въ

[214] Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 63—65.
[215] Словарь русских народных говоров. Вып. 4. М.—Л., 1969, с. 322.
[216] Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., 67—69.
[217] Пак там, 69—72.
[218] Словарь русских народных говоров. Вып. 4. М.—Л., 1969.
[219] Павлова, Р. Пространственные конструкции. . ., с. 173.
[220] Минчева, А. Старобългарският език в светлината на балканистиката. С., 1987, с. 66.
[221] Пак там.
[222] Вж. работите на Дуриданов, Ив. 1. Към проблема за развоя на българския език от синтетизъм към аналитизъм. — Год. СУ. Фил. фак., 51, 1955, 85—273; 2. Пътят на българския език от синтетизъм към аналитизъм. — БЕ, 1957, № 1, 5—18; 3. За наченките на аналитизма в българския език. — Rocznik slawistyczny, 20, 1958, № 1, 16—20.

своѥ тѣло съгрѣшаѥть ПСД. Същото изречение е повторено и в по-късния препис в сборника F I 4. В ПСД след моторни глаголи и предлог въ е употребен локатив вместо очаквания акузатив: да поспѣшимъ н частимъ въ цр҃кви, макар че в близък контекст в същото слово се предпочита вин. пад.: ногама текуще въ цр҃квь. В по-късния препис на ПСД в сборника F I 4 изречението се повтаря: да поспѣшꙝ н оучастꙝ въ цр҃квн. Обаче в СДП по преписите в FnI 147, Тип. 173, Тип. 171 е станало: оучастнмъ въ цр҃квь, но в СДП в Пролога А I-264 отново намираме локатив с пропуснат явно по невнимание предлог въ: да спѣшнмъ оучастнмъ цр҃квн. В славистичната наука, както е известно, може да има различни мнения за произхода на подобни употреби[223], но за нас е важно, че такива примери в *руски* преписи вероятно са свързани с българския протограф на текста. Фактът, че във втория пример се внася поправка на падежа, говори, че за старорускатa употреба на предлога въ такава особеност не е била характерна.

Както е известно, така наречените балканизми, които в една или друга степен започват да се проявяват в старобългарския език и съставят една от неговите специфични черти, на народноразговорния староруски език естествено са били чужди. В книжовни църковни староруски текстове те навлизат благодарение на мотива за свещеност на езика, но се забелязва тенденция за „поправянето“ им особено в преписите с по-късна хронология.

Тъй като балканизмите са важна езикова старобългарска особеност, интересно е да се види дали те намират някакво отражение в руските преписи на Петровите слова.

Твърде интересно е съотношението родителен притежателен — дателен притежателен в старобългарския език, от една страна, и съответствието им със староруския народноразговорен език.

В славистичната наука се смята за доказано, че „дателният падеж в генитивна функция в старобългарски е бил структурна особеност както на живия, така и на литературния език“[224]. Дателният падеж в генитивна функция се определя като несъмнен балканизъм в старобългарския синтаксис, като „балканският модел — една и съща форма за генитив и датив, се осъществява като тенденция само в един ограничен участък, а именно — дублетните употреби на родителния и дателния за принадлежност“[225]. Двата падежа синтактично (управляват се от съществително) и семантично са варианти на един инвариант. Като специфична само за старобългарския (и съвременния български) език структурна особеност се сочи приименната употреба на енклитичните форми на личното и възвратното местоимение в дателен падеж.

За староруския народноразговорен език синтактичната и семантичната равнозначност на притежателния генитив и датив е чужда. Тази функция там се поема изключително от родителния за притежание и от притежателните прилагателни. Точно тези употреби наблюдаваме в руските грамоти[226], в които дателният притежателен изобщо липсва[227].

---

[223] Вж. обобщението им у Минчева, А. Цит. съч., с. 67.

[224] Пак там, с. 25. Вж. и Минчева, А. Развой на дателния притежателен падеж в българския език. С., 1965. Там читателят ще намери богата библиография по въпроса. Напоследък материалът за дателен падеж в генитивна функция се обогати благодарение на изследването на епиграфските паметници (вж. Смядовски, Ст. Цит. съч., 255—256).

[225] Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 25.

[226] Борковский, В. И. Цит. съч., 351—356.

[227] Пак там, с. 362.

В словата на Петър Черноризец се употребяват и двата варианта. Например в ПСД: но и сна своего тѣло подасть, подастъ намъ ѣстн на осщныѥ дшамъ нашнмъ и тѣломъ, нъ нравъ ѥсть чкмъ, въ тѣлѣ бъ дѣтьмъ нхъ двѣ очн всаднть. В СВЖ (по Тип. 153): грѣсн тоя жнзнн, любы мнра сего, немощь рода члвчкаго, батнн мнра сего. В ССВ (по Пог. 59): жнзнн сея дѣлесъ, о спнни дша своея, всако супротнвыѥ жнзнн сея, с правдою оноя жнзнн, дрзаѥть на снлу велнкыя правды и стыя, нн творнтн вола правды (в Пог. 1024а: правдѣ) прелесть сея жнзнн, не предолѣвше нн ѥдномоу супротнвью сен жнзнн, на сохраненне закона, радостн сего свѣта, в радостн оноя жнзнн, спнне и прощенне грѣховъ, въста безаконне на храненне закона (в СПН по Тип. 173: на храненне законоу; сохраненїе закона — Пог. 60). В СП: покланающе са крьстоу и нконѣ христосовѣ и бца и стыхъ, вѣнчающнна са погублаютъ сн мьздоу трвдоу своемоу (в преписи по Тр. 204 — трудa своего). В преписите на СП от XV в. нататък в разглежданата функция се употребяват и двата падежа. Характерният за старобългарския език дателен притежателен в доста примери се повтаря във всички преписи (Тр. 204, Вол. 542, Вол. 541, Солов., в СП по Тр. 12 текстът липсва поради прекъсване), което насочва към извода, че те са били употребени така и в първоначалния текст на СП. Например: рабъ ѥсть грѣхѫ, постъ чистота дшамъ и тѣломъ, прогнанне всѣмъ дѣломъ злымъ, служнтелн и предъстателн бжню предъстолоу и др. Прави впечатление обаче, че родителният за притежание се среща по-често в преписите на словата (до XIV в.) на Петър Черноризец. Възможно е това да отразява състоянието на старобългарските протографи, където такава картина е напълно нормална[228], макар че не е изключено и влияние на староруския народноразговорен език. В отделни случаи руският преписвач би могъл да замести датива с генитив, като приближи фразата до народната си употреба и без с това да наруши книжовната норма.

ЗАДПОСТАВЕН ЧЛЕН

За задпоставения член в историята на българския език вече има обширна научна литература, често с противоречиви мнения и тълкувания[229]. За доказано се смята, че през среднобългарския период членната форма е била напълно развита в народноразговорния език, т. е. тя вече е била морфологизирана, макар че ръкописите от същия период поради следване на по-старата традиция далеч не отразяват явлението в неговата пълнота.

Изходна база за развитието на членната форма, както е известно, са показателните местоимения. Смята се, че „в старобългарските текстове още нямаме граматически обособено изразяване на семантиката на членната категория. Наблюдава се обаче едно добре развито анафорично значение на местоимението тъ в постпозиция“[230], като се приема, че това значение,

[228] Вж. таблицата в: Вечерка, Р. Синтаксис беспредложного родительного в старославянском языке. — В: Исследования по синтаксису старославянского языка. Прага, 1963, с. 200. Същата таблица с коментар е препечатана в Минчева, А. Старобългарският език. . ., 25—26.

[229] Вж. Минчева, А. Старобългарският език. . ., 30—65, и цитираната там литература.

[230] Пак там, с. 50.

свързано с позицията на задпоставеността, е било свойствено на говоримия, живия старобългарски език, откъдето влиза в системата на старобългарския книжовен език[231]. Освен материала от старобългарските ръкописи, подробно описан от мнозина автори и най-вече от Й. Курц, напоследък започна тълкуване и на членната форма от различните ѝ стадии на развитие в епиграфиката[232].

В Петровите слова, макар и не често, се срещат постпозитивни употреби на показателни местоимения, при това се отбелязва не само „тенденция към задпоставеност и енклиза, която е очевидно по-стара и има славянски характер, както показва положението в северноруските говори“[233]. От някои примери се вижда анафоричната функция на местоимението тъ в постпозиция, например в ПСД: хотѧще проводнтн часъ тъ злѣ. Съвсем не е случайно, че в преписа на ПСД от XVI в. в сборника F I 204 анафоричното местоимение тъ в този пример е изпуснато: хотѧще провѡтн ча злѣ. В Хлуд. 30 Д е казано: кгда прндеть праведнын тъ н страшнын суднн; в F I 4 тъ е съкратено. В СДП по Тип. 173, Тип. 171, Тип. 169, А I-264 в това изречение тъ също е съкратено. Същият принцип е приложен и към примера: не вѣмы бо колн прндѹть на ны пламеньнын тн а҃нгл҃н. В СДП на това място в Тип. 169 е написано тн, но в Fn 47 (XIII в.) е: колн прндѹть по ны пламеньнн тѣ а҃нгл҃ы, а в преписа от XIV—XV в. в Рогож. 511 анафоричното местоимение е отпаднало. В Тип. 173, Тип. 171, в А I-264 и Арх. Д-2 местоимението тн е употребено в препозиция. В сборника F I 4 е останало: не вѣмы бо колн прнпадѫ т на ны пламенн҃ын а҃гл҃н. Интересен е примерът аꙁъ же нзвѣт – о-тъ малою прнтьчею ꙁаꙁорю; в F I 4: аз бѫ҆е нзвѣ т нмаѫ прнчеѫ т ꙁаꙁорѫ. Като се има предвид тенденцията от страна на руските преписвачи да съкращават анафоричното местоимение, твърде трудно е да си представим цялостната му употреба в старобългарските текстове (с техните преписи) на Петровите съчинения.

ОПИСАТЕЛНО БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

В словата на Петър Черноризец, както и изобщо в старобългарския език, когато трябва да се изрази действие, което ще се осъществи в бъдещето, се използува преди всичко простото бъдеще време, т. е. формите за сегашно време на глаголите от свършен вид (рядко от глаголите на несвършен вид)[234]. Срещат се обаче и някои примери за описателно бъдеще време с формите на глагола хотѣтн + инфинитив и нмѣтн + инфинитив.

Най-богат материал за описателно бъдеще време в старобългарските текстове, както е известно, е представен от Бирнбаум[235], също в

---

[231] Пак там.

[232] Смядовски, Ст. Цит. съч., 224—233.

[233] Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 64. Вж. за това Wissemann, H. Die Syntax der nominalen Determination im Großrussischen. Leipzig, 1939.

[234] Вж. за това Иванова-Мирчева, Д. 1. Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в. С., 1968; 2. Имперфективният praesens pro futuro в старобългарски език. — В: Славистичен сборник. С., 1963, 86—103; Мирчев, К. Историческа граматика, с. 200; Минчева, А. Старобългарският език. . ., 27—30.

[235] Birnbaum, H. Untersuchungen zu den Zuckunftsunschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen. Stockholm, 1958.

изследването на Д. Мирчева за езика на Йоан Екзарх[236]. След прегледа на съществуващите литература и материал е важно заключението на А. Минчева, че „в късната старобългарска епоха гл. хотѣти в живия език се е използувал вече като чист помощен глагол с темпорална функция (бъдеще време), а не само като литературно средство за предаване на гръцките конструкции с μέλλω.“[237] Важно указание в това отношение са изнесените и коментирани от Д. Иванова-Мирчева описателни конструкции за изразяване на бъдеще време в съчиненията на Йоан Екзарх.

Примери за описателно бъдеще с хотѣти се срещат и в творбите на Петър Черноризец. Например в СП: аще ли кто ѿ родьства дѣвьство дьржить бѫ дѣла или разлоучивъ сѧ съ подроужиемь бѫ дѣла или оумьрло имоу боудеть подроужиѥ ти тако хощеть пребывати (и така ще пребивава, т. е. ще живее). В по-късните преписи на СП този пасаж е изхвърлен, поради което не може да се направи съпоставка за формата хощеть пребывати. Но в по-късния препис на СП в Тр. 204 на други места формите на хотѣти + инф. могат все пак да се срещнат, например: да како хощеⷨ. бжїю мт҃ь имѣти (как ще имаме божията милост?), тѣхь бо горъ самъ волкъ бѣгаетъ аще сѧ хощеть погнати (когато ще подгони). В посочените примери хощеⷨ имѣти, хощетъ погнати се съчетава модалното значение със значението за бъдеще време. В примера обаче: и не хощомъ нс нн^{х} на старость вынерети (и не щем (не искаме) на стари години от тях, т. е. от греховете, да излезем), модалността в хощомъ определено надделява. В ПСД: иже бо хощеши дати взаимъ имѣнье чл҃вку то даждь бу да ти сторицею въздасть — хощеши дати е запазено и в по-късния препис в F I 4. Ето и други примери, в които намираме форми на глагола хотѣти с инфинитив: поманѣмь сѧ что творимъ какоѭ славы ѿпасти хощемъ; нб҃са и рай хощемъ погоубити и нензреченыѭ оны тайны и благыѭ; да не въ истиноу ли сѧ ѿ насъ ѿвращаіеть и мучити хощеть; нѣчто хощеть зло створити; да какоѭ мт҃ь хощемъ достойни быти; аще хощемъ избыти то скоро въспрянѣмъ.

За формите от глагола имѣти + инфинитив се смята, че в преводните старобългарски текстове те заемат широко място за изразяване на бъдеще време „и са най-делексикализирани, съответно — граматикализирани“[238]. Те се съотнасят с гръцките конструкции с μέλλω и ἔλω + инфинитив или с обикновено бъдеще време и се задържат в отрицателна форма (с *няма*) до днес в българския език[239].

В творби на Петър Черноризец това описателно бъдеще време също се среща. Например в ПСД: и аще хр҃а ради не раздаіеши то гдѣ или съ собою имаши ѥ вложити; коли имать дати мт҃твѣ. В ССВ по преписа в Пог. 59: токоую силоу имѣ неправда или имати имать. Почти същата форма — имѣти имать, се среща и в A I 264 и Q I 314, докато по-късните преписи или се освобождават от това бъдеще време (в печатния Пролог, в печатния Миней и в Казанлъшкия сборник), или го заменят с неясното имати имы — ДА 414 Л.

[236] Мирчева, Д. Сложните форми за бъдеще време в езика на Йоан Екзарх Български. — В: Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. С., 1987, 250—261.
[237] Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 29.
[238] Пак там, с. 29.
[239] Пак там.

Въпреки че инфинитивът в историята на българския език рано започва да се заменя с *да*-конструкции, той е жива форма през старобългарския и ранния среднобългарски период. На характерното за старобългарския книжовен и народен език оформяне с -тн в староруския народноразговорен език отговаря -ть. В източнославянската езикова територия твърде рано се появява както -ть в инфинитива, така и -шь във второ лице ед. ч. (крайното *и* отпада още и в някои форми на императива за 2 лице). Селишчев обяснява тези явления като плод на еднородни фонетически процеси[240]. Народните руски инфинитивни форми на -ть, макар и рядко, проникват в църковните текстове още от XI в. Соболевски сочи по един такъв пример в Остромировото евангелие, в Изборника от 1073 г. и в Архангелското евангелие[241]. Инфинитив без крайната гласна *и* е познат и в историята на българския език, като примери се срещат в старобългарски ръкописи от XII в. нататък[242].

В преписите на Петровите слова инфинитивът пази старинната си форма на -тн, -цн. Ето някои примери:

В СП: блоудитн, блюстн, боѭтн сѧ, бытн, годитн, дьржатн, житн, крастн, леннтн сѧ, лъгатн, любитн, ннщеватн, обидѣтн, обадитн, прнѭтн, пожитн, постїтн сѧ, прнближитн сѧ, створитн, трепетатн, оубитн, оупнватн сѧ, възнматн, оучитн, сѧ, ходитн, творитн, сътворитн, wдатн, прѣбыватн, чистн, ѣстн, рецн.

В ПСД: помышлатн, дьржатн, оукланатн сѧ, статн, wвѣштатн, wпастн, потрудитн сѧ, погоубитн, прнѭтн, вложитн, wитн, створитн, датн, нзбавитн, мучитн, не слышатн, проводитн, крнчатн, оставитн, донтн, прнтъкнутн, оубѣгатн, възлѣстн, оудержатн сѧ, створитн, бытн, донтн, кормитн, незазнратн, наставлатн, въпрашатн, наставитн, вѣщатн, оукротитн, снабдѣтн, нмѣтн, повелѣватн, събнратн, оумножитн, растрошитн, работатн, обрѣстн, подражатн, ходитн, боѭтн сѧ, надѣѭтн сѧ, послоушатн, тецн, пецн сѧ, рецн, wврецн, потецн.

В СВЖ: взнскатн любитн, слабитн, погнбнутн, работатн, нзволитн, пецн и др.

В ССВ: навыкнутн, статн, смотрнтн, вндѣтн, годитн, творитн, забытн, створитн, нскуснтн, внитн, вселитн сѧ, преодолѣтн, супротнвитн сѧ, нматн, братн сѧ (вм. боротн сѧ), оугодитн, понскатн, держатн, бытн, послушатн, пострадатн, прнѭтн, почитн, wитн, прнчастнтн сѧ, датн, купитн, прнобрѣстн, нзбытн, кончатн.

В руските преписи на Петровите слова инфинитивът се употребява твърде широко. Тази картина, от една страна, не противоречи на старобългарското състояние и употреба на инфинитива. От друга страна обаче, е логично да се подозира известна намеса и на руските писачи. За съжаление почти не е възможно да се съпоставят старобългарски и староруски преписи, за да се види последователно дали руският книжовник е „изглаждал" някои *да*-конструкции, като е освобождавал текста от съвсем

[240] Вж. затова Селищев, А. М. Цит. съч., 153—154.
[241] Вж. Соболевский, А. И. Лекции. . ., 165—166.
[242] Вж. Мирчев, К. Историческа граматика, с. 211.

чужд, често даже и за книжовния руски език модел. Българският препис на СВЖ обаче (по Рил. 2/25) потвърждава подобно подозрение. Например там е казано: нже не трѣбоуѣть нничьсоже нн ѡ̀ когоже тъкмо да спѣ̀м се. н тъи вамъ самъ дароуѣть все доброе. Във всички руски преписи (и до XIV в., и след XIV в.) частта тъкмо да спѣм се н тъи е махната, като целият израз е заменен със съюза но: нже не трѣбоуѣтѣ нничтоже нн ѡ̀ когоже но самъ всѣмъ дароуѣть доброе все А I 264 (СБУ) — така е и във всички останали руски преписи. Подобен пример срещаме в СП по българския препис в Берлинския сборник: н не wставнть чл҃вка вь погыбѣлн н да се покаѣть (същото в Гилф. 42). В СП по руския препис в Тр. 12 намираме друга редакция на изречението: не оставн чл҃вка въ погыбѣлн нъ дасть покаѧнніе (в Тр. 204: не оставнтъ чл҃вка в погыбѣлн но давъ чл҃вкоу покоѧньє). Вариантът в Тр. 12 не буди възражение — цялата фраза чрез двете аористни форми оставн и дасть е отнесена към миналото, което е напълно възможно за контекста и което би могло да подсказва първоначалност на фразата. Но също в руския препис — Тр. 204, макар и по-късен, първият глагол е в просто бъдеще време, както е и в българския препис — оставнть. Този факт буди съмнението, че вместо израза да се покаѣть руският книжовник е употребил нъ дасть покаѧннıе, за да избегне чуждия езиков модел.

Тези примери, макар и оскъдни и може би резултат на това, че посочените български преписи са среднобългарски от XIII—XIV и от XIV в., все пак навеждат на мисълта, че са необходими по-широки съпоставки (там, където е възможно) на старобългарски текстове с руските им преписи. Това ще помогне да се види дали и до каква степен руските преписвачи са си позволявали порусяване на *да*-конструкции, като са ги замествали с инфинитив или са ги променяли по друг начин.

Да-конструкции в Петровите слова се откриват в езикови условия на разрушен супин. Трябва да се уточни, че в текста на словата рядко се срещат езикови условия за употреба на супин (след глаголи за движение), който рано се заменя от инфинитив или от *да* + личната форма на глагола. В историята на староруския народноразговорен език супинът изчезва по-късно. Соболевски пише, че супинът все още се употребява правилно даже през XIV в. в грамоти от новгородски, смоленски и западноруски произход[243]. Случаи с разрушена употреба на супина и замяната му с *да*-констукция е ранна характерна черта от историята на българския език. Тя се наблюдава след глаголи за движение и в словата на Петър Черноризец. Например в ПСД: вадн въствори да спсешн сѧ; оумъ сн въпернмъ да сѧ спсемъ. В СВЖ — Тип. 153, Пог. 59, А I 264: полѣтан оумомь своимь по всен жнзнн да вндншн дѣло н волѧ чл҃вчьскнѧ. В Тр. 11 да вндншн е заменено с да вндѣ ли, а в българския Рилски препис вместо да вндншн намираме императива вн҃жь.

В словата не се срещат употреби, които биха могли да бъдат съотнесени с евентуален гръцки финален инфинитив.

Прави впечатление, че в примера: полѣтан . . . да вндншн дѣло н волѧ чл҃вчьскнѧ, прякото допълнение в преписите от Тип. 153, Пог. 59, АI 264 е във винителен вместо в родителен падеж. Допълнение във винителен падеж при супин е познато на старобългарския език, например прнде . . . съпастъ

[243] Соболевский, А. И. Лекции. . ., 257—258. Вж. също Успенский, В. История. . ., с. 171.

погыбшєк Супр. 364 22. При замяната на супина с инфинитив допълнението също започва след преходни глаголи да се употребява във винителен падеж вместо по-архаичния родителен падеж.

Посочените модели с глаголи за движение + *да* + лична форма на глагола са типично българска особеност на разрушен супин, които явно са дошли в руските преписи от българските протографи на словата. Ако в тези примери супинът би се разрушил според руските норми, вместо *да* + лична форма на глагола щеше да бъде употребен инфинитив.

Една от южнославянските по произход черти, които остават типични за развоя на български език, както се знае, са моделите *да* + индикатив във функцията на описателен императив.

Аналитичните форми с частицата *да* със значение на описателен императив са влезли в руските църковни текстове под влияние на старобългарските образци и са станали един от признаците за книжовност. За народноразговорния език те не са били характерни — не се употребяват нито в грамотите, нито в съвременните руски говори[244]. Понякога в грамотите във функцията на подбудителна частица се среща атъ, ать, ата, ате, която обаче не е могла да образува устойчива форма за евентуален руски аналитичен императив[245]. Всъщност синтетичните императивни форми (в словата — за 2 л. ед. и мн. ч. и за 1 л. мн. ч.) са се употребявали както в старобългарските протографи, така и в народноразговорния староруски език. Но в 3 л. ед. и мн. ч. навсякъде се използуват описателните форми с *да*. Например в СП: да не кланѣють сѧ, да праздьнуютъ, да дьржнть, да славнть бг҃а (в Тр. 204 да е махнато). В СВЖ: да наставнт ны (Тр. 11). В ССВ (по Пог. 59): да погнбнуть (в СПН по Пог. 60 и Тип. 173 е да погыбають), да нзнеможеть, да не будеть, да нзбавнть, да мн прнметь, да мѧ прославнть, да престанеть, да мѧ наставнть и др. Описателни форми се употребяват и за редица други лица. В ПСД: да поспѣшнмъ, да прнчастнмъ сѧ; в ССВ: да скажем; в СПН по Тип. 173: да понуднмъ сѧ, да купнмь. Интересно е изречението в СВЖ по Рилския препис: да вн҃ѣ н блюдн се н хранн се н бдн н плачн себе сн. В руските преписи Тип. 153, А I 264, Пог. 59, Тр. 11 да внжь се пази, но българизмът себе сн е редактиран: да внжь н блюдн сѧ . . . н плачн себе. В ССВ по преписа в Пог. 59 в изречението: обаче не плетꙋ рѣчн многы но малъ вы дамъ разꙋмъ, руският писач е изпуснал частицата да при глаголна форма за 1 л. ед. ч. Така е и в по-късния препис на ССВ в Пог. 1024а. Писачът в Q I 314 е написал: не плетуще многн рѣчн но малъ вы дамъ разꙋмъ. Само в А I 264 е употребено правилно: обаче да не плетꙋ многн рѣчн но малъ дамь вамь разꙋмъ. В посочената фраза (*нека да не говоря много*) подбудително значение има първият глагол в 1 л. ед. ч. да не плетꙋ, докато вторият може да се тълкува и като *нека да ви дам* (да дамь), и като *ще ви дам* (дамь), поради което не е ясно имало ли е пред дамь частицата да в старобългарския протограф. За руския преписвач именно дамь е съвпадало с живия му език.

От примерите се вижда, че употребата на *да* + индикатив в руските преписи на словата (в ролята на описателен инфинитив) показва типична старобългарска картина.

---

[244] Барановская, В. Г. Лексико-грамматические омонимы *да* в языке древнерусских памятников XI—XIV вв. — В: Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка. М., 1969, с. 292.

[245] Пак там, с. 274.

Както в старобългарския език частицата да се свързва не само с индикатив, но може да се срещне и с кондиционал, така и в преписите на Петровите слова да с кондиционал, макар и рядко, също е възможен, например в СП: хощеть да быша вси чл҃цї съпасли сѧ, да нн҃ѣмн и собою пакости кмѕ творить да бы съгрѣшилъ не сънабъдѣлъ сѧ тако; в ПСД: да бы ны гн҃ вѣчную жизнь подалъ, да быхомъ бѣжали акы велика зла нсъ цр҃кве, да бы нѣкому нѣчто нст(є)ргнулъ.

Съюзът да в качеството си на съчинителен съюз показва доста висока честота на употреба в руските преписи на словата на Петър Черноризец. Известно е, че съюзът *да* в съчинителна функция е бил твърде характерен за староруските грамоти, т. е. и за народноразговорния руски език[246]. Според А. Минчева (по Я. Бауер) „в говорната основа на старобългарския книжовен език тази функция на *да* очевидно е съществувала поне частично, но в писмения език от началото е била напълно потисната; западнославянските езици (освен лужишки) нямат съчинителен съюз *да*“[247]. Съюзът да в старобългарски се среща във функция на паратактичен съюз — свързващ, противопоставителен или присъединителен рядко в каноническите старобългарски паметници[248]. В изследването на Е. Дограмаджиева намираме стриктно подреден материала със старобългарския паратактичен съюз *да*, който е главно от Супрасълския сборник. Този съюз в посочените примери „превежда разнообразни гръцки съчинителни съюзи съобразно с двете си основни функции — съединителна и конклузивна“[249].

В руските преписи на словата на Петър Черноризец съчинителният съюз да, както вече посочих, е доста чест. Представям някои примери. В СП: да нже любить се слышавь да дьржить ѧ ѡ себе (същото в Берлинския сборник и в Гилф. 42) а мнѣ свонмн грѣхы печаль есть да нѣсть мн трѣбѣ нникто же (същото в Берлинския сборник и в Гилф. 42) ако таковомѹ паче высѣхъ зѣло завидить сотона да нн҃ѣмн и собою пакости кемѹ творить; нъ сн заповѣдь вышьшн есть высѣхъ да не высн ѥ сътворать (в Тр. 204 вместо да е вписан съюзът но). В ПСД: да не вѣдѣ кыма очнма будеть статн предъ праведнымъ кго судищемъ; да се вѣдуще братье поманѣмъ сѧ что творнмъ; да не въ нстнну ли сѧ ѡ҃ насъ ѡ҃вращаѥть, да тѣмъ и братъ бн҃н рече просите нъ злѣ просите тѣмь и не прнемлете; да каꙗ се есть рать на рать не нзлѣзъше; егоже паче всего ненавидить гъ҃ нашь. да мл҃твѹ оставнтн; простын то грѣхъ мнатъ друзнн да акы по обычаю творать и лжуть; другын теплъ на похоть плотную створенъ да не можеть оудержатн сѧ; то речеть ли родомь есмь тать и блуденъ да не бежю же азъ оного; да ѡ҃ чл҃вкъ затворяемъ двери зло творяще; да какоꙗ мл҃тн҃ хощемъ достонни бытн; виднши ли наше нзумѣные да ѡ҃ такого мл҃тнвьца и гл҃ оукланающе сѧ а къ дьяволу бѣжнмъ; да другонцн змью оузрѣвши нли въ хлѣвнне нли подъ постелею; да коѥ есть злѣе; да коего ны есть паче ненстовѣнша

[246] Вж. Борковский, В. И., П. С. Кузнецов. Цит. съч., 512—513. Вж. и материала в индекса на Зализняк, А. А. Цит. съч., с. 273, който се съдържа в „брезовите“ грамоти.

[247] Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 117; Bauer, I. K povaze vlivu cirkevni slovanštiny na staroruskou syntax. — Bulletin Ustavu ruského iazyka a literatury, 10, 1966, p. 71.

[248] Минчева, А. Пак там, с. 118; Бауер, Я. Пак там, с. 68.

[249] Дограмаджиева, Е. Структура на старобългарското сложно съчинено изречение. С., 1968, 170—179. А. Минчева освен Супрасълския сборник сочи и Синайския евхологий.

нарицатн; а кын врѣдъ есть w рнзы да како оубо лежнть на чловѣхъ. да не буде ли сему внна погыбели имѣныа; да аще и околоснѣеть еднно w тѣхъ оудовъ то можеть еднимь работатн тѣлу; да ту еднну погубившн где есть другую обрѣсти; хъ рече оучнстнте са да прндү съ оцмь и въселю са въ вы — тук съюзът да може да се тълкува двояко — и като съчинителен (и ще дойда), и като подчинителен (= за да дойда). В СВЖ: сн бо грѣхомь наслажаютъ да тѣмь любать сню жнзнь (да е внесено във всички руски преписи, докато в българския препис липсва), онн же погнбають сна томаще да повнньнн волею стражють Тип. 153. Същото изречение в други преписи: онн же погнбають сна томаще да повнннн волею стражють Пог. 59, същото е в А I 264. В по-късния препис на СВЖ в Пог. 1024а и сборника 3/4713 съюзът да се употребява, като изречението се повтаря в същия вид. Обаче в българския препис по Рил. 2/25 съюзът да в съчинителна функция не е употребен и изречението във втората си част има друг вид: онн же погнбають сна томеще казнню. на нвжнаа дѣла земнаа же нвдеще сн же неволею трүжают се (в сборника 3/4713 вм. трүждают се е по-правилното стражю). Както в българския текст е преписано изречението и в Тр. 11. В ССВ: н не хотаще всего того wнтн есть да нүжа есть сдѣ суща маломь тоже прнчастнтн са (да е употребено във всички руски преписи).

Прегледът на материала показва, че съюзът да в собствено съчинителна функция не е използуван в българския препис на СВЖ, докато в руските преписи на СВЖ той е внесен. Прави впечатление високата честота на употребата му в ПСД, също и в СП (материалът е от СП в Тр. 12, където текстът фактически е само част от началото на творбата). В българския Берлински сборник съчинителен съюз да се среща. От всичко това следва, че съюзът да като рядко съчинително граматическо средство вероятно е бил възможен в старобългарските протографи (може би и в оригиналите) на Петровите слова. Но не би могло да се съмняваме, че употребата на съчинителния съюз да в руските преписи на творбите е била повлияна от народноразговорния език на източните славяни, за което говорят честотата на употребата му и фактите от съпоставката на съчинителния съюз да в българския и в руските преписи на СВЖ.

Съюзната подчинителна функция на да във финални и обектни изречения не е била характерна за народноразговорния староруски език, който за такива случаи в най-ранните паметници е могъл да използува формите на условното наклонение, в които спомагателният глагол се е приближил със значението си към съюз[250].

Старобългарският синтаксис, както е известно, успоредно с инфинитива е разполагал „с ясно изразен по функции и значение финален и обектен съюз *да*, който превежда в старобългарските текстове всички финални и обектни употреби на гръцкия ινα, както и специфичните за гръцкия синтаксис инфинитивни конструкции с финално и обектно значение“[251]. Съюзът да в

[250] Борковский, В. И., П. С. Кузнецов. Цит. съч., с. 542.

[251] Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 127. Вж. материала и библиографията у Дограмаджиева, Е. Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език. С., 1984, 161—164 (значение на съюза *да* за следствие), 175—183 (значение за цел), 194—205 (значение за условие).

подчинителна функция освен като книжовно граматично средство е бил характерен, както се знае, и за народния старобългарски език (за разлика от народноразговорния староруски език). Според Минчева към средата — края на IX в. тези употреби са били особено добре изразени в южните старобългарски говори в пояса Солун — Константинопол. В българската езикова история *да*-конструкции се разгръщат още повече. Заместването на инфинитива от *да*-конструкции в среднобългарските епиграфски паметници е в пълен ход[252].

В преписите на Петровите слова, както и следва да се очаква, подчинителният съюз да намира приложение[253]. Примери в ПСД: рече҂ть же мн нѣкто ндѣ нлн бѣшенн кѣмъ да ны кѣсть въ персьхъ дыаволъ; то дажь бу̀ да тн сторнцею въздасть; молнмъ же сѧ да не въ другыѧ впадемъ. В СВЖ: кто вы да҃ власти н сановы н вмъ н мудро҃ да узнаете н съмысленте. Рил. 2/25. В руските преписи съюзът да е запазен, но вместо да узнаете н смысленте е внесено да оумѣете н смысленте Тип. 153, А I 264, Пог. 59, Тр. 11. В СВЖ по преписа от Тр. 11 накрая има фраза: попецѣмь собою да не погубѣ̀ [sic] свонхъ ѿшь. Тази употреба на подчинителния съюз да липсва в проложните преписи (тя би трябвало да бъде в СБУ), тъй като целият краен пасаж на преписа в Тр. 11 е отрязан от края на СБУ. В българския препис на СВЖ поради това, че текстът му не е завършен, този пример не може да се възстанови.

Интересен е още един пример със съюза да в подчинителна функция, който срещаме само в българския Рилски препис: н на своѧ дѣла възнран прѣвла н до конца блюдн да не прнтворншн горшла прѣвы̀х. В руските преписи съюзът да е заменен със съюза егда (еда): до конца блюдн сѧ егда створншн горше первыхъ; в Тип. 153: н до конца блудн сѧ еда створншн горше первы̀х; в Q I 314: н до конца блюдн сѧ еда створншн горше первыхъ; в Тр. 11: н до конца блюдн сѧ егда претворншн горшаѧ первыхъ. Съюзът кгда на това място е употребен и в по-късните руски сборници Пог. 1024 и 3/4713. Фактът, че егда се среща в толкова много преписи, говори за ранна замяна от страна на руски книжовник. Обаче преписвачът на СВЖ в Пог. 59 е предпочел изобщо да пропусне фразата със съвсем чуждия за неговия народноразговорен език подчинителен съюз да и да я редактира. Ето примера: н на своѧ дѣла вьзрн первыѧ нако сто҃ть послѣднаѧ вельмн кѣсть первыхъ.

В ССВ подчинителният съюз да се среща особено често в текста на обета-изповед, който е построен чрез сложно-подчинени разносубектни изречения: прожену щедротою бто҃ неправедное . . . да мн дасн нбное ба҃тьство; прожену вздр҃жанньемь снлу телесную да нзнеможеть во мнѣ плотьскаѧ похоть да мн дасть гь дтво҃ держатн . . .; прожену славохотые смнренньемь да не бу̀деть во мнѣ величаные сеѧ жнзнн саномь. но печаль о спннн да нзбавнть мѧ гь ѡ̀ т҃ всего зла . . .; прожену лицемѣрые н чл҃вкоугоженне ѡ̀ себе да буду хв҃ъ рабь да мн прнметь мт҃ву; прожену прелесть пустошную . . . да мѧ хъ прославнть; прожену

[252] Смядовски, Ст. Цит. съч., 249—250.
[253] Вж. по-горе в примерите с да в съчетание с кондиционал.

злын нравъ . . . да престанеть во мнѣ рать вражьꙗ; и буду ѡ҃целѣ не имы волѫ своюѭ да ма наставитъ на истиноу свою бж҃твеную (цитирано по Пог. 59). Същото е и в останалите руски преписи.

Подчинителен съюз да се употребява и в СП, но краткият откъс в Тр. 12 не дава примери за това, те обаче се срещат по-нататък в текста на СП (цитирано по преписа от XVI в. в Тр. 204): прⷱчастимъ сѧ сты҃хъ таинъ хвы҃ да не ѡсѣдимъ сѧ; ерѣи велѧть намъ бѣгати . . . да не постижены боудемъ дьяволомъ; хѡдити на горы . . . ѡ҃ злы҃ же ѹклонати҃ да не въсхыщены боудемъ звѣремъ рекше дꙗволо҃ да не снесени боудемъ звѣремъ рекше дꙗволо҃, да не снесени боудемъ во дно адѡво.

Прави впечатление, че в Петровите слова в сложно-подчинените изречения със съюза да преобладава финалното значение, с което те се различават от употребата на предлога да в Супрасълския сборник, където според сведенията на К. Мирчев определено по-чести между управляващите глаголи са тези със значение за желание, заповед, молба[254]. Впрочем, тъй като анализираме руски преписи, не можем да сме сигурни дали подчинителният съюз да в тях повтаря в пълнота картината от старобългарските протографи. Съпоставките със СВЖ по-скоро подсказват обратното.

М. Тихова обръща внимание на честата употреба в произведенията на Петър Черноризец на съпоставителната частица и на употреби то, аще . . . то, аще ли . . . то, аще и . . . то, което се отнася към народната съставка на старобългарския език[255]. Тази старобългарска черта обаче е напълно възможна и в староруския народноразговорен език (среща се често в Руската правда и грамотите — вместо аще е руското аче). По тази причина тя не би могла да бъде някакъв специфичен различителен за двата езика белег. Все пак в произведенията на писателя тя явно е съществувала още в старобългарските им протографи.

НЯКОИ ОБОБЩЕНИЯ

Редица руски слависти, както вече беше посочено, определят словата на Петър Черноризец като оригинални, руски по произход. Но анализът на руския езиков пласт в словата не потвърждава това становище.

Някои данни за това ни подсказват даже нормативните русизми. Показателна е картината за правописа на носовките и на техните застъпници. Тук са важни главно две положения: носовките в протографите са се употребявали правилно, което говори за древността на творбите. Редките изключения могат да се обяснят само с това, че словата са преписани от старобългарски текстове, тъй като се срещат в старобълга-

[254] Мирчев, К. Към историята на инфинитивната форма в българския език. — Год. СУ. Истор.-филол. фак., 33, 1937, № 12, 18—21. Вж. също Минчева, А. Старобългарският език. . ., с. 127.

[255] Тихова, М. Към синтаксиса на словата на Петър Черноризец. — Доклад, прочетен на симпозиума „Преславска книжовна школа“ през септември 1981 г.

ски ръкописи и надписи от IX—XI в. Например в ПСД: имать от имать вм. от имѫть, житиица от житиицѣ вм. житиицѫ (вин. пад. ед. ч.); в СП: ꙗсту е от ꙗстѣ вм. от ꙗстѣ и др.

При буквалното прилагане на правилото: пиши ѧ след мека съгласна (без ж, ш, ч) и пиши а вместо ѧ след ж, ш, ч, се получават интересни резултати, между които важни в случая са формите на съществителните за род. пад. ед. ч. и им., вин. пад. мн. ч. от *ja*-основи и за вин. п. мн. ч. м. р. на *jo*-основи.

Тези окончания са се получили като резултат от пренасяне на окончанието -ѣѧ от старобългарските текстове в руските преписи, като след шушкавите съгласни -а е нормативно поради действуващото правописно правило, например д҃ша < дш҃ѣѧ и др. Някои примери обаче, като до земля (СП), страхъ судья (ПСД), които са отклонения даже и от руското правило да се пише ѧ след мека съгласна, неопровержимо подсказват, че първоначално руският писач е преписвал от старобългарски протограф. Той механично е заменил ѣѧ с ѣ въпреки погрешността на формите и от гледище на приетото правописно правило, и от гледище на народноразговорния староруски език, в който на това място е имало окончание -ѣ.

Интересни са и случаите, когато ортоепичната норма е изисквала четене например на ꙗ- от праславянско **tert* вместо народното руско пълногласно съчетание -ере- (старобългарско рѣ) или на -не вм. -ье, -ье и т. н., а правописът допуска в преписите на словата вариативност. Вариантите с -рѣ, -ье, -ья, -ью, -ье могат да бъдат резултат на това, че те са съществували в старобългарски протографи на съчиненията.

Голяма близост с източностаробългарските ръкописи (Енински апостол и Супрасълски сборник) показва правописът на ъ, ь в СП по ранния му препис от XII—XIII в. в Троицкия сборник № 12.

Показателен е обемът на ненормативните русизми в руските преписи на словата. В СП по преписа в сборника Тр. 12 те липсват с изключение на една фраза, в която е изпусната формата на глагола бытн за 3 л. ед. ч. сегашно време. В ПСД по Хлудовия препис намираме един случай с начално о в думата одва вместо старобългарското ледва; някои примери с вероятен акавизъм, като ражениин, раженикмь; четири употреби с окончанието -ѣ в род. пад. ед. ч. и вин. пад. мн. ч. на съществителни с *ja*-основи: тьмиицѣ, свѣшѣ, овцѣ, д҃шѣ; един пример с окончанието -ого вместо -аго: иночадого. Не съдържат примери от този вид русизми ранните преписи на СДП в Тип. 173 и Fn I 47. Преписвачите на СВЖ в Тр. 11, Пог. 59, А I 264, Тип. 153 също са копирали текста доста точно, като са допуснати няколко употреби на формата собѣ (обикновено не във всички преписи) и пропуск на формата суть в преписа на Тр. 11 и Тип. 153. В СПН по преписа в Тип. 173 има единствен случай на пълногласна употреба березете, но също в СПН по преписа в Пог. 60 е написано брезъте. В ССВ редките русизми почти не са представени, ако изключим местоименна форма собѣ в дат. пад. в преписите Пог. 59 и Q I 314, но в А I-264 е останало себѣ.

Цокането като диалектно явление почти не е проникнало в новгородските преписи на словата, с изключение на СДП в Пролога Тип. 171 (вж. примерите по-горе).

Като се има предвид, че разглеждаме преписи до XIV в. включително, правят впечатление съвсем редките примери с изпусната форма на глагола бытн в 3 лице сегашно време.

По въпроса за балканизмите в старобългарския език, които са били чужди на староруския народноразговорен език, се забелязва тенденция в някои случаи те да се изпуснат или да бъдат заменени с по-подходящо от гледище на староруското езиково съзнание средство. Но подобни примери като правило се срещат в по-късните от XIV в. преписи. Балканизмите са *били норма и за староруския книжовен език през разглеждания период* — до XIV в. Но прави впечатление тяхната употреба в словата, която със своята широта и особености е такава, каквато е в класическите старобългарски паметници. Това подсказва преписване на словата от старобългарски протографи. Изключение прави честотата в употребата на съюза да в съчинителна функция, която явно благодарение на народноразговорния език е намерила отражение в руските преписи на Петровите слова.

Общият обем на ненормативните русизми в преписите на Петровите слова е твърде малък, което като признак е важно и в полза на убеждението, че словата са преписани от български протографи, а не са били съчинени в Русия.

През периода от XI до XIV в. в Русия естествено се създават оригинални (компилативно-оригинални както и в България) произведения. В съчинените там творби, като поучителни слова, жития, проповеди и др. под., които, както и словата на Петър Черноризец са съставка от църковната литература, виждаме стремеж да се следва дошлата чрез старобългарските образци и модифицирана на руска почва книжовна нормативност. Но в оригиналните руски творби с църковна тематика русизмите имат по-широко представяне, отколкото в преписаните текстове. За сравнение и подкрепа на това принципно положение ще изтъкна някои данни от оригиналното Сказание за Борис и Глеб (СБГ) и свързаното с него Сказание за чудесата на Роман и Давид (ЧРД). Съчиненията са подходящи за сравнение, тъй като, от една страна, имат ранен произход — те са едни от най-ранните произведения на руската агиография. От друга страна, твърде важен е и фактът, че са се запазили в ранен препис в Успенския сборник от XII—XIII в. (л. 8б—18б и 18б—26а), т. е. влизат в хронологическите рамки, към които се отнасят разглежданите в този раздел руски преписи на словата на Петър Черноризец.

Картината на нормативните русизми в сказанието за Борис и Глеб (СБГ) не би могла да се различава много от това, което намираме в руските преписи на Петровите слова. Руските застъпници ѵ, ю там, където етимологически са съществували ѫ, ѭ, са прокарани навсякъде. Писането на ѧ след мека съгласна обаче не е твърдо правило и много често в тази позиция намираме ѣ, т. е. графиката в тези случаи отразява по-добре народния изговор.

Писането на ъ, ь на мястото на праславянските съчетания **tъrt, *tьlt, *tьrt, *tьlt* не е окончателно унифицирано, като ъ, ь са или в препозиция или в постпозиция. Окончанието в творителен падеж при съществителните от мъжки и среден род е подчинено на правилото да се спазва -ъмь, -ьмь.

СБГ и ЧРД, както вече беше подчертано, са в препис от края на XII — началото на XIII в. Това е период, когато процесът за изясняване на силните и изпадане на слабите ерове в народноразговорния език в някои позиции е завършил, а в други — отива към своя край. Но в СБГ и ЧРД правилото за писане на о, е на мястото на силните ъ, ь и редовно изпускане с изключение на краесловието на слабите ъ, ь все още не е прокарано. Преписите са запазили една доста архаична картина, което е естествено, като се има

предвид, че са съчинени по-рано. В съчетанията мън-, мьн-[256] еровият знак липсва. За преписаните от старобългарски протографи текстове в Успенския сборник е характерно с редки изключения писането вьс-. В оригиналните руски съчинения за Борис и Глеб това правило не е същото, защото се пише и вьс-, и вс-. Очевидно авторът на двете Сказания се е ръководил от правилото за вариативност — вьс- и вс-, което е било възможно в старобългарската писменост и което се е запазило в някои от стигналите до нас старобългарски ръкописи. Съотношението на вьс- и вс- в различните форми на местоименията вьсь, вьсякъ, както и в някои други лексеми е 13 случая с вьс- и 20 с вс-. Възможно е по-честото писане на вс- да е повлияно от народноразговорния език, в който ь вече не се е произнасял.

Вариативност се допуска и при писане на чьто (4 случая) и что (8 случая), както (1 пример) и кто (4 примера).

В завършващи на з представки, като без-, въз-, из-, раз-, в предлозите из и без, а също в представката от- еровият знак липсва, но се пази в представките съ- и въ-.

Въз основа на материала за писане на ъ, ь в двата оригинални текста може да се направи изводът, че не се спазва правило, което отразява състоянието в народноразговорния език. Но писането не е безразборно и е било подчинено на правила, които руският автор е имал предвид, макар че в неговото писане народният изговор (имам предвид главно изпадането на ъ, ь) се вижда доста добре.

На мястото на праславянското съчетание **dj* в СБГ и ЧРД е установено писането на ж, а на мястото на **tj* като правило се пише щ, т.е. спазва се правописната норма.

Епентетично л присъствува в текстовете редовно, което е съвпадало и с народното руско произношение.

Правописът в двете сказания е ориентиран към вариантите -нѥ, -не, -нѣ, -нѭ.

Ортоепичното правило, засягащо фрикативното г, както вече беше подчертано, по принцип не намира отражение в правописа. Правят впечатление формите в ЧРД съ хрьсты 19б, 20а и въ хрьщении 21б, където звукът к е заменен с х, макар че основата крьст — във всички останали примери се пази. В случая явно е отразено диалектно произношение, проникнало с отделни употреби в текста на Сказанието.

Твърде показателна е картината за писане на ръ — ре между съгласни. Прави впечатление, че в преписаните от старобългарски протографи текстове, влезли в състава на ранния в хронологическо отношение Успенски сборник, редовно се пише ръ, а примери с ре са рядко изключение. За СБГ и ЧРД важи точно обратното правило — писането на ре между съгласни е прокарано последователно, например: врежено 16в, вреженоу 15б, врежены 23г, вредоу 20г, вредьную 21б, временн 23б, 25а; врема 10в, 12а; времѧ 8в, 8г, 13а, 13б, 15б, 17г, 20в; временн 21в, времена 22г, 24а, 24б; жеребии 11а, пребѣженын 20а, пребываашє 19в, 21а; пребываше 21г, 22в, 24а; пребываета 23в, пребыван 23г, пребывающема 23б, пребытн 15б, 22а; пребысть 16в, 21б; превратнть 9г, предалъ 9б, предасть 14г, предавъ 9а, 12в; преданн 14в, преданомъ 17г, предатн сѧ 11б, преда сѧ 13в, предасть сѧ 16а, предъ 9а, 14г, 17г, 20б, 21б, 21в, 22в, 23в, 24а; предълежаще 13а, предъстоѧть 18в, предъстонта 15в, преже 8в, 9г(2), 10в, 12в, 15в, 24в, 24г, 25в; преклонъ 14в, прекрьстнста 19г, 22в; прекрьстнта 21б,

[256] В СБГ и ЧРД липсват думи с пьс-.

прельстьнѣмь 13в, прелѣпоу 20а, премѫдчн 14в, премененнн 17г, преславьно 19в, 21в, 25г; преславнаѧ 22в, преславьною 23б, престѫ 16б, престола 13а, 14в, 20б; пречюдьно 16в, требоуѣшн 22б, 22в; требованнѧ 21а, чресла 18а.

Правилото за писане на ѣ между съгласни е приложено и в другото руско оригинално съчинение в Успенския сборник — Житието на Теодосий Печерски. Този факт е важен, тъй като сочи една последователна русификация за разлика от преведените в България и преписани в същия Успенски сборник текстове. Има разлика и с руските преписи на Петровите слова, в които ортоепичната норма е била същата, но ортографичната показва вариативност, защото ѣ явно е дошло от старобългарските им протографи.

Окончанието -ть в 3 л. ед. и мн. ч. на глаголите от сегашно и просто време в СБГ и ЧРД се пише редовно.

Пластът на ненормативните русизми в СБГ и ЧРД е доста по-разширен в сравнение с това, което ни предлагат преписите на словата на Петър Черноризец.

На мястото на **tj* в руските ръкописи, отнасящи се към български протографи, като правило се пише щ, ш, а русизмът ч е рядкост (в преписите на Петровите слова няма подобни примери). В СБГ и ЧРД са употребени хочю 10б (хощю или хощоу липсва), хочешн 14а (хощешн не се употребява), хочете 14б, но и хощете 23г; ночь 9а, 10б, 11б (срещат се и форми с щ, като ночь 19в, 22а, 22б, 22г, 23г, 24б; ноцнюю 24б, ноцн 23б). В ЧРД намираме причастни форми на -оуче, -ѧчн: прнчьтоуче 18г, не поступѧчн 20г.

В СБГ и ЧРД според изискванията на книжовната норма се употребяват редица непълногласни основи, като: бран-, брег-, влад-, власт-, влек-, врат-, драг-, глав-, глад-, глас-, град-, клас-, млад-, млек-, смрад-, стран-, хран-, чресл- и др., а в представки и предлози: пре-, пред-, предъ. Едновременно с това се среща и пълногласие, най-често в съществителни — наименования на руски населени места или производни от тях, например: вышегородоу 10б, 12г, 19б, 22а, 25б; вышегородьскыѣ 10в, вышегородѣ 16б (2), 18г, 19в, 21б, 24г; вышегородъ 17б, новѣгородѣ 8г, на берестовѣмь 9а, берестню 15б, переѧславлн 20б, 22г; переѧславьскын 20в, переѧславьскою 24б, переѧславлѧ 25б, бѣлогородьскын 20в, дорогобужн 21г. Пълногласни употреби има в имена на руски князе, например: володнмнръ 8в(2), 8г, 22г, 24б, 24в, 24г, 25б, 25в (2); володнмнрь 8в, володнмнроу 8г, 25а (2); володнмнра 25а (2), вьсеволода 20б, 20г; всеволодъ 20в, вьсеволъдъ 22г, вьсеволодъ 22г, всеволожь 24б. Но заедно с тези наименования на руски реалии в СБГ и ЧРД намираме и други думи с общоизточнославянско пълногласие, например: простереть 9в, золото 9г, золотъмь 24б, 24в; позолотнвъ 24б, 24в; позолочена 24в, воротнлъ 10г, колодома 15б, чересъ 15г, волость 16б, волостьмъ 20б, сторонѣ 16в, сторонама 25в, сторонамъ 16г, городъ 17б, огородьннкомъ 21б, городьнымъ 25г, головѣ 20г—21а; деревнанѣ 20в, деревѧноу 21а, деревѧноѣ 24б, напередъ 24г, перенесли 24г, волочахоу 25в, забороломъ 25г. Въпреки че непълногласните употреби в двете сказания преобладават, процентът на народноразговорните форми явно и поради характера на текста е доста висок. Например в СБГ съотношението на непълногласие — пълногласие е 3:2, докато в изследваните преписи на творбите на Петър Черноризец намерихме един пример, и то само в един препис.

В преписите на Петровите слова не е отбелязана употреба на начални ра-, ла- при низходяща интонация. В СБГ обаче едновременно с начални ра-, ла-, което естествено е да е по-често, срещаме и ро-, ло-: ростнгъ 8в, роснамъ (вм. рознамъ) 8г, росны (вм. розны) 25в, лодню 13г, локътъ 22г.

В двете сказания 11 пъти се употребява личното местоимение за 1 л. ед. ч. азъ и веднъж в ЧРД се среща ѧзъ 22б, възможно впрочем и в старобългарските текстове, например в Мариинското евангелие въпрошж н ѣзъ (т. е. ѧзъ). Срещат се и отделни употреби с начално о, като: однн̃ъ 20в, одъва 25г, 26а; одва 25г.

Преписвачите на СБГ и ЧРД вместо формата на възвратното местоимение за дат. пад. и мест. пад. себѣ са предпочели онародненото писане с -е от -ѣ, т. е. само варианта себе — в дат. пад.: 10в, 10г, 11в, 25б; в мест. пад.: 8а, 17б. Народноруската разновидност собѣ в дат. пад. е употребена веднъж. В местен падеж собѣ не се среща, същото важи и за себѣ. От същото правило, както при себе, са се ръководили писачите и за дат. пад. на личното местоимение ты. В местен падеж то не е употребено, а в дат. пад. го намираме само чрез варианта тебе 11а, 12а, 14г, 15в, 18а.

Доста висок е броят на народното руско окончание -ѣ при съществителните в род. пад. ед. ч. и им. и вин. пад. мн. ч. от *ja*-основи, във вин. пад. мн. ч. *jo*-основи, както и в местоименни и прилагателни форми. Според сведенията на Успенски в СБГ и в ЧРД окончанието -ѣ се среща 19 пъти, а -ѧ — 23 пъти[257], докато в преписите на Петровите слова броят на случаите с окончание -ѣ е много малък. Ето някои примери: отъ бъларинѣ борнса н глѣба 8г, н жалость землѣ моеѣ сънѣстъ мѣ 13а, възлюбнлъ несн зълобоу паче бл̃гостынѣ 15а, н оутвьрженнѣ землѣ нашеѣ 17а, прнспѣша вънезапоу посланнн отъ ст̃опълка . . . немнлостнвнн кръвопнницѣ 13г, оканьнн же онн оубонцѣ възвратнвше сѧ 15а, вндѣша свѣть н свѣщѣ въ пустѣ мѣстѣ 16б, вндѣша стълпъ огньнъ. овогда свѣщѣ горѧщѣ 15б, прнзъва поутьшю н вышегородьскыѣ мужѣ 10в, а колнкы воѣ дьржа 11г, предавъ воѣ мъногы в роуцѣ кго 9а, както бо не въсплачеть сѧ съмрьтн тоѣ пагоубьноѣ 10а, бъздро оуностн моюѣ 9б, кръвн моюѣ насытнтн сѧ хочете 14б, н нспълнн сѧ ц̃ркы бл̃гоуханнѣ н вонѣ 20г, бл̃гословѧше кнѧзѣ 20г, нзнесоша ѧ отъ землѣ 19б, пренмъ высѫ власть роуськы землѣ 22г, н на нних свѣщѣ горѧщѣ оустрон 24в, тоу бѣ съшьло сѧ отъ высеѣ роуськы землѣ 25в, и воєводы вьсѣ роуськы землѣ 25б, н нсходнть отъ неѣ смрадъ зълын 16а, н съзьдавъ кѣ 22г, не самъ баше кѣ съзьдалъ 25а.

Народноразговорното окончание -ѣ обикновено се използува в онези пасажи, в които се описват конкретни събития за Борис и Глеб, като най-често то се среща в думата землѣ, придружена обикновено с определеното роуськы или землѣ моеѣ, землѣ нашеѣ. За разказа на тези конкретни събития авторът не е могъл да разполага с някакво книжно клише образец. Не са малко обаче и местата, където са чести употреби, като: с̃тын̃ѣ бц̃ѣ 9б, дш̃ѣ моеѣ 14в, от землѣ 15б, въ странѣ сен землѣ роуськѣ 22в, до грьчьскы землѣ 23в, нзвоу дш̃ѣ моеѣ 14в, сътажите дш̃ѣ ваша 14г и др., или в местоименни форми, като: от неѣ 8в, кѣ 13б, своеѣ 9а, 21г, твоеѣ 12б, 13в, 18а; моеѣ 13а, 14б, 14в и т. н. Тези книжни форми се употребяват не само в сакрални пасажи, за които бихме могли да предполагаме, че са компилативни (това се проявява особено силно например в разказите за чудесата), но и в свързани с по-конкретни събития повествования. Оттук можем да направим заключението, че в оригиналните СБГ и ЧРД народноразговорни форми с окончанието -ѣ са проникнали по-широко, че съществуват заедно с книжните и че и едните, и другите не са подчинени на някакви определени твърди правила на употреба.

[257] Успенский, Б. А. История. . ., с. 149.

Съдържанието на СБГ дава възможност названията на населени места да се употребяват в различна синтактична функция. Те се срещат и в конструкции с пространствено значение. Това е дало възможност в текста на СБГ да проникнат употреби с безпредложен дателен и безпредложен локатив с пространствено значение. В СБГ намираме 5 случая с пространствен дателен безпредложен и 8 примера с безпредложен локатив в пространствено значение. По такъв начин русификацията в СБГ е проникнала и в синтаксиса. Например: пришедъ вышегороду ночь отан 10в, принесъше вышегороду 12г, принде смолньскоу 13б, привѣгоша берестню 15г, посълa смолньскоу 16б, посадн . . . въ княженин пиньскѣ а ѧрослава новѣгородѣ а борнса ростовѣ а глѣба мурому 8г, сѣдѧ кыевѣ 10б, садн кыевѣ 10г, смолньскѣ оубенень есть 16б, положнша н вышегородѣ 16б.

Тази картина се наблюдава и в ЧРД, например: понтн съ хрьсты вышегороду 15б, нде вышегороду 22а, прнндоша вышегороду 25б, вышегородѣ лежащю 18г, бѣ градьнкъ вышегородѣ 19в, н оуправнвъ нмъ якоже бѣ лѣпо нзѧслава кыеве старѣншаго а стослава чьрнигговѣ а вьсеволода переѧславлн 20б, н бѣше человѣкъ вышегородѣ 21б, стопълкъ . . . прнѧ княженнѣ кыевѣ а двдъ н ольгъ чьрнигговѣ володнмнрь же переѧславлн 22г.

Примерите с безпредложен дателен и безпредложен локатив в двете сказания показват върху един определен участък от пространствената сфера на синтаксиса по-голяма активност на безпредложните модели в народноразговорния староруски език. Това вероятно не е случайно, като се има предвид общото положение, че руският език за разлика от българския запазва синтетизма в своята падежна система.

Що се отнася до балканизмите, началото на които се свързва още със старобългарския период, те, макар и съвсем чужди на народноразговорния староруски език, са имали голям авторитет в църковната книжнина и явно са се възприемали като задължителен критерий за книжовност. Затова те се срещат не само в преписаните от стари български протографи текстове, но и в оригинални староруски съчинения. Така в СБГ и ЧРД успоредно с родителния за принадлежност, може да се срещне и дателен притежателен. Съюзът да се употребява в двете сказания в съчинителна функция (13 случая), която е характерна за народноразговорния език. Но освен това съюзът да се среща в моделите да + инфинитив (16 примера), да + кондиционал (6 употреби) и в подчинителна функция (6 случая). Възприета е употребата на описателно бъдеще с нмѣтн + инфинитив в четири примера, а случаи с хотѣтн + инфинитив в СБГ и ЧРД не са използувани, но в поместеното пак в Успенския сборник Житие на Теодосий Печерски се срещат и двете описателни форми.

Срещат се примери със задоставено местоимение тъ, които напомнят старобългарските употреби. Например: н азъ отъвѣщахъ лазорь попъ тъ мн есть повелѣлъ 22а, по снхъ по малѣ днпн възгорѣ сн церкы та стаго васнлнѧ 19а, такъ бо бѣ блаженын тъ правьднвъ н шедъ тнхъ кратъкъ съмѣренъ 10б и т. н. С други думи, балканизмите, макар и чужди на народноразговорния език, са характерен пласт за книжовния староруски език. Те са влезли в него поради усвояване нормите на книжовния език и поради това, че оригиналните староруски съчинения са компилативни. Това означава, че често цели пасажи от старобългарски преводни или оригинални съчинения са били заемани от руските автори. Но все пак по въпроса, преписан ли е даден текст, или не, най-добре може да ни ориентира руският пласт — нормативни и особено ненормативни русизми. Естествено, че обемът и

разновидностите на русизмите в оригиналните, както и в преписаните с църковна тематика съчинения варира, но трябва да се има предвид, че като правило те са представени по-широко в оригиналните, отколкото в преписаните текстове.

Сравнението на руския пласт в руските преписи на Петровите слова, от една страна, и в оригиналните староруски сказания СБГ и ЧРД, от друга, както показа материалът, е в полза на становището, че словата на Петър Черноризец са преписани, а не съчинени в Русия.

ЕЗИКОВИ ДАННИ В ПРЕПИСИТЕ НА СЛОВАТА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ ОТ ПЕРИОДА НА ВТОРОТО ЮЖНОСЛАВЯНСКО ВЛИЯНИЕ

Важен извод, който беше направен от историята на словата в руската писменост, е, че няма данни за някакъв нов превод от края на XIV — началото на XV в. нататък. Знае се, че това е времето, когато в Московска и Югозападна Русия започва така нареченото второ южнославянско влияние, което носи новите преводи, редакции или оригинални съчинения на църковната литература. Според точното определение на Б. А. Ларин то започва в края на XIV — началото на XV в., активно се осъществява през XV—XVI в., продължава в началото на XVII в. и оказва влиянието си чак до края на XVIII в.[258]

Въпросът за второто южнославянско влияние заедно с термина бе въведен в славистичната наука от Соболевски, който писа: „Орфография наших рукописей половины XV в. представляет отражение орфографии южнославянских (точнее: среднеболгарских) рукописей, а особенности их языка — отражение особенностей среднеболгарского языка."[259]

Второто южнославянско влияние естествено не се изчерпва само с ортографията, каквато тенденция има у някои автори. В Русия подобно на древния период идват не отделни текстове или правописни правила (търновски или ресавски), а целият корпус от поправените според изискванията на Йерусалимския устав църковни книги с техния нормиран книжовен език и стил.

Благодарение на немалкото изследвани текстове вече се оформи убеждението за наличието в България на важен предевтимиевски книжовен период[260]. Търновската книжовна школа по времето на Патриарх Евтимий и лично Патриарх Евтимий окончателно регламентират езиковите, правописни и литературни норми. Затова не може да се приеме декларацията на Успенски: „в настоящее время доказано, что тырновской справы не было вообще... с его именем (на Патриарх Евтимий Търновски — б. а., Р. П.) нельзя связать сколько-нибудь заметной нормализации

[258] Ларин, Б. А. Лекции по истории русского литературного языка. М., 1975, с. 237, 246.

[259] Соболевский, А. И. Переводная литература Московской Руси XIV—XVII вв. Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV—XV веках. — Сб. ОРЯС, 74, 1903, № 1. Преиздадено в: Соболевский, А. И. История русского литературного языка. Л., 1980, 147—158.

[260] Вж. излезлите четири тома „Търновска книжовна школа" и класическия труд на Сырку, П. Вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898. Об исправлении книг в Болгарии. Т. 1.

церковно-славянского языка."[261] Същият тон на автора е спазен и по отношение на Ресавската школа, за която просто се констатира: „нет никаких оснований рассматривать ее как фактор второго южнославянского влияния."[262] Това довежда Успенски до естествено произтичащото от посочените му убеждения твърдение: „поскольку второе южнославянское влияние связано с имиграцией южных славян и не может рассматриваться как непосредственное перенесение южнославянских книжных реформ на русскую почву, причины его возникновения следует искать в самой России. Этой внутренней, а не внешней причиной явилось стремление русских книжников обновить свою письменность..."[263] Обяснението на „причината" за „вътрешния" характер на второто южнославянско влияние (Успенски обаче приема термина!) се свежда до единствен аргумент — че „нямало" исторически данни за масова емиграция на българските и въобще южнославянските книжовници в Русия[264]. Този аргумент се използува от Успенски и не само от него също за първото българско влияние в Киевска Русия. Историческият факт за масова или немасова емиграция на книжовници от юг[265] съвсем не е основен за обясняване на двете влияния. Впрочем самият Успенски разглежда правилно ролята на двамата българи — митрополит Киприян и Григорий Цамблак, споменава се Пахомий Логотет. „Из этих трех фигур — пише авторът — только первые две могли иметь отношение к началу второго южнославянского влияния, поскольку Пахомий Логофет действовал уже в период расцвета этого влияния."[266] За Киприян и Григорий Цамблак се говори като за „выдающихся по своему авторитету и по тому положению, которое они занимали в России"[267], т. е. те са могли и са изиграли важна роля за насаждане на *новите* преводни, редактирани или оригинални съчинения. Важното за второто южнославянско влияние все пак не е липсата на исторически данни за масова емиграция, а фактът за масовото разпространение, за идването на корпуса от търновските поправени преводи и редакции, което несъмнено сочат филологическите данни. По какви точно исторически пътища това е станало, може да не знаем докрай, но се знае, че като се започне от дейността във Византия със значението на Йерусалимския устав, като се мине през България, Ресавската школа и Русия, се получава картината на задължителността на този процес за Slavia Orthodoxa. Именно регламентирането на новите преводи и редакции чрез църковния устав обяснява мащабите на явлението, за което пътищата са били задължително намирани. Второто южнославянско влияние идва от България (към това се добавят и сръбските ресавски изводи), то по своята културна същност има международен, а не само местническо-руски характер, както го представят

[261] Успенский, Б. А. *История*. . ., с. 219.

[262] Пак там, 219—220.

[263] Пак там, с. 220.

[264] Пак там, 217—218.

[265] Тези въпроси би трябвало да се решават от историческата наука, макар че поради тежките катастрофи историческите извори са пострадали, което създава големи трудности.

[266] Успенский, Б. А., с. 218.

[267] Пак там. Учудващо е, че Успенски е отминал много сериозни трудове за второто южнославянско влияние, като се е ограничил главно с цитиране на Соболевски и работата на Й. Талев: Talev, J. Some problems of the Second South Slavic influence in Russia. München, 1973. Доста научни заглавия по въпроса има в книгата „Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи", гл. VI „Второе южнославянское влияние", 49—65.

Жуковска[268] или Д. Уорт[269]. Акад. Д. С. Лихачов е прав, когато говори за закономерност на процеса. Той е прав и в това, че староруските книжовници не само са подражавали, „на самом деле они были захвачены теми же идеями и настроениями, тем же интересом к внутренней жизни человека"[270]. Поради това в Московска (и Югозападна) Русия[271] се създават и руско-оригинални съчинения в духа на изискванията и нормите на новите образци. Те заедно с дошлия от юг книжовен корпус получават белега на висока църковна престижност и свещеност. Но те, колкото и да са се приемали като образци, не изчерпват със състава си цялата руска писменост. В Русия през този период действуват и тенденциите на традицията, т. е. поглед и интерес, както впрочем това става и в България, към древното и към своята предишна писменост. Едновременно с новите образци в руската писменост продължават да се преписват и разпространяват комплектувани по-рано в Русия книги, като редица сборници, разширеният Пролог[272], Златоустът и т. н. В тези и някои други книги се запазват и руските преписи на Петровите слова.

Някои от преписите на словата на Петър Черноризец от XV—XVI в. — времето на разцвета на второто южнославянско влияние в Русия — не остават съвсем извън правописните норми. Те обаче изпитват влиянието на тези норми в различна степен и обем.

Ще разгледам по-конкретно материала, който съдържат самите преписи.

Под влияние на българския правопис в руската писменост отново се връща знакът на голямата носовка.

За преписите на СП в първичните Измарагди Тр. 204 (XVI в.), F I 233 (XVII в.), в сборниците от Волоколомската сбирка на МДА ф. 113, № 542 (XV—XVI в.), № 541 (XVI в.), както и в сборника Солов. 803/913 (XVI в.) внасянето на ѫ не само че не е станало правописно правило, но този знак не се среща в тях даже и като изключение. Прави впечатление примерът в Солов. 803/913 бес памѣтн. Не би могло да се каже, че ѣ < ѧ се е появило поради това, че Соловецкият препис е свързан пряко с някакъв български протограф. Този българизъм е характерен само за този препис и е от много редките случаи. Другите езикови данни на Соловецкия препис говорят, че той е копие от руски протограф, а бес памѣтн се е промъкнало под влияние на някакъв български пример случайно, защото в други случаи писачът пише думата според руското правописно правило. Такава е употребата и на кладѣзн във Вол. 542 при кладѧзн в останалите преписи.

Не е така с преписа на ПСД в сборника F I 4 (XVI в.), за който е характерно съобразяване с новата правописна система. Знакът на голямата носовка се пише доста последователно на етимологическото ѝ място. Ето

[268] Вж. цитираните работи на Л. П. Жуковска за Пролога във Втора глава.

[269] Такова мнение авторът изрази в доклада си на IX конгрес на славистите в Киев през 1983 г. Доклад със солидна научна аргументация срещу постановката на Д. Уорт прочете на колоквиума по старобългаристика през 1980 г. талантливият славист Х. Миклас.

[270] Лихачев, Д. С. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. — Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. — В: Доклады советских ученых на IV международном съезде славистов. М., 1960, 95—171.

[271] Процесите в Московска и Югозападна Русия имат своите сходства и своята специфика, на които тук няма да се спирам. Вж. затова: Соболевский, А. И. История. . ., 45—53, 55—70; Успенски, Б. А. История. . ., 279—288.

[272] Срещат се ръкописи, в които стишният и разширеният Пролог се смесват.

някои примери: бѫдѣ, бѫдѣ, бѫдешн, бѫдѫ, мѫчнтн, прнтъкнѫтн, нѫдн, сѫ, даѫ, въмещѫ, нмѫ, погрѣбаѫ, прѣстѫпаѣ, нсповѣдаѫ, лжѫ, развращаѫ, крадѫ, сѫдїа, сѫдїн, сѫдницѣ, сѫднцин, блѫ, мѫкѫ, блѫда, блѫдницн, блѫнкъ, блѫдн, пѫ, зовѫщоу, подаѫщоу, ведѫще, възнраѫще, рекѫще, зовѫщоу, ведѫще, оумнраѫщаго, ндѫщаго, погыбаѫща, крыѫще, мъздѫ, неволеѫ, волеѫ, сторнцеѫ, братїѫ, дшѫ, влкѫ, пагоубѫ, wпнтемїѫ, ноцїѫ, вѣщїѫ, сѫдїѫ, smїѫ и т. н. Прилагателните се пишат или с окончанието -оуѫ, -оѫ, или с -жа: съкровеноуѫ, брънноуѫ, велнкоѫ, вѣчнжа, плъскжа, злжа и т. н. Не са редки случаите, когато ѫ стои на мястото на етимологично ѫ, например: чѫлн са, хѫды, трѫ, трѫднтн, вожемь, по wбычаѫ, любящѫ, зовѫщѫ и т. н. Книжовникът обаче в други случаи пише ѫ вместо ѫ така, както е било характерно за нормата преди второто южнославянско влияние, например: главоу, плъзоу (вм. польза), лъжоу, въ рнзоу, еднноу и т. н.

СВЖ в сборниците Пог. 1024а (XV—XVI в.), Q I 311 (1422 г.), 3/4713 (XVI в.), Унд. 570 (XVI в.), Пог. 949 (XVI в.), в МЧМ, в пролозите F I 311 (1481 г.), Тр. 769 (XVI в.) и др. е написано без употреба на знака ѫ. В преписа от Пролог 13.8.2 (XVI в.) голямата носовка обаче е внесена в повечето форми, например: сѫще, нѫ, недѫ, мѫка, мѫкн, мѫченїе, въ плъзѫ, точїѫ, прѣспѣѫть, наслаждаѫ, не внждѫ, сѫ, живѫ, снлоѫ, телесноѫ, бжїеѫ, снлоѫ, оуповаѫ, тысящѫ, своеѫ, сѫдїа, мждро, своѫ, работѫ, пнщеѫ, одеждоѫ, нждмн, обндоѫ, погнбаѫ, волеѫ, погнбающе. Същевременно в същия Пролог се пише: глоубнны, оружїе, тмоу, нмоу и др.

Преписите на ССВ в сборниците Пог. 1024 (и двата преписа), в Унд. 570 (XVI в.) в МЧМ, в пролозите F I 311 (1481 г.), Неж. 18 (XVI в.), Л 414 (XVII в.) и др. също не спазват правилото за писане на ѫ. В преписа Пог. 1024а случайно се е промъкнала формата токѫю.

Правописното нововъведение ѫ, както показва материалът, засяга само отделни преписи на Петрови слова, които едва ли са свързани пряко със среднобългарски протографи. По-вероятно е, че преписвачите им са се стараели да спазят новите правописни правила, които през XV—XVI в. са били в силата си. Буквата ѫ по-късно отново излиза от руската писменост.

В правописа на групите -ър-, -ъл-, -ьр-, -ьл- отново се връща постпозицията, което е отразено последователно в преписите на ПСД в F I 4. Прилага се обаче правилото ъ да се пише на мястото и на ъ, и на ь. Например: дръжатн, оудръжатн, дръжащє, оудръжлнвъ, дръжа, бръноуѫ, скврънын, плънн, трупенїе, повръгоу, прьсн, прьсѣ, скврънх, нстръгноуль, прывын, влъкы, влъцн, прывѣе, прывое и др. Някои лексеми обаче са запазили по-старото писане, като: кормн, кормнтн.

Същото правило се прилага и в преписа на СВЖ в Пролога 13.8.2. За последователността на това писане можем да съдим от сравнението на примерите в този руски препис и в българския препис в Рил. 2/25, които съвпадат[273]: пръвлл — пръвла, пръвы — пръвы, въздръжатн са — въздьржатн се

[273] Отначало се дават примерите от руския препис, после от българския.

мрꙑ̀ка—мрꙑ̀ска, нсплѧ̀ннвшн сѧ—нсплѧ̀ннвше се, грѣдо̀—грѣдо̀, скрꙑ̀бн—скрꙑ̀бн. В българския препис има още пръва тръпеще нсплѧ̀нѣть, но тези думи в руския Пролог (текстът е по-малък) липсват. В други преписи на СВЖ, като Пог. 1024а, F I 311, 3/4713, Соф. 1320 и др., това правило не е в сила.

В посочените преписи на ССВ изискването да се пише -ръ-, -лъ- не е действуващо. Случаи като длъженъ в Пог. 1024а или в F I 311 — нетръпѣнiемъ, тръпнть, дръзаеть, в Пог. 1024б са редки и случайни отклонения, а не правописно правило.

В преписите на СП постпозицията в писането на ръ-, лъ- също не е правило, а се среща в отделни случаи, преди всичко в двата Волоколамски преписа[274] (МДА № 541 и 542), например: дръжнте (Вол. 541), пръваѧ (Вол. 541), пръваѧ (Вол. 542), хлъмн (Вол. 542), тръпнть (Вол. 541), тръпнть (Вол. 542), въздръжанне (Вол. 541), грѣдость (Вол. 541) и др. В преписите Тр. 204, Солов. 803/913, F I 233 подобно писане не е било взето под внимание от книжовниците. В българския Берлински фрагмент (едноеров с ь-писане) обаче срещаме: wскрьннт сѧ, дрьжнть, пръваѧ.

Връщането в правописа на жд < *dj на мястото на установената правописна норма ж < *dj не засяга повечето преписи на словата. Преписвачът на ПСД в F I 4 предпочита с редки изключения, като например даж̂ь, нормата за писане на ж < *dj. По-последователен за писане на жд < *dj е преписвачът на СВЖ в 13.8.2, например: наслаждаж̂, внж̂ь, вниджж̂, надежда, одеждою, страждж̂. Нормата за жд не докосва посочените преписи на ССВ. В преписите на СП в ръкописите Вол. 541, Вол. 542, Тр. 204, Солов. 803/913, всичките написани по времето на разцвета на второто южнославянско влияние, жд се пренебрегва като правописно правило. Във Вол. 541 намираме единичното wсжж̂нiе. В преписа от вторичния Измарагд F I 233, който е по-късен, са влезли обаче някои лексеми, които за езика на XVII в. вероятно са били вече нормативни и които се употребяват и в съвременния руски книжовен език. Например: наслаждатн сѧ, осужденъ. В българския Берлински сборник в запазилия се текст на СП срещаме наслаж̂атн.

В преписите на Петровите слова -оа, -аа, -на вместо по-старото -оѧ, -аѧ, -нѧ е представено различно. В СП то се среща във Волоколамските преписи и много рядко в останалите три преписа. Например: своа Вол. 541, пнтна Вол. 541, wбыденiа Вол. 542, повелѣнна Вол. 541, престѫпаа Тр. 204, работаа Тр. 204, wбоѧденна, блѧженiа Вол. 542 — на същото място във Вол. 541 намираме wбыденiа, блѧженiа. Също във Волоколамските сборници срещаме още: безаконна Вол. 541, безаконiа Вол. 542, всакна Вол. 541, моленна Вол. 541, кладезнаа Солов. 803/913, бѣсовьскна Вол. 541, нграннa Вол. 541, прнатн Вол. 541. В ПСД по преписа в сб. F I 4 това правило е отразено доста последователно, например: темнничнаа, грѣхо̀ныа, прiатн, неподобнаа, каа, хапаа, сждiа, подаваа, даа, подаа, вѣчнаа, стѣннаа, wкаанѣ, дш̄евнаа, смiа. Срещат се обаче и думи като какоѧ.

В българския препис на СВЖ писането на -аа, -оа е отразено последователно, например: моа, пръваа, горшаа, злаа, своа, земнаа, темнаа, помраченаа, покаанiа и др. Това правило обаче не е пренесено в руския препис

[274] Правилото за употреба само на ъ тук не е в сила.

на СВЖ в Пролога 13.8.2, за който в други случаи новите правописни норми са били авторитетни. То не е характерно и за преписите в сборниците Пог. 1024а, 3/4713, в МЧМ Соф. 1320 (минейна част), докато в същия ръкопис в проложната му част в СВЖ се срещат случаи, като: своа, первая, временная, прочая, но същевременно същият преписвач употребява: послѣдняа, нынѣшняа.

Въведено е честото писане на лигатурата ѕ или на диграфа оу. Но оу (след съгласен) заедно с писането на у е застъпено широко в преписите и преди второто южнославянско влияние.

Знакът s, който преди второто южнославянско влияние се употребява главно с числово значение, сега се среща в отделни преписи и думи спорадично, например: sмiнь (ПСД в F I 4), sмiѫ (ПСД в F I 4), sвѣрь (ПСД в F I 4), мnоsн (ССВ в Пог. 59), sѣло (ССВ в Л 414), жнsнь (СБУ в F I 311), оубosiн (СБУ в F I 311), єsєр8 (Вол. 541), sлобамн (Вол. 541). Обаче з е много по-често.

В руската писменост от XV и XVI в. се забелязва стремеж към засилена употреба на еровете, отдавна изчезнали в говоримия език. Така в преписите на СП във Вол. 542, понякога Вол. 541 и Тр. 204 за разлика от другите преписи се предпочита окончанието -тъ за 3 л. сегашно време на глаголите и -омъ -емъ в окончанието за творителен падеж, както и въобще -ъ в края на думата или в представки въз- (вместо вз- или воз-), въ-. Не може да се каже обаче, че във всички преписи на СП е прокарано някакво постоянно правило за писане на еровете. Така е и в преписите на ССВ. В ПСД по преписа в сборника F I 4 -тъ редовно замества -ть в 3 л. на глаголите от сегашно време. Употребата на еровете е засилена понякога без съобразяване с етимологично ъ или ь, например: вьсего, въсѧ, крьвїѫ, нсъ (среща се и нс), крьвавое, въсѧкъ, сътворнтн, въсевндѧщаго, ѯсътворн.

В ССВ -тъ в 3 л. ед. ч., както изобщо в краесловието се среща в съвсем единични случаи, например: могутъ (Л 414), всѧцѣмъ (F I 311, Л 414, печатен Пролог) или всѧкомъ в Пог. 1024а.

Докато в преписите на Петровите слова преди второто южнославянско влияние срещаме ѥ или заменящо го є, наклонено към началото на реда, то преписите от XV или XVI в. не познават ѥ и използуват є, право или наклонено към края на реда.

Засилената употреба на омегата намира отражение и в преписите на словата на Петър Черноризец. Например в преписа на СП по Тр. 204 има всичко 104 словоформи с начално о. От тях в 101 се пише омега, в един случай очно о и в два — обикновено о. Но това правило не е приложено последователно в другите преписи, като често се среща доста безразборно. Интересно е, че в СП по Тр. 12 от 26 случая на думи с начално о, 24 са написани с обикновено о и само при представката w̃ се използува омега. Омега се среща и в други преписи: wскверннт сѧ Вол. 541, Вол. 542; wскверннть сѧ Солов. 803/193, дwстонно Вол. 541, Тр. 204; wсѳднмъ сѧ Тр. 204, радwсть Тр. 204, сътворнхw̃ Вол. 542, wгнь Вол. 542, Тр. 204, Солов. 803/913; съ стрaхw̃ Вол. 542, wвець Вол. 541, wвцю Вол. 541, дwбродѣтелью Тр. 204, ерѣwмь Вол. 541, wбон Вол. 241, Тр. 204; wправ҃днм сѧ Вол. 541, wклеветанне Вол. 541 и др.

В ПСД по преписа в F I 4 омегата се среща често, о също има немалка честота на употреба, например: wнѫ, wставлѣемь, wставше. В българския препис на СВЖ (Рил. 2/25) книжовникът пише w: wбаче, wнн, wбраза, w̄цлаетъ и др.

След второто южнославянско влияние в руския правопис навлиза правилото за писане на ї след гласна. Интересен е фактът, че това правило е било усвоено в гражданския правопис и е било в сила до реформата през 1917 г.[275] От преписите на СП с последователност на правилото се отличава словото в сборниците Вол. 542 и Солов. 803/913, докато в другите преписи то се среща спорадично. Преписвачът на ПСД в сборника F I 4 също следва това правописно правило.

Понякога се появява очно ѡ, например: ѡбаче Вол. 541, ѡѡчню Тр. 204, ѡѡчню Вол. 542. В ПСД (по F I 4) ѡчнма, ѡчнма, ѡчн. Често очн се пише с обикновено о. Това се среща даже в ПСД по̀ преписа в сборника F I 4: очнма, очн. В българския препис на СВЖ от XIV в. в Рилския сборник очно о е възприето в правописната система на преписвача, например: ѡнѹ, ѡбѣщаннѹю, ѡчнма, ѡжнвн, ѡнн, ѡнѣ.

Писането агглы се въвежда по-често от ангглы. Съвсем рядко се среща ижица. Епентетично л се пише редовно — пример като земю във Вол. 541 е случайно отклонение.

Правописната норма -ре- между съгласни в руските църковни текстове до XIV в. (вместо -ере- в народноразговорния език или -рѣ- в българските протографи) сега отново е трябвало да се промени в -рѣ-. Но това правило не засяга руските преписи на СП от XV—XVI, XVI и XVII в. То е прокарано обаче в ПСД от XVI в. в сборника F I 4, например: прѣ, прѣстаѥ, прѣстаѥ, прѣстжпаѥ, прѣстѹпн, нєбрѣжѣмь, не прѣлъщанте сѧ, прѣстрашного, прѣлъстнѣшн, прѣда, прѣбываѥ, прѣсвѣтлымн и т. н.

Повечето от преписите на словата на Петър Черноризец остават настрана от новата система на акцентните, придихателните знаци, както и на новата система за препинателни знаци[276]. Тази система е прокарана в посочените вече преписи, като ПСД в сборника F I 4, СВЖ в Пролога 13.8.2, донякъде СП в сборника Вол. 542 и в някои други преписи в ръкописни книги, за които изобщо е характерно съобразяване с наложилите се след второто южнославянско влияние правописни норми. Но в повечето преписи на Петровите слова тези явления се срещат не като система, а спорадично.

За руските преписи на съчиненията на Петър Черноризец от времето на разцвета на второто южнославянско влияние не би могло да се говори за евентуална засилена употреба на начално ю вм. начално ѹ, на звателна форма, на чувствителни промени по посока на силно увеличена употреба на окончанието -овъ за род. пад. мн. ч., на поява на форми като єговъ, роговъ, на някакви синтактични или лексикални иновации.

Заключението от разгледания материал в преписите на Петровите слова от XV и XVI в. (някъде и от по-късните) е, че само някои преписи са повлияни от дошлите с второто южнославянско влияние нововъведения. Важно е, че в подобни преписи се засяга само най-повърхностният слой — правописът, донякъде препинателните и придихателните знаци. Но в повечето преписи се запазва правописната традиция от периода преди второто южнославянско влияние, повлияна понякога, и то несистемно от новите норми. С други думи, системата на нормативните русизми в

[275] Вж. Успе́нски, Б. А. История. . ., с. 248.

[276] За пунктуацията в руските църковни текстове след XV в. Вж. в: Абакумов, С. Н. Вопросы пунктуации в трудах русских книжников XV—XVIII вв. — Ученые записки Московского областного педагогического интитута, 12, 1948.

повечето преписи, макар и донякъде нарушена, все пак се запазва. Твърде устойчива (даже и в преписите с модернизиран правопис) се оказва нормата за ж < *dj* (изключенията са редки). Обаче правилата за писане на ѧ, които съществуват в преписите до XIV в., от XV в. нататък се нарушават. Лексикалните разночетения (вж. Първа част, Трета глава) в преписите от преди и след второто южнославянско влияние в никакъв случай не говорят за нови редакции или преводи. Синтаксисът също остава устойчив. Това дава основание да се направи изводът, че езикът на съчиненията от двата периода в руската писменост си остава един и същ с нормалните за хронологично различни преписи разночетения. За този извод значение има и българският препис на СВЖ от XIV в., в който намираме правописни и езикови, но не текстови иновации, както и сръбските преписи на СДП (XVI в.) и СП (XVII) в., за които се отнася същата констатация.

ВЪПРОСИ НА ЛЕКСИКАТА

Направеният въз основа на лексикалния материал в творбите на Петър Черноризец Словник съдържа 1490 думи. Като се има предвид, че обемът на съчиненията не е много голям, може да се заключи, че речникът на автора е доста богат — знае се, че в запазилите се 17 класически старобългарски ръкописа според изчисленията на Р. М. Цейтлин[277] има около 10 000 лексикални единици. В такъв случай лексиката у Петър Черноризец е около 15 % от тази цифра.

Въз основа на повтарящите се и в четирите творби на Петър Черноризец думи може да се разсъди кои понятия, действия, лица неизменно са занимавали автора. Поради тематиката на словата съвсем естествено е да присъствува взаимоотношението Бог — човек. Интересно е, че макар Петър и да споменава понякога ангели, архангели, имена на пророци, апостоли, светци, т. е. на лица, които са най-близко до Бога, във всички слова присъствува (освен лексемите *Бог* и *Господ*) името само на неговия патрон — Петър.

Човекът и човешкото са главното, което занимава Петър. Авторът и в четирите творби винаги разсъждава за човешкото сърце, душа и ум — основните компоненти, които определят поведението на човека в този свят и на тази земя. Човекът е във вечното съотношение добър — зъл, поради което авторът не може да отмине тези думи в четирите произведения. Свързани с това съотношение са и редица понятия, които Петър не изпуска в нито едно от словата: *воля, истина, дело, труд, полза, любов, милост, праведен* или *грях, тежък, блудство, скверен, мъка, тъма*. Лексемата *тяло* естествено присъствува и в четирите творби, но интересно е, че от органите на тялото навсякъде е употребена само думата *око*. В нея авторът явно е вложил много важен смисъл и значение.

Глаголните действия (и състояния), представени и в четирите слова, също характеризират това, към което винаги е било насочено вниманието на автора: *живея, съм, знам, виждам, въздържам се, имам, искам, давам, приемам, обичам, (по)милвам, грижа се, казвам, спасявам се*.

[277] Цейтлин, Р. М. Лексика древнеболгарских рукописей XI вв. С., 1986. Авторката казва: „В языке 17 ДР — 9616 слов" (с. 36). Но по-нататък тя уточнява: „Учитывая неточности в суммарных подсчетах, мы в дальнейшем условно говорим о 10 000 слов в языке ДР" (с. 42).

Понятията за време и пространство, с които Петър борави и в четирите си творби, са *живот, смърт, век, вечен* и *земя, земен, свят.*

Свързването на повтарящата се и в четирите съчинения лексика с тематичната им насоченост естествено не отразява пълно мислите на автора, но въпреки своята относителност, в смисъл на изчерпателност, тази повтаряща се лексика добре представя тематичната сърцевина на Петровите творби.

Лексиката в словата на Петър Черноризец би могла да бъде разгледана в различни аспекти, но в това изложение анализът е подчинен на основната цел на книгата — отговор на въпроса, древни ли са съчиненията на този автор, или не. В това отношение важно значение придобива наблюдението, че лексиката на словата почти изцяло съвпада със старобългарската книжовна лексика. Основание за такъв извод дава фактът, че *повече* от 9/10 от лексикалния им състав (думите и техните значения) се покрива с това, което се е запазило в класическите старобългарски ръкописни и епиграфски паметници[278]. Речниковият състав на творбите показва и редица други успоредици със запазилите се класически старобългарски паметници (КСП).

Да вземем например групата на широкоупотребяваните в ръкописите думи. И у Петър висока честота на употреба показват служебните и пълнозначните думи: а, аще, бытн, богъ, божнн, въ, вндѣтн, вѣдѣтн, вѣра, вьсь, вы, вьсѧкъ, господь, грѣхъ, да, дондша, датн, добръ, дѣло, же, жнтн, жнтнѥ, жнзнь, землѧ, зълъ, зъло, нмѣтн, нлн, ннъ, нже, нстннѧ, нтн, како, къдѥ, къто, лн, любнтн, мон, мъногъ, молнтн, моцнн, мы, мнлость, мнловатн, на, нѥ, нн, нашь, око, онъ, отьць, отъ, обрѣстн, по, польза, пецнн сѧ, правьдьнъ, прнѧтн, пакы, рецнн, радн, развѣ, свон, сватъ, сь, себе, срьдьце, сътворнтн, съ, спастн, снла, самъ, съмрьть, сѣбьратн, тъ, ты, такъ, трождъ, тьма, тѣло, творнтн, тъгда, умъ, хотѣтн, человѣкъ, человѣчьскъ, чьто, яко, ѥдннъ, ѥгда, ѥще и др.

В словата на Петър, както и в запазилите се старобългарски паметници има редица редки думи с ниска честота, които могат да бъдат отбелязани в единична употреба. Интересно е, че в словата се употребяват някои лексеми, които в старобългарските ръкописи (по Цейтлин) се срещат много рядко. Ако вземем представените от авторката думи, например с буква „Р", ще открием някои от тях и у Петър Черноризец: равьно (ПСД), разбон (СП), размѣрнтн (СП), разьно (ПСД), распрострѣтн (СП, СВЖ), растнтн (ПСД). Лексеми, които се срещат само в един старобългарски ръкопис, могат в отделни случаи да бъдат открити и у Петър. Такива са: мъздонмьць — среща се само в Зографското евангелие, употребено е и в ПСД; заѧць —

[278] Поради това, че подготвеният от Института по български език речник, който съдържа лексикалния материал в запазилите се старобългарски ръкописни и епиграфски паметници, не е излязъл от печат, Словникът по творбите на Петър Черноризец е сравняван: 1) с лексемите в речника на Л. Садник—Р. Айцетмюлер — Sadnik, L., Aitzetmüller, R. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955. (**С.—А.**). За старобългарските ръкописи се използуват приетите в речника съкращения (**Син. пс.** — Синайски псалтир, **Зогр.** — Зографско евангелие, **Мар** — Мариинско евангелие, **Супр** — Супрасълски сборник, **Евх** — Синайски евхологий, **МЛ** — Македонски кирилски лист). При съпоставката не бяха взети под внимание отбелязаните като чужди преписи Киевски листове, Пражки листове, Слуцки псалтир и т. н.; 2) за сравнение са използувани още старобългарските ръкописи: Боянски палимпсест (**Б. пал.**), Зографски палимпсест, Енински апостол и речникът в дисертацията на Константинова, В. Старобългарски надписи от IX—XI век като палеографски и лингвистичен източник. 1986, 241—253.

само в Синайския псалтир, още в ПСД; полъдьнь — само в Синайския псалтир, още в СП; плъсанїе — само в Евхология, още в СП; възвышенне — само в Зографските листове, още в СП; дѣдъ[279] — само в Супрасълския сборник, още в СП (в значение на 'дядо'); чело — само в Супрасълския сборник, още в СП; вѫце — само в Боянския палимпсест, още в СП; вон — само в Боянския палимпсест, още в СВЖ; благословьнъ — само в Енинския апостол и още в ПСД; прѣтъкнѫтн — само в Боянския палимпсест, още в ПСД; конь — само в Супрасълския сборник и още в СВЖ; ремьство — само в Супрасълския сборник и още в ПСД.

Материалът от старобългарската епиграфика, въпреки че не е голям, е много ценен, тъй като в него понякога могат да се намерят думи от Петровите съчинения, които в запазилите се старобългарски ръкописи от X—XI в. не са отразени, като например: нежнтъ, поноуждатн, потвърждение на вариантите рабъ — робъ и т. н.[280] Примерите — както с честата лексика, така и с редките думи — потвърждават някои общи, отнасящи се до старобългарската лексика, констатации. От друга страна, е твърде важно, че в съчиненията на Петър намираме думи, които в старобългарските паметници са отбелязани като изключения и които са една нова писмена фиксация на тези лексеми.

Също важни за старобългарския произход на творбите са протобългаризмите в тях, като: болѩринъ, капь, санъ, чрьтогъ, коштоуна, форманта — чнн в думата ласкъчнн и т. н. Например: бешенын . . . сн тѣло погоубляѥть а мы дш̄ю да коѥ ѥсть злѣѥ. онъ капь а мы стрѫжа ПСД; н боѩре н сѫдьиа члв̃чкы. кто вы дасть власть н санъ СВЖ; н дм̄ его разграбнтн н власть прнѩтн н честь н санъ СВЖ; кн добрѣ рц̃ добро зѣло все ѥже в сен жнзнн богатство санъ н слава ССВ; прожену славохотые смнреннемь да не бѫдеть во мнѣ величаные сеѩ жнзнн саномь ССВ; н нензг̃ланыхъ онѣхъ бл̃гъ надеѣѩтн сѧ н нбн̃аго жнтьѩ . . . чертога того свѣтлаго ПСД; мыслнть нъ псы оумножнтн съ ласкъчнѩмн ПСД и др.

В словата има някои значения, които се смятат за възникнали през старобългарската епоха, но в по-късния ѝ период, както е думата отрнцатн сѧ, която значи: „в евангельских ДР извиняться, но в Евх 'отказываться', 'отрицать'"[281]. Значението на глагола у Петър е, както в Евхология, например: младн ѡт̃рнцалн сѧ есмы сотоны СП. За думата работа в контекста на старобългарските ръкописи се казва: „мотивированное словом рабъ употребляется только в значении 'рабство, неволя'"[282]. Значението на думата 'труд, работа' Цейтлин определя като неологизъм и посочва пример от Климент Охридски[283]. Авторката смята, че това значение е възникнало по-късно, но през старобългарската епоха то вече ясно е съществувало. У Петър освен архаичното значение 'неволя' (4 примера) има и пример, когато

[279] В книгата на Р. М. Цейтлин на с. 30 и 80 е отбелязано, че думата дѣдъ липсва в разгледаните от нея ръкописи, докато думата, макар и веднъж, е отбелязана в Супрасълския сборник. На с. 48 самата авторка потвърждава наличието ѝ.

[280] Вж. Константинова, В. Цит. съч., с. 247, 249, 250.

[281] Цейтлин, Р. М. Цит. съч., с. 51.

[282] Sadnik, L., R. Aitzetmüller. Цит. съч., с. 111; Цейтлин, Р. М. Цит. съч., с. 33.

[283] Пак там, с. 196.

лексемата работа може да означава 'работа, труд', например: тѣмже мерьска есть жизнь сн и тажька. а бца служба и работа легка ѥ и сладка СВЖ.

Речникът на думите в словата на Петър Черноризец в редица случаи ни насочва към някои лексикални успоредици с преславски паметници[284], което също може да подсказва средата, от която са излезли произведенията. Посочвам за илюстрация само отделни примери: в СП със значение на 'гордост' се употребява прѣзорьство вм. по-архаичното гръдыни[285]; съборъ вм. сънъмиште, сънъмъ; пастоухъ, а не пастырь; бъбънъ вм. тимпанъ; разлѫчати вм. разньствити; със значение на 'род' е употребено съществителното плѣмѧ, а не сѣмѧ или колѣно (в ПСД думата колѣно означава 'коляно, колена'); среща се предлогът дѣлѧ, дѣльма; в ПСД е предпочетено причастьникъ вм. наслѣдьникъ; надѣѥти сѧ вм. оупъвати; тан, а не отан; въскрѣчати вм. възъвати; рнза, а не котыга; в СВЖ се употребява храмъ, а не скинии; в СП и ССВ е изполуван глаголът помнловати, като по-архаичният глагол оущедрити не се среща; в СП и ПСД със значение на 'постигна, настигна' намираме глагола постигнѫти, а не ѥти; глаголът блѫдити (блудствам) е предпочетен пред съчетанието любы дѣѥти; в ПСД и ССВ е внесено рать, а не брань; в СП, ПСД и СВЖ се употребяват: коньць, а не коньчина и правьда вм. правота. В четирите слова се среща съществителното житие, като заедно с него също в четирите творби намираме жизнь — двете думи обикновено се свързват с Преславските редакции, но в СП е употребено още и животь. В едно и също съчинение понякога откриваме книжовни синоними, които в славистичната наука могат да се изтълкуват като свързани с различни редакции, например: постъ (СП) — алканиѥ (СП), любодѣица (ПСД) — блѫдьница (ПСД), льсть (ССВ) — прѣльсть (ССВ), нарицати сѧ (ПСД) — зъвати сѧ (ПСД и СП), тъкьмо (СП, СВЖ) — тъчиѫ (СП, СВЖ и ПСД), разоумьно (ССВ) — съмыслено (ССВ). Подобно редуване дава основание на някои учени да смятат, че в руските преписи преславските варианти са могли да бъдат заместени от по-архаичните им съответствия, тъй като и едните, и другите са имали ранга на книжовност. Това логично убеждение се нуждае от по-широко проучване на материала. Естествено е също да се смята обаче, че подобна вариативност е могла да съществува и в самата българска писменост. Що се отнася до съчиненията на Петър Черноризец, прави впечатление, че вариантите обикновено се срещат редовно в преписите, което води до извода, че те са били явления на текста на една или друга творба, а не на отделен препис.

Както вече беше подчертано, сравняването на думите в произведенията на Петър Черноризец с лексиката в класическите старобългарски паметници (КСП) показва висок процент на съвпадане. Едновременно с това в съчиненията има определен брой думи, които не са отбелязани в КСП. Първият въпрос, който изниква, е: древни ли са тези думи, т. е. съществували ли са през периода, който в науката се означава като старобългарски езиков период (IX—XI в.)? Тъй като силно пострадалата

---

[284] Проблемът за езиковата характеристика на втората редакция на богослужебните книги в България е изясняван от редица учени, макар че все още не е проучен в своята цялост (вж. Кирило-Методиевски студии, 6, 1989, където са включени не само изследвания за Псалтира, Евангелието, Апостола, но има и библиография по въпроса).

[285] Вж. за този и за други примери обясненията в: Карачорова, И. Лексиката на Чудовския псалтир и Преславската редакция на старобългарските богослужебни книги.— БЕ, 34, 1984, № 1, 53—61.

старобългарска писменост не ги е запазила, логично е да се обърнем към други писмености и най-вече към източнославянската, която е съхранила над 20 преписани от български протографи ръкописа от XI в.[286] Фиксацията на дадена лексема в тях несъмнено доказва, че *думата е битувала през древния период* (X—XI в.). На второ място може да се използува критерият за наличие на дадена лексема в произведения на старобългарски писатели, макар че този критерий няма такава доказателствена сила за древност, както първия, тъй като съчиненията на старобългарските писатели са стигнали до нас в по-късни преписи[287].

Доказването благодарение на източнославянската писменост, че определени думи са функционирали през древния период, поражда втори въпрос. Макар че повече от 9/10 от лексикалния състав на словата е открит в КСП, къде са били създадени липсващите в тях лексеми? Възможностите за отговор са две: 1) те са съществували в старобългарския език, но не са се запазили в стигналите до нас КСП; 2) те са могли да се появят благодарение на дейността на *източнославянските книжовници*.

Второто положение изисква известен коментар. Известно е, че старобългарският език пуска дълбоки корени на източнославянска почва, има своето развитие и богата история. По отношение на лексиката в „църковнославянския" език в Русия Успенски формулира някои свои убеждения. Като смята, че авторството в древна Русия е „колективно"[288], той твърди; „русский книжник при создании ц.-сл. текста может заимствовать лексические элементы из своего живого языка (в каких-то случаях преобразуя, а в каких-то случаях и не преобразуя их по ц.-сл.

---

[286] Използувам картотеката на тези ръкописи, която е направена в Езиково-текстологичната лаборатория на Софийския университет. Освен картотеката имам предвид редица изработени от членовете на лабораторията речници-индекси, като: Речник-индекс на словоформите в Симеоновия сборник по Светославовия препис, II том от изданието на сборник, публикуван през 1993 г. (автори: С. Богданова, В. Вълчанов, Ц. Досева, С. Иванова, Р. Павлова, Цв. Ралева, В. Христова, П. Янева; Богданова, С. Туровски листове. Текст. Речник на словоформите. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 79, 1991, № 2 (1985); Христова, В. Бичковски псалтир. Текст. Речник на словоформите. — Год. СУ, Фак. слав. филол., 79, 1991 (1985); Христова, В., М. Клисурска. Евгениевски псалтир. Текст. Индекс на словоформите. — Годишник на Центъра за славяно-византийски проучвания „Ив. Дуйчев" (под печат); Кузманова, З. Словарь-индекс Жития Феклы XI века. — Кирило-Методиевски традиции в славянските езици и литератури. III българо-полски сборник (под печат); Славова, Т. Архангелско евангелие. Речник-индекс (в ръкопис). Руските ръкописи от XI в. се цитират съкратено, например: **Остр.** — Остромирово евангелие, препис от 1056—1057 г.; **Изб 73** — Изборник на цар Симеон по Светославовия препис от 1073 г.; **Изб 76** — Изборник от 1076 г.; **ПА** — Пандекти на Антиох, XI в.; **13 сл Гр. Бог.** — 13 слова на Григорий Богослов XI в.; **Пут. Мин.** — Путятин миней, XI в.; **Мин. 1095—1096** — Служебен миней за септември; **Мин. 1096** — Служебен миней за октомври, края на XI в.; **Мин. 1097** — Служебен миней за ноември; **ЧПс** —Чудовски псалтир; **Ев. пс.** — Евгениевски псалтир; **Син. пат.** — Синайски патерик; **ЖК** — Житие на Кондрат; **ЖТ** — Житие на Текла; **ЛВ** — Лист на Викторов; **Арх** — Архангелско евангелие; **Злат. Бичк.** — Златоструй на Бичков.

[287] Освен известните в научната литература речници или индекси за произведения на старобългарски писатели използувам още: Христова, В. Индекс на словоформите в пространните жития на Кирил и Методий. — Год. СУ. Фак. слав. филол., 77, 1987, 1; Христова, И. Честотен речник на словата на Климент Охридски (по 1 том от изданието на съчиненията на Климент Охридски; в ръкопис); Иванов, Ив. Общ показалец на думите, обратен речник и пълен речник — индекс на 22 съчинения с предполагаем автор Климент Охридски (по 2 том от събраните съчинения; в ръкопис)

[288] Успенский, Б. А. История. . ., с. 71.

морфологическим моделям)"[289]. Изобщо за лексиката Успенски (и не само Успенски) е убеден, че преди второто южнославянско влияние: „имеет место активное взаимодействие ц.-сл. и рус. языков"[290]. Относно словата на Петър Черноризец тази декларация може веднага да се провери чрез сравняване на запазилите се български преписи на СВЖ, СП (началото), СДП (по сръбски препис) със съответните руски преписи. Сравняването (вж. текстовете във Втора част) не доказва това твърдение, тъй като лексикалните разночетения са малко и за активно въздействие от страна на „руска лексика" не може да се говори, т. е. спазва се мотивът за свещеност на текста. Формулировките на Успенски за лексиката би трябвало, разбира се, с доста по-голяма предпазливост (скептицизмът винаги е необходим спътник на науката) да се проверят за съчиненитe от източните славяни църковни произведения, където несъмнено би трябвало да има руски лексикален пласт, създаден при съобразяване с „ц.-сл. модели". В преписаните църковни текстове и още повече в съчиненитe от източни славяни произведения могат да намерят отражение някои означаващи руски реалии лексеми. Тези въпроси изискват сериозно проучване с прилагане на сравнителноисторическия метод, за да се стигне до по-точни заключения. Но да се върнем отново към думите, които намираме в съчиненията на Петър Черноризец и които не са отбелязани в КПС. Може ли да се каже, че те са заети от „живия език" на източнославянските книжовници? За отговор на този въпрос би помогнало евентуално сравняването с лексиката в определен вид текстове, които стоят най-близо до народноразговорния руски език, като Руската правда (**Р. прав.**), руските грамоти (**грам.**), някои други делови текстове и отчасти онези разкази в летописите, които отразяват руски събития. За съжаление лексикографските трудове, с които науката разполага в дадения момент[291], силно затрудняват подобно сравняване. Естествено фиксацията на думата в посочените източнославянски паметници все още не означава, че тя се отнася към специфичната само за източните славяни лексика, тъй като това могат да бъдат думи от общославянския пласт. По-голямата част от липсващите в КСП, но употребени в съчиненията на Петър Черноризец лексеми имат обаче книжен отпечатък, което означава, че ако те са били създадени от източнославянски книжовници, то това е ставало при използуване на книжни образци. Допускането, че липсващите в КСП книжовни думи биха могли да бъдат дело на източнославянски книжовници, довежда до логичния извод, че тази лексика, ако не изцяло[292], то поне в по-голямата си част не би трябвало да

[289] Пак там, с. 66.

[290] Пак там, с. 230.

[291] Полезен е направеният от А. А. Зализняк словник: Новгородские грамоты на бересте. Из раскопок 1977—1983 г. Словоуказатель к берестяным грамотам (**БГ**), 260—306. (Включен е материалът не само от 1977—1983 г., а от всички намерени досега подобни грамоти). Най-пълно този материал ще бъде отразен в 10-томния Словарь древнерусского языка XI—XIV вв. (**СДЯ XI—XIV вв.**), от който засега са излезли само 2 тома. Речникът обаче е съставен от разнообразни извори, поради което, за да се провери дали лексемата е функционирала в народния език, трябва да се подходи изборно към вида текст, в който е цитирана.

[292] Известно е, че съчиненията на Кирил Туровски, източнославянски агиографски съчинения и някои други текстове и съобщения проникват от север на юг и се срещат в български и сръбски ръкописи от XIII—XIV в. Възможно е отделни, внесени от източнославянски писатели думи да са влезли и в среднобългарските преписи на тези съчинения, без да оказват обаче някакво по-чувствително влияние върху системата на българския книжовен език от среднобългарския период.

се среща в *други книжовноезикови извори*, и по-специално например в среднобългарските (и сръбските) ръкописи. В такъв случай съпоставката на тази лексика с българския книжовен език от среднобългарския период става необходимо условие, защото, ако лексемата се среща в среднобългарски ръкопис, тя не може да се определя като специфична и създадена само в историята на руския книжовен език дума. Съпоставката с лексиката в среднобългарските паметници е силно затруднена поради липса на исторически речник на българския език и даже на по-пълна езикова картотека. Но всъщност подробна изчерпателност тук не е абсолютно необходима, тъй като даже една употреба на думата (и нейното значение) в източнославянските ръкописи от XI в.[293] или в среднобългарски ръкопис[294] е достатъчна да отговори на въпроса, древна ли е разглежданата дума и специфична ли е тя за руската книжовноезикова история, или се е употребявала и в българския книжовен език.

За отговор на въпроса, наистина ли е имало „активно взаимодействие" между народните руски и книжовните думи в руските преписи на словата, е интересно да се види дали липсващата в КСП лексика е регистрирана в някаква степен в руските народни говори. Известноно е, че диалектният руски език, макар и да е изпитал някакво книжовно влияние[295], което се обяснява с високия престиж на църквата и църковнославянския език, все пак в различните райони на езиковото си землище ни представя цялостно народния език и може да бъде критерий в опозицията народно — книжов-

---

[293] Освен картотеката на Езиково-текстологичната лаборатория и посочените индекси използувам още изданията: Sadnik, L., R. Aitzetmüller. Der HI. Johannes von Damaskus in der Überzetzung des Exarchen Johannes. Band 4. — Monumenta linguae slavica dialecti veteris, t. XVII (V. 4). Index und rücklaüfiges Wörterverbuch. Freiburg, 1983 (съкратено **Неб.**); Aitzetmüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. T. 1—3, 4, 5, 6. Graz, 1958—1961, 1966, 1968, 1971 (съкратено Шест.); Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. 1. Слово за Преображение (съкратено **Преобр.**), Похвала за Йоан Богослов (съкратено **Похв. Й. Бог.**). С., 1971 Речник-индекс (162—200); Минчева, А. Старобългарски кирилски откъслеци. С., 1978. (Имат се предвид руските преписи, като се използуват приетите от А. Минчева съкращения.); Ползуват се напечатаните в книгата Индекси, 112—200 (съкратено **СКО**); Давидов, А. Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976 (съкратено **Пр. Козм.**).

[294] Освен българския препис на СВЖ и СП в Берлинския сборник и сръбските преписи на СП в Гилф. и на СДП (по публикацията на Стоянович) са прегледани още: Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах. С., 1988 (съкратено **МХр**); Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV в. В двух частях. С., 1989. Проверен е индексът на думите под ударение в текста от първата половина на XIV в. — Ч. 1, 118—169 (съкратено **Нор**). Използуват се необходимите справки от среднобългарски ръкописи, като: Дечанско евангелие (XIII в.) — **Деч**, Григоровичев Паримейник (XII—XIII в.) — **Григ.**, Похвала за Кирил от Климент (XIV в.) — **Клим**, Лобковский паримейник (XIII—XIV в.) — **Лобк**, Струмишки апостол (XII в.) — **Струм. ап.**, Охридски апостол (XII в.) — **Охр. ап.**, Погодинов псалтир (XII в.) — **Пог. пс.**; Слепченски апостол (XII в.) — **Слепч. ап.** и др. Имат се предвид и данни от сръбски ръкописи, като: Никодимово евангелие (XV в.) —**Ник.**, Шишатовацки апостол (XIV в.) — **Шиш.** и др. Вж. Slovnik jazyka staroslověnského (съкратено **СЯС**). Използувам картотеката (непълна) от среднобългарския превод на Пандектите на Никон Черногорец (съкратено **ПНЧ**), по ръкописа: Архив ЛОИИ русск. секция колл. Лихачева № 502; Егорі, Егор. № 18. Някои данни се черпят от среднобългарския превод на Богословието в изданието: Weiher, E. Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Überzetzung des 14 Jahrhunderts. — Monumenta linguae slavicae. XXV. Band 1, 1987. Публикацията е по сръбски ръкопис (съкратено Догм.) и др. След съкращенията обикновено се посочва страница, том.

[295] В това отношение твърде интересна е книгата: Порохова, О. Г. Полногласие и неполногласие в русском литературном языке и народных говорах. Л., 1988.

но[296]. Това съотношение придобива значимост и за българския език[297]. Поради това при разглеждане на липсващата в КСП лексика използувам схема, в която влизат данни за фиксация на думата в източнославянски ръкописи от XI в.[298], в среднобългарски (или поне в сръбски) ръкописни книги, по възможност регистрация в източнославянски паметници, езикът на които е най-близък до народния, или сведения от народните говори. Основните въпроси, на които анализът би трябвало да даде отговор, са: *древна ли е думата, могла ли е да функционира в българската писменост, или е възможно да се окачестви като русизъм.* Значение придобива и фактът, че липсващите в КСП думи не могат да се тълкуват като „изолирани" явления, те, естествено, са свързани с други елементи на лексикалната система, т. е., както сполучливо се изразява В. В. Виноградов, думата включва в себе си „указание" за връзка с други близки думи и значения[299]. Р. М. Цейтлин разработи за възстановяване на старобългарското лексикално богатство сериозна методология за съотношението между мотивираща и мотивирана дума[300]. Без да се разглеждат подробно тези съотношения (целта относно материала в съчиненията на Петър Черноризец е да се види дали те са древни и дали имат български произход), се прибягва и до данни за наличие на еднокоренни думи в КСП.

БЕСПЕЧАЛНЇ (ССВ) — 'безпечалие, безгрижие': нже продлють мл҃ть бж҃ью тн коупнтн себе сп҃сенне н прощенне грѣховъ н нзбавленне моукы н беспечалне непроходное (Пог. 1024, л. 299б). Думата има древна писмена фиксация (със същото значение) в Изб 73, в ПА, също в Неб. В КСП намираме прилагателното БЕСПЕЧАЛЬНЪ — безгрижен (С. -А., 8). Съществителното БЕСПЕЧАЛНЇ се среща в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 263). Геров дава за български език *безпечалныи, безпечально* (т. 1, с. 34). В Р. прав. и грам. (СДЯ XI—XIV, БГ) и в СРНГ думата не е отбелязана, което е естествено поради книжния ѝ облик.

БЛАЗНИТЕЛЬ (СВЖ) — 'съблазнител': мнозн бо в сен[301] гонителіе соу҃ т҃ и моучителіе и блазнителіе и метежнцн нже не самн живоу҃ добрѣ нн нн҃ѣ м҃ дадет (Рил., л. 62). В КСП БЛАЗНИТЕЛЬ не се среща, но в тях гнездото с тази основа е

---

[296] Много полезен за подобно сравнение е Словарь русских народных говоров (СРНГ), томовете на които за съжаление не са излезли докрай, поради което се налагат справки с други диалектни речници, като: Пековския областен речник, Речник на архангелските говори и др. За общославянските думи, основи или коренни морфеми се използува четиритомният речник на Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1, М., 1964; Т. 2, М., 1967; Т. 3, М., 1971; Т. 4. М., 1973 (Съкратено **Фасм.**); понякога Миклошич, Ф. Словарь шести славянских языков. Wien. 1885 (съкратено М.).

[297] Използувам данни на диалектната картотека в Института за български език — София (БДК), а също и на българския етимологичен речник (БЕР) и на Геров, Н. Речник на българския език. Ч. 1—6. С., 1975—1978 (Геров). Благодаря специално на Цв. Ралева за помощта при справките.

[298] Понякога се привличат данни от: Словник староукраінскыоі мови XIV—XV ст. Т. 1. Киев, 1977; Т. 2. Киев, 1978 (съкратено СУ); Словарь русского языка XI—XVII вв. (съкратено СРЯ X—XVII); Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1—3. М., 1893—1903 (съкратено Срезн.).

[299] Виноградов, В. В. Основные типы лексических значений слова. — В: Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977, с. 165.

[300] Цейтлин, Р. М. 1. Лексика древнеболгарских рукописей; 2. О значениях старославянских слов с корнем — прав. — В: Этимология. М., 1978, 1980; 3. О старославянских словах, которых нет в рукописях старославянского языка. — В: Этимология. М., 1975, 1977 и др. (Вж. в книгата ѝ Лексика..., 312— 313.)

[301] В другите преписи е: в сен жнзнн.

твърде голямо: блазнѧтн (в доста ръкописи), блазньнѧчь Супр, блазньнъ Супр, блазнъ Евх, Супр. В Изб 76 и Шест. също намираме блазнѧтн, блазньнъ, блазьнъ. Моделът: основа (в случая блазнѧ-) + наставка -тель е много продуктивен в старобългарския език (СтБЕ), което насочва към мисълта, че и блазнѧтель е могло да бъде в състава на посоченото гнездо. Несъмненно е, че думата е съществувала в българската писменост, след като е употребена в среднобългарски препис на СВЖ. Освен това съществителното блазнѧтель се повтаря в повечето руски преписи на словото. Тези аргументи биха могли да означават, че думата е явление на текста, на произведението, а не на отделен препис на творбата. В Р. пр. и грам. лексемата не е отбелязана (СДЯ XI—XIV, БГ), а в СРНГ за *съблазнител* се дава думата *блазник* (т. 2, с. 313).

блнзокъ (СП) — 'роднина': аще ли мѧ творѧшн блнскомъ собѣ нлн братомъ то чемоу мѧ не чтешн накоже доврн блнзоцн блнзокы своѧ чтѧтъ нлн братію (Тр. 204, л. 257). Поради липса на текст не се знае дали думата е била употребена в преписите на СП в Тр. 12, Берл. и Гилф. Тя се среща в Тр. 204 и Волоколамските сборници, но в Соловецкия е заменена с две думи: братъ и дѧвгъ, с което преписвачът (XVI в.) вероятно е искал да постигне по-голяма семантична яснота. В източнославянската писменост обаче думата е позната от XI в., като се среща в Остр, но не в преписания от източнобългарски протограф основен текст, а в послесловието (СДЯ XI—XIV, с. 231; СЯС, с. 114). От Фасмер думата се смята за руско-църковнославянска (т.1, с. 175). В запазилите се КСП (Син. пс., Евх, Супр — С.-А., с. 12) с това значение е употребена думата блнжнкѧ, среща се и прилагателното блнжьнь (в доста ръкописи). В СУ също е отбелязано блнжнн в значение на 'родич, близькии' (т. 1, с. 99), но блнзокъ с с подобно значение отсъствува. М. фиксира само 'близък', т. е. 'недалечен' (с. 36—37). Срезневски дава значението 'роднина' за блнзокъ не само в Послесловието на Остр, но и в други ръкописи — преписи от XII до XVII в. (т. 1, с. 115). В СРЯ XI—XVII значението 'роднина' за блнзокъ е отбелязано у Кирил Туровски, а също в СП на Петър (т. 1, с. 241). Но в Р. пр. и грам. (СДЯ XI—XIV, БГ), както и в СРНГ това значение липсва, т. е. не може да се докаже, че е било характерно за народноразговорния руски език. В прегледаните среднобългарски ръкописи блнзокъ не се открива, макар че блнзъкъ може да означава не само пространствена, но и духовна и роднинска близост. Възможно е блнзокъ да е съществувало в българската писменост, но също така е възможно да е свързано със старорускатa писмена традиция.

бон (СП) — 'бой, битка': нже соуть велмн пагѣбна н бгомъ ненавндема а стымн проклата еже есть сварь, бон. свада велнчанне, гордость... (Тр. 204, л. 259). В Супр се среща лексемата убон, която е свързана с цяло гнездо: убонца, убонство, убончьнъ (С.-А., с. 141). Самата лексема бон е засвидетелствувана, макар и в единствена употреба в Изб 73, което значи, че през XI в. тя със сигурност е функционирала. Наличието на думата в съвременните славянски езици (Фасм. Т. 1, с. 185) показва общославянския ѝ произход. Тя е засвидетелствувана в руските грамоти (СДЯ XI—XIV, с. 288) със значение 'бой, сражение, битка', както и в СРНГ (т. 3, с. 66), отбелязяна е за славянските езици и у Миклошич (с. 40), употребява се в съвременните български говори и в книжовния български език (Геров, т. 1, с. 60).

братонелюбнне (СП) — 'братонелюбие': нже соуть вельмн пагѣбна... завнсть. братонелюбье. прозwрѣство. злоба. wбнда... (Тр. 204, л. 259). Освен

братонелюбие Петър Черноризец също в СП и в ССВ е употребил братолюбие, което е засвидетелствувано в Евх (С.-А., с. 14). В Изб 76, у Пр. Козм. братолюбие също се среща, а в Шест. е използувана наставката -ьство, т.е. братолюбьство. Срезневски също дава доста примери с братолюбие, което показва разпространението на думата в славянската писменост. Обаче братонелюбие в редица лексикографски извори не е отбелязано. Възможно е композитата да носи индивидуален авторов отпечатък.

боуякъ (ПСД) — 'разбойник, грабител, жесток човек': волкы прнощаемъ въ дворѣхъ кротко ходнтн а самн акы волцн съ боуякы ходящие грабнмъ чюжая нмѣнья (Хлуд., л. 109). Съществителното има древна употреба в Изб 73, макар че Цв. Ралева въз основа на някои текстологични данни и като има предвид „свободата" на превода, не е сигурна дали думата е съществувала в първоначалния превод на Симеоновия сборник[302]. Съществителното боуякъ обаче се среща в среднобългарската писменост, например в Германовия сборник — Похв. Й. Бог[303]. За съществуването на словообразувателния тип с -акъ в историята на българския език и в българската топонимика писаха К. Мирчев, Т. Лекова, Ст. Младенов, М. Тетовска-Троева[304]. Отразяващата народния език руска писменост, каквито са грам. или Р. прав. (СДЯ XI—XIV, БГ), не дава примери с думата, но в руските народни говори намираме *буяка* — груб, дързък човек (СРНГ, т. 3, с. 334). Вероятно лексемата е съществувала и в двата езика.

бѫбънъ (СП) — 'тимпан': пѣснн бѣсовъскыа плѧсанна боубнъ сопѣлн (Тр. 204, л. 159б). Съществителното се среща в руските преписи на СП от XVI в., но има ранна фиксация от XI в. в ЧПс. Думата е била позната на руската писменост (вж. СДЯ XI—XIV, 321—322). Срезневски също дава примери за употребата ѝ в рано преведени текстове, но запазени в по-късни преписи (т. 1, с. 188). Съществителното *бубен* (барабан) е характерно за руския диалектен език (СРНГ, т. 3, с. 233). В средновековната писменост е било в употреба и гръцкото съответствие на бѫбънъ — тимпан, което се среща например в преведената в България Историческа Палея, но в руски преписи[305]. Важен е анализът на думата от И. Карачорова, която определя бѫбънъ като преславизъм на мястото на по-архаичното *тимпан*[306].

велелѣпнѣ (ПСД) — 'величие, великолепие': немоуже слава н велелѣпнѣ честь же н мнръ. Съществителното се среща и в двата преписа в клишето слава н велелѣпнѣ, *което е употребено и у Презвитер Козм. (у него също и* велелѣпота). Впрочем в КСП сложните думи с веле-[307] образуват доста голямо гнездо (С.-А., с. 149), в тях са отбелязани също: лѣпота, красота, оукрашенне, благосъстоѧнне, лѣпъ (С.-А., 50—51). В Догм. намираме прилагателното велелѣпьнъ (с. 654).

вознтн (СП) — 'возя': в кораблѣхъ возяще повелѣннемъ бжнимъ (Тр. 204, л. 255б). Коренът се среща в Супр в единствен пример возъ. Примерите, които

---

[302] Ралева, Цв. Имена за лица в Изборника от 1073 г. в съпоставка с лексиката на старобългарските паметници. Кандидатска дисертация. С., 1989, 177—178 (машинопис).

[303] Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Т. 1. Слова. С., 1971, с. 176.

[304] Вж. за това Ралева, Цв. Цит. съч.

[305] Вж. Станков, Р. Лексика исторической палеи. Велико Търново, 1994. тудии, 10

[306] Карачорова, И. Цит. съч., с. 60.

[307] Вж. Цейтлин, Р. М. Сложные слова на вель-, веле-, велнк-, велнко- в языке старославянских памятников. — В: Древнерусский язык. Лексикология и словообразование. М., 1975.

е дал Срезневски, са от ранни руски оригинални съчинения (т. 1, с. 283). Фасмер обаче определя думата като „стслав." и илюстрира разпространението ѝ в славянските езици, включително и в съвременния български книжовен и диалектен език (т. 1, с. 334). Според БЕР глаголът е праславянски *voziti (т. 1, с. 171), т.е. *отнася се към общославянския лексикален фонд.* СЯС (т. 1, 207—208) дава нейна фиксация във възвратна форма от XII в. — в Христинополския апостол. В среднобългарската писменост също намираме вознтн сѧ в МХр (с. 276). В БДК е отразена широка употреба на глагола *возя.*

воннъскъ (СВЖ) — 'воински': н множъствомъ ѡрѫжїа воннъскаго снанѣншн се творѣтъ (Рил., л.62). Прилагателното има древна фиксация, защото се среща в Изб 76 (1 пример), в 13 сл Гр. Бог. (2 примера). В КСП намираме вон — Б. пал., воннъ — в доста ръкописи. Употребата му в среднобългарската писменост (освен в среднобългарски препис на СВЖ, то се среща и в МХр, с. 276) изключва предположението, че в руските преписи на СВЖ воннъскъ е могло да възникне благодарение на руски книжовници. Геров (т. 1, с. 247) дава прилагателното *воинскыи.* В СРНГ думата не е отбелязана (има *воин, воинство, воиныи* — т. 5, с. 31).

възбъдѣтн (СВЖ) — 'събудя се': възъбдн ⁀ше моа хотещн възыскатн себѣ добра в сем жнї (Рил., л. 60). Глаголът е префиксално образуване към употребявания в редица старобългарски ръкописи глагол бъдѣтн (будувам). В СЯС (т. 1, с. 249) са отбелязани две употреби на думата в руски ръкопис от XIII в. Срезневски (т. 1, 337) обяснява възъбнвтн (събудя се) като еднократен вид от глагола бъдѣтн вм. възбъдѫтн. Всъщност глаголът възбъжѫтн се среща в СтБЕ — Супр. Той е използуван също във втория български превод на ПНЧ (XIV в.), т.е. съществувал е в българската писменост. Руските преписи дават варианта възбнн (в Тр. 11 — въздьвнн). Трудно е да се каже кой от двата варианта е бил в изходния текст на СВЖ.

вънѫкъ (СП) — 'внук': чемѳ мѧ не чтеши ꙗко добрїн внѧцн прадѣды н дѣды чтѧть (Тр. 204, л. 257). Съществителното обикновено се сочи като липсваща дума в групата на имената, които означават роднински отношения и се отнася към категорията на реконструираните думи[308]. Фасмер дава думата като общославянска (т. 1, 328—329), в БЕР обяснението ѝ започва от инд.-евр. и праслав. (т. 1, с. 167). Въпреки че съществителното вънѫкъ не е регистрирано в запазилите се КСП, то има древна фиксация в Изб 73 (2 примера), в Изб 76, 13 сл Гр. Бог., ЧПс. Зализняк го отбелязва в БГ (с. 369). Лексемата е запазена в среднобългарската писменост, например в МХр (прѣвнѫкъ, с. 385), среща се и в Догм. (с. 660), още в сръбския препис на Житието на Кирил и т. н. БДК регистрира за думата не само значението 'внук', но и 'племенник' (син на сестра или брат).

въскланнватн — въсклонитн (СП ПСД) — 'вдигам': нн главы было не въскланнватн. бнюще челомъ до земан (Вол. 541, л. 256б). В Супр е употребен глаголът клонитн (С. -А., с. 45), но обазуване с представка въз- не е запазено в КСП. Обаче глаголът въсклонитн сѧ има древна фиксация в Остр, също в ПА, които са преписи от старобългарски протографи (вж. примери у Срезн., Т. 1, с. 405). Преписвачът на СП в Тр. 204 вм. въскланнватн, както е в другите преписи, е изпуснал л, като е написал погрешно въсканнватн (л. 254б).

[308] Цейтлин, Р. М. Лексика. . ., с. 28.

вынерѣтн (СП) — 'измъквам се от мрежа': н не хощомъ нс нн̑ на старость вынерѣтн (Тр. 204, л. 258). По своя фонетичен облик — представката вы- и пълногласието -ере-, лексемата е типично руска. В СРЯ XI—XVII думата е цитирана в същия пример от СП (XIV в.), като е обяснена: „выбраться из сети, нерета" (т. 3, с. 228). В речника на БГ и в СРНГ глаголът не е отбелязан, но съществителното *неред*, т.е. *мрежа*, се употребява в руските говори (XXI, с. 142). С глагола вынерѣтн явно е свързан и глаголът вънерѣтн (*нерет* също е в основата му): опать есме въстѣпнлн н внерлн нако сѣть (Вол. 541, л. 265). Глаголът се повтаря също във Вол. 542, Тр. 204, Солов. (без думата сѣть).

глнсть (СП) — 'глист': в нашомъ тѣлѣ wгнь знма нежнтъдьны глнсты черви (Тр. 204, л. 255б). Лексемата не е отбелязана от С. -А., СЯС, Срезн., СУ и др. вероятно поради липса на текст, в който би могла да се употреби, но тя несъмненно се отнася към реалиите, които са древни. За това говорят данните в речника на Фасмер (т. 1, с. 413), също БЕР (т. 1, с. 249). В СРНГ (т. 6, с. 198) думата естествено е фиксирана. СРЯ XI—XVII цитира същия пример от СП и друг в ръкопис от 1643 г. Вероятно съществителното *глист* е съществувало още в изходния текст на СП, защото се повтаря в преписите, т.е. не е особеност само на отделен препис. В БДК е отразено *глис, глиста, глистя* със значение на 'червей, дъждовен червей' и преносно — 'слаб човек'.

гладанне (СП) — 'подслушване, шпиониране': wправднмъ дш̄ю свою н спсемъ ю . . . нн wбнда, нн гладанне, нн вражда . . . (Тр. 204, л. 258б—259). Думата е отглаголно съществително от старобългарския глагол гладатн, който се среща (и с това значение) в Зогр, Мар, Супр, също в Изб 73 (5 примера), в Шест. и т.н. Словообразувателният модел (отглаголно съществително с наставка -нне) и наличието на гладатн в КСП прави допустимо предположението за наличието на думата в книжовния СтБЕ. Вероятно съществителното гладанне е смущавало някои руски преписвачи, които я заместват с лганіе. В БГ и СРНГ лексемата не е отбелязяна, вероятно е била характерна само за книжния език. Геров дава *гляданье — гледане* (т. 1, с. 225), но не със значението, което е в СП. В БДК *гледание, гледане* се определя като 'гледане (виждане), грижа за болен, оглед на дара на невестата'.

гржбость (СВЖ) — 'грубост': а тн спншн въ невѣнн своемъ н въ гр8бостн велнцѣн (Рил., л. 60). В КСП прилагателното гржбъ е зарегистрирано в МЛ, но гржбость липсва. Древната ѝ употреба обаче е несъмнена, тъй като съществителното гржбость се среща в Изб 73, има го и в Неб. Употребата на съществителното гржбость в Изб 73 не в един, а в 4 примера подсказва наличието на думата в старобългарския превод на Симеоновия сборник, а използуването ѝ в среднобългарски препис на СВЖ говори за функционирането ѝ в българската писменост. Лексемата се среща във всички преписи на СВЖ, което означава, че тя явно е била внесена в текста на произведението, а не е явление на отделен препис.

гыбьнжтн (СВЖ) — 'гина': како не внднте себе нн снхъ нн онѣ. съ снмн гнбнвще н не прозрещс на свѣтѣ покаанїа (Рил. 2/25, л. 63). Глаголът липсва в КСП, но се среща в Остр, в преписаното също от старобългарски превод Житие на Нифонт (руски препис от 1219 г.) и в българския препис на СВЖ. Това означава, че думата е древна и че е била позната на българската писменост. В руските народни говори глаголът *гибать, гибнуть* е запазил следната семантика: „1) гнуть, сгибать; 2) гнуть, ломать кого-либо в борьбе, преодолев сопротивление" (т. 6, с. 167), т.е. не е отбелязано по-общото

значение 'гина, загивам от нещо', както е в Остр: гладъмь гнѣнѫ Лук XV. 17, брашно гыбнѫщее Йо VI. 27 (Срезн. Т. 1, с. 618). В БДК *гибна* е представен с пример от А. Константинов.

дебелъ (СВЖ) — 'дебел, груб': ѡ дебелан бо ср҃цѣ людии сѝ ѹшима тѧжко слышаша (Тр. 11, л. 89)[309]. В Супр е употребено съществителното дебельство, а в Изб 73 прилагателното дебелъ се среща в 5 примера, дебельство — в 4 примера, дебелнти — 1 пример. Чести са употребите на думата в Шест., в Неб., в 13 сл Гр. Бог., а в Злат. Бичк. (XI в.) намираме пример: и зѣло крѣпокъ и добль быль IId 20. Думата се среща и в среднобългарската писменост, например МХр (с. 292), има я и в Догм. (с. 667), Фасмер тълкува лексемата като характерна за източно- и южнославянските езици (Т. 1, с. 490). Отбелязва я и речникът на СРНГ (Т. 7, с. 312). В повечето руски преписи обаче вм. дебелъ (добелъ) е употребено прилагателното толстъ (тлъстъ).

добродѣтѣль (СП) — 'добродетел': заповедн гн҃а съхранаще, съ всакымъ смѣреннемъ и мѧтвамн и всю добродѣтелью (Тр. 204, л. 260). В КСП се среща прилагателното добродѣтѣльнъ, но Изб 76 е фиксирал и самата дума добродѣтѣль. Има я също в други източнославянски ръкописи от XI в.: ПА, Ев. пс., ЧПс, Син. пат., а също у Климент Охридски (т. 1 и т. 2 — 1 и 16 слово). Фактът, че композитата се среща в толкова стари руски ръкописи — преписи от старобългарски протографи, доказва, че тя не е образувана от руски книжовници, а има старобългарски произход. Това прави естествено предположението, че лексемата е била използувана още в изходния текст на СП. Тя се среща и в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 293), намираме я и в Догм. (с. 668).

дъмение (СП) — 'надменност': еже есть сваръ, бон. свада . . . wбнда. дменье. возвышение . . . (Тр. 204, л. 259). Думата не е запазена в КСП, но има древна употреба в руски ръкописи от XI в., като ПА, 13 сл Гр. Бог. (вж. примери у Срезн., т. 1, с. 759). Съществителното дъмение се среща също в Успенския сборник, и то в преводните текстове. Вероятно думата е била характерна за текста на СП, тъй като се употребява редовно в преписите на съчинението.

дъно (СП) — 'дъно': да не снесени бѫдемъ во дно адово и въ тмѫ кромѣшнюю (Тр. 204, л. 259б). В КСП думата не е запазена, макар че редица ръкописи ни дават бездъна, бездънъ, бездънне (С. -А., с. 9). Но тя има древна фиксация в Изб 73, ЧПс, среща се често в Шест., намираме я у Презвитер Козма. Фасмер обяснява лексемата като праславянска и представя общославянската ѝ употреба (т. 1, с. 519). БЕР обогатява представянето на думата не само с нейното тълкуване, а и със справките за диалектната ѝ употреба (т. 1, 457—458). В цитирания пример — клише дъно се повтаря в преписите на СП, което означава, че съществителното е било характерно за текста на творбата. Намираме го и в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 313).

жизньца (ПСД) — 'животец': лѣтнть въ небытье стѣньнаѧ сн жизньца (Хлуд., л. 106). В КСП подобна форма не е отбелязана, употребява се жизнь (много ръкописи: С. -А., с. 169), жизньнь Супр, жизнодавьць Супр, при което *жизнь* означава 'живот'. В руските летописи жизнь значи още 'имущество' (Срезн., т. 1, с. 873, СРЯ XI—XVII, вып. 5, с. 109). Това значение се е запазило и в руските говори (СРНГ, т. 9, с. 172). Също в тях се употребява и

[309] В българските преписи на СВЖ този текст липсва поради загубени листове.

съществителното *жизница*, като означава 'средства за живот, за препитание' (СРНГ, пак там). Трудно е да се разбере дали Петър е употребил пренебрежително-умалителното съществително жизньца в своя авторов текст, особено като се има предвид, че в по-късния препис на ПСД в сборника F I 4 вместо него стои жизнь (л. 208). В БДК подобна лексема не е фиксирана.

изоумѣнїе (ПСД) — 'безумие, изумяване': вндншн ан великую его любовь вндншн ан наше изумѣнье (Хлуд., л. 104б). В сборника F I 4 изуменье е заменено със съществителното безумїе, което се среща в редица КСП (С. -А. 10). Но при наличието на глагол изоумѣти в Супр и на самата дума в Изб 73 би могло съществителното да се смята за старобългарско. Важно е, че в ПСД то е оформено без L-epentetikum, черта, характерна за старобългарския, но не за староруския език. За древната употреба на лексемата говори и наличието ѝ в ЧПс: изоумлѣнїе.

игранїе (СП) — 'игра, играене': ихъже ны велить хс̄ъ бг̄ъ w̄стоупити . . . игранна бѣсовъская и вса злаа дѣла (Тр. 204, л. 259б). В КСП се употребява глагол играти. Гнездото се обогатява в Изб 73 още с думите игрище и игрьць. Самата дума има ранна фиксация в руския препис от XI в. 13 сл Гр. Бог. Фасмер отнася *jьgra, *jьgrati към праславянския език (т. 2, с. 116). Като имаме предвид продуктивността на суфикса -нїе, както и другите приведени факти, естествено е да се смята, че думата е съществувала в СтБЕ. Доказателство, че тя не е била образуване само за руския книжовен език, е употребата ѝ в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 313). Геров дава игранїе (т. 2, с. 172). В БДК *играене, игра* е широко представено в българското езиково землище.

идолослоужение (СП) — 'идолослужене': ихъже ны велить хс̄ъ бг̄ъ w̄стоупити . . . идослоужение, моленьа колодѣзнаа и рѣчьнаа (Тр. 204, л. 259). В КСП намираме идослоужитель, идолъ, идольскъ (С.-А., с. 35), а в Енинския апостол е употребено идоложрьтвьнъ. Композитата идолослоужение явно е била характерна за СтБЕ, още повече че тя се среща в среднобългарските ръкописи още от XII в., например Струм. ап., Охр. ап., Слепч. ап., със значение на 'идолослужене, слугуване на идоли' (СЯС, с. 707). Срещаме я два пъти в МХр (с. 313).

илъ (ПСД) — 'тиня, утайка': другын будеть иломь и студеномь тѣломь сътворенъ да можеть оудержати (Хлуд. л. 103). В речника на С.-А. с извадка от Евх е дадена формата илось, за която под въпрос е определено значението 'дървесна болест' (с. 36). В значение на 'тиня, глина' думата има древна фиксация в 13 сл Гр. Бог. (Срезн., т. 1, с. 109). Фасмер определя *ил* със значението 'низина, топь', но го свързва и с гр. ἰλύς „тина, грязь" (т. 2, с. 126). Вероятно точно с този факт може да се обясни значението на съществителното илъ в ПСД, още повече че думата се е запазила в българския език. Геров дава: *иль* — утайка, лезга, лезгаво място (т. 2, с. 325). В БДК за *ил* е отбелязано и значение 'дърво, което расте в низините, най-често до реките'.

истокъ (СП) — 'извор, поток': а w себѣ ничтоже не смѣетъ творити ни земла ни море ни езера ни рѣкы ни кладязи ни истоцн, ни горы . . . (Тр. 204, л. 255б). В КСП със значение на 'извор' се е запазила думата источьникъ (в много ръкописи: С.-А., с. 39), която в СП също се среща и е по-честотна от истокъ (вж. в Тр. 204, л. 254б, 255, 256б). Но съществителното истокъ също има древна употреба, тъй като е фиксирано през XI в. в Изб 73, в Пут. Мин., в

Мин. 1096, Неб. (вж. Срезн., т. 1, с. 1449). Фасмер изобщо не отбелязва думата. СУ включва нстокъ с бележката „цсл.“, като на нстокъ в украински език отговаря джерело. Вероятно нстокъ звучи за украинския език като „цсл.“, но за руския език думата не е само книжна, тъй като функционира в диалектния език със значението 'извор, поток', а също с още няколко подобни семантични признака (СРНГ, т. 12, с. 257). Лексемата нстокъ се среща в преписа Тр. 204, докато във Волоколамските сборници и в Соловецкия вместо него е нсточьникъ, а в Тр. 12, Берл., Гилф., F I 233 контекстът, в който е употребена думата, липсва. Вероятно нстокъ е характерна за преписа, а не за текста на произведението, но древната ѝ употреба не буди съмнение.

казнити (ПСД) — 'наказвам': а грѣшныѣ пламенемъ огньнымъ казнѧ (Хлуд. 30Д, л. 110б). Запазилите се КСП са ни оставили само думата казнь (среща се също и у Петър Черноризец), но глаголът казнити има древна фиксация, тъй като се среща в Изб 73, Изб 76, в Шест. (много примери), в Неб. (с. 82). СЯС цитира глагола казнити в по-късни ръкописи (т. 2, с. 4). Думата се е запазила в съвременния български език (БЕР, т. 2, с. 141). Отбелязана е и в БГ (Зализняк, с. 279). Руският диалектен език познава „казнивать — подвергать смертной казни, ка́зниться — бояться, казниха — место казни, ка̀зня — казнь, мучение́ (т. 12, с. 321). Независимо обаче от широката употреба на *казн-* в СРНГ не може да се смята, че казнити е само руска дума. Наличието на казнь в КСП, фиксацията му не в един, а в няколко ранни руски ръкописа — преписи от старобългарски протографи, употребата му в българските диалекти противоречи на това.

кладѧзьнъ (СП) — 'кладенчев': ндолъславѣнне. моленїе кладезнаа н рѣчнаѧ (Солов. 803/913, л. 145б). В КСП се употребява съществителното кладѧзь, което се среща също в Изб 73 и в други ръкописи. Шест. обаче е запазил и прилагателното кладѧжьнъ в два примера. Прилагателното кладѣзьнъ, кладѣжьнъ е познато на руската писменост (Срезн., т. 1, с. 1214; СРЯ XI—XVII 7, 150—151), като в църковните текстове се употребява обикновено с непълногласие. Но в историята на руската писменост широко е представено също колодѣзь (колодязь, в СРНГ има само *колодезь, колодесь* — т. 13, с. 155), колодѣзныи и под. (СРЯ XI — XVII, 245—246). Също с руското пълногласие прилагателното се употребява в Тр. 204 и Волоколамските сборници, но в Соловецкия то има непълногласно оформяне. Фасмер тълкува основата като общославянска (т. 2, с. 203).

клъвнѫти (ПСД) — 'клъвна': змню же ѥще ѣдовнтѹ мнѧть нъ пакы глютъ ꙗко ѥгда се клюнѹвъше пьрвѣѥ грѣшнть то ѣдъ на землю нзлѣѥть (Хлуд., л. 109). В ПСД действието на глагола е свързано със змията. Фасмер обяснява думата като общославянска (т. 2, с. 245). В КСП няма пример „змията клъвна“, вероятно защото е бил нужен подходящ контекст, какъвто не се е запазил. Поради общославянската си употреба изводът за древността на лексемата не буди съмнение. В ПСД причастието клюнѹвъшн се среща в по-ранния препис в сборника Хлуд. 30Д, докато в сборника F I 4 му съответствува ѹсѣкнѫвшн, причастие от глагола ѹсѣцн, ѹсѣкѫ, като в КСП глаголът сѣцн се е запазил в Евх и Супр. Геров фиксира глагола *кльвѫ, ешь* (т. 2, с. 374), думата е характерна и за руския език. Трудно е да се каже кой от двата варианта е бил употребен в първоначалния текст, но чрез клюнѹвъше се избягва повторението на основата сък- в ПСД по Хлудовия препис (вж. текста).

кознца (СП) — 'музикален инструмент' (гайда ?): пѣсни бѣсовъскыѧ плясанна, боубнѣ сопѣли, кознцѣ игранна бѣсовъскаѧ (Тр. 204, л. 259б). Основата коз- е много добре представена в по-късната писменост. Но в този вид думата не е отбелязана у Срезн., М., СУ, СЯС и др. В СРЯ XI—XVII намираме три значения за кознца: „1. уменьш. к коза; 2. мешок из шкуры; 3. волынка, в которой используется в качестве меха козья шкура" (т. 7, с. 223), като за това значение се цитират два извора, единият от които е същото изречение в СП. В СРНГ *козица* може да означава 'чувал', но значението 'волынка' не е отбелязано. Възможно е кознца да е съществувала в бита на старите българи. Но БЕР отбелязва *козица* като умалително към *коза* (т. 2, с. 523), а Геров освен като умалително от *коза* — *козица*, определя още едно значение: 'вятър по Дунава, горнякъ' (т. 2, с. 383). В БДК са представени значения: козúца, вид растение и североизточен вятър, т. е. засега няма данни за запазване на посоченото значение в съвременния български народнодиалектен език. В СП думата се употребява във всички преписи, в които пасажът е останал, което насочва към извода, че тя вероятно е била явление на текста на произведението, а не на отделен препис.

колоднца (СП) — 'подкладка за сядане': и поклона по т̃ на день до земли бес колоднцн (Тр. 204, л. 254). Съществителното има руски фонетичен облик (с пълногласие -оло-). В СП то е употребено със значение на 'предмет, който е помагал по време на кланяне, като на него се е сядало'. Същата употреба (съществителното е колодка) намираме и в Печ. пат.: проса колодкн на ненже кланаше сѧ (Срезн., т. 2, с. 1256). Думите колодка и колоднца имат широка и многозначна употреба в историята на руската писменост (СРЯ XI—XVII, 246—247), но СРНГ ни предлага точното значение, в което думата е употребена в СП: колодка — деревянный чурбан, служащий сиденьем (т. 14, с. 157). В СтБЕ е познат глагол класти, а основата клад- е общославянска (Фасм., т. 2, с. 244), т. е. древна. Ако СтБЕ е познавал тази реалия, то тя би трябвало да е звучала като кладка (кладница?), на която са сядали, за да се кланят при молитва. Интересно е обаче, че в Тр. 204, във Волоколамските сборници (те имат връзка с Измарагдовия текст на СП) думата е все с руското пълногласие, а в Соловецкия препис, който, изглежда, не е препис от първичен Измарагд, и в F I 233 тя изобщо липсва. Твърде е възможно реалията да е внесена от руски книжовници, още повече че пасажите за поста, в които тя се намира, вероятно имат и някаква по-късна актуализация. Преписите в Тр. 12 или в Берл. и Гилф. биха дали по-задоволителен отговор за лексемата, но те прекъсват преди текста, в който тя е употребена.

коцюуна (СП) — 'интрига, подигравка': чародѣнство. наоузъ ношенне коцюны, ндолослоужение...(Тр. 204, л. 259б). Думата не е запазена в КСП, но има древна фиксация в Изб 73 (среща се в 5 примера), в Изб 76, в 13 сл Гр. Бог., в Син. пат., в Шест. и Неб., в Бесед. на Презвитер Козма и т. н. Употребата ѝ в толкова старобългарски паметници, макар и запазени в руски преписи, подсказва, че тя не е образувана от руски книжовници, а е съществувала в СтБЕ, като и досега в българските диалекти *кощунà* значи 'подигравка', *кощунѝ се* — 'подигравам се, гавря се със свещени неща' (БЕР, т. 2, с. 699). Според Ст. Младенов (Български етимологичен речник, с. 254) думата е от „тюркско-булгарски" произход. В БДК за *кощуни* е отбелязано значение 'вид юзди'.

кратъкъ (ПСД) — 'кратък': и лѣта ны сѫть кратка и трудъ малъ (Хлуд., л. 99). КСП не са съхранили това прилагателно, но в руски преписи на

старобългарски паметници, каквито са Изб 73 (5 примера), 13 сл Гр. Бог., Шест., то се среща. Подобна широко представена употреба не би могла да се смята за случайна и говори за наличието му и в СтБЕ. Среднобългарската писменост също го е запазила, например въ кратцѣ в МХр (с. 280). Прилагателното *кратъкъ* е отбелязано у Геров (т. 2, с. 411), а БЕР даже отпраща към старобългарското кратъкын от праславянското *kārtъkъ с първоначално значение 'отрязан' (т. 2, 723—724). В БДК *кратък* със същото значение е доста широко представено.

ласкъчнн (ПСД) — 'мошеник, измамник': съ ласкъчнѣмн свон домъ въ скверна́хъ окаѧнѣ растрошнтн (Хлуд., л. 107). В КСП са отбелязани 7 думи на -чнн (Цейтлин, Лексика..., 168—172), между които ласкъчнн липсва. Думата обаче се среща 2 пъти в Изб 73 (вж. разработката за нея в цитираната дисертация на Цв. Ралева). В ПСД ласкъчнн е употребено в един от двата възможни за него семантични признака, които са установени от Цв. Ралева, а именно — мошеник, измамник. В по-късния препис на ПСД ласкъчнн е заменено със съществителното ласкавьць, което също не е отбелязано в КСП, но се среща в ръкописи от XI в. като Изб 76, ЧПс (с. 93) или Злат. Бичк. Явно и двете думи са се употребявали в СтБЕ, но ласкавьць означава само 'ласкател', докато за ПСД значението 'мошеник, измамник' е по-точно, т.е. в първоначалния текст или в някои от старобългарските преписи на ПСД лексемата ласкъчнн е съществувала.

лнснца (ПСД) — 'лисица': лнснцю же поносимъ лукавьствомь нъ нѣ́ нѣктоже слышалъ нн вндѣлъ ꙗко лнснца лнснцю. прѣлукавнвшн погубн (Хлуд., л. 109). В редица КСП е отбелязана думата лнсъ, но не е запазена формата *лисица*. Фасмер дава за славянските езици формите *лис, лиса* или в някои от тях (между които и български) *лисица*. Съществителното лнснца има древна фиксация в руски ръкописи от XI в. — преписи от старобългарски протографи като Остр, има го и в Шест. Интересно, че в съвременните руски говори със значение на 'лисица' се употребява *лисава, лисавка* (т. 17, с. 61), а формите *лиса* и *лисица* имат други значения. В СУ *лисица* се обяснява като кожа от лисица или като име (прозвище), без обаче да е посочена дума, означаваща това животно (т. 1, с. 547). Фасмер дава за украински език *лис, лисица* (т. 2, с. 500). Вероятно в СтБЕ освен лнсъ е било възможно и съществителното лнснца.

лъжепослушьство (ПСД) — 'лъжепослушание': клеветаньꙗ н лжѣпослушьства ꙗкы вторын грѣхъ сѫть (Хлуд. 30Д, л. 102). Композитата е съвсем близка до употребения в Супр. глагол лъжепослушьствоатн, който е характерен и за среднобългарски ръкописи като Охр. ап., Слепч. ап. и др. У Климент Охридски (Събр. съч., т. 1) е употребено съществителното за лице лъжнпослухъ. Отглаголно съществително лъжепослушьство при наличие на глагол лъжепослушьствоатн и на съществителните лъжа в доста старобългарски ръкописи (С.-А., с. 52) и послушьство в Супр (С.-А., с. 94) е напълно възможно за книжовния СтБЕ дума. В българските говори има значителен брой сложни думи лъжн- (БЕР, т. 3, 542—543).

медвѣдь (ПСД) — 'мечка': медвѣдь бо оучнмъ чл҃вчкы нравы подражатн н самн того нравы прнимъше рнкаемъ (Хлуд., л. 108б). Лексемата не се е запазила в КСП, но има древна фиксация в руски ръкописи — преписи от старобългарски протографи, като: Изб 73, 13 сл Гр. Бог. (Срезн., т. 2, с. 121). Изб 73 и Шест. ни дават и ж. р. медвѣдица. Фасмер обяснява думата като праславянска, която е табуистична замяна на изчезнала индоевропей-

ска дума (т. 2, с. 589). Древността на медвѣдь в отбелязаното значение не буди съмнение. Интересно е обаче, че в СРНГ, след като думата е представена със значителен брой семантични признаци, не е дадено значението 'мечка' (т. 18, 66—67). В СУ медвѣдъ също не е включено. В историята на българската писменост медвѣдь се е употребявало, например в МХр (с. 333), съществителното е познато на българските диалекти — *медвед, медведа* (БЕР, т. 3, с. 710), Геров посочва *медвѣда* и *медвѣдь* (т. 3, с. 57). В БДК също има и двете думи в народни песни от Софийско и Пазарджишко.

мнлостнвьць (ПСД) — 'милостивец, благодетел': да w̃ такого мл̃тнвьца н гл̃ оукланающе сѧ (Хлуд., л. 104б). С основата мнлост-, мнлостн- гнездото от думи в КСП е внушително: мнлостнвъ, мнлость, мнлостьнъ, мнлостынн (С. -А., с. 56). Тези думи се повтарят в Изб 73 и други ръкописи от XI в. — преписи от старобългарски протографи. Самото съществително мнлостнвьць е намерило употреба в Злат. Бичк. (Срезн., т. 1, с. 135 — дават се примери и от други преводни текстове). Цейтлин подчертава, че в 17-те изследвани от нея ръкописа има 87 съществителни на -ьць със значение на 'лице'. Очевидно мнлостнвьць се отнася към модела, който е образувал съществителни на -ьць от прилагателни (у Цейтлин те са 10). БЕР дава *милостивец* с бележка остаряло (т. 3, с. 795). СРНГ не дава сведения за думата.

моль (ПСД) — 'молец': мнозн бо чл̃вцн не хотѣвшн датн хоу· разбонннкомъ тн водѣ тн молемъ дають (Хлуд., л. 99б) дроузнн же землю н молѣ паче бл̃ н спс̃а честѣнѣнша нмоуть овн нбо въ землн погрѣбають своѧ нмѣнѧ овн нже молемь ѣ дають (Хлуд., л. 100а). Тази реалия не е запазена в КСП, но е употребена 3 пъти в Изб 73, а също в ПА. Фасмер характеризира съществителното *моль* (молец) като общославянско (т. 2, с. 648), то е запазено и в СРНГ (т. 18, с. 249). Думата вероятно е съществувала в текста на ПСД.

мольбьнѧ (ПСД) — 'молене' — аще бы бъ далъ донтн конца нужьнѣн молебнѣ да быхомъ бѣжалн акы велнка зла нсъ цр̃кве (Хлуд., л. 100б). В КСП са останали седем лексеми с корена мол-, между които е и съществителното мольба, но няма мольбьнѧ. Изб 76, Мин. 1096, ПА (всичките преписи от старобългарски протографи) са запазили обаче прилагателно от него: мольбьнын. Фасмер не отбелязва думата, Срезневски дава: мольбнще (място за молитва), мольбьннкъ в Мин. 1097 (богомолец и място за молене, „молелня"), мольбннца (молителка), мольбньнъ, мольбьнын. В съвременните руски народни говори под влияние на многовековните църковни традиции също има доста думи с основата *молеб-*, между тях е и думата *молебна* с две значения — 'молебен и място за молене', „молелня" (т. 18, с. 215). Явно съществителното мольбьнѧ е древно по произход.

морнтн (ПСД) — 'моря': омрачнлн бо сн ѥсмы понстннѣ дш̃ьнаѧ зрака сластьмн морѫцнмн овъ насъ (Хлуд., л. 107). В Зогр и Мар намираме съществителното моръ. Глаголът морнтн е употребен в Изб. 73. Срезневски го отбелязва в преведеното в България Житие на Нифонт (т. 2, с. 174). Важно е, че СтБЕ е запазил префиксалното образуване оу-морнтн в Супр и Син. пс. Фасмер тълкува думата като общославянска и производна от *мор* (т. 2, с. 655). Няма съмнение, че в старобългарския книжовен и говорим език е имало не само моръ и оуморнтн, но и морнтн. В преписа от XVI в. в F I 4 обаче вместо морнтн, т. е. морѫцнмн, е употребена форма от регистрирания и в КСП глагол оуморнтн — сластьмн оумарѣемъ вь на̃. Поради тази вариативност е трудно да се направи заключение, дали морнтн или оуморнтн е било предпочетено в първоначалния текст.

мьздонмѣнне (СП) — 'печалба, користолюбие': нже есть . . . возвышенне, лицемѣрье, непокореннемъ [sic], мьздонмѣнне (Тр. 204, л. 259). В КСП намираме мьзда, мьздьница, мьздодавьць, мьздоотъдавьць, мьздонмьць (С. -А., с. 57). Срезневски отбелязва думата в слово о мздонмании . . . в разширения Пролог (т. 2, с. 226). Наличието на композитата мьздодавьць, мьздонмѣць прави и теоретически възможно предположението за ранната употреба на композитата мьздонмѣнне, в което обаче поради липса на надежден материал засега не можем да сме сигурни.

надѣленне (СП) — 'заделяне, дар': ко цркꙋ҃ ходженне, къ больнымъ посещенне к темницѣ прихоженне и наделенье (Тр. 204, л. 259). Думата се среща в преписите на СП от XVI в., тъй като в по-ранните преписи текстът, в който е употребена, липсва. В руските летописи е запазен глагол надѣлити — 'отделям, давам част' (Срезн., т. 2, с. 283), както и надѣлокъ — 'част, наследство, зестра' (в летоп. и грам. — Срезн., т. 2, с. 283; СРЯ XI—XVII, т. 10, с. 67). СРНГ отбелязва същата дума *наделенье* с обяснение: в свадебных обрядах подарок невесте или жениху (т. 19, с. 230). Прави впечатление, че думата се среща във всички преписи на СП. Това може да подсказва, че тя е била характерна за текста на произведението, а не само за отделен препис. Геров посочва *надѣлѣваньк* (т. 3, с. 157).

накыватн (ПСД) — 'кимам, с което предавам някого': главою же первое т(?)цѣмъ предъ нимь. а не накываимъ ею очима (Хлуд., л. 110). Думата има древна фиксация в Изб 73, в 13 сл Гр. Бог., среща се в Шест., у Пр. Козм. (Речн., с. 171)[310]. В по-късния препис на ПСД вместо накиватн е употребен глаголът киватн, като значението му поради добавяне на съчетанието на братїѫ е по-ясно откроено: а не киваѣ ѥѫ на братїѫ очима (F I 4, л. 210). Срезневски отбелязва глагола кыватн в ПНЧ (т. 1, с. 1416).

насильникъ (ПСД) — 'потисник': а насилници и мьздонмьци дꙋ҃нью на свѣтѣ грабать (Хлуд., л. 102б). Цейтлин наброява 154 съществителни за лице, образувани с форманта -ьникъ, между които липсва насильникъ, макар че основата, от която е образувано, е представена в КСП (С.-А., с. 62). Обаче съществителното се е употребявало рано в писмеността, тъй като го намираме в Изб 73. Също в Изб 73 три пъти е употребено прилагателното насильнъ, което се среща в ПСД и което не е отбелязано в КСП. Вероятно освен насилие, насилити, насилиати в СтБЕ са се употребявали още насильнъ и насильникъ. След като разглежда лексикографските извори, Цв. Ралева прави извода, че думата е била разпространена в средновековната писменост[311]. Й. Русек дава употребата на насильникъ в „Пренасяне мощите на св. Иван Рилски“[312]. Геров също посочва *насилникъ (насильникъ)* със същото значение, *насилница* (т. 3, с. 215).

ненмѣнне (ПСД) — 'нямане, бедност': нмже тѣмь понѣ худѣ и студенъ нзвѣтъ есть: ненмѣнье и нагота и гладъ (Хлуд., л. 102б). Думата е употребена три пъти в 13 сл Гр. Бог., а Изб 73 ни представя и прилагателно ненмын (2 примера). Запазена е в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 346). Явно освен често срещаното в КСП съществително нмѣнне (имот,

[310] А. Давидов е определил значението на накыватн само като 'килим'. От примера е ясно, че значението е същото: 'кимам за да предам някого'.

[311] Ралева, Цв. Цит. съч., с. 72.

[312] Русек, Й. Из лексикалните особености на езика на Евтимиевите ученици и последователи. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, 293—300.

богатство) се е употребявало и ненмѣнїе. В БДК е фиксирана дума *неименка* — 'нямане, бедностия' (в Смолянско).

нꙋдьно (СВЖ) — 'принудително': мнозн стражютъ нꙋдно не бꙋ рꙋ но wбндою бꙋтꙑ (Тр. 11, л. 89б). В КСП точно тази форма не е останала, но се употребява глагол нꙋдитн (нѫдитн), както и семантически дублетните наречия нѫдьмн Евх и нꙋдьма Супр — насилствено. При високата честотност на глагола нꙋдитн в КСП (С.-А., с. 70), в Изб 73, в Шест., у Пр. Козм. и т. н., при наличието на посочените наречия теоретически би могло да се предположи наличието на лексемата нꙋдьно в СтБЕ. Но думата е фиксирана в руските преписи, докато в същото изречение на среднобългарски препис вм. нꙋдьно е употребено волею, поради което въпросът, дали нꙋдьно е съществувало в текста на СВЖ, остава открит. В БДК глаголът *нудим се* означава 'принуждавам се' (Софийско) или 'бавно се приготвям' (Еленско). В СРНГ думата се цитира с две значения: 1) плохо от ощущения темноты; 2) трудный, непосильный (т. 21, с. 311).

обндѣнїе (ПСД) — 'обида, оскърбление': о велье наше забъвенїе н обндѣнье (Хлуд., л. 104). Петър Черноризец употребява съществителното обнда (СП, СВЖ, ССВ), което се среща в няколко КСП, но едновременно с това е използувал и лексемата обндѣнїе. Тя е позната на старите руски ръкописи от XI в. — преписи от старобългарски протографи, каквито са ПА, Син. пат. Среща се и у Климент Охридски (т. 1). Срезневски представя двете думи със семантично равнозначните им, както сигурно е било и в книжовния СтБЕ, варианти (т. 2, 502—503, 504).

обндьннкъ (ПСД) — 'обидник (който обижда)': аще бо нашь рабъ нлн въсмѣкѣть сѧ предъ намн нлн въсклоннвъ сѧ стонть. то велнка обндннка наречемъ (Хлуд., л. 103б). Според заключението на Цейтлин думите със суфикс -ьннкъ, -ѥннкъ, означаващи лице, съставят най-многобройната и най-продуктивната група[313], като обндьннкъ вероятно е съществувало също в книжовния СтБЕ. За това говори ранната му фиксация в Изб 73, като Цв. Ралева[314] посочва наличието на думата и в други преписи на сборника, включително и в сръбския Хилендарски препис, което означава, че лексемата не може да се тълкува като евентуално староруско книжовно образуване.

облнкъ (ПСД) — 'вид': нлн н wблнкꙋ что дань (F I 4, л. 208б). В КСП с това значение може да се употребява многозначната дума облнченїе. Срезневски дава за облнченїе значение 'вид, образ' като първо (т. 2, с. 521). Но самото съществително облнкъ (не е отбелязано не само в КСП, но и от Срезневски, СРЯ XI—XIV, Фасм., СЯС, СКО, Шест. и др. М. дава думата само в руски и български език като за облик привежда „цркcл." съответствие облнчїе (М., с. 420). В ПСД лексемата облнкъ се среща в по-късния препис в F I 4 (XVI в.), докато в Хлуд. 30Д на същото място се използува думата облѣпа.

облѣпа (ПСД) — 'вид': нлн облѣпꙋ что давъ (Хлуд., л. 107). Както облнкъ, така и облѣпа не се регистрират от редица лексикографски извори. Трудно е да се каже откога думата е влязла в писмеността, сигурна е обаче регистрацията ѝ през XIV в. В СРНГ е отбелязано съществителното *облеп* със значение на 'дреха' (т. 20, с. 94).

---

[313] Цейтлин, Р. М. Лексика. . ., с. 139.
[314] Ралева, Цв. Цит. съч., 74—75.

отъмѣрнти (СП) — 'отмервам': да н $\overline{\text{бъ}}$ въ тоу мѣроу ѡ҃тъмѣрнть на сѧдъ (Тр. 12, л. 57). В КСП са отбелязани мѣрнти (в доста ръкописи: С.-А., с. 55), мѣра, мѣрило. Глаголът отъмѣрнти обаче има древна фиксация в Изб 73, в Остр, среща се у Климент Охридски (т. 2, 18 слово). Вероятно в СП отъмѣрнти (бог ще отмери на съда) е било внесено още в изходния текст, тъй като се среща във всички преписи (изключение Берл. и Гилф., но текстът точно преди това прекъсва). За съвременния български език глаголът е отбелязан у Геров (т. 3, с. 416). В БДК глаголът *отмервам* със същото значение е регистриран в Ихтиманско, Шуменско и т. н.

плаваннїе (СП) — 'плаване': по морю плаваннемъ нлн по eserѳ хожен҃їе (Вол. 541, л. 264). В Супр е запазена двойката плаватн и плытн (С.-А., с. 86, 87), но липсва отглаголно съществително плаваннїе. Известно е, че групата на отглаголните съществителни, образувани със суфикс -нне е най-многобройна в старобългарските ръкописи и наброява 736 имена[315]. Сигурно към тях би могло да се прибави и съществителното плаваннїе, което има древна фиксация в Изб 73, среща се и в Шест., регистрирано е и в среднобългарската писменост, например МХр (с. 367), Геров дава *плаванье* (т. 4, с. 37).

погоубьнъ (ПСД, СП) — 'погубващ': н понстннѣ въ тмѣ пагоубьнѣн жнвоуть (Хлуд., л. 107б), нже соуть велмн пагѣбна (Тр. 204, л. 259). Освен глагол погоубнтн — погоублѧтн (С.-А., с. 90) в КСП се е запазило в Супр и съществителното погоубленнїе, но прилагателното погоубьнъ (от страдателно причастие) не е отбелязано. Древната му употреба обаче се доказва от наличието на формата погоубленъ в Изб 73 (6 случая). Българският произход на прилагателното погоубьнъ в руските преписи на ПСД и СП се доказва от липсата на l-epentetikum, което в историята на руския език в позиция не в началото на думата се запазва. Геров дава *погубныи*, като го обяснява като причастие от *погубіж* (т. 4, с. 74). В по-късния препис на ПСД вм. пагоубьнѣн намираме глжбннѣн (F I 4, л. 209), т. е. употребено е прилагателното глжбнньнъ, което се среща в Супр и Евх (С.-А., с. 29), но в различните преписи на СП пагоубьнъ се пази.

поданнїе (ПСД) — 'подаяние, дар': роцѣ преподобнѣ въздвнжемъ к нему н простремъ на добро поданнїе (Хлуд., л. 110). Вероятно останалите в КСП лексеми: податн, подаватн, податель, не са изчерпвали това гнездо, което в Изб 73 е по-богато: податн, подаѧтн, податьннкъ, податьннца, подаѧннїе. Последното съществително е фонетичен вариант на отбелязаното в ПСД поданнїе, което обаче е запазено и в други древни ръкописи, като: Изб 76, 13 сл Гр. Бог., ЧПс, среща се в Шест., намираме го и в Догм. (с. 711), т. е. думата е древна и разпространена в средновековната (не само руска) писменост.

позелѣнѣтн (ПСД) — 'позеленявам': аще бо бы са вндѣлъ кто кгда са гнѣваемъ. како бо кесть попоустьнѣлъ н позеленѣль (Хлуд., л. 105б). В КСП намираме (С.-А., с. 166) прилагателното зеленъ (здѣленъ). Прилагателно и глагол зеленѣтн са отбелязани от М. за всичките славянски езици, които той описва (М., с. 248). Фасмер също дава основа *зелен-* като общославянска. Срезневски цитира глагол позеленѣтн в примера, който има в СП (т. 2, с. 1087) — *Ако някой беше се видял, когато се гневи — какъв е помрачнял и позеленял*... Напълно допустимо е думата да има старобългарски произ-

[315] Цейтлин, Р. М. Цит. съч., с. 139.

ход. Геров дава *позеленѣвамь* (т. 4, с. 121). В БДК е регистрирано *позеленял* в Никополско, също Самоковско и др.

покаѧльнъ w҃ць (СП) — 'изповедник': ѩкоже емѹ повелѣ wц҃ь его покаѧлныи (ТР. 204, л. 254). В КСП са се запазили покаѧнїе, покаѧти сѧ, покаѧньнъ (С.-А., с. 90). В СП прилагателното покаѧльнъ е употребено обаче в определено лексикализирано съчетание, което е отбелязал и Срезн. (Т. 2, 1102—1103). покаѧльныи w҃ць се употребява в Тр. 204 и във Волоколамските сборници, докато в Соловецкия е д҃шевныи wц҃ь (л. 140), а в преписа F I 233 е д҃ховныи wць. Трудно е да се определи коя от тези употреби е била в текста на СП и коя е явление на преписа.

попѹснѣти (ПСД) — 'потъмнея, помрачнея (посивея?)' — вж. примера при глагола позелѣнѣти. Глаголът явно е имал ниска честота на употреба, защото не е отбелязан в редица речници. Срезневски цитира примера с попуснѣти и варианта му попухнѣти от руските летописи (т. 2, с. 1198, 1199). Но думата може би е била характерна за текста на ПСД, тъй като се среща и в двата познати ни засега преписа на съчинението.

приближенїе (СП) — 'приближение'. В КСП широко е представена двойката приближати сѧ — прибли҃жити сѧ (С.-А., с. 103), без да е отбелязано съществителното прибли҃женїе. В древната му употреба обаче не можем да се съмняваме, тъй като то се среща в Изб 73, 13 сл Гр. Бог. (4 употреби), в Неб., у Климент Охридски (т. 2, 19 слово). СЯС също цитира примери с него от по-късни паметници. Отбелязано е и в Догм. (с. 717).

прнучати (ПСД) — 'приучавам, дресирам': волкы прнучаемъ въ дворѣхъ кротко ходити. В КСП гнездото с ѹчит- е доста голямо: ѹчити, ѹчитель, ѹчителевъ, ѹчительство, ѹчительнъ, но глаголът прнучати, който има своя семантика, не е отбелязан. Той обаче има древна употреба, тъй като се среща в ПА, в Усп. (прнучити). Срезневски дава пример от Йоан Екзарх, където приучването се отнася до змия: и змїи же прнученъ бѣше человѣкѡ (т. 2, с. 1487), докато в ПСД действието се свързва с вълка. Според БДК глаголът *приуча* е широко разпространен в българското езиково землище.

проклатьство (СП) — 'проклетничество, зломислие': w҃ць своихъ не слѣшаемъ по злом҃ѹ своем҃ѹ ѹмѹ, по первом҃ѹ своем҃ѹ проклатьствѹ. В КСП често се употребява глаголът проклати — проклинати. Срезневски отбелязва съществителното проклатие в по-късни преписи (т. 2, с. 1537), а също прилагателното проклатын, едно от значенията на които е 'омразен', и проклатьць — 'злодей'. СЯС дава думата проклатьство в Ник. (сръбски кирилски ръкопис от XV в.), което показва, че лексемата не е специфична само за руския църковнославянски език. Думата е обяснена като 'зъл умисъл', според Стоянович значи 'проклет съвет' (т. 3, с. 355). Вероятно съществителното проклатьство е било в текста на СП, защото се среща редовно в преписите.

предъстатель (СП) — 'служител, представител': се бо заповеданне всѣкоѹ дѹховодѣтелн чт҃нымн ерен слѹжителн н предъстателн бж҃ню предъстоѧщ (Тр. 204, л. 257). Думата е древна, защото има ранна фиксация в Изб 76 (2 примера), в Мин. 1096, Мин. 1097, Йоан Екзарх. КСП са запазили глагол прѣдъстати — Син. пс. и Супр. Съществителното прѣдъстатель не може да е създадено само за руския църковнославянски език, тъй като се среща в МХр (с. 386), Догм. (с. 723).

прѣлъстьнъ (ССВ)[316] — 'измамен, лъжлив': то врⷭ҃ѧ силы прелестныя оубоꙗв сѧ (Пог. 1024, л. 298). Думата има древна фиксация, тъй като е отбелязана в 13 сл Гр. Бог., Изб 73 (2 пъти), ЧПс, Мин. 1097, намираме я у Пр. Козм., Климент Охридски (т. 2, 8 слово). Не е образувана в руския църковнославянски език, тъй като се употребява и в българската писменост, например в МХр (с. 388).

прѣлѫкавнтн (ПСД) — 'надхитря, измамя': нникто же слышалъ нн вндѣлъ ꙗко лнсица лнсицю прѣлукавнвшн погоубн (Хлуд. 30 Д, л. 109). Изразът се повтаря буквално в Злат. Бичк. (Срезн., т. 2, с. 1661). В сборника F I 4 изречението гласи: нникто же слышаль нн вндѣль ꙗко лнсица лнсицѫ прѣлъстнвшн погоубленѣ. Глаголът прѣльстнтн се употребява в редица КСП. Вероятно глаголът прѣлѫкавнтн е съществувал в книжовния СтБЕ, тъй като в Супр се е запазило прилагателно прѣлѫкавъ, в ЧПс — прѣлѫкавьнъ, а също в по-късни ръкописи (вж. СЯС, т. 3, с. 457).

расъмотрѥнне (СВЖ) — 'разбиране, дарба да се разбира: н казнь пребываѥть въ вѣ҃ а расьмотренїа немощны нѣ҅. Думата има древна фиксация в Изб 73, също в ПА и Пр. Козм., а в Шест. е употребено расъмощренне. Интересно, че в българския препис на СВЖ също се е запазило расмощренїе: н казнь н ра . . . мощрение немощнымъ нѣ҅. В руските преписи е расъмотрѥнїе. Вероятно и двата варианта са били възможни в книжовния СтБЕ, както са варирали и глаголите расъматрѣтн Евх., расъмотрнтн Син. пс., Супр., расъмаштрѣтн Супр.

роухло (ПСД) — 'товар, движимо имущество': нгда сѧ случнть бꙋра. то въ воду мечѫть роухло нс корабла (Хлуд., л. 100). Думата има древна фиксация в 13 сл Гр. Бог. Срезневски привежда доста примери, в които роухло се свързва с корабль, например выметаша роухло, но корабль не wблегчаше сѧ и др. (т. 3, 198—199). Фасмер дава думата рухло — движимо имущество като характерна за руския и украинския език, а прилагателното *рух* е обяснено като присъщо не само за източнославянските, но и за западнославянските езици, без да е отбелязано за южнославянските езици (т. 2, с. 524). Но в писмеността прилагателното роухъ е било в употреба — роухъ Срезневски отнася към средновизантийско ρουχου и среднолатинско rocus, roccus (т. 3, с. 199). Едновременно с роухло със същото значение се е употребявало и роухо (свързано с прилагателното роухъ), отбелязано също в 13 сл на Гр. Бог. Твърде вероятно е в ПСД първоначално да е била употребена чуждицата роухъ.

самовольство (ПСД) — 'свобода': намъ бо по естьству дано самовольство любо зломъ любо добромъ бытн (Хлуд., л. 108б). Думата е древна, тъй като се среща в Изб 73, в Изб 76, в ЧПс. Не може да се смята за специфично руско църковнославянско образуване, тъй като се среща в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 398). Запазила се е не само в българския книжовен език, но и в народното творчество (*самовольный*), срв. Геров (т. 5, с. 115). А Давидов определя значението на предложно-именното съчетание чрѣсъ волѭ с три семантични признака: 1. по волята; 2. волност, свобода, възможност; 3. благоволение. Като синоними на чрѣсъ волѭ той привежда нзволенне, самовольство, хотѣнне, без да посочва откъде е взел думата

[316] Вж. Цейтлин, Р. М. Старославянские прилагательные с приставкой пръ-. — В: Studia palaeoslovenica, Praha, 1971.

самовольство (Пр. Козм., с. 56). Срезневски определя за самовольство три значения: 'своеволие, произвол и свобода' (т. 3, с. 248).

славохотие (ССВ) — 'славолюбие': проженоу славохотие смиреннемъ (Пог. 1024, л. 298). Композитата има древна фиксация в Изб 76, в който е употребено още и прилагателното славохотьнын. Думата не е специфично руско книжовно образуване, тъй като се среща в сръбски препис на Никонови пандекти (16 слово). В СтБЕ са засвидетелствувани съществителните слава и хотѣние. Срезневски дава думата славохотѣнние като семантичен дублет на славохотие (т. 3, с. 407).

стражити (СП) — 'стоя на стража, пазя': такоже и лоуна и звѣзды стражюще всю ноць (Вол. 541, л. 258). В КСП са се запазили думите стража — доста ръкописи, стражь Евх и Супр, стражьба Син. пс., а в Изб 73, ПА, 13 сл Гр. Бог. намираме още стражните. Глаголът има древна фиксация в Син. пат. Може би глаголът стражати не е имал много висока честота на употреба, тъй като не е отбелязан в някои лексикографски трудове, включително и от Срезневски. Наличието му в руски ръкопис от XI в. (в непълногласна употреба) не означава, че е руско книжовно образуване, тъй като се среща и в среднобългарски текстове, например в Струм. ап., също в Слепч. ап. (СЯС, т. 4, с. 172). Според БДК *стражувам* означава 'стоя на стража' (в Банатско).

съдрѫжити сѧ (ПСД) — 'сдържам се, трепвам': тому же надъ намн сѣдащоу и възрящоу на наша грѣхы и безаконья не съдрогнемъ сѧ понѣ акы земнаго судью (Хлуд., 103б). Глаголът има ранна фиксация в Изб 73. Среща се в среднобългарски паметници, например в Слепч. ап. и в други южнославянски ръкописи (вж. СЯС, т. 4, с. 257), т. е. думата е древна и не е специфично руско книжовно образуване. Срезневски привежда примера за съдрѫгнѫти в ръкописи от XIII в. (Т. 3, с. 699).

съжити (ПСД) — 'да стесня, да намаля': тъгда же мы стоѧще мысленмъ . . . како быша своѧ житница раширили а нинѣхъ съѫзити (Хлуд., л. 101). В КСП са се запазили съществително жза — 'окови' (С.-А., с. 83), в Супр жзьникъ — 'затворник, пленник' и прилагателно жзькъ (в доста ръкописи) — 'тесен'. СЯС дава глагол съжити, но с пример от руски препис от XIII в. (Т. 4, с. 368). Обаче съществителното съжа се среща в Мин. 1096 със значението 'окови' в преносен смисъл (Срезн., т. 3, 858—859), а в 13 сл Гр. Бог. намираме съжьникъ. При наличието на тези съществителни изглежда вероятна и древна употребата на глагола съжити в славянската писменост.

сѫпротивие (ССВ) — 'зло, неправда': сл҃ѡ петра нѣкоего ѡ сѫпротивьи всѧцѣмь (А I 264, л. 180); тако борет сѧ всако супротивье жизни сена с правдою оноѧ жизни (А I 264, л. 180); мнозн нсперва супротивье прнимше. нн разумѣвше своѧ пагубы ндоша въ тму помраченымъ оумомь . . . не преодолѣвше нн единому супротивью в сен жизни (А I 264, л. 180); како хотѣша одолѣти побѣженн супротивьемь многимь (А I 264, л. 180). Думата има древна фиксация в Изб 73, често се среща в Шест., има я в Неб. Не би трябвало да се съмняваме, че тя е била употребена още от автора, тъй като се среща в заглавието и текста на всички преписи на съчинението, т. е. не е явление на препис, а на текста на произведението.

теплъ (ПСД) — 'топъл': другын теплъ на похоть плотьную створенъ да не можеть оудержати сѧ (Хлуд., л. 103). Прилагателното е често употребявано в ранни руски ръкописи като Изб 73 (6 примера), Изб 76 (2 пъти), Син. пат. (2 примера), ЧПс и в съчинения на стб. писатели като Климент Охридски (т. 1;

т. 2, 22 слово), Шест., Неб., Супр ни е оставил съществителното теплость (С.-А., с. 136). Фасмер отнася думата към праславянското наследство, като смята, че теплъ е по-древно от топлъ (т. 4, с. 44). Геров отбелязва *топлыи* (т. 5, с. 345) и *теплец* — 'южен вятър' (т. 6, с. 35). Няма съмнение, че думата е съществувала в първоначалния текст на ПСД.

тлъстъ (СВЖ) — 'тлъст, дебел, груб': и ѹ толстѣ бо ср҃цѣ людїи сѝ ѹшима тѧжко слышать (3/4713, с. 549). Прилагателните дебелъ и тлъсть са варианти от различните руски преписи на СВЖ (вж. дебелъ). Думата има древна фиксация в ПА. Фасмер отбелязва праславянско *tъlstъ. В МХр е употребено тлъстын, което доказва наличието ѝ в българската писменост. У Геров лексемата също е дадена (т. 5, с. 229). В БДК е отбелязана като широко употребима. В Догм. се среща 4 пъти тльстота (с. 747).

трѣзвость (ССВ, СП) — 'трезвеност': въста несытость на постъ и пьяньство на трѣзвость (А I 264, л. 180); любовь смирѣе кротость трѣзвость братолюбье (Тр. 204, л. 259). КСП са запазили трѣзвъ, трѣзвити сѧ, трѣзвение (С.-А., с. 138). Фасмер обяснява представката трѣ- като църковнославянска по произход (т. 4, с. 95). Изб 73 освен трѣзвение регистрира още едно съществително — трѣзьство. Цейтлин справедливо обяснява, че в КСП съществителните с -ость се употребяват широко и са: „образованы от прилагательных качественных или относительно-качественных. Общее значение слов данной лекс.-сем. группы — знач. качества или свойства по значению соответствующего мотивирующего прилагательного“[317]. Това напълно важи и за лексемата трѣзвостъ, която е употребена във всички преписи на ССВ и СП, което означава, че е съществувала още в изходния им текст.

хранение (ССВ) — 'спазване, пазене': въста безаконне на хранение закона (Пог. 1024, л. 298). В КСП намираме хранити, хранитель, хранѧштє (С.-А., с. 33), но Изб 73 е фиксирал в три употреби и съществителното хранение, което е запазено също в ЧПс, Шест. (2 примера). Думата не е образувана в руския „целав“, защото се среща в среднобългарската писменост, например в МХр (с. 434), също в Догм. (с. 753).

чародѣнство (СП) — 'магьосничество': нже есть . . . д҃шегоубьство чародѣнство наѹзъ ношение . . . (Тр. 204, л. 259б). В КСП намираме чародѣѧние, чародѣн, чародѣица, чаръ с общ семантичен признак, който е свързан с чар- 'магьосничество, заклинание'. В Изб 73 освен тези лексеми има още чародѣнць (4 примера), чародѣѧти (1 пример). Широко е представено гнездото, включително и чародѣнство у Срезн. (Т. 3, 1472—1474). Фасмер дава българското *чарувам* — 'гадая', и свързва чаръ с праславянски (т. 4; с. 317). Съществителните на -ство, подчертава Цейтлин, са едни от най-продуктивните словообразователни модели в КСП и: „мотивируются прилагательными и существительными, значительно реже глаголами“[318]. В случая чародѣнство явно се мотивира от съществителното чародѣн. Интересно е регистрираното в БДК прилагателно *чародеен* — 'омаен, магьоснически' (с. Вердикал, Софийско).

челнъ (СП) — 'сал' (?): повеленнемъ б҃жиимъ вѣтры низо града въ градъ поути творяще . . . в лодиахъ в челнѣхъ лѣтѣ (Тр. 204, л. 255б). Думата се употребява често в руските грамоти и в Р. прав. обикновено като челнъ, макар че съществува и народното *чёлн* (вж. Фасм. по Шахматов — т. 4, с. 327).

[317] Цейтлин, Р. М. Лексика. . ., с. 192.
[318] Цейтлин, Р. М. Пак там, с. 177.

Фасмер извежда съществителното от праславянско čьlnъ, като за българския език отбелява формата *чóлнец* (т. 4, с. 327). Вероятно челнъ е било употребено още в текста на СП, тъй като се употребява редовно в преписите.

чловѣкоꙋгождѣнїе (ССВ) — 'угодничество': проженꙋ лицемѣрне и чл҃коꙋгожение w҃ себе (Пог. 1024, л. 299). Думата има ранна фиксация в Изб 76 (Срезн., т. 3, с. 1492), където намираме и чловѣкоꙋгодьникъ. В КСП са запазени и двете части на композитата: чловѣкъ (С.-А., с. 17) и ꙋгожденїе (С.-А., с. 142), което затвърждава убеждението, че думата е могла да съществува в книжовния СтБЕ. За ССВ тя е характерна за текста, а не за отделен препис.

чрѣзъ (СП, ПСД) — 'чрез, през': вѣтры нз градъ въ гра̑ пꙋтн творацїе чресъ нощь (СП, Вол. 541, л. 258б; Вол. 542, л. 235; в Тр. 204 примерът е същият, но предлогът е с пълногласие). В Соловецкия препис на СП изречението е малко променено, но чрезъ има същото значение ('през'): вѣтры нз града въ гра̑ пѣтн творацїе чре̑ море носацїе (л. 141). В ПСД чрезъ е със значението 'чрез, благодарение на': да вндншн лн како чрѣзъ кестьство звѣрые кротать сѧ (Хлуд., 109). Предлогът има древна фиксация в Изб 73 (21 примера), в ЧПс, 13 сл Гр. Бог., Шест (много), Неб., у Климент Охридски (т. 4). Зализняк в БГ отбелязва само формите чересъ, черосъ, чьрсо, които са в народноруско звучене. Предлогът е широко представен в българските народни говори (БДК). Геров пише за него в т. 5, с. 560, отбелязан е също в Догм. (с. 756).

частнтн (ПСД) — 'зачестявам': да поспѣшнмъ н частнмъ въ ц҃ркви (Хлуд., 109б). Думата има древна фиксация в Изб 76 в същия израз: въ ц҃рквь частнмъ (л. 65). Наречието часто и прилагателното частъ са характерни за СтБЕ, а в Изб 73 с частъ/частъ намираме 38 употреби. Фасмер отнася čestъ към праславянското наследство. Българският глагол *зачестявам* естествено е образуван от *чест*, както е и при глагола частнтн, който в по-късния препис е употребен с представка: ѡчастнтн (F I 4, л. 209б). В ранни преписи на СДП на това място също е използувано ѡчастнмъ, поради което е трудно да се разбере коя от двете синонимични форми първоначално е била предпочетена. Глаголът *честя* ('често ходя') според БДК се употребява в народни песни от Софийско, Брезнишко, Средните Родопи и другаде.

* * *

Общият преглед на лексиката в съчиненията на Петър Черноризец потвърждава извода за тяхната древност. Това се доказва от обстоятелството, че над 9/10 от думите и техните значения се срещат в КСП, а неотбелязаните в запазилите се старобългарски паметници думи обикновено имат древна фиксация в източнославянски ръкописи от XI в., които са били преписани от старобългарски протографи. Не би могло да се допусне, че цялата липсваща в КСП лексика е била дело на руски книжовници, тъй като за по-голямата част от думите има доказателства, че са се употребявали в среднобългарски ръкописи, т.е. не са специфично руски книжовни словообразувания. Прави впечатление, че лексемите често се срещат не само в един, а в два или повече източнославянски ръкописа от XI в. Не би било логично да се смята, че ако тези думи са били изработени от руски книжовници, то още в самото начало на преписването от старобългарски протографи те са започнали да се повтарят в преписите от

XI в. Логично е другото разсъждение — че се повтарят в източнославянските преписи от XI в., защото са съществували не по-късно от X в. в старобългарските им протографи, още повече че за източните славяни престижът на дошлите от България през X—XI в. църковни книги е много голям и даже правописната русификация, която се базира на църковното произношение, все още не е прокарана последователно.

Една част от липсващата в КСП лексика има общославянски произход, т. е. тя е съществувала в народния и книжовния СтБЕ, употребявала се е и в езика на източните славяни. Въпреки че анализираните преписи от творби на Петър Черноризец обхващат няколко столетия, разночетенията в тях не са много (вж. Първа част, Трета глава).

Обяснението на книжовните лексикални разночетения в различните преписи би могло да бъде двояко: една част от тях явно е съществувала в българските протографи, друга част може да се е появила като резултат от преписването в Русия, но книжовниците като правило не са си позволявали да излизат извън книжовната нормативност. От разгледаните 85 думи като русизми могат да се определят: вынєрєтн, вънєрєтн, колодница и може би жизньца и облѣпа.

При тези факти заключението е, че лексиката в словата е древна, старобългарска, че има белега на книжовност и се отличава с доста голяма устойчивост при преписване.

ВТОРА ЧАСТ

Във втората част се дават *археографски сведения* за творбите на Петър Черноризец. Посочва се към коя писменост принадлежи ръкописът (руска, българска, сръбска), неговата датировка, библиотеката и сигнатурата, под която сега се пази, дава се насловът и началото на текста, листовете, на които се намира преписът, както и някои сведения за него. По-нататъшната работа в ръкописните хранилища ще даде възможност да се издирят нови преписи, но и представените в тази част на книгата могат да ни ориентират за видовете ръкописни книги, в които са били поместени, свързани с Петър Черноризец съчинения.

Публикуването на текстовете има за задача да илюстрира наблюденията в Трета глава на Първа част, поради което често се прибягва до успоредно представяне на преписи или пасажи. Подборът на преписите е подчинен на стремежа да се покаже движението на текстовете в славянската писменост от XII до XVIII в. Напечатаните към някои преписи разночетения отразяват пълно разликите с текста на преписа, към който се дават. Това прави възможно точното възпроизвеждане и на публикувания чрез разночетения препис.

Успоредното представяне на преписи и обемът на книгата не позволяват публикуването на преписите, точно както са в ръкописа — ред за ред и страница за страница. Спазен е обаче принципът за максимална точност при обнародването на преписите, като намесата на издателя е само в отделянето на думите чрез интервал, свързването на пренесена част от думата чрез тире и спорадично отбелязване на грешно написани думи чрез [sic]. Поради технически причини титлата е унифицирана и не са отразени надредните знаци.

Във втората част са включени *преводи на творбите* на Петър Черноризец, които биха могли да улеснят работата с текстовете. Преводите са осъществени не по един отделен препис, а според данните на различните преписи, като се имат предвид анализът на историята на текстовете и езиковите разночетения в преписите. По този начин въз основа на наличната изворова база се прави опит за реконструкция на текста на произведенията, който е стоял най-близко до оригинала.

Първа глава

АРХЕОГРАФСКИ СВЕДЕНИЯ

ПЄТРА НЄДОСТОННАГО СЪКАЗАННІЄ О ПОСТѢ Н О МАТВѢ ОУСТАВА Н ЧННА ЦРКВЬНАГО (СП)
СЛОВО W ПОСТѢ ВЄЛНЦѢМЬ Н W ПЄТРОВѢ ГОВѢННН Н W ФНЛНПОВѢ (СПВПФ)

СП е публикувано от Е. В. Петухов по преписа в Тр. 12, от А. И. Соболевски част от същия препис, от Н. Галковски по преписите в Тр. 12, Тр. 204 и разночетения по публикацията в „Православен събеседник" за 1858 г., от А. Пономарьов, който препечатва текста от „Православен събеседник" и от издателите на сборника Тр. 12. Ф. Буслаев дава извадки от СП. Фрагментът на СП в Берлинския сборник е обнародван от Р. Павлова и още Х. Миклас във фототипното издание на Берлинския сборник П. Димитров печата извадки от него. СПВПФ е издадено в Православен събеседник за 1859 г., от Н. Галковски (препис в Тр. 11, в Измарагд Син. 230 с използуване и на други четири ръкописа).

Археографските сведения за СП и СПВПФ са доста скромни. Издателите им в Православен събеседник дават по един препис за творбите[1]. Ф. Буслаев през 1859 г. съобщава за преписа на СПВПФ в ръкопис от Троицката сбирка № 11[2]. В. А. Яковлев[3] подчертава, че СП се среща в първичния Измарагд, а СПВПФ — във втората му редакция, но не се занимава специално с археографията на съчиненията. Е. В. Петухов разглежда само преписа от сборника на Троицко-Сергиевата сбирка № 12[4]. А. И. Соболевски посочва за СП същите два преписа (от Соловецката сбирка, за които се съобщава в „Православен събеседник" от 1858 г. и от Троицката сбирка № 12), а за СПВПФ подчертава, че се среща в Измарагда от втора редакция и в Златоуста, без да говори за конкретни преписи. След Буслаев и Соболевски отбелязва преписа в Златая цепь от Троицката сбирка

[1] Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной Академии. Памятники древнерусской духовной письменности слово о постѣ, январь 1858. Т. 1, с.139; Православный собеседник... Два поучения о постах, декабрь 1859. Т. 3, с. 444.

[2] Буслаев, Ф. Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной Академии, 1858 года. Памятники древнерусской духовной письменности. — В: Летописи русской литературы и древности. Т. 1. СПб., 1859, отд. III, 94—95.

[3] Яковлев, В. А. К литературной истории древнерусских сборников. Опыт исследования „Измарагда". Одесса, 1893, с. 139, 189.

[4] Петухов, Е. В.— поученіе о постѣ и молитвѣ.—Изв. ОРЯС, 9, 1904, № 4.

№ 11[5]. Най-добри археографски сведения има в работата на Н. Галковски, който съобщава пет преписа на СП и шест на СПВПФ[6]. Б. Ангелов отбелязва преписа на СП в Тр. 12 и добавя още два преписа на петра чрънорнзца сказанїа отъ златоустаго къ нѣконмъ нноконъ о постѣ[7]. Но у Б. Ангелов е станало смесване на съчинения от двама различни автори, тъй като петра чрънорнзца сказанне отъ златоустаго...е на друг автор — на византийския писател Петър Дамаскин.

Археографските сведения за СП и СПВПФ могат да бъдат представени значително по-широко, отколкото досега.

I. петра недостоннаго съказанне о постѣ н о мл҃твѣ оустава н чнна цр҃квьнаго.

Творбата се среща в сборници и в първичния Измарагд. Засега са известни следните преписи:

1. В руски сборник от XII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, № 12. Сигнатура: фонд 304, № 12. СП е на л. 56б — 58б. Поради това, че след л. 58б в ръкописа има загубени листове, словото прекъсва. Наслов: петра недостоннаго съказанне о постѣ н о мл҃твѣ оустава н чнна цр҃квьнаго. Начало: подобаетъ всемоу крьстьяномоу чл҃вкоу. годїтн б҃вн своемоу... Най-напред за този препис на СП се съобщава в Описа на Троицката сбирка от йеромонах Иларий и йеромонах Арсений[8]. По-късно сборникът Тр. 12 предизвиква интерес у мнозина автори[9]. СП в Тр. 12 е публикувано за пръв път от Е. В. Петухов[10]. По същия препис го обнародват още А. И. Соболевски[11] (печата текста само на л. 56б, 57а) и Н. Галковски[12]. И в трите публикации има някои неточности в сравнение с ръкописа. Й. Поповски, Ф. Томсън и У. Федер подготвиха издаването на целия сборник Тр. 12, благодарение на което СП има своята четвърта публикация[13]. Преписът на СП в Тр. 12 естествено сочи името на автора — Петър, нарекъл себе си „недостойни". В по-късните преписи това име или изобщо липсва, или се заменя с неопределеното „слово с҃тхъ отъцъ" (вж. по-нататък).

2. В български сборник от XIII — XIV в., който преди Втората световна война се е пазил в Берлинската Кралска библиотека, а сега е в Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz (Берлин) и има сигнатура: Ms slav. Wuk 48. Ръкописът е известен на науката като Берлински сборник. СП е внесено в ръкописа без наслов и е само кратък откъс от началото на творбата, който се намира на л. 8б — 9б и има начало: побаѣть всакомоу крьстнѧнннмоу вгажатн б҃вн своемоу... Берлинският сборник, както е известно, е един от много

[5] Соболевский, А. И. Слова Петра Черноризца. — Изв. ОРЯС, 13, 1908, № 3, 314—315.

[6] Галковский, Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. — Записки Императорского Московского археологического института, 17, 1913, 141—142, 224.

[7] Ангелов, Б. Ст. Слова на Петър Черноризец. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958, 52—54, № 1, 4, 13.

[8] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Ч. 1. М., 1878, 19—21.

[9] Вж. още Записки отдела рукописей. Вып. 30. М., 1968, 125—136, където Н. Б. Тихомиров освен описание на ръкописа дава и обширна библиография за него. Вж. също: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР XI—XIII вв. М., 1984, 179—180.

[10] Петухов, Е. В. Цит. съч., 151—153.

[11] Соболевский, А. И. Цит. съч., 320—321.

[12] Галковский, Н. Цит. съч.

[13] Вж. Полата книгописьма, 21—22, 1988.

интересните със своя език и състав среднобългарски ръкописи. Неговото съдържание е привличало вниманието на мнозина учени, които са отразили в своите описи заглавията на съчиненията в него[14]. Но въпреки вниманието към този важен ръкопис, СП бе останало незабелязано в описите и проучванията. Това може да се обясни с липсата на наслов — на л. 8б намираме заглавието ѡ смыслѣ, отбелязано в описа на Яцимирски; след 7 реда започва СП без заглавие и без посочване на автора. Но преписвачът е отделил първата дума побѣдѣтъ, като я е написал с главна буква и с киновар, което означава, че текстът се е осъзнавал като някакво друго, самостоятелно съчинение. За пръв път за Берлинския препис на СП бе съобщено с обнародване на текста през 1985 г. от Р. Павлова[15]. Х. Миклас подготви фототипно издание на Берлински сборник, като по този начин СП има своята втора публикация[16].

3. В руски сборник от края на XV — началото на XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Московската духовна академия, където още миналия век е бил пренесен от Йосифо-Волоколамския манастир. В Описа на йеромонах Йосиф ръкописът е означен с № 168 (542)[17]. Сигнатура: фонд 113, № 542. За ръкописа йеромонах Йосиф казва само следното: „168 (542) Собрание правил церковных, писано полууставом конца XV — начала XVI в. четвертку, листов 254. Содержание тоже как и предыдущей книги. Впереди на белом листе: Правила священника Игнатия Овчина."[18] СП в сборника се намира на л. 229б—243. Наслов: слово стыѫ wць w постѣ оустава цр҃кѣнаго. Начало: подобаетъ братіе хр҃тіанѣ чл҃кѣ наченше оугоднтн бг҃ѣ своемѣ... За този препис съобщава Н. Галковски, без да го обнародва[19]. И досега текстът на СП в ръкописа ф. 113, № 542 не е публикуван, не са правени извадки или сравнения с него.

4. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Московската духовна академия, където е бил пренесен от Йосифо-Волоколамския манастир. В Описа на йеромонах Йосиф ръкописът има № 167 (541). Сигнатура: фонд 113, № 541. СП в сборника ф. 113, № 541 се намира на л. 251 — 269б. Наслов: слово стыѫ wць w постѣ оустава церковнагw. Начало: подобаетъ братіе хр҃стнанѣ чл҃кѣ наченше оугоднтн бг҃ѣ своемѣ. За СП в ръкописа за пръв път съобщава йеромонах Йосиф, като посочва листа, от който започва словото и неговият наслов[20]. За преписа уведомява и Н. Галковски[21]. Не е публикуван.

---

[14] Jagić, V. Sto ima u bugarskom zborniku Kralevska biblioteke u Berlinu? — Starine, 5, 1873, 44—45; Яцимирский, А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. 1 (Вена—Берлин—Дрезден—Лейпциг—Мюнхен—Прага—Любляна). Петроград, 1921, 418—427.

[15] Павлова, Р. Неотбелязано съчинение в Берлинския сборник. — Palaeobulgarica, 9, 1985, № 2, 120—121. По-късно за този препис съобщи и: Димитров, П. — Антени, № 47 (827), 19 ноем. 1986; Димитров, П. Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 21, 1987, 36—37. Той определя сборника като ръкопис ту от XII в. (с. 36), ту от XIII в. (с. 36), макар че е работено с микрофилми (вж. бел. 53, с. 36).

[16] Miklas, H. Berlinski sbornik. Graz, 1988. В изданието (Уводна част) има статия и на В. Загребин.

[17] Иеромон. Йосиф. Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской Духовной Академии, изд. Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете. М., 1882, с. 194.

[18] Пак там.

[19] Галковский, Н. Цит. съч., с. 141.

[20] Иеромон. Йосиф. Цит. съч., с. 194.

[21] Галковский, Н. Цит. съч., с. 141.

5. В руски сборник от XVI в., който се пази в РНБ, в Соловецката сбирка. В „Православный собеседник", т. 1 от 1858 г. се обяснява, че СП се публикува по сборник от библиотеката на Соловецкия манастир, № 803. Сегашната сигнатура на ръкописа е :Солов. 803/913. СП в Солов. 803/913 е на л. 137а — 146б. Наслов: слово стыѧ wцъ w постѣ и w востанни цркѣнаго чнн8. гн бл҃вн wче. Начало: подобаетъ братье всѣкомѹ чл҃ку хрестьанню наченше вѣроватн гв҃ бв҃ своемѹ... За пръв път този препис става известен на науката чрез обнародването му в „Православный собеседник"[22]. Неговите издатели са се отнесли твърде свободно към текста, като са развързали титлите, осъвременили са графиката и правописа. Успоредно със стария текст са дали превод на съвременен руски език. По публикацията в „Православный собеседник" Ф. Буслаев прави извадки или използва някои примери[23]. През 1897 г. се появява нова публикация на преписа от Солов. 803/913, направена от Пономарьов[24], който препечатва СП така, както е в „Православный собеседник", като рядко в скоби дава превод на отделни думи или уточнява цитата. Същата публикация в „Православный собеседник" (но не и ръкописа) използва и Н. Галковски за разночетения към обнародвания от него текст на СП по други преписи[25] (вж. тук I, 1 и 6).

6. В руски първичен Измарагд от XVI в., който се пази в РГБ, в Троицко-Сергиевата сбирка, № 204. Сегашна сигнатура: фонд 304, № 204. СП се намира на л. 252а—260а и има наслов: слово стыѧ wцъ і о постѣ оустава цр҃кна. Начало: пw҃баетъ братне кр҃тьяномѹ чл҃вкѹ наченшн годнтн гѹ бг҃ѹ своемѹ... За пръв път за този препис се съобщава в Описа на Троицката сбирка от йеромонах Иларий и йеромонах Арсений[26], които правят опис на целия ръкопис[27]. Отбелязвайки СП и неговото начало, те препращат към публикуването му в „Православный собеседник" и към преписа в Тр. 12: „Напечатано в Правосл. собесед. 1858 г., кн. 1. Сравн. № 12, л. 56."[28] Тази бележка на авторите трябва да се уточни с това, че в „Православный собеседник" е публикувана същата творба, но не по преписа от Тр. 204, а по друг препис (вж. тук I, 5). Разглежданият препис в първичния Измарагд със сигнатура ф. 304, № 204 (Тр. 204) е обнародван през 1913 г. от Н. Галковски[29], успоредно със СП в Тр. 12 (тук I, 1).

7. В сръбски сборник от XVII в. със силни следи от юсов правопис. Сборникът се пази в РНБ, в сбирката на А. Ф. Гилфердинг, № 42. Сигнатура: Гилф. 42[30]. СП е на л. 241б — 242б според новата номерация (по старата номерация на ръкописа то започва на л. 242б)[31]. СП, както и в

---

[22] Православный собеседник. Т. 1. 1858, 141—167.

[23] Буслаев, Ф. Цит. съч., 94—96.

[24] Пономарев, А. И. Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. Вып. 3, 1897, 57—108.

[25] Галковский, Н. Цит. съч., гл. XVI.

[26] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 331.

[27] Пак там, 327—331.

[28] Пак там, с. 331.

[29] Галковский, Н. Цит. съч., гл. XVI.

[30] Вж. за ръкописа: 1) Отчет Императорской публичной библиотеки за 1868 г. СПб., 1868, 76—81; Jagić, V. Цит. съч., 43—46; 2) Мошин, В. А. К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Госуд. Публ. библиотеки. — ТОДРЛ, 15, 1958, с. 414.

[31] П. Димитров съобщава за този препис, но дава неправилно листовете, на които той се намира: л. 242б—244б (явно е използуван описът без справка с ръкописа). Вж.: Антени, № 47

Берлинския сборник (вж. тук I, 2), е внесено в ръкописа без наслов. То е само кратък откъс от началото на съчинението, така както и в Берлинския сборник. И тук обаче първата дума и част от втората са написани с киновар, като по този начин текстът се отделя от предишното съчинение. Начало: побатъ василкомѣ хрытнанынꙋ вгажатн боговы своемѣ. Преписът на СП в Гилф. 42 не е обнародван досега.

8. В руски Измарагд от XVII в., който се пази в РНБ, сигнатура: F I 233. СП се намира на л. 266а—269б и има наслов: слово стыѩ wць о постѣ і о оустав̑ъ цркovне". Начало: подобаѣ оубо братие хр̑тнанмнѣ чакѣ наченше говѣтн гѣ бгѣ своемѣ... Преписът е неизвестен за науката. За ръкописа пише В. А. Яковлев[32], определяйки го като Измарагд от първа редакция. В действителност ръкописът F I 233 се състои от две части, като от л. 1 до л. 109 е сборник, а от л. 110 до л. 329, т. е. до края е първичен Измарагд.

II. слово стыхъ апостолъ и стыхъ wць w постѣ великъмъ и w петровѣ и w фнлнповѣ говѣнии

Съчинението се среща в сборници, в годишния Златоуст и в Измарагда от втора редакция.

Могат да се посочат някои преписи:

1. В руски сборник от XIV в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, № 11. Сегашна сигнатура: фонд 304, № 11. Ръкописът е известен като един от видовете Златая цепь (чепь). СПВПФ е на л. 96в—102а. Наслов: слѡ w постѣ w великъмь. и w петровѣ говѣньн і w фнлнповѣ. Начало: послушанте бра̑е и сестры і чада и вси стари и моуниии и вси вѣрнии писанья w постѣ... За този препис се съобщава от Буслаев, а също в Описа на Троицката сбирка[33]. СПВПФ в Тр. 11 е публикувано от Н. Галковски[34] успоредно с текста в Измарагд от втора редакция Синод. 765 и с разночетения по два ръкописа — Тр. 144 и Рум. 181.

2. В руски сборник от XV в. (1422), който се пази в РНБ, сигнатура: Q I 312. СПВПФ е на л. 154б—162а. Наслов: слѡ стхъ аплъ и стхъ wць w великѣ постѣ и w петровѣ и w фнлнповѣ говѣньн. Начало: послоушанте братье и чада и сестры и вси старци и оуниии и вси вѣрнии писанна w постѣ... Преписът не е известен в славистичната наука. В сборника са внесени още две слова на Петър Черноризец — СВЖ и СЖС.

3. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в РНБ, сигнатура: F I 209. СПВПФ е на л. 175б—179а. Обикновено във вторичния Измарагд съчинението се внася като гл. 125, но в ръкописа F I 209 то е гл. ркѕ (126). Гл. 125 тук е слово стыхъ wцъ w временемъ жнтїн, в което се използват пасажи от СДП. В Измарагда F I 209 СПВПФ има наслов: слѡ стхъ аплъ и стыѩ wцъ. w великѣ постѣ и петрѡ и фнлп. Начало: нже вѣрнїн соутъ слышнте братье и сестры... Преписът е непознат за науката.

4. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в Централната научна библиотека, гр. Киев, в сбирката на Киевския

(827). . .; Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 37, където ръкописът, вероятно поради печатна грешка, е отнесен към XII в.

[32] Яковлев, В. А. Цит. съч., с. 29.

[33] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., ч. 1, с. 17.

[34] Галковский, Н. Цит. съч., 232—243.

Михайловски манастир, № 488. Сегашна сигнатура: 488п/1646. СПВПФ е на л. 120б — 123а и е означено като глава ркѣ (125). Наслов: слово стыѧ апл̃ь и стыѧ wць w велицѣ̑ постѣ и w петровѣ и w фнлиповѣ. Начало: иже вѣрнїи сѹтъ. слышите братїе и сестры. и вси старци и ѹнїи писанїа w постѣ... За ръкописа съобщава Н. Петров[35]. Преписът не е публикуван и е непознат за науката.

5. В руски ръкописен Измарагд, втора редакция, от XV в., който е бил собственост на Кирило-Белозерския манастир, а сега се пази в РНБ. Сигнатура Кир. -Бел. 38/1115. СПВПФ е на л. 145а — 148а и е означен като гл. ркѕ — 126. Наслов: слово стыѧ апл̃ь и стыѧ wцъ w велицѣ̑ постѣ и петровѣ и фнлиппоповѣ постѣ. Начало: иже вѣрнїи сѹть слышите братїе и сестры и вси старїи и юнїии писанїа w постѣ... Преписът е непознат за науката.

6. В руски Измарагд, втора редакция, от края на XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на П. П. Вяземски, № LXXIV[36]. СПВПФ е глава 125, написано е на л. 241а — 244а. Наслов: сло̃ стыѧ апостô и стхъ отец о велико̑ постѣ и о петровѣ и о фнлиповѣ. Начало: иже вѣрнїи сѹть слышите братїе и сестры и вси старїи и ѹнїи писанїа w постѣ... За преписа се съобщава в Описа на сбирката[37]. Не е публикуван.

7. В руски Измарагд, втора редакция, от XV — XVI в., който се пази в **РГАДА**, в сбирката на Мазурин, № 599. Сегашна сигнатура: фонд 196, № 599. СПВПФ е на л. 219б — 225. Наслов: сло̃ стыѧ апл̃ь и стыѧ wцъ w велицѣмъ постѣ и о петровѣ и о фнлиповѣ. Начало: иже вѣрнїи сѹ̑ слышите бра̑ писанїа w постѣ... Преписът е непознат за науката.

8. В руски Измарагд, втора редакция, от XV — XVI в., който се пази в Централната научна библиотека в Киев, в сбирката на бившия Киевски Михайловски манастир, № 489[38]. Сегашна сигнатура: 489п/1657. СПВПФ е на л. 205 — 210. Наслов: слово стыѧ апл̃ъ и стыѧ wцъ w велицѣ постѣ и w петровѣ и w фнлиповѣ. Начало: іже вѣрнии сѣтъ. слышите братїе и сестры и вси стари и ѕни писанїа w постѣ... Преписът е непознат за науката.

9. В руски Измарагд, втора редакция, написан през 1518 г., който се пази в ГИМ, в сбирката на Московската синодална библиотека, № 765. Сигнатура: Синод. 765. СПВПФ е на л. 260б — 266 и е означено като глава ркѣ (125). Наслов: слово стыѧ wцъ w велицѣ̑ постѣ и w петровѣ и w фнлиповѣ. Начало: иже вѣрнии сѹть слышите бра̑ и сестры вси старии и ѹнии писанїа w постѣ...

За ръкописа пишат, като представят съдържанието, му А. Горски и К. Невоструев[39]. Авторите го означават с № 230 (по пред. кат. 765)[40]. Този препис публикува Н. Галковски, като използва номерацията на А. Горски и

[35] Петров, Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 2. М., 1896, с. 166.

[36] Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского. М., 1902, с. 350.

[37] Пак там, с. 358.

[38] Петров, Н. И. Цит. съч., с. 182.

[39] Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отдел второй. Писания святых отцев. 3. Разныя богословския сочинения. М., 1862, 53—83. СПВПФ е отбелязано на с. 73—74.

[40] Пак там, с. 53.

К. Невоструев и сочи сигнатура за ръкописа Синод. 230[41]. Към текста на СПВПФ в Синод. 765 Галковски дава разночетения от Измарагд със сигнатура Солов. 270/270 — у Галковски ръкописът е обозначен като Казанск. 270 и от ръкопис М. Ак. № 46[42].

10. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в., който се пази в РНБ, в бившата сбирка на Казанската духовна академия — № 270. Сега е в Соловецката сбирка, сигнатура — Солов. 270/270. СПВПФ е на л. 206б—211 и е означено като гл. ρκε (125). Наслов: слово стыхъ а҃пл҃ъ. и стѫы҃ѧ wць. о велицѣ᷄ постѣ и о петровѣ и о фнлнповѣ. Начало: нже вѣрнии сѫ҃ слышите братїе и сестры и вси старци и юнїи писанїа w постѣ...

Преписът е обнародван за пръв път през 1859 г. с нормализация на правописа в „Православный собеседник“[43]. Издателите дават сигнатура на преписа: Измарагд „Казанской академической библиотеки № 270“[44]. Н. Галковски използува публикацията в „Православен събеседник“, за да даде разночетения към публикувания от него текст на съчинението по Измарагда Синод. № 765. Както издателите от „Православен събеседник“, така и Галковски сочат сигнатура на ръкописа: Казанск. 270[45].

11. В руски Златоуст от първата половина на XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, № 144. Сигнатура: фонд 304, № 144. СПВПФ е на л. 157б — 166а. Отнесено е към нѧѧ к҃. Наслов: слово стыѧ҃ а҃пл҃ъ и стыѧ҃ wць w велице᷄ постѣ и о петрове і w фнлнповѣ. Начало: послушанте бра҃ѧ и чада и сестры и вси старїи и младїи и вси вѣрнїи писанїа о постѣ...

За ръкописа съобщават йеромонах Иларий и йеромонах Арсений в своя Опис[46]. Н. Галковски привежда разночетения от преписа към СПВПФ в Тр. 11[47].

12. В руски Измарагд, втора редакция, от първата половина на XVI в., който се пази в БАН СПб., в сбирката на А. И. Яцимирски (ръкописен инвентарен № 13). Сегашна сигнатура: 13. 2. 7. СПВПФ е на л. 232б—238 и е означено като гл. ρκε (125). Наслов: сло҃ стыѧ҃ wць и а҃пл҃ъ о велицѣ᷄ постѣ и о фнлнповѣ. Начало: нже вѣрнїи сѣтъ слышите братїе и сестры і вси старцы и ѻнїи писанїа о постѣ... За ръкописа съобщават И. И. Срезневски и Ф. И. Покровски[48]. Преписът е непознат на науката.

13. В руски вторичен Измарагд от средата на XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1022[49]. Сигнатура: Пог. 1022. СПВПФ е означено като гл. 125 и е написано на л. 170б — 174а. Наслов: сло᷈ іѡана златоустаго w велицемь постѣ ї а҃пл҃ъскы᷈. Начало: нже вѣрнии сѫ҃ слышите братїне и сестры и вси старци и ѻнии писанїа w постѣ... Преписвачът въвежда

[41] Галковский, Н. Цит. съч., 232—243.
[42] Пак там, 243—245.
[43] Православный собеседник. Т. 3. 1859, 445—452.
[44] Пак там, с. 444.
[45] Галковский, Н. Цит. съч., с. 243.
[46] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., 110—113.
[47] Галковский, Н. Цит. съч., 245—247.
[48] Срезневский, И. И., Ф. И. Покровский. Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии наук. Т. 2. Петроград, 1915, 323—339.
[49] Вж. Иванова, Кл. Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, с. 466.

непоследователно знака на голямата носовка както на етимологичното ѧ място, така и вместо изконно ѫ. Преписът е непознат на науката.

14. В руски Златоуст от XVI в., който се пази в РГБ, в музейната сбирка, № 181. Сигнатура: фонд 256, № 181. СПВПФ е на л. 152а—157а и е отнесено към не^{A} $\overline{\text{к}}$. Наслов: сло^{е} сты^{х} а$\overline{\text{пл}}$ъ и сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ w постѣ велице^{м} и петровн и филиповѣ. Начало: послѣшанте братне и чада и сестры и всѣ старн и малнн и всн вѣрнин писанна w постѣ... За ръкописа съобщава за пръв път А. Востоков в Описа на ръкописите от Румянцевския музей[50]. Разночетения от преписа привежда Н. Галковски[51] към публикацията на словото по преписа от Тр. 11.

15. В руски ръкописен Измарагд, втора редакция, от XVI в., който по-рано се е пазил в ръкописната сбирка на Кирило-Белозерския манастир, а сега е в РНБ. Сигнатура: Кир.-Бел. 39/1116. СПВПФ е на л. 191б—198 и е означено като гл. $\overline{\text{рке}}$ — 125. Наслов: сло сты^{х} а$\overline{\text{пл}}$ъ и сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ w велнцемъ постѣ и w петро и w филиповѣ. Начало: нже вѣрнин сѫ слышнтѣ братне и сестры и всн старїн и млнн, писанна w постѣ... Преписът е непознат за науката.

16. В руски Златоуст от XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на бившата библиотека на новгородския храм „Св. София", после в библиотеката на Петербургската духовна академия. Сегашна сигнатура: Соф. 1266. СПВПФ е на л. 272—277б, отнесено е към: нѦѦ $\overline{\text{к}}$. Наслов: слово сты^{х} а$\overline{\text{пл}}$ъ и сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ о постѣ велице^{м} і о петровн и w филиповѣ. Начало: послѣшанте братїе и чада и сестры и всн старїн и младїн. и всн вѣрнїн писанїа е^{м} w постѣ. Преписът е непознат за науката.

17. В руски Измарагд, втора редакция, XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Московската духовна академия. В Описа на арх. Леонид ръкописът има № 22 (46)[52]. Сегашна сигнатура: ф. 173, № 46. СПВПФ е на л. 202б—207а. Наслов: слово сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ w велнцѣмъ по$\overline{\text{тѣ}}$ и о филиповѣ и w петровѣ. Начало: нже вѣрнїн сѫ слышнте братїе и сестры стрїн и юнїн писанїа w постѣ... За преписа съобщава Н. Галковски, без да дава конкретни сведения за ръкописа и преписа[53]. Не е публикуван.

18. В руски вторичен Измарагд от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на М. Погодин, № 1020. Сигнатура: Пог. 1020. СПВПФ е на л. 123—127б и е означено като гл. 125. Наслов: слово сты^{х} а$\overline{\text{пл}}$ъ и сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ w $\overline{\text{вѣце}}$^{м} посте і w петровѣ и w филпо. Начало: нже вѣрни сѫ слышнте браїе и сестры и всн старцн и млнїн писанїа w постѣ... Преписът е непознат на науката.

19. В руски Измарагд, втора редакция от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра под № 203[54]. Сегашна сигнатура: фонд 304, № 203. СПВПФ е на л. 176а—179а и е означено като глава $\overline{\text{рке}}$ (125). Наслов: слово сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ и сты^{х} $\overline{\text{вщь}}$ [sic] w вѣлнцѣмъ постѣ и w петровѣ и w

[50] Востоков, А. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума. СПб., 1842, 226—230.

[51] Галковский, Н. Цит. съч., 245—247.

[52] Арх. Леонид. Сведения о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища св. Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой Духовной семинарии в 1847 году (ныне находящихся в библиотеке МДА). Вып. 2. М., 1887, № 22 (46), с. 234.

[53] Галковский, Н. Цит. съч., с. 224.

[54] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 327.

ѳилиповѣ. Начало: нже вѣрнїи сѵтъ слышнте братїе и сестры и вси старцы и оуныи писанныа о постѣ... Преписът е отбелязан у Н. Галковски, без привеждане на данни за него и за ръкописа[55]. Не е публикуван.

20. В руски сборник от XVI—XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на М. Погодин, № 858. Сигнатура: Пог. 858. Сборникът е съставен от вторичен Измарагд и от други четива. СПВПФ е определено като гл. 125 и е на л. 295—299б. Наслов: слово стыи аплъ и стыи wць о великемъ постѣ и w петрове и w ѳилиповѣ. Начало: нже вѣрнїи сѵ слышнте братїе и сестры и вси старцн и оунїи писанїа о постѣ... Преписът е непознат на науката.

21. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI—XVII в., който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: Q I 216. СПВПФ е внесено като слово ркѳ (пагинацията се губи). Наслов: стыи аплъ и стыи wць о стыи постѣ. Начало: нже вѣрнии сѳ слышнте братїе и сестры и вси старн и ѳни писанныа w постѣ... Преписът е непознат на науката.

22. В руски Измарагд, втора редакция, от началото на XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, № 202[56]. Сигнатура: фонд 304, № 202. СПВПФ е на л. 192б—197а и е означено като гл. ркѳ (125). Наслов: слово стхъ апостолъ и стхъ wц о великѣмъ постѣ и w петровѣ и о ѳилиповѣ. Начало: нже вѣрнїи сѵтъ слышнте братїе и сестры и вси старїи и юнїи писанїа о постѣ... За преписа съобщава Н. Галковски, без да посочва какъв е ръкописът и листовете, на които се намира СПВПФ[57]. От този препис не са правени извадки и сравнения. Не е обнародван.

23. В руски ръкописен Златоуст от XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 236.СПВПФ е на л. 405—412, означено е като гл. ро (109) и е отнесено към: въ нлю к. Наслов: слово стыи wць и стыхъ аплъ w великемъ посте. Начало: послышанте братне чадо и сестры и вси старыа и младыа писанна w постѣ... Преписът е непознат за науката.

24. В руски ръкописен Златоуст от XVII в., който се пази в ГИМ, в сбирката на Хлудов, № 56. Сигнатура: Хлуд. 56[58]. СПВПФ започва на л. 195а и е отнесено към: нлл ѳ по пасце. Наслов: Слово стыхъ аплъ и стыхъ wць w постѣ великемъ петрове и ѳилиповѣ. Начало: послушанте братїе и сестры и вси старые и младые писанїа w постѣ... Преписът не е публикуван.

25. В руски Измарагд, втора редакция, от XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Кирило-Белозерския манастир. Сигнатура: Кир.-Бел. 40/1117. СПВПФ е на л. 260б—270б и е означено като гл. 125. Наслов: Слово стхъ аплъ и стхъ wць w постѣ w великѣмь говѣньи и w петровѣ и w ѳилиповѣ. Начало: послушанте братье и сестры. и чада вси старїи и їуни писанныа w постѣ... Преписът е непознат за науката.

[55] Галковский, Н. Цит. съч., с. 224.

[56] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., 216—326.

[57] Галковский, Н. Цит. съч., с. 224.

[58] Попов, А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1872, 68—80.

ПОУЧЕНІЄ W СПАСЕНІИ ДОУШЕВНѢ ПЕТРА ЧРЪНОРИЗЦА (ПСД)
СЛОВО О ДШЕВНѢИ ПОЛЗѢ (СДП)
СЛОВО ПЕТРА ЧЕРНОРИЗЦА W ЖИТИИ СЕМЬ (СЖС)

ПСД е обнародвано от А. Попов (по преписа в Хлуд. 30 Д), от Хр. Кодов във втория том от съчиненията на Кл. Охридски (същият препис), от Р. Павлова (преписът в F I 4). СДП е публикувано от Л. Стоянович (по сб. 450), от Хр. Кодов и Р. Павлова. СЖС е издадено от Р. Павлова.

Археографски сведения за ПСД намираме у Попов, който през 1875 г. съобщава за преписа в Хлуд. 30 Д[59]. През 1908 г. А. И. Соболевски[60] добавя още един препис — в сборник от сбирката на Толстой F I 4, но без да прави връзка с другия препис на ПСД в Хлуд. 30Д и не го отбелязва. Засега не са открити нови преписи. Хр. Кодов във втория том от съчиненията на Климент Охридски споменава само преписа в Хлуд. 30 Д, като не е забелязал, че в F I 4 има препис на същата творба. След Соболевски и Б. Ангелов дава за ПСД само един препис (в F I 4). По-богати са данните за СДП, за което във втория том от съчиненията на Климент Охридски са посочени 11 преписа[61], а в работата на Р. Павлова[62] за СДП са представени 19 преписа. СЖС се определя у Соболевски като едно от шестте според неговата класификация слова на Петър Черноризец, и за него авторът пише: „находится в Измарагде 2-й редакции, слово 157 и в сборниках разного состава.“[63] Конкретни преписи Соболевски не сочи, ако изключим преписа на Слово преподобнаго Петра Черньца в сборника Q I 312[64], което обаче не се свързва от автора със СЖС. Б. Ст. Ангелов пръв дава сведения за няколко преписа на СЖС: в сборник от сбирката на Ант. Петрушевич, в Измарагд № 142 от сбирката на Ив. Н. Царски, в Измарагд от 1593 г. във Вилненската библиотека, в Соловецки Измарагд, в сборник от сбирката на Толстой № 214 и в Измарагд, който се пази в Киев, описан от Н. И. Петров[65]. П. Димитров се позовава на 3 преписа на СЖС (във ф. 304, № 202; ф. 310, № 575 и ф. 310, № 1279)[66]. В цитирана по-горе моя работа[67] са отбелязани 17 преписа на СЖС. Но за СДП, СЖС, както и за слово стѣхъ wць о временнѣмь житии могат да бъдат изнесени още археографски данни.

I. поученне w спасенїи душевнѣ петра чрънорізца (ПСД) се среща в сборници с поучително съдържание. Засега е известно по два руски преписа:

1. В руски сборник от XIV в., който се пази в ГИМ, в сбирката на А. И. Хлудов. Сигнатура: Хлуд. 30 Д. ПСД е на л. 98—110б. Наслов: поученье о спнии дши. Начало: всякому чловку подобаѥть братье живуще въ крацѣи сен жизни...

---

[59] Попов, А. Первое прибавление к описанию рукописей и каталогу книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. М., 1875, с. 25.

[60] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315.

[61] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 2. Обработили Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов, Кл. Иванова. С., 1977, 596—598.

[62] Павлова, Р. Климентови ли са Поучение за душевното спасение и Слово за душевната полза? — Език и литература, 1991, № 1, 18—20.

[63] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

[64] Пак там, с. 315.

[65] Ангелов, В. Ст. Цит. съч., 53—54.

[66] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., 32—33.

[67] Павлова, Р. Цит. съч.

За преписа се съобщава в Описа на А. Попов, без да се идентифицира авторът на творбата[68]. Във втория том от събраните съчинения на Климент Охридски намираме както разчетения, така и фототипния текст на ПСД[69].

2. В руски сборник, преписан от Василий Жугаевич от Ярославль през 1568 г.[70] Ръкописът се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 4. ПСД е на л. 204а—210б. Наслов: поученіе w спнін дшевнѣ петра чрънорнзца. Начало: въсакомоу члкоу братіа подбаетъ жнвоущи въ кратцѣн сен жнзнн... За ръкописа се съобщава в Описа на К. Калайдович и П. Строев[71]. Соболевски отбелязва преписа в F I 4 като единствен за ПСД[72]. Публикуван за пръв път през 1979 г.[73]

II. слово о дшевнѣн ползѣ

Преписи на СДП се срещат в разширения пролог, мартенско полугодие на 26 (рядко на 22) април. Намираме го още в Макариевите чети-минеи за април на същата дата и в сборници със смесено съдържание. СДП в сборниците показва разпространение в южнославянската и руската писмена традиция.

Ето някои преписи:

1. В руски пролог от XIII в., мартенско полугодие, с четения за март — юли, който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 47. СДП е написано в две колонки на л. 22г—23а и е нанесено последно на 26. IV. На л. 23а има пострадали думи поради изяждане на пергамента. Наслов: сло о дшевнѣн ползе. Начало: подобаетъ намь браѥ въ кратцѣмь семь жнтнн w своемь спннн пецн са. Ръкописът е описан от П. А. Лавровски[74] и Е. Е. Гранстрем[75]. Преписът е отбелязан от Хр. Кодов, който дава и разночетения от него към публикацията на СДП в Рогож. 511[76]. Отбелязан е и от Р. Павлова[77].

2. В руски пролог от XIII—XIV в.[78], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 179. Сигнатура: фонд 381, № 179. СДП е на 26. IV, написано е на л. 74б—75а. Наслов: сло w дшевнен ползѣ. Начало: подобаѥ намъ браѥ въ кратцѣмь сеи жнтьн о свои пецн са спннн... Преписът е непознат на науката.

---

[68] Попов, А. Цит. съч., с. 25, 45—52.

[69] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2,. 563—595.

[70] Приписката с датата и името на преписвача е публикувана: Калайдович, К., Строев, П. Обстоятельное описание славяно-российских рукописей графа Ф. А. Толстого. М., 1825, с. 31.

[71] Пак там, 30—35.

[72] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315.

[73] Павлова, Р. Учительные слова Петра Черноризца. — Palaeobulgarica, 3, 1979, № 4, 55—63.

[74] Лавровский, П. А. Описание семи рукописей имп. Публичной библиотеки. — ОИДР, 4, 1858, 3—17.

[75] Гранстрем, Е. Э. Описание русских и славянских пергаменных рукописей Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Л., 1953, 28—29.

[76] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 596, 601—602.

[77] Павлова, Р. Климентови ли са. . . с. 18.

[78] Вж. Каталог славяно-русских рукописных книг XI—XIV вв., хранящихся в РГАДА СССР. Ч. 2. М., 1988, 259—262, № 133. В каталога ръкописът е отнесен към първата половина на XIV в.

3. В руски пролог от XIII—XIV в.[79], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка (сбирката на Московската синодална типография), № 173. Сигнатура: фонд 381, № 173. СДП е написано в две колонки на л. 68в — 69а. Наслов: слово о ползѣ дꙋшевнѣ. Начало: подобаѥтъ намъ братіе въ кратцѣмь семь жнтнн о своемь спснин пецн сѧ. Преписът е непознат на науката.

4. В руски пролог от първата половина на XIV в.[80], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 174. Сигнатура: фонд 381, № 174. СДП е написано в две колони на 26. IV на л. 48б—49а. Наслов: сло̀ ѡ ползѣ дшевнѣн. Начало: подобаѥть намъ бра̀е въ кратцѣмь семь жнтьн о своемъ спнин пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

5. В руски пролог от средата на XIV в.[81], мартенско полугодие, със загуба на листове от 8. III до втората част от четенията за 7. IV, поради което другото слово на Петър — СПН, което се помества на 6. IV, липсва. Ръкописът се пази в РГАДА, в Типографската сбирката, № 168. Сигнатура: фонд 381, № 168. СДП е написано в две колонки и е последно от четивата за 26. IV (след: стра̀ стго̀ сщеномчнка. васнлья кпа амаснйска, л. 29б). Намира се на л. 29б—30б. Наслов: слово о дшевнѣн ползѣ. Начало: подобаѥтъ намъ братіе въ кратъцѣмь семь жнтнн о своемь спснин пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

6. В руски пролог от XIV в. (средата, втората половина и началото на XV в.)[82], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 171. Сигнатура: фонд 381, № 171. Прологът има две части. В първата част на 26 април — л.22б—22в — е внесен само един текст: стра̀ стго̀ ѡца нашего васнлья кпа амаснйскаго. Във втората част (с поучителни слова) е добавен на л. 166а—166г също само един текст: сло̀ о ползѣ дꙋшевнѣ. Начало: подобаѥ̀ намъ братіе въ кратцѣмь семь жнтнн о своемь спснин пецн сѧ... Преписът е непознат за науката.

7. В руски пролог от XIV в., мартенско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия (известен като Прилуцки пролог). Сигнатура: А I-264 (2. том)[83]. СДП е написано в две колонки, нанесено е последно на 26. IV на л. 80в—80г. Наслов: сло̀ о дшевнѣі ползѣ. Начало: подобаѥтъ намъ бра̀е въ кратцѣ семь жнтьн о своемь попцѣм сѧ спннї... Преписът е отбелязан от Хр. Кодов с неточности в определяне на листовете, на които се намира СДП и цитирането на началото на текста. От

[79] Пак там, 262—263, № 134. В каталога е отбелязано, че прологът е бил написан през първата половина на XIV в.

[80] Пак там, 263—266, № 135. В каталога ръкописът е определен като пролог от Първата половина на XIV в.

[81] Пак там, 266—268, № 136.

[82] Пак там, с. 168, 273, № 137. Към средата на XIV в. се отнася л. 1—8, 10—15, 17—49, 51—68, 70—73, 75—142, 144—174, 176—184, 186—192, 195—199, 201—202, 204—205, 208—216, 218—229, 233, 235—243, 245—247; към втората половина на XIV в. — л. 50, 69, 74, 143, 175, 185, 193—194, 200, 209, 206—207, 217, 230—232, 334; началото на XV в. — л. 9, 16 — вж. с. 268. СДП е на л. 166а—166г, т.е. намира се в най-ранно написаната част.

[83] Описан от Викторов, А. Е. Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России. СПб., 1890, с. 65; Гранстрем, Е. Э. Цит. съч., с. 58.

Пролога А I-264 са приведени разночетения към публикацията на СДП по преписа в Рогож. 511[84].

8. В руски пролог от втората половина на XIV в.[85], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 169. Сигнатура: фонд 381, № 169. СДП е нанесено последно при четивата за 26. IV на л. 67в—67г (след: памѧ прⷮпнаго wца нашегѡ васильѧ амаваснѣска, л. 67б—67в). Наслов: слⷮ w дшⷭевнен ползѣ. Начало: подобаⷮ оубо намъ братїе въ кратцѣмь семь жнтнн о своⷨмь спⷭнемъ пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

9. В руски пролог от втората половина на XIV в.[86], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 180. Сигнатура: фонд 381, № 180. СДП е внесено на 26. IV, написано е в две колонки на л. 56а—56г. Наслов: слⷮ о ползѣ дшевнѣн. Начало: подобаєть намь братье в кратцѣмь семь жнтьн о своемь спⷭнн пецн сѧ. Преписът е непознат на науката.

10. В руски пролог от втората половина на XIV в.[87], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 178. Сигнатура: фонд 381, № 178. СДП е внесено последно при четивата за 26. IV, написано е в две колонки на л. 75в—76в. Наслов: слово о дшевнѣн пользѣ. Начало: подобаєтъ намъ братье въ кратцѣмь семь жнтнн о своемь спⷭнн пецн сѧ... Преписът е непознат за науката.

11. В руски пролог от втората половина на XIV в.[88], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 170. Сигнатура: фонд 381, № 170. СДП е написано в две колонки на л. 60а—60в. Наслов: слⷮ о дшⷭевнѣн поⷧ. Начало: подобаєть намъ братїе въ кратцѣмь семь жнтнн о своємъ спⷭнн пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

12. В руски пролог от 1383 г., мартенско полугодие (с доста загубени листове)[89], който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 172. Сигнатура: фонд 381, № 172. СДП е на 26. IV и е написано в две колонки на л. 51а—51в. Наслов: слⷮ о дшⷭевнѣн ползѣ. Начало: подобаⷮ намъ братⷮ въ кратцⷣ семь жнтьн о своⷨ спⷭнн пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

13. В руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 175. Сигнатура: фонд 381, № 175. СДП е на л. 44а—44в. Липсват насловът и началото на словото, тъй като след 43-ти лист има загуба на листове. Текстът започва с думите .... не а не имены точью. даднмъ все тѣло бⷭ̃... Преписът е непознат на науката.

14. В руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб., в сбирката на Архангелската духовна семинария[90]. Сигнатура:

---

[84] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 596, 601—602.
[85] Каталог, 273—275, № 138.
[86] Пак там, 275—277, № 139.
[87] Пак там, 277—279, № 140.
[88] Пак там, 279—280, № 141.
[89] Пак там, 140—143, № 54.
[90] Вж. Викторов, А. Е. Цит. съч., с. 86.

Арх. Д-2. СДП е внесено последно при четивата за 26. IV и е написано на л. 48б—50б, като л. 49б е оставен празен. Наслов: сло̃ о ползѣ дшевнѣн. Начало: подобаєть намъ бр҃ає въ кратцѣмь семь жнтьн пецн сѧ о своємь сп҃нні... Преписът е отбелязан от Хр. Кодов. От него са дадени разночетения към публикувания препис на СДП в Рогож. 511[91].

15. В руски пролог от XIV—XV в. мартенско полугодие, който се пази в РГБ, в сбирката на Рогожкото кладбище (гробище), № 511. Сигнатура: фонд 247, № 511. СДП е внесено на 26. IV, написано е в две колонки на л. 60а—60в. Наслов: слов҃ о дшевнен ползѣ. Начало: подобаєть намъ бр҃ає въ кратцѣмъ семь жнтьн о своємь попецн сѧ сп҃ннн... П. Димитров погрешно съобщава, че в Рогож. 511, който е определен като сборник от XVI в., на л. 60а—60б е написано СВЖ[92].

Преписът е посочен от Хр. Кодов, но не е дадена пълно сигнатурата на ръкописа и неточно е определена датировката му[93]. Важна заслуга на Хр. Кодов е, че той обнародва СДП в Рогож. 511[94].

16. В руски пролог от XV в., мартенско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на бившето „Общество любителей древней письменности" (ОЛДП). Сигнатура: F 52. СДП е на л. 116б—117б. Наслов: слово ѡ ползѣ дшї. Начало: по̂бдаєтъ на҃ братїе в кратце҃ семь жїтнн ѡ своє҃ попецн сѧ спсенїн... Ръкописът е описан от Хр. Лопарьов[95]. Преписът в Пролог F 52 е отбелязан от Хр. Кодов, който привежда разночетения от него към публикувания препис на СДП в Рогож. 511[96].

17. В руски пролог от края на XV в.[97], мартенско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 603. Сигнатура: Пог. 603. СДП е на л. 182—183. Наслов: слово о дшевнѣен ползъ. Начало: подобаєтъ намъ братне во кратцѣ҃ семъ жнтнн о своємъ пекоуцн сѧ спсннн... Преписът е непознат на науката.

18. В руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия[98]. Сигнатура: Соф. 1341. СДП е внесено на 26. IV, л. 73б—74а. Наслов: сло̃ ѡ ползѣ дшевнѣн. Начало: подобаєть намъ бр҃ає въ кратцѣмь семь жнтьн о своємь сп҃ннн пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

---

[91] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, 597, 601—602.

[92] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 36, бел. 49.

[93] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 596. Кодов отнася ръкописа към XIII в. По-подробното ми запознаване с ръкописа потвърди правилността на другата датировка, определена от К. Куев в първия том от събраните съчинения на Климент Охридски (с. 121) като XIV—XV в.

[94] Пак там, 599—601.

[95] Лопарев, Хр. Описание рукописей Общества любителей древней письменности. Ч. 1. СПб., 1892, с. 110.

[96] Климент Охридски. Събр. Съч. Т. 2, с. 597, 601—602.

[97] Вж. Иванова, Кл. Цит. съч., с. 436. Ръкописът не е прост пролог, както го определя Кл. Иванова, а разширен пролог.

[98] Абрамович, Д. И. Описание рукописей Санктпетербурской Духовной Академии. Софийская библиотека. СПб., 1907, с. 265.

19. В руски сборник от XVI в., който се пази в БАН СПб. Сигнатура: 21.7.15 (Съв. 664). Сборникът е съставен от пет ръкописа. СДП е в третата част (л. 316—337), която е датирана от Срезневски като ръкопис от първата половина на XVI в.[99] СДП е на л. 318а—319а, отнесено е към 22 април. Наслов: слово ѡ дшевнѣн пользѣ. Начало: подобаѣть намъ бра̀е въ кратцѣ̀ семь жнтьн о своемь спнїн пецн̀. Преписът се споменава в Описа на Срезневски[100]. Отбелязан е от Хр. Кодов[101]. Не е обнародван.

20. В руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, който се пази в РГБ, в сбирката на Е. Е. Егоров. Сигнатура: Егор. 6. СДП е внесено на 26.IV и е написано на л. 762б—763б. Наслов: слво дшеполезно. Начало: подобаѣтъ намъ в' кратцѣмъ семъ жнтнн ѡ своѐ спнnн пецн сѧ. Преписът е отбелязан от Хр. Кодов, който дава разночетения от него към публикуваното СДП в Рогож. 511[102].

21. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на В. Ундолски[103]. Сигнатура: фонд 310, № 575. СДП е на л. 111б—112б. Наслов: слово о дшевнѣн пользѣ н о спенїн. Начало: подобаѣть оубо намъ братїе въ кратцѣмъ семъ жнтїн о своемъ спнїн попецн сѧ... За преписа съобщават Ундолски[104], Хр. Кодов[105] (с непълнота в сигнатурата), П. Димитров[106] и Р. Павлова[107].

22. В руски пролог от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на Е. Е. Егоров, № 175. Сигнатура: Егор. 175. СДП е отнесено към 26.IV и е написано на л. 155а—156а. Наслов: слѡ ѡ дшевнен пользѣ. Начало: по̀баѣтъ на̀ братїе во кра̀цѣ̀ семъ жнтїн ѡ своемъ попецн сѧ спнїн... Преписът е отбелязан от Хр. Кодов, който привежда някои разночетения от него към публикацията на СДП в Рогож. 511[108]. Посочен е и от Р. Павлова[109].

23. В сръбски сборник от XVI в., който се е пазил в Белград, в Народната библиотека на Сърбия, изгорял по време на пожара през 1941 г. Сигнатура: № 450[110]. СДП е написано на л. 6б—7а и е отнесено към 9 октомври. Наслов: мѣсеца того ѳ слово светаго ѡwанна златоустаго о дшевнѣ пользѣ. Начало: подобаѣть нам братїе въ кратцѣмь семь вѣцѣ о своемь попецн се спасенїн[111]. Преписът е отбелязан от Хр. Кодов, който пише: „л. 6б—7а: мца̀ того (т.е. май) ѳ слово стго ѡwанна златоустаго о дшевнѣ пользѣ“[112].

---

[99] Срезневский, И. И. Описание рукописей и книг, собранных для Императорской Академии Наук в Олонецком крае. СПб., 1913, с. 237.

[100] Пак там, с. 238.

[101] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, 597—598.

[102] Пак там, с. 597, 601—602.

[103] Каталог Славяно-русских рукописей В. М. Ундольского, описанных самим составителем и бывшим владельцем собрания. М., 1870, с. 448.

[104] Пак там, с. 450.

[105] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 597.

[106] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 32, 33.

[107] Павлова, Р. Климентови ли са. . . с. 19.

[108] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 597, 601—602.

[109] Павлова, Р. Климентови ли са. . . с. 19.

[110] Вж. Стојановић, Љ. Каталог Народне библиотеке у Београду. Рукописи и старе штампане књиге Фототипска издања. Београд, 1982, с. 331, № 479 (450).

[111] Цит. по Стојановић, Љ. Цит. съч., с. 331.

[112] Климент Охридски. Събр. съч., с. 597.

Всъщност преписът на л. 6б—7а, като се съди по Описа на Стоянович, не е отнесен към 9 май, а към 9 октомври. При четивата за 9 май е поместен вторият препис на СДП в същия сръбски ръкопис № 450. Преписът на СДП на л. 6б—7а не е обнародван.

24. В същия сръбски сборник от XVI в. СДП е написано за втори път на л. 82б—84а, като е отнесено към 9 май[113]. В този препис липсва псевдоепиграфът на Йоан Златоуст. Наслов: въ тъ́же дн҃ь слово w дшевнѣе полꙁ̀ъ. Начало: по҃баєть на҃ братїе въ кра҃цѣмь семь вѣцѣ о своемъ попецн се спе҃нїн... Л. Стоянович обнародва именно този втори препис на СДП от сборника № 450, като определя словото за Климентово и го озаглавява: Поученне на память перенесення мощей св. ннколая[114]. Това явно е станало поради факта, че в същия ръкопис точно преди СДП на л. 81а стои: мѣсеца того (май) ѳ прѣнесенїе мщемь светаго великаго чюдотворца ннколн w҃ муры въ барь[115]. Този препис на СДП е отбелязан и от Хр. Кодов[116], но без неговия наслов и начало.

25. В южноруски сборник от XVI в., който се пази в библиотеката на Дебреценския университет „Лайош Кошут", в сбирката от славянски ръкописи на Марияповчанската манастирска библиотека (част от тази сбирка сега се намира в университета в гр. Дебрецен). Сигнатура: Ms 106/15. СДП е на л. 80б—81б. Наслов: w дшевнѣн польꙁъ. Начало: по҃бае҃ на҃ бра҃ въ кратц҃ѣ се҃ вѣцѣ о своемь попецн сѧ спсенїн. За ръкописа писа Ю. Пандур[117]. Преписът не е известен на науката.

26. В руски пролог XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб. в Коргополската сбирка № 154. Сигнатура: Коргоп. собр. 154. СДП е поместено на 26. IV на л. 130а—131а. Наслов: слово о полꙁъ дшн. Начало: по҃бае҃ на҃ братїе в кра҃це҃ жнтїн w своє҃ попецн спн҃їн... Преписът е неизвестен на науката.

27. В руски пролог XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб., в сбирката на Каликин, № 148. Сигнатура: Собр. Каликина № 148. СДП е поместено при четивата за 26. IV на л. 144б—145а. Наслов: слово w полꙁъ дш҃н. Начало: подобаетъ намъ братїе въ кра҃цѣмъ семъ жнтїн w своемь попецн сѧ спсенїн... Преписът е непознат на науката.

28. В Макариев чети-миней от средата на XVI в. за м. април, който сега се пази в ГИМ, Успенски комплект. Ръкописът заедно с другите томове до 1856 г. се е пазил в Успенския събор в Кремъл, откъдето е пренесен в Синодалната библиотека[118]. Сигнатура: Синод. 993. СДП е внесено последно при четивата за 26. IV на проложната част и е написано на л. 364а. Наслов: слово w полꙁе дш҃н. Начало: подобае҃ на҃ братїе въ кратц҃ѣ семъ жнтїн w

[113] Стојановић, Љ. Цит. съч., с. 336.

[114] Цит. по: Стоянович, Л. Новые слова Климента Словенского.—Сб. ОРЯС, 80, 1905, XVI, с. 105.

[115] Пак там, 105—107.

[116] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 597.

[117] Вж. библиографията в раздела за сборниците.

[118] Вж. Протасьева, Т. Н. Описание рукописей Синодального собрания (не вошедших в описание А. В. Горского и К. И. Невоструева). М., 1970, с. 181.

своѥ попєцн сп҃нїн... СДП е отбелязано в Описа на арх. Йосиф[119]. Не е обнародвано.

29. В същия Макариев чети-миней със сигнатура: Синод. 993[120]. СДП е на л. 410а и е последно при четивата за 26. IV в минейната част. Наслов: слово ѡ ползѣ дш҃н. Начало: подобаєтъ намъ братїе въ кратцѣмъ семъ жнтїн ѡ своемъ попєцн сѧ сп҃нн... Преписът е отбелязан в Описа на арх. Йосиф[121], не е обнародван.

30. В руски пролог от втората половина на XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб. Сигнатура: 34. 2. 2. СДП е отнесено към 26. IV, написано е на л. 166а—166б. Наслов: поученне о пользе дшевнон. Начало: подобаєтъ намъ братїе в кратцемъ семъ жнтнн о своеⷨ сп҃нн пецн сѧ... Преписът е отбелязан от Срезневски[122]. Не е обнародван.

31. В руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб. Сигнатура: 33. 12. 3. СДП е отнесено към 22. IV, написано е на л. 85а—85б. Наслов: слово о пользѣ дшн. Начало: подобаѥ наⷨ братїе в кратцемъ семъ жнтїн о своеⷨ попєцн сѧ сп҃нн... Преписът е отбелязан в Описа на Срезневски[123]. Не е обнародван.

32. В български миней от XVI в. за април, който се пази в НБКМ, № 131[124]. Минеят е за април без начало и край — започва от 2. IV и свършва с част от четивата за 29. IV. По съдържание Минеят е служебен с пролози. Освен службите в него са поместени и кратки жития или поучителни слова, в някои от които има руски правописни и фонетични черти. Това явно е дало основание на Б. Цонев да определи ръкописа като „редакция българска с руски примеси“[125]. На л. 124б—126а на 25. IV е внесено Поучението за евангелист Марко от Климент Охридски[126]. СДП е преписано при четивата за 26. IV, като с това следва руската традиция на разширения пролог. Поместено е на л. 129а—130а. Наслов: сл҃о ѡ дш҃е полезън. Начало: подобаѥ намъ братїе ѡ кратцѣмъ семъ вѣцх. ѡ своемъ попецн сѧ сп҃нїн... Преписът на СДП в българския Миней № 131 досега е останал неизвестен.

33. В руски пролог от XVI—XVII в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб.[127] Сигнатура: 33. 16. 7. СДП е внесено последно при четивата за 26. IV на л. 133б—135а. Наслов: сл҃о о дш҃евнѣн ползѣ. Начало: подобаєть намъ брае въ кратцѣмь семь жнтьн о своемь сп҃нн пецн сѧ... Преписът е непознат на науката.

34. В руски пролог от 1643 г., мартенско полугодие, който се пази в Централна научна библиотека в Киев, в сбирката на Киевската духовна

---

[119] Арх. Йосиф. Подробное оглавление великих четїих миней всероссийского митрополита Макария, хранящихся в Московской патриаршьей (ныне Синодальной) библиотеке. М., 1892, колонка 103.

[120] Протасьева, Т. Н. Цит. съч., с. 181.

[121] Арх. Йосиф. Цит. съч., колонка 104.

[122] Срезневский, И. И. Сведения о рукописях, поступивших в библиотеку АН в 1904 г., с. 92.

[123] Пак там, с. 87.

[124] Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1910. Т. 1, № 131 (241), с. 95.

[125] Пак там.

[126] Вж. Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 129.

[127] Срезневский, И. И. Сведения. . ., с. 94.

академия[128]. СДП е на л. 140б—141. Наслов: слово дш̄н полезнw. Начало: пw̑бае̑ намъ w̑ кратцѣмь семь вѣцѣ бра̑е̑ w своеⷨ попешн сѧ спсенїн... Преписът е отбелязан у Хр. Кодов[129]. Не е обнародван.

* * *

Във вторичния Измарагд като гл. 133 (може и под друг номер, например 136) е внесено Слово на светите отци за временния живот. В първата си половина то показва известна близост със СДП, което явно е било използвано за създаването му. Тъй като словото е късна преработка със заемане само на пасажи и изрази от СДП, то не е така показателно при проучване на творческото наследство на Петър Черноризец. Поради това представям само няколко преписа:

1. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 209. Съчинението е определено като гл. 136 (рле) и е написано в две колонки на л. 203б—205а. Наслов: слово стхъ wцъ w временемъ жнтїн. Начало: еже подобаеть намъ братье въ кратцемъ семъ жнтїи творнтн... Преписът е обнародван от Р. Павлова[130].

2. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерския манастир. Сигнатура: 38/1115. Словото е внесено като гл. 136 и е на л. 170—171б. Наслов: слово стыхъ wцъ о временѣмь жнтїн. Начало: еже подобае̑ наⷨ братїе. въ кратцѣ̑ сеⷨ жнтїн творнтн... Преписът е непознат на науката.

3. В руски Измарагд, втора редакция, от XV—XVI в., който се пази в РГАДА, в сбирката на Мазурин. Сигнатура: фонд 196, № 599. Словото на светите отци за временния живот е внесено като гл. 133 (рлг) на л. 256б—258б. Наслов: слѡ стыхъ wцъ о временѣмъ жнтьн. Начало: нже пw̑бае̑ намъ бра̑ въ кратцѣмъ жнн̑ творнтн... Преписът е непознат на науката.

4. В руски Измарагд, втора редакция, от 1518[131], който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка. Сигнатура: Синод. 765. Словото е внесено като гл. 133 на л. 312б—315а. Наслов: слово стыⷯ wцъ w временѣwⷨ сеⷨ жнтїн. Начало: еже пѡ̑баетъ наⷨ бра̑е̑ въ кратцѣⷨ семъ жытнн творнтн... Преписът е отбелязан у Горски и Невоструев[132]. Не е обнародван.

5. В руски Измарагд от втора редакция от началото на XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра № 202. Сигнатура: фонд 304, № 202[133]. Словото е означено като гл. 133 и е написано на л. 224б—226а. Наслов: слѡ w временнѣмь жнтїн. Начало: еже подобае̑ намъ бра̑ въ кратцѣмъ жнн̑н творнтн... Преписът е споменат от П. Димитров, като погрешно е идентифициран със СДП[134]. Не е обнародван.

---

[128] Вж. Петров, Н. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Вып. 1, Киев, 1875, 119—137.

[129] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 2, с. 598.

[130] Павлова, Р. Климентови ли са. . . с. 20—22.

[131] Горский, А., К. Невоструев. Цит. съч. Измарагдът е даден под № 230 (по предишния каталог 765).

[132] Пак там, с. 75.

[133] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 323.

[134] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 32.

III. слово петра черноризца w житии семь

СЖС се среща в сборници и в Измарагда от втора редакция най-често като глава 157.

Ето някои преписи:

1. В руски сборник от 1422 г., който се пази в РНБ. Сигнатура: Q I 312. СЖС е на л. 202б—203б. Наслов: сло̑ прп̑наго петра черньца. Начало: любимии почто сѧ чюжаемь вѣчныѧ жизни и радости. wставлеше истиннꙋ, а злаѧ дѣла творимъ... Преписът е споменат от Соболевски[135] и обнародван от Р. Павлова[136].

2. В руски Измарагд от XV в., който се пази в Одеската държавна научна библиотека. Сигнатура: 1/6 (118). СЖС е означено като гл. 157, написано е на л. 234б—235б. Наслов: сло̑ петра черноризьца w житии се^{м}. Начало: и аще кто w҃ чл҃къ ѹкоры и скорбн и бѣды пр҃иемлеть... Преписът е отбелязан от Р. Павлова[137].

3. В руски вторичен Измарагд от XV в., който се пази в ГПБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 209. СЖС е внесено като гл. 157, написано е в две колонки на л. 268в—270а. Наслов: сло̑ петра черноризца w житїи семъ. Начало: и аще кто w҃ чл҃къ ѹкоры и скорбы и бѣды пр҃немлеть... Преписът е споменат в Описа на К. Калайдович и П. Строев[138], от Б. Ангелов[139] и от Р. Павлова[140]. Не е обнародван.

4. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в Киевската централна научна библиотека, в сбирката на бившия Киевски Михайловски манастир[141]. Сигнатура: 488п/1646. СЖС е внесено като гл. 157, написано е в две колонки на л. 175в—176в. Наслов: слово петра черноризьца w житїи семь. Начало: и аще кто w҃ чл҃къ ѹкоры и скорбн и бѣды пр҃немле҃... Преписът е отбелязан от Н. Петров[142] и обнародван от Р. Павлова[143].

5. В руски вторичен Измарагд от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерския манастир. Сигнатура: 38/1115. СЖС е внесено като гл. 159 на л. 219б—221а. Наслов: слово петра черноризца w житїи семь. Начало: и аще кто w҃ члкъ ѹкоры и скорьбн и бѣды пр҃емле҃... Преписът е непознат на науката.

6. В руски Измарагд, втора редакция, от края на XV в., който се пази в сбирката на П. П. Вяземски[144], № XXIV. СЖС е означено като гл. 157 и е написано на л. 403а—404а. Наслов: сло̑ ст҃а петра черноризца о житїи се^{м}.

---

[135] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315.
[136] Павлова, Р. Климентови ли са..., с. 22.
[137] Пак там.
[138] Калайдович, К., П. Строев. Цит. съч., с. 137.
[139] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54.
[140] Павлова, Р. Климентови ли са..., с. 22.
[141] Петров, Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Вып. 2. М., 1896, 160—182, № 488.
[142] Пак там, с. 180.
[143] Павлова, Р. Климентови ли са. . .
[144] Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского. М., 1902, с. 350.

Начало: аще кто ѡ̱ чл҃вѣкъ ꙋкоры и съкорбн и бѣды прнемлеть... Преписът е отбелязан в Описа на сбирката[145]. Не е обнародван.

7. В руски вторичен Измарагд от XV—XVI в., който се пази в Централната научна библиотека в Киев, в сбирката на бившия Михайловски манастир. Сигнатура: 489п/1657[146]. СЖС е гл. 157, написано е на л. 304а—305б. Наслов: слово петра черноризца ѡ жн҃н҃ семъ. Начало: и аще кто ѡ̱ чл҃къ ꙋкоры и скорбы и бѣды прнемлеть... В началото на ръкописа (л. 304а—305б) от самия писач се дава съдържанието му, но СЖС не е отбелязано. Преписът е отбелязан от Р. Павлова[147].

8. В руски Измарагд, втора редакция, от XV—XVI в., който се пази в РГАДА, в сбирката на Мазурин. Сигнатура: фонд 196, № 599. СЖС е внесено като гл. 157, написано е на л. 333б—336а. Наслов: сл҃о петра черноризца ѡ жн҃н семъ. Начало: да аще кто ѡ̱ чл҃къ ꙋкоры и скорбн и бѣды прнемле̱... Преписът е непознат на науката.

9. В руски Измарагд, втора редакция, от 1518 г., който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка[148]. Сигнатура: Синод. 765. СЖС е на л. 398а—400а, означено е като гл. 157. Наслов: слово петра черноризца ѡ жнтнн семъ. Начало: и аще кто ꙋкоры и скорбн ѡ̱ чл҃вкъ и бѣды прнемлеть... Преписът е отбелязан в Описа на Горски и Невоструев[149].

10. В руски вторичен Измарагд от 1526 г., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1017. Сигнатура: Пог. 1017. СЖС е на л. 300—301б, внесено е като гл. 157. Наслов: слово петра черноризца ѡ жнтнн се҃м. Начало: и аще кто ꙋкоры и скорбн ѡ̱ человѣкъ и бнды [sic] и прнемлеть... Преписът е отбелязан в Описа на Кл. Иванова[150].

11. В руски Измарагд от първата половина на XVI в., който се пази в БАН СПб., в сбирката на А. И. Яцимирски, № 13. Сигнатура: 13. 2. 7. Произхожда от Вологодския край[151]. СЖС е внесено като гл. 157 на л. 348—350. Наслов: сл҃о петра черноризца ѡ жнтїн се҃м. Начало: да аще кто ѡ̱ чл҃къ ꙋкоры и скорбн и бѣды прїемлеть в҃ хѕдѡ҃ се҃м жнтїн... Преписът е непознат на науката.

12. В руски вторичен Измарагд от средата на XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1022. Сигнатура: Пог. 1022[152]. СЖС е означено като гл. 157 и е написано на л. 253а—254б. Наслов: сл҃о петра черноризьца ѡ жнтїн се҃м. Начало: нже[153] кто ѡ̱ чл҃къ ꙋкоры скорбї и бѣды прїемле̱... В преписа, както и в целия ръкопис, се използва знакът на голямата носовка — резултат от правописните тенденции през XVI в. в

---

[145] Пак там, с. 360.

[146] Петров, Н. Цит. съч., с. 182.

[147] Павлова, Р. Климентови ли са..., с. 22.

[148] Вж. Горский, А., К. Невоструев. Цит. съч., с. 53, № 230 (по предишния каталог 765).

[149] Пак там, с. 80.

[150] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 465. Кл. Иванова е означила неточно листовете, на които се намира СЖС, като л. 314а—316б, които всъщност са 300а—301б.

[151] Срезневский, И. И., Ф. И. Покровский. Цит. съч., 323—339.

[152] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 466.

[153] Думата нже е поставена по-късно, защото листът е бил подлепен.

Русия. Поради подлепване на листовете някои думи на л. 253, 253б се губят. Преписът е непознат на науката.

13. В руски вторичен Измарагд от XVI в., който се пази в РНБ, в Соловецката сбирка, постъпил там от сбирката на Казанската духовна академия[154]. Сигнатура: Солов. 270/270. СЖС е означено като гл. 154 (рнд) и е написано на л. 298—299. Наслов: слово петра черноризца w житїн семъ. Начало: н аще кто w̃ чл҃вкъ оукоры н скорбн н беды пріемлетъ... За преписа се съобщава в Описа на Соловецката сбирка[155], от Б. Ст. Ангелов[156] и Р. Павлова[157].

14. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерския манастир. Сигнатура: 39/1116. СЖС е на л. 294б—296б. Наслов: сл҃о петра черноризца w житїн семъ. Начало: н аще кто w̃ чл҃къ оукоры н скорбн н бѣды прнемлеть... Преписът е непознат на науката.

15. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в., който се пази в ГИМ, в сбирката на Ив. Царски, № 142. Наслов: слово петра черноризца о житнн семъ. Начало: н аще кто w̃ чл҃къ оукоры н скорбн н бѣды пріемлетъ... За преписа съобщава Б. Ст. Ангелов[158].

16. В руски вторичен Измарагд от XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1020. Сигнатура: Пог. 1020. СЖС е определено като гл. 157 и е на л. 187б—188б. Наслов: слово петра черноризца w житьн семъ. Начало: н аще кто w̃ чл҃къ оукоры н скорбн н бѣды прнемлетъ... Преписът е непознат на науката.

17. В руски Измарагд, втора редакция, от 1593 г. Пази се във Вилненската библиотека, № 240. СЖС е внесено като гл. 157 на л. 290а—291. Наслов: слово петра черноризца w житїн семь. Начало: н аще кто w̃ чл҃вкъ оукоры н скорбн н бѣды прнемлетъ... Преписът е отбелязан от Б. Ст. Ангелов[159].

18. В руски вторичен Измарагд от края на XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1016. Сигнатура: Пог. 1016. СЖС е означено като гл. 157, написано на л. 390б—392а. Наслов: Сл҃о петра черноризца w жїн семъ. Начало: аще кто w̃ чл҃вкъ оукоры н скорбн н бѣды прнемле̃... Преписът е отбелязан от Кл. Иванова[160].

19. В руски вторичен Измарагд от XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на Толстой. Сигнатура: Q I 216. СЖС е внесено като гл. 157 (пагинацията се губи). Наслов: слово петра черноризца w житїн семъ. Начало: аще кто w̃ чл҃къ оукоры н скорбн н бѣды пріемле̃... Преписът е непознат на науката.

20. В руски сборник от XVI—XVII в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 858. Сигнатура: Пог. 858. Ръкописът включва вторичен

---

[154] Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии. Ч. 1. Казань, 1881, с. 562, № 359 (270).

[155] Пак там, с. 589.

[156] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54.

[157] Павлова, Р. Климентови ли са..., с. 23.

[158] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 53.

[159] Пак там, с. 54.

[160] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 465. Авторката неточно е определила, че СЖС е гл. 154, докато то е означено като гл. рнз (157).

Измарагд и други четива. СЖС е на л. 431б—433б, означено е като гл. 157 (рнз). Наслов: слово петра чернорнца о жнн сем. Начало: да аще кто w клкъ укоры н скорбн н бѣды прнемле... Преписът е непознат за науката.

21. В руски сборник от XVII в., който се пази в РНБ, в сбирката на А. А. Титов, № 4450[161]. СЖС е означено като гл. 8, написано е на л. 49б—50б. Наслов: наказаніе прпбнаго wца нашего петра чернорнзца о жнтнн семъ. Начало: о любнмін почто са чужаемъ вѣчныа жнзнн...

22. В руски вторичен Измарагд от XVII в.[162], който се пази в РНБ, в сбирката на М. Погодин, № 1019. Сигнатура: Пог. 1019. СЖС е означено като гл. 157, написано е на л. 291а—293б. Наслов: слово петра чернорнзца w жнтн сем. Начало: аще кто w клкъ укоры н скорбн н бѣды прнемлетъ... Преписът е непознат на науката.

23. В руски сборник от XVII в., който се пази в Киев в архива на Ив. Франко, съхранен в Института по литература на Украинската АН. Сигнатура: 3/4744. Ръкописът е определен от книжовника като Измарагд, но има по-друг състав (с. 8: книгы рекомын нзмарагдь съ бго почннаемъ). СЖС е определено като гл. 47 и е на с. 93—94. Наслов: сло стго wца на петра чернорнца. Начало: бра почто чюжаемъ са вѣчнїа жнзнн н рас тн... Преписът е непознат на науката.

24. В руски сборник от XVIII в., който се пази в РГАДА в Типографската сбирка. Сигнатура: фонд 381, № 405. СЖС е на л. 244—248. Наслов: слово петра чернорнзца о жнтїн семъ. Начало: да аще кто укор' н скорбн н бѣды w клкъ прнемлетъ... Преписът е непознат за науката.

СЛОВО ПЕТРА ЧЕРНОРИЗЦА (ПЕТРА НѢКОЕГО, СТГО ПЕТРА) О ВРѢМЕНЬНѢМЪ ЖИТНИ СЕМЪ (СВЖ) СЛОВО ПЕТРА ЧЕРНОРИЗЦА НА БОГАТЫЙА И УБОГЫЙА (СБУ)

СВЖ е публикувано от Й. Иванов (по преписа в Рил. 2/25) и от Б. Ангелов (по препис в Казанлъшкия сборник с добавка накрая от Рил. 2/25). СБУ е обнародвано от А. И. Пономарьов и Р. Павлова по препис в Синод. 686. Й. Андреев предлага руски превод на СБУ, направен, както обяснява авторът, по два преписа — Синод. 686 и по сборник от XVIII в. от сбирката на Вахромеев, № 220.

Археографски сведения за словата дава А. И. Соболевски, който сочи три преписа за СВЖ — в сборниците: Пог. 1024, Q I 312 и в Златая цепь от Троицката сбирка № 11. Соболевски съобщава още, че съчинението се среща в Пролога при четивата за 28 февруари, без да посочва определени ръкописи[163]. Й. Иванов прави достояние на науката българския препис на СВЖ в Рилския ръкопис № 2/25 и препис в сръбски сборник от XVIII в. —

[161] Титов, А. А. Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собрании А. А. Титова. Т. 4. Сборники и рукописи Бодянского, Протасьева и Мельникова-Печерского. М., 1913, № 1767 (4450), с. 164.

[162] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 465.

[163] Соболевский, А. И. Цит. съч., 315—316.

Акад. опис 44[164]. Б. Ст. Ангелов изрежда седем преписа на словото: в ръкописен сборник № 769 от сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, в сборник от сбирката на Ундолски, в ръкописен сборник № 334 от Синодалната сбирка, в Казанлъшкия сборник, в сръбски сборник на Гаврило Стефанович от 1740 г., в Соловецки устав № 1122, в руски четиминей под 28 февруари[165]. П. Димитров съобщава за препис на СВЖа ръкопис ф. 381, № 153[166].

По един препис на СБУ оповестяват Пономарьов[167] и Соболевски[168] (в сборник Синод. 686). Б. Ангелов включва в археографията на СБУ преписите в сръбски ръкописен сборник на Гаврило Стефанович от 1732 г., споменат и от Й. Иванов, в руски чети-миней за октомври, в сборник, който се пази в Дрезденската библиотека, и в руски ръкописен сборник, описан от А. А. Титов[169].

Освен посочените единадесет преписа за СВЖ и шест за СБУ творбите се срещат и в значителен брой други ръкописи, някои от които отбелязвам.

I. слово петра черноризца (петра нѣкоего, сѵ̑го петра) о временьнѣмь житии семь

Пространната редакция на СВЖ се среща в сборници (вж. тук I, 7, 8, 9, 11, 24), докато СВЖа, получено в резултат на разделянето на пространното СВЖ, се е разпространило в разширения пролог на 28 февруари. Оттам то е преминало в Макариевия чети-миней също на 28 февруари. Среща се и в сборници, в които често запазва същата дата — 28. II, което насочва към проложната традиция на съкратеното слово СВЖа.

Ето някои преписи:

1. В руски пергаментен пролог от XIV в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, принадлежал е на Спасо-Прилуцкия манастир. Сигнатура: А I-264 (том 1)[170]. СВЖа е написано в две колони на л. 300в—301г и е внесено последно при четивата за 28. II. Наслов: сл̑о петра черноризьца о бременьнѣн [sic] семь житьн. Начало: възбни дше хотащиꙗ взискати собѣ добра в семь житьн... Преписът е непознат на науката.

2. В руски пергаментен пролог от XIV в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 59[171]. Сигнатура: Пог. 59. СВЖа е написано в две колони на л. 323а—324а, внесено е последно

---

[164] Иванов, Й. Български старини из Македония. Фототипно издание. С., 1970, с. 385. Архив на Й. Иванов, библиотека БАН, ф. 62, а. е. 47. Вж. Димитров, П. Петър Черноризец..., с. 29.

[165] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., 65—68.

[166] Димитров, П. Цит. съч., с. 36.

[167] Пономарев, А. И. Цит. съч.

[168] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

[169] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54, № 11, 15, 17, 18. Б. Ангелов под № 19 посочва още един препис на СБУ, което обаче е някаква грешка, тъй като в Описа на А. А. Титов такъв препис не се сочи.

[170] Абрамович, Д. И. О Спасо-Прилуцком прологе С.-Петербургской Духовной Академии. — В: Новый сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского при участии их учеников по случаю 50-летия его ученолитературной деятельности. СПб., 1905, 282—288. Вж. също: Бегунов, Ю. К. Козма Пресвитер в славянских литературах. С., 1973, с. 48.

[171] Гранстрем, Е. Э. Описание русских и славянских пергаменных рукописей Госуд. Публичн. библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Л., 1953.

на 28. II, след памети и слова: л. 322а: стго мкѧ нестера нже в пещнн л. 322б: прпбына мтре домникн чернорнзцн; л. 322в: памѧ стаго оца варса епа дамаскнаго н памать преподобного отца павла оуроднваго ха ради (само споменаване без текст); л. 322в—г: сло ѡ анмонисе о оулыанѣ мнисѣ егоже англъ спсе ѡ блуда. Наслов: поучение петра чернорнзца о временнѣмь семь жнтьн. Начало: възбнн дше хотѧщн взискатн собѣ добра в своемь жнтьн... Преписът е непознат за науката.

3. В руски пролог от XIV в. (за ноември — февруари), който се пази в РГБ, в сбирката на Ф. А. Толстой[172], принадлежал е на Троицкия Видегожки манастир. Сигнатура: Q I 314. СВЖа е на л. 409б—410б, внесено е последно при четивата за 28. II. Наслов: слово петра чернорнзца ѡ временнѣмъ семь жнтнн. Начало: возбнн дше хотѧщнѣ взискатн собѣ добра... На л. 410 някои думи не се четат поради подлепване на листа. Преписът е неизвестен на науката.

4. В пергаментен фрагмент от пролог, XIV в., два листа, които през 1869 г. постъпват в библиотеката на БАН СПб. в състава на финландските откъси. Сигнатура: 4. 9. 29. СВЖа е написано в две колони на л. 3в—3г без край. Тъй като една трета от л. 3 е отрязана, насловът и началото са дефектни. Наслов: поу...е петра чернорнзь...временьнѣмъ семь...нн. За преписа се съобщава в Описа на пергаментните ръкописи в библиотеката на БАН СПб.[173] Не е публикуван.

5. В руски пролог от втората половина на XIV в.[174] (септемврийско полугодие), който се пази в РГАДА в сбирката на ръкописния отдел на библиотеката на Московската синодална типография (печатница), № 153. Сбирката обикновено се нарича Типографска. Преди да попадне в Типографската сбирка, ръкописът е принадлежал на Новгородския Юрев манастир. СВЖа е написано в две колонки на л. 296б—297б, внесено е последно на 28. II. Наслов: слово петра чернорнзца о временнѣмь семь жнтьн. Начало: възбнн дше хотѧщнѣ възискатн себѣ добра в семь жнтьн... Преписът е споменат от П. Димитров[175].

6. В руски пролог от втората половина на XIV в.[176] (от 5 януари до 11 март), който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 167. Сигнатура: фонд 381, № 167. СВЖа е написано в две колони на л. 90а—91в и е внесено последно при четивата за 28. II. Наслов: въ тѣ дньь поученые петра чернорнзьца ѡ временномъ семъ жнтѣ. Начало: възъпн дше хотѧщн собѣ взискатн добра въ своемъ жнтнн... Преписът е непознат на науката.

7. В български безюсов сборник от края на XIV в., който се пази в сбирката на Националния музей в Рилския манастир. Сигнатура: 2/25 (4).

---

[172] Калайдович, К., П. Строев. Обстоятельное описание русских рукописей, хранящихся в библиотеке графа Ф. А. Толстого. М., 1825, с. 315.

[173] Бубнов, Н. Ю., О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. Пергаменные рукописи библиотеки Академии Наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI—XVI веков. Л., 1976, с. 159.

[174] Каталог. . ., 245—248, № 128; Шумилов, Н. Н. Обзор документальных материалов Централного государственного архива древних актов по истории СССР периода феодализма XI—XVI в. М., 1954, с. 59.

[175] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 36, бел. 49. В същата бележка погрешно е дадено, че СВЖ се среща в Рогож. сб. (ръкописът не е сборник, а пролог) № 511 л. 60а—60б. На л.60а—60в е поместено СДП.

[176] Каталог. . ., 237—240, № 125.

За ръкописа съобщават Е. Спространов[177], Й. Иванов[178], Б. Ангелов[179], които го определят като сръбски. В сводния каталог „Български ръкописи от XI до XVIII в." ръкописът се определя като „български свободен патерик от края на XIV в., писан от книжовника Стано, правопис двуеров, безюсов със западнобългарски черти[180]. СВЖ започва на л. 60 и прекъсва поради загубени листове на л. 63б. Наслов: петра нѣкоего сл҃о о врѣмѣ҃ жн҃. Начало: възъбдн д҃ше. хотецн възыскатн себѣ добра в семъ жн҃... За преписа пръв съобщава и го обнародва Й. Иванов[181].

8. В руски пергаментен сборник Златая цепь от края на XIV в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра, № 11. Сигнатура: фонд. 304 I, № 11. СВЖ е написано в две колони на л. 88а—90б. Наслов: сл҃о с҃тго петра w временнѣмь семь жнтьн. Начало: въздьбнн д҃ше хотѧщнѧ взискатн себѣ добра в се҃ жнтьн... Наличието на СВЖ в Тр. 11 е оповестено в описа на Иларий и Арсений[182], от Соболевски[183] и Б. Ангелов[184]. Преписът не е публикуван.

9. В руски сборник от 1422 г., който се пази в РНБ. Сигнатура: Q I 312. СВЖ е на л. 119б—121б, няма завършек поради прекъсване между л. 121—122 (загубени листове). Наслов: слово с҃тго петра w временьнѣмь жн҃н семъ. Начало: възлюбн д҃ше хотѧшн себѣ добра взискатн в семъ жнтьн. За преписа съобщава Соболевски[185], който неправилно определя датата на написване на сборника, която не е 1412 г.[186], а 1422 г. Това се вижда от приписката на л. 376б: в лѣто 6930 мѣсяца нюня 18 день написаны быша книги сіѧ на ползу дүшѣ н на готовъ ответъ... По-нататък в приписката се обяснява, че книгата е била написана от многогрешния дяк Микифор по заповед на божия раб йерей Павел. Изразът в началото на приписката: написаны быша книги сіѧ на ползу дүшѣ н на готовъ ответъ, показва известна връзка с израза: н въ нѣхъ книг (аѫъ) н въ (крат)тъцѣ съ(ложена на памат)ь н на готовъ wтъвѣтъ, от Симеоновия сборник[187].

10. В руски пролог от 1481 г. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 311[188]. СВЖа е написано в две колони на л. 560б — 562а и е внесено последно при четивата за 28. II. Наслов: слово петра черноризьца w временѣмь се҃ жнтьн. Начало: възбнн дше хота... възискатн собѣ добра... мъ жнтьн. Отделни думи или част от думи в словото не се четат поради подлепване на листове. Датата на

---

[177] Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. С., 1902, 45—47.

[178] Иванов, Й. Цит. съч., с. 385.

[179] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 55.

[180] Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. Български ракописи от XI до XVIII в., запазени в България, своден каталог. Т. 1. С., 1982, с. 53, № 111. Ръкописът не е патерик, а сборник — вж. втора глава на първа част.

[181] Иванов, Й. Цит. съч., 385—386.

[182] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 15.

[183] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

[184] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 52.

[185] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

[186] Пак там, с. 315. Вж. също Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 52.

[187] Цит. по преписа от 1073 г., л. 4, като даденото в скоби е възстановено по издание от 1880 г.

[188] Калайдович, К., П. Строев. Обстоятельное описание славяно-россиских рукописей графа Ф. А. Толстого. М., 1825, с. 46.

написване на ръкописа се съобщава в приписката на л. 563: в лѣ҃ ѕ ч пѳ҃ нндикта ді҃ почета бы҃ пїсатн книга сїа зома ѡ҃ wбою на т҃ мц҃ прологъ. мц҃а апрѣла въ г҃ прн державѣ великаго кн҃зя ивана васи҃евнча н сна его великаго къназа ннанна ивановнча володнмерьскы҃ н московьскыхъ н всеа роусн н пресщенно архнепк҃пъ геронтїн н всеа роусн. благословенїемъ н желаньемъ н повелѣньемъ сщеннонноконїа архнмаи҃рнта спсаемомъ градѣ. кwломнѣ. а пнсалн еще нїнонерен рабъ бжїн федwть; н многогрѣшныи рабъ бжїн сщенно҃цъ нагопъ . . . закончена бы҃ мц҃а авгоу҃ въ ѳ҃ . . . Преписът е непознат на науката.

11. В руски сборник от края на XV — началото на XVI в.[189], който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 1024. Сигнатура: Пог. 1024. СВЖ е написано с две колони на л. 369г—371в. Наслов: сло҃во сто҃ петра черноризца w времѣннѣмъ жытьн. Начало: възбнн дше҃ хотащена взнскатн себѣ добра во всемъ жнтнн . . . За преписа пръв съобщава Соболевски[190]. Не е обнародван.

12. В руски пролог от 1532 г. за септемврийското полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека[191]. Сигнатура: Соф. 1327. Ръкописът е бил написан в Новгород от ключаря на Софийската съборна църква Никита, за което се съобщава на л. 409. СВЖа е на 28. II на л. 404—405. Наслов: слово петра черноризца о временѣнѣмъ семъ жнтїн. Начало: възбнн дше҃ хотащїа взыскатн собѣ добра в се҃ жнтїн . . . Преписът е непознат на науката.

13. В руски пролог от XVI в. за декември — февруари. М. Сперански уточнява, че според водните знаци ръкописът може да бъде датиран „приблизително към 1538 г.“[192] Прологът се пази в Централната научна библиотека в Киев, в сбирката на библиотеката в Историко-филологическия институт в гр. Нежин. Сигнатура: Неж. 18. СВЖа е написано в две колонки на л. 440а—442в. Внесено е последно на 28. II (след заглавията: л. 437а: стѣ҃тъ сто҃ мч҃нка нестера нже в памфнлнн стѣн; л. 437в памать пр҃ною марнны н корбы; л. 438а. преподобныа мт҃ре домны черноризнцн; л. 438в слово ѡ҃ лмоннса w ѳуліанѣ мннсѣ егоже аггла сп҃се ѡ҃ блѧда. Наслов: слово петра черноризца w временѣнѣмь сем҃ жнтїн. Начало: възбнн дше҃ хотащн нзнскатн собѣ добра в семь жнтїн. Преписът е непознат на науката.

14. В руски пролог от XVI в.[193] за септемврийското полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 604. Сигнатура: Пог. 604. СВЖа е на 28. II на л. 553—554б. Наслов: слово петра черноризца w временне҃

---

[189] Соболевски, а след него и Б. Ангелов датират ръкописа от XV в., а Кл. Иванова го отнася към края на XVI в. Вж. за водните знаци на хартията за Пог. 1024 в главата за ССВ. Вж. Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315; Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 52; Иванова, Кл. Цит. съч., с. 466.

[190] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 315.

[191] Абрамович, Д. И. Описание рукописей С. Петербургской Духовной Академии. Софийская библиотека. Вып. 2. Четьи-минеи, Пологи, Патерики. СПб., 1907.

[192] Сперанский, М. Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Т. 1. М., 1900, с. 44.

[193] Вж. Иванова, Кл. Цит. съч., с. 436. Ръкописът е разширен, а не прост пролог, както отбелязва Кл. Иванова.

семь житии. Начало: возбии дше хотащіа взискати собѣ жна... Преписът е неизвестен.

15. В Макариев чети-миней за февруари, XVI в. от Софийския (Новгородския) комплект, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека[194]. Сигнатура: Соф. 1320. СВЖа е внесено при четивата за 28. II в минейната част на л. 402в—402г (листът е голям, книжовникът е писал ситно, поради което е събрал СВЖа на една страница). Наслов: слово петра черноризца о временне^м семъ жтїи. Начало: възбии дше хотащіа взыскати собѣ добра в семъ жтїи... Преписът е оповестен в Описа на Д. И. Абрамович[195]. Не е публикуван.

16. В Макариев чети-миней за февруари, XVI в. от Софийския (Новгородския) комплект, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека[196]. Сигнатура: Соф. 1320. СВЖа е внесено последно за 28. II в проложната част на л. 406а—406в. Наслов: слово петра черноризца w временѣмь семь жтїи. Начало: возбии дше хотащіа взискати себѣ добра в семь жтии... За преписа се съобщава в Описа на Абрамович[197]. Б. Ст. Ангелов отбелязва СВЖ „в руски миней за февруари, от XVI в., под 28 число", като има предвид Описа на Абрамович, но не уточнява, че преписите са два, и не дава сигнатурата на ръкописа[198].

17. В Макариев чети-миней за февруари, XVI в., от Успенския (Синодалния) комплект, който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка[199]. Сигнатура: Синод. 991. СВЖа е внесено последно за 28. II в проложната част на л. 597в—597г. Наслов: слово петра черноризца w временемь се^м жтїи. Начало: възбии дше хотащіа взыскати себѣ добра в семь жтїи... За преписа се съобщава от арх. Йосиф[200], не е публикуван.

18. В Макариев чети-миней за февруари, XVI в., от Успенския (Синодалния) комплект, който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка[201]. Сигнатура: Синод. 991. СВЖа е внесено последно за 28. II в минейната част на ръкописа на л. 602а—602б. Наслов: слово петра чрьноризца w временне^м се^м жтїи. Начало: възбии дше хотащіа взискати себѣ добра в се жтїи... Преписът е оповестен от арх. Йосиф[202], не е публикуван.

19. В руски пролог от XVI в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ в сбирката на Ф. А. Толстой[203]. Сигнатура: F I 308. СВЖ е написано в две колони на л. 499г—501б и е внесено последно за 28. II. Наслов: поученіе петра черноризца о временне се^м жтїи. Начало: възбии дше хота взыскати собѣ добра своемъ жии... Преписът е непознат на науката.

20. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на В. М. Ундолски, № 570[204]. Сигнатура: фонд 310, № 570. СВЖ е на л. 43б—

[194] Абрамович, Д. И. Цит. съч., 66—89.
[195] Пак там, с. 89.
[186] Абрамович, Д. И. Цит. съч., 66—89.
[197] Пак там, с. 89.
[198] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54.
[199] Протасьева, Т. Н. Цит съч., с. 180.
[200] Арх. Йосиф. Цит. съч., с. 499.
[201] Протасьева, Т. Н. Цит. съч., с. 180.
[202] Арх. Йосиф. Цит. съч., с. 499.
[203] Калайдович, К., П. Строев. Цит. съч., с. 10.
[204] Каталог славяно-русских рукописей В. М. Ундольского. М., 1870, с. 436.

44б. Наслов: сло стго петра черноризца о временнѣмъ жнтїи сеⷨ. Начало: возьбнн душе хотящаꙗ взыскатн собѣ добра в семъ жнтїи... За преписа се съобщава в Каталога на Ундолски и от Б. Ангелов[205]. Не е публикуван.

21. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в Троицко-Сергиевата сбирка. Сигнатура: фонд 304, № 769. СВЖ е на л. 230б—232б. Наслов: слово петра черноризьца ѡ временнѣмъ сеⷨ жїт. Начало: возъбнн дше хотящиа взыскатн собѣ добра. в сеⷨ жнтьи... За преписа се съобщава в Описа на йеромонах Иларий и йеромонах Арсений[206] и от Б. Ст. Ангелов[207].

22. В руски сборник от третата четвърт на XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин. Сигнатура: Пог. 949[208]. Съставът на огромния сборник Пог. 949 (съдържа 1124 л. + 1 л.) е разнообразен, част от текстовете, сред които е и СВЖа, следват проложна традиция. СВЖа е отнесено към 28. II и е написано на л. 1086—1087б. Наслов: слово петра черноризца. ѡ временнѣⷨ жт. Начало: възбнн дше хотящиа взыскатн себѣ добра. в сеⷨ жнтїи... Преписът е непознат на науката.

23. В руски пролог от XVI в. (октомври — февруари), който се пази в БАН СПб. Сигнатура: 13. 8. 2. В състава на ръкописа се забелязва известно съчетание на южнославянска с местна писмена традиция в книгата Пролог. СВЖа е на л. 293б—294б, внесено е последно за 28. II. Наслов: Слово петра черноризца о времѧннѣ семь жнтїи. Начало: възлюбленїи дн хотящїа възыскатн себѣ добра в семь жнтїи... Преписът е неизвестен на науката.

24. В руски сборник, който се състои от две части. Първата — от с. 1[209] до 510 е от XVII в., а от с. 511 до с. 616 е втората част, написана през XVI в. Сборникът се пази в библиотеката на Института по литература „Т. Г. Шевченко“ в гр. Киев, в архива на Ив. Франко. Сигнатура: 3/4713. СВЖ е на с. 545—549, т. е. във втората част, писана през XVI в. с хубав полуустав. Наслов: слово стго петра черноризца ѡ временномь сеⷨ жнтїи. Начало: възбнн дше хотящїа възыскатн добра во сеⷨ жнтїи... Преписът е непознат на науката.

25. В руски сборник от XVII в., който се пази в ГИМ, Синодална сбирка[210]. Сигнатура: Синод. 686. СВЖа е на л. 510—513, отнесено е към 28. II, което означава, че следва проложната традиция. Впрочем това отбелязват също Горски и Невоструев: „за сим следуют слова и повествования, взятые из первой половины Пролога с указанием по большей части месяца и числа, под которым они находятся“[211]. Наслов на СВЖа: слово стаго петра черноризца ѡ временнемъ жнтїи семъ. Начало: возбнн

---

[205] Ангелов, Н. Ст. Цит. съч., с. 53.

[206] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 187.

[207] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 53.

[208] В сборника Пог. 949 има значителен брой славянски оригинални творби — слова на Климент Охридски, СВЖа на Петър Черноризец, житие на Параскева-Петка, житие на митрополит Петър от Киприан, слова на Кирил Туровски, текстове за Борис и Глеб (убийството на Глеб, сказание за Борис и Глеб, пренасяне на мощите), житие на Михаил и Фьодор Черниговски, житие на Ефросиния Полоцка, памет за Стефан Пермски, текст за Леонтий Ростовски и др. Широко са представени слова с името на Йоан Златоуст.

[209] Ив. Франко, в чийто архив е ръкописът, е номерирал не по листове, а по страници.

[210] Горский, А., К. Невоструев. Цит. съч., с. 781, № 334.

[211] Пак там, с. 784.

дше хотѧщиа възыскатн себѣ добра в семъ жнтнн... Преписът е отбелязан в Описа на Горски и Невоструев[212] и от Б. Ст. Ангелов[213]. Не е обнародван.

26. В руски ръкопис от XVII в., известен като Соловецки устав, който се пази в РНБ, в сбирката на Соловецкия манастир, № 1122[214]. Сигнатура: Солов. 1122/1231. СВЖа е на л. 303б—306б. Наслов: слово петра черноризца о временнѣмь жнтїи семь. Начало: возбнн дше хотящая взыскатн себе добра в семь жнтнн... За преписа се съобщава в Описа на сбирката и от Б. Ангелов, който посочва само номера на ръкописа (1122), без да уточни неговата сегашна структура. Текстът на словото в Соловецкия устав следва проложната традиция, т.е. фактически в ръкописа е внесено СВЖа. Не е публикувано.

27. В руски сборник от XVII в., който се пази в РНБ, в сбирката на А. А. Титов № 576[215]. Сигнатура: Собр. Титова, № 576. СВЖа следва проложната традиция, отнесено е към 28. II и е на л. 28—30б. Наслов: слово петра черноризца о временнѣмъ жнтїи. Начало: возбнн дше хотѧщаꙗ взискатн себѣ добра в семъ жнтїи... За преписа се съобщава в Описа на сбирката[216]. Не е публикуван.

28. В сръбски сборник от 1740 г., писан от Гаврило Стефанович. Сборникът се пази в Сръбската академия на науките и изкуствата (Српска академија наука и уметности — САНУ) с № 270[217]. СВЖа в сръбски превод е на л. 115—121, отнесено към 28. II. Наслов: слово нноκа пр̃а w временнтоᴹ семѕ жнтїю. Начало: проверн се н пробудн w чв̃че w себы. овде за своꙗ тн жнвота... Преписът е отбелязан в каталога на Л. Стоянович[218], в архива на Й. Иванов[219] и от Б. Ст. Ангелов[220]. Не е публикуван.

29. В руски сборник от XVIII в., който се пази в РНБ, сбирката на А. А. Титов, № 728[221]. Сигнатура: Собр. Титова, № 728. СВЖа е на л. 165б—167б, отнесено е към 28. II. Наслов: слово петра черноризца о временнѣмъ жнтнн семъ. Начало: возбнн дѧше хотящая взыскатн себѣ добра въ семъ жнтнн... Преписът е отбелязан в Описа на сбирката на Титов[222]. Не е публикуван.

30. В руски сборник от XVIII в., който се пази в РНБ, в сбирката на А. А. Титов, № 1213. Сигнатура: Собр. Титова № 1213[223]. СВЖа е на л. 191—193б. Наслов: слово петра черноризца о временнѣмь жнтїи семъ. Начало: возбнн дше хотящая взыскатн себе добра в семъ жнтїи... Преписът е отбелязан в Описа на сбирката[224]. Не е обнародван.

---

[212] Пак там, с. 790.

[213] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 53.

[214] Порфирьев, И. Я., А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев. Описание рукописей Соловецкого монастыря. Т. 3. Казань, 1898, 214—218.

[215] Титов, А. Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собрании А. А. Титова. Т. 6. Сборники и рукописи Бодянского, Протосьева и Мельникова-Печерского. М., 1913, № 1776 (576), 200—216.

[216] Пак там, с. 202.

[217] Стојановић, Љ. Српска краљевска академија. Каталог рукописа и старих штампаных књига. Београд, 1901, с. 42, № 84 (270).

[218] Пак там, с. 44.

[219] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 29.

[220] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., 54.

[221] Титов, А. Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собраний А. А. Титова. Т. 5. М., 1906, № 1575 (728), 245—253.

[222] Пак там, с. 249.

[223] Пак там, 352—362, № 1617 (1213).

[224] Пак там, с. 362.

31. В руски сборник от XVIII в., който се пази в БАН СПб.[225] Сигнатура: 33. 3. 26 (Съв. 687). Срезневски определя ръкописа като „сборен", съставен от три части. СВЖа е на л. 83—91б. Наслов: слово петра черноризца w временѣмъ житїи семъ. Начало: вобни дше хотящаа взыскати себѣ добра в семъ житїи. Преписът е отбелязан в Описа на Срезневски, който уточнява, че СВЖ, както и други 4 слова са „выписки из Пролога"[226]. Мнението на Срезневски е съвсем справедливо, защото словото е отнесено към 28. II, както е в Пролога, и съставът му е, както в Пролога — краят на СВЖ в сборника е: ... н не прозра на свѣ покаанїа нн богатїи нн оубозїи бг нашемь слава (л. 91б). Преписът не е публикуван.

32. В руски сборник от XVIII в., който се пази в БАН СПб.[227] Сигнатура: Друж. 1008 (857). СВЖа е на л. 112—115б. Взето е от Пролога, като е запазило и проложната дата 28. II. Наслов: слово петра черноризца о временне житни се. Начало: возбни душе, хотящаа взыскати себе добра ... За преписа се съобщава в Описа на Бубнов[228]. Не е обнародван.

33. В руски сборник, който се пази в БАН СПб.[229] Сигнатура: 21. 8. 12 (Съв. 703). Според Срезневски ръкописът се състои от четиринадесет отделни части, писани през втората половина на XVIII в. СВЖа е в осмия ръкопис, който се отнася от Срезневски към последната четвърт на XVIII в.[230] СВЖа е на л. 194—197б, над него стои дата 28. II, текстът съвпада с проложния вариант. Наслов: слово петра черноризца w временѣ житїи се. Начало: возбни дше хотящаа возыскати себѣ добра в семъ житїи ... За преписа се съобщава в Описа на Срезневски[231]. *Не е публикуван.*

34. В руски сборник от XVIII в., наречен цвѣтникъ, който се пази в РНБ в сбирката на Павел Петрович Вяземски № XXIII[232]. СВЖа следва проложната традиция и е отнесено към 28. II. Написано е на л. 171—172б. Наслов: слово петра черноризца о временѣмъ житїи семъ. Начало: возбни душе, хотяцыя възыскати себѣ добра ... За преписа се съобщава в Описа на сбирката[233]. Не е обнародван.

35. СВЖа е влязло в печатния пролог, например в печатен Пролог от 1642[234]. СВЖа е при четивата за 28. II, заема л. 870 (wов), обратна страна — 872 (wов). Наслов: в тон же днь слово петра черноризца w временѣмъ житїи семъ. Начало: возбни дше хотящаа възыскати себѣ добра в семъ житїи ...

II. Слово (петра черноризца) на богатыѣ и оубогыѣ

СБУ се среща в разширения пролог на 31 октомври, в Макариевите чети-минеи за октомври на същата дата и в сборници.

Ето някои преписи:

---

[225] Срезневский, В. И. Описание рукописей. . ., с. 311.

[226] Пак там, с. 313.

[227] Бубнов, Н. Ю. Сочинения писателей-старообрядцев XVII в. — Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР. Т. 7. Вып. 1, с. 153.

[228] Пак там, с. 154.

[229] Срезневский, В. И. Описание рукописей. . ., с. 343.

[230] Пак там.

[231] Пак там, с. 345.

[232] Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского. . ., с. 242.

[233] Пак там, с. 245.

[234] Пролог, месяцы декабрь, январь, февраль. М., 1642. В РНБ сигнатурата на Пролога в Отдела за редки книги е: 47/2.

1. В руски пергаментен пролог от XIV в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, принадлежал е на Спасо-Прилуцкия манастир. Сигнатура: А I-264 (том 1)[235]. СБУ е написано в две колонки на л. 82г—83а. Наслов: слово на бтыа и на оубогыа. Начало: о бтни слѣпни оубозни правдою нзъобнани грѣхы... Преписът е непознат на науката.

2. В руски пергаментен пролог от XIV в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 59. Сигнатура: Пог. 59. СБУ е написано в две колони на л. 102а—102г и е последно за 31. X (след заглавията без текст: л. 100в—100г стхъ аплъ стахыа оурвана ныже с ны, стыхъ мкъ ноуїана кроныа. макарьи александра ныехъ гі ныже пострадаша при декі; заглавие с текст: л. 101а—101г слово феодоре купцы ныже взнмаа зла оу жндовына). Наслов: слово на батыа и на оубогыа. Начало: о бтни слѣпни. оубозни правдою нзобнаьны грѣхи... Преписът е непознат на науката.

3. В руски пролог от втората половина на XIV в., който се пази в РГАДА[236], в сбирката на Типографската библиотека, № 153. Сигнатура: фонд 381, № 153. СБУ е написано в две колонки на л. 97б—97в и е внесено последно на 31. X. Наслов: слово на батыа и на оубогыа. Начало: о бтни слѣпни оубозні правдою нзъобнаны грѣхи... Преписът се споменава от П. Димитров. Не е публикуван.

4. В руски пролог от 1481 г. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой[237]. Сигнатура: F I 311. Ръкописът е бил написан в гр. Коломна от свещенноинок Федот и дякон Семьон. СБУ е написано в две колони на л. 184а—184г, внесено е при четивата за 31. X. Наслов: слово на богатыа и оубогыа. Начало: w богатїн слѣпїнн оубозїн правѡю нзбнаніїн грѣхы... Преписът е непознат на науката.

5. В руски пролог от 1504 г. (за септември, октомври и ноември), който се пази в Одеската държавна научна библиотека[238]. Сигнатура: 1/10 (572). СБУ е написано в две колонки на л. 145г—146в, внесено е на 31. X. Наслов: слѡ w богатыі. и w оубогыхъ. Начало: богатїн слѣпїн оубозїн правдою а нзъобнаніїн грѣхы. Текстът на някои места е дефектен поради скъсани листове — в колонките *б* и *в* л. 146 липсват отделни думи и изрази. Преписът е непознат на науката.

6. В руски пролог от XVI в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ в сбирката на Ф. А. Толстой[239]. Сигнатура: F I 308. СБУ е написано в две колонки на л. 164в—165б, внесено е при четивата за 31. X. Наслов: слово на бтыа и оубогыа. Начало: бтїн слѣпїн оубозїн правдою нзобнаніїн грѣха... Преписът е неизвестен на науката.

7. В руски пролог от 1532 г. за септемврийското полугодие, който се пази в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска

[235] Абрамович, Д. И. Цит. съч., 282—288.
[236] Каталог. . ., 245—248, № 128. Вж. Шумилов, В. Н. Цит. съч., с. 59.
[237] Калайдович, К., П. Строев. Цит. съч., с. 46.
[238] В ръкописа е сложен лист с кратко описание от Б. Ляпунов, който отбелязва, че правописът е руски с някои новгородски фонетични черти (жг вместо жд: дожгь, ѣ ненавѣстнякъ и др.), но същевременно липсва смесването на ц и ч и има други черти. Ляпунов добавя още, че датата е отбелязана на подвързията: прологъ фд. Бележката на Ляпунов е от 9. VII. 1924 г.
[239] Калайдович, К., Строев, П. Цит. съч., с. 10.

библиотека. Сигнатура: Соф. 1327. Ръкописът е бил написан в Новгород[240]. СБУ е на 31. X на л. 119а—119б. Наслов: Сло̃ петра чернорн̃ца на богатыа и на ѕбогыа. Начало: о богатїн слѣпїн ѹбозїн правдою нзоѡбнлнн грѣхы. Преписът е непознат на науката.

8. В руски пролог от XVI в.[241] за септемврийското полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 604. Сигнатура: Пог. 604. СБУ е на 31. X на л. 176б—177б. Наслов: слово на ба̃тыа и на ѹбогїа. Начало: ба̃тни и слѣпїн и ѹбозни правдою нзобнлнн грѣхы... Преписът е непознат за науката.

9. В руски пролог от XVI в. (за септември, октомври и ноември), който се пази в НБКМ, № 158 (217)[242]. В описа ръкописът се определя като минея-пролог, преписан според Б. Цонев от български извод. Основание за това Цонев намира в наличието на ѫ, макар че редом с него се употребява също и ѕ. Наличието на голямата носовка обаче е по-скоро резултат от правописните норми в Русия през XVI в. и не би могло да говори за някакъв непосредствен български протограф. СБУ е на л. 210б—211б, внесено на 31. X. Наслов: слово на бг̃тыа и но [sic] ѹбо...[243] Начало: в [sic] бгтїн слѣпїн ѹбозїн правдою нзобнлїн грѣхн... Преписът е непознат на науката.

10. В Макариев чети-миней за октомври, XVI в., от Софийския (Новгородския) комплект, който се пази в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека[244]. Сигнатура: Соф. 1318. СБУ е внесено на 31. X в минейната част на л. 462а—462б. Наслов: слово петра чернорнсца на богатыа и на ѹбогыа. Начало: ѡ бгатїа слѣпїн. ѹбозїн правдою нзъѡбнлннн грѣхы... За преписа се съобщава в Описа на Абрамович[245]. Не е обнародван.

11. В Макариев чети-миней за октомври, XVI в., от Софийския (Новгородския) комплект, който се пази в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека[264]. Сигнатура: Соф. 1318. СБУ е внесено при четивата за 31. X в проложната част, на л. 467. Наслов: слово петра чернорнзца на богатыѧ и на ѹбогнѧ. Начало: о богатїн слѣпїн. ѹбозїн правдою нзоѡбнлнн грѣхы... За преписа съобщава Абрамович[247] и Б. Ст. Ангелов[248]. Не е публикуван.

12. В Макариев чети-миней за октомври, XVI в., от Успенския (Синодалния) комплект, който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка. Сигнатура: Синод. 987. СБУ е внесено последно за 31. X в проложната част, на л. 875. Наслов: слово петра чернорнзца на богатыѧ и на ѹбогыѧ. Начало: ѡ богатїн слѣпїн ѹбозїн правдою нзѡбнлнн грѣхы... За преписа се съобщава от арх. Йосиф[249]. Не е обнародван.

13. В Макариев чети-миней за октомври, XVI в., от Успенския (Синодалния) комплект, който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка. Сигнатура: Синод. 987. СБУ е в минейната част на л. 878б. Наслов: слово

---

[240] Вж. СВЖа № 12.

[241] Вж. Иванова, Кл. Цит. съч., с. 436.

[242] Цонев, Б. Опис на ръкописите в старопечатните книги на Народната библиотека в София. С., 1910, с. 1081.

[243] Има лепенка, липсва краят на думата.

[244] Абрамович, Д. И. Цит. съч., с. 25.

[245] Пак там, с. 44.

[246] Пак там.

[247] Пак там, с. 43.

[248] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54.

[249] Арх. Йосиф. Цит. съч., с. 123.

петра черноризца на богатыа и на убогыа. Начало: ѡ богатїн слѣпїн убозїн правдою нзобнлны грѣхы... Преписът е оповестен от арх. Йосиф[250]. Не е публикуван.

14. В руски сборник от XVII в., който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка, № 686. Сигнатура: Синод. 686[251]. СБУ е на л. 456—457б и е отнесено към 31.X. Наслов: слово петра черноризца на богатыа и убогїа. Начало: ѡ богатїн слѣпїн убозн правдою нзъбонлнїн грѣхн... За преписа се съобщава в Описа на Горски и Невоструев[252]. Обнародван е от Р. Павлова[253].

15. В руски сборник, последната четвърт на XVII в., който се пази в Дрезденската библиотека[254] (Sächsische Landesbibliothek), № 6 (OF 90). СБУ е на л. 154б—155. Наслов: слово петра черноризца на богатыня і убогнѧ. Начало: ѡ богатн слепї убозна нзобнлны грѣхн... За преписа се съобщава от Яцимирски[255] и Б. Ангелов[256]. Не е публикуван.

16. В сръбски сборник от 1732 г. (за септември и октомври), който се пази в библиотеката на Сръбската академия на науките и изкуствата[257]. Сигнатура: САНУ № 271. СБУ е написано на сръбски език от Гаврило Стефанович (използуван е руски източник) и се намира на л. 270б—271. Наслов: с҃лово с҃ петра черноризца на богатїе и убогїе. Начало: ѡ богатнце вы кон сте заслѣпнлы з благоᴹ а с правнцоᴹ и врло ѡбснромашнлы а съ свакы се грѣсы лажо̑... За преписа съобщава Л. Стоянович[258], Й. Иванов[259] и Б. Ст. Ангелов[260].

17. В руски сборник от XVIII в., който се пази в ГИМ, в сбирката на И. А. Вахрамеев[261], № 220. СБУ следва проложната традиция и е внесено на 31.X на л. 108—109. Наслов: слово петра черноризца на богатыя и убогня. Начало: ѡ богатїн слѣпїн убозїн правдою нзобнлънїн грѣхн... За преписа съобщава А. А. Титов[262] и Б. Ст. Ангелов[263]. Не е публикуван.

18. В руски ръкописен пролог от XVIII в. (от 1 септември до 12 ноември), който се пази в Централната научна библиотека в Киев, в сбирката на митрополит Макарий (Булгаков)[264]. Сигнатура: Мак/п 24. Съставът на ръкописа съвпада с късните печатни пролози с някои малки

---

[250] Пак там, с. 124.

[251] Горский, А., Невоструев, К. Цит. съч., отд. II, с. 781, № 334 (686).

[252] Пак там, с. 788. В Описа неправилно е съобщено, че СБУ започва на л. 454.

[253] Павлова, Р. Учительные слова. . .

[254] Яцимирский, А. И. Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. 1. Петроград, 1921, с. 506.

[255] Пак там.

[256] Ангелов, Б. Цит. съч., с. 54. Б. Ангелов неправилно сочи, че СБУ е на л. 141.

[257] Стојановић, Љ. Српска краљевска академија. . ., с. 90, № 94 (271).

[258] Пак там, с. 98.

[259] Димитров, П. Петър Черноризец. . ., с. 29.

[260] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 54.

[261] Титов, А. А. Рукописи славянские и русские, принадлежащие И. А. Вахрамееву. М., 1888, № 220, с. 149.

[262] Пак там, с. 149.

[263] Ангелов, Б. Цит. съч., с. 54.

[264] Петров, Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Собрание рукописей Московского митрополита Макария (Булгакова), Мелецкого монастыря на Волыни, Киево-Братского монастыря и Киевской Духовной семинарии. Вып. 1. М., 1891, с. 35, № 24.

разлики[265]. СБУ е на л. 243б—244б, внесено е последно за 31 октомври (след текстовете — л. 232б повѣ҃ феодорита епкпа о стр҃тн нѣкоего бѣ҃нменнта҃; л. 139 сло҃ w феодорѣ квпцѣ и҃ взнзмаѣ злато оу жндовіна, давъ порвчнника обра҃ хв҃ъ нже на вратѣ мвсіею оустроенъ). Наслов: сло҃ петра чернорн҃ца на богатыѣ и вбогїѣ. Начало: w богатїн слѣпїн, оубозїн правдою нзобнлнїн грѣхн... Преписът е непознат на науката.

19. В руски сборник от XVIII в., който се пази в РНБ, в сбирката на П. П. Вяземски, № XII[266]. СБУ е отнесено към 31. X, написано е на л. 114б—115. Наслов: слово петра чернорнзца на богатыя н убогня. Начало: о богатїн слѣпїн убозїн правдою нзобнлнїн грѣхн... Преписът е отбелязан в Описа на сбирката[267]. Не е обнародван.

20. В старопечатен пролог (за септември, октомври и ноември) от 1642 г.[268] СБУ е на л. 285 (спе), внесено е на 31. X. Наслов: слово петра чернорнзца на богатыѣ н оубогїѣ. Начало: о богатїн слѣпїн, оубозїн правдою нзобнлнїн грѣхн...

21. В печатен Макариев чети-миней за октомври. СБУ е при четивата за 31 октомври. Наслов: слово петра чернорнзца на богатыя н на убогыя. Начало: о, богатїн слѣпїн, убозїн правдою нзобнлнн грѣхы...

СЛОВО ПЕТРА НѢКОЕГО (ПЕТРА ЧЕРНОРНЗЦА) О СѪПРОТНВНН ВЬСѦЦѢМЬ (ССВ) СЛОВО О ПРАВДѢ Н О НЕПРАВДѢ (СПН)

В научната литература е обнародвано както ССВ — от Б. Ст. Ангелов[269], така и СПН — от Н. Костомаров[270] и А. И. Пономарьов[271].

Археографски сведения за ССВ намираме у А. И. Соболевски, който сочи три преписа — два в сборника от Погодиновата сбирка, № 1024 и от сборник в сбирката на Ундолски, № 570, но добавя още, че съчинението се среща в пролога на 23 декември, без да дава сигнатура от отделни ръкописи[272]. В. М. Ундолски съобщава също за един препис на ССВ (вж. тук I, 10), а арх. Йосиф посочва два преписа на ССВ в Макариевия четиминей за декември (вж. тук I, 8 и 9). Н. Костомаров отбелязва един препис на СПН в руски сборник от XV в. в библиотеката на Кирило-Белозерския манастир № 6/1083. А. Пономарьов говори за три преписа на СПН: в

[265] Пак там, с. 35. Н. И. Петров отбелязва: „В сравнении с позднейшим печатным прологом мы заметили в рукописи одну только излишнюю статью под 1 сентября (л. 2—3) именно Слово от лимониса о минѣ дьаконѣ нже нде въ мнрь свергъ нноческнй обрядъ н пакы стымъ снмеоно облече са вонь н спсе са."

[266] Описание рукописей князя Павла Петровича Вяземского. . ., с. 163.

[267] Пак там, с. 171.

[268] Пролог, месяцы сентябрь, октябрь, ноябрь. М., 1642.

[269] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., 61—65.

[270] Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко под ред. Н. Костомарова. Вып. 4. Повести религиозного содержания, древние поучения и послания, извлеченные из рукописей Николаем Костомаровым. СПб., 1862, с. 213. А. И. Пономарьов погрешно съобщава (вж. цит. съч., с. 84), че издателят на тази публикация е А. Н. Пыпин, който обаче е съставил вып. 3, а не вып. 4.

[271] Пономарев, А. И. Цит. съч., с. 84.

[272] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

ръкописа от Троицката сбирка, № 202; от Кириловската библиотека, № 1115 и за „более древний список XIII—XIV в. в пергаменном прологе Спасо-Прилуцкого монастыря", за който не съобщава конкретни археографски данни, обаче обещава, че ще го издаде — „в следующем выпуске Памятников (во второй части пролога)"[273], но не го издава. Към изнесеното от руските учени Б. Ст. Ангелов добавя още един препис за ССВ в руски сборник от XVII в., който сега се пази в гр. Казанлък в читалище „Искра".

I. слово петра нѣкоего о сѫпротивнн въсѧцѣмъ

Най-ранните преписи на ССВ се срещат в разширения пролог, септемврийско полугодие, на 23. XII. На същата дата го намираме и в Макариевите чети-минеи. То е разпространено още в сборници, където или не е отнесено към определена дата, или също е при четивата за 23. XII, или се свързва с нѣ д по богоꙗвленнн (сборник от Погодиновата сбирка, № 1024). Всички преписи на ССВ, които засега са ми известни, са руски:

1. В руски пергаментен пролог от XIV в. (септемврийско полугодие), който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия[274], принадлежал е на Спасо-Прилуцкия манастир[275]. Сигнатура: А I-264 (том 1). ССВ е на л. 180а—181г, нанесено е последно на 23. XII. Наслов: сло петра нѣкоего о супротивьн всѧцѣмъ. Начало: чл҃вкъ нща разума бнѣ и правды и пекнн са о заповѣдехъ и о спнннн дш҃а своеѣ... Преписът е непознат на науката.

2. В руски пергаментен пролог от XIV в., септемврийско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 59. Сигнатура: Пог. 59. ССВ е на л. 205а—206г, нанесено е последно за 23. XII (след л. 203: стыхъ мкъ т нже в крнтѣ; л. 204в сло о мннсѣ въпадъшнмъ в любодѣꙗннѥ и не ѡчаꙗвшнм са помоленнѥмь получнтн бнѭ матъ). Наслов: сло петра нѣкоего о супротивьн всѧцѣмъ. Начало: чл҃вкъ нща разума бнѣ и правды пекын са о заповѣдехъ его. и о спнннн дш҃а своеѣ... Преписът е неизвестен на науката.

3. В руски пролог от XIV в. (за ноември — февруари), който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой[276], принадлежал е на Троицкия Видегожки манастир. Сигнатура: Q I 314. К. Калайдович и П. Строев смятат, че ръкописът е бил написан през XIV в. Тази датировка може да бъде уточнена чрез характера на водните знаци, които по В. Мошин се отнасят към № 5490, т. е. 1390—1400 г. ССВ е на л. 184—187б, внесено е на 23. XII, последно за датата. Наслов: слово петра нѣкоего ѡ свпротивьн всѧцѣмъ. Начало: чл҃вкъ нща разума бнѣ и правды его пекнн са ѡ заповѣдехъ его и ѡ спсѣннн дш҃а своеѣ... Преписът е непознат на науката.

4. В руски пролог от 1481 г. (6989), септемврийско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой[277]. Сигнатура: F I 311. ССВ е на

[273] Пономарев, А. И. Цит. съч., с. 84. Вероятно Пономарьов е имал предвид двутомния пергаментен пролог, принадлежал на Спасо-Прилуцкия манастир, оказал се после в сбирката на Санктпетербургската духовна академия със сигнатура А I-264 (втори том — мартенско полугодие), специално описан от Д. И. Абрамович през 1905 г.

[274] Гранстрем, Е. Э. Цит. съч., с. 58.

[275] Абрамович, Д. И. Цит. съч., 282—288. Вж. също Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 48.

[276] Калайдович, К., Строев, П. Цит. съч., с. 315.

[277] Пак там, с. 45.

л. 357б—360б, внесено е последно за 23. XII. Наслов: слово петра нѣкоего о прⷪвьн всацѣмъ. Начало: чл҃вкъ нща разоума н правды его. н пекын са ѡ заповѣдехъ его н ѡ спсенїн дш҃а своеа... Преписът е непознат на науката.

5. В руски сборник от края на XV — началото на XVI в. от типа на Златая матица. Воден знак № 1164 по Брике (на л. 125 бик с кръст между рогата, обвит от змия), т. е. 1346—1507 г. Сборникът се пази в РНБ, в сбирката на Погодин[278]. Сигнатура: Пог. 1024. ССВ е на л. 297г—299в. Наслов: сл҃во петра ѡ соупротнвьн всацѣмъ. Начало: чл҃къ нща разоума б҃жїа н правды его. н пекын са ѡ заповѣдеˣ его н҃ ѡ спсенын дш҃а своеа... ССВ в сборник Пог. 1024 е отнесено към 23. XII, което издава връзката му с проложната традиция на неговото разпространение. На 23. XII в сборника са поместени общо десет слова[279], които заемат л. 289в—299в. ССВ е последно на тази дата, непосредствено пред него няма обяснения, но на л. 294 е вмъкнато: а се слово ч҃тн в' коуноунъ ржествѹ. ССВ е написано от двама писачи, като първият е написал л. 297 и първата колонка на л. 298 (298а). Останалата част на словото, на л. 298б—299в, е нанесена от друга ръка. За преписа съобщава Соболевски[280]. Не е публикуван.

6. В руски сборник от края на XV — началото на XVI в., който се пази в РНБ, в сбирката на Погодин. Сигнатура: Пог. 1024. ССВ е на л. 371в—373б. Наслов: того же петра черноризца слово ѡ сѣпротнвюы̑ сеа жызнн. Начало: чл҃къ нща разоума н правды б҃жна а пакын са ѡ заповѣдехъ аже ѡ спсѣннн дш҃а своеа... Словото в сравнение с преписа на л. 298б—299в е по-съкратено и се свързва с Четвъртата неделя след Богоявление (нѣ̂ д҃ по бгоꙗвленьн). Написано е с друг почерк, различен от двата почерка на л. 297г—299в (първият препис на ССВ в Пог. 1024). Писачът на ССВ от л. 371в—373б непосредствено преди това е написал: сл҃во ст҃во петра черноризца ѡ врем҃ннѣмъ жытьн, поради което в наслова на ССВ се посочва: Того же петра черноризца слово... За преписа съобщава Соболевски[281]. Не е публикуван.

7. В руски пролог от 1532 г. за септемврийското полугодие, който се пази в сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Софийска библиотека. Сигнатура: Соф. 1327. Ръкописът е бил написан в Новгород от ключаря на Софийския събор Никита (приписката е на л. 409). ССВ е под 23. XII на л. 285а—287б. Наслов: слово петра нѣкоего ѡ сѣпротнвїн всацѣмъ. Начало: чл҃къ нща разоума б҃жїа н правды его н пекын са о заповѣдѣхъ его. Преписът е неизвестен на науката.

8. В руски пролог от XVI в. за декември — февруари. М. Сперански уточнява датировката на ръкописа: „по водяным знакам можно отнести приблизительно к 1538 г.“[282] Ръкописът се пази в Централната научна библиотека в Киев, в сбирката на библиотеката в Историко-филологическия институт в гр. Нежин. Сигнатура: Неж. 18. ССВ е на л. 131в—136а, внесено е последно на 23. XII. Преди него на същата дата са следните три

[278] Иванова, Кл. Цит. съч., с. 466. Кл. Иванова съобщава, че в сборника има „Слово на Петър Черноризец“, без да уточнява листовете, на които е отбелязан Петър Черноризец. В Пог. 1024 е внесено ССВ два пъти (вж. тук 5 и 6), а СВЖ е на л. 369г—371в.

[279] Някои от словата са внесени без заглавие, например Климентовото слово за праотците (първа редакция) — от л. 292а.

[280] Соболевский, А. И. Цит. съч., с. 316.

[281] Пак там.

[282] Сперанский, М. Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. Т. 1. М., 1900, с. 44.

слова: л. 128а мц҃а того же в к҃г днь стыхъ мч҃нкъ т҃ нже в крнтѣ; л. 128в въ тъ же днь памѧтъ преподобнаго wца нашего ннфонта мнниха; л. 130а въ тъ же днь слово w мнисѣ въпадшемъ в любодѣанне не т҃чаавшнмь сѧ но моленнемь божею получн мнлость. Наслов: слово петра нѣкоего w сѵпротнвье всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нцѧ разѵма бж҃іа. н правды его н пекын сѧ w заповѣдехъ его н w спсенї дш҃а своеѧ... Преписът е неизвестен на науката.

9. В Макариев чети-миней от средата на XVI в. за м. декември, пази се в ГИМ (Успенски комплект). Ръкописът заедно с другите единадесет тома за останалите месеци до 1856 г. се е пазил в Успенския кремълски храм (събор), откъдето е бил пренесен в Синодалната библиотека[283] Сигнатура: Синод. 989. ССВ е последно за 23. XII в проложната част и е на л. 477. Наслов: слово петра нѣкоего w сѵпротнвїн всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нцѧ разѵма бж҃іа н правды его н пекын сѧ w заповѣдехъ его н w спнннн дш҃а своеѧ... Преписът е отбелязан от арх. Йосиф[284], не е публикуван.

10. В същия Макариев миней (вж. тук 9) със сигнатура: Синод 989. ССВ е на л. 529 и е последно в минейната част на датата 23. XII. Наслов: слово петра нѣкоего w сѵпротнвнн всѧцѣмъ. Начало: чл҃вкъ нцѧ разѵма бж҃на н правды его н пекын сѧ w заповѣдехъ его н w спс҃сеннн дш҃а своеѧ... Преписът е отбелязан в Описа на арх. Йосиф[285], не е публикуван.

11. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на В. М. Ундолски, № 570. Сигнатура: фонд 310, № 570. ССВ е на л. 55а—58а. Наслов: сл҃во тогw ж петра черноризца w сѵпротївьн сеѧ жизнн. Обяснението: тогw же петра черноризца, е прибавено за връзка с написаното на л. 43б—44б: сл҃о с҃тго петра черноризца о временнѣмъ жнтїн с҃ѣ. Начало на ССВ: чл҃вкъ нцѧ разѵма н правды бж҃іа. пекын сѧ w заповѣдех ѭже w спсенин дш҃а своеѧ... За преписа съобщава В. М. Ундолски[286], не е публикуван.

12. В руски пролог от XVII в., септемврийско полугодие, който се пази в Централната научна библиотека в Киев в сбирката на Църковно-археологическия музей на Киевската духовна академия, № 414[287]. Сигнатура: ДА 414Л. ССВ, последно на 23. XII, е на л. 304—307а. Наслов: слово петра нѣкоего w сѵпротнвн всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нцѧ разѵма бж҃іа н правды его н пекїн сѧ w заповѣдехъ его і w спсенїн дш҃а своеѧ... Преписът е непознат на науката.

13. В руски сборник от XVII в., който се пази в РНБ, в сбирката на А. А. Титов, № 2584[288]. Сигнатура: Собр. Титова, № 2584. ССВ е отнесено към 23. XII и е на л. 242—245. Наслов: петра нѣкоего о сѵпротнвїн всѧцѣмъ. Начало: человѣ҃ нцѧ н разѵма бж҃іѧ н правды его н пекнї сѧ о заповѣдѣ҃ его н о спнннн дш҃а своеѧ... Преписът е неизвестен на науката.

14. В руски печатен пролог от 1642 г.[289] ССВ е на 23. XII, заема л. 565а—568а (фѯеѧ — фѯнѧ). Наслов: слово петра нѣкоего w сѵпротнвїн всѧцемъ. Начало: чл҃къ нцѧ н разѵма бж҃іа н правды егw н пекїн сѧ w заповѣдехъ егw н w спасенїн дш҃н своеѧ...

---

[283] Протасьева, Т. Н. Цит. съч., с. 179.

[284] Арх. Йосиф. Цит. съч., колонка 254.

[285] Пак там, колонка 255.

[286] Каталог славяно-русских рукописей В. М. Ундольского. . ., с. 436.

[287] Лебедев, Ал. Рукописи церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. Т. 1. Саратов, 1916, с. 158.

[288] Титов, А. А. Цит. съч., № 1768 (2584), 170—183.

[289] Пролог месяцы декабрь, январь, февраль. М., 1642.

15. В руски сборник от 1683 г., който се пази в читалище „Искра“ в гр. Казанлък. ССВ е на 23. XII, на с. 1104—1110. Наслов: сльво стго петра нѣкоего w сѣпротивїн всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нща и разѣма бж҃іѧ и правды его и покін сѧ w заповѣдехъ его и w спасенїн дшн своеѧ... Съдържанието на сборника е описано[290] от Б. Ст. Ангелов, който публикува и текста на преписа[291].

16. В руски сборник от XVII—XVIII в., който се пази в сбирката на А. А. Титов, № 2584[292]. ССВ е отнесено към 23. XII и е на л. 342б—344б. Наслов: сл҃о петра нѣкоего о супротивїн всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нща и разѹма бж҃іа и правды его покін сѧ о заповѣдѣхъ его и спасенїн дѹшн своеѧ... За преписа се съобщава в Описа на сбирката[293]. Не е публикуван.

17. В руски сборник от XVIII в., който се пази в БАН СПб. Сигнатура: 21. 8. 12 (Съв. 703). Сборникът според Срезневски[294] е съставен от 14 отделни ръкописа. ССВ е в осмия ръкопис, който се свързва от Срезневски с последната четвърт на XVIII в. ССВ е при четивата за 23. XII на л. 206—212. Наслов: слово петра нѣкоего w сѣпротивїн всѧцемъ. Начало: чл҃къ нща и разѣма бж҃іа и правды его и пel (sic) сѧ о заповѣдехъ его и о спасенїн дш҃н своеѧ... Преписът е непознат на науката.

18. В напечатан Макариев чети-миней за м. декември (дни 18—23)[295]. ССВ е на 23. XII. Наслов: слово петра нѣкоего w сѣпротивїн всѧцѣмъ. Начало: чл҃къ нща разѣма бж҃іа и правды его и пекын сѧ w заповѣдехъ его и w спн҃їн дш҃а своеѧ...

II. слово о правдѣ и о неправдѣ

СПН (и СПНа) се среща в разширения пролог на 6. IV, в Макариевия чети-миней за април също при четивата за 6. IV, в сборници, във вторичния Измарагд като глава 135, 136 или 137 и в някои Златоусти.

Ето някои преписи:

1. В руски пролог от XIII—XIV в., мартенско полугодие (ръкописът свършва на 19. IV, поради което СДП, което се среща на 26. IV, липсва). Прологът се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 60[296]. Сигнатура: Пог. 60. СПН е на 6. IV, л. 73б—74. Наслов: Сл҃о о правдѣ и w неправдѣ. Начало: первоѥ оубо створена бм҃ь правда въ чл҃вцѣхъ... Преписът е непознат за науката.

2. В руски пролог от първата половина на XIV в.[297], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 179. Сигнатура: фонд 381, № 179. СПН е на 6. IV, л. 48г—49в. Наслов: сл҃о о правдѣ и о неправдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ бг҃мъ правда в чл҃вцехъ... Преписът е непознат на науката.

---

[290] Ангелов, Б. Ст. Цит. съч., с. 52, 56—61.

[291] Пак там, 61—65.

[292] Титов, А. Цит. съч., Т. 6, с. 170.

[293] Пак там, с. 177.

[294] Вж. Срезневский, В. И. Описание рукописей. . ., с. 343.

[295] Памятники славяно-русской письменности, изданные Императорской археографическою комиссиею. Великия минеи четіи декабрь дни 18—23, М., 1907, с. ахов—ахое.

[296] И. В. Ягич смята, че Погодинският пролог № 60 има южноруски произход, вж. Ягич, И. В. Четыре критико-палеографические статьи. — В: Приложение к Отчету о присуждении Ломоносовской премии за 1883 г. СПб., 1884, с. 90.

[297] Каталог. . ., 259—262, № 133.

3. В руски пролог от първата половина на XIV в.[298], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 173. Сигнатура: фонд 381, № 173. СПН е на 6. IV, л. 44а—44г. Наслов: сл҃о ѡ правдѣ и ѡ неправдѣ. Начало: пр҃вое оубо створена бы҃ правда бг҃мъ въ чл҃вц҃ѣхъ... Преписът е неизвестен за науката.

4. В руски пролог от първата половина на XIV в.[299], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 174. Сигнатура: фонд 381, № 174. СПН е при четивата за 6. IV, л. 30б—31а. Наслов: сл҃о ѡ правдѣ и о неправдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ б҃омъ правда въ чл҃ц҃ѣхъ... Преписът е непознат на науката.

5. В руски пролог от XIV в. (средата, втората половина и началото на XV в.)[300], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 171. Сигнатура: фонд 381, № 171. Прологът има две части. Първата част е писана от няколко ръце, на 6 април са внесени два кратки текста: памѧ т҃ прп҃наго ѡц҃а нашего еѵтѵхна епп҃а костантина гр҃а (л. 8г—9б), стр҃а с҃тго мч҃ника ермиѧ нже въ снрмн (л. 8г—9б). Във втората част (с кратки поучителни съчинения) на 6 април е добавено на л. 149г—150г още сл҃о о правдѣ і неправдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ правда бг҃мъ въ чл҃вц҃ехъ... Преписът е непознат за науката.

6. В руски пролог от XIV в., мартенско полугодие, който се пази в РНБ, в сбирката на Санктпетербургската духовна академия. Сигнатура: А I-264 (2. том)[301]. СПН е на 6. IV, л. 53—54. Наслов: сл҃о о правдѣ и о неправдѣ. Начало: первое оубо створена бг҃мъ правда въ чл҃вц҃ѣхъ. Преписът е непознат за науката.

7. В руски пролог от втората половина на XIV в.[302], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 169. Сигнатура: фонд 381, № 169. СПН е на л. 44а—44г и е последно за 6. IV. Преди СПН на 6. IV са нанесени още два кратки текста: памѧ т҃ прп҃бнаго ѡц҃а нашего еѵтѵхна епп҃а костантина гр҃а (л. 43г—44а); стр҃а с҃тго мч҃ка аермеѧ нже въ снрмнн (л. 44а). След СПН идва 7 април. Наслов: сл҃о ѡ правдѣ и ѡ неправдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ правда б҃омъ въ чл҃вц҃ехъ... Преписът е непознат на науката.

8. В руски пролог от втората половина на XIV в.[303], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 180. Сигнатура: фонд 381, № 180. СПН е без начало и заема л. 40а—40б. Наслов и началото са загубени, словото започва с думите: чл҃вц҃ь роде оубогын. ꙗко побѣженъ кєн неправьдою... Преписът е непознат на науката.

---

[298] Пак там, 262—263, № 134.

[299] Пак там, 263—266, № 135.

[300] Пак там, 168—273, № 137. СПН е поместено на л. 149г—150г, които са написани към средата на XIV в.

[301] Вж. сведения за описанието на ръкописа в главата на СВЖа.

[302] Каталог. . ., 273—275, № 138.

[303] Пак там, 275—277, № 139.

9. В руски пролог от втората половина на XIV в.[304], мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 178. Сигнатура: фонд 381, № 178. СПН е на 6. IV л. 47а—48а. Наслов: слово о правьдѣ и о неправьдѣ. Начало: пьрвоѥ оубо створена бы бгмъ правьда въ чл҃цѣхъ... Преписът е непознат на науката.

10. В руски пролог от втората половина на XIV в.[305] мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 170. Сигнатура: фонд 381, № 170. СПН е на 6. IV, л. 39в—40а. Наслов: сло҃ о правдѣ и о неправдѣ. Начало: первоѥ оубо створена бы҃ правда бгмъ въ чл҃вцѣхъ... Преписът е непознат на науката.

11. В руски пролог от 1383 г.[306], мартенско полугодие (с доста загубени листове), който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 172. Сигнатура: фонд 381, № 172. СПН е на 6. IV, л. 32в—32г. Наслов: сло҃ о правдѣ и о неправдѣ. Начало: первоѥ оубо створена бгмъ правда въ чл҃вцѣхъ... Поради загубени листове текстът на СПН прекъсва, последните думи са: оувѣжь ѡ҃ нынѣ кто ѥстъ... Преписът е непознат за науката.

12. В руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, Типографска сбирка, № 175. Сигнатура: фонд 381, № 175. СПН е при четивата за 6. IV л. 27б—28а. Наслов: слово ѡ правдѣ и не о правдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ бгмъ правда въ чл҃цѣхъ... Преписът е непознат на науката.

13. В руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие[307], който се пази в БАН СПб., в сбирката на Архангелската духовна семинария[308]. Сигнатура: Арх. Д-2. СПН е на 6. IV, л. 20г—21в. Наслов: сло҃ о правдѣ и о неправдѣ. Начало: первое оубо створена бы҃ бмъ правда во чл҃вцехъ... Преписът е непознат за науката.

14. В руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие[309], който се пази в РГБ, в сбирката на Рогожкото кладбище (гробище), № 511. Сигнатура: фонд 247, № 511. СПН е на 6. IV, л. 38а—38г. Наслов: сло҃о о правдѣ и неправдѣ. Начало: первее оубо створена бмъ правда в чл҃вцѣхъ... Преписът е непознат на науката.

15. В руски сборник от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерската библиотека. Сигнатура: Кир.-Бел. 6/1083. СПН се свързва с 6. IV (апрела ѕ҃ дня), което означава, че макар и в състав на сборник, то следва проложната традиция. Наслов: слово о правдѣ и неправдѣ. Начало: первое оубо сътворена бы҃ правда бгмъ въ человѣцѣхъ... Преписът е публикуван от Н. Костомаров[310] с развързване на титлите и с известно осъвременяване на правописа.

---

[304] Пак там, 277—279, № 140.

[305] Пак там, 279—280, № 141.

[306] Прологът е датиран и не е от XIII в., както е определен в Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1, с. 120 и др. Вж. за ръкописа — Каталог. . ., 140—143, № 54.

[307] Прологът обхваща мартенското полугодие, а не е за цялата година, както пише Ю. К. Бегунов — вж. Козма Пресвитер в славянских литературах, с. 44.

[308] Вж. Викторов, А. Е. Цит. съч., с. 86.

[309] Прологът съдържа четения за мартенското полугодие, а не за цялата година, както съобщава Бегунов, Ю. К. Цит. съч., с. 44.

[310] Памятники старинной русской литературы. . ., с. 213.

16. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Ф. А. Толстой. Сигнатура: F I 209. СПНа е внесено като гл. 136 и заема л. 206г—208б. Наслов: сло стхъ wцъ w правдѣ н w неправдѣ. Начало: оубо первѣе бы правда бгомъ сотворена во чл҃чехъ... Поради подлепване на листовете някои думи в текста не се четат. Преписът е непознат за науката.

17. В руски Измарагд, втора редакция, от XV в., който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерската библиотека. Сигнатура: Кир.-Бел. 38/1115. СПНа е гл. 137 (рлз) и се намира на л. 172б—173б. Наслов: слово стыхъ оцъ w правѣ н о непра҃вѣ. Начало: оубо первѣе бы правда бгw сътворена... Преписът е използуван от Пономарьов, който по него прави разночетенията към издадения текст на СПНа от Измарагд Тр. 202 (ф. 304, № 202).

18. В руски пролог от края на XV в.[311], мартенско полугодие, който се пази в сбирката на М. П. Погодин, № 603. Сигнатура: Пог. 603. СПН е на 6. IV, на л. 123б—124а. Наслов: слово w правдѣ н w неправдѣ. Начало: первое створена бы бгомъ правда во чловецѣхъ... Преписът е непознат на науката.

19. В руски Измарагд, втора редакция, от 1518 г., който се пази в ГИМ, в Синодалната сбирка. Сигнатура: Синод. 765. СПНа е внесено в ръкописа като гл. 135 (рле) и заема л. 316б—318. Наслов: слово стыхъ wцъ w правдѣ н w неправдѣ. Начало: оубо первне бы правда бгмъ сотворена в чловцѣхъ... За преписа съобщават Горски и Невоструев[312], не е публикуван.

20. В руски сборник от XVI в., който се пази в РГБ, в сбирката на В. М. Ундолски, № 575. Сигнатура: фонд 310, № 575. СПН е на л. 108—109б. Наслов: слово о правдѣ н неправдѣ. Начало: первое сотворена бы правда бмъ въ чловецѣхъ... Словото е посочено в Описа на сбирката[313], не е обнародвано.

21. В руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб., Коргополската сбирка, № 154. Сигнатура: Коргоп. собр., № 154. Ръкописът е намерен в с. Шолтомино в 1967 г.[314] СПН е внесено при четивата за 6. IV на л. 88б—89б. Наслов: слово w пр҃ве і о неправдѣ. Начало: первое оубо ст҃воренна бго прѣа въ чл҃цех. Преписът е непознат на науката.

22. В руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, който се пази в БАН СПб., в сбирката на Каликин, № 148. Сигнатура: Собр. Каликина, № 148. СПН е поместено на 6. IV, на л. 98а—98б. Наслов: слово w правдѣ і w нѣправдѣ. Начало: первwе оубо створена правда въ чловѣцѣхъ... Преписът е неизвестен на науката[315].

23. В Макариев чети-миней от средата на XVI в. за м. април, сега се пази в ГИМ (Успенски комплект). Ръкописът заедно с другите единадесет тома до 1856 г. се е пазил в Успенския събор в Кремъл, откъдето е пренесен в Синодалната библиотека[316]. Сигнатура: Синод. 993. СПН е внесено при четивата за 6. IV, написано е на л. 66. Наслов: слово w правдѣ н о неправдѣ. Начало: перьвое оубо сътворена бго правда в' чл҃цѣх... Преди СПН има още две

[311] Вж. Иванова, Кл. Цит. съч., с. 436.
[312] Горский, А., Невоструев, К. Цит. съч., с. 75.
[313] Каталог славяно-русских рукописей В. М. Ундольского. . ., с. 108.
[314] Данните ми съобщи Ю. К. Бегунов.
[315] Данните ми съобщи Ю. К. Бегунов.
[316] Протасьева, Т. Н. Цит. съч., с. 181.

заглавия, което е естествено, тъй като в Успенските чети-минеи проложните четива се дават за определена дата в началото, а минейната част е след проложната. Преписът е отбелязан от арх. Йосиф[317], не е публикуван.

24. В същия Макариев чети-миней със сигнатура: Синод. 993, СПН е на л. 101б. Наслов: сл҃во ѡ правдѣ и о неправдѣ. Начало: первое оу҃бо сътворена бг҃мъ правда в чл҃цѣхъ... Преписът е отбелязан от арх. Йосиф[318], не е публикуван.

25. В руски Измарагд, втора редакция, от втората половина на XVI в., който се пази в БАН СПб., в сбирката на А. И. Яцимирски, № 13. Сигнатура: 13. 2. 7. СПНа е внесено като гл. 135 (р҃л҃е) и е на л. 274б—276. Наслов: сло҃ стыѧ ѡц҃ь о правдѣ і о неправдѣ. Начало: оу҃бо правда первїе бы҃ сотворена бг҃омъ в҃ чл҃цѣ х҃... За ръкописа се съобщава в описа на Срезневски и Покровски[319].

26. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в., който се пази в РНБ, в Соловецката сбирка[320]. Сигнатура: Солов. 270/270. СПНа е гл. 135 (р҃л҃е) и е написано на л. 242б—244а. Наслов: слово стыѧ х҃ ѡц҃ь о правдѣ и о неправдѣ. Начало: оу҃бо перьвне правѣ бг҃омъ сотворена в чл҃цѣхъ... Преписът е отбелязан в Описа на Соловецката сбирка[321]. Не е обнародван.

27. В сръбски сборник от XVI в., който се е пазил в Белградската библиотека, № 450, и който през 1941 г. е изгорял. За преписа знаем от Описа на Л. Стоянович[322], в каталога на който сборникът е описан с № 479/450[323]. За сборника намираме сведения и в книгата на Л. Стоянович „Новые слова Климента Словенского“[324]. Л. Стоянович съобщава следното за СПН: „л. 114б. мѣсеца того. к҃з. слово ѡ правдѣ и ѡ неправдѣ.— пръвое сътворено быст богомъ правѣда въ чловѣцѣх, и потѫм въста неправда.“[325] Следващото слово според Описа на Стоянович започва на л. 116б, което означава, че СПН е започвало на л. 114б и е свършвало на л. 116 или 116б. Отнесено е към 27 юли — словата за м. юли[326] започват на л. 104а със слово о величавїихъ и възносещих се; л. 105а. въ тъждє дънь слово о прѣльщенѣмъ мнисѣ ѡ т҃ бѣса величнемъ; л. 107а месѣца того s҃i повченїе светаго ефрема ѡ чрънорнзьческѫмѫ жнтїи; л. 108а въ тьждє дьнь слово о Тѫаннѣ градннарьı; л. 109а мѣсеца того к҃ повченїе о женнтвѣ и о любодѣнствѣ; л. 111а въ тьждє дьнь слово ѡ т҃ патерика вндѣнїе ѡтца сїлоѫана; л. 111б мѣсеца того кѣ слово о кѫпцн христолюбыѫмъ емѫже сътворн бѣсъ напасть милостнне его не тръпе, благын богъ добродѣтелн его ради ѡ т҃ недрѫга исцѣлн и дѣтнща его ради заколенаго чюдо дѣавь въскр҃сн; л. 114б мѣсеца того к҃з слово ѡ правдѣ и ѡ неправдѣ; л. 116б слово еремїе пророка о богоѫгоднѣмъ пѫтн по немѫже ходеще въсн спасѫт се. Следват кратки текстове за м. август.

[317] Арх. Йосиф. Цит. съч., колонка 69.
[318] Пак там, колонка 71.
[319] Срезневский, В. И., Покровский, Ф. И. Цит. съч., 323—339.
[320] Описание рукописей Соловецкого монастыря..., с. 562.
[321] Пак там, с. 586.
[322] Стојановић, Љ. Каталог Народне библиотеке..., с. 338.
[323] Пак там, 331—340.
[324] Стоянович, Л. Новые слова. . .
[325] Стојановић, Љ. Каталог Народне библиотеке..., с. 338.
[326] Пак там.

В сборника има още едно кратко слово, извлечено от пространното Поучение за спасение на душата на Петър Черноризец и което е получило наслов: Слово w дꙋшевнѣн полꙁѣ.

28. В ръкопис, известен като Дебреценски или Марияповчански сборник от XVI в., който се пази в библиотеката на Дебреценския университет „Лайош Кошут“, в онази част от ръкописи, които преди това са били в сбирката на Марияповчанската манастирска библиотека. За ръкописа първа съобщи Ю. Пандур[327]. Сборникът е южноруски и има сигнатура: Ms 106/15. СПН е внесено на 27. VII, на л. 112а—113а. Наслов: Слово о правдѣ и неправдѣ. Начало: пръвое сътворена бы҃ бго҃мь правда въ чл҃цѣ҃. Преписът е непознат на науката.

29. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в.[328], който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 1020. Сигнатура: Пог. 1020. СПНа е гл. 136 (ρл҃є), написано е в две колони и е на л. 147в—148в. Наслов: слово сты҃ wц҃ь w правдѣ и не w правдѣ. Начало: оубо пр҃ва первне бысть сотворена бго҃м въ чл҃цѣ҃... Преписът е непознат за науката.

30. В руски Измарагд, втора редакция, от края на XVI в.[329], който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 1016. Сигнатура: Пог. 1016. СПНа е гл. 136 (ρл҃s), написано е в една колона и се намира на л. 313б—315б. Наслов: сло҃ сты҃ wц҃ь о правѣ҃ и w непр҃вѣ. Начало: оубо первое бы҃ пр҃ва бг҃омъ сотворе҃на во чл҃вцѣ҃... Преписът е непознат за науката.

31. В руски Измарагд, втора редакция, от XVI в.[330], който се пази в РНБ, в сбирката на Кирило-Белозерската библиотека. Сигнатура: Кир.-Бел. 39/1116. СПНа е внесено в ръкописа като гл. 135 (ρл҃є) и е на л. 232—234б. Наслов: сл҃во сты҃ wц҃н о пр҃вѣе, и w непр҃вѣе. Начало: оубо первъе бы҃ правда бм҃ъ сотворена в чл҃цѣ... Преписът е непознат за науката.

32. В руски Измарагд, втора редакция, от XVII в., който се пази в РГБ, в сбирката на Троицко-Сергиевата лавра. Сигнатура: фонд 304, № 202. СПНа е на л. 227б—229, внесено е като гл. 135 (ρл҃є). Наслов: слово стхъ wц҃ о правдѣ и о неправдѣ. Начало: оубо первіе правда бы҃ бм҃ъ сотворена в человѣцехъ... Преписът е отбелязан от йеромонах Иларий и йеромонах Арсений[331]. Публикуван е от Пономарьов[332].

33. В руски Измарагд, втора редакция, от XVII в.[333], който се пази в РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 1019. Сигнатура: Пог. 1019. СПНа е означено като гл. 136 (ρл҃s) и е на л. 295—297б. Наслов: слово стыхъ wц҃ъ w правдѣ и неправдѣ. Начало: оубо первне бысть пр҃ва бг҃ом҃ сотворена в чл҃цѣхъ... Преписът е непознат на науката.

---

[327] Вж. посочената в раздела за сборниците библиография.
[328] Вж. Иванова, Кл. Цит. съч., с. 466.
[329] Пак там, с. 465.
[330] Пономарев, А. И. Цит. съч., с. 84.
[331] Иеромон. Иларий и иеромон. Арсений. Цит. съч., с. 324.
[332] Пономарев, А. И. Цит. съч., с. 84, № 40 слово св. отец о правде и неправде.
[333] Иванова, Кл. цит. съч., с. 465.

34. В руски Златоуст с допълнения от пролога от първата четвърт на XVII в., който се пази в БАН СПб.[334] Сигнатура: 33. 12. 5. СПНа е сред „допълненията" от пролога и заема л. 254—255. Наслов: сл҃о w пра҃дѣ н w непрадѣ. Начало: перъвое оубо створена бы҃ бг҃омъ правъда во человеце҃х...За преписа се съобщава в Описа, като заглавието е цитирано: л. 254 слово о правдѣ н кривдѣ[335], което в сравнение с ръкописа е неточно.

35. В руски Златоуст от 1679 г., който се пази в РГБ, в сбирката на Ундолски, № 541. Сигнатура: фонд 310, № 541. СПНа е отнесено към нл҃ю кг҃ и заема л. 164—165. Наслов: слово о правде н w непраѵде. Начало: оубо правда первне естъ сотворена бысть бг҃ом во чл҃вцех... Преписът е отбелязан в описа на Ундолски, не е публикуван.

[334] Вж. Срезневский, В. И. Сведения о рукописях, печатных изданиях и других предметах, поступивших в рукописное отделение библиотеки Императ. Академии наук в 1904 году. IV Сочинения учительные № 24, СПб., 1907, с. 43.

[335] Пак там, с. 44.

Втора глава

ТЕКСТОВЕ

СЛОВО ЗА ПОСТА И ЗА МОЛИТВАТА (СП). СЛОВО ЗА ВЕЛИКИЯ ПОСТ И ЗА ПОСТЕНЕТО НА ПЕТЪР И ФИЛИП (СПВПФ)

1. Публикуват се успоредно преписите на СП в Тр. 12 и в Тр. 204. От публикацията се виждат разликите в текста на двата преписа. След прекъсването на СП в Тр. 12 продължава само преписът в Тр. 204.

2. Паралелно се представят двата преписа на краткото СП в Берлинския сборник и в Гилф. 42, единият от XIII—XIV в., другият — от XVII в.

3. Обнародване на СП по преписа във Волоколамския сборник № 541, XVI в. към който се дават разночетения от другия Волоколамски сборник — № 542.

4. Препис на СП в сборника Солов. 803/913. Публикацията дава възможност, освен разночетенията, да се види и посоченият в Трета глава (Първа част) пасаж, пропуснат на л. 138а и добавен на л. 139а—139б, плод явно на невниманието, а не на някакво съзнателно редактиране от страна на преписвача. Фактически текстът в Солов. 803/913 е същият, както в Тр. 204, във ф. 113, № 541 и № 542.

5. Представя се паралелният текст за СП (по Волоколамския сборник № 542) и за СПВПФ (по сборника Тр. 11). От публикацията се вижда как е била съставена втората част на СПВПФ (сборников вариант). Волоколамските сборници за удобство са означени с B_1 (№ 542) и B_2 (№ 541).

6. Препис на СПВПФ в сборник Златая цепь ф. 304 I, № 11 — Тр. 11, който е един по-ранен в сравнение с вторичния Измарагд вариант на тази редакция на словото. Преписът е направен по ръкописа, като са избегнати някои неточности в публикацията на Н. Галковски.

7. Препис на СПВПФ в сборник Q I 312 (1422 г.), който в първата си част в сравнение с Тр. 11 е по-разширен и показва по-голяма близост с варианта във вторичния Измарагд.

8. Препис на СПВПФ във вторичен Измарагд 488п/1646, XV в., който в текстово отношение е еднакъв с други преписи на Измарагда от втора редакция. Към преписа в Измарагда 488п/1646 се дават разночетения по вторичен Измарагд 489п/16587, XV—XVI в.

РГБ СП в Троицко-Сергиев сборник XII—XIII в., ф. 304 I, № 12

л. 56б. Петра недостоннаго съказанне
о постѣ и о мѫтвѣ оустава и
унна цр҃квьнаго

Подобаєт всемоу крьстьяноу ѵл҃вкоу
годїтн бг҃н своємоу
въ нєгоже нма крьстнвъше сѧ
рекоу же въ нма прест҃ыа тр҃ца
ѥдиного ба҃ нашего нстнньнаго.
оц҃а и сн҃а и стго дха.
Небонъ крщєннємь ѵл҃вкъ акы нзнова
породнть сѧ. потомь же растоу жнвын
оскверѣннть сѧ съгрѣшаѧ бг҃н
всѧуьскы. бъ же нмьже нздрадь
мѫ҃стнвъ ѥсть. хощеть да быша вси

ѵл҃ц҃ı спаслн сѧ не оставн ѵл҃вка
въ погыбѣлн. нъ дасть покаѧннє.
да всь нстнною прнбѣгноувъ къ
нємоу и въздъхноувъ
тъуню можеть прнѧтъ и мнлъ бытн
обаче дасть и заповѣдн. да нже любнть.

се слышавъ да дьржнть ѧ оу себе
къ ср҃дцн и сътворнвъ ѧ спсеть .⁘.
пьрваѧ же заповѣдь ѥсть ѥже любнтн ба҃
всѣмь срдцьмь и трепетатн словесъ
ѥго и съ страхъмь работатн ємоу и
прнсно кы[1] вндаще ходнтн
ѥльмаже по вѣрѣ оумьныма оунма
дозьрнмъ ѥго. аще и недомыслнмъ ||

л. 57а ѥсть бъ҃. то обаче ѥлнкоже даръ
кто прнѧтъ ѿ нѥго.
Втораѧ же заповѣдь есть ѥже
любнтн дроуга акы себе. какого любо

РГБ СП в Троицко-Сергиев сборник XVI в., ф. 304 I, № 204

л. 252а Слово стыѧ҃ ѿц҃ь
і о постѣ. оустава
цр҃вна

Пѡ҃баєтъ братне крт҃ьянoу ѵл҃вкѳ
наученшн годнтн гоу҃ бг҃оу своемѳ
в того же нма крт҃нневше сѧ
рк҃вще въ нма ѿц҃а и сн҃а стыа трц҃а
га҃ нашего нстнннаго
а крщеннемъ бо ѵлвкъ акы нзнова
породнть н пото҃ же растын в животѣ
н wскверннть сѧ съгрѣшаѧ бг҃ѳ
всауескы бг҃ъ же
мл҃тн есть хоще да быша вси

ѵл҃вцн спл҃н сѧ не wставнтъ чл҃вка
в погыбели но давъ ѵл҃вцн прiбѣгноувше
нему и воздохноувше
нꙁ глоубнны ср҃ца своего кают сѧ
грѣховъ своихъ. волны҃. и прїнметъ
гл҃ кающаго сѧ грѣховъ своихъ: ~
обаче дал ны есть ꙁаповѣдь: ~
да се слышавше братн держнте ѧ оу себѣ
въ ср҃цн своемъ сътворнвше спсете сѧ
Первыѧ же ꙁаповѣдь есть еже любнтн бг҃
всѣмъ ср҃цемъ своимъ и трепетатн словесъ
его съ страхомъ работн ем҃ѳ
акн вндацн лице его ходнтн
вѣрою и оумныма wумма
ꙗко вндаде[2] его аще недомыслнмъ

л. 252 б. есть бг҃ъ. wбаче велнкъ||даръ
прнимемъ ѿ него.
Вторыѧ же ꙁаповѣдь есть ежел
любнтн дрвга акы себѧ нѣсть бо

[1] Първите две букви са изтрити, вероятно е било пакы.
[2] Вероятно грешка на преписвача вм. вндаще.

чл҃вка нѣсть бо льзѣ намъ рещи.
оньсица правьдьнъ а оньсїица грѣшьнъ
нъ рещи бъ съвѣсть вса.
а мнѣ своимь грѣхы печаль ѥсть.
да нѣсть ми трѣбѣ никтоже.
о томь же ѥже не блоудити нъ аще
подроужие имоуще то въ врѣма
нѣкоѥ прибližити са
неоудьржанию дѣлъма а не
акы скотоу наслажати са
плътьскы без оустава
нъ размѣрити при всемь все свое
житие. да и бъ въ тоу мѣроу
wмѣрить на сѧдѣ.
Аще ли кто w родьства дѣвьство
дьржить ба дѣла или разлоучивъ
са съ подроужїемь ба дѣла.
или оумьрло емоу боудеть
подроужие ти хощеть тако
прѣбывати. подобаѥть такомоу
чл҃вкоу. по коемоужьдо w вьсѣхъ
цѣло чистоу жити и блюсти вельми
яко таковомоу паче вьсѣхъ цѣло
завидить сотона. да нимь и собою
пакости имѧ творить. да бы
съгрѣшилъ и не сънабъдѣлъ са
тако. чл҃вкъ тъ въздьржан са||

л. 57б. къ семоу ище не кастри.
не лъгати. не оубити не обадити.
не обидѣти. чисти оца и мтрь
боꙗти са и гни плътьскыхъ.и всѣмь
срдцьмь работати имь акы бг҃ви
и господьие равьноие и правьдоу
къ рабомъ творѧть. съ вьсѣми же
мирьно жити и покорьно и
мьньшю са творити.и не възносити са
ни велиути са ни лѣниви са на
доуховьноие. ни на потрѣбьноие
свѣта сего. И ище к семоу
оучити са книгамъ съ любъвию
намъ какого люби чл҃вка рꙗщие
wи си праведенъ. а wнъ си грѣшн҃
и рци бг҃ъ вса свѣсть.
а мнѣ своими грѣхы печаль есть.
да нѣсть ми трѣбѣ никтоже:
Потом еже не блѧдити но аще
подроуе имоуще . то въ врема
прїближати са
а не
акы[3] скотомъ наслажати са
слотьскыхъ безъ оустава
но размѣрити при семъ свое
житїе да въ тоу мѣрѣ бг҃ъ
wмѣрити на соудѣ

[3] Вместо акъı.

нмьже ѣзыкомь комоу бъ дарова
аще ли кто и мъногъми да
славитъ ба и молитъ.
И милости же творити къ оубогыимъ

Аще ли кто можеть. и все свое
имѣние отдати то съвьршенѣе и
къ томоу самъ ищеватн христа дѣлѣ
акы хсъ всѣхъ дѣлѣ. и съ постъмь и
молитвою и сльзами пріѣти жизнь сию.
Нъ си заповѣдь вышьшн ѥсть
вьсѣхь да не вьси ѥ сътворѧть.
нъ имьже дано ѥсть от ба. Обаче
протнвоу себе къжьдо ѣкоже
можеть тако да дьржитъ.
л.58а и тако живын вѣрьно и
правьдьно. да прѣндеть дни своѣ.
И по семь въскрьсноувъ на соудъ.
всѧкъ члвкъ. въ великын дьнь
пресвѣтьлын. страшьнын. облнуенъ
бывъ прѣдъ ангълы всѣми члвкы
прниметь къждо или благословествение
и съподобльение жизни вѣчьныѣ.
или проклатие и отлоучение въ
огнь негасоущїи. О семь всемь
достоитъ члвкоу вѣровавъшемоу
сице. попеце са собою даже
не оумьреть. и аще не могоуще
жити ѣкоже добрии крьстьѣании.
небрѣгоущен нищьсоже. тѣлѣющаго
и скоро исушающаго. и не милоующе
тѣла своего. то понѣ съ сълабыми
и худыми крьстѣаны сице жити.
ѣкоже апли оуставнша и по
тѣхь стии оци всѣхъ съборъ
смотрящии немощии члвчьсцѣи
и рекоуще. ѣко ваще вашиие
житие повелимъ имъ хранити.
то оубоѣавъше са трудда и
мьньшаго не вчьнѧть хранити.
тѣмьже сице пожити оповелимъ имъ.

аще кто многы ѣзыкы
вѣствѣтъ то всѣми
бга славитъ и молитъ.
милостыню же творитъ оубогымъ
ѣко постигноующе имѣниемъ.
аще кто можетъ; все свое
имѣние раздати оубогымъ бга
дѣлѧ. а самъ ищеватн хра, ра,
ѣ хсъ всѣхъ ра постомъ и
молитвою сълезами пренти жизнь сию
си бо заповѣдь выше
всѣхъ. но не вси ю творѧтъ.

Пьрвоѥ да праздьнꙋють ѹнсто
въскрьсенніе хв̃о и вса праздьнікы||
л. 58б ѥго и бц̃а и вса праздьнікы
и всѣхъ нароѹнтыхъ ѹгодьнікъ ѥго. л. 253а
и да не кланѣють са до земла
w̃ велікаго дн̃е н̄ дни. и не тъѹню
тѣло млꙋюще нъ славаще въскрьсенніе.
и ѹьтꙋще распатніе и покланѣюще са
крьстꙋ. и нконѣ хрнстосовѣ и. бц̃а.
и ст̃ыхъ такоже. и вса дни
недѣльныа. и не постѣти са
вса дн̃и нъ дъвашды ѣсти

ѥже хотащє брашьно.тъѹню грѣха не
сътворити и не ꙋпиѣвати са ни въ
кыа же дн̃и. небонъ ѕпиѣающина са.
погꙋблаѣють сн мьздꙋ трꙋдꙋ своемꙋ.
въ ты же дн̃и молитвы творити ѹасто.
а и вса дн̃и и нощи. ѣакоже вѣдѧще
протиѥꙋ снлѣ ꙋмнѣн отъ
виденіа и разꙋма. и комъканіе
възнмати ѹасто самомꙋ са
ѹнсто съблюдъше. аще ли недостоини
сꙋще прнчастнмъ са ст̃ыхъ тѣхъ
хрнстосоѹвахъ таинахъ осꙋднмъ са.
И по съшьствнн ст̃го дха рекше по
роусалнімхъ такоже недѣлю прѣнти.
славаще прѣстолю тронцю. до дн̃е всѣхъ
ст̃ынхъ. И отътолѣ дьржати по
ѹставꙋ отьцьствѕ. до петрова апл̃а
дн̃е. ѥдинною дньмь ѣ...

Первое да празнѧютъ ѹт̃о
воскр̃нню хв̃оу и всакъ празникъ||
его бц̃а.
и всѣ̃х нароунты̃х стыхъ
да не поклонатъ са дw̃ земли
w̃ велика дн̃и до н̄ ѣ дне не тоуню
тѣло млоующи но славаще въскр̃нне
хв̃о и кланающе са
нконе хв̃ѣ. и бц̃и
и всѣмъ ст̃ы̃м. такоже и вса дн̃и
нелѣ̃ныа. а не постити са
в тын дн̃и. но дважды ѣсти
хотащее брашно но тоуню грѣха не
творащє и не ꙋпиѣвати са. ни въ
кыа же дн̃и. ꙋпиѣающи бо са
погꙋбатъ мьздꙋ трꙋда своего.
В тын же дни мт̃вы творити ѹасто.
ѣако могꙋще
протиѥ снлѣ ꙋмнѣн а комка̃нне

емлюще ѹасто сами са
ѹ̃то съблюдꙋще. аще ли дwстонно
прiѹастнмъ са ст̃ыхъ
таинъ хв̃ы да не wсѣднмъ са.

По-нататък продължава само текстът по сборника от XVI в., ф. 304 I, № 204, л. 253 от ред 16:

w̃ соуботы же лазаревы. не носатъ проскоуръ за ꙋпокон ни кѣтьн. но все въскр̃нна wбразъ творити и просквры выимати и коутьа кр̃тити. то бо wбразъ въскр̃нна хв̃а аще кто сего не творитъ. то съ жіды wсоуженъ бодетъ. а съ праведникы вѣнца погрѣшитъ но се слышаще братне. подъщите са ѹт̃ю и ѹт̃о||
л. 253б проводити постъ съ всакою ѹт̃отою.и въздрьжаннемъ w̃ всакого зла всю же тѣ недѣлю проводиште ѹт̃о. а в велікѣю соуботѣ прнчастиште са и вкѣса мало хлѣба а пребоудоутъ всю нощь молаще са. В воскресенне хв̃о да прiѹащаютъ са съ всакою

ѹ҃тотою пр҃нуастнеше сѧ въ цр҃кв҃и тѣла и кровн г҃на шѣ̂ше во дѡмы своѧ ѭдатъ и
нспнютъ и поспатъ тако бо творѧще нстїннїи кр҃тьѧне ꙁаконъ бжїн и сп҃саютъ не
того ра̂ хс҃ъ въскр҃се. пѣтїа̂ ра̂ нлн wбъѧденнѧ но сего ра̂ дана всемѹ мнр҃ѹ радѡсть не
нмѣщ҃ѹ конца. въкр҃нцемъ бо твонмъ весь мнр҃ъ просвѣтн и вса вѣрныа въꙁвесели
радѡстню дх҃овною. да вѣрныа воскр҃нне хв҃о празднуютъ с любовню всю тѹ нѣлю а не
пнаньствомъ нн wбъѧденнемъ нн пѣснымн бѣсовъскымн. нн ннымн плотьскымн
дѣѧнїн нн похотьмн. и всѣ̊ бо вѣрны҃и ц҃ркви прїнмаютъ с ѹ҃нтотою вхѡдащнхъ
л. 254a ра҃звѣе тѣхъ не прнемлютъ. wсквернѧющнхъ телеса своѧ блѹдо҃ ||н лншны҃и пнтнемъ.
еже бес памятнтн ѹпнвати сѧ та бо вса недѣла еднн дн҃ь есть. Єг̂а хс҃ъ въскресе
се тогда сл҃нце стоѧло. не захода н҃ дни. н҃ єг̂а на востоцѣ. тог̂а стоѧло в҃ дн҃н. а в
полъдн҃н. г҃ а҃ w҃ вер҃нн. в҃ дн҃н. а восмын дн҃ь ꙁанде. та бо недѣла еднн дн҃ь есть
тѣмъже вѣрнїн. ѹт҃о держащс дѣ̂лю тѹ въскр҃нна ра̂ г҃на молѧще сѧ съ кр҃ты ходѧще
всю нѣ̂лю съ женамн блѹда не творѧще. ѧ̆ще лн петрово говѣнно прндетъ нлн
фнлнпово в пон҃е̂ р҃ы҃бы҃и а в среду҃ н в пятокъ хлѣбъ съ вощомъ wдннною днемъ. а
вторннкъ н в четвер҃токъ. двою дн҃емъ а в соуботѹ н в нѣ̂лю. р҃ы҃бы҃и. в҃ ю днемъ такоже
все говѣнне. петрово. н ѳнлнпово правнтн н поклона по. т҃. на день до земли бес
колодндн н в велнкое говѣнно поклона. по. т҃ на всякъ дн҃ь. на ꙁаѹтренен. р҃. на
wбѣдн҃е р҃. на вечернн. р҃. а҃ г҃н помнлѹн. н҃. нлн бѹдетъ немощ҃е̂ в которое любо
говѣнно. но немощн дѣла ѭкоже емѹ повелѣ w҃ц҃ь его покаѧлныи ра̃ꙁгадавъ w
л. 254б всемъ намъ было || н кромѣ говѣнна творнтн хотѧщнмъ быти нстовы҃и
помннающнмъ сгрѣшенна велнкыа . н множество нашего беꙁаконна , ѭже
сътворнхомъ . пр҃е̂ творьц҃ѹ̂ г҃мъ бг҃мъ про нашн было грѣхы нн главы не въсканнвати
бнюще ѵеломъ нн ѻѻѹню своею было wсѹжнвати проливающн слезы своѧ пр҃е̂ бг҃омъ
стенюще н скорбѧще. w неподwбны҃и дѣле̂ свонхъ како было братне и сестры wтцн и
матерн не боѧти сѧ его нлн не трепѣтати его. и не боѧти сѧ нлн не творнти волѧ его
а то ны сътворнлъ есть. ꙁемлю и воꙁмѧ w҃ ꙁемлѧ сътворнлъ есть тѣло не токмо тѣло
но и дш҃ю въдохнѳлъ. и wжнвнлъ ны. и сътворнлъ есть вндемаѧ и невндемаѧ и
сотворн нб҃о н ꙁемлю. такоже сътворн аг҃гли и архѧ҃гли. херѵвнмн и серафнмн п҃рстли
гъ҃ственѧ҃. сл҃нце лѹну҃ и ꙁвѣꙁды море ѥзера рѣкы и нстоуннкы н҃ вса горы и холмн
л. 255a вѣтръ и снѣгъ і дождь и скотъ ꙁвѣрн и птнца гады н҃ всако древо ꙁе҃ьное||н то все
бг҃а бонтъ сѧ и трепещетъ а не прест҃паетъ повелѣнна бж҃на все то ѹставе стонтъ
работаѧ ѵлѣкѹ̂ естьсвѹ. повелѣнью его повнн҃ющн сѧ ꙁемлѧ. дающн плоды своѧ
травѹ̂ жнта древаѧныа на снѣдь ѵлѣкомъ н на весслне н на потребѹ̂ скоте҃ н
ꙁвѣремъ птнцѧ҃ н гадомъ. н всем҃ ꙁемномѹ дыханню. свѣтъ же просвѣщѧ ꙁемлю и
твора повелѣнне бж҃не сл҃нце wсвѣщаѧ и грѣѧ все. w҃ ꙁемлѧ въсхода и ꙁахода
работаѧ ѵлѣкѹ҃ѣ все твора повелѣнне бж҃не не прест҃паѧ повелѣнна его такоже лѹна и

зв҃ѣзды състражюще всю нощь восходяще и заходяще свѣтъ дающе всѣмь ѵл҃вкомъ
шествꙋющимъ лоуна по морю. по рекамъ по езерамъ пѫть водящимъ. и многаа наша
беззаконна. ѥже сътворихомъ пре^ творьцом своимъ бг҃омъ не бояще са его ни
wстанꙋще са злобъ своихъ то бо все терпи бж҃на страха бояще са такоже и м҃р҃ твор҃
и wзера истоуницн рекы работающе ѵл҃вкомъ. wвѣ^ носяще в корабл҃ѣхъ
л. 255б возящие||повелѣнием҃ъ бж҃нимъ вѣтры изо града. въ гра^ поути творящие. черезъ ноцїи в
лодьꙗхъ в челнѣхъ лѣтѣ а зимѣ на возѣхъ. напаающи водами и кормящи
рыбами всакыми и wмываюши насъ тако намъ работаютъ бояще са творца своего
такоже и wгнь творитъ повинꙋа са гв҃н҃ грѣа. пека вара. соуща зноа все твора на
потребꙋ намъ аще ли не повел҃н҃ намъ ꙋто сътворити г҃ь. тw все не смѣетъ и стоитъ въ
своемъ оуставе. ще ли чемꙋ повелитъ ꙋто сътворити то все творитъ по бж҃ню
повелѣнию и по соудоу его. а w себѣ нигдеже не смѣетъ творити ни земла ни море ни
езера ни рѣкы. ни кладязи ни истоци ни горы ни пропасти ни wгнь ни звѣри ни
гади ни рыбы ни мрази ни снѣзи ни вѣтры. никаже тварь ци ли семꙋ не имѣте
вѣры безꙋмнїи ч҃ловци то и по себѣ разгадайте и помыслите го [sic] в нашомъ тѣлѣ
нѣтꙋ в нашомъ тѣлѣ wгнь зима нежитъдьны глисты черви еже в нашомъ тѣле то
л. 256а все лежитъ недвигомо. боа са|| бож[4] не смѣа са ничтоже сътворити тѣлꙋ нашемꙋ.
аще ли повелитъ гс҃ь всемоу въстати. еже в на҃ недꙋгъ велику болѣзнь сътворити
ѵл҃вкомъ. и въ см҃рть приводитъ. божиимъ повелѣнием҃ъ все бг҃а҃ боитъ са и
трепещетъ. Толко мы ѵл҃вци все престꙋпаемъ бг҃а҃ не бояще са и заповед его не храни
wц҃ь своихъ не слꙋшаемъ. по зломе своеме оуме по первоме своеме проклатьстве и
непокорливомоу оуме бѣгаемъ w пѫти истиннаго и спсенаго нже ны ведеть въ ц҃рство
нб҃ное и в ранскꙋю пищꙋ. въ вѣчныи живот но мы того пѫти бѣгаемъ и на пѫть
погыбельныи настоупаемъ ведоущи ны в мꙋки и во тме кромѣшнюю никто то веде но
сами себѣ по своеме зломе норове. бг҃а҃ не боюще са ни утвще его. и заповѣди его
престоупающе а дьꙗвола дѣла творяще. и грѣхы съвершающе, а бг҃ а непрегвще [sic]
дꙗвола възлюбиѣше и мꙋкꙋ вѣчнꙋю свободни бывше сами са в работꙋ предаемъ
самъ богъ҃ въ ꙋгл҃ь҃ гл҃етъ. всакъ творан грѣ^ рабъ есть грѣхоу. мы же г҃а҃ бг҃а҃
л. 256б забываем҃ъ|| и не творим҃ъ волꙗ его а како бы ны не утнти его сам бо ны въ челѣ гл҃тъ
чемъ ма ѵл҃ве не оумѣешь утнти ꙗзъ тебе дѣла свѣ҃ сътворихъ и нб҃са распростро^
землю на вода^ оутвердихъ море горѣстью налыꙗхъ и пескомь wграх҃ъ тебѣ ра^ езера.
рекы истоуникы сътворихъ тебѣ ра^ сан҃це. и звѣзды оукрасих҃ъ тебѣ ра^ всако древо
насадихъ и прорастихъ травоу тобѣ wгнь сотвори҃ дождь пꙋсти҃ и снѣгы и новое
твора стоухынно то мене бонтъ са и трепещетъ и не престоупаетъ повелѣнна моего
ты же мене не бонш са ни трепещеши ни храниши заповѣдни мои^ поуто ма не

[4] Думата е поправена късно на бога, но отдолу личи божиа или божеа.

ѹтєшн. а ѩзъ твон бг҃ъ ѩже твон ц҃рь ѩ же твон прадѣдъ. ѩ же твон дѣдъ ѩ же твон w҃ц҃ь ѩ же твое плема ѹем8 ма не оумѣєшн 8тнтн н не бонш сѧ мене аще ма нмѣєшн бг҃а себѣ то ѹем8 не слоужншн съ стрaхомъ ѩкоже мн слоужатъ аг҃ли. н архаагг҃ли всѧ тварь аще ли ма зовешн ц҃рмъ то ѹемоу ма нѣ ѹтєшн съ боѧзнню ѩкоже земномоу ц҃рю слоужатъ слоугы аще ли ма творншн прадѣдомъ нли дѣдwмъ
л. 257а себѣ то|| ѹем8 ма не ѹтєшн ѩко добр҃ін вн8цн. прадѣды н дѣды ѹтатъ аще ли ма творншн w҃цемь собѣ то ѹем8 не творншн волн моен ѩкоже до҃р҃ін с҃нве w҃цмъ творатъ аще ли ма творншн блнскомъ себѣ нли братомъ то ѹемоу ма не ѹтєшн ѩкоже добр҃ін блнзоцн блнзокы своѧ ѹтатъ нли братїю nw мы пакы на прежнее възъвратнмъ сѧ намъ бо аще прндетъ постъ ѹт҃ота дш҃амъ н тѣломъ прощанне всѣмъ дѣломъ злымъ се бо заповеданне всѧкон дwбродѣтелн ун҃ымн ерен слоужнтелн н предъстателн бж҃ню предъстоло мы бо пеѧлоуемъ н скорбнмъ н странно творнмъ говѣнне не хотѧще сѧ wстатн w҃ злобъ своихъ пьанъства wбыѧденна блоуженна непокоренна н всего безаконна н п8тн с҃псенаго п҃рно п҃рно [sic] бѣгающе н ходїмъ ко ерѣемъ вопрошающе ѹто на ѩстн н пнтн нлн ѹто поклона аще на рк8тъ. правнло ст҃ыхъ w҃ць апл҃ъ ѹт҃ныхъ н w҃ц҃ наводяще насъ на поуть с҃псенын н wбращающе дш҃а w҃
л. 257б погыбелны злыхъ дѣлъ. а къ страхоу бж҃ню прнводящнмъ|| н глющнмъ намъ всю нстнн҃оу. егда нхъ оуслышнмъ право н достонно ѹннъ свон съблюдаще н повелевающнмъ намъ ѹеснын постъ. ѹнсто непороуно съблюстн w҃ w [sic] всѧкыѧ злобы w҃стоупнтн а къ бг8 прнбѣгн8тн на днѧволю главѣ настоупнтн н всю снлоу его посрамнтн н волѧ его попратн. нстнннымъ постомъ н бж҃тв҃еныхъ ма҃твъ погрѣжающе ѹнстымн слезамн всѧкоу злобоу н помыслы воюющоу на дш҃ю. н всѣхъ сѣтн дьѧволнхъ велящнхъ. нзбѣгноутн ѩко птнцамъ дш҃амъ машнмъ да не оувазнемъ wпа҃ в тѣхъ же сѣтехъ въ прежннхъ. по своемоу нороѵѣ. ходяще. н та словеса слышавше w҃ ннхъ дш҃еполезнаѧ. н гл҃емъ се вельмн ны тѧжко не може҃ сего понестн н҃нѣ есме слабн ул҃вцн то на дwбрая дѣла еже к бг҃оу прнблнженнѧ. н мы левїн. н немощьннн нмнже дш҃н спсаютъ сѧ н къ бг҃оу възвышаемъ с҃ а на злаѧ дѣла єсме крепце н неленнвнн н бодрн братна н сестры н ѹад҃цн н по морю
л. 258а плаваньемъ нлн по wзер8 хоженне нлн по п8тн ходѧще н8жею||в кыѧ грады. разбоннкъ боящe сѧ поуто по всѧ сн мню нѣстъ бо в заповедехъ бж҃ннхъ. тѧжко ннуторе нн тр8дно. н ерен бо wбращаютъ насъ w҃ поутн погыбельнаго. а на поуть нстнннын. с҃псенын наставлающе насъ то лн есть намъ тѧжко аще лн велатъ намъ покаѧтн сѧ. прежннхъ своихъ грѣхъ. н злыхъ дѣлъ w҃стоупнтн къ г҃оу бг҃оу прнбѣгноутн а дьѧвола дѣла w҃ себе w҃вещн н гл҃емъ мы есме к҃тьѧне а дѣла дьѧвола творнмъ. н мы вѣдаемъ ѩко к҃щенн есме но младымъ тѣломъ н смысломъ младн w҃рнцалн сѧ есмы сотоны н всѣхъ дѣлъ его н всѣ҃ слоужобъ его н

всѣ х҃ агглъ его и всего ст҃ва его н҃нѣ и старѣ боудѹе wпать есме въстѫпилъ и внерлн. нако свѣтъ [sic] тако в перѣ. wрнцанна дѣавола. И не хощомъ нс нн҃ на старость вынереть. нн wстатн са нхъ злосерднемъ своѥ҃ и злобамн дїаволнмн да како хоще҃. Бжїю мт҃ть нмѣтн. и соуда страшнаго нзбытн тако творащне но на прежнее гл҃анье
л. 258б възъвратнмъ са нереемъ бо нужно. пецин са w стадѣх вы҃хъ || аще пастѫхъ пасъ стадо но не оублюдетъ стада и тогда волкъ прнше҃ распоустнтъ стадw и wвьцю въсхнтнтъ велнко зло бываетъ пастѫхоу томоу не съблюдъшемоу wвуатн своего стада пастващнмь хво҃ стадw такоже и ерѣемъ блоудоуще насъ w҃ волка мысленаго. еже есть дѣаволъ того бо волка блоудѹе на҃ и ерѣн велатъ намъ бѣгатн на горы да непостнжены боудемъ. дѣаволомъ и веденн во дно адово тѣхъ бо горъ самъ волкъ бѣгаетъ аще са хощетъ погнатн. по на҃. и скоро оустанетъ и пострамнтъ са бг҃омъ а лова своего в на҃ не нмѣетъ аще бо на ты горы возбежнмъ сп҃семъ са. горы же соуть хвы҃ заповѣдн ст҃ыхъ апл҃ъ и прр҃къ. и ст҃ыхъ wц҃ь еже ереемъ оуказалн намъ на польз8 и на покоѩнне. злы҃ х҃ нашнхъ дѣлъ соуть бо в мнрѣ. вса наша дѣла мѣрою дѣлъ нашн҃ wсоуднмъ са нже wбон мѣры навлаа ва҃ бг҃олюбнвїн улв҃цн да прнложнте оушн вашн сро҃ныа се соуть мѣры wмн[5] же wправднмъ дш҃ю свою н
л. 259а сп҃семъ ю на горы оубежнмъ волка еже есть покаанне || н постъ унстъ поклонъ н алканне. въздерьжанне w҃ w [sic] всакого зла. мт҃нны и покоренье любовь смнр҃ее кротость трезвость братолюбье. нагы҃ wдѣнье. молуанне послѫшанне словесъ. не wсоуженн и не wклеветанн. нн wбнда нн гладанне нн враждa нн рѣзwнмѣнне. нн блоудъ. нн прелюбодѣнство нн гордость бдѣнне слезы мт҃вы. ко цр҃ква҃ хоженне къ болнымъ посещенне к темнїцн прнхоженне и наделенье. мр҃твы҃ погрѣбенье wц҃а уцненне, и мтр҃н любленне. и нна многа деанна сѣмн дѣяньмн вса коѕнн дѣавола. проженемъ и главѣ его злоутневую попре҃. еже сѣть дрѣгыа мѣры жнѕнн сна. злаа дѣла и скверная w҃ бг҃а wстоупна нхъже ны велнтъ хс҃ъ бг҃ъ w҃стоупнтї и вѕннтн на гороу. еже ерен велнтъ нхъ бѣгатн нже соуть велмн пагѫбна и бг҃омъ ненавндема а ст҃ымн проклата еже есть сваръ бон. свада. велнуанне гордость велнуанне. немр҃не завнсть братонелюбье прозwрьство злоба. wбнда, дменье.
л. 259б возвышенне лнцемѣрье непокореннемъ мьздонмѣнне wсоуженье|| хоуленне пьяньство wбыаденье несытость граблснне насилне неслоушанье. божїнхъ заповеден оубїнство разбон дш҃егоубьство уародѣнство. наѕъношенне кощѫны ндолослоуженне моленьа колодѣзнаа и рѣуьнаа пѣсни бѣсовъскыа плсанна боубн҃ъ сопѣлн коѕнцъ нграннa бѣсовъскаа и вса злаа дѣла снхъ бо дѣлъ велатъ намъ wц҃н ходнтн по правнломъ и по заповедемъ ст҃хъ апл҃ъ и бг҃оносны҃ w҃ц҃ъ хwднтн на горы рекше въстѫпатн в добраа дѣла w҃ злы҃ х҃ же оуклонатн҃ да не въсхышены боудемъ.

[5] Някой го е поправил на нмн.

ꙁвѣремъ рекѡше дїаволомъ.да не снесенн бꙋдемъ ꙁвѣремъ рекше дїаволо^{и} да не снесенн бꙋдемъ во дно адꙋво н въ тмꙋ кромѣшнꙋю н сътворнмъ пеꙋал^{ь} на пастꙋга еже есть ерѣн н да то братна н сестры. подвнгне^{и} сѧ на добраѧ дѣла а ꙁлы^{х} сѧ wставнмъ. н w^{т}бѣгнемъ.. постъныа днн^{ѭ} радꙋстню а^{х}ховною проводнмъ. съ ꙋнстотою страхъ бж^{ї} їн нмѣющн. въ ср^{ц}нхъ нашн^{х} w^{т}ца своего слꙋшающн а ꙁаповедн
л. 260а гн^{ѣ}ѧ съхранаще съ всакымъ смнрнннемъ || н мл^{т}твамн н всею дꙋбродѣтелью да достонно ꙋпасенн бꙋдемъ прентн постъныа днн^{ѣ} ꙋтнымн нерѣн ꙋтнн непороны бꙋдемъ прїатн сп^{ѣ}сеное тѣло н кровь хв^{ѣ}ꙋ на wщенне дш^{т}амъ н тѣломъ нашнмъ на wщнщенне грѣхwмъ н на нсцѣленне недꙋгомъ мл^{т}твамн ст^{ѣ}їхъ апл^{т}ъ w^{т}ц^{а} н сн^{а} н ст^{а}го дх^{а}. н нн^{ѣ}ъ н прно н в в^{ѣ}ъ амн^{н}.

Берлинска библиотека СП в Берлински сборник XIII—XIV в.
Ms slav. Wuk 48

л. 8б. Побаеть всакомꙋ крьстнѧннномꙋ
вгажатн бвн своемꙋ
в нкгоже нма кр^{ѣ}тнвшю сѧ
рекꙋ же вь нма пр^{ѣ}тнж тр^{ц}е
еднного б^{а} нш^{ѣ}го нстнннаго
w^{ц}а н сн^{а} н стаго дх^{а}.
небонь кр^{ѣ}щеннемь ꙋл^{в}кь ѥко нꙁнова
породнт сѧ. по^{м} же растын жнвь
н wскверннт сѧ сьгрѣшае бвн
всаꙋьскын б^{ь} же нмь щедрь
м^{н}лостнвь є^{ѣ} хощеть бо да быше всн
ꙋл^{в}цн сп^{с}ан сѧ н не wставнть ꙋл^{в}ка
вь погыбѣлн н да се покаеть ||

л. 9а н да всеж нстннож прнибѣгь кь
немꙋ. н вьꙁ^{а}ьхнжвь
тьунж можеть прнеть бытн нмь
wбаче н да^{ѣ} ꙁаповѣдн да нже любнть
то слышавь да дрьжнть ж
вь ср^{ц}н н творнвь ж спѣт сѧ
прьваѧ же ꙁаповѣдь є^{ѣ} еже любыть б^{а}
всемь ср^{ц}емь. н трепетатн словесь
его. н сь страхомь работатн емꙋ

РНБ СП в сборник XVI—XVII в. Гилф. 42

л. 241б Побать васакомꙋ хрьстнанынꙋ
вгажатн боговы своемꙋ
вь негоже нме крьстыхомь сѧ
рекꙋ же вь нмѧ прѣстне тронцѣ
еднного бога нашего нстнннаго
w^{ц}а н сн^{а} н ст^{а}га дх^{а}
небона крьщеннемь ул^{в}кь ѧ нꙁнова
породн сѧ потомь же растын жнвь
н wскверннть сѧ сьгрѣшае бвы
вьсаꙋьскын бг^{ь} же нмь щедарь
мнлостывь є^{ѣ} хощеть бо да быше васн
ул^{в}цн спасан сѧ н не wставнть уловека
ва погыбѣлн да се покаеть ||

л. 242а н да всеж нстннож прнбѣгь ка
немꙋ н вьꙁ^{а}хнж-
ва таунж.можеть прнеть бытн нмь
wбаче н даса ꙁаповѣдн да нже любыть
то слышавь дрьжнть ѧ
ва ср^{ц}н н тьворнвь ѧ спасеть сѧ
прьваѧ же ꙁаповѣд(?)[1] є^{ѣ} еже любыть б^{а}
вьсемь ср^{ц}емь н трѣпетатн словеса
его.н сь-трахомь работатн емꙋ.

[1] Пред є^{ѣ} има петно.

	прнсно.акы н вндаще н ходнтын	прнсно акы н вндаще н ходнтын.˙.
	Елмаже по вѣре вмнѣма wунма	Елмаже по вѣре вмнѣма wунма
	дозрнмь его.аще недомнслымь	дозрнмь его аще недомнслымь
	есть бб̄.то wбауе елнкоже дарь	є̄ бб̄ то wбауе елнкоже дарь
	прнжть w̄ него.˙.	прнеть w̄ него.
	Втораа же заповѣдь є̄. еже	Втора же заповѣ̂ є̄ еже
	любыть дроугa акы н себѣ н какового	любыть дрвга ꙗко н себѣ н какового
	любо чл̄вка нѣ̄ бо намь льзе рещн	л.242б любо чл̄вка‖нѣ̄ᶜ бо намь льзе рещн
	ꙗко wньсица грѣшннкь є̄	ꙗко wньсица грѣшннкь є̄
	нж рещн бб̄ свѣсть все	нж рещн бб̄ свѣсть вс̏е
	а мнѣ своимн грѣхн пеуаль є̄	а мынѣ своимн грѣхн пеуаль є̄
	да нѣсть мн трѣбе ннутоже.˙.	да нѣсть мн трѣбе ннутоже.˙.
	пом̄ же не блжднтн. нж еже ‖	потом же еже не блжднтн н нж еж
л. 9б	подроужне нмѫще то вь. врѣма	подроужне нмѫще то вь врѣма
	нѣкоѥ прнбнжатн сѧ	нѣкое прнблнжатн сѧ
	неѳдрьжанна дѣльма н не	неѳдрьжанна дѣльма н не
	ꙗко скотоу наслажатн сѧ	ꙗко скотѳ наслажатн сѧ
	безь ѳстава.	безь ѳстѣ
	нж размѣрнты жнтне свое.˙.	нж разьмѣрнты жнтне свое.˙.

СП в сборник XVI в., РГБ ф. 113, № 541

л.251а Слово стыѫ̄ wц̄ь w постѣ оустава церковнагw[1]

Подобаетъ братне хрестнанѳ[2] ул̄кѳ наученше оугоднтн бг̄ѳ своемѳ в того же нма крт̄нвше сѧ рекѳще. въ нма w̄ца н сн̄а н стг̄о дх̄а стыа трц̄а. г̄а̄ бг̄а нашего нстннаго, крещеннем[3] бо ул̄къ акы нзнова породнт сѧ потомъ же растын в жнвотѣ н wскверн̄нт сѧ согрѣшаа[4] бг̄ѳ всауескн, бг̄ъ же мт̄нѳ есть. хощеть да быша всѣ[5] ул̄цн[6] спаслн сѧ. не wставнть бг̄ъ ул̄ка в[7] погнбелн но давъ ул̄кѳ покаанїе да всѣ ул̄цы прнбѣгнѳвше к немоу възд̾о[x]нѳвше[8] нз глѳбнны с̄рца своего. кают сѧ грѣховъ свонхъ. волны[x] н неволны[x], н̀ прїннме[т][9] гѣ̄ кающаго сѧ грѣхъ[10]свон[x]. Обауе дал̀ ны є̄

л.252а заповѣ̂, да се слышеше[11] братне дръжнте сѧ[12] оу себе‖въ срц̄н своє̄[13] сътворнвше спснтн сѧ. пръваа[14] же заповѣдь є̄ еже любнтн бг̄а всѣмъ срц̄емь своимь[15] н трепетатн словесъ его съ страхомъ работатн емѳ, акы вндаще лнца[16] его. ходнтн

Разночтения по сборник ф. 113, № 542:

л.229б — [1]цр̄квнаго, [2]хр̄тїанѳ, [3]кр̄щенїемъ; л. 230 — [4]съгрѣшаа, [5]всн, [6]чуловѣцн, [7]в', [8]въздохнвѣше, [9]прїнметъ, [10]грѣховъ, [11]слышавѣше, [12]а, [13]своемъ, [14]прьвана, [15]своимъ; л. 230б — [16]лнце,

вѣрою и с оумныма оумма ѥ̑ вндаще его. аще недомыслимъ есть бъ̑ wбаче велнкъ даръ и пр҃имеⷩ[17] w̑ него.·. Вторая же ꙁаповѣдь есть еже любнтн дрвг[18] акн[19] себе
л.252б нѣ̀ бо намъ презрнтн[20] какого любо ѵ̑ка, рекwша. wнъ сїн праведе||ѥ̑ wнъ сїн грѣшенъ. но рц̑н бг̑ъ вса вѣсть. а мнѣ своимн грѣхы печаль ѣ̑ да нѣ̀ мн требѣ ннѵтоже. Потомъ еже не бл8днтн, но аще подр8жне нм8ща, то въ врѣма прнблнжатн̈ ся. не акы скотоⷨ[21] наслажатн ся плотьскы́ѧ бе́ѧ оустава. но раꙁмѣрнтн прн всемь все свое жнтне. да бъ̑ в҃ т8 мѣр8 wтъмѣрнть[22] на с8дѣ[23]. аще кто многымн
л.253а ѧꙁыкы вѣсть всѣмн бг̑а славнть[24] н мц̑нть.[25] мц̑тню же творнть[26] къ оумг̑ымъ||ꙗко постнгн8ще нмѣннемъ аще лн кто можеть[27] все свое нмѣнне раꙁдаѧтн[28] бг̑а дѣла. а сⷨ[29] ннщеватн хр̑а радн. ꙗко хр̑с всѣхъ радн постоⷨ[30] н молнтвою н[31] съпостомъ[32] прентн жнꙁнь сню сн бо ꙁаповѣдь выше всѣхъ но не всѣ ю творѧтъ.·. Первое да праꙁноу̑ютъ ѵ҃то̀ въскр̑сенню[33] хв8. н всякъ праꙁнн̂къ его н бц̑а. н всѣхъ праꙁнн̂къ ст҃ыхъ да не покланают ся до ꙁемлн. w̑ велнка дн̑н до н̑[34] н вса нѣ̂ла. не
л.253б тоуїю тѣло мнл8ще.||но славаще въскр̑сенне хв̑о н кланающе ся нконѣ хв̑ѣ н бц̑н н всѣхъ ст҃ы́. такоже н вса днн нѣ̂лныа ~ Н не постн ся в ты дн̑н, но двожа̂[35] ꙗстн хотѧщее брашно. но тоуню грѣха не творѧще. но не оупнвати ся нн в кыа же[36] дн̑н. оупнвающе нбо ся погв8ать[37] мꙗꙁд8[38] свою тр8да своего .·. В[39] ты[40] же дн̑н мц̑твы творнтн ѵасто ѥ̑[41] могв8ще. протнв8 снѣ оумнѣн, а комканне ѵасто емлюще[42]. аще
л.254а лн недостонно прнѵастнⷨ[43] ся ст҃ы́ѧ[44] таннъ хв̑ыхъ да ос8|| днм ся.·. w̑ соуботы нже лаꙁоревы[45]. не несѵт ся профн̃ры ꙁа оупокон нн к8тьа[46], но все воскр̑сенна[47] wбраꙁъ творнтн. н̑ просфн̃ры выматн, н коутна крестнтн, то бо есть обра҃ъ въскр̑сенна[48] хр̑а гн̑а. аще кто сего не творнть[49], то съ жнды wсоужен̂ъ б8детъ[50], а ѣ̀ правен̂ыкы вѣнца погрѣшнть[51] Nw се слышавше[52] братїе потщнте[53] ся, ѵт҃но̀ н ѵнсто проводнтн постъ. съ всякою ѵ҃готою н въздержанне[54] w̑ всякого ꙁла всю[55] тоу̑ нела̂ю
л.254б стр҃т҃н8ю̃||проводнѥ̑ше ѵ҃то̀. в[56] велнк8ю с8бот8[57] прнѵастнѥ̑ше ся. н вк8сать[58] хлѣба мало. пребв8дть[59] всю т8 нощь молаще ся..~ Въскр̑сенне же гн̑е[60] да пр̃уашают ся со[61] всякою ѵнстотою. прнѵастнвше[62] ся въ црк̑вн тѣла гн̑а н̑ кровѣ. шеш̂е[63] въ[64] домы своа[65] снѣдать нспнють[66] н̑ поспать[67]. тако бо творѧть[68] н̑стннн̑[69] хр҃т҃іане.[70] в҃ ꙁаконъ бж̑нн сп̑сают ся. не того бо радн хр̑ъ въскр̑се, пнтна ра̂ нлн
л.255а w̃бнаденна[71] радн. но сего радн, даа[72] все||м8[73] мнр8 радость. не нм8щю конца.

---

[17]пр҃їнмемъ, [18]дрвга, [19]акы, [20]презрѣтн на, [21]скотомь; л. 231 — [22]w̑мѣрнтъ, [23]соудѣ, [24]славнтъ, [25]мц̑тъ, [26]творнтъ, [27]мwжеть, [28]раздаатн, [29]самъ, [30]постомъ, [31]н съ, [32]слеꙁамн, [33]въскр̑нїе, [34].н̑. ныа; л. 231б — [35]двожда̀, [36]кыа, [37]погоубать, [38]мꙁд8, [39]въ, [40]тын, [41]ꙗко, [42]емлюще, сами ся ѵнсто съблюдающе, [43]прнѵастнм ся, [44]ст҃ыхъ, [45]лаꙁаревы, [46]коутна; л. 232 — [47]воскресенїа, [48]въскресенїа, [49]творнтъ, [50]боудетъ, [51]погрѣшнтъ, [52]слышавше, [53]потщнте ся, [54]въздрѣжаннемъ, [55]всю же, [56]в҃, [57]соуботоу̑, [58]вкусатъ, [59]пребв8дтъ, [60]гдн̑не, [61]съ, [62]прнѵастнѥ̑ше, [63]вшеше, [64]в҃, [65]своа; л. 232б — [66]нспнютъ, [67]поспатъ, [68]творатъ, [69]нстннн̑їн, [70]хрнстїане, [71]w̃бы́денїа, [72]даѧ, [73]мнроу̑,

въскрсенне[74] бо своимъ весь миръ просвѣтн. и вса вѣрныа[75] възвесели радостню
дховною. да видѣвше вѣрнїи въскрснне хво. празднующе с любовню всю тѡ неделю, а
не пианьствомъ[76] ни wбьядennемъ[77] ни пѣсмн бѣсовьскымн. ни инѣмн
плотьскымн дѣанїн и похотмн и всѣх[78] бо вѣрны цркы прнимають.[79] съ тѣмже
л. 255б входащнх[80] раздвѣ и тѣх не прїнмають[81] wскверняющнх телеса своа блѧдомъ||н
лншнмъ пнтнемь[82], еже бес памати оупнвати ся, та бо вса недела wдинъ днь
есть, егда[83] хс въскрсе. тогда слнце стоало не захода и н. дни егда бы на въстоцѣ
тогда стоало два дни. а о вечернн. в дни. а въ .н. и заиде.·. Та бо недела еднъ
день е тѣмже вѣрнїи что держаще[84] неделю тѡ воскрсенна ра гна[85]. молаще ся и
л. 256а со[86] кресты[87] ходаще во всю неделю[a]. Аще ли петрово говѣнїе прїндеть.||нли
филнпово говѣнне. в пнъ[89] в сре. и в[90] пато. хлѣбъ со wвощемь[91]. wдинoа[92] днемь[93] а
въ вто и в че[94]. двожды[95] днем[96]. а в сботѡ. и в не, рыбы. в днемъ .·. Также все
говѣнне петрово и филнпово правнт ся.·. Покло[97] по т на дань до земли бе колоцы.·.
А велнкое говѣнїе покло[98] по т на всакъ днь. на заутренїн .р. на wбѣднїн .р. на
вечернїн .р. а гн помнлѧн .н. нли бѣдеть немощенъ. в которое любо говѣнне то
л. 256б немощи дѣла. ѥкоже емѹ повелѣ||ть[99] wцъ его покаалныи[100] разгадавъ[101] w
всемь[102]. намъ было и кромѣ говѣнна творнти хотащи[103] бытн нстовымъ.
помнѧюще согрѣшенна[104] велнкаа, и множество нашего безаконїа. ѥже
сътворнхомъ пре творце своимъ[105] гдемь[106] бгомъ про наша была грѣхы ни главы не
въскланнвати. внюще челомъ до земли. ни wуню[107] своею была не wсѣшнвати.
проливающи слезы своа пре бгомъ. Стенюще и скорбѧще[108] w неподобны w дѣле.
л. 257а свон. како бы братїе||н сестры и wцн и мтрн не боятн ся его. нли не трепетати его
нли не творнти волн его; тъ бо ны есть сътворилъ землю[109]. въземь w земла и
створилъ е тѣло. не томо[110] же но и дшю вдохновлъ[111] и wживнл ны. и сътворилъ
есть виднмаа[112] и невиднмаа. и створилъ[113] нбо и землю. тако створн[114] аггалы и
архаггалы. херувнмъ и серафнмъ. престолн гдвна[115]. слнце и лѹнѹ и звѣзды[116];
моря езера, рѣкы нстоунникы. и вса горы и холмн[117] вѣтры снѣгы дожь[118]. и скоты
и звѣрн. птнца гады. и всако древо земное и то все бга бонт ся. и трепеще и не
прествпае[119] повелѣнна бжїа. все то въ оустановѣ своемь[120] стонть работаа улькѹ
естествѧ. не прествпаа повелѣнна бжна. повелѣнню его повнноуа ся. земла дающе

[a] Глоса, добавена от самия преписвач а с[88] женамн блѧда не твораще.

---

[74]въкрсеннемъ, [75]вѣрныа, [76]пнанствомъ, [77]wбнаденнемъ, [78]всѣхъ, [79]прнимаютъ, [80]вѣходащнх, [81]прїнмаютъ; л. 233 — [82]пнтнемъ, [83]пасажът егда... еднъ день е е пропуснат, [84]держаще, [85]гна, [86]съ, [87]крты, [88]с', [89]пне, [90]в', [91]wвощемъ, [92]wдного, [93]днемъ, [94]чекъ, [95]двождь, [96]днемъ, [97]Поклонѡ, [98]поклонѣ; л. 233 — [99]повелѣтъ, [100]покаалныи, [101]разгадавъ, [102]всемъ, [103]хотащнмъ, [104]съгрѣшенна, [105]своемь, [106]гдмь, [107]оуню, [108]скорбѧще; л. 234 — [109]землю, [110]токмо, [111]вдохновлъ, [112]виднмаа, [113]сътворилъ, [114]сътворн, [115]гдтвїа, [116]звѣзды, [117]хлъмн, [118]дождь, [119]престоупаетъ; л. 234 б — [120]своѹ,

плоды своа траве жита. древа цвѣты плоды травныа древныа на снѣ̂ ѵл҃комь[121] на
веселне и на потребѣ скотомъ. и звѣре̑[122] и птицамъ[123] и гадомъ всемоу земномѣ
л. 258а дыханию. свѣт же просвѣщаа. землю|и твора повелѣнна[124] бж҃іа сл҃нце wсвѣщаа и
грѣа все ѡ̑ земла и ѡ̑схода[125]. работаа ѵл҃комъ. все твора повелѣнне бж҃не, не
прест8паа повелѣнна его. такоже и луна и звѣзды стражюще всю нощь. восхода[126]
и заходаще свѣтъ дающе ѵл҃комъ. п8ть показающи всѣмъ шествюшимъ. л8на по
морю и по рѣка̑[127] и по езеромъ поуть водяще. и многаа наша безаконіа яже
л. 258б сътворих҃о̑ пр҃е̂ творіцемъ своимъ бг҃омъ. не боящеся его ни wста|н8ще[128] ся злобъ
своих҃. то бо все трѣпнть[129] бж҃ня страха боящеся[130] ся. такоже и море творить и езера
истоуннкы рѣкы работающе ѵл҃ко̑. wвѣхъ[131] носяще в' кораблехъ[132] возяще[133]
повелѣннемъ бжіимъ, вѣтры и̑ градъ въ гра̂. поутн творяще уесъ нощь в лоднахъ и
в уельнѣхъ. лѣтѣ и зимѣ на возѣ̑,[134] напаяющеся[135] водами и кормящи рыбами
всякымн. и омывающе на҃, тако намъ работаю҃ боящеся ся творіца своего. такоже и
л. 259а огнь[136]|творить[137] повнн8я ся гд҃н[138] работаа ѵл҃ко̑,[139] грѣа пека вара с8ша[140]
зноа, все твора на потребѣ на̑. аще не повелѣть[141] гь҃. ѵто сътворнти то҃ все҃ не
смѣеть.[142] и стонть.[143] во 8ста́вѣ[144] своемъ.*. Аще ли уем8 повелѣть[145] ѵто
створнти,[146] то все сътворить[147] но по божню[148] повелѣнню.[149] и послѣд8 его а ѡ
собѣ[150] ннуточе не смѣетъ сътворнти,[151] ни земла ни мо̀ре. ни езера ни рѣкы ни
кладязи,[152] ни нстоуннцн, ни горы, ни прость ни огнь[153] ни звери ни га̀ди, ни
л. 259б рыбы|ни мразн ни снѣзн. ни вѣтри никаяже тварь. ни ли[154] сем8 не имѣте вѣры
безоумнїи ѵл҃цн то҃ бо себѣ раꙁгаданте. и помыслите уего в нашемъ тѣлѣ нѣт8. в
наше̑[155] тѣлѣ wгнь знма нежитъдны глнстн[156] уервїе[157] же в нашемь тѣлѣ. то все
лежить[158] недвижимо боя ся бг҃а не смѣа ннуточе сътворнти тѣл8 нашемоу.*. Аще
ли повелить[159] гь҃ всем8 въстатн еже в на҃ ѡ̑ нед8гъ велнкоу болѣзнь сътворить[160]
л. 260а ѵл҃ко̑[161]|| и въ см҃рть приводить[162] бжіимъ повелѣннемъ все бо бг҃а бонт ся и
трепещеть.[163] толнко мы ѵл҃цн все прест8паемъ бг҃а не боящеся ся заповѣдн его не
съхраннмъ.[164] wщь своих҃ не сл8шаемь по злом8 своем8 оумоу. по первом8[165] своемоу
проклатьств8. и непокорлнвом8[б] бѣгае̑[166] ѡ̑ п8тн нстннаго и спсенаго нже веде̑[167]
на҃ въ ц҃рство нбн҃ое и в ранскоую пнцю въ вѣчныи жнво҃. но мы того бѣгае̑[168] а на

[а] Глоса, добавена от самия преписвач 8м8.

---

[121]ѵл҃ком, [122]ꙁверемъ, [123]пт҃ицамъ, [124]повелѣніа, [125]н въсхода и ꙁахода, [126]въсхода; л. 235— [127]рѣкамъ, [128]ост҃аноуще, [129]трьпнть, [130]боящe, [131]ѡ всѣхъ, [132]корблех҃, [133]въꙁящe, [134]возѣ̑, [135]напоюющe; л. 235б— [136]wгнь, [137]творн҃, [138]гн҃н, [139]ѵл҃комъ, [140]свша, [141]повелѣтъ, [142]смѣетъ, [143]стонтъ, [144]ѡ҃ствe, [145]повелѣ̑, [146]сътворнтн, [147]сътворн҃, [148]божію, [149]повелѣнію, [150]себѣ, [151]сътворнтн не смѣетъ, [152]кладезн, [153]wгнь, [154]нли семоу; л. 236— [155]нашемъ, [156]глнсты, [157]уервїе, [158]лежнтъ, [159]повелі҃тъ, [160]сътворнтъ, [161]ѵл҃комъ, [162]прнводнтъ, [163]трепещетъ, [164]храннмъ, [165]перво-м8, [166]бѣгаемъ; л. 236б— [167]ведетъ, [168]бѣгаемъ,

л.260б пѫть погыбелныи[169] ||настоупаемъ ведѧщи҃ ны[170] в҃ мѣкѣ и въ тмѣ кромѣшнюю[171] и
никто ны доведетъ[172] но сами себе по своемѣ зломе нраве.[173] бг҃а не боѩще са ни
утѣще его и заповѣдь его престоупающе. а дьявола дѣла[174] творѧще и грѣхы
свершающе[175] бг҃а не брегѫще дїавола[176] възлюбивше.[177] и мѣкѫ вѣчнѫю. свободни
бывше сами са в работѣ предаемъ. самъ гс҃ въ е҃ѵ҃алїи глеть всакъ творѧи грѣхъ
л.261а рабъ[178] есть грѣхѣ. мы || же г҃ бг҃а забываемъ и не творимъ воли его. како ны было не
утрти его. самъ бо[179] ны въ пѵелѣ[180] гл҃ть ѵемѣ ма ѵл҃ѵе[181] не оумѣешн утрт. . а
азъ[182] тебе дѣла свѣтъ сътворихъ, и нб҃са распростр҃. землю на вода҃ѕ҃ твер҃дихъ.
море горс҃тню налнахъ[183] и пѣскомъ wградн҃ тебе ради е҃зера рѣкы истоуниихъ[184]
сътворн҃, тебе ра҃ сл҃нце и лѣне и звѣзды[185] якрасихъ. тебе дѣла всако древо
насадихъ и прорастн҃ травѣ. тебѣ дѣла wгнь сътворихъ дожѣ поустн҃ и снѣгы и
л.261б новое твор҃ стѣхнино то мене бонт са || и трепеще҃т[186], и не престѫпае҃т[187] повелѣнна[188]
моего. ты же мене не трепещеши. ни бонши са ни съхранниши заповѣдїи мои҃. поуто
ма не утеши азъ твои бъ[в] аз же[189] твои҃ wць. азъ же твое племя не оумѣеши
утрти. и не бонши са мене.*. аще ли имѣеши бг҃а себѣ то ѵемѣ ми не слоужиши
со[190] страхомъ, якоже ми слѣжать аг҃гли[191] и арх҃аггли. и вса тварь. аще ли ма
л.262а зовеши цре҃.[192] то ѵемѣ ма не утиши съ боязнию. якоже || земномѣ ц҃рю слѣжать[193]
слѣги.*. аще ли ма творши прадѣдомъ, или дѣдо҃ себѣ. ѵемѣ мѫ не утиши якоже
добри вѣщи, прадѣды и дѣды ута҃[194] аще ли твориши wце҃[195] себѣ. то ѵемѣ не
твориши волѣ[196] моен. якоже добрїи сн҃ове wц҃ѣмъ творать[197] аще ли ма твориши
блазокомъ себѣ, или братомъ. то ѵемѣ ма не утиши якоже добрїи блазоци[198]
творѧть блазокы своа утать[199] или братїю.*.[200] но мы пакы на прежнее възврат҃ни
л.262б са намъ бо||аще прїндеть[201] по҃ ѵто҃та дш҃амъ и тѣломъ. прогнанне всѣмъ дѣло҃
злы҃. се бо заповѣданне всакон добродѣтели ѵтны҃ми ерѣи. слѣжителѣ и пр҃стателн
бж҃ю прл҃вѣ. мы бо неуалѣемь и скорѣнмъ. и страдно творимъ говѣнне҃[202] и все
помышлае҃ на с҃рцн҃[203] своѭ како прентн говѣнне не хотѧще са wстатн злобъ своѭ.
поаньства[204] wбоаденна[205] блѣженїа непокорѣнна, и всего беззаконна. и пѣтн
л.263а спсенаго прн҃ бѣгающе и ходнмъ къ ерѣwмъ пра || шающе[206] ѵто намъ ластн. или
пнтн или ѵто поклона[207] ~ аще намъ рквть[208] правило стыхъ апл҃ъ и ѵтны҃ѕ҃
оц҃ь[209] навдящи҃ на҃ на пѣть спасенын. и wвращающе дш҃а w҃ погнбелны҃ѕ҃ злыѭ

[а] Глоса, добавена от друга ръка аже твои црь. аже твои прадѣ҃.

[169]погыбелныи, [170]на҃, [171]кромешнюю, [172]доведетъ, [173]нравѣ, [174]дѣла, [175]съверѣшающе, [176]дьявола, [177]възлюбивше, [178]работаетъ грѣхѫ; л. 237 — [179]бо липсва, [180]пуьле, [181]ѵл҃ке, [182]аз҃, [183]налѭхъ, [184]истоуниикы, [185]звѣзды, [186]трепещетъ, [187]престѫпаетъ, [188]повелѣнїа; л. 237 б — [189]азъже твои ц҃рь азъже твои прадѣдъ азъже твои wц҃ь, [190]съ, [191]анг҃ли, [192]ц҃ремъ, [193]слоужа҃, [194]утатъ, [195]wц҃емь, [196]волѧ, [197]творатъ; л. 238 — [198]блазокы, [199]уьта҃, [200]братню, [201]прїндетъ пш҃, [202]говѣннемъ, [203]срц҃хъ, [204]пїаньства, [205]wбьѣденїа; л. 238 б — [206]въпрашающе, [207]покло҃, [208]рекоутъ, [209]wц҃ъ, [210]истинѣ,

дѣлъ. и къ страхоу бжїю приводащихъ. и гл҃ющимъ намъ всю истинꙋ.[210] егда
ихъ оуслышꙋ̀ право. и достойно уиъ свои соблюдꙋще. и повелѣвающимъ намъ
ѵ҃тыи постъ. ѵто҃ и непороуно съблюсти ѿ всакыа[211] злобы ѿ҃стꙋпити къ бг҃ꙋ
л. 263б прибѣгноути на || дїаволю[212] главꙋ наст҃ꙋпити и всю силꙋ его посрамити. и волѧ его
попрати истиньимъ и ѵ҃тыимъ постомъ и бж҃твеныхъ мл҃твъ. и погрꙋжающе утыми
слезами всакꙋ злобꙋ и помыслы воюющихъ на дш҃ꙋ.[213] и всѣхъ[214] сѣтен҃ъ яко
птицамъ дш҃амъ нашимъ. да не оувазнемъ wпа҃ въ тѣхъ же сѣтѣ҃ въ прежнии҃ по
своемꙋ нравоу[215] ходаще.[216] и та словеса слышавше[217] ѿ҃ нии҃ дшеполезьна. не
л. 264а хощемъ[218] добро. и гл҃мъ[219] сѣ҃ вельми ны тажко не можемъ сего понести. ни҃ѣ
есме слабѣ[220] ѵлц҃и то на добраа ли дѣла еже бг҃ꙋ прибланжена са[221]. есмы ленивы
и немощни нижде дш҃а спсꙋт са и къ бг҃ꙋ възвышаем са.[222] а на злаа дѣла
есме[223] крѣпци и на ленивы[224] и моцни и бодрѣ[225], и творимъ а҃[226] своимь
злоꙋмне҃.[227] добрыи полезны, бжїа заповѣди тажкы си творимъ и страи҃ѣе всѣ҃[228] и
ѡ ѵемъ тажкы намъ сѵть. бжїа заповѣди братне[229] и сестры и чада, уи҃[230] по морю
л. 264б плаваннемъ. или по езерꙋ||хожениї. или по рѣкамъ но҃ꙋное порои҃ное въхожениї҃[231] или по
поути ходаще нѣжею в кыа грады разбоиници боящеса. но ѵто си вса мѣю҃[232] ни҃ѣ
бо в заповѣдѣ҃ бжїихъ тажко нигдеже. но нетроу҃но нерѣи҃[233] бо ѡбращаютъ[234] на҃ ѿ҃
пꙋти погибелнаго.[235] и на пꙋть истиньыи спс҃еныи наставлаю҃ на҃ то ли ѣ҃ намъ
тажко .˙. ~ Аще велать҃[236] намъ покаати са прежнихъ своихъ҃ грѣховъ и злыхъ҃ дѣлъ
л. 265а ѿ҃стоупити а къ гдоу҃ бг҃ꙋ прибѣгноути. || а дїавола дѣла ѿ҃ себе ѡ҃вещи. и гл҃мь[237]
мы есме хр҃тїане. а дѣла диавола твори҃.[238] и мы вѣдаемъ яко кр҃щни есме но
младыи҃ тѣломъ и смысломъ[239] младымъ. ѡ҃рицали са есме сатаны, и всѣхъ
дѣлъ[240] его[д] и всего ст҃ꙋда его. ни҃ѣ же оуни҃ и старии[241] бꙋдꙋте[242] wпать есме
въст҃ꙋпили и вѣрали яко[243] сѣть. тако в[244] первыа[245] ѡ҃ращанїа диавола. и не
хотащи҃е[246] нз нихъ на стаорст выи҃рети ни ѡстати са и҃[247]. злосер҃днемъ своимъ и
л. 265б злобами҃[248] диаволими да како хощемъ мл҃ть бжїю || имѣти. и ѥда его страшнаго
нзбыти, тако творащего. но на прежнее гл҃анне. возвратим са. іерѣѡмь бо нѫжно
пещи са. ѡ стадѣ своемъ хвыхъ ѡвець.˙. Аще пастꙋхъ пасъ стадо то не ѕблюдеть
стада. тогда волкъ пришедъ распꙋдить҃[249] стадо и ѡвцю восхити҃[250] велико зло

[д] Глоса, добавена от друга ръка всѣ҃ служебъ его, и всѣ҃ англъ его.

[211]всакыа, [212]дїаволовꙋ; л. 239 — [213]дш҃ю, [214]и всѣхъ сѣтен҃ дїаволь велащи҃ нзбѣгноути, [215]нравоу, [216]ходащи҃, [217]слышавше, [218]не хочемъ слышати, [219]гл҃ющѣ҃ добро, [220]слабѣ, [221]прибланжена са липсва, [222]възвишаем са, [223]есма, [224]неленивы, [225]бодры, [226]на, [227]злоумнемъ; л. 239 б — [228]земленыи҃, [229]братїа, [230]и, [231]възъхожениї҃, [232]мѣню нѣ҃, [233]іерѣи, [234]ѡбращаютъ, [235]погыбелнаго, [236]велать; л. 240 — [237]гл҃мъ, [238]творимъ, [239]смысломь, [240]его и всѣ҃ слоужебъ его и всѣ҃ агг҃лы его, [241]стаїи, [242]бвдоуще, [243]в, [244]в҃, [245]первыа, [246]хотащемъ, [247]нихъ, [248]злобами; л. 240 б — [249]распꙋдить, [250]възхытить,

бываетъ пастѫхъ томѫ неблю҆шемѫ wвѣатн[251] своего стада. пастѣвщимъ хв҃о стадо.
л.266а также нерѣwмь блюдаще на҃ w҃ волка мысленаго. еже есть днавола того || волка
блюдѣун на҃ іерѣ.[252] вела҃ намъ бѣгатн на горы да не постнженн бѣдемъ
днаволомъ. н ведомн во дно адово. тѣх҃ бо горъ самъ волкъ бѣгае҃[253].·. Аще са
хощетъ[254] погнатн по на҃. н скоро ѫстанетъ[255] посрамнт са[256] бг҃омъ н лова своего в
на҃ не имѣе҃[257].·. Аще бо на ты горы възбѣжнмь[258] спсем са Горы же суть хв҃ы
заповѣдн стыѭ апл҃ъ н пророкы н стыѭ wц҃ь. еже іерѣемъ ѫказалн намъ на полѯ҆ н на
л.266б покаанїе[259] злыхъ нашнхъ дѣлъ. суть бо въ мѣрѣ вса на||ша дѣла.·. Мѣрою
дѣлъ нашнѭ wсѣднмъ са.·. Аже wбон мѣрѣ навлаю вамъ бг҃олюбивїн человѣцы. да
прнложнте ѫшн ваша срѣдечнаа се сѣть мѣры. нмнже wправѣдним са дш҃ю свою
спсе҃мъ, н на горы ѫбѣжнмъ. волкъ нже есть днаволъ. бѣжанне же есть покаанїе по
уистъ поклоны н алканне. въздрьжанне w҃ всакого зла. мнлостнн н покорение любовь
л.267а н смѣренне кротость, н трезвость братолюбне нагнмъ wдѣнне,|| молуанне послѫшанне
словесъ бжїнхъ, нн wсѫжёнїе н не wклеветанне. нн обнда, нн лганїе[260]. нн вражда[261],
нн рѣзонманне, нн блѫ҆ нн прелюбодѣнство нн гwрдость,[262] бдѣнне слезы. н мл҃твы
к[263] цр҃кв҃а[264] хоженне болнымъ[265] посѣщенне. къ темнницн прнхоженне н
надѣленне мр҃тв҃ы[266] погрѣбанне. wц҃а поу҃тнн[267] м҃тр҃ь люблене, нна҃ многа
дѣанна н подобна сн҃. снмн дѣанїн всѫ кознн днавола прожене҃[268] н главѫ его
л.267б злоестнвоую попремъ.·.Се же су҃ ||дрѫгыа мѣры. жнзнн сена дѣла[269] н скверная[270]
w҃ бг҃а wст҃пна. намъже велн҃ хс҃ бѣ҃ wст҃пнтн н въытн на горы. еже нерѣwмь велать
н҃ бѣгатн, нже сѣть велмн пагwбна. н бг҃омъ ненавнднма н ст҃ымн проклата.·.
Еже[271] есть сварь[272] бон свада велнуанїе грѣдость немл҃рдне завность[273] братонелюбїе
прозорьство[274] злоба wбнда дменїе возвышенїе[275] лицемѣрне[276] непокоренїе[277]
л.268а мъздонманне wсуженне хуленне пьаньство[278] wбьяденне. несытость.||
прелюбодѣнство грабленнѥ наснлне. неслѫшанїе божїнхъ словесъ, прест҃пленне.
бжїнхъ заповѣдїн, убїнство. разбон[279] дш҃егубне, уародѣнство наслѫженне,
коцюны[280] ндолослужанне, моленна колодазнаа. н рѣунаа. пѣнн҃ бѣсовьскна[281]
плаанна бубнн сопѣлн козницн, нграннa бѣсовскаа, н всѫ злаа дѣла снхъ бо
дѣлъ w҃лѫунвше[282] са.·. Велать намъ wц҃н[283] ходнтн по правнло҆[284] н по
л.268б заповѣдемъ[285] стыѭ апл҃ъ. н богонсныѭ wц҃ь||ходнтн на горы рекша[286] наст҃пати на
добраа дѣла. w҃ злых же ѫдалатн са да не въсхнщенн будемъ звѣремъ рекше

---

[251]wвѣатн, [252]іерѣн, [253]бѣгаетъ, [254]хощетъ, [255]ѫстанетъ, [256]посрамнт ца; л. 241 — [257]нмѣетъ, [258]възбѣжнмь, [259]покаанне; л. 241б — [260]лганїе, [261]вражда, [262]гордость, [263]к, [264]цр҃квамъ, [265]болнымъ, [266]мр҃твымъ, [267]поустне н, [268]проженемъ, [269]злаа дѣла, [270]скверная; л. 242 — [271]Нже, [272]сварь, [273]завнсть, [274]прѣзорство, [275]възвышенїе, [276]лицемѣрне липсва, [277]непокоренїе липсва, [278]пїаньство, [279]разбон, [280]коцюны; л. 242б — [281]бѣсовьскые, [282]w҃лѫунвше, [283]wцы, [284]правнломъ, [285]заповедемь, [286]рекше,

дїаволо да не снесенн бꙋдемъ во дно адово тмѕ[287] кромѣшнюю. н сътворимъ печаль на пастѳха еже есть нерѣн.·. Да то слышаще братне и сестры. повнгнемъ са на добраѧ[288] дѣла. а злыхъ са встанемъ[289] и вѣгнемъ.·.а постныа днн радостню дховною проводимъ съ тотою. ї страхъ бжїн, имѣюще въ срдцехъ[290] нашнхъ
л.269а оца || своего слꙋшающе, заповѣдн гна съхранаще со[291] всакы[292] смнреннемъ, и мтвамн и всею добродѣтелю[293] да достонно ѕпасенн бѣдемъ, прентн постныа днн. честнымн їерѣн чистн[294] и непороунн[295] бѣдем. прнатн спасеное тѣло и кровь хрнстовѕ. на ѻсщенне дшамъ и тѣломъ нашимъ.[296] на ѡцщенїе[297] грѣховъ, на нсцѣленне недꙋгомъ мтвамн стых аплъ, ѡца и сна и стго дха и ннѣ и прно и въ вѣкы вѣкомъ амнньˑ[298].·.

РНБ СП в сборник Солов. 803/913 XVI в.

л.137а

Слво стых ѡць ѡ постѣ и ѡ востанни
цркванаго унн8. гн блвн wye

Подобаетъ братье всакомѕ ублѕ хрестьанннѕ наученше вѣроватн гѕ бѕ своемѕ в коего же нма крстнвше рклще во нма ѡца и сна и стго дха прстыа трца га ба ншего нстннаго. крщенъ бо ублъ акы нзново породнт са. потомъ же растын. в жнвотѣ wскверннтъ согрѣшаꙗ бѕ всауескы. и бъ же милостнвъ є хощеть да быша всн ублцн спасьлн са. и не вставн бъ ублка в погнбелн но далъ емѕ есть покоанїе да всн ублцн прнбѣгнѕвше к немѕ и воздохнѕвше нз глѕбинны срца своего и кают са грх свои ||
л.137б волны и неволны. и прниметь гь всакого ублка кающего са грѣ свои. wбауе дал ны [sic] є заповѣдь да слышаще бра держнте ю ѹ себѣ въ срцн своем сн сътворивше спасетъ. первая заповѣ є еже любнтн ба всѣ срце свои и трепетатн словесъ є со страхомъ работатн емѕ акн вндаще лице его ходнтн вѣрою и ѹмныма wчима ꙗко вндаще є. аще недомыслнмъ є бъ wбауе велнкъ даръ прнмемъ ѿ него. вторая заповѣдь є еже любнтн дрѕга акы себа нѣ бо на лѣпо презрѣтн какого любо ублка ан рецн wнь снн праведнє. а wны грѣшнь сн но рече ны подобаетъ. бъ вса свѣсть. а мнѣ своимн грѣхн печаль є. да нѣ мн требѣ ннктоже. потом же не блѕднтн. но аще подрѕжне нмѕще то в подобно врема прнблнжатн а не акы скотомъ наслажаетн плоскы по своемѕ
л.138а хотѣнїю без ѹстава но размѣрнтн || здѣ все свое жнтне да бъ в тѕ мѣрѕ wмѣрнть на страшне сдѣ. аще кто н многмн ꙗзыцн вѣстнть тн то н всѣмн славнть ба н млнть мтыню творнть къ ѹбогы ꙗко постнгшще нмѣнне. аще ан кто можє все нмѣнїе раздатн ба дѣлꙗ. а са нщеватн хр ра ꙗко х всѣхъ на ра посто н мтвою н съ слезамн прентн жнзнь снѭ. сн бо заповѣ выше вс є есть но не всн ю твора.

[287]въ тмѹ, [288]добраꙗ; л. 243 — [289]встанемъ, [290]сдцнхъ, [291]съ, [292]всакымъ, [293]добродѣтелню, [294]чистїн, [295]непороунїн, [296]нашымъ, [297]оцыщенїе, [298]амн.

первое великын постъ имѣетъ съ всею крѣпостію и вѣрою со страхомъ поклонятсѧ до земли
часто и съ любовью въ сѵботы лазоревы не несутъ просквры въ црквь за упокои и
квтнꙗ. но въскрнїа wбра творити и просквры выниматн и квтнꙗ крстити. то бо є
wбра воскрнїа гна. аще ли кто сего не творитъ то съ жыды wсужденъ бѹдетъ. а с
л. 138б правѣнникы не погрѣшитъ. се слышаще брае потщимсѧ сего || и утно проводити
постныꙗ дни съ всакымъ въздержанїемъ ниже въ всего зла всю тѹ недѣлю проводивъше
утро в великѹю сѵботѹ комкавъше и вкусатъ хлѣба мало и тако пребѹдѹтъ всю тѹ
нощь молѧ сѧ бгу. такоже воскрнїе гне да пригащаютъ сѧ со всакою утотою и
пригастивше въ цркви тѣла гна и крови и шѣша в домы своꙗ ядьше и пиютъ мало
и поспатъ. тако бо творатъ истинныи крстияне наремъ сѧ хранаще законъ бжіи и спсе сѧ
не того ради хъ въскресе питиꙗ или wбыденїа но сего ради воскресе дабы радость всемѹ миру.
и веселие вѣрнымъ бес конца. воскрнїемъ бо своимъ весь миръ просвѣти и вса вѣрныꙗ
возвесели радостїю дховною. да видѣвше вѣрнїи воскрнїе хво и празднюютъ всю тѹ
л. 139а недѣлю. а не пиꙗньствомъ ни wбыденїемъ ни пѣсньскымъ. ни инымъ плоскымъ
|| дѣꙗнїи и похотьми съ бо вѣрныхъ цркви приимаютъ съ утотою входащи. раззвѣ
же тѣхъ не приимаютъ. wскверняющихъ телеса своꙗ. блюдомъ и лишнимъ питїемъ. ниже бес
памети [sic] ѹпиваютъ сѧ. та бо вса нела wдинъ дни є. ега хъ воскресе тоа
слнце стоꙗло не захода и дни всю тѹ нелю егаже недѣлꙗ та кончало сѧ тогда
слнце зашло та бо недѣлꙗ wдинъ дни є. тѣмже вѣрнии утро провожаютъ недѣлю тѹ
въскрнїа ради гна молящеи сѧ съ кресты ходаще всю нелю а со женами блюда не
творатъ. се слышаще брае да празднѹете первое пресвѣтлое воскрнїе га исъ ха и всакъ
праздникъ его та и стѣи гже ншен бцу и всѣ сты его. въ великдни до н. ныне [sic]
нелн не клананте до земли. не сего ради тѣло милуще. но славаща хво въскрнїе и
кланающе никонъ хвѣ и стыꙗ бца и всъ сты и вса нельныꙗ дни тако утните. а не
л. 139б постите || в тыи дни но дважды ꙗсти хотащее брашно но грѣха не творащие. а не
ѹпиваните бес памети ни в кыꙗ дни ѹпивающе бо сѧ погубат мьздѹ трѹда своего
вы тыи дни мнтвѹ творити часто. якоже могуще противу силъ умненъ. а пригастїе
емлите а сами сѧ часто съблюдуще аще ли недостоини бѹда. пригастни сѧ сты
таинъ хвы да wсуднм сѧ в мцу. аще ли петрово говѣниꙗ бѹде или филипово то в
пнелн рыбы не ꙗсти а в сре и в пакъ но хлѣъ со вощи wдниною дне. а вторни и в
четвергъ рыбы ꙗсти двою дне тако в сѵботѹ и в нелю а поклоновъ на дни по триста
до земли тако все говѣнїе правити петрово и филипово а в великое говѣнье поклоновъ
н. на заутрени н на wбдни. н и на вечерни. а гди помилуи по н аще ли бѹде кто
л. 140а немощи в кое любо говѣнье. то немощи || дѣлꙗ како емѹ wцъ его дшевыным разгода
w всеи на бо достонно бы браꙗ и w приче говѣниꙗ тако творити. помиинающе
съгрѣшенїа своꙗ великаꙗ. и мноство нашего согрѣшенья ихже сотворихомъ предъ творцемъ

своѝ и бг҃мъ нш҃ѝ а про нш҃н оубо было грѣхн. нн главы въскланѧвати бнюще уело҃ пр҃е нн҃ нн оуню ос8шнѣати лѣюще слезы своѧ пр҃е нн҃ стенюще скорблюще ѡ҃ неподобны҃х дѣлес своѝ. ѡ бра҃ѧ и сестры ѡ҃цн и мт҃рн. како ны было не боѧтн г҃а своего и не трепетатн слове҃ его и не творнтн волю его. а то҃ е҃ створнлъ нб҃о и зе҃лю и море и вса ѧже с8ть в нн҃ и во҃ма ѡ҃ землѧ створн҃ ны есть тѣло. не токмо҃ тѣло и дш҃ю вдохн8. и жнвы҃х ны створн҃ е҃ и внд҃емыѧ҃ и ст҃рнль такоже створн҃ аг҃гл и арх҃агг҃л хѣровнмн и л. 140б сѣрафнмн и прт҃л гѣствїа || сл҃нце и мц҃ь звѣзды҃ езера и рѣкы нстоуннкы. всѧ горы и холмн вѣтр и снѣзн и дожд҃н. скотн и звѣрн и пт҃нца и гады и всако древо земное. и то вс҃е ба҃ бонть҃ и трепеще҃т и не прест8пае҃т повелѣнїа е҃ но все то во 8ставѣ свое҃ стон҃ работаѧ ул҃вую естьств8. не прест8паѧ повелѣнїа его повнн8ѧ сѧ. землѧ дае҃т плоды своѧ на слѣ҃ [sic] ул҃ко҃ жнта и трав8 древа цвѣты. плоды всякого овоща земнаго на потреб8 намъ и на снѣдь ското҃ и звѣре҃ птнца҃ и гадо҃. всем8 земном8 дыханїю. свѣть же ѡсвѣщаѧ землю твора повѣленїа бн҃е. сл҃нце ѡснѣѧ и грѣѧ вса ѡ҃ землѧ. восходан и заходан работаѧ ул҃ко҃. все твора повелѣнїа бн҃е҃. и не прест8паѧ заповедн҃ е҃ тако҃ѧ҃ л8на и звѣзды. стражюще всю нощь. восхода и захода и свѣ҃т даѧ ул҃ко҃ показ8ющне всѣ҃ шествующїимъ п8҃т морю. по рѣка҃ по езера҃ а многаа н҃ша безаконїа л. 141а вндѧще ѧ҃||створнхо҃ пр҃е творце҃ и бг҃мъ не боѧще сѧ его. нн ѡстан8ун сѧ злобъ своѝх. то бо все терпа҃т бж҃ѧ страха боѧща҃ такоже и море твор҃н и езера и рѣкы нстоуннкы работающе ул҃ко҃. ѡвѣ҃х вдѧще в карабл҃х вѣтры повелѣнїе҃ бжїн҃ нз града въ гра҃. п8тн творѧще уре҃ море носѧще в лоѧ҃х в уелн҃х лѣтѣ. а зимѣ на воз҃х напоѧющне водамн. кормѧще рыбамн всѧкнмн. ѡмывающе творца свое҃. такоже и ѡгнь творнть повнн8ѧ сѧ гвн҃ работаѧ ул҃ко҃. грѣѧ и вара пека зноѧ с8ша все твора на потреб8 на҃. аще ли не повелн҃т г҃ь уего створнтн то все стон҃т во 8ставѣ свое҃ не смѣѧ ннуто҃ створнтн. аще ли повелн҃т г҃ь уто створнтн. то все стон҃т во 8ставѣ свое҃ не смѣѧ ннуто҃ створнтн[a] аще ли л. 141б уем8 повелнть г҃ уто створнтн то створн҃т. но по бжїю повелѣнїю и по с8д8 || его. а собѣ ннутоже не смѣе҃т створнтн. нн землѧ нн море нн езера нн рѣкы нн нстоуннкы нн кладезн нн горы нн пропастн нн ѡгнь нн звѣрн нн гадн нн рыбы нн мразн нн снѣзн нн вѣтры ннкаѧ тварь нлн пакы сем8 не нмете вѣры вездѣмнин ул҃цн. то помыслнте и разгаданте. ѡ свое҃ тѣле уего в наше҃ тѣлѣ нѣт8 в наше҃ тѣлѣ ѡгнь знма нежн҃ны глнсты уервн. то все лежн҃т недвнгома боя сѧ ба҃ не смѣѧ ннуто҃ створнтн тѣл8 нш҃ем8. аще ли повелн҃т гь҃ уем8 въстатн еже в на҃ нед8 то велнк8 болѣзнь створнть тѣл8 нш҃ем8 и см҃рть приводн҃т бжїн҃ повелѣнїе҃. все бо братья ба҃ бонть҃ и трепеще҃т повелѣнїе҃ е҃. и заповѣ҃ его не хранн҃ ѡц҃ь своѝх не слышае҃ по злом8 своем8 ум8. по первом8 своем8 проклатьств8 и непокорлнвом8 безумню и бега҃е ѡ҃ п8тнн || л. 142а нстнння҃ сп҃наго еже ны вед҃т в жнзнь вѣунѭ в ранскѭ пнцу веселье вѣуное. но мы

[a] Повторено от преписвача.

того пѫтн бѣгаѥ а на пѫтн погнбєлны наст8паѥ. вед8ще ны в м8к8 вѣунүю н въ тм8 кромѣшнюю. а никто ны то не вѣ̀ѥдєть но сами себе по своем8 злом8 wбыүею а бга не боꙗщѥ нн утѫщн заповедн ѥ дꙗвола дѣла творѧще грѣхн свершающн. бга не брег8ще дꙗвола возлюбнвше н м8к8 вѣун8ю сами са в работ8 предаѥ свободнн быша са богъ въ єүлїн гатъ. всакъ творан грѣ рабъ ѥ грѣх8. мы га ба свое забываѥ н не творн волю его а како ны было не утнти ѥ са бо ны въ пүелѣ гатъ. үем8 ма уаүе ѫмѣешн утнтн. а ѣзъ тебѧ дѣлꙗ свѣтъ створн нбо распростр. н землю на вода wснава море горстью налыѧхъ пѣско wградн. тебе ра ѥзера н рѣкы нсточнникы створн
л. 142б тебе дѧа санце н л8н8 н звѣзды ѫкрасн || тебе ра вса древо насадн н трав8 прорастн. тебѧ дѣлꙗ wгнь створн дожь п8стн н снѣгъ н новое твора ст8хнно н тъ мене бонть н трепещет н не прест8паѥ повелѣнїа моѥ. ты уаүе не бонш не трепещеш мене нн хранншн заповедн мон. поуто ма нн утншн уаүе а на твон бъ а на твон црь. а на же твон дѣ а на же твон wць а на же твое плема. үем8 ма уаүе не ѫмѣешн утнтн. нн бонш мене. аще ма нмѣешн ба себѣ то үем8 мн не сл8жншн съ страхо ꙗкоже мн сл8жать аггли н архагли н вса тварь. аще ли ма зовешн цре то чем8 ма не утншн с боꙗзнью. ѣже земном8 црю сл8жать сл8гы. аще ли ма творншн прадѣдо нли дѣдо себѣ. то үем8 ма не утншн. ако добрн унніцн прадѣды н дѣды ута. аще ли ма творншн wцмь себѣ то үем8 ма не утншн с боꙗзнью нн творншн волн моен ако
л. 143а добрнн сн || wцѥ твора волю. аще ли ма творншн брато себѣ нли др8го то үем8 ма не утншн. ако добрая брая брю ута н др8зн. но на прѣнена возвратнм са. но намъ бо аще прнндѣ постъ утота дша н тѣло прогнанїе всѣ дѣло злы се бо заповѣданїе всако н добродѣлн утынмн ерѣн престателя бжїю ерѣю прѣстол8. мы бо пеүал8ѥ н скорбнѥ н страдно творн говѣнїе н се помышлꙗеть на срцн свон. како прентн пwстъ не хотѧще wстатн злобъ свон пьяньства wбыѧденїе бл8женїа непокоренья. н всего безаконїе п8тн спсенаго бѣгаѥ н ходн ко ерѣѥ прашающе уто на пнтн ꙗстн н уто поклона. аще на рк8ть правнло стыхъ апъ н утны wць наводящн на на п8 спнын н wбращающе дша нша w погнбєлныхъ злыхъ дѣлъ н прнводящн къ страх8 бжїю гящн на всю нстннн8. тога н усслышн право н достонно унъ свон съблюд8ще. н
л. 143б повелѣвающнмъ || намъ утнын постъ уто н непорно соблюстн w всакого зла wст8пнтн а бг8 прнблнжнтн на дꙗволью га8 наст8пнтн всю сил8 его посрамнтн н волю его попратн нстннны н утны посто н бжтвны матвъ снлою погр8жающн утнымн слезами всак8 злоб8 н помыслы воюющн на дша нша. всѣ сѣтен дꙗволь велѧщн нзбѣгн8тн дша ншн. ако птнца да не ѹвазнѥ опа въ первы тѣ сѣтѣ по свем8 wбыүею творѧще. н тако словеса слышавше дшеполезна н еще нн хощѥ послышатн н гатъ бо на добро н мы гамъ се велмн тажко не можѥ сего понестн ныне есмы слабн уавцн на добрая дѣла прнблнжна к б8 на та есмы немощнн н лѣннвн н слабн.

нмн дшн спсаютъ н к бв возвышаютъ. а на злаа дѣла есмь крѣпцн н не можемъ
са н wстатн н нелѣннвїн н моцнн н бодрн н творн на свон безмне. а добраа н
л. 144а полезнаа бжнаа заповедь тажкн || сн творн н страднѣ н всѣ дѣ земны но w не ны
сѣть тажкн бнаа заповеди поведнте мн браа н сестры н аѧцн по морю плаваѣ нлн по
езерѳ хоженне нлн по река нѫжное пороженїе вьсхоженїе нлн по пѣтн ходаще нѫжею в
кнаа грады разбоннкъ блюдѫще но уто всѧ сн нмѣню нѣ бо в заповедѣ бнѫ тажко
ннуто нн трѫдно. ерѣн бо wбращаютъ на w нѣтн погнбелна а на пѣть спнын
наставлаю на. то бо мы творн велмн тажко wже велѣ на показатн прежнн свон грѣко
свон. н злы дѣлъ wстѣпнтн. к бгѳ прнбѣгнѣтн. а дыавола волю себе wвращн. а мы
глмъ мы есмы крстьане. дѣлъ дыаволь не творн те всн вѣдаѣ яко крщнї есмы но
млады умо wрнцалн есма са сотоны н всѣ дѣлъ его. н всего стѳда его н всѣ аглъ
его нн же състарев са wпа есмы внерлн яко всѣ в первая wрѣцанїа дыавола. не
л. 144б хощѣ нз нн на старость || вынеретн. нн wстатн н въ зло срцн своѣ. да како хощѣ
млть w ба прнятн. нлн сѳда его странаго нзбытн тако творяще. но на пренее глanїе
возвратнм са ерѣ бо нѫжное пнцн w стадъ своѣ хвы wвець. аще бо пастѳхъ пасъ
стадо а не облюдетъ его тога волкъ прнше распѳднть стадо н wвцю восхнтнть то
велнко зло бываетъ пастѳхѳ томѳ не блюшемѳ стада своего wвудтн тако н ерѣ
блюдѫще на w волка мысленаго жее е дыаволъ. того волка блюдѫче на. нерѣн велѧ на
бѣгатн на горы да быхо непостнженн былн волко. н ведомн вно [sic] дно адѳ тѣхъ
бо горъ са волкъ бѣгаетъ. аще хощѣ погнатн на да скоро встанетъ н посрамленъ
бываетъ бгмъ н лова своего в на не нмѣѣ. аще бо на тѣ горы возбежн спсем са горы
сѣть хвы заповедн сты аплъ н прркъ н сты wць. еже оуказалн ерѣ. на ползѳ на на
л. 145а покоанїе || злы ншн дѣлъ. сѣть бо в мнрѣ всѧ нша дѣла да мѣрою дѣлъ нш
wправдним са. яже wбо мѣры явълю ва бголюбнмн ацн. да прнложнте ушн вашн
срдныа. се сѳ мѣры нмн wправдним са. н спсем сн дшю w волка н възбежн на горы
е есть покоанїе постъ утота поклонъ аланїе воздержанїе w всякого зла. млостнвы н
ннпокорен̃е. любовь смнрен̃е. кротость трезвость. братолюблене нагы wдѣанїе.
молуанне. послѳшанїе словесь н неwсѳженїе н неwклеветанїе. не wбнда нн лканїе не
вражда не резонманїе. не блѳ не прнлюбодѣнство не гордость. не бдѣнїе слезы. къ
црква хоженїе. болны посѣщенне. к темннцн прнхоженїе н надѣленїе. мртвы
погребанїе къ wцю уть н къ мтрн любовь н нна многаа дѣла добраа. снмн бо
л. 145б дѣанїн всѧ козни дыаволя прожене н главѳ его злоутнѳвю попре || се сѣть дрѳгыа
мѣры злаа н скверьнаа дѣла wступна w ба нже велнть на хъ бъ wстѳпнтн н
вдытн на горы е ерѣн велѧ на бѣгатн w нн. соу бо велмн пагѳбна. бгмъ невнднма
н стмъ прокдата. еже е сваръ. бон. свада. велнуанїе. гордость немрдье завнсть
злоба. братолюбне прозорьство wбнда дменїе въздышенїе анцемѣрьство. непокорен̃е

мѫдонѵ́ство. wсѳженїе хѳленїе пьянъство. wбыѧденїе несытовъство. прелюбодѣнство. граблennе. насилїе. непослѳшанье бжнѵ́ слове. прест҃пленїе бжнѵ́ ꙗповеден. оубинство. разбон дш҃егѳбьство. новꙁъпоношенїе. коцюны ндолъслѳженїе. моленїе кладеꙁнаа н рѣунаꙗ. пѣ҃ бѣсовскыꙗ. плесанїе бѳдnн [sic] н сопѣлн. коꙁнцн нграныꙗ бѣсовьскыꙗ. н всѧ злаꙗ дѣла wт҃ снѵ́ бо дѣлъ велиꙗт҃ наѵ́ wцн а҃хвннн бѣгатн н ходнтн по
л. 146а правлоѵ́. н по || ꙗповедеѵ́ стыѵ́ апл҃ъ н бг҃оносныѵ́ w҃ць. ходнтн на горы. рекше настѳпатн на добраꙗ дѣла wт҃ злыѵ́ дѣ҃оудалнатн҃ да не восхнщенн бѳдѐ ꙁвѣрьмн рѣ҃ше дыꙗволо. нн снесенн бѳдѐ въ дно ад҃ н во тмѳ кромѣшнѳю. пеуаль створн на пастѳха. еже ѥ҃ ерѣн да послышаще брат҃ н сестры по҃внгнем сѧ на добраꙗ дѣла. а злыѵ́ сѧ wстанѐ сѧ н wбѣгнѐ а постыꙗ днн. дх҃овною радостїю проводнѵ́ съ утѡ҃тою стр҃а бг҃н нмѣющн въ ср҃цн своѵ́ w҃ца дх҃внаго послѳшающе. ꙗповѐ гн҃а хранаще. съ всѧкѵ́ смнренїе҃ мт҃вамн всею добродѣтелью. да достонно упасенн бѳдѐ утнымн ерѣн прнемѵ́шн постныꙗ днн. утн҃нн непороуннн бѳдѐ. прнѧтн спн҃ое тѣло н кро҃ гт҃ нше҃ іс҃ъ хт҃ на wс҃щенїе дшаѵ́ н тѣлоѵ́ нше҃ѵ́. на wщѣщенїе грѣхо҃. на нсцѣленїе недѳго҃. мт҃вамн ст҃ыꙗ вл҃ущы нш҃нꙗ бц҃а. н ст҃го нѹ҃а прт҃ун. н стыѵ́ апл҃ъ н всехѵ́ стыѵ́
л. 146б мт҃вамн оумолѐ || бѳдеть гѣ҃ нш҃ь н помнлѳет ны всегда҃ н нн҃ѣ н прно҃ н в҃ вѣкы вѣкоѵ́ а҃:,

ПАРАЛЕЛЕН ТЕКСТ НА СП И СПВПФ

От публикацията се вижда как е била съставена втората част на СПВПФ (сборников вариант)

I. Паралелният текст започва във B_1 на л. 232, във B_2 на л. 254, в Тр. 11 — на л. 99а с израза: но се слышавше братїне (B_1) — да то слышаще брате (Тр. 11). Откъсът завършва с фразата: тѣмже вѣрнїн утѡ҃ держаще неделю т҃ѳ (B_1, л. 233) — тѣмже вѣрнин утѡ҃ держать нѐ҃ т҃ѳ (Тр. 11, л. 99в).

РГБ СП Сборник МДА ф. 113, № 542	**РГБ СПВПФ Сборник ф. 304, № 11 (Тр. 11)**
л. 232а Но се слышавше братїе	л. 99а да то слышаще брат҃
потцинте сѧ утн҃о н унсто	потцинм сѧ утн҃но утѡ҃
проводнтн постъ съ всякою	л. 99б проводнтн по҃
утѡ҃тою н въздержаннемъ	со въздержаньемъ
wт҃ всякого зла всю тѫ҃ нѐ҃ю	wт҃ всякого зла. всю же тѫ҃ нѐ҃
стр҃тнѳю проводнѳше утѡ҃.	страстнѫю проводнѳше утн҃но
в҃ велнкѳю соуботѫ прнуа-	всн ѵ҃ комкавше
стнѳше сѧ. н вкѳсатъ хлѣба	въкѳсать мало хлѣба
мало пребѳдѳть всю т҃ѳ	н пребѳдѳть всю т҃ѳ
нощь молѧще сѧ; Въскрсенне	нощь молѧще сѧ. н ꙗутра въскр҃нье

же гдне да прнуащают са
съ всакою чистотою
прнуастнвше са въ цркви
тѣла гна и крове т вшеше
въ домы своа снѣда испнютъ
и поспатъ. Тако бо творатъ

истнннїи христїане въ законъ
бжнн спсают са. не того бо ради
хсъ въскресе,

пнтна ра нли wбьяденїа
ради но сего ради

дая всемѹ мирѹ радость

не нмѹщю конца. въскрсеннемъ
бо своимъ весь мръ просвѣти
и вса вѣрныа възвесели
радостню дховною да вндѣвше

вѣрнїи въскрсне хво празднѹюще
с любовню всю тѹ неделю
а не пианствомъ нн wбнаденнемъ

нн пѣсмн бѣсовьскымн
нн нмѣмн плотьскымн дѣанїи

и похотмн и всѣхъ бо вѣрныхъ
црквы прнимаютъ съ тотою

входащнх разве и тѣх не прнмаютъ

wскверняющнх телеса своа
бладомъ и лншнмъ пнтнемъ

еже бес памати ѹпнвати са

та бо вса недела wдинъ дн есть

ега хс въскрсе. тогда слнце

стоало не захода и н днн

тѣмже вѣрнїи то держаще
неделю тѹ

гне да прнуащаютъ

со всакою тотою и смѣренмемь
и прнуастнвше
тѣлъ и крови и шедше
в домы своа снндать испьють и потомъ
поспатъ. тако бо творать

истнннн крстьяне
не того дѣла
хъ въскрслъ

да быхом са wбьядали и ѹмнвали и

рѣкли яко лвове но хъ въскрлъ и
подаеть всемѹ мирѹ радость ||

л. 99в и въскрньемь
своимь просвѣтнть весь мръ
и всакъ вѣрнин въскрнье празднуеть весело

всю тѹ не
а не пьяньствомъ нграннемь и

плсаннемь и пѣсмн бѣсовьскнмн.
и плотьскымн

похотьмн и вѣрныхъ бо

цркевы и прнимаеть то

входащн не прнемлете же

скверняцнхъ своа делеса
блудомь и лншнмь пнтьемь

еже бес памати ѹпнвати

та бо есть не wдинъ дн.

егда хъ въскрлъ тогда слнце

стояло не захода всю тѹ не

тъмже вѣрнин то держать
не тѹ ||

Следва пасаж (във B_1 л. 233а—233б, във B_2 л. 255б—256б), който в Тр. 11 липсва.

II. Вторият откъс има начало: помнняюще съгрѣшенна (B_1 л. 233б, B_2 л. 255б) — а намъ было помнняюще грѣхы (Тр. 11 л. 99г). Край: и въсхода и захода работаа улкомъ (B_1 л. 234б, B_2 л. 258а) — сходя и захода и работаа улѣкмъ (Тр. 11 л. 100б).

Сборник МДА ф. 113, № 542

помнняюще съгрѣшенна
велнкаа и множество безаконїа
яже сътворнхомъ пре творце

Сборник ф. 304, № 11

л. 99г а намъ было помнняюще грѣхы
своа велнкна и многаа безаконьа
яже створнмь предъ творцемь

своемь гдмь бгомъ
про наша было грѣхы
нн главы не въскланнвати
бнюще челомъ до земли
нн оуню своею было не
осѡшнвати пролнвающи слезы
своа пр̂е бгомъ. стеноще н
скорбѧще ѡ неподобны̑х дѣле̑
свон̑ како бы братїе
н сестры н ѡцн н мтрн
не боѧти са его нли не трепетати
его. нли не творити волн его
тъ бо ны есть сътворилъ землю
възма ѡ̑ земла н створилъ є̑
тѣло не токмо же но н дшю
вдохнѡвъ
н ѡживнл' ны н сътворилъ ет̑ь
вднмаа н невднмаѧ н
сътворилъ нбо н землю

свонмь н гмь

но головы было не въскланнвати
бьюуе челомъ
нн ѡуыю было
ѡсушнвати пролнваюуе слезы
своѧ. н стенюще н
скорбяще ѡ неподобныхъ дѣле̑
свонхъ а како бы брате
не боѧти са его нн трепетати
а то ны створилъ
ѡ̑ т̑ ны створн
тѣло н дшю
въдъхнувъ н дѡхновеннѣа своего
ѡживилъ ны є̑ но н
вднмыѣ н невднмыѣ
словомь свонмь створилъ т̑ ю на||

л. 100а водахъ оутвердилъ нбо такоже с̑.

тако сътворн агглы н архаагглы
херѵвнмъ н серафнмъ прт̑лн
гдтвїа слнце н лѵнѵ н звѣзды
мора езера рѣкы нстоуннкы
н всѧ горы н хлъмн н вѣтры
снѣгы дождь н скоты н
звѣрн птнца гады н всако
древо земное н то все бга
бонт са н трепещ̑е
н не престоупаетъ повелѣнна
бжїа все то въ оуставѣ
своемъ стонтъ работаа улуску
естествѣ не прествпаа повелѣнна
бжна повелѣнню его повнноуѧ са
земла дающе плоды своа
травѣ жнта древа цвѣты плоды
травныа древныа
на снѣ̂ улкомъ
на веселне н на потребѣ
скотомъ н звѣремъ н пт̑нцамъ
н гадомъ всему земному
дыханню свѣт же просвѣщаа
землю н твора повелѣнїа
бжїа слнце всвѣщаа н грѣа
все ѡ̑ земла н въсхода н захода
работаа улкомъ

мѣ̑ створн н англы н арх̑нглы
хѣровнмы н сѣрафнмы прт̑лн
гѣства слнце н лѵнѵ н звѣзды
мора нстоуьннкы
горы н холмн вѣтрн
снѣгъ дождь скоты
звѣрн гады ї потощн н
древа но уто всѧ сн меню
все бо са бз̑ бонть н трепещеть
но все стонть въ оуставѣ
своемь. н работаеть улѣуску
естьствѵ не прествпаеть повелѣннѣа
бн̑ѣа
т̑. дающе плоды своѧ
на снѣденье улѣкомъ
н на веселье
скотомь н звѣремь н птнцамь
н всему дыханью земному
свѣт оже просвѣщаѧ ||

л. 100б землю твора по велѣнью
бню. слнце всвѣщаѧ н грѣѧ
въхода н захода н
работаѧ улѣкмъ

Следва пасаж (във B_1 л. 234б—236, B_2 л. 258—260б), който в Тр. 11 не е нанесен.

III. Третият откъс започва с фразата: все бо бога боит са (B_1 л. 236а —) то все бā бонть̑ (Тр. 11 л. 100б). Край: а дьнавола дѣла творяще (B_1 л. 236б, B_2 л. 260б) — а дьнавола вола и дѣла творяще (Тр. 11 л. 100в).

Сборник МДА ф. 113, № 542

все бо бога боит са и трепещетъ
толико мы ѵāцн все преступаемъ
бга не боящие са ζаповѣдн
его не хранимъ

wщь свои не слышаемь по
ζлом8 своем8 умоу по
первом8 своем8 проклатьств8
и непокорливом8 8м8

бѣгаемъ w пѫти истиннаго
и спсенаго нже ведетъ на
въ цр̑тво нб̑ное и в ранскую
пищю въ вѣуныи животъ
но мы того бѣгаемъ а на
пѫть погыбелиын наступаемъ

ведѫщи ны в' м8к8 и въ
тм8 кромешнюю и никто
ны доведетъ но сами себе
по своем8 ζлом8 нрав8
бга не боящие са нн утоуще
его и ζаповѣдн его престоупающие
а дьнавола дѣла творяще

Сборник ф. 304, № 11

то все бā бонть̑
толико мы ѵāцн все преступаемь
и бā не бонм са и ζаповѣдн
его не хранимъ

и бѣгаемъ w пути истиньнаго
и спенаго и ведеть ны
во цр̑тво нб̑ное и в ранск8ю
пищю вѣуныи животь.
но мы того пути совращаем са
на путь погибелн наступаемь

ведущи ны в муку и в
тму кромѣшнюю никъто же
ны створить но сами себе
по своем8 изволенью а
бā не боящие са ||

л. 100в а дьнавола вьса и дѣла творяще

Следва малък пасаж (B_1 л. 236б—237а, B_2 л. 260б—261а), който в Тр. 11 е пропуснат.

IV. Четвърти откъс, начало: самъ ны въ пѫтьле гāть (B_1 л. 237а) — сам бо ны гь гāть (Тр. 11 л. 100в). Край: и прорастн̑ трав8 (B_1 л. 237а) — и трав8 прорастнхъ (Тр. л. 100в).

Сборник МДА ф. 113, №542

самъ ны в пѫтьле гāть
уем8 ма ѵāке не умѣешн
утнти. А на̑ тебе дѣла свѣтъ
сътворнхъ и нб̑са распростр̑
ζемлю на вода 8тверднхъ
море горстню налиахъ
и пѣскомъ wградн̑
тебе ради езера рѣкы
истоуникы сътворн̑ тебе ра̑

Сборник ф. 304, № 11

сам бо ны гь̑ гāть
уем8 ма ѵāуе неуестньна
творишн а тебе дѣла свѣтъ
створихъ нб̑а распростроихъ.

море горстью налыахъ
и пѣскомь wградихъ
тебе дѣла wзера и рѣкы
створихъ

слн҃це и ѧ8н8 и зв҃ѣзды 8краснҳ	и ѧ8н8 и зв҃ѣзды ѡкраснҳ
тебе дела всако древо	тебе дѣла всако древо на зємли
насаднҳ и прорастѝҳ трав8	насаднҳ. и трав8 прорастнҳ

Следва пасаж (B_1 л. 237а—238а, B_2 л. 261а—262а), който в Тр. 11 е изпуснат.

V. Пети откъс, начало: намъ бо аще пр҃ïндетъ пѡ҃ (B_1 л. 238а, B_2 л. 262а) — а намъ аще прндеть по҃ (Тр. 11 л. 100в). Край: п8тн спсенаго пр҃но бѣгающе (B_1 л. 237а) — п8тн спс҃наго ѵт҃аго бѣгаемь (Тр. 11 л. 100г).

Сборник МДА ф. 113, № 542		Сборник ф. 304, № 11
намъ бо аще пр҃ïндетъ пѡ҃		а намъ аще прндеть по҃ и
ѵт҃ота дш҃амъ и тѣломъ		ѵт҃ота дшамъ и тѣломъ и
прогнанне всѣмъ дѣло҆ зло҆		прогнанне всѣмъ зловамъ
се бо заповѣданне всакон		и заповѣданье всакон
добродѣтелн ѵт҃нымн їерѣн		добродѣтелн ѵт҃нымн нерѣн
сл8жителѣ и пр҃ѣстателн		и предъстателн и
бж҃ïю пр҃тл8 мы бо		бн҃му пр҃тл8 то мы ‖
печал8ємь и скорбнмъ	л. 100г	скорбнмъ и печалѵємъ
и страдно творнмъ		и велнко створнмъ и страдно
говѣннемъ и все помышлаѥ҆		говѣнье то все помышлаємъ
на ср҃цнхъ свон҃ како прентн		на ср҃цнхъ вашнхъ
говѣнне не хотѧще сѧ ѡстатн		
зловъ свон҃. пïанства ѡбыденна		пьянства ѡбыденья
бл8женїа непокорѣнна и		блуженна и всего того нѵт҃аго
всего безаконїа. и п8тн		не хощемь ѡстатн. пѵтн
спсенаго пр҃н бѣгающе		спс҃наго ѵт҃аго бѣгаемъ.

Следва пасаж (B_1 л. 238а—239а), B_2 л. 262б—264а), който в Тр.11 не е нанесен.

VI. Шести откъс, начало: то на добраа ли дѣла (B_1 л. 239, B_2 л. 264а) — тоже на добраа дѣла (Тр. 11 л. 100г). Край: къ гд҃ѵ бг҃8 прибѣгнѵтн (B_1 л. 239б) — къ бѵ҃ притн (Тр. 11, л. 101а).

Сборник МДА ф. 113, № 542	Сборник ф. 304, № 11
то на добраа ли дѣла еже къ	тоже на добраа дѣла и къ
бг҃8 есмы	бѵ҃ прнкоженна есмы слабн
лѣннвы и немощнн нмнже	и лѣннвы и немощнн нмн
дш҃а спс8т сѧ и къ бг҃8	дш҃а спа҃ет҃ь
въздншаем сѧ а на злаа дѣла	а на злаа дѣла семъ
есмѧ крѣпцн и нелен҃ивы и	крѣпцн есмы нелѣннвы и
моцнн и бодры и	немощнн и бодры и легуае пера

творнмъ на своимъ зло8мнемъ		створнмъ бнꙗ стыꙋ аплъ н
добры н полезны бжїа заповѣдн		стꙋхъ wщь заповѣдн
тажкы сн творнмъ		тажкы створнмъ нако камень
н страднѣе всѣ дѣлъ земленыꙋ		н страднѣе всѣхъ дѣлъ творнмн ‖
н w чемъ тажкы намъ сѫть	л. 101а	но унмьже ны сутъ
бжїа заповѣдн братне н сестры		братьꙗ н ꙗда тажкы
н ꙗда н по морю плаваннемъ		заповѣдн бнꙗ
нлн по езер8 хожен̈е нлн		
по рѣкамъ ноудное порwжное		
възьхожен̈е нлн по п8тн		
ходаще н8жею в кьꙗ грады		
разбонннкъ боаще сѧ		
но ꙋто сн всѧ мѣню нѣ бо		но ꙋто всѧ сн мнꙋю нѣ бо
в заповѣдѣ бжїнхъ тажко		в бнꙗхъ заповѣдехъ тажко
ннꙋтоже но нетрꙋдно н		н тр8дно н легко
нерѣн бо wвращаютъ на w		нерен бо wвращаютъ на w
п8тн погыбелнаго н на п8ть		пꙋтн погыбельнаго н на пꙋть
нстнннын спсенын наставлаю		спнын направлаютъ
на то ан ѥ намъ тажко		то ан намъ тажко
аще велѧть намъ покаꙗтн сѧ		аже велѧть намъ покаꙗтн сѧ
прежнихъ своихъ грѣховъ н злыхъ		
дѣлъ wстꙋпнтн а къ гдꙋ		н wстꙋпнтн w ннхъ къ
бг8 прнбѣгноꙋтн		бꙋ прнтн да к... хощѧ мꙋть бнꙋ
		прнꙗтн н сѫда его нзбытн тако творѧще

Следва пасаж (B_1 л. 239б—240а, B_2 л. 264б—265б), който в Тр. 11 е пропуснат.

VII. Седми откъс, начало: нереемъ бо нужно ѥ пещи сѧ (B_1 л. 240б, B_2 л. 265б) — ереемъ бо нужно ѥ пещи сѧ (Тр. 11, л. 101а). Край: неже есть днавола (B_1 л. 240б, B_2 л.) — нже есть дьаволъ на горы вздемъ н волка оубежнмъ (Тр. 11, л. 101б).

Сборник МДА ф. 113, №542

ierѣwмь бо н8жно пещи сѧ		ереемь бо нужно ѥ пещи сѧ
w стадѣ своемъ хвыхъ wвець		w стадѣхъ хвыхъ wвець
Аще паст8хъ пасъ стада то		аще бо пастꙋхъ паса стадо
не оублюдетъ стада. тогда		не оублюдеть стада тогда
волкъ прншедъ расп8днтъ		волкъ прншедъ распꙋднть
стадо н wвцю восхытнтъ		стадо wвца въсхыщаѥть ‖
велнко зло бываеть паст8х8	л. 101б	велнко зло бываеть паст8х8
том8 неблю̂шем8 wвꙋятн своего		тому тако ierѣемь бываеть
стада пастващнмъ хво стадо		пас8щнмъ стадо хво
такоже н ерѣwмь блюдаще		н блꙋдащнмъ
на w волка мысленаго		на w волъка погыбельнаго
еже есть днавола		нже есть дьаволъ на горы
		вздемъ н волка оубежнмъ

Сборник ф. 304, №11

Следва пасаж (B_1 л. 240б—241а, B_2 л. 266а—266б), който в Тр. 11 не е внесен.

VIII. Осми откъс, начало: есть покаѧнїе по̃ чистъ (B_1 л. 241а, B_2 л. 266б) — и сѣть се покаѧнне постъ у̃тота (Тр. 11, л. 101б). Край: нграніа бѣсовьскаѧ (B_1 л. 242б) — нграннѣ неподобныѣ рѳсалыѣ (Тр. 11, л. 101г).

Сборник МДА ф. 113, № 542

есть покаѧнїе по̃ чистъ
поклоны и алканне. въздръжанне
w̃ всѧкого зла милостыні и
покоренне любовь и смѣренне
кротость и трезвость братолюбне
нагнмъ wдѣнне молѵанне
послѣшанне словесъ бж̃їнхъ
нн wсѣже̃нїе и не wклеветанне
нн обнда. нн лганїе нн вражда
нн рѣзонманне нн блоу
нн прелюбодѣнство нн гор̀дость.
бдѣнне слезы и мл̃твы
к' цркв̾ хоженне болны̀мъ
посѣщенне къ темнницн
прнхоженне и надѣленне
мртвымъ погрѣбанне wщ̃а
почестне и мт̃рь любленне
и на многа дѣанна и
подобна сн̾ дѣанїн всѧ козни
днавола проженемъ и главѣ
его злочестнвоую попремъ
се же суть дрѣгыѧ мѣры
жнзні сѧ злаѧ дѣла и
скверна̀ѧ w̃ бг̃а wст̃пна
нам̀же велнтъ хс̃ бг̃ъ
wст̃пнтї и вѣытн на
горы еже нерѣwмъ велатъ
н̾ бѣгатн нже сѣть вельмн
пагѵбна и бг̃омъ ненавнднма
и ст̃ымн проклата; Нже есть
свадъ бон свада велнчанїе
грѣдость немл̀рдне
завнс̀ть братонелюбне прѣзорьство
злоба wбнда д̀менїе възвышенїе
мъздонманїе
wсѣженне хѵленне пїаньство

Сборник ф. 304, № 11

и... сѣть се покаѧнне постъ у̃тота
поклонъ алканье вздержанне
w̃ всѧкого зла мл̃тнн
покоренне любовь смнренне
кротость трезвѣнне братолюбье
нагыхъ wдѣнье молѵанне.
послѵшанне бжственыхъ словесъ
не wсѣженне не wклеветанне.
не лганьемь. не wбнда не вражда
не рѣзонмьство не блѵдъ не
гордость
бдѣнье слезы мл̃тва ||
къ цр̾квамъ хоженне болны
посѣщенне къ темнницн
хоженье и надѣленне нхъ.
мртвымъ погрѣбанне
и на многа добраѧ дѣла
снмн дѣлы всѧ козни
дьѧвола проженемь и w̃ насъ
далеуе створнмъ его
се же суть
злаѧ и
скверна̀ѧ дѣла
нже нъ велнть хъ̃ ст̃нн
wст̃пнтн
и с̾ велмн
пагѵбна и гмь̃ ненавнднма
ст̃ымн проклата ѧже сѣть снѧ
лжа свадъ велнчанье
гордость немилосердье. бр̃ненавн-
дѣньемь завность
злоба wбнда котора гнѣвъ възвышенье
лицемѣрье непокоренне
преслѣшанье мьздонмьство хѵла
wсѵженье пьѧньство ||

wбыѧденїе несытость прѣлюбодѣнство л. 101г
граблениѥ наснлїе неслѹшанїе

бжїнхъ словесъ престоупленїе

бжнн҃ ꙁаповѣдїн оубїнство
раꙁбон дш҃егоубїе ѹародѣнство
наоу҃ношенїе
коцюуны ндолослоуженїе
ндолослоуженїе моленїа
колодаꙁнаѧ н рѣунаѧ

пѣснн бѣсовскые плѧсанїа
боубнн сопѣлн коꙁницы
нграніа бѣсовьскаѧ

wбыѧденье прелюбодѣнство
граблень҃е наснлье непослѹшанье

бж҃твеныхъ пнсанин прест8пленне

бжннхъ ꙁаповѣдни
раꙁбон ѹародѣнство
волхвованье наоу҃ъношенние
коцюны

бѣсовьскыѧ пѣ҃ плѧсанье
б8бны сопѣлн г8слн пнскове
нграньѧ неподобныѧ р8салыѧ

Следва малък пасаж (B_1 л. 242б, B_2 л. 268а—268б), който в Тр. 11 е пропуснат.

IX. Девети откъс, начало: да то слышаще братне (B_1 л. 242б)—да то слышавше бра҃е (Тр. 11, л. 101г). Успоредният текст продължава докрая с разлика в завършващата фраза.

Сборник МДА ф. 113, №542

Да то слышаще братне н сестры
подвигнем са на добраѧ
дѣла, а ꙁлыхъ са wстанемъ

н w҃бѣгнемъ; а постныа дни
радостню дх҃овною проводнмъ

съ ѹт҃отою. стрх҃ бжїн нмѣюще
въ срц҃нхъ нашн҃

w҃ца своѥ слоушающе

ꙁаповѣдн гн҃а съхранѧще
съ всакымъ смнренїе҆ н
мл҃твамн н

всею добродѣтелню да достонно

оупасенї б8демъ. прентн по-
стныа дни, ѹт҃нымн іерѣн

ѹнстїн непороѹнїн боудемъ
прїатн сп҃сеное тѣло н кровь

хв8 на w҃сщенїе дш҃амъ
н тѣлw҃ нашымъ на

wцыщенїе грѣхw҃ на

нсцѣленїе недвгw҃ мл҃твамн
сты҃х апостолъ w҃ца н сн҃а
н ст҃го дх҃а н нн҃ѣ н пр҃но
н въ вѣкы вѣкw҃ амн҃; ∾

Сборник ф. 304, №11

да то слышавше бра҃е н сн҃ве
н дцерн подвигнем са на добра
дѣла. а ꙁлыхъ wстанемь

н w҃бѣгнемь н по҃ныа дни
радостью дх҃овною проводнмъ

съ ѹт҃отою н страхъ бн҃н нмѣюще
въ срцнхъ ваш҃н҃

ꙁаповѣдн бн҃а съблюдающе
со всакнмь смѣреннемь н
мл҃твамн і с покореньемъ н со ||

л. 102а всею д.дѣтелью да достонно

оупасенн б҃ѹмь прентн по-
стныа дни ѹт҃нмн ерѣн

пооуѹаемн ѹт҃нн непороѹнн б҃ѹмь
прнѧтн кровь хв8 н тѣло

его ѹт҃ное на wсщенье дш҃амъ
н тѣломь наш҃н҃ на

оцѣщенье грѣховъ.
да б8демь ц҃ркви б҃а҃ жнваго
а не пыаньствомь wбѹраемн

бѹ наше҃.

Слоо̀ ѡ постѣ ѡ велицѣмь. и ѡ петровѣ говѣньи. і ѡ фнлиповѣ.

л. 96в Послушанте бра̀е и сестры. і чада и вси стари и ноуницы и вси вѣрныи писаньа ѡ постѣ. сам бо гь бъ. и собою намъ оутнын постъ прообразова пост бо са самъ. м. дни ако еуа̀глтъ рѐ марко. и абье веде са ісъ. дхомь в пустыню. и постн са. .м. дни искушаемы сотоною. и бѣ звѣрми. англн служахоу̀ть ему. и ѡ̀толн тако повелѣ оученикомь своимъ||апо̀мъ и апо̀н кр̀тяще и оучаще повелѣша всѣмъ вѣрующимъ во има ѡц̀а и сна и стго дха то же преданне держатн дано есть ѡ̀ ба̀ ако же рѐ имъ шедше проповѣданте га всен тварн и вѣру иметь и кр̀ть .са и спнъ будѐ. а иже не имете вѣры всужен будѐ по тому же га̀у и по оучѣнню спв̀у. апо̀н наоуѝша вса вѣрующа. во има ѡц̀а и сна и стго дха. кр̀щнью. покаанню посту покло8 мт̀нн покорению братолюбью. и инои всакон добродѣтелн. и говѣнна оуставнша едино хво. апо̀льскаа .в.е. петрово фнлиппово. ут̀ѣ держаще постяще са и ѡ̀ всѣхъ золъ
л. 97а оудалающе са ѡцѣщаютъ ѡ̀ грѣхъ || мт̀ть бню. и цр̀тво нбное наслѣдать. ако в книгахъ га̀ть мт̀нн съвокуплена постомъ и ѡ̀ смрти нздавлеета улвкы. мт̀нн по велицн крлѣ имѣеть ако до нбн улвкы донесета. не токмо же до нбѣ. но и до престола бна двду .в. зло створившю. оубинство прелюбодѣнство. егдаже ѡблнуенъ бы ѡ грѣсѣ тогда покаа са ѡ томь и постъ прнатъ и алканне. и мт̀ню створн. и слезами постелю свою моуаше. тогда бъ вндѣвъ мт̀ву его слезъ покаанне мт̀на
л. 97б ннаа добраа дѣаннѣа. и ѡ̀пустн ему грѣховъ. || и въ пр̀ркы въутенъ бы. такоже и даннлъ пр̀ркъ. егда повелѣннемь цр̀вымъ ввержень бы къ звѣремъ в ровъ да снѣдать и. ѡн же постомъ и матвою звѣри укротн цр̀а самого посту. и мт̀твѣ наоуи и смѣренню нном8 всему добр8. и г е ѡтроцн в вавилонѣ ѡ̀ навходносора цр̀а ввержен и пещь ѡгньн8. постомь и мт̀твою. ѡгнь оугасниа. постнв са монси мт̀твѣ прележа с бмь весѣдова. постнв са ісъ ноуги мт̀твою и моленнемь ннопламеньнкы
л. 97в побѣдн. и сн̀нце оуставн ѡ̀ точенна || своего. постнв са нлья молнв са бу̀ затворн нбо ако не wдьжнтн. и пакы. мт̀твою ѡгнь съ нбси сведе. и жерцн погубн и дождь сведе самъ възатъ бы на колесницѣ ѡгненѣн милоть свою елнсѣевн сверже. постнв са елнсѣн. и м̀лтвою въскрн сна вдовичу. постїв са архнпъ пономарь виде архистратига мнхаила. все. д̀. и постомь бываеть. помъ бо тѣло утнть м̀лтвами моленнемь и бдѣннемь и съ мт̀нею грѣ ѡцѣщаютъ. смѣреннемь дша красть ѡцѣщающе
л. 97г покаанне || бъ любить. покаанна ра̀ улв̀уьскго. англн радоютъ на нбнхъ. мы же братна и стры и уа̀. послушавше снхъ словесъ потр8днм са ѹто утнын. постъ проводнтн. со всакымъ въздержаннемь. и поклономь мт̀нею со всакимъ добрымъ дѣломъ. утнын бо постъ стнн ѡц̀н пропнсаша намъ ѡ̀ апъ наоучетѐ слов8 ѡ постѣ вѣрнымъ всѣ̀ наказанне а неслушающимъ на послушанне и на вздерьжанне. да не

внидуть в невѣжьство неслышавше писанїа ѡ постѣ. а слышавше и подвигнуть
л. 98а на вздержанне. || на труды на алканне. на покаанне. на поклонъ на мт҃ню. на
кротость. на смѣренне и на инаа добраа дѣла на вса. нѣ҃ бо забыти доброты дн҃ни
тѣхъ егда бо придеть питвеное врема. тогда всака пыанница вздадѣть҃. а егда
придеть пость тогда ѡскорбѣють. постници же вси вѣрнии въздадють са весельемь
нелицемѣрнымъ. егдаже постишн҃ то не лицемѣрно поста са. то не бу҃шн аѳленъ пр҃е
л. 98б ѵл҃вкы но пр҃е бм҃ь акоже р҃е гс҃. егда молишн са то затворн двери свои помолн҃ ему || в
тайнѣ и ѹслышить та. и скорбн ѡженеть ѡ҃ тебе. и злыа супостаты и не имуть҃ к
тебѣ приближтн са. егда ли хощеши мт҃ню створити то не аво створи да не бѫдеши
взненавиденъ акоже фарисѣи. и аще са постиши са. то не ѡ҃ хлѣба токмо пости са. не
ѡ҃ питья. и ѡ҃ гнѣва и аростн. и ѡ҃ величанїа. и ѡ҃ ѡсѫженїа. и ѡ҃ завистн. и ѡ҃
всакоа неправды и ѡ҃ всѣ҃ плотьскыхъ похотнн. и ѡ҃ всакїа вражды да истїньнии
л. 98в постници нар҃е҃тѣ акоже. е҃. в постѣ ѹтнѣе всѣ҃ нар҃ена ѡ҃ ѵл҃вкъ федорава||не҃. а ины
неѹтн҃ѣ ли за наше слабость и лѣность. а ѹ бг҃а всѣ ѹтны до въскр҃нїа гн҃а аще бо
ѵл҃вкь дѣлаа храмъ нлї ино ѹто подобно ем҃ѫ то не доброѣ его ѹкрасите лѣпотою. да
аще будеть наемникомь то не токмо похвла ем҃ѫ но и мьзды л҃шень бѫдеть. аще ли
поуентн доброѣ. ѹстроитъ лѣпотою до конца то нскмо мьзда ем҃ѫ но ѡ҃ ѵл҃вкъ
похваленне. акоже и в постѣ аще кто поста са тн до конца не свершенн лѣностї
л. 98г ради своеа. то не токмо мьзды погр҃ѣшть҃ иже с праведнымн||на въскр҃нне гн҃. но и
бѣсъ радѣеть к томѫ ѡ немь. гла мои есн а не бн҃н. аще бы хотѣлъ быти бн҃н
ѵлѣ҃къ. то створилъ бы весь трудъ свои къ г҃у до конца но и свѣтоноснаго а҃гла бн҃а
ѡ҃гоннмъ ѡ҃ себе лѣностью. не нслѣдующе дѣломъ бнн҃мь. многн же ѡ҃ ѵл҃къ
погѫблають мзду свою будуще въ кр҃щнын послѣдующе ѡканьнымъ жндомъ но
послѣдовати бг҃оснымъ[a] ѡ҃цмъ аже суть пропнсали намъ. рькуще да са постать
вѣрнии ѡ҃ пнца и пїтьа и ѡ҃ злыхъ дѣлъ велик҃ю с҃ѵ҃ приложнша къ постнымь ||
л. 99а днемь. єдину токмо того ради зане х҃ѵ҃ въ гробѣ свщю. бщ҃а со аплы и со всѣмн
вѣрнымн въ тъ дн҃ь в пеуалн бѫше. гл҃хѵ бо жндове се ѹбнхомъ наслѣдника моего
глемаго ха и его ради ндахѵ҃ ѣстъ и пнтъ веселяще са а вѣрнии в пеуалн бахѵ҃.
зафтра же х҃ѵ҃ въскр҃шю. слышавше жндове ха҃ въскр҃ша ѡскорбнша. ѡбрѣте бо са имъ
худаа та радость. на велнкую пеуаль и скорбь. а бщ҃а со аплы и со всѣмн вѣрнымн
малаа та пеуаль на велнкую ту радость не имущимъ конца. да то слышаще бра҃е
л. 99б потщнм са ѹтн҃но || ѹт҃а проводнтн по҃. со въздерданьемъ. ѡ҃ всакого зла. всю же ту не҃
страстную проводивше ѹтн҃но. в с҃ѵ҃ комкавше въкѫсать мало хлѣба. и пребѫдѫть всю
тѫ нощь молаще са. и зафтра въскр҃нье гн҃е. да прнуащаютъ҃ со всакою ѹтотою и
смѣреннемь и прнуастївше тѣлъ и крови. и шедше в домы своа снндать испьють.

[a] След о началото на думата изтрито място.

н потомъ поспатъ. тако бо творать нстнннн крт҃ыане не того бо дѣла хъ въскрслъ
да быхом са wбыѭдали н ѹпнвали к рѣкали ꙗко лвове но хъ въскрлъ н подасть
л. 99в всему мрѹ радость || н въскр҃ньемь своимь просвѣтить весь мръ. н всакъ вѣрнин
въскрнье хво праꙁднуеть. весело всю ту не. а не пьаньствомъ нграннемь н
плсаннемь. н пѣмн бѣсовьскнмн. н плотьскымн похотьмн. н вѣрных бо цр҃квы
прнимаеть ут҃о входащн҃ не прнемлете же скверпащнхъ своꙗ делеса блудомь. н
лншнмь пнтьемь. еже бес памать ѹпнватн҃ та бо есть не wдннъ дн҃ь. егда хъ
въскрлъ тогда слн҃це стоꙗло не ꙁаходя всю тв не. тѣмже вѣрнин ут҃о держать не ту.
л. 99г а намъ было||помннающе грѣхы своꙗ велнкнꙗ н многаꙗ беꙁаконьꙗ. ꙗже створнмь
предъ творцемь своимь н гмь҃. нн головы было не въскланнватн бьюе челомъ нн
wчью было wсушнватн проливаюе пред ннмь слезы своꙗ. н стенюще н скорбаще w
неподобных дѣлѣ҃ своихъ. а како бы брате не боꙗтн са его нн трепетатн. а то ны
створнлъ w т҃. ны створн. тѣло н дш҃ю въдъхнѹлъ w дѯновенꙗ своего. wжівнъ ны
.е҃. но н вндимыꙗ н невндимыꙗ словомь своимь створнлъ. з҃. на водахъ
л. 100а ѹтвердилъ||нбо такоже с҃. мь створн н анг҃лы н арх҃нглы хѯровнмы н сѣрафнмы
пр҃тлн н г҃ьства слн҃це н лѹну н ꙁвѣꙁды. моря нстоуьннкы горы н холмн. вѣтрн
снѣгъ дождь скоты ꙁвѣрн гады і потоцн н древа. но ут҃о вса сн мѣню. все бо са ба҃
бонть. н трепещеть но все стонть въ ѹставѣ своемь. н работаеть улв҃ску естьству не
престѹпаеть повелѣннꙗ бн҃ꙗ. з҃. дающе плоды своꙗ на снѣденье улв҃кмъ н на веселье
скотомь н ꙁвѣремь н птнцамь н всему дыханью ꙁемному свѣт҃же просвѣщаꙗ ꙁемлю
л. 100б || творя по велѣнью бн҃ю. солн҃це wсвѣщаꙗ н грѣꙗ въхода н ꙁахода н работаꙗ
улв҃кмъ то все ба҃ бон҃ть. толнко мы улвцн все престѹпаемь н ба҃ не бонм са н
ꙁаповѣдн его не храннмъ н бѣгаемъ w пѹтн нстнньнаго н спн҃наго. н ведеть ны во
цр҃тво нбн҃ое н в ранскѭ пнцю вѣчынн жнвотъ. но мы того пѹтн совращаем са. на
пѹть погнбелн настѹпаемь ведѹщн ны в мѹкѹ н в тмѹ кромѣшнюю ннкътоже ны
створнть но самн себе по своем8 нꙁволенью. а ба҃ не боꙗще са а дьꙗвола вола н
л. 100в дѣла||творящ҃е. а бн҃ꙗ вола не творнмъ. сам бо ны г҃ь гл҃ть чем8 ма улв҃че нечестьна
творншн. а тебе дѣла свѣтъ створнхъ нба҃ распростроxь. море горстью нальꙗxъ н
пѣскомь wградіxъ. тебе дѣла wꙁера н рѣкы створнхъ н л8н8 н ꙁвѣꙁды ѹкрасѝнxъ.
тебе дѣла всако древо на ꙁемлн насаднxъ. н трав8 прорастнxъ. а намъ аще прндеть
по҃ н ут҃ота дш҃амъ н тѣломъ. н прогнанне всѣмъ злобамъ. н ꙁаповѣданье всакон
л. 100г добродѣтелн ут҃нымн нерѣн н предъстателн н бн҃му пр҃тл8. то||мы скорбнмъ н
печалуемь. н велнко створнмъ н страдно говѣнье. то все помышлаемъ на ср҃цнхъ
вашнхъ. пьаньства wбыѭденыꙗ. блуженнꙗ н всего того неут҃аго не хощемь wстатн.
пѹт спн҃наго ут҃аго бѣгаемь. тоже на добраꙗ дѣла н къ бу҃ прнвоженнꙗ есмы слабн н
лѣннвы н немощнн нмн дш҃а спа҃ть҃. а на злаꙗ дѣла есемъ крѣпцн есмы

нелѣнивы. и немощни и бодри и легуае пера створимъ бг҃ꙗ стыѧ҃ апл҃ъ и стхъ wц҃ь
л.101а заповѣди тажкы створимъ ꙗко камень и страдънѣе всѣхъ дѣлъ || творимн. но умь
же ны суть братьꙗ и уада тажкы заповѣди бг҃ꙗ. но уто вса сн мню нѣ҃ бо въ
бг҃ꙗхъ заповѣдехъ тажко и трѧдно и легко. нерен бо wбращаютъ на҃ w҃ пути
погыбельнаго. и на путь спн҃ын напрадлаѥть то ли намъ тажко аже велать намъ
покоꙗти са и w҃ступити w҃ нихъ къ бу҃ прити да .к҃. хощѥ҃ мл҃ть бг҃ю прияти и сѧда
его нзбыти тако творяще. ереемь бо нужно .е҃. пещи са w стадѣхъ хв҃ыхъ wвець.
аще бо пастухъ паса стадо не оублюдеть стада тогда волкъ пришедъ распудить
л.101б стадо овца въсхыщаѥть. велико зло || бываеть пастѧхѧ тому тако іерѣемь бываеть
пасѧщимъ стадо хв҃о. и блудящимъ на҃ w҃ волъка погыбельнаго. и. е. дьаволъ на
горы вздемъ и волка оубѣжимъ. и. сѧть се. покаꙗние постъ. ѵ҃тота поклонъ. алканье
вздержанне w҃ всакого зла мл҃тви покорение любовь смирение. кротость трезвѣние.
братолюбье. нагыхъ wдѣнье молуанне. послушание. бж҃твеныхъ словесъ. не освѧщенне
не wклеветание. не лганьемь. не wбида не вражда не рѣзонмьство не блудъ. не
л.101в гордость бдѣнье слезы мл҃тва къ цр҃квамъ || хоженне. волны посѣщение въ темницн
хоженье и надѣление нхъ. мртвымъ погрѣбанье. и на многа добраꙗ дѣла снми
дѣлы вса кознн дьꙗвола проженемь и w҃ насъ далеуе створимъ его. се же суть злаꙗ
и скверная дѣла нже нъ велить хъ҃ сг҃нн wсѧпити. и. сн҃ велими пагубна и гм҃ь
ненавиднма стг҃ми проклата ѥже сѧть сниа. лжа сваръ величанье. гордость
немилосердье. бран҃евавидѣньемь зависть злоба. wбида котора. гнѣвъ. възвышенье.
лицемѣрье. непокоренне. преслѧшанье мьздонмьство. хѧла wсуженье пьяньство.
л.101г wбыѧденье. || прелюбодѣнство. грабленье насилье. непослѧшанье бж҃твеныхъ
писанни прест҃пленне бг҃нхъ заповѣдни. разбон уародѣнство волхвованье. наоузъ
ношенние. коцюны. бѣсовьскыа пѣ҃ плясанье. бѧбны сопѣли гѧсли пискове нграныа
неподобныа. рѧсалыа. да то слышавше бра҃е и сн҃ве и дщери подвигнем са на добра
дѣла. а злыхъ wстанемъ и w҃бѣгнемь и поныа дни радостью дх҃овною проводимъ
съ ѵ҃тотою. и страхъ бж҃ии имѣюще въ ср҃цихъ ваш҃и. заповѣди бг҃ꙗ съблюдающе со
л.102а всакимь смѣреннемь. и мл҃твми і с покореньемъ. и со || всею д҃. дѣтелью да
достонно оупасенн бу҃мь прентн постныа дни. ѵ҃тими ерѣи пооуаеми ѵ҃тни непороуни
бу҃мь прияти кровь хв҃у и тѣло его ѵ҃тное. на wщ҃ные дш҃амъ и тѣломь наш҃и. на
wцѣщенье грѣховъ. да бѧдемь цр҃квн ба҃ живаго. а не пьяньствомь wбуражми. бу҃
наш҃е.

РНБ СПВПФ в сборник Q I 312 1422 г.

сло҃. стг҃хъ. апл҃ъ. и стг҃хъ. wц҃ь. w велице҃ постъ. и w петровъ. и w филиповъ говѣнья.
гн҃ благвн wу҃е:

Послушанте братье. и уада и сестры. и всн старцн и оуниn. и всн вѣрнин писанна

ѡ постѣ. Самъ бо гь бъ нашь собою намъ утнын пост прѡѡбразова. постивын сѧ м.
л. 155а днин. ꙗкоже и еванглистъ маркъ рє. абье веде сѧ Іс || дхомъ в пустыню. и постн
сѧ днин. м. нсъкушаемъ сотоною. и съ звѣрмн бѣ англн служахуть емѹ. и ѡтолѣ
повелѣ тако творнтн. чюнкмъ своимъ и апмъ. и аплѣ крсташе и чюаше повелѣша
всѣмъ вѣрующимъ въ нма ѡц̃а и сн̃а и ст̃ого дх̃а. тоже преданье держатн дано є̃
гд̃ мь. ꙗкоже р̾ шедше проповѣданте еуанлне всен тварн. нже вѣрѹ нметь и крстнть
сѧ. и спснъ будеть. а нже вѣры не нметь ѡсѹженъ будеть. По тому же гл̃ѹ и
чюенню сп̃сѹ. апустолн научнша. всѣхъ вѣрующнхъ въ сн̃а бж̃ня. кр̃щнью
покаанню. посту поклону. мл̃твѣ и м̃тынн. покоренью братолюбью. и всѧкон
добродѣтелн. говѣньꙗ ѹставнша. трн. єдино хв̃о. а два апльска. петрово.
фнлнпово. да тѣмн говѣньн вѣрнни ут̃ѣ держаще и постяще сѧ. и вс̾ѣ злобъ
ѹдалѧще сѧ. ѹницают сѧ ѡ грѣхъ. мл̃ть бж̃н и цр̃тво нб̃ное наслѣдѹють. ꙗкоже и
в книгахъ пишеть сѧ. милостынн съвокуплена с постомъ ѡ смр̃тн нзбавлѧеть
ул̃вкн. мл̃тнн бо велнцѣ крилѣ нмѣеть. ꙗко до нб̃сѣ человѣка донесета. не токмо до
л. 155б нб̃сѣ но || и до прлтла бж̃ня. дв̾ѹ бо двое зло створышю. ѹбнйство прелюбодѣйство.
егдаже ѡбличенъ бы̃ ѡ грѣсѣ. тогда покаꙗ сѧ. и постъ прнатъ. и алканье и мл̃тню
створн. и слезами постелю свою ѡмоуаше. тогда бъ вндѣ покаанье его и слезы. и
мл̃тню и нна добраꙗ дѣла. и ѡ̃пустн емѹ гьрѣхъ тын. и въ пр̾ркы бы̃ въутенъ.
Такоже и пр̾къ даннлъ. егда повелѣньемь цр̃вымъ. въверженъ бы̃ къ звѣремъ в ровъ.
да снѣдать н. ѡн же постомъ и мл̃твою звѣри ѹкротн. и цр̃а самого. посту и
мл̃твѣ. научн. и смнренью и всему добрѹ. трне же ѡтроцн въ вавилонѣ. ѡ̃
навходносора цр̃а въверженн в пещь ѡгненую. постомъ и молитвою ѡгнь погасиша.
постивъ сѧ монснн. мл̃твѣ прилежавъ съ бм̃ъ бесѣдоваше. постивъ сѧ Іс̃ъ наѹгннъ
мл̃твою нноплеменьннкн побѣдн. и слн̃це ѹставн ѡ̃ теченнꙗ своего. постивъ сѧ
нльꙗ. и молневъ сѧ б̃ѹ. и затворн нб̃о ꙗкоже не ѡдожьднтн. и пакы молитвою ѡгнь
л. 156а с нб̃сѣ||сведе. и пакн землю ѡдождитн створн. и самъ взатъ бы̃ на колесницн
ѡгненон. и мнлость свою елнсѣю сверьже. постивъ сѧ и елнсѣн и молневъ сѧ въскр̃сн
сн̃а вдовица. постивше сѧ ннневгнтанѣ. гнѣвъ бж̃нн на кротость преложнша.
постивъ сѧ нсаꙗ вндѣ хѣровнмы. и ѹгль горащь ѡ̃ ннхъ прнатъ. постивъ сѧ
архнпъ пономарь. вндѣ арьхнстратига мнханла. постящи сѧ аньна молаше б̃а
ркущи. прнзрн гн̃ на рабѹ свою. и дан же мн плодъ урева. и ѹслышавъ ю гь̃ дарова
ен породнтн самѹила пр̾ка постивъ сѧ самсонъ побѣжаше ннноплеменьннкн по
тысящи на дн̃ь. и врата каменаꙗ востергаше акн былье. и ѡ̃ мр̃твыꙗ челюсьтн
ѡшлеꙗ воду нсточн. и львовъ крѣпостн рукѹ его не тѣрпаху постивша сѧ акнмъ и
аньна. въ скорбн суща егда ѹкорена быста ѡ̃ нерѣн. ѡ дарѹ ею прнесенѣмь въ
ц̃ркве и ѡ̃толѣ акнмъ ѹтанвъ сѧ подружнꙗ своего. и домашнхъ нде в пустыню. и

постн сѧ .м̄. дн̄нн. wба постнта сѧ молѧща сѧ бӯ дн̄ь и нощь. и оуслыша ею гс̄.
156б посла анг̄ла своего и нн̄. || wт̄ѧти поношенне и дарова нма плодъ ст̄ую бц̄ю.
Помыслите бра̄е ꙗко все доброе постомъ бываетъ. постомъ тѣло ѹтн̄т сѧ мл̄твою грѣси
wуицаю сѧ. смиреньемь дш̄а красн̄ сѧ мл̄твами къ бӯ и бдѣньемь съ анг̄лы
въздвораетъ сѧ. покаѧнне бъ̄ любн̄. покаѧнїѧ ради ѹлвѹьскаго. анг̄ли на нб̄сѣхъ
радуютъ сѧ. дондеже врема есть любимцн. да потъщим сѧ с любовью и плачемъ.
каѧти сѧ w грѣсѣхъ свонхъ то бо есть просвѣщенье дш̄и и тѣлу. аще оувѣсте братье
ꙗко нѣ̄ нноуже слаже покаѧннѧ в часъ wнъ сѹдныи. бл̄жнъ ѹлвкъ нмѣѧ покаѧнье
всегда. по гл̄ѹ бж̄ню. покаѧнье братье просвѣщенье есть дш̄и. покаѧнье есть бра̄е
грѣхомъ wставленне. и ходатайствуетъ всегда дх̄а ст̄го к собѣ и въсхыщаетъ.
Покаѧнне бра̄е і̄с̄а еднноѹдаго вселаетъ в ны егоже желаемъ. и не могѹть нникогда
же скверныѧ мысли пр̄ближити сѧ. ко дш̄и покаѧнне имѹщи. покаѧнье братье
157а скр̏вище есть некрадомое. || и ненъзл̄емаѧ радость. радуетъ сѧ дѹша имѹщнѧ
покаѧнне. покаѧнье же гл̄ю не просто. нъ w̏ всеѧ дш̄а и ср̑ца и ѹма. се бо есть
покаѧнье бл̄го и прнѧтъно бг̄мъ. емуже оуѹнт ны дх̄ъ ст̄ын давыдомъ гл̄а.
оуклони сѧ w̏ зла створи добро. се есть оуклонити сѧ w̏ зла нже престати грѣхъ. а еже
створити добро. аще есн вчера былъ пьѧница. дн̄ь будӣ постникъ. вчера есн съ
ююжнми женами блудъ творилъ. дн̄ь въздержи сѧ и w̏ своеѧ. вчера есн ююжаѧ
грабилъ. дн̄ь раздаваи и своѧ. оукаралъ ли есн кого нли wбидилъ и билъ. то оуже
благословн оукорающаго тѧ и wбидающаго. бл̄годѣн бьющему тѧ. то бо есть
нсьтиньное покаѧнье и бг̄мь прнѧтно. Мы же бра̄е и сестры и чада. послушавъше
сихъ словесъ. потрудимъ сѧ ѹто ѹестныи постъ проводити. съ всацѣмь
въздержаннемь. и поклономь и милостынею. и съ всакою добродѣтелью. ѹт̄ныи
постъ ст̄ни w̄цн проп̏саша намъ. w̏ апостолъ наоуѹше сѧ. слово w постѣ вѣрнымъ
157б на подвизаньe. а непослушливымъ. || на воздержанне. да не вынидѹть в
невѣжьство не слышавъше п̏саньѧ w постѣ. а слышавше подвигнѹт сѧ на
въздержанье и на покаѧнне. и на поклонъ. на мл̄тню на кротость и на смиренье. и
на проѧ добраѧ дѣла нѣ̄ оубо забыти доброты дн̄нн тѣхъ егда бо придетъ
постъное врема. тогда всака дш̄а правовѣрнаѧ возрадуетъ сѧ. а пьѧницн
wскорбѣютъ. вси вѣрнии въздрадуют сѧ весельемь нелицемѣрънымь. самъ бо гс̄ъ въ
еуаньи р̏ѣ. егда сѧ постиши. то не личемѣрно пости сѧ. да не будеши ꙗвѣ предъ
улѣкы. нъ предъ бм̄ъ токъмо w̏ц̄мь нб̄нымъ. а егда бо р̏ѣ молиши сѧ вниди въ
храмину и затвори двери твоѧ. и помоли сѧ гв̄и в таинѣ. и оуслышитъ тѧ и скорбн
wжнетъ w̏ тебе. и злии супостати не имѹть прибликити сѧ к тобѣ. егда ли
хощеши мл̄тню даѧти. то ꙗвно ѹлвѣкъмъ твори. да не будеши възненавидѣ ꙗко
158а фарисеи. аще постиши сѧ. то не w̏ хлѣба || токмо пости сѧ. нъ и w̏ пьѧньства и

гнѣва и ѭрости. и ѡ величаньꙗ. и ѡ ѡсуженьꙗ. и ѡ клеветы и ꙁависти и ѡ всѧкоꙗ непрадвы. и ѡ всѣхъ похотии плотьскихъ и ѡ всѧкоꙗ вражды. да истиньнѣ и постиицѣ нарѣте сѧ. а не вътще будеть трудъ нашь безъ расмотреннꙗ. ꙗкоже бо есть неподобенъ храмъ. безъ крова тако и постъ безъ смиреньꙗ и акы оутелъ съсудъ не прнемлеть воды. тако и постъ съмиреньꙗ не имын непрнꙗтенъ есть. и ꙗкоже тѣло жилы съдержать. такоже постъ и молитва красить и хранить и оукрепляеть дш҃ю. и ꙗкоже ѡнемагаеть тѣло пища аншаемо. тако и дш҃а матвеныꙗ сладости аншаема. ꙗкоже ѡблакъ мраченъ скрываеть слнцьны свѣть. тако губить матвную красоту помиенье гнѣвное ꙗкоже бо есть въ постѣ ѵтьнѣе. наречена ѡ ѵл҃къ федорова недѣлꙗ. а инын небрегомы ꙁа нашю лѣность и слабость. а ѡ ѳ҃а всн дн҃и ѵтьны молн
л. 158б и до въскр҃ниꙗ гн҃ꙗ. аще ѵл҃къ дѣлаꙗ храмъ. или ино ѵто. подобно ему. || ти не добрѣ его оустроитъ лѣпотою. да аще будеть наемникъ то не токмо. похвалать его нъ и мьзды аншенъ будеть. аще ли наченъ добрѣ его оустроить лѣпотою до конца. то не токмо мзда ему ѡ ѳ҃а но и ѡ ѵл҃къ похваленье такоже и в постѣ аще кто поста сѧ то не до конца свѣршить. лѣности ради своеꙗ. не токмо мьзды погрѣшить еже съ правовѣрнымн на въскр҃нне гн҃е. нъ и трудъ свон попреть. и бѣсъ радуеть сѧ к тому ѡ немь. ꙗко мон есть а не бн҃и. ѵл҃къ то бы створилъ вѣсь трудъ свон къ ѳ҃у до коньца. нъ свѣтоноснаго аньгла бж҃ниꙗ ѡгоннмъ ѡ себе лѣностью. нъ послѣдующмъ молю вы дѣломъ сѵ҃хъ. свѣршающе ꙁаповѣдн бж҃ниꙗ. многи же ѡ ѵл҃кы погублають мзду свою. постящи сѧ лицемѣрно. не вѣдуще како алкати. а будуще всн въ крщ҃ньи. молю вы послѣдующмъ бг҃оносным ѡщ҃мь. ꙗкоже пропнсалн намъ рку҃ще да
л. 159а сѧ постатъ вѣрнии. не токмо ѡ пища и ѡ питьꙗ нъ и ѡ вь || всихъ ꙁлыхъ дѣлъ. тъ се нарѣть постъ прнятенъ гм҃.: а в суботы же и в недѣлн. двожды вкушанте ꙗсти. едину бо токмо велнкую суботу прложнша. к постьным дн҃ем. того радї ꙁане х҃у въ гробѣ суцию. бц҃а съ аплы и съ всним вѣрным в пеуалн бахѵ. въ тъ дн҃ъ гл҃ахѵ бо жн҃довѣ. се ѵбихомъ насьлѣдника нашего. гл҃емаго х҃а. и того ради ндахѵ ꙗстъ и питъ веселящи сѧ. а вѣрнии в пеуалн бахѵ. ꙁаутро же х҃ѵ҃ въскр҃ъшю и слышавше жндовѣ х҃а въскр҃ъша. и ѡскорбѣша. ѡбрѣте бо сѧ нмъ худаꙗ та радость. на велнкую пеуаль и скорбь. а бц҃н съ апл҃н и съ всним вѣрным малаꙗ та пеуаль на велнкую радость. не имущу коньца. да то слышавше братье. потщим сѧ ѵт҃о и ѵтьно препроводнти снꙗ дн҃и постъныꙗ съ въздержаннемь ѡ всѧкого ꙁла всю же ту недѣлю стр҃тьную проводивше ѵт҃о в суботу комкати. и къ вечеру да вькусать хлѣба мало. и пребудутъ всю ту нощъ молящи сѧ гв҃н бг҃.: а намъ было помиающе
л. 159б грѣхи||своꙗ. велнкиꙗ. и многаꙗ своꙗ беꙁаконнꙗ. ꙗже створихомъ предъ лицемъ творьца и г҃а. нѣлзѣ нн главы своеꙗ въсклоннти. пред нним бьюще челомъ. нн ѡуню бы ѡсушивати. проливающе предь нним слезы своꙗ и стенюще и скорбяще ѡ

неподобныхъ своихъ дѣлехъ. И како ны бр҃е. не боятн сѧ его нн трепетатн. а то ны
есть створнлъ. ѿ зємлѧ тѣло създа и дш҃ю въдохъну и ѡжнвилъ ны есть. нъ и
вднмыѧ и невднмыѧ словомъ своимъ сътворн. и зємлю на водахъ ѹтвердн. и нб҃о
словомъ створн. анг҃лы и арханг҃лы ѹстрон. и хѣровнмы и сѣрафнмы прт҃лѣ и
гд҃ьства. слн҃це и луну и звѣзды. и моря и нстоуннкы. и горы и холмы и вѣтры.
дождь и снѣгъ звѣрн. и скоты и гады. древа и сады. и сѣмена бг҃аѧ на пнцу
жнвотнымъ. и траву плодовнтую. нъ ѹто вса сполню вса бо б҃а сѧ боѧть. и
трепещють. и все стонть въ ѹставѣ своемь. работаѧ ѹл҃вѣцьску естеству. и вса не
л. 160а прѣступаютъ повелѣннѧ бж҃ня. зємлѧ ѹбо даюцн || плоды своѧ на снѣдь ѹлв҃кмъ.
и на пншу скотомъ и звѣремъ. и птнуамъ и всѧкому дыханью земному. свѣтъ же
просѣщаетъ всю зємлю. и творѧ повелѣньѧ бж҃ня. слн҃це же ѡсвѣщаѧ и грѣѧ.
въсходѧ и заходѧ работаѧ ѹв҃ѣкомъ. такоже и луна и звѣзды. стражюще в нощъ
свѣтъ дающе ѹл҃вкмъ. тако бо вса б҃а сѧ боѧть. Толко мы ѹл҃вцн вьсе прѣступаемъ.
б҃а не бонм сѧ и заповѣдн его не хранимъ. и бѣгаемъ ѿ пѹтн праведнаго и спн҃аго.
нже ведетъ ны во цр҃ство нб҃ное и в ранскую пнцю въ вѣчныи жнвотъ. но мы того
пѹтн съвратнхомъ сѧ. и на пѹть погнбельныи насъступаемъ ведѹшнн ны в мѹку. и
въ тьмѹ кромѣшнюю. нъ нѣктоже ѹбо намъ творнть сего. но самѣ собѣ по своемѹ
нзволенью. б҃а сѧ боѧще. а дьѧволу ѹгающе. бж҃ня волѣ не творимъ. самъ бо ны гь
гл҃ть. ѹему мѧ ѹл҃вце неѹтьна творнши. азъ бо тебе дѣла сѣ҃ створнхъ. нб҃са
распростроухъ. и море горьтью нальѧхъ пѣскомъ ѡградихъ тебе радн ездра и рѣкы
л. 160б створнхъ слн҃це и || луну и звѣзды ѹкрасихъ. тебе дѣла на зємлѣ всѧко древо
насадихъ. и траву прорастнхъ. а намъ аще прндетъ постъ. и ѹт҃ота дш҃амъ и
тѣломъ. и прогнанне всѣмъ злобамъ. и заповѣданье всѧкон добродѣтелн. ѹестнымн
ерѣн. прѣдъстателн бж҃ню прт҃лѹ то мы скорбнмъ и печалуемъ и велнко творимъ и
страдно говѣнье. то все помышлѧемъ на ср̂цнхъ нашнхъ. не хотѧще сѧ ѡстатн ѿ
злобъ своихъ. пьѧньства и ѡбьѧденьѧ. блуженьѧ и всѧкоѧ неѹт҃оы. не хощем сѧ
ѡстатн. а пѹтн спсенаго бѣгаемъ. то же на добраѧ дѣла и къ б҃ѹ приближенье.
есьмы слабѣ и немощны. и лѣннвѣ. нмнже спс҃аетъ сѧ дш҃а. а на злаѧ дѣла есмы
крѣпцн и въстаннвѣ. моцнн и быстрн и легъчае пера творнм сѧ. А бж҃ня и ст҃хъ
апл҃ъ и ст҃хъ ѡц҃ь заповѣдн тѧжкы творимъ. ѩко и каменье. и страднѣе всихъ
дѣлъ творимъ. но ѹнмъ ны сѹть бр҃е и ѹада тѧжькы заповѣдн бж҃ня ѹто ѹбо вса
л. 161а сн мню н҃ѣ бо въ божннхъ || заповѣдехъ нн тѧгостн нн търъда нъ лгота и спсенне
дшамъ нашнмъ. аще ѩ съблюдемъ нерѣн бо насъ ѹчаше. ѡбращаютъ ны ѿ
погыбельнаго пѹтн. и на спс҃еныи пѹть. напрамлаютъ ны. то намъ мнятъ сѧ
тѧжько. нже велатъ намъ покаѧтн сѧ. и ѡступлеше ѿ злобы ко б҃ѹ. приближитн
сѧ. да ѩко бр҃е мл҃ть бж҃ню хощемъ прнѧтн. и сѹда его нзбытн. злаѧ творѧще

нерѣемъ въ ннѵ не пещи сѧ есть ѡ стадѣ хвыхъ ѡвѣчь. аще бо кыи пастухъ пасѧ
стадо. а не оубьлюдеть его и волкъ распудить стадо. и ѡвча въсхыщаеть. и велико
зло бываеть пастуху тому. такоже нерѣемъ бываеть пасущимъ хво стадо. и
блюдущимъ ѡ волка погибелнаго иже есть дьѩволъ. и на горы възидемъ и волка
оубѣжимъ. иже есть покаѧние постъ утнын. алканье и постъ и въздержае ѡ всѧкого
зла. мати покореньe. любовь смиреньe. кротость. трѣзвѣньe братолюбье нагыхъ
л. 161б wдѣньe. печальныхъ || избавленне. бѣдныхъ поможенье. молчаньe и послушаньe
словесъ бнхъ. и wсуженье не wклеветаньe. ни лганне ни wбида. ни вражьда ни
рѣзонманье. ни блудъ ни гордость. Бдѣньe и слезы и матвы къ цркъвамъ хоженье.
мрътвымъ погрѣбаньe. бобоязнество и wща потщиваньe и мтрне любленье. и нна
многа добрая дѣла сими дѣлы всѧ козни дьѩвола прожнѣмъ. и далеуе насъ
створимъ его. Се же суть злаѧ дѣла и скверная дѣла. ихже велить ны хс wщи стми
оуча на. ѡступити ѡ злыхъ дѣлъ. и пагубныхъ. иже суть бгмъ ненавидима.
стми прокълата. иже суть сиа лжа сваръ бон. величаньe. гордость немърдне
братоненавидѣньи. зависть злоба. wбида которa гнѣвъ въздвишеньe. лицемѣрье.
непокорьство. преслушае мьздонманье. хула wслуженье. пьяньство. wбьядeньe.
л. 162а блудъ прелюбодѣйство. грабленье насилье. непосълушаньe || бнхъ словесъ.
преслушанне бнхъ заповѣдни. разбон уародѣнство. наѵзношенье. коцюны
бѣсовьскиѧ. пѣсни плясанниѧ бубѣны. сопѣли гусли русальиѧ. и злаѧ неподобнаѧ
дѣла. и праклатаѧ играныѧ. Да то слышавше брае. и сивн и дьцерн. подвигнемъ
сѧ на добраѧ дѣла. а злыхъ же да wстанемъ сѧ и ѡбѣгнемъ. и постныѧ дни съ
радостью дховною и съ чистотою да проводимъ. страхъ божии предъ wчима имѣюще
заповѣдї бжтвеныѧ съблюдающе съ всацѣмь смиреньемъ и молитвами и
покореньемъ. и всею добродѣтелью. да достойно сподобим сѧ прити стыѧ дни
постъныѧ. и достойнѣ прияти кровь хву. и тѣло честное. на wщиние дшамъ и
тѣломъ нашимъ. на wчищенне грѣховъ. да будемъ цркви сто дха. а не
пьяньствомь wбумараемн. нъ ѡвѣргъше всѧ злаѧ дѣла. ѡ хѣ ісѣ гдѣ нашемъ.~

ЦНБ СПВПФ в Измарагд, втора редакция, 488 п / 1646 XV в.

Сло стыи апль[1] и стыи wщь, ѡ велицѣ постѣ
и ѡ петровѣ, и ѡ филиповѣ.·

Иже вѣрнїи суть. слышите братіе и сестры. и всн старцн и очнїи писанїа ѡ постѣ.
самь[2] богъ нашь прwwбразова намъ собоѫ честныи по. м дни постнѣ сѧ. иако[3] марк
евлистъ рѣ абіе веде сѧ дхомь тс[4] въ пустыню. и постивь сѧ м дни искѹшаемь[5]

Разночетения по Измарагд, 489 п / 1657: л. 205 — [1] апль, [2] самъ, [3] иакоже, [4] стымъ, [5] искѹшаемъ,

л. 120г сотоною. || ѡ̑ т҃ѣ же тако велѣ[6] оучнкѡн апл҃ѡ творнтн апл҃н крт҃аще вѣрныа[7] заповѣдаша гн҃е преданїе дръжатн. ре҃ бь нмь гс҃ проповѣданте[8] н всем творн поканїе въ ѡ̑данье грѣховь. нже вѣр8 нметь[9] сп҃сет са. а нже вѣры не нметь ws8жень боудѐ[10] по том8 сп҃сов8 гл҃ѡу. апл҃н[10] вѣрны[11] наоучнша покаанїю постоу. поклон8[12] мт҃вѣ мт҃тнин. смнренїю. н проучнмь добродѣтелемь говѣнїа̑ оуставнша. г҃. еднно хв҃о. а дв҃а апл҃нка петрово. н фнлнпово. въ таго[13] говѣнїа[14] вѣрнї н ѹ҃тнѣ пребывающе[15]. н мт҃тню подающе wуищают са ѡ̑ грѣхь накоже н псано е҃. мт҃тнин н по̑ ѡ̑ см҃рти нзбавлѧета ѹ҃лка[16] по̑ бо на нб҃о възводн̑. а мт҃тнин въ ц҃рство восл҃н[17]. дв҃оу бо двое зло сътворшю[18]. покаанїе н пость прнмать[19]. слезы многы нзлнваше. н мт҃тнна без[20]
л. 121а унсла даше[21]. || тог҃а внде б҃ъ покаанне его н сокр8шенїа ср҃ца̑ н слезы. помнлова его н въ прр҃кы прнуте. а даннлъ прр҃кь ега̑ велѣнне̑ ц҃р҃а ко лв҃о̑ верженъ бы҃. wнъ же посто̑ н мт҃твож змна оукротн. н самого ц҃р҃а законоу наоучн. трн[22] еже[23] wтроцн въ пещь[24] ражж҃еноу[25] вовержен[26]. посто̑ н молнтвож огнь погасншa. постнв са мусен со[27] вмь бесѣдоваше. постнв са іс҃ навгынъ мтвож нноплеменнникь[28] побѣдн[29]. н сл҃нце ѡ̑ теченїа оуставн. постнв са нльа[30] мт҃твож wгнь со нб҃сѣ[31] сведе. н сн҃а вдовнуа въскр҃сн. н землю[32] wдож҃нтн сътворн. н на wгнѣ[33] колеснницѣ възѧть бы҃. н до нн҃ѣ е҃ жнвъ. постнв сѧ[34] елнсѣн мльбою[35] ердань[36] по с8х8 пренде[37]. н горкыа[38]
воды во сладость преложн. н сн҃а въскр҃сн гн҃а домоу. пощенье̑ нневгысане[39] бж҃тн
л. 121б гнѣвь на мт҃ть преложншa[40] || постнв са. ісана хѣровѣмы[41] внде. постнв са архыпа понамарь внде архыстратига мнханла. анна постащн са молаше са бг҃ дарова ен гс҃ пл҃о. родн самонла прр҃ка. постнв са самсонь. нноплеменнникы побежаше[42] многы. мт҃вож[43] ѡ̑ѡшлеѧ соухыа уелюстн. вод8 нстоун[44] мног8. н авы wданнъ[45] оубнваше. акы̑ н анна. постащн са молаcта са бо̑у дн҃ь н нощь. н посла гс҃ аг҃гла. повѣдатн нма заѧатїе н рwжтво ст҃ыа[46] дв҃ы мрьа[47] постнв са дв҃дъ гольнада оубн. нестеръ мн҃нкъ постомь н мт҃твож[48] злаго люа[49] оубн. пощеньемь н мт҃твож[50] н мт҃тнею. мнозн[51] быша ст҃н. н многа створншa уюдеса. нхже невозможно нспнсатн вс҃ѣ. посто̑ вса добраа свершают са. тѣло постомь ѹ҃тнт са
л. 121в грѣсн мт҃тнею wуищают||са. смнренье̑ дш҃а краснт са. молбамн поклананьемь[52] съ аг҃глы в҃елат[53] са бдѣнїемь[54] на нб҃о възыдѐ[55]. Мт҃твь гс҃ е҃ братїе. кающа[56] са прнме̑ вы врема любнмїн ст҃о поста е҃[57]. потьщнм са w грѣсѣхь каатн[58] са. то бо просвѣщенїе дш҃н н тѣлоу е҃. бл҃женъ ѹ҃лкь кда са а не таа грѣхъ[59] свои̑. не срамлаа

[6] повелѣ, [7] вѣрныа, [8] ре҃ бо... проводѣданте — липсва, [9] нматъ; л. 205 б — [10] апосталн, [11] вѣрны, [12] поклоненїю, [13] та, [14] говѣнна, [15] пребывають, [16] ѹ҃кы, [17] вселн, [18] сотворша, [19] прнѣтъ, [20] бес, [21] даяше, [22] г҃, [23] липсва, [24] пещи, [25] ражжен8, [26] ввержени; л. 206 — [27] липсва, [28] нноплеменнкн, [29] повбн, [30] нлыа, [31] с нб҃сн, [32] землѧ, [33] wгненѣн, [34] са, [35] молнтвою, [36] нwрданъ, [37] прондѐ, [38] горкнѧ, [39] ннневнтане, [40] преложншa, [41] хер8вимы, [42] побѣжаше, [43] мт҃твою, [44] нстоун, [45] еднъ; л. 206 б — [46] стыа, [47] мрнѧ, [48] мтвою, [49] люа, [50] липсва, [51] мнозы, [52] поклоненнемъ, [53] веселнт, [54] бдѣннемъ, [55] възыде, [56] кающаѧ, [57] липсва, [58] нашн̑ кают, [59] кан҃ грѣховъ,

сѧ паденьѥ своѥ покаанїе грѣхо[60] ставленьѥ[61]. ѥ҃ ѡ҃ сѫца кающи сѧ. никогѫ мыслн[62] злыа[63] не прнблнжают[64] сѧ ко дш҃н всегѫ покаанїе нмѫще. покаанье сокровнще ѥ҃ некрадомоѥ[65]. н ненъглѣма[66] радѡсть. рѧ҃ют[67] сѧ дш҃а каюцаго сѧ ѹ҃ка. се бо покаанїе ѥ҃[68] прїатно бг҃ь. емѫ҃ дх҃ъ стын ѫунт ны гл҃а[69] дв҃дмь[70]. ѫклонн сѧ ѡ҃ зла створн добро[71]. ѡ҃ зла ѫклоненье еже ѡ҃ грѣхь[72] престатн. а добро створнтн аще
л. 121г пьанница есн быль || постнкь нн҃ѣ боудн. н аще есн блоудникь[73] н ююжаа[74] грабнлъ. н wбндникь[75] своа нн҃ѣ раздаван. н добро творн wбндающемѹ та. а зла[76] не въздаван за зло. гнѣва не нмѣн. то нстннное ѥ҃ покаанїе[77]. вса wставн злобы слышаще се братїе н сестры потщнм сѧ ѹ҃тотѣ днн сїа[78] постъныа[79] прентн[80]. покаанїемь[81] м҃тннею н проунмн добротамн. ст҃їн бо wщ҃н пость намь предалн ѡ҃ апл҃ъ наѹуьшь сѧ[82]. ѡ постѣ слово на подвнзанїе всѣ вѣрны. а непослушающнмь на зѣ҃ржанїе[83]. да с пеуалаѫ[84] ѡ дш҃н. н покаанїе[85] смнренье н м҃тнню[86] н проуаа[87] да нмѣю нѣ҃ бо забытн снхь дн҃їн доброты. ега бо врема пнтвеноѥ[88] пїанницн радуѫ҃т[89] сѧ егда по҃ боудѥ҃. wскорблѣють пїанницн. а вѣрнїн раѹ҃т сѧ дш҃амн. самь
л. 122а бо г҃ь гл҃еть егда сѧ постнте да не бвдешн навѣ прѣ҃ ѹ҃кы || а ега молншн сѧ внндн въ хра҃ н затворн двери твоа[90]. в таннѣ бв҃н молн сѧ да та помнлуѥть. н м҃тнню даван н не навне ѹ҃ко҃ да не акы фарнсем зо҃ погвбншн. аще сѧ постншн то не токмо ѡ҃ хлѣба сѧ ѫдръжн но н ѡ҃ пнтьа[91]. н гнѣва[92]. н ѩростн гордостн. н хоулы. клеветы. завнстн. татбы. всуженїа[93]. н неправды всакоа[94] н похотен[95] плотны да не вотще трв҃ вашь боудѥ҃. н ѩко наученше[96] ст҃ын[97] сы[98] пость[99] тако да свершн҃ да мзо҃ ѡ҃ ба҃ свершеноу прїнмемь. всн. мнозн въ постѣ твора҃ уестнѣе[100] а нны҃ не брегвть. а нн҃ехъ не брегвть лѣностїю. ѡ братїе всн ут҃ны соу҃ днн҃[101] н до воскрс҃їа гн҃аа. аще бо ѹ҃кь[102] ѹто любо[103] наученъ[104] не свершн҃ аще наемннкь ѥ҃. то не прнмѥ҃т[105] мзы. тако н во постѣ. аще наученъ не свершнть кто погвбн҃ трв҃ свон н
л. 122б бѣсь[106] ѡ҃ лѣностн||его wбрадова[107] сѧ а хранитель аггл҃ скорбн҃ ѡ нерв҃ствѣ его молю вы вса вѣрныа послѣдвнмь[108] дѣломь[109] ст҃ы творяще[110] заповѣдн бж҃їа. ст҃їн бо ѡ҃щн на҃ предалн въ соуботы[111] н в неделн двожы днемь астн. а во проуаа днн по wднова[112]. велнквю[113] соуботѹ wднн҃ прнулн въ по҃. зане въ грѣбѣ҃[114] х҃с҃ бѣ. съ апл҃ы бц҃а н вѣрнїн бахоу҃[115] пеуалнн въ тон дн҃ь. а жндове радостнн настн н пятн ндах҃. ѫтро же бы҃ жндо҃ велнка пеуаль. слышавше въскр҃еша ха҃. хоудаа[116] радость на погвбоу҃ нмь бы҃[117]. а бц҃н съ апл҃ы. н всѣмь вѣрмы҃[118] бы҃ малаа скобъ[119]. на

[60] грѣховъ, [61] wставленне, [62] мыслнн, [63] злыа, [64] прнблнжат сѧ; л. 207 — [65] некрадомо, [66] ненъглемаа, [67] радвет, [68] липсва, [69] липсва, [70] двдомъ, [71] бл҃го, [72] грѣхъ, [73] блоудналъ, [74] ююжаа, [75] wбндѣлъ, [76] зло, [77] покаанне, [78] снн, [79] постныа, [80] прнятн, [81] покааннемъ, [82] наѹуеше҃, [83] воздержне, [84] не пеуалать, [85] покаанне҃; л. 207 б — [86] м҃тнн, [87] проуаа, [88] пнтное, [89] радвют, [90] твоа, [91] пнтна, [92] ѡ҃ гнѣва, [93] ѡ҃ суженне, [94] всакна, [95] похотн, [96] наунешн, [97] нстын, [98] сен, [99] постъ, [100] ут҃нѣе недлю федоров8, [101] дн҃їе, [102] ѹ҃къ; л. 208 — [103] вбо, [104] наученъ, [105] прнемлеть, [106] бѣсъ, [107] возрадова, [108] послѣдвнмъ, [109] липсва, [110] творяще, [111] сввотв, [112] во еднюва, [113] в велнквю, [114] гробѣхъ, [115] бѣахоу҃, [116] хвдаа, [117] ѥ҃, [118] вѣрны, [119] скорбь,

радость неконуаемвю. сн всѧ[120] слышаще братїе потщнм сѧ въ ѹтоте днн сїа
постныа[121] прентн. въздержанїемь ѡ всако[122] злa да радостно вскрнїа дондемь.
л. 122в славяще ст҃вю || трцю. wцa н сна н ст҃го дха н нн҃е н прн҃ н въ вькы єже пре бмь
много створнхо злаа[123]. намь достоало нн главы всклоннтн. плаующе н скорбяще
w томъ н бнюще уеломь w братїе како сѧ не бонмь ба а то на ст҃вориль. ѡ земла
тѣло съза н дшю вздхноувъ[124] wжнвн ны н вндмын[125] н невндмын[126]. слово
сътворн. нбо н землю слово сътворн. аггалы н арханглы оустрон. херовѣмы[127] н
серафнмь[128]. прталы гдьства. снце н лоуны[129] н звѣзды. моря[130] нстонкы. горы.
н хлъмн[131]. вѣтры н дожь. снѣгъ звѣрн. скотн. гадн[132]. птнца[133] пернаты[134].
древа. сады н сѣмена. на пнцю животны н трав8 подовнт8. всѧ[135] сн ба сѧ боать.
л. 122г н кожо своє[136] оуставѣ стонть. земла плоды даеть. свѣ же wсвѣщаеть.|| всѧ не
прест8пають веленьа[137] бжїа. толнко ублцн мы ба сѧ не бонмь. н вълн[138] его не
творн н поутн спсенаго бѣгаемь нже[139] въ цртво нбное ведє. а на погыбелныи поу
наст8паемь[140]. вед8щнн нь въ м8к8 вѣуноуж[141] н въ тмоу кромѣшноуж[142]. самн
своею вълею[143] погыбаемь. нмже дїаволо[144] огажаде[145]. а бжїа веленьа[146] не творн.
аще бо по дшѧ н тѣло[147] преспѣеть. то мы скорбнмь[148] н печал8емь[149]. а нже
попове на оучать тажко сн творн то. не хотяще сѧ злобъ wстатн. пїанства
wбъяденїа. блоуда н всакоѧ[150] нетоты. нн мала волеж[151] не сѣемь[152] ко боу. на
добраа[153] дѣла слабн есмы н лѣнивъ[154] нмже дша спстн. н на злаа дѣла
крѣпцн н въсталнвы[155] н быстрн[156] есмы н легцн наже дшн на паг8боу соуть гна
л. 123а же заповѣдн н аплъ н стыи оцъ. твонмь тажкы акы[157] камень[158] всѣхъ дъ ||
тажше[159] творн w братїе н уада. унмь бжїа заповѣдн тажкы[160] творнте[161]. а
лгота н спсенїе дша в нн[162] аще съблюде. оучать бо на попове. w погыбелнаго поутн
ко боу на спсены[163] пѣть напрaвлaють. то лн тажко намь нже[164] каатн сѧ w
грѣхъ[165] сн вела. злобъ сѧ wстатн ко боу прнтн посто поклананьемь[166].
мтїнею[167]. мтвамн. смнренїемь любовїж[168] н въздержанїемь ѡ всакаго[169] зла. да
како братїе мнлость на w ба прїатн. н како соуда его нзбоудемь злаа творяще.
завндяще[170]. wбажающе. гнѣвающе wбндяще, крад8ще. лжюще[171] мзы
емлюще[172]. оупнвающе сѧ. н многаа неподобнаа дѣлающе. ноужьно бо н попѡ на
печаловатн. w стадѣ хвы wвець. аще бо н пастоу которын лѣностью стада[173]
л. 123б нзг8бнть. велнко ем8 зло н || паг8ба е. а попомь же хво пас8щн стадо. много[174]

[120] вснн, [121] постныа, [122] всакого; л. 208 б — [123] злаа, [124] вдохн8, [125] вндмыа, [126] невндмыа, [127] херовмы, [128] серафмы, [129] лвноу, [130] море, [131] холмн, [132] гады, [133] птнцн, [134] липсва, [135] вса, [136] во своє, [137] велѣнна, [138] волн, [139] нжн; л. 209 — [140] настоупаемъ, [141] вѣуною, [142] кромѣшнюю, [143] волею, [144] дьяволоу, [145] вгожаемъ, [146] велѣнна, [147] прнспѣеть, [148] скорбнмъ, [149] печалоуемъ, [150] всакна, [151] волею, [152] спѣемъ, [153] добрыа, [154] лѣннвнн, [155] встаннвнн, [156] быстры, [157] яко, [158] липсва, [159] тажцѣе, [160] тажкнн, [161] творамъ, [162] ннхъ, [163] спсеным, [164] еже, [165] w грѣсѣхъ, [166] липсва, [167] липсва, [168] любовью, [169] всакого, [170] липсва, [171] лжѣще, [172] емлаще, [173] стадо, [174] много бо,

блюденїе требѣ[175]. а не оуунвше лють и зол҃ъ сѫ̑ пр҃їатї имь. да не послышаще[176] братїе и сестры. подвигнѣм сѧ на добраа дѣла. а злы[177] же да wстанем сѧ. и постныа[178] сїа[179] дн҃и со ѵ҃тотож҃[180] прендѣмь[181]. заповѣдн бж҃їа створаще[182]. смнренье᷅. тѣло и кр҃ѡ҃ѵ҃ хв҃оу достоннѣ да пр҃їнмемь. на wсвященїе дш҃а и тѣло᷅. и w҃данїе грѣховь[183]. бо҃ѵ҃ нашем8[184]..

ПОУЧЕНИЕ ЗА ДУШЕВНОТО СПАСЕНИЕ (ПСД)
СЛОВО ЗА ДУШЕВНАТА ПОЛЗА (СДП)
СЛОВО ЗА ТОЗИ ЖИВОТ (СЖС)

1. ПСД по преписите в сборник Хлуд. 30 Д и в сборника F I 4. Паралелното публикуване на преписите показва, че въпреки разликата от две столетия текстът се запазва, а различията са само външни. Важна е разликата в наслова, тъй като в преписа F I 4 е съобщено името на автора.

2. Обнародването на един от преписите на СДП в Пролог ф. 381, № 173 (Тип. 173), към който се дава паралелният текст от ПСД в сборника Хлуд. 30 Д. Тази публикация показва нагледно как е било създадено СДП.

3. Обнародване на препис на СДП в Пролог FпI 47, XIII в. с разночетения от препис в Пролог ф. 247, № 511 (Рогож. 511), XIV—XV в. СДП в Пролога FпI 47 на л. 23б има някои прекъсвания в текста поради увреждане на пергамента. Въпреки това той се публикува, тъй като е най-архаичен от запазилите се досега преписи на СДП.

4. Публикация на препис в Пролог от Типографската сбирка, който е съставен от две части. Сигнатура: ф. 381, № 171 (Тип. 171). Към преписа на СДП в Тип. 171 се дават разночетения по Пролог също от Типографската сбирка, ф. 381, № 169.

5. Обнародване на препис на СДП, който се съдържа в Пролог от Типографска сбирка, ф. 381, № 168. Към него се дават разночетения по препис от късен Пролог — XVIв., сигнатура: Соф. 1341. Съпоставката на хронологически различните преписи показва, че текстът остава един и същ.

6. Обнародване на препис на СДП в Пролог от XIV в., А I-264, заедно с разночетения по късен препис от сборник от XVI в., сигнатура 21. 7. 15. Съпоставката на текста в Пролога и сборниците показва естествени за различни преписи разночетения и показва, че текстът на СДП се запазва.

7. Обнародване на СДП в сръбския му препис (XIV в.) по публикацията на Л. Стоянович, тъй като преписът е изгорял. Успоредно с него се дава текстът на СДП по руски препис в Пролог от XIV—XVв., Арх. Д-2. Паралелното представяне показва, че текстът е един и същ, и отвежда към много по-ранен юсов протограф. За по-добро сравнение към сръбския препис се прилагат разночетения по руски препис на СДП в Пролог 33. 16. 7 от XVI—XVIIв.

8. Препис на Слово ст҃хъ w҃ць о временнѣмь жнтнн в Измарагд от втора редакция ф. 196, № 599. Преписът показва някои сходни места или съвпадащи изрази със СДП, но обработката му е направена по-късно.

[175] требе, [176] да то слышаще, [177] злы, [178] постныа, [179] липсва, [180] унстотою, [181] прендемъ, [182] сотворающе, [183] грѣховъ, [184] w хв҃ і҃сѣ г҃де нш҃е.

9. Препис на СЖС в сборник от XVII в., 3/ 4744, към който са дадени успоредните места от ПСД по преписа в сборник F I 4. Публикацията показва, че съставителят на СЖС (сборников вариант) е използувал отделни изрази или малки тематични блокове от ПСД.

10. Обнародване на СЖС по препис във вторичен Измарагд 488п/1646, към който се дават паралелните места от ПСД. Вижда се, че съставителят на варианта за Измарагда е вмъкнал в сравнение с варианта в сборниците още заемки от ПСД.

11. Обнародване на СЖС в сборник Q I 312 успоредно със СЖС във вторичен Измарагд 1/6 (118). Публикацията показва разширение на текста на словото в Измарагда от втора редакция.

ГИМ ПСД в сборник Хлуд. 30 Д XIV в.

л. 98а Поученье о сп҃нии дш҃н

гн҃ благ҃в҃н о҃у҃е

Всѧкому чл҃вку подобаѥть братые
жнвуще въ кратцѣн сен жнзнн
в темнѣн помышлѧтн о своѥн
ползѣ н о сп҃нии дш҃а своѥѧ
прнсно же см҃ртныи дн҃ь
пред оумма сн дьржатн.
н пецн сѧ како будеть ѡ҃вѣща=
тн гордому оному суднн
н ѹкланѧтн сѧ всего грѣха
акы ѡ҃ зминнъ ѹстъ
т(н) аще сѧ ѹкланаѥмъ того
то не тоуью не ѹбонм сѧ см҃ртн
нъ н весели будемъ ѡ҃ходаще
жнтнна сего акы нс тьмницѣ (...)
нъ темнчунаѧ жнзнь сн ѥсть
понстнѣ ѥлмаже акы въ тмѣ
въ грѣсѣхъ жнвуще не вднмъ сѧ
нн уюем сѧ уто творѧще
аще бо быхомъ уюли сѧ
то разумѣли быхомъ кого
нмамъ влк҃у. какого лн

л. 98б поуто лн ѥмоу ст҃ыѧ
заповѣдн преступаѥмъ
по всѧ днн. оному кнуящю
к намъ въ нѥѹаг҃лнн н въ
апл҃ѣ. н въ прр҃цѣхъ н на нб҃а

РНБ ПСД в сборник F I 4 XVI в.

л. 204а Поученіе ѡ с҃пнін дшевнѣ᷑
петра уръноризца
гн҃ бл҃вн ѡ҃уе

Въсѧкомоу чл҃коу братїа по҃баеть
жнвоуцнн въ кра҃цѣн сен жнзнн
въ темнѣн помышлѧтн ѡ своѥн
плъзѣ. ѡ с҃пнін дш҃а своеѧ
пр҃но же съмр҃тныи днь
пр҃ѣ оумма сн дръжатн
н пецн сѧ како бж҃дѣ ѡ҃вѣща=
тн гордомоу ѡномоу сж҃дїн
н ѹкланѧтн҃ въсего грѣха
ѩко ѡ҃ смїнь ѹсть.
то аще҃ того ѹкланѣемь
то нн тоуїж нѣ ѹбонмы сѧ съмр҃тн
нж н весели бж҃дѣ᷑ ѡ҃ходаще
веселїа сего нс тъмницѣ небонж
н темнн҃ѧа жнзнь сн ѥ҃
понстнннѣ. елмаже ѩко въ тмѣ
въ грѣсѣ҃. не вднм сѧ
нн уюем҃ сѧ уто творѧще.
аще быхо᷑ ужли сѧ.
то разѣмѣли быхо᷑ кого
нма᷑. влк҃оу какого лн

ꙁовѹща ны н цр҃тво нб҃ное	ꙁовѫщѹ ны н цр҃тво нб҃ное
подающю н ненглаными	подающѹ. н то мы
бл҃гостыня то же мы	
акы ꙁатъкъше оушн волнмъ	ако ꙁатъкѣше оушн оунн[м]
w҃ худыхъ снхъ теши н пеши са	оу хжды[х] сн[х] теши н пеши са
нежелн о болшнхъ. онъ ражаѥть	нежелн w болѣшнхъ онь ражает
ны н кормнт ны н растнть	ны н раст[т] ны.н корм[т] ны
н всѧуьскы мнлуѥть	
н своя мыслнть створнтн сны	н своѧ мыслн҃ сътворнтн сн҃ы
н прнуастнкы а мы w҃тажемъ са	н сѧ̂ѣнкы а мы wтагуе[м] са
н бѣгаемъ онъ ꙁа ны своего	н бѣгае[м] wнь ꙁа ны своего
драгаго нноуадого сн҃а	драгаго ѥдннагоуадаго сн҃а
подасть на ꙁаколенние	подасть на ꙁаколенїе
н кровью юго нскупн ны	н кръвїѫ его нскѹпн ны
w҃ работы грѣховныя н	w҃ работы гр҃ѣхо҃ныа н
клатвы ꙁаконьныя а мы	клатвы ꙁаконныа. а мы
хѹлнмы н н гнѣваемъ	хѹлнмы н гнѣва҃е[м] са
н все ꙁлое предъ оунма юго	въсе ꙁло пр҃ѣ̂ оунма его
творѧще н преобндаще н не	творѧще н пр҃ѣ̂wбндаще его не
престаемъ. да не вѣдѣ	л. 204б прѣстае[м] || да не вндѧ
кыма оунма будеть статн	кыма оунма на[м] бжде[т] статн
предъ праведнымъ юго сѹдящемъ	пр҃ѣ̂ правѣ̂ны҃ его сѫдще[м].
л. 99а нлн ѹто w҃вѣщатн || да се	нлн ѹто w҃вѣть датн да се
вѣдѹще братые поманѣмъ са	вѣдѫще братїа поманѣм҃ са
ѹто творнмъ. какоя славы	ѹто творн[м]. какоѧ лн славы
w҃пастн хощемъ. то же то н	w҃пастн хоще҃. то же
н вонну н въ вѣкы	вънноу н въ вѣкы
н не хотѧщема то потрѹднтн са.	не хотѧще потрѹдн҃тн
аще бо быша н ꙁаконн тажцн	аще быша ꙁаконы тажцн
н трѹдъ велнкъ то н тако бы	н трждша са то н тако бы
възнраюцнн на мьздѹ ону	вꙁнраѫще на мъздѫ̂ wнѫ
веунѹю не лѣннтн са нынѣ же	вѣ҃ѹнжа не лѣннтн са. нн҃ѣ же
нѣ҃ ны лзѣ тѣмь нзвѣта нмѣтн	нѣ҃ ны лзѣ тѣ҃ нзвѣта нмѣтн
ѥлмаже худа дѣлма пота н	ѥлмаже худа дѣла поносаще.
уаса мала нв҃са н ран хощемъ	нв҃са н ран хоще[м]
погѹбнтн н ненꙁреченъныя	погѹбнтн ненꙁрѣ҃нныа оноа
оны танны н бл҃гыня.	танны н бл҃гыа
нб҃оно н лѣта ны сѹть кратка	небоно н лѣта сѫ҃ кра҃кы
н трѹдъ малъ на ꙁемлн бо са ѥсть	н трж҃ малъ на ꙁемлн бо ѥ҃
трѹднтн а на нб҃н мьздѹ прнятн	трждн҃тн н на нб҃сн мъздѫ̂ прїатн
w҃ ѹлвкъ скорбь прнмъше.	w҃ ѹлкь скрѹбн прїнмешн.
а w҃ бл҃ въ ѹьстн будешн. въ два	а w҃ бл҃ въ ѹтн бждешн да въ

дн҃н теүешн въ многыѧ же вѣкы
мьзда тн бүдет. въ тлѣньнѣ
телесн бранье а не въ тлѣньнѣ
ѡ҃мьщенніе разв҃ же сего
помышлатн подобаѥть
ꙗко аще и хр҃а ради ||
л. 99б не ѹмрешн то дѣн ан
см҃ртенъ бүдешн н аще нмѣньꙗ
хр҃а ради не раздаѥшн то гдѣ
нан съ собою нмашн ѥ
вложнтн въ гробъ нан ѡ҃нтн
с ннмь да того ради проснть
ѡ҃ тебе ѥже н неволею
тн ѥсть створнтн вднш ан
какъ тн ѥсть ѹдобенъ трүдъ.
ѥгоже тн ради неволею прнѧтн
без мьзды то же волею варн
въствор да сп҃сешн ся. ѥже
бо хощешн датн в҃ занмъ нмѣньые
үл҃вкү то дажь бү да тн
сторнцею въздасть. н бес
погыбелн бүдеть тн. тыже
үл҃вүе акы ѹмъ погүбнвъ
ндеже ѥсть тъщета н погыбель
тү же даѥшн. мног бо үл҃вцн
не хотѣвшн датн х҃ү
разбоннкомъ тн водѣ тн молемъ
дают. аще бо кого разбоннкъ
срящеть с меүемь хота отатн
нмѣнне. то н с радостью
л. 100а ѥмү дают. рекүще възмн
нмѣные. а тъүю главү дажь
скоровѣкүю сню н бернньнүю
ѥгдаже бы рещн къ вл҃цѣ
възмн наше нмѣные а тъүею
дш҃а сп҃сн ны. пакы же дрүзнн
во водахъ плавающе. ѥгда са
слүүнть бүра. то въ воду меүүть
рүхло нс корабла рекүще да бы
намъ тѣло нзбавнтн а небрежемъ
нн нмѣньꙗ. ѥгда бы рещн къ

дн҃ь теүешн. въ многы же вѣкы
мьзда бж҃дѣ т҃н. въ тленнѣ
тѣлѣсн боренїе а въ нетленнѣ
ѡ҃мъщенїе разв҃ же сего
помышлатн подобае҃.
ꙗко аще х҃а ради
не ѹмрешн то дѣешн ан
бесъмртень бж҃дж н аще нмѣнїа
х҃а ради не раздаешн то дѣешн
ан съ собож ѥ нма҃
въ гробъ въложнтн нан сънятн
съ нн҃ да того ра҃ прнносн҃
ѡ҃ тебе еже н неволеж
ѥ҃ сътворнтн. вднш ан
како тн ѥ҃ ѹдобень трж҃
ѥгоже ѥ҃ волеж прїатн
мьзды ты же волеж варн
да сп҃сешн ся нже
бо хощешн датн въ зае҃ нмѣнїе
үлк҃8 то дажь бо҃ү да тн
сторнцеж ѡ҃да҃ н без
погыбелн бж҃деть тн. тыже
үл҃үе акы ѹмь погүбнвь
ндеже ѥ҃ тъщета н погыбель
ты* даешн мнosн бо үлцн
л. 205а не хотѣвше датн || х҃ү.
разбоннкѡ҃ нан володѣтн моле҃
даж҃ аще бо кого срящеть разбоннкъ
с меүе҃ хота ѡ҃татн
нмѣнїе. то съ радостїж
ѥм8 даж҃. ракжще възмн
нмѣнїе. а тоүїж глаү҃ дан же
съкровенүж сїж н брънноүж не
ѹбїн. ега҃ бъї рещн къ вл҃цѣ.
възмн наше нмѣнїе а тоүїж
дш҃а наша сп҃сн. пакы же н мнosн
дроүзїн въ вода҃ плаваж҃ще. ега҃ ся
слоүчнть бүра. то въ водж въмещиж҃
роүхло нс корабла. рекжще да бы
на҃ тѣло гоньзноүтн. а небрежѣмь
нмѣнїа. ега҃ бы на҃ рещн къ

хс҃у да бы ны гн҃ вѣунюю
жнзнь подалъ а все наше възалъ

нмѣнье. дрyзнн же землю н молѣ

пауе ба҃ н спса уестьнѣнша нмyть

овн нбо въ землн погрѣбаютъ
своа нмѣньна овн нже молемь

ѥ даютъ. а хс҃у wдва н оукрyхъ
подамы да не въ нстнну лн са

w҃ насъ w҃вращаѥть. н мyунтн хощеть.
ѥгда онъ ны са самъ въдаа
всаyьскы а мы хyдѣ раднмъ о

немь н о спсѣ своемь н молащемъ
са н лѣннмъ са слышаще спсенаа ||

л. 100б оyуенна пауе же акы аспнды
затыкаемъ yшн свон
ѩкоже не слышатн yто ны ѥсть

на ползy дш҃н. н на велнкy мт҃ь.
къ семy же ѥгда стонмъ въ цр҃квн.
то акы ваzаше нѣ оy коѥго зла
съ велнкою тагостью стонмъ.
н тоyю не ѩвѣ молнмъ са
рекyще аще бы бъ҃ далъ донтн

конца нyжьнѣн молебнѣ да быхомъ
бѣжалн акы велнка зла нсъ цр҃кве.

да тѣмь н братъ бн҃н реуе.

просните нъ злѣ просните. да тѣмь
н не прнемлете. дрyзнн бо нас

н до конца не стерпѣвше
нzбѣгаютъ w҃ молебъ цр҃кв҃ныхъ

аще лн то н ty стоаще бесѣдyюмъ
неподобнаа мѣста того нлн
мысланмъ бещинньныа мысл.

хотащ проводнтн уасъ тъ злѣ.
н не на ползy нн нному нн себѣ.

нъ ѥгда бы просntн добра
л. 101а w҃вѣта на судншн || себѣ

н ннѣмъ. тогда же мы стоащ
мыслнмъ како бы н ннѣмъ
погyбнтн тѣло. а себѣ дш҃ю нлн
како бы братью оyдавльше
а себѣ кровавою то н пагyбною
одѣнне подъгресте. нлн како быша
своа жнтнница рашнрнлн а ннѣхъ
съоyзнтн како лн бы комy зло

хо҃у. да бы ны гн҃ вѣунжа
жнзнь подаль. а въсе наше възаль

нмѣнїе. дроyзїн же зе҃ла м҃лт҃
па҃ ба҃ н спса утнѣншн нмж҃.

wвн бо҃ въ земла погрѣбаж҃
своа нмѣнїа wвн же моле҃
даж҃. а хо҃у едва оукроу҃
подамы. да не въ нстнноу лн
w҃ на҃ w҃вращіеть. н мжунтн хощ҃е.
ега wнь за ны са҃ са въда
въсаyьскн а мы хyдѣ роднхо҃ са
w не҃. н w спнїн свое҃ н простре҃
са н лѣнним са. слышащ спсенаа

оyуенїа па҃ ѩкы аспнды
затыкаемь yшн свон.
ѩкоже не слышатн yто ны

на плъзоy дш҃н н на велнкжа мт҃ь,
къ семоy. ѥгда стонмь въ цр҃квн.
то акы болнноуь со зла.
н съ велнкож таготож стонмь.
н тоyїж не ѩвн҃ лн
рекжще аще бы бъ҃ даль донтн

ноужнѣн моб҃ѣ конца. да бы҃мы
бѣжалн ѩкы нѣуто зло сътворнвше
нсъ цр҃кве. да тѣ҃ бра҃т б҃жїн реуе.

просните нж злѣ просните. да тѣ҃
н не прїемлете. дроyзїн бо на҃
л. 205б не до конца || сътръпѣвше н

бѣгае҃ w҃ мльбь цр҃квны҃.

аще лн то тоy стоащ бесѣдyж҃. ||
неподобнаа мѣста того нлн
мыслн҃ бесyнсльныа мысл.

хотащ провоотн уа҃ злѣ.
не на плъзоy нн нномоy нн собѣ.

ега бы просntн добраго
w҃вѣта на страшне҃ сждншн н себѣ

н нны҃. тога же мы стоащ
мыслн҃ како бы ннѣмъ
погyбнтн тѣло а себѣ дш҃а нлн
како бы братїж оyдавльше
себѣ крьвавое то на пагyбное
нмѣтн н пожрѣтн. нлн како быша
своа жнтнїца рашнрнлн.
како лн бы комоy зло

въ зло въздати. без оума кроуати
къ ощю небному. оставн намъ
грѣхы рекоуще ꙗко и мы
оставлаемъ братнн своен.

небонъ егда мы заклоунмъ

оутробы своꙗ на мт̑ь къ
своимъ клѣвретомъ то и к намъ

затворнть сѧ щедраꙗ бнꙗ оутроба.

да каꙗ се ѥсть рать на рать
не нзлъзъше. тн тако рать держати

на нны и на свою дшю. реуеть
же нѣкто. каꙗ рать ѥсть въ цр̑кви
намъ нъ всн купно стоꙗще

обьщаго молнмъ вл̑ку. и аз̑ъ тако-
же реку ꙗко нѣ вамъ ꙗвлена рать.
но тан хапаꙗ (и усобнуноꙗ) ||

л. 101б купно бо стоꙗще телесы.
а оумы разно стонте снн на сего

нѣуто мысланте а онъ на оного

другоѥ вѣщаютъ. егда бы намъ

съставлешемъ сѧ въсѣмъ рать имѣтн
на обьщаго врага нашего дньавола.

то же мы въспать творимъ с

дьяволомъ сѧ съставшн на братью

свою воюемъ егоже паче всего
ненавндть гь нашь. да мт̑ву
оставнтн погубным сь грѣхъ
еще к сему лжа и клеветы и
наслалꙗ и блудъ от себе овр̑ещн.

лъжа бо ѥсть первын грѣхъ.

и художество дньаволе нмьже
сългавын нспрва адаму дьяволъ

вс нашь родъ в пагубу въведе

аще и простын то грѣхъ мнать
другнн да акы по обыуаю

творать и лжуть другъ другу и
грѣхы многажды нсповѣдавшн и

л. 102а оставльше сѧ лъжа же || нн
нсповѣдать нн останꙗть сѧ нь и

непнтемью держаще лжють акы

просты мнаще грѣхы егоже

въ зло въздати. и без оума кроуати
къ ѡц̑у нбномоу. ѡставн нам
грѣхы рекоуще ꙗко и мы
ѡставлѣемь братїн своен.

не бо ега мы заклоуаем

оутробы своѧ на мт̑ь клевретом
свон то и къ нам

затворн сѧ щедраа бжїа оутроба.

да ꙗко є рать на рать
не нзлѣзш̑н. тн тако рать дръжати.

и на нныѧ и на своѫ дш̑ѫ. рет̑ь
же нѣкто. каа рать є въ цр̑кви
на мт̑вѣ. нѫ вьсн купно стоѧще.

ѡбщаго молн вл̑кѫ. и аз̑ь тако-
же рекѫ. ꙗко нѣ ва ꙗвлѣнїа ра.
нѫ тан хапаа. и усобнуноа

купно бо стоѧще телесы.
а мы разно стонмь съ на сего

нѣуто мыслн а ѡ на ѡного

другое вѣщае. ега бы нам

съставшн сѧ въсѣ рать имѣти
на ѡбщаго врага нашего дїавола.

тога же мы въсѧ творн съ

дїаволо ѡставше на братїѫ

своѫ вожемь сего же па въсего
ненавндть гь нашь. да молавъ сѧ
ѡставнтн пагубень съ врѣнѣщн
же к семоу лъжа и па клеветы и
наслїа и блѫ ѡврѣщн.

лъжа бо є прьвын грѣх. ||

л. 206а и ремество дїаволе нмѥже
сългавъ испрьва адамоу дїаволь

вс нашь ро въ пагубѫ въведе.

аще простын то грѣ мнѧ нѣцїн
да ꙗко по ѡбыуаѫ

твора. лъжоу дроу другоу и
грѣхы многажды исповѣдаемь и

ѡставльше сѧ н лъжѣ же не
ѡтаѫ. нн исповѣдаѫ нѫ

ѡпнтемїѫ дръжаще лъжѫ ꙗко
прость мнѧ грѣ. егоже

дв҃ѣдъ wт҃вѣтъмь послѣдннмь рече
погꙋбнши вса гл҃щаꙗ лъжю.
клеветаньꙗ же и лжѣпослꙋшьства.

пакы вторын грѣхъ соуть съ оубоемь.
небонъ не ѥдного погꙋблаютъ
ни двою нъ цѣлы домы спроста
ис корене разврацаютъ. ѥдинъ бо
бꙋдеть оуклеветанъ а бѣда въ
многын плаꙋь вниде҃ть.

реку же въ дѣтн ѥго и въ
оужнкы и дрꙋгы. и въ в҃сь домъ
ѥго да тѣхъ всѣхъ плаꙋь и
стенанне колн нмать датн м҃лтвѣ
о тнхъ клеветнникъ. донтн бн҃а
слꙋха. нлн тѣхъ слезы. какоꙗ нмъ
не оугасать свѣщѣ юже бꙋдеть
вжеглъ клеветнникъ нлн какоꙗ
просфꙋры не створать гнꙋсны
клеветнноу҃а. тѣхъ стенаннꙗ. и
въздыханнꙗ. о ннхъже въ истнноу ||
л. 102б тъже пр҃рькъ рече.

потрѣбнть г҃ь вса оустьны
льстнвыꙗ и ꙗзыкъ велерѣунвъ.

наслныхъ же грѣхъ кдѣ ѥсть
мощно прнтъкнꙋтн. татнн бо и
раздоннникъ тацнн горше соуть
нмже тѣмь поне худѣ и студенъ
нзвѣтъ ѥсть. ненмѣные и нагота
и гладъ. к томꙋ же тн поне ноцью
крадꙋть. въ тмѣ. боꙗщн са и
стыдящн са. а наслнницн и
мьздонмьцн днью на свѣтѣ
грабать. и wемлють бѣды
творящѣ велнкы братнн своен.
блꙋда же к семꙋ. и скверньныхъ
дѣлъ паче всего. нъ и апл҃ъ велнть
оубѣгатн рекын бѣганте блꙋда.
всакъ бо грѣхъ нже аще створнть
ꙋл҃вкъ кромѣ тѣла ѥсть. а

дв҃ь wт҃вѣто пос҃лѣннмь р҃е
погꙋбнть г҃ь вса любящаа лъжж.
клеветанїа и лъжапослꙋшество
пакы вторын грх҃ е҃ съ оубо҃е.
небо нн ѥдного погꙋблать
нн двож. нж цѣлы домы съпроста
не корене развращаж҃.

рекж҃ въ дѣтн его и въ
блнннкы его и въ дрꙋгы и в҃е дш҃
его да тѣх҃ въсѣ҃ пла҃ и
стънанїе колн нма҃ датн м҃лтвѣ
тѣх҃ клевѣннкь донтн слꙋха бж҃їа
нлн тѣх҃ слъзы како и҃
не въгаса҃ свѣща жже бжде҃
въжегль клеветнникь. нлн какоа
просфоры не твора҃ гнꙋсны
w клетнноу҃е тѣх҃ стънанїе и
въздыханїе. w ннхже въ истнноу
тъже пр҃рькь рече.

потрѣбн гь҃ въса оустны
лъжнвыа и ꙗзыкь велерѣунвь.

наслны же грѣ҃ се зде е҃
мощно прнтъкнжтн. татн и
раздоннникь. тацїн же горшн сж҃
нмже тѣмь поне и хꙋда҃ стꙋ҃нѣ
нсъвѣть е҃ нѣнмѣнїе и нагота
и гла҃. к҃ томꙋ же тн поне ноцїж
крадж҃ въ тмѣ боаще са и
стыдаще са. а наслнницн и
мъздо҃мьцн. въ дн҃е на свѣтѣ
граба҃. и wемла҃ бѣды
творащѣ велнкы братїн своен.
блжда къ семмꙋ. и скверъны҃
дѣ҃ па҃ въсего на҃ велн҃. апл҃ъ
л. 206б рекын бѣганте || блжда.
въсакь бо грѣ҃ нже аще сътворн҃
ꙋлк҃ъ кромѣ тѣла е҃. и

блудан въ свое тѣло съгрѣшаютъ
и пакы не прѣлщанте сѧ. нн
любодѣнцн нн блудницн нн҃ бо
въл҃ѣстн въ цр҃твне бн҃е. аще||

л. 103а по̂ каꙗзнью крѣпкою.
аще и многн нзвѣты студеныꙗ
рекуще. ѥствствомь будеть ѵл҃вкъ.
другын теплъ на похоть плотную
створенъ. да не можеть оудержатн
сѧ. а другын будеть нломь и
студеномь тѣломь сътворенъ да
можеть оудержатн.

азъ же нзвѣт-о-тъ малою прнтъчею
разорю. аще бо ѥстьствомь и
вещью ѥсть ѵл҃вкъ похотныи
оудьржлнвъ тако ѥгда кто нуднмъ
w̑ похотн нѣуто хощете зло створнтн.

тн ꙋзрнть сѹдью сего земнаго
умнрающаго ндущa то речеть лн
родомь ѥсмь тать нлн блуденъ.
да не бѣжю же азъ оного. нн
лн ндѣже оузрѣвъ ту же оубѣжнть
грѣха того ꙗвѣ ѥсть ꙗко
w̑бѣжнть. то кдѣ ѥмоуже w̑рада
похоть она нзвѣстнаꙗ. нъ
вндншн ꙗко страхъ сѹдьꙗ
земьнаго можеть погубнтн похоть.
много же бы оного прнтранаго н

всевндащаго сѹдьꙗ.

л. 103б страхъ могль въ насъ погубнтн
всю злою похоть. нъ нмьже не
нмамъ грѣха того. тѣмьже и снꙗ
нзвѣты гл҃емъ н тѣхъ дѣлъ
неутыхъ полнн ѥсмъ то же ещe
н поѥмлемъ бу̀ акы тажкы ны
ѥсть заповѣдн заповѣдалъ а самн
себе не заꙁнраѥмь аще бо нашь
рабъ нлн въсмѣѥть сѧ предъ намн
нлн въсклоннвъ сѧ стонть. то

блждан въ свое тѣло съгрешае҃
и пакы не прѣлъщанте сѧ. нн
любодѣнцн н блж̂нницн. нѣ҃ бо
въл҃ѣꙁтн въ цр҃твїе бжїе. аще
не по̂ казнїю крѣпкою
аще и многы нзвѣты стж̂ныꙗ
гл҃аще рекж҃ ествоѡ бждѐ ѵл҃кь.
дроугын теплын на похоть
пъ҃ѣскжа сътворень. да не можеть оудръжат
сѧ.

аꙁ бж̑е нзвѣ҃ нмаж прн҃чеж
разорѧ. аще бо вещїж и ествоѡ
є̀ ѵл҃кь пох҃оныи
оудръжалнвь. тако ко̂гѧ кто нждн҃ѡ
w̑ похотн нѣуто хоще҃ зло сътворнтн
нлн оукрастн. нлн съблждntн.

то оузр҃н̀ сждїж сего земна
умнражщаго ндж̑щаго. то р҃ѣть
родомь аꙁ есмь та҃ и блж̂ннкь.
да бѣжж wного. нлн
ндеже възрѣвъ. тоу же оубѣжн҃
грѣха того. ꙗвѣ҃ є̀ ꙗко
оубѣжн҃. то кде ємоу есть w̑рада

оуже. сждїа земнаго може҃ погоубнтн
похо҃. много же бы wного прѣстрашного

и въсевндащаго страхо҃ѡ.
гл҃а вь на҃ погоубнтн.
въсѧ злжа похо҃. нъ нмѥже нѣ
нмамы страха того. тѣмже и сїа
нзвѣты глеѡ и тыхѡ дѣль
неунстыхѡ плънн есмы то же нщнн
поносн҃ѡ бо҃у ꙗко тажкы ны
заповѣдн заповѣдаль а самн
себе не заꙁнраеѡ и аще бо и нашь
рабь. въсмѣ҃ сѧ пр̂ намн
нлн въсклоннв сѧ стане҃. то

велнка обндннка нареуемъ н раны	велнка wбнннка нарнцае. н ранн
достонна а вл̂цѣ нбномꙋ кгоже	достонна а вл̂цѣ нбномꙋ егоже
трепещеть нбо н земла егоже	трепещ҃е нбо н земла егоже
кеста оун свѣтлѣншин тмамн паче	еста оун тмамн свѣтлѣншин слнца
слнца тому же надъ намн сѣдащу	па҃ тому же на̂ намн сѣдащу.
н въздращу на наша грѣхы н	н зращ̂а на нша безаконїа н
безаконьа не съдрогнемъ са	съдрѣгнем са.
понѣ акы земнаго судью.	л. 207а поне ꙗко н земна҃ || сждїж.
нъ зрящюму тоую не дѣемъ	зрящ̂е вл̂цѣ тоїж не дѣе.
тако тн горе а мы тебе не	тн тако горе а мы тебе не
бонмъ са нн стыдним са велнкое	бонм́ са нн стыднм́ са w велнкое
него долготерпѣньне. паче о	трѣпенїе. па҃ же w
л. 104а вельне наше забъвенне	велнкое наше забыванїе
н обндѣньне. да w҃ улькъ	н wбненїе. да w҃ улкь
затворяемъ двери зло творящне	затварѣемь двери зло творящне
а предъ оунма оного блуднмъ	а пр҃ъ [sic] оунма wного блжднꙋ
крадемъ оубнваемъ насльа	краде оубнвае насланїе
дѣемъ давнмъ братью свою	дѣе да внднмь братїж свож
погыбающаго сего ради нмѣньа	погыбажща ра̂ бога҃ства
да какоа мт҃н хощемъ достонн	да какна мт҃н хоще доннн
бытн. паче какоа не нмамъ мукы	бытн. па҃ же кыа мжкж нѣ нмамы
прнатн оному велми любащу н	прїатн wному велми любащж
зовущу к себѣ. н въ свое бѣдащу	н зовщж ны къ себѣ. н въ свое
ны цр҃тво бѣгаемъ акы	нждащж тн цр҃тво. бѣгаемь ꙗкы
звѣре w҃ любовнnка своего н спса.	sвѣрїе w҃ любовнnка своего н спса.
акы оунма болащн. н оун свон	акы оунма болащж. н оун свон
крыюще w҃ свѣта каа мт҃н снце	крыжще w҃ свѣта. каа мт҃н снце
нлн ощ҃ь своа дѣтн любнть їлн	нлн wщ҃ь своа дѣтн любн҃. нлн
нѣгуѥть многы бо суть мт҃рн	негодꙋе҃. многы бо сжть мт҃рн
въ бедꙋ паче себе щадаща. не	водж па҃ себе щждащж. не
пощадѣлн свонхъ дѣтнн н	пощадѣлн свон҃ дѣтїн н
умарлы. н нзѣдалы н гадомъ	умарѣлы. н нзѣдалы н гладо
нуднмы. н нынѣ же многы мт҃рн	нждним. н нн҃ѣ же многы мт҃рн
роднвшн повергуть рабынамъ	роднвше повръгоу҃ рабына
донтн н кормнтн свое отроча а	пнтатн н кормнтн свое уадо. а
нбеснын ощ҃ь н гь҃ не снце. нъ	нбнын wщ҃ь н гь҃ не тако.
л. 104б съ нбнаго || н огньнаго	нбнаго н wгньнаго
престола посла прснаго н драгаго	пр҃тла посла прснаго н драгаго н
ѥдннoуадаго сна своего предасть	ѥдннoуадаго сна своего н преда҃
на кр҃тную см҃рть за своа уада	на кр҃тнжа съм҃рть за своа уада
грѣшнаа ꙗже створн свонма	грѣшнаа ꙗже съствори свонма
рукама w҃ небытнна въ бытнне	ржкама н неwбьать въ бытїе

прнведе н самъ дъждь растваряѣ
н раста н овоща раꙁлнуныѣ

подаѣ по рядꙋ кормнть н поїть
н грѣѥть. сл҃нцемь н лꙋною
свѣтнть. н покоѣ всѣкы даѣ

не престаѥть не же се тоуью

но н сн҃а своѥго тѣло подасть
намъ ѣстн на осщ҃ныѥ дш҃мъ
нашнмъ н тѣломь. внднш лн
велнкꙋю ѥго любовь. внднш

лн наше нꙁумѣныѥ. да ѡ҃ такого
мт҃нвьца н г҃а ѡукланающе сѧ
а къ дьяволꙋ бѣжнмъ н того

ѥдннаго въселнлн ѥсмъ въ

персн своѣ. хв҃ реуе ѡуннстнте сѧ

да прндꙋ съ ощ҃мь н въселю сѧ
въ вы. мы же тому не дадныы
въ своѣ персн въселнтн сѧ не
врагꙋ своѥмꙋ дьяволꙋ тъ бо

105a всегда въ нашнхъ || с҃рцьхъ

гнѣздѧ сѧ творнть помыслы
ꙁлыѣ намъ подаѣ о пошнбеныѥ
наше сѣтноѥ. да дрꙋгонцн ꙁмыю

ѡꙋꙁрѣвшн нлн въ хлѣвннѣ нлн

подъ постелею. не поунѥмъ да-

же проженемъ ю нлн ѡубнѥмъ а
нына не ꙁмнѣ нъ ощ҃а ꙁмнѣамъ
дьяволa лежнть ны сѧ свнвъ

ꙁлымн помыслы на с҃рцн то же
н не подвнгнемъ сѧ нн мннмъ сѧ

ꙁла мыслаще на своѥмь с҃рц҃н.
реуеть же мн нѣкто ндѣ нлн

бѣшенн ѥсмъ да ны ѥсть въ
персьхъ дьяволъ. аꙁъ же реку
добро бы аще се быхомъ нужею

творнлн. то не быхомъ ѡ҃вѣта
оного боѣлн сѧ. ѹто болнше

бѣшеныхъ творнте. бѣшенын.

бо нужею сѧ бѣсить а мы
волею. онъ бо сн тѣло погꙋблаѥть

а мы дш҃ю да кою ѥсть ꙁлѣѥ
онъ капь а мы стрѣжа. онъ
гнеющe тѣло а мы вѣуныѣ дш҃а ||

прнведе н самь дрѣжа н растварѣѧ
н жнта раста. н овоща раꙁлнуныѣ

подаваала по рядѣ крѣмн҃ н грѣѥть
сл҃нцеⷨ н лꙋноѫ
wсвѣщаѥть. н покоѫ въсѧкыѧ даа

не прѣстаѥ҃. не же се тьүїѫ

нѫ н сн҃а своего тѣло да҃
наⷨ ѣстн. на wсщ҃ѥнїе дш҃аⷨ
н тѣлоⷨ. внднш лн
велнкѫа его любовь. внднш

л. 207б лн наше беꙁꙋмїе да ѡ҃ || таковаго

мт҃нвца н г҃а ѡукланѣѫще сѧ
къ дїаволꙋ бѣжнⷨ н того

ѥдннаго въсе҃а есмы въ

прѣсн своѫ прїалн хс҃ ре҃ wуностнте сѧ

да прїндꙋ съ wщ҃ѥ҃ н въсела сѧ
въ вы. мы же томꙋ не дамы
въ своѫ прѣсн въселнтн сѧ. нѫ
врагꙋ своемꙋ дїаволꙋ. тъ бо

въсе҃а въ нашнхь с҃рцнˣ

гнѣздѧ сѧ творн҃ⷨ помыслы
ꙁлыа наⷨ подаа н пошнбенїе
наше сѣтноѥ. да дрꙋгонун smїѫ

въꙁрѣвїше нлн въ хлѣвннѣ. нлн

по҃ постелеѫ. не поую҃ⷨ да-

же прожене҃ⷨ ж нлн ѡубїемь. а
нн҃ѣ не smїа нѫ дїавола.
лежн ны сѧ свнвь

ꙁлымн помыслы на с҃рц҃н. то же
н не по҃внгнеⷨ сѧ нн мннм сѧ

ꙁла носѧще на с҃рц҃н
свое҃ⷨ. ре҃т же мн нѣкто нлн

бѧшенѫ есмь да ны ѥ҃ на
прѣсеˣ дїаволь. аꙁ҃же рекѫ
добрѣ аще сн быхомь нѫжеѫ

творнлн. то не быхоⷨ ѡ҃вѣта
wного боѧлн сѧ. ѹто болнше

бѣшеныˣ творнте. бѣшеныи

бо нѫжеѫ бѣсн҃ сѧ а мы
волеѫ. wнь бо сн тѣло погꙋблаѥть

а мы дш҃ѫ да кое ѥ҃ ꙁлѣе
wнь сде а мы смьсльное wнь
гнїѫщее тѣло а мы вѣунаа дш҃а

л. 105б онъ бо са бодеть ножемь

другоїцн н на огнь нападаютъ
нъ не на вѣуныи нъ на
оугасаемыи. нн волею акы
мы нъ неволею. нъ не онъ ан

каменнѣмь навѣ мещеть у҃кѣкъ.

а мы отан сѣті лауемъ другъ

другу. онъ пакы не вѣсть са
уто вѣщаѣ. нъ неволею.а мы

волею. кгда са гнѣваѣмъ другъ

на друга. то которыхъ ненсторѣунн
не г҃лмъ. аще бо бы са виделъ

кто кгда са гнѣваѣмъ. како

кесть попустьнѣлъ н позеленѣлъ.
н како кму слнны падаютъ нзъ

оустъ. то (нѣ)лзѣ кму рещи.
ненстовъ кесмь. мнозн бо нако

н҃ оупьхнеть. г҃лютъ къ ннѣмъ
поуто нѣсте мене ставнли акы
не вѣдыи са уто вѣщаѣ да

коюго ны кесть паче
ненстовѣ(н)ша нарнцатн нли
неволею мню азъ нже волею
н нже ли самохотью то тъ

кесть ненстовъ

н вредень оумомь. нъ нравъ кесть

л. 106а у҃кмъ нстовому || злу н

грѣху не злзнратн нъ тому ѡ҃

негоже нѣ҃ ннкоюгоже зла нн

вредда.а нако не лжю ѡ҃ сего
разумѣнте. мнозн бо у҃вцн
видѣвше нѣкого на ннце са
оболкъше в рнзу нли разлнуь
обувъше са. плещуще ругаютъ са
кмун урода н нарнцютъ.а кын

вредъ кесть ѡ҃ рнзы да како убо

лежнть на у҃вцѣхъ нъ вредъ кесть

ѡ҃ нстоваго грѣха. юже на ннце

жнвемъ д҃шамн не по заповѣдемъ

с҃тмъ. то же тому не злзнраюмъ
нн мнимъ са зла ннкоюгоже
творяще нн скорбнмъ о томь

wнь бо са ноже҃ бод҃е҃

дроугонун н на wгнь напада҃е҃.
нж не на вѣуныи нж на
оугасаемыи. нн волеж нако
мы нж неволеж. не wнь ли

каменїемь меще҃ навѣ улк҃ь

а мы wтан сѣтн простнра҃е҃ дро҃г҃
къ дроугу. wнь пакы не вѣ҃ са
уто вѣщаѣ. wнь неволеж. а мы

волеж. е҃га са гнѣвае҃ др҃ѵ҃

на дроуга.то которы҃х҃ ненстовы҃х҃
рѣуїн не г҃лемь. аще бо бы са вѣдаль

кто е҃га са гнѣва҃е҃. како

л. 208а є҃ попоуснѣль н позеленѣль || .
н како емоу слнны нзь

оусть каплю҃ то нѣлзѣ емоу рещи
нѣсмь ненстовь. мнозн бо нако

н҃ оупыхнеть г҃л҃є҃ къ ннѣ҃.
поуто нѣсте мене ставнли нако
не вѣдает са уто вѣщавь. да

кого ны є҃ па҃
ненстовѣнша нарнцатн нже
ли самохотїж нли неволеж.
тъ то

є҃ ненсто҃.

не вредень оумо҃. нж нравь є҃

у҃кѡ҃ нстнн҃номоу злоу н

грѣхоу же не злзрнтн. нж томоу ѡ҃
негоже нѣ҃ нн зла нн

вредда. нако не ѡ҃ сего въ лжж
разоумѣнте. мноsїн бо у҃вцн
видѣвш҃е нѣкоего на ннцеж
wблъкша са въ рнзѳ҃ нли разно
wбоувша са плещжще ржгажще са
емоу. н урода н нарнцажть нкы

вре҃ є҃ рнзы. да како люво

лежн҃ на у҃вцѣ. нж вре҃ є҃

то нстоваго грѣха. еже на ннце

жнве҃ дш҃амн а не по заповѣде҃

с҃ты҃. то же томоу не злзнрае҃.
нн мнн҃ са зла ннкоегоже
творяще. нн скръбн҃ ѡ то҃

вънну како прѣступнмъ въ онъ
мнѫ кын ли wвѣтъ дати къ
сѫдни праведному о грѣсѣхъ
егда мимо лѣтить въ небытые
стѣньнаꙗ сн жнѕньца. лѣпо бы
не вѣдуще прнсно о семь. пытан
у вѣдущнхъ а вѣдущнмъ невѣ-||
л. 106б дущнꙗ наставлати. нъ всн
о семь худѣ родать овнн лѣнꙗще
са въпрашати а друѕни не хотꙗще
наставнти на нстовын путь. уто
ли ѥсть w многыхъ вѣщати. нъ
оуже прнсннн ощн о снѣхъ свонхъ
не пекуть са нн матери о
дъщерьхь свонхъ погыбающнмъ
хытростемъ наставнти дѣти
своꙗ неже дховнымъ нн
спсенымъ д... ны бо
свѣрѣпы нмуще. мноѕн пауе
пекуть са како ꙗ бы оукротнти.
н бе-садна снабдѣти а друѕни
уада своꙗ буꙗ н ненакаѕана
вндꙗще худѣ радать о ннхъ (д)а
сего беѕумыꙗ уто ѥсть гор(ѣ).
да нн скоту нмѣти то(уыю) нъ
свонхъ уадъ тоуыю повелѣвати
нмъ буѥсти събнрати. рекъше
нмѣныѥ. егда бо кто въ велнцѣ
нмѣньн к сему н ненакаѕаны...
л. 107а слнть нъ псы оумножнти
съ ласкъунꙗмн свон домъ
въ сквернахъ окаꙗнѣ растрошнти
да не буде ли сему внна погыбели
нмѣньꙗ повѣжь мн. се творать
нмже помыслать ꙗко въ тѣлѣ бъ
дѣтьмъ нхъ двѣ оун всадить двѣ
же ушн. рущѣ же н ноѕѣ такоже
да аще н околоснѣють ѥдино w
тѣхъ удовъ то можеть ѥдиномь
работати тѣлу. а дшу ѥдиноуаду

вънноу како прѣстоупнн въ wнь
мнѭ. нли wвѣ дати къ
сѫдїн праѣномоу w грѣсѣ.
ѥа мимо летн въ небытїе
стѣннаа снн кракаа жнѕнь. лѣпо бы
не вѣдѫщн прно w семь пытати
въ вѣдѫщн а вѣдѫщн невѣдѫщаа
наставлѣти нж въсн
w сеи худѣ рода wвн лѣнꙗщѣ
въпрашати а дроуѕїн на нстиннн
пж наставнти. уто
ли ѥ w многы вѣщати. нж
оуже прно н wщн w сно свои
нн мтрн w дѣщерѫ.
оуна бо нѣкы нномь погыбаѫщѣ
хытростемь наставнти дѣти
своꙗ неже дховны
спны ||
л. 208б па
пекж са како бы ꙗ оукротнти.
н безь сана сънабдѣти а дроуѕїн
уада своꙗ буанне накаѕана
вндꙗще худѣ рада w нн да
сего беѕумїа уто ѥ горѣе.
да нн скоту тоуїж нмѣти
уа свонхъ нж тоуїж повелѣвати
н боуести събнрати. рекшн
нмѣнїе. ега бо кто въ велнцѣ
нмѣнїн. къ семоу н ненакаѕаным
wнде w wща. уто нно мыслн. нж
ноуна жнти н съ ласкавцн свон дw
въ скверъна wкаанѣ н растрошнти.
да не бѫдеть ли семоу внна погыбели
нмѣнїе повѣжь мн. се же твора
нмже помыслать ꙗко въ тѣлѣ бъ.
дѣтѣ нхь двѣ оун въсаднлъ двѣ же
ушн. ржцѣ же н ноѕѣ такоже.
да аще нскаѕн са ѥдинь w
тѣ удь то може ѥдинѣ
работати. тѣлоу. а дшж ѥдиноуадж

створилъ есть в тѣлѣ да ту
єдиному погубившим где есть
другую обрѣсти но уто є глати
въ мр҃твыа наша слухы въ
омраченыа умы омрачилн бо
сн есмы понстинѣ дшьнаа
зрака сластьмн мрашнмн овъ насъ
оубъдрнвъ са да бы нѣкому
нѣуто нст(є)ргнулъ пострашнвъ
нлн облѣпу уто давъ мна ||
л. 107б мьжаще бъдро око бн҃е овъже
пакы сѣтн тан хапаа лауеть
брату своєму да того дн҃ь
погубнвъ а утро въслѣдъ его
пондеть на страшным онъ ѡ҃вѣтъ
н другын пакы на нны ст҃ртн
упадъ са ослѣпль есть н не
вндить кто с горы на нь зрить.
другнн пакы нн҃ѣмн грѣхы
смѣжнвше оун умнѣн н понстинѣ
въ тмѣ пагубнѣн жнвуть не
хотяще горѣ възрѣти нн
размыслити уто ны велить
надъ нбмь с҃дя судии н вя҃ка но
акн змыа по земли умомоь
полознмъ нъ поне она не нмущн
ногу тѣмже по земли полозить а
мы не ноздѣ тоуью но н крилѣ
умнѣн нмущн с тою равно полознмъ
єгоже ради безъ нздѣта ны будеть
осуженье. аще хощемъ нздыти то
л. 108а скоро въспранѣмъ ѡ҃ лѣ || ности
н всю мысль свою тамо выпрѣмъ
аще бо н вс҃ь мнръ прѣжнвемъ н
прнобращемъ а нстовын сь н
утрьнин улѣкъ рекше дш҃ю погубнмъ
кын будеть успѣхъ аще бо бы
первын ул҃къ адамъ доселѣ жнвъ
тн дн҃ь умерлъ бы ли нему кая
полза ѡ҃ мнну вшнхъ тѣхъ лѣтъ мню
азъ ннкаяже. нъ акы младенець

є҃ сътворнль въ тѣлѣ. да тоу
єдиному погубившим где є҃
дроугжа wбрѣсти. нж уто є҃ глаѣти
въ мр҃твыа наша слоухы. н въ
wмраченыа наша умы wмрачилн бо
есмы понстинѣ дшевнаа
зрака. сластьмн умарѣемь wвь на҃
оубодрнвъ са да бы нѣкому
нѣкто нстръгноуль пострашнвь.
нлн н wблнкоу уто давь мна
мжащее н бодрое бж҃іе око wвѣже
пакы сѣтн тан простнрае҃ хапаа
брату своєму да того дн҃ь
погоубнвь.а утрѣ въсл҃ѣ его
ндеть на страшным wнь вѣкь.
н дроугын пакы на нны ст҃ртн
упаде са wслѣпль є҃. н не
виднѣ кто съ горы намь съ ѭростнж зрѣ҃
дроугын же пакы ннѣмн грѣхы
л. 209а смѣжнвше оун умнѣн понстинѣ
въ тмж глѧбиннѣн жнвоу҃ не
хотяще н горѣ възрѣти н разоумы
смыслнти. уто ны велить
на҃ нбсе҃ сѣда н сѧда н вла҃ка нж
акы змїа по земли полазн҃ умо҃
єгоже ра҃ безь нздѣта ны бжде҃.
wсжженїе. wсжженїа аще хоще҃ нздыти
то скоро въспранє҃ ѡ҃ лѣности
н въса мысль въпрн҃
аще бо в҃ мн҃ жнве҃ н
прнwбращіе҃. а нстовын
вънутрьнїн ул҃кь рекше дш҃ж погоубшн҃.
кын бжде въспѣ҃. аще бы бо
пръвын ул҃кь ада҃ доселѣ жнвь
быль а дн҃ь умръль бы ли ємоу
полза мнножшн҃ лѣтѣ҃. мна
азь ннкааже. нж акы младенець

бывъ не помнѧ сѧ пожнвъ

нникоѧнкоже лѣтъ тн тако ѹмерлъ.
сего рады нн на лѣто нн на
нмѣнье възнрѧнмы нъ ѥдномо
ѹмъ сн въпернмъ да сѧ спсемъ

подражанмъ понѣ псы нже ѥгда

ѕаѧць ѹѕрать н поженуть то

како тн сѧ не ѹзнрають другъ
на друга н нн пьрвын ожндаѥть
послѣдняго но ѥдннамо оун

въперъ женеть н постнгнеть.

а мы аще кто хощеть по пѹтн

л. 108б спсеному || потецн то даже
сѧ на слабыѧ ѹзнраѥть даже

ѹпустнть не ѕаѧць но цр҃тво

нбн҃ое вндѣ ан како тн сѹть

слабнн тѣхъ ѕвѣрнн н горше не

тѣхъ же тъѹью нъ н всѣхъ ѕвѣрнн.

намъ бо по ѥстьствѹ дано

самовольство любо ѕломъ любо
добромъ бытн. любо ѩко н
волкомъ ѹмомь створнтн н любо
кроткомъ акы овцамъ а ѕвѣрь

н҃ѣ самовластенъ нн можеть
своѥю волею кротокъ бытн н

на раны ѩкоже ѥсть родомь
створенъ тоже внднш н како тн
ѹрѣсъ родъ свон малыѧ кормлѧ родн н

хѹдыѧ радн раны боѧ сѧ
ѹлв҃ыскы наѹчеваѥть н

кротѣваѥть. медвѣдь бо ѹѹнмъ

ѹлв҃укы нравы подражатн н самн
того нравы прнемъше рнкаѥмъ ово
гнѣвомь ово же пнѧнн пакы

л. 109а волкы прнѹчаѥмъ въ дво||рѣхъ
кротко ходнтн а самн акы волцн

съ бѹѧкы ходѧще грабнмъ ююжаѧ
нмѣныѧ. ансцю же поноснмъ

лукавьствомь нъ н҃ѣ ннктоже
слышалъ нн вндѣлъ ѩко ансца

ансцю прѣлукавнвшн погубн. нъ
аще ннъ ѕвѣрь. ѹлв҃къ своимь

не помнѧ пожнль

ннколнка҃ лѣ҃ тн тако ѹмрѣль.
сего рады нн на лѣта нн на
нмѣнїе възнрѧнмы. нж҃ ѥдннамо
ѹмь да сѧ спсе҃.

подражанмы поне н пс҃ы ѥ҃га

ѹѕра҃ ѕаец н поженж҃ то

како тн сѧ не ѡзнражть дрг҃
на дрѹга н нн пръвын ѡжндаѥть
послѣнего нж҃ ѥдннамо оун

въпернвь жене҃ дн҃де * постнгне҃

а мы аще хоще҃ по пѫтн

спсеномѹ потецн то даже
сѧ на слабыѧ не ѡзнраѥть даже

въпѹстн҃ не ѕаець нж҃ цр҃тво

нбн҃ое. внднш ан како тн сж҃

слабн тѣ҃ горїше не

тѣ҃ но тоуїж҃. но н въстѣ҃ звѣрїн.

на҃ по ѥ҃ствѹ дано

самовла҃но любо злѡ҃ бытн
любо добры҃ любо ѩко
влъко҃ нлн ѩко ѡвца҃.

а звѣрн на самовластень нн можѐ҃
своеж҃ волеж҃ кротокь бытн нн

ѩрь нж҃ ѩкоже ѥ҃ родо҃
сътворень тоже внднш ѩко тн
ѹрѣсь свон малы кръмлъ радн. н ||

л. 209б хѹдыѧ ра҃ раны
ѹлв҃ыскы наѹчаѥт҃ сѧ.

меѳ҃едн бо ѹѹн҃

ѹлв҃укы нравы подражатн а самн
того нравы прїемше. рнкае҃ ѡвь
гнѣво҃ ѡвь пїанн пакы влъкы

прнвуае҃ въ дворѣ҃
кроко ходнтн а самн ѩко влъцн

съ бѹѧкы ходѧще грабн҃ ужжаа
нмѣнїа ансцж҃ же поносн҃

лукавьство҃ нѣ҃ ннктоже
слышаль нн вндѣль. ѩко ансца

ансцж҃ прѣлъстнвїш погѹблаѥ҃.
аще ан нн ннь звѣрь. такоже творн҃

братомь лукавьствуѥть. змию
же ѥще ѧдовнтꙋ мнѧть нъ пакы
глють ꙗко ѥгда се клюнувъшн
пьрвѣѥ грѣшнть то ѧдъ на землю
нзлѣѥть да второѥ аще сѣкнеть
то безъ ѧдꙋ да не ꙋморнть. а
злобнвын ѹлѣкъ аще первоѥ не
погꙋбнть брата то второѥ прнсно
бо ѧдъ злобным на сцн носнть
н на ѧзыцѣ. да внднши лн како
тн ѹрѣсъ ѥстьство звѣрые
кротѧть сѧ а мы по ѥстьствꙋ
нн кротнмъ сѧ нн бонмъ сѧ
своѥго влкы цнн намъ ||
л. 109б велнкъ ранъ боѧтн сѧ н
нензглаными онѣхъ блгъ надѣѧтн
сѧ н нбнаго жнтьѧ съ ощмь
ангѣльскымь бмь славы же оноѧ
нензгланыѧ н ѹертога того
свѣтлаго въ немьже зать
цркѣвным съ ощмь н съ стмь дхмь
пребываѥть нъсены бываѥть
не раженнн нмже не послꙋшахомъ
ꙋто ны въпнють к намъ
кѹанглтн ꙋто лн глть павелъ
аплъ. нъ н ѥще же лѣт ны н
послꙋшатн ѧ створнтн. да
поспѣшнмъ н ѹастнмъ въ цркѣвн.
плаѹемъ н канмъ сѧ о пьрвыхъ
грѣсѣхъ молнмъ же сѧ да не въ
дрꙋгыѧ впадемъ. не вѣмы бо
колн прндꙋть на ны. пламеньннн
тн англн. дшѣ ны хотѧща нзѧтн
нѣкоѥ добро створше бꙋдемъ бꙋ
ꙋгодни н ѹлѣкомъ сладцн.
л. 110а оставнмъ на землн добрꙋ ||
памать. прѣстꙋпнмъ добрѣ на нба
бꙋдемъ нстовнн крты́ане а не
нмены тоꙋю. дадним все тѣло
бꙋ отьмъше ѥ дыѧволꙋ. главою

а ѹлкь своѝ братѡ́ лестн smїѫ же
ѧдовнтꙋ мѣнѧ́ нѫ пакы
гла́. ѥгда ꙋсѣкнжвшн пръвѣе
грѣшн. то ѧ на земла
нзлїѥть да второе аще пакы сѣкне́
то безь ѧда да не ꙋморн́. а
злобнвын ѹлкъ аще пръвое не
ꙋморн́ брата да второе прнсно
бо ѧдь злобы носн́ на сцн
своѥ́ѝ на ѧзыцѣ. да внднши лн како
тн ѹрѣсь е́ство sвѣрїе
кротѧ́ сѧ. а мы нн по е́ствꙋ
нн бонм́ сѧ
своего вѧ́кы. на́ѝ бо бы
велнкь рань боатн сѧ н
нензглан́ны́х wнѣхь блгы́ надѣѧтн
сѧ. н нбнаго жнтїа съ wщемь
аггѧ́кы́ѝ бго́ѝ. славы же wноѧ
нензгланныа н ѹрътога
свѣтлаго. въ нем́же зѧ́
црковнын съ wщѐѝ н сты́ѝ дхѡ́ѝ
пребываѥ́
не рожѐнїемь н̄шнѝ нм́же не послꙋшахѡ́ѝ
ꙋто́. въпїѫ́ къ наѝ
е́ѵлнстн ꙋто́ глѥ́ аплъ павель.
нѫ н ещѐ́ѝ лѣ́ ны
послꙋшатн н творнтн. да
поспѣшнѝ н ꙋѹастнѝ. въ цркѣвн
плаѹеѝ каем сѧ w пръвы́ѝ
грѣсѣ́. мнмь же сѧ да не въ
дрꙋгыа въпадѐ́ѝ. не вѣмы бо
колн прнпадѫ́ на ны пламен́нїн
агглн дша ны хотѧща нзѧтн
ннкоегоже добра нѣ створшнѝ наѝ. бждѣ́ѝ
л. 210а бо́ꙋ ꙋгоднн. ѹлко́ѝ слацн.
wставнѝ на землн добрѫа
памѧ́. прнстѫпнѝ добрѣ нбса.
бждеѝ нстнн́нїн хрт̄їане. а не
нмены тоꙋїѫ. дадн́ѝ въсе тѣло
бо́ꙋ wем́ше w̄ дїавола. главож же

же первоѥ т(...)цѣмъ пред ннмь.
а не накыванмъ ею оумма сл(ь)зы
тоумъ пред ннмь а не скверньнѣ-
нма възнраѥмъ на ужаꙗ доброты.
рѹцѣ преподобнѣ въздвнжемъ к немѹ
н простремъ на добро поданне.
не овцѣ подаꙗще а волы
wѥмлющце. нн десатеро wѥмъше
а ѥдинно ѥдва подающа. оутробѹ
въздержащце w̃ сверѣпыхъ брашенъ.
ср̃цмь стенющце а дш̃ею сѧ
оумилѧющце. колѣнѣ часто
прекланающце въ мл̃твѣ ногама
текѹще часто въ цр̃квь акы петръ
тн нwанъ на гробъ гн̃ь да с тѣма
прнчастнмъ сѧ цр̃тва нб̃наго въ
свѣтлын словѹщнн онъ дн̃ь ѥгда
прндеть праведныи тъ н страшьныи
л. 110б сѹднн на облацѣхъ несомъ ||
огньымн анг̃лы вѣнцн
пресвѣтлымн ст̃ыѧ вѣнчаваꙗ
а грѣшныѧ пламенемь огньымь
каꙁнѧ н wблнчаꙗ глубнны
ср̃уныѧ вѣдѣнью мѹдрости
своюѧ wлѹчаꙗ мт̃рн w̃ дшерн н
н оц̃а w̃ снвъ н братью w̃ братьꙗ
н мѹжа w̃ женъ н спроста все
ѹжнуьство wлѹчаѥть акы козлата
w̃ агнець. тогда жалостью вскрнунть
всѧка дш̃а н всѧкъ улкъ годъ
ѹпустнвше н w̃вѣщаѥть нмъ
праведныи сѹднн нже ны много
терпѣ ндѣте проклатнн w̃ мене
въ огнь вѣчныи пакы же къ
ст̃мъ градѣте блг̃ннн оц̃а моего
прндѣте въ ѹготовано вамъ
цр̃тво w̃ съставленнꙗ мнра всего.
ѥмѹже слава н велелѣпые уесть
же н мнръ н блг̃нне w̃ всеꙗ
тварн съ прест̃ымь оц̃мь

тлъщѣ᷑ пр̂ѣ нн᷑. а не кнвае᷑ еж на
братїѫ ѹнма слъзы тоу᷑ пр̂ѣ нн᷑.
а нескврьныма
възнрае᷑ на ужжаа доброты.
ржцѣ. по̂бно възе̂жн᷑ къ немѹ.
н простре᷑ на добро поданїе.
не wвца подажще а волы
wѥмлаще. нн десатеро wѥмѹше.
а ѥдинно ѥдва подажще. оутробѫ
възьдръжаще w̃ сверѣпы᷑ брашень.
ср̃це стънвще. дш̃еж
оумилажще сѧ въ мл̃твѣ.
ногама
текжще къ цркви. ꙗко петрь
н iwаннь на гробь гн̃ь. да н съ
тѣмн прнчастн᷑ сѧ цр̃твїа нб̃наго. въ
свѣтлын словжщїн дн̃ь wнь. е̂га
прав̂ѣнын н страшнын
сжднн на wблацѣ᷑ несw᷑
wгньымн аг̃лы. вѣнцн
пр̂ѣсвѣтлымн ст̃ыа вѣнчеваа
а грѣшныѫ пламене᷑ люто᷑
каꙁна. н wблнчаа глжбнны
ср̂уныа. вѣданїемь мждрости
своеѧ. wтлжуаа мт̃рн w̃ дъщерн.
н w̃ц̃а w̃ сн̃овь н мжжа w̃ жень.
н спроста въсѧ ꙁнанїа.
w̃лжуаж̃ сѧ ꙗко козлата w̃
агнець. то̂га жалостїѫ въскрнча̃
дш̃а н въсакь улькь го̂
въпѹстнѣше. н w̃вѣщае̃ н᷑
прав̂ѣнын сжддїа нже ны много
тръпа ндѣте w̃ мене проклатїн
въ wгнь вѣчнын. н пакы же къ
ст̃ы᷑. прїндѣте блг̃венїн w̃ц̃а моего.
прїндѣте въ ѹготованѣное вамь
цр̃тв̃їе. w̃ съставленїа мнра сего.
емѹже сла̃ велелѣпїе ут̃ь
же н мнрь. н блг̃енїе w̃ всен
л. 210б мнра н тварн. съ пр̃ты᷑ w̃ц̃е᷑

н животворящимь дх҃омь нына
н пр҃н.

н животворящи҃и дх҃ѡ҃ и нн҃ѣ и пр҃но
и въ вѣкы вѣко҃ам҃н~

РГАДА СДП в Пролог ф. 381, № 173

л. 68в сло҃ о ползѣ дѹшевнѣ
Подобаѥть намъ братие въ
кратцѣмь семь жнтнн

о своемь спсннн пещи сѧ

побонмъ сѧ своего вл҃кы

надѣюще сѧ wнѣхъ блг҃остынь
нбн҃наго жнтнѧ съ

англкы҃мь бг҃мь славы же
оноѧ нензг҃нныѧ и чертога
wного свѣтлаго. въ немьже
женнхъ цьрквн҃ын съ о҃цмь
и съ сн҃мь и съ ст҃ымь дх҃мь
пребываѥть нъсены бываѥть
не роженнѥмь нмьже
не послѹшахомъ. ѹто въпнють

ѥвангльстн. ѹто ли гл҃тъ а҃плъ

павелъ нъ и ище лѣть ны ѥсть
послѹшатн и творнтн. да
достигъше и мы ѹчастнмъ
въ ц҃рквь плаѹемъ канмъ сѧ
w пьрвыхъ грѣсѣхъ молнмъ
же сѧ
не вѣмы бо колн прндѹть
по ны пламеннтнн а҃нгли
дш҃а ны хотѧще нзѧтн ||

л. 68г некоѥ добро створше
бздѣмъ боѹгодниц и ѹлкмъ
сладъцн wставнмъ на земан

добрѹ памать. и прнступнмъ

на нб҃са добрѣ боудемъ

готовнн кр҃тыѧне
даднмъ все тѣло бг҃
главою же тълцѣмъ
пьрвоѥ прѣд ннмь а не

накыванмъ ѥю на бр҃аю свою
wунма сльзы тоунмъ прѣд
ннмь а на ююжю доброто

ГИМ ПСД в Сборник Хлуд. 30Д

л. 98а Поѹченье о спннн дш҃н
Всакому ѹлѣку подобаѥть братые
жневуще въ кратцѣн сен жнзнн
в темнѣн помышлатн о своен
ползѣ н о спннн дша своеѧ
текст на л. 98—109 пропуснат в СДП

л. 109 нн бонмъ сѧ своего влѧкы цнн ||

л. 109б намъ велнкъ ранъ боѧтн сѧ н
нензг҃ныхъ онѣхъ бг҃ъ надѣятн сѧ
н нбн҃аго жнтьѧ съ о҃цмь

анѥльскымь бм҃ь славы же
оноѧ нензг҃ныѧ и чертога
того свѣтлаго въ немьже
зѧть цркв҃ын съ о҃цмь
и съ ст҃мь дх҃мь
пребываѥть нъсены бываѥть
не раженнн нмже
не послѹшахомъ ѹто ны въпнють

к намъ ѥѹанг҃лтн. ѹто ли г҃ть павелъ

а҃плъ. нъ и ище же лѣт ны и
послѹшатн ѧ створнтн. да
поспѣшнмъ и ѹастнмъ
въ ц҃рквн. плаѹемъ и канмъ сѧ
о пьрвыхъ грѣсѣхъ молнмъ
же сѧ да не въ дрѹгыѧ впадемъ
не вѣмы бо колн прндѹть
на ны пламеньннн тн а҃нгли
дш҃ѣ ны хотѧща нзѧтн

нѣкоѥ добро створше
бѹдемъ бѹ҃боугодни и ѹлѣкомъ
сладцн. оставнмъ на земан ||

л. 110а добрѹ памать. прѣступнмъ

добрѣ на нб҃а бѹдемъ

нстовнн кр҃тыѧне а не нменн
тоуью. даднмъ все тѣло бг҃ отьмъше
ѥ дьѧволѹ. главою же первоѥ
т ( ) цѣмъ пред ннмь.

а не накыванмъ ею
оунма сльзы тоунмъ пред
ннмь а не скверньнѣ възнраѥмъ на ююжаѧ

не въздранмъ роущѣ прⷭ̂бно
въздержнмъ к немѹ н
простремъ на добро поданнѥ
не овѹа подающе а волы
ѡ̀вѣмше. не десѧтеро ѡ̀нмьше
а ѥдинно ѥдва дающе нъ
ѹрѣво въздержаще ѡ̀ сладкыхъ
ѹтробѹ въздержаще ѡ̀ сверѣпыхъ

брашенъ ср̂цмь стенюще
дшею ѹмилающе сѧ. н
колѣнѣ ѹасто прѣкланающе
въ матвѣ ногама текѹще
въ цр̄квь. ꙗко петръ н ін̄ъ
на гробъ гн̄ь. съ тѣма
прнѹастнмъ сѧ. цр̄тва нб̄нго
въ свѣтлын онъ днь ||
л. 69а а ꙗгда прндѣть правьдныи
соудни на wблацѣхъ носнмъ
огньнымн анг̅лы вѣнцн
прѣсвѣтлымн стыѧ вѣнуаѧ
а грѣшныѧ. пламенемь
огньнымь каѕнѧ н wблнуаѧ
глѹбнны ср̄уьнаѧ. мѹдростью
своею ѡ̀лѹуаѧ мт̄рі ѡ̀
дъщерн. н ѡ̀ца сны н
бра̀ю ѡ̀ бра̀н н мѹжнн
ѡ̀ женъ н съпроста всѧко
ѹжнуьство ѡ̀лѹуаѥть акы
козлата ѡ̀ агньць. тъгда
жалостью въсплауеть сѧ
всѧка дша̄ н всѧкъ ѹлькъ
н ѡ̀вѣщаѥть
правьдныи соудни.
ндѣте ѡ̀ мене проклатнн
въ огнь вѣчныи
н пакы
прндете блг̅вленнн о̄ца моего
прнмѣте ѹготованоѥ вамъ
цр̄тво ѡ̀ съставленнѧ мнра
сего.

доброты. роущѣ преподобнѣ
въздвнжемъ к немѹ н
простремъ на добро поданнѥ.
не овцѣ подающе а волы
ѡ̀вѣмлюще. нн десѧтеро ѡ̀вѣмъше
а ѥдинно ѥдва подающа.

брашенъ. ср̂цмь стенюще а
дшею сѧ ѹмилающе
колѣнѣ ѹасто прекланающе
въ матвѣ. ногама текущѥ
въ цр̄квь акы петръ тн нѡанъ
на гробъ гн̄ь да с тѣма
прнѹастнмъ сѧ цр̄тва нб̄наго
въ свѣтлын словущнн онъ дн̄ь
ꙗгда прндѣть праведныи тъ н
страшьныи суднн на облацѣхъ несомъ ||
л. 110б огньнымн анг̅лы вѣнцн
пресвѣтлымн стыѧ вѣнуаваѧ
а грѣшныѧ пламенемь
огньнымь каѕнѧ н wблнуаѧ
глѹбнны ср̂уныѧ вѣдѣнью мѹдростн
своѥѧ ѡ̀лѹуаѧ мт̄рн ѡ̀
дщерн н о̄ца ѡ̀ снвъ н
братью ѡ̀ братьѧ н мужа
ѡ̀ женъ н спроста все
ѹжнуьство ѡ̀лѹуаѥть акы
козлата ѡ̀ агнець. тогда
жалостью въскрнунть
всѧка дша̄ н всѧкъ ѹлькъ
годъ ѹпустнвше н ѡ̀вѣщаѥть нмъ
праведныи суднн нже ны
много терпѣ ндѣте проклатнн
ѡ̀ мене в огнь вѣчныи
пакы же къ стмъ градѣте
блг̅нин о̄ца моего прндѣте
въ ѹготовано вамъ
цр̄тво ѡ̀ съствленнѧ мнра
всего. ѥмуже слава н велелѣпые
уесть же н мнръ н блг̅нне ѡ̀
всѧ тварн съ престымь оц̄мь
н жнвотворащнмь дхомь нына
н пр̄н.

сл̃ о дш̃евнѣ[1] полѫ̀ѣ

л.22г Подобаѥть намъ бра̑ѥ въ кратцѣмь семь житнн[2] w своѥмь сп̃нни пецин[3] са. но бонм[4] са своѥго влк̂ы. надѣющце са wнѣхъ[5] ненꙁглань̂ благ̃тынь[6]. н нб̃го житнꙗ[7] н съ анг̃лкымь гл̃мь[8]. славы же[9] wноꙗ ненꙁглањыа н ѹьр̑тога[10] wного свѣтлаго в немже женнхъ[11] цр̃квнын[12] съ wщ̃мь[13] н сн̃мь[14] н дх̃мь пребываѥть носены[15] бываѥть не роженнѥмь[16]. нмже не послушахомъ ѹто въпнють[17] ѥуг̃ласты[18] ѹто ли гл̃ть апл̂ъ паѹлъ нъ[19] н еще вѣ̑лѣть[20] ны послушатн н творнтн[21] да споспѣвше[22] н мы[23] оуластнмь въ цр̃квн[24] плаѹемь. каѥмь са w пьрвы̑[25] грѣсехъ[26] молнм же са. да не в первыа ꙗмы[27] впадемь. не бо вѣмы колн[28] прндуть[29] по ны пламенынн
л.23а тѣ[30] англы || дш̃а ны хотащ̂а[31] нꙁатн нѣкоѥ добро створше[32] будемь бо̑ѹгодннцн н ул̃вкмь[33] сладцн[34] оставнмъ на ꙁеман добрѹ пам̂а̑ н прнступнмъ добрѣ на нб̃а[35] будемь готовнї[36] крьꙗне а не нмены тъѹью даднмъ[37] все тѣло бу̑[38] w̑емше w̑ дыѧвола главою же тълуемь пьрвоѥ[39] пр̂ѣ ннмь а не накываѥмъ[40] ею на бра̑ю свою. н wунма пр̂ѣ ннмь сльꙁы[41] точнмь а не скверн̂ѣнма[42] на ююю доброту вꙁнраѥмь рущѣ прп̂бно[43] въздѣжемь к̑ нему н простремь на добро поданнѥ не овца[44] подающе[45] а волы w̑ѥмлюще[46] не т̑[47] w̑ѥмше а а̑[48] ѥдва дающе[49]. нъ оутробу въздьржащ̂е[50] w̑ сладкыхъ[51] брашьнъ[52] срцм̂ь встенюще[53] дш̃ею оумнлающе са колѣнн часто[54] прекланающе въ млт̃вѣ нъгама[55] текуще въ цр̃квь[56] ꙗко петръ іѡ̑ на гробъ гн̃ь с тѣма прнчастнм са цр̃тва нб̃еснаго. въ свѣтлын wнъ
л. 23б дн̃ь[57] || .... су[58] ... огньны[59] ... цн[60] пресвѣт[61]... вѣнцаꙗ[62] а г[63] ... менемь wгнь[64] ... ꙁна н облнуаꙗ глубинны срц̂ньна[65] н w̑ wщ̂а сн̑ы н бра̑ю w̑ бра̑ н мужен[66] w̑ женъ н спроста всако оужнуьство[67] w̑лууаѥть[68] акн козлѧ[69] w̑ агньць тогда въсплаует[70] са всака дш̃а жалостью н всн ул̃вцн[71] годъ оупустнвше. н w̑вѣщаѥть правѣдныи сд̂н нже ны нѣмного тьрпѣ[72]. ндете w̑ мене проклатнн[73] въ wгнь вѣчныи н пакы прндете[74] благ̃внни оц̂а моего прнмете оуготованоѥ вамъ цр̃тво w̑ съставленнꙗ[75] мнра сего

Разночетения по Пролог ф. 247, №511 (Рогож. 511): л. 60а — [1] дш̃енен, [2] житьн, [3] попецин са, [4] побонм са, [5] оннхъ, [6] бл̃гъ. [7] житьꙗ, [8] анг̃лъскы̑ блгмь, [9] липсва; л. 60б — [10] уертога, [11] ꙁатъ, [12] цр̃квън, [13] оуемь, [14] ст̃мъ, [15] нюсьны пребываемь, [16] роженьемь, [17] ли г̃ть, [18] еуан̃гластн, [19] но, [20] лѣть, [21] створнтн, [22] спѣшнмъ, [23] липсва, [24] къ, [25] липсва, [26] грѣсѣхъ, [27] липсва, [28] когда, [29] прнпадуть, [30] липсва, [31] хотащ̂ї, [32] сьтворша, [33—34] липсва, [35] небеса, [36] нстовѣн, [37] но дѣлы даднмъ, [38] к бу̑, [39] первое толцѣмь, [40] накнваемь, [41] слеꙁы, [42] скверньныма, [43] прп̂бнѣ; л. 60в — [44] овцю, [45] подавающе, [46] w̑нмающе, [47] досеторо, [48] одно, [49] подающе, [50] въздержаще, [51] слаткыхъ, [52] брашень, [53] стенющс, [54] липсва, [55] ногама, [56] цр̃квь, [57] егда, прндеть праведнын, [58] судни на облаухъ (sic) несомь, [59] огненымн англы, [60] вѣнцѣ, [61] пресвѣтлымн ст̃ыа, [62] вѣнцавань, [63] грѣшннкы пламены̑, [64] огнѣ̑ кажна, [65] в Fn I 47 тук има глоса (XVI—XVII в.): внднннѣ̑ мд̑тн своеа w̑лѵуаа мт̃рн w̑ дщерн. В Рогож. 511 този израз е: вѣданіемь мд̑тн своеѧ w̑лѵуаѧ мт̃ре w̑ щерни, [66] мужн, [67] оужьуьство, [68] w̑лууаѧ, [69] козлата, [70] восьплаует са, [71] всакъ улѣвъ, [72] терпѣ, [73] проклатѣн, [74] градете, [75] сложенніа.

сло о ползѣ дшевнѣ.··

л. 166а Подобаѥ намъ[1] братіе въ кратцѣмь семь житии о своемь[2] спсніи[3] пещи са побонм[4] са своего влкы надеюще[5] са онехъ[6] благостынь[7]. небнаго жітыа съ англкымь[8] бгмь[9] славы же онои ненздѣнныа и уертога wного свѣтлаго. в немже женихъ цркѣныи съ оцмь и съ снмь и съ стымь дхмь пребывають[10] нъсены[11] бываѥть не роженнемь

л. 166б нмже не послуша||хомъ. уто въпнють. евангльстн[12] уто ли глть аплъ павелъ[13] нн[14] и ище лете[15] ны послушатн и творитн. да достигше[16] и мы. оуастнмъ въ[17] цркевъ[18] плацемъ[19] каем са о первыхъ грѣсѣхъ молн[20] же са не вемы бо коли прндуть по ны пламеннтнн[21] англн дша ны хотаще нзатн[22] некое добро створше. будемъ бо оугодниці[23] оставнмъ на земли добру памать. и преступнмъ на нбса. добрѣ будемъ. готовні крьстеанн[24]. даднмъ всн[25] тѣло бу. главою же толцемъ[26] первое пред ннмь а не накываемъ ею на брaю свою і оунма сльзы тоцїмъ[27]. пред

л. 166в ннмь. а||на цюжю доброту не взнранмъ руцѣ прѣбно въздежемъ. к нему и простремъ[28] на добро поданнѥ. не овца[29] подающе. а волы отемлюще[30] не десатеро. wнмьше. а ѥдино. ѥдва[3] дающе[32] нъ[33] уревъ[34] въздержаще. w сладкыхъ брашенъ. срцмь[35] стенюще. дшею омнлающе са. коленн[36]. часто[37] прекланающе на[38] мтвѣ. ногама[39] текуще[40] въ цркви. ако петръ. и иванъ[41]. на гробъ гнь. со[42] тѣма прицастнм[43] са. цртва небнго въ свѣтлын онъ днь ѥгда[44] праведныи суднн[45] на облацехъ[46] носнмъ[47]. огньымн[48] англы. венци пресветлымн[49] стыа[50]

л. 166г вѣнцаа[51]. а грѣшныа|| пламенемь огньымь[52] казна и облицаа[53]. глубины срцныа. мудростью[54] своею. wлуцаа[55] мтрі[56] w дщерьн. и wца[57] сны и браю[58] w брата и мужа[59] w женъ. и спроста всак ожницьство[60] wлуцаѥть[61]. акы козлата w агньць. тъгда жалостью. въсплацат[62] са всака дша и всакъ улѣкъ[63]. и wвѣщаѥть[64] праведныи суднн[65]. ндете w мене проклатнн. въ огнь вѣчныи[66]. а пакы прндете. благословенни оца моего. прнимете оуготованое вамъ цртво w съставленнѥ мнра[67].

Разночетения по Пролог ф. 381, №169: л. 67в — [1] оубо намъ, [2] своимъ, [3] спнемь, [4] побонмъ, [5] надѣюще, [6] онѣхъ, [7] ненздреченныхъ его благостынь, [8] и англкымъ, [9] бмъ, [10] пребываеть, [11] носены, [12] еуангтн, [13] паулъ, [14] но, [15] велнть, [16] доспѣвши, [17] къ, [18] црквн, [19] плауемъ са, [20] молнмъ же са да не в первыа намы впадемъ не бо вѣмы коли, [21] пламеннни тн, [22] вздти, [23] буугодниця и улкмъ сладця wставнмъ, [24] крстыанѣ а не нмѣнъ тоую, [25] все тѣло бу wнмше w дыавола, [26] тольцемъ, [27] тоунмъ пред ннмь а не скверненыма на ююю доброту взнраемъ, [28] простремъ, [29] овуа, [30] wемлюще; л. 67г — [31] одва, [32] подающе, [33] но, [34] утробу, [35] стонюще, [36] и колѣнѣ, [37] часто, [38] въ, [39] ногами, [40] теци, [41] иwанъ, [42] съ тѣма нмы, [43] прнуастнмъ, [44] ѥгда прндеть, [45] суднн, [46] облацѣхъ, [47] носнма, [48] огненымн, [49] пресвѣтлымн, [50] стхъ, [51] вѣнуаа, [52] огненымь, [53] облнуаа, [54] вода премудростью своею, [55] отлууаа, [56] мтрь, [57] и снъ w оца, [58] братъ w брата, [59] мужн, [60] ожнуьство, [61] wлууаеть, [62] въсплаует са, [63] улѣкъ годъ опустнеше, [64] wвѣщаеть нмъ, [65] судн нже нына много терпѣвъ, [66] вѣуныи, [67] мнра сѣ.

л. 29в слово. о дш҃евнѣи полѫ҃. ·.·

Подобаѥть намъ братье въ кратъцѣмь семь житии[1] ѻ своѥмь сп҃сании пещи сѧ но
бонм[2] сѧ своѥго влд҃кы надѣюще сѧ онѣхъ ненѫгл҃аныхъ[3] бл҃гостынь и нб҃наго
житиѧ[4] и съ анг҃лкымь богомь[5] славы же ѻноѧ[6] ненѫгланыѧ[7] и чертога ѻного
л. 29г свѣтлаго въ немьже женихъ ц҃рквенын. съ оц҃мь и съ сн҃омь || дх҃ъ[8] пребываѥть.
носены бываѥть не роженіемь немьже не послушахомъ что вопиють[9]ѥуанг҃лти и. что
ли гл҃ть апл҃ъ павелъ[10] но ѥ҃ ѥще велит ны послушати и творити. да доспѣвше[11]
имъ[12]. оучастимъ въ цр҃квн плачемъ и каѥмъ сѧ. о первыхъ грѣсѣхъ. молимъ же сѧ
да не въ первыѧ мы въпадемъ[13] не бо вѣмы коли прндѫть по ны пламеньнын[14]
ты[15] анг҃лы[16] дш҃а ны хотяще нѫати нѣкоѥ добро створша[17] будемъ бг҃оугодниці.
и ѵл҃вкомъ сладъці. и ѡставимъ[18] на ѕемли добрую[19] память[20] и пристѫпимъ[21]
на нб҃са добрѣ[22] будемъ готовии крестьяне[23]. а не имены тоѵю. даднмъ все тѣло
бг҃ ѡѥмъше оу[24] дьавола. главою же толцѣмъ[25] предъ ними первоѥ[26] а не
накываѥмъ[27] ею на братью[28] свою[29]. и ѡуима слезы тоуимъ пред ними[30] а не
скверньными[31]. на ююю[32] доброту вѫираѥмъ руцѣ преподобно въздѣжемъ[33] к
нему и простремъ на добро поданіе не овьца подающе. а волы ѡѥмлюще[34]. не
л. 30а десатеро[35] ѡѥмъше ||[36] а ѥдиноѥ[37] ѡдва дающе[38] но оутробу въздержаще[39] ѡ
сладъкыхъ[40] брашенъ[41]. ср҃цемь стенюще. дш҃ею оумилающе сѧ. и колѣнѣ часто
прекланающе. въ[42] мл҃твѣ. ногама текуще[43] въ ц҃рквь яко петръ и иванъ[44] на гробъ
г҃нь. с тѣма прічастімъ сѧ ц҃рства нб҃наго въ свѣтьлыи ѡнь дн҃ь. ѥгда прндеть
праведныи суднн на ѻблацѣхъ[45] носимъ ѻгненымн анг҃лы вѣньци[46] пресвѣтлымн
ст҃ыѧ вѣньцаѧ[47]. а грѣшныѧ[48] пламенемь[49] кажа. и ѻбланаѧ[50] глубины
ср҃цьныѧ велью[51] мудростию[52] своѥѧ[53] ѡлѫѵаѧ м҃рн ѡ дшерни. и ѡ ощ҃а сн҃ы[54] и
братью ѡ братьи[55] мужи ѡ женъ[56] и съпроста всако оужиѵьство[57] ѡлѫѵаѥть акы[58]
козлата[59] ѡ агнець тогда жалостью въсплаюют[60] сѧ всака дш҃а и всакъ ѵл҃вкъ годъ
оупустивъше и ѡвѣщаѥть праведныи суднн иже ныне[61] много терпѣ и ѡнде҃[62] ѡ
мене пролатні во[63] ѡгнь вѣчныи. и пакы прндѣте бл҃гнии ощ҃а моѥго. прнимете[64] ||
л. 30б оуготованоѥ вамъ ц҃рство ѡ съставленіиа мира сего[65]. бг҃ ж ·.·

Разночетения по Пролог Соф. 1341: л. 73б — [1] житьи, [2] побонм сѧ; л. 74 — [3] ненѫреченныѣ, [4] житьѧ, [5] благымъ, [6] ѡноѧ, [7] ненѫъгланныѧ, [8] ст҃мь дхмь, [9] въпиеть, [10] паѵлъ, [11] доспевше, [12] и мы, [13] впадемъ҃, [14] пламеньнін, [15] тн, [16] агг҃лн, [17] створше, [18] ѡстанемь, [19] добрыѧ, [20] памати, [21] престѫпимъ, [22] добрн, [23] хрт҃ьанн, [24] ѡ҃, [25] тыуемь, [26] липсва, [27] накиваемъ, [28] брата, [29] своего, [30] нимн, [31] насквернененна, [32] цюжею, [33] въздежемъ, [34] ѡмещюще, [35] десаторо, [36] ѡнмше, [37] одно, [38] поддающн, [39] въздержаще, [40] сладькнхъ, [41] брашень, [42] во, [43] тещи, [44] ниванъ, [45] ѡблаунхъ, [46] вѣнун, [47] вѣнуаа, [48] грѣшныѧ, [49] пламеньмь ѡгненомъ, [50] ѡбланцаа, [51] вольею, [52] мѫдростью, [53] своею, [54] ѡ сн҃ъ, [55] бр҃а, [56] жены, [57] оужницьство, [58] акн, [59] козланца, [60] восплацют, [61] ныне, [62] нд҃ете, [63] въ, [64] прнимете, [65] всего.

л. 80г со[1] о дш҃вн҃ы ползѣ[2]

Подобеть намъ бр҃ае въ кратцѣ[3] семь жнтьн о своемь попцѣм са[4] спн҃нн побоім са своего вл҃кн[5] надѣюще са онѣхъ неизгланы[6] благнн҃ь[7]. і нбн҃аго жнтьа н съ англкымь[8] багымъ[9] оноа славы неизгланыа н чертога оного свѣтлаго в немже зать[10] цр҃квныі н съ оцмь і ст҃мь дх҃мь пребываетъ носены[11] нѣ[12] бываеть не роженьемь[13]. нмже не послушахомъ. что въпеють[14] еу҃алнстн. что ли гл҃ть павелъ апл҃ъ. но н еще лѣт[15] ны н послушатн і створнтн[16]. да[17] спѣшнмъ[18] оучастнмъ[19] цркви[20]. плачемъ і каем[21] са о свонхъ[22] первыхъ[23] грѣсѣхъ. молнм[24] же са да не в
л. 81а первыа[25] впадемъ. не бо вѣмы когда[26] прндутъ[27] тн[28] пламеньныа[29] анг҃лн дш҃а || ны хотяще нзатн[30] нѣкое доброе[31] створше будемъ бо҃угодннцн і улѣк҃мъ сладцн оставнмъ на земли добру памя҃ приступнмъ добрѣ на нб҃а. будемъ нстовн[32] крт҃ьяне[33] а не нмены[34] тоую[35] но дѣлы. даднмъ все тѣло бу҃ w҃імше w҃ дыавола главою же первое толцѣмъ[36] пред ннмь а не накнваемъ ею на братью свою і оунма слезы тоунмъ пред ннмь а не скверньнѣнімa[37] на уюжю доброту взнраемъ[38] руцѣ прп҃бнѣ[39] въздежемъ к нему. н простремъ[40] на добро поданье. не овцю[41] подающе[42] а волы w҃імающе[43] не десать[44] w҃імше[45]. а едно едва[46] подающе[47] но[48] і оутробу въздержаще[49] са[50] w҃ сладькнхъ брашень срц҃мь[51] стенюще дш҃ею оумнлающе са і колѣнѣ[52] преклонающе[53] въ мт҃вѣ ногама[54] текуще[55] в[56] цр҃кв. нако петръ нwанъ на гробъ гн҃ь і с тѣма прнучастнм са цр҃тва нбн҃аго въ свѣтлы[57] онъ[58] дн҃ь егда прндеть праведнин судні[59] н на облацѣхъ[60] несомы[61] пламеньнымн[62] анг҃лы вѣнце[63] пресвѣтлымн[64]. ст҃ыа[65] вѣнуевають[66] а грѣшннкн[67]
л. 81б пламеньмь[68] огненымь казна || н облануаа глубнны срн҃ныа. вѣданьемь[69] мдр҃тн[70] своеа[71]. w҃лучаа[72] мт҃рн[73] w҃ дщерин[74] і w҃[75] оц҃а сыны[76] і братіа[77] w҃ братьа[78] і мужі w҃ жены н спроста всако оужнуьство w҃лучаа[79] акн[80] козлата w҃ агньць. тогда жалостью въсплачет[81] са всака дш҃а і всакъ улѣкъ годъ оупустнвше. і w҃вѣщаеть праведнні судні. іже нынѣ долго[82] терпѣ[83]. ідѣте w҃ мене проклатн. въ огнь вѣчныи і пакн[84] градѣте[85] благ҃внні оц҃а моего прнмѣте оуготованое вамъ цр҃твніе[86] w҃ сложенья мнра сего о[87] х҃ѣ[88] іс҃ѣ[89].

Разночетения по сборник 21.7.15 (Свв. 664): л. 318а — [1] слwво, [2] пользѣ, [3] кратцѣ, [4] пещн҃, [5] влкы, [6] ненздр҃енный, [7] благостынь, [8] анг҃лъскы, [9] бг҃w҃, [10] женй, [11] нъсены, [12] липсва, [13] ражанне, [14] вънню, [15] велѣть, [16] творитн, [17] до, [18] доспѣвше, [19] н мы вуастн, [20] въ цр҃квн, [21] кай са, [22] липсва, [23] прьвы, [24] молнмь, [25] прьвыа, [26] колн, [27] прн҃ндѣ по ны, [28] липсва, [29] пламеннтїна, [30] взатн, [31] добро, [32] готвн, [33] хр҃тнанн, [34] нмѣны, [35] тоуню, [36] тълуе прьвье, [37] скверѣныма, [38] възнраѣ, [39] прн҃бно, [40] прой, [41] wвца, [42] поядающе, [43] w҃мѣющне, [44] т҃. ро, [45] w҃емше, [46] одва, [47] подающе, [48] нъ, [49] въздрьжаще, [50] липсва, [51] срцемъ, [52] колѣнѣ часто, [53] прекланяющне, [54] ногамн, [55] тецин, [56] въ, [57] свѣтлын, [58] онь, [59] онъ судн, [60] облацехъ, [61] носн, [62] огненымы, [63] венцн, [64] пресвѣтлымѣ, [65] ст҃ыхъ, [66] венцаа, [67] грѣшныа, [68] пламенемы, [69] водa, [70] премдрстїю, [71] своею, [72] w҃лвуаа, [73] мт҃рь, [74] дъщерн, [75] липсва, [76] w҃ снѣ, [77] н брaю, [78] брaа, [79] w҃лвуаѣ, [80] акы, [81] восплачют са, [82] много, [83] трънѣ, [84] пакы, [85] прн҃ндѣте, [86] цр҃тво, [87-89] липсва.

НБС СДП в сборник № 450

л. 82б[а] В тьжде[1] дн̃ь (9 май)
слово w дш̃евнѣе[2] полѫ̑ѣ

Пⷪбаеть на̑ бр̃атїе въ кр̃а̑цѣмь[3]
семь вѣцъ[4] о своемь попецин[5] се
спен̃їн. и побонм се своего
влк̑ы. надѣющце се он̃ѣ[6]
ненⷯглан̑ы блвен̃їн[7] и нбн̃наго
жнтїа. съ аг̃гльскы̑и бм̃ь[8]
славы же оное[9] ненⷯглаан̑ные[10]
и ѵр̑ътога[11] wного свѣтлаго в
нем̑же жены̑[12] цр̃ковныи съ
wщ̃емь и съ сты̑ дхw̑ пр̃ѣбываеть
и носень[13] бывае̑ не рожен̑їемь[14].
нмже послⷭшахо̑ ѵто въпїють
ев̃лнсты[15].
понѣ аще лѣ̑[16] ны к̃ послⷭшат̃и
и творнти и ѵто ли глють апл̃ь
павль
да спѣшнмь[17] ѵесто[18] къ[19]
црквы[20] плаунм̑[21] се и канм̑[22] се
о пръвы̑и[23] грѣсѣ̑. млнм же се[24]
да не в пръвї̑е[25] въпадѣмь[26]
не вѣмн[27] кw̑га[28] пр̃їпадѧть
тъмы[29] пламеннтын[30] аг̃глы[31]
дш̃е[32] наше[33] хотеще[34] нⷯетн[35]
нн̑колнже[36] добро[37] сътвор̑ш8[38]
бⷭдемь бⷭ̃вⷯгоднницн ѵлкw̑
сла̑цн[39] wставнмь на ⷯемлн
доброю[40] паметь[41] пр̃їстⷭпнмь
добрѣ на нб̃са бⷭдемь нстнн̑ы[42]
хр̃т̃їане[43] а не нменн тъѵ̑ю[44]
данмь[45] въсе тѣло б̃ѵ̃.

л. 48б Въ тⷴ дн̃ь (26 април)
сл̃о о полѫ̑ѣ дш̃евнѣн

Подобаеть намъ бр̃ае̑ въ кратцѣмь
семь жнтьн пецин с̑а о своемь
спннн̃ і боїм с̑а своего
вл̑кы надѣющце с̑а онѣхъ
неіⷯреценьныхъ бл̃гнн̑ь і нбн̃аго
жнтьıа и съ анг̃лкымь блгы̑мъ
славы же онон̑а неіⷯгл̑ныıа
и ѵертога оного свѣтлаго в
немже женнхъ цр̃квныи и съ
оц̃мь и ст̃мь дх̃мь пребываеть
носены̑ бываеть не ро̑нъе
нмже не послⷭшахомъ ѵто вопнють
ев̃алнсты. ѵто ли гл̃ѣ павелъ апл̃ъ
но и еще лѣт ны послⷭшатн
и створнтн.

да спѣшнмъ воспѣвше нмъ во
цр̃кви. плаѵемъ с̑а и каем с̑а
свонхъ грѣховъ. молнм же с̑а
да не не в намы впадемъ
не вѣмы бо колн прндѵть по
ны пламеньныıа тн ан̑глы
дш̃а наша хотⷭще вⷯатн
кое доброе створше

л. 49б[б] бⷭдемъ бⷭ̃вⷯгоднницѣ и ѵлв̃кмъ
сладцѣ оставнмъ на ⷯемлѣ
добрѵ̑ пама̑ пристⷭпнмъ
добрѣ на нб̃са добрѣ бⷭдемь гн̃
кр̃т̃ьıанѣ а не нмены̑ тоⷭю
дадномъ все тѣло свое б̃ѵ̃

[а] Л. Стоянович по-нататък не е отбелязал листовете.

БАН — Петербург СДП в Пролог Арх.

[б] Л. 49б е оставен празен.

Разночетения по Пролог 33.16.7: л. 133б — [1] тⷴ, [2] дшвнѣн, [3] кратцѣмъ, [4] жнтнн, [5] пецин, [6] wн̃ѣ, [7] блг̃остынь, [8] бг̃омъ, [9] онон̑а, [10] ненⷯглыıа, [11] ѵертога, [12] женн̑, [13] носены, [14] роженьемь, [15] словоредът както в Арх. Д-2, [16] велѣт, [17] да доспѣвше н мы, [18] липсва, [19] въ, [20] цр̃кѣн, [21] плаѵемъ, [22] каем с̑а, [23] первыхъ, [24] с̑а, [25] первыıа, [26] впадемъ, [27] не бо вѣмы, [28] колн, [29] ны, [30] пламеньныıн тон, [31] ан̑глъ, [32] дш̃а, [33] ны, [34] хотⷭще, [35] нⷯатн, [36] ннкое, [37] доброе, [38] створше, [39] сладцѣ, [40] доброю, [41] пама̑, [42] готовнн, [43] кр̃т̃ьıане, [44] тоⷭю но дѣлы, [45] дадномъ,

wемѝше w дїаволa главѫю[47] же
пръвое[48] тлъцѣмь[49] прѣ[50] нимь
а не покыванмь[51] ею на братїю
свою оумa слъзы[52] тоумь
прѣ нимь а не скврънимa[53]
на ꙋюжѫ[54] добрѫтѫ[55]
възыранмь[56]. рѫцѣ прѝбно[57]
възвыжемь[58] къ немоу. и
прострѣмь въ[59] добрѣподанїе[60]
не wвуе[61] подающе а волы
wемлающе не дѣторо[62] wемѝше
а единно[63] w два[64] давѝше[65].
нь[66] и оутробѫ възрьжающе[67]
w велнкы[68] брашнь[69]
срѫемь стенѫще[70]. дшею
оумилающе се[71] и колѣнѣ
уесто[72] прѣкланающи[73] въ
матвѣ ногама текѫще въ цркwвь
ꙗко петръ иwаннь на грwбь
гнь и съ тѣма прїуестнм[74] се[75]
цртвїю[76] нбномѫ[77]
въ свѣтлїн[78] wнь[79] дн̄ь
егда прїндеть праведнїн
соудїа[80] на wблацѣх носнмь[81]
wгньнымн агглы вѣнцн
вѣнуавае[82] свѣтлымн[83] стые[84]
свое а грѣшнїе[85] пламенемь
wгньнынмь пале[86] обнуае[87]
глъбннн[88] сръдеуные[89]
вндѣнїемь[90] моудростн[91] своее[92]
wлѫуае[93] мтрн w дъцерь[94]
и w wщa сны и братїю[95] w
братїн и мѫже[96] w жень[97]
и съпроста въсакое[98] ездуьство[99]

wнмше оу дьꙗвола главою же
толуемъ пред нимь
а не накнваемъ ею на братїю
свою и оумa слезы тоумъ
пред нимь а не скверныма
на ꙋюжю доброту
вznраемъ руцѣ прѝбнѣ
воздежемъ к нему и
простремъ добродѣтель ї подобье
не овуа подающе а волы
wемлающе на десатеро wемлающе
а единно овуа одва подающе
но ї утробу воздержа
w сластьныхъ брашень
срѫмь стенюще дшею
оумилающе сѧ и колѣнн
уасто прекланѧеть на
мтву ногамы уасто текоуще в црквь
ꙗко петръ иванъ ко гробу
гню и съ тѣмн прнуастнм сѧ
црствнꙗ нбнаго
въ свѣтлын онъ дн̄ь
егда прндеть праведныи
суднї на облацѣхъ
англы огненымн вѣнун
пресвѣтлымн стхъ вѣнуаꙗ
а грѣшныꙗ пламенымь
огненымь казнѧ и обнуаꙗ
глубнны срѫныꙗ
свѣдыї мрѣтью своею
wлѫуаꙗ мтрь w дцерни
ї оца w снвъ ї браю w
братьꙗ ї мужи w женъ
и спроста всако ѫжнуьство

[46] оу, [47] главою, [48] первое, [49] толцѣмъ, [50] пред, [51] накнваемъ, [52] слезы, [53] скверненѣнма мы на, [54] ꙋюжю, [55] доброту, [56] вznраемы, [57] прѝбнѣ, [58] въздежемъ, [59] на, [60] доброподанье, [61] wвца, [62] десатеро, [63] единое, [64] одва, [65] дающе, [66] но, [67] въздержащe сѧ, [68] сладькихъ, [69] брашень, [70] стенюще, [71] се, [72] уасто, [73] преклонающе, [74] прнуастнм, [75] се, [76] цртва, [77] нбнаго, [78] свѣтлын, [79] wнъ, [80] суднꙗ, [81] носнмъ, [82] вѣнуаꙗ, [83] пресвѣтлымн, [84] стыꙗ, [85] грѣшныꙗ, [86] казнѧ, [87] обнуаꙗ, [88] глубнны, [89] срѫныꙗ, [90] вѣданьемь, [91] велню мѫдростню, [92] своее, [93] wлѫуаетъ, [94] дцерни, [95] братꙗ, [96] мужи, [97] жены, [98] всако, [99] ѫжнѫство,

ѡ҃лꙋнтн[100] ꙗко[101] козлета[102] ѡ҃	ѡ҃лꙋцаетъ акы козлата ѡ҃
агньць тогѣ жалостїю въсплаует҃	агньць тогда жалостью въсплаꙋꙋют
са въсака[103] дша	л. 50б са въсака дша і всакъ ꙋлвкъ
гождь[104] впвстнвше покаанїе[105]	годъ ꙋпустивше н
ѡ҃вѣщаетъ правѣныеⷭ[106]	ѡ҃вѣщаетъ праведнні
свдїа[107] нже вы[108] много[109]	сꙋдні нже нынѣ много
трѣпѣ[110]. ндѣте ѡ҃ мене	терпнть ідете ѡ҃ мене
проклетнн[111] въ wгнь вѣꙋ́ныи	проклатѣ во огнь вѣꙋныи
н пакы р҃ѣть[112] пр҃їндѣте	н пакы прндете
бл҃гвннн оца моего	бл҃гвннн о҃ца моего
пр҃їнмѣте ꙋготованїное	прнімѣте ꙋготованое
вм҃ цр҃тво ѡ҃ съставленїа[113]	вамъ цр҃твне ѡ҃ оставленыа
мнра сего его же[114] бꙋдн	мнра сего б҃ꙋ же нашем .:..
въсѣм҃ нам҃ полꙋꙋнтн ꙗ҃ матвь	
стые бце н въсех҃ сты҃ амн҃.∴~	

РГАДА СЖС в Измарагд, втора редакция, ф. 196, №599

л. 256б Слово р҃кг҃ (133)

Сло҃ сты҃ wц҃ь о временнѣмь жнтьн:

Нже пѡ҃бае҃ намъ бра҃ въ кратцѣмъ жн҃н творнтн. пр҃їдѣте н слышнте н о своем҃ сп҃сенїн
пеуалꙋнте сотворм҃ дѣла добраꙗ да wна бл҃гаа пр҃їнмемъ нбнаг҃о жнтїа со анг҃лкыъ
л. 257а бг҃омъ въ wномъ свѣтлѣ҃ ||[м] чертозѣ съ нбнымн[г] снламн н съ всѣмн сты҃мн но само хр҃т҃
лншаем҃ са нбнаг҃о цр҃твїа[г] злымн нш҃нмн дѣлы ꙋченїе бо не внимаемъ н не слышае҃м҃
ꙋто вопнють еꙋ҃нсты ꙋто ли гл҃ет҃ апл҃ъ паꙋлъ но еще доколѣ есмы жнвїн. wстане҃м҃
покаанїемъ гр҃х҃ свон҃ н wбыꙋан злы҃х҃ н бѣдемъ всѣ҃га готовї не вѣмъ бо ко҃га прнндꙋ҃т҃ по
ны пламанн҃їн тн анг҃ли дш҃а ны хотѧще нзати. н аще бѣдемъ неготовн мнwго са
нмамъ плакатн но бес помнлованїа. того дѣла всѣ҃га готовнм са аще н сотворнм ꙋто
злѡ҃ скоро да wвергѣ҃м҃ н кающе са н пощенїемъ н мл҃тнею да wчнстнм҃ са н главою
толщѣ҃м҃ бїюще челомъ а не кываемъ ею на брат҃ю свою. н wчнма слезы нспвстн҃м҃ w грѣсѣ҃х҃ а
не нзвн҃м҃ са нма на ужѕ добротѕ н рѕцѣ пр҃пбнѣ взї҃жемъ къ бг҃ѕ молящ҃е са н простр҃ѣ҃м҃
л. 257б на поданїе ненмѕщїнмъ || а не возведемъ ею на снротѕ без внны. не wвщї подающе
а волы wемлюще на десн҃тер҃о wемлющаꙗ wдно дающа н҃ возержащ҃е бꙋдт҃ w҃
безъвременныа пнща н пнаньства ꙋдалантe са. н не wсѕжанте ужн҃х҃ согрѣшенни
не завндите не ѻбожанте не гнѣванте са н ногамн тецнте къ цр҃кви. ꙗко петръ н
іwанъ на гробъ гн҃ь да с тѣма цр҃тво нбн҃ое пр҃нмете. потцните҃ бра҃т҃ н сестры къ

[100] ѡ҃лꙋуаетъ, [101] акн, [102] козлата, [103] всака дш҃а н всакъ ꙋлвкъ, [104] годъ, [105] липсва, [106] праведныа, [107] сꙋдна, [108] нынѣ, [109] долго, [110] терпѣ, [111] проклетн, [112] липсва, [113] составленна, [114] бг҃ꙋ нш҃емꙋ слава н нн҃ѣ.

цркви дѣла wставлеше пр҃ндѣте в земное нбо цркви бо земное нбо е҃ въ нем҃ анг҃ли
невидомо съ ѵлкы бг҃а слава҆ т҃ wлтарь҆ м҃ разѕмѣн жнлнце бж҃іе а трапеза пр҃тлъ ст҃ыа
тронца w҃ т҃ нем҃ же подае҆т҃ сѧ брашно пло҆т҃ и кровь сна бж҃іа wсѧающ҃ін дша наша нбо
самъ гс҃ гл҃ет҃ ѣды мою плw҃ т҃ и пі҃а мою кровь во мнѣ пребываѣ҆т҃ и жнвъ боу҆дѣ҆т҃ въ вѣкы
л. 258 тѣмѵже вѣчнаго ра҆ жнвота потрѳднм҃ сѧ на всѧкъ ѵа҆ ҃ || къ цркви съ пророко҆м҃ реквще
взвеселн҃и сѧ w рекшн҃ мнѣ. в дн҃ь г҃нь внндѣ҆ и пакы w҃вергі҃те мнѣ врата правды и
вше҆ в на исповѣм҃ сѧ г҃ен. и ѵслышншн блженнн жнѳщен в домѳ твоемъ рекше не
премедлаще всег҃а ѵа҆ ҃ къ цркви. велнко бо дшн пособі҃е еже къ цркви тещн в гв҃ пѣні҃а
и бга молнтн сѧ҃ богъ реѵе просните дасть сѧ вамъ вел҃н бо ѵлкъмъ б҃ъ ко цр҃квамъ ѣко
къ прнстаннщѳ w҃ т҃ бѳра прнтещн. и ѕатншіе w҃ т҃ жнтнискы҃ х҃ печален прнѣтн w҃вреще҃н
всякъ слѳхъ грѣховныи гнѣвъ ѣрость ѕависть клевет҃ѳ wѳнды. татбы и проѵаѣ
ѕлобы да пр҃інме҆ т҃ матв҃ѳ твою г҃ь па҃ мтрелюбленіа младенца своего. всѧ тн исполнн҃
прошеніа нх҃же колнж҃о просншы аще ли сѧ гнѣваа молншн непрнѣтна тн е҃ молба
реѵе но бо вс҃ѣ т҃ѣмъ е҃ѵлнн аще даръ прннесешн къ wлтарю. и вспоманешн ѕлобы на
л. 258б кого || ше҆ прьвне смнрн сѧ то же даръ бо҃ѵ прннесі҃ и пр҃іатъ бѳде҆т҃ бѳдешн сн҃ъ свѣѳ и
наслѣ҆дннкъ нбн҃нwмѳ цр҃тві҃ю w хѣ:~

Архив на Ив. Франко сборник 3/4744 РНБ сборник F I 4

л. 93 Сло҃ ст҃го wц҃а на҃ш петра
ѵернорн҃ца

Бра҆т҃а поуто ѵюжаемъ сѧ
вѣчнїа жнѕнн и рас҆т҃н
wставнв҃шні нстнннѵ҃ ѕлаѣ
дѣла творн҃. слышаще не
слышнмь вндяще не внднмъ
нстнннѳ не творнмь w
ц҃рт҃ін бж҃ін повѣдаю и w
моукы҃ х҃ грѣшны҃і
хс бо щедрѵет҃ь и мнлѵет҃ь

а мы его w҃вращаем сѧ
нже ст҃р҃т҃ь ѕа ны пр҃іа

нскѵпн на҃ѳ своею кровію
и бесмр҃тнаго жнвота
лншаемь сѧ временны҃ж҃нті҃е
и лѣ҆тящн сѧ. w нера҃мін

л. 204а Поученіе w спн҃ін дшевнѣ҆ м҃ петра
ѵръноризца ||

л. 204б онь рожае҆т҃ ны и расте҆т҃ ны
и кормн҃т҃ ны и своѧ мысли҆т҃ сътворнтн
сн҃ы и слѣдннкы

а мы отагѵе҆ м҃ сѧ и бѣгае҆ м҃
wнь ѕа ны своего драгаго единаго
сн҃а подасть на ѕаколенїе

и кръві҃ж его нскѵпн ны

ѵл҃ѵе не лестн҃ вса аже
имаешн wстане҃ са нны҃
а ты со грѣхы w҃ндешн
сего свѣта. мнозѣн же имѣнїа
бываю҃ wвїн бѣдамн н
напа҃мн. а ннын во сластѣ҃
н во пнтїн н во блѧдѣ
жнтїе н во нгра҃ скомра҃ны҃
погѧбнлн имѣнїа а дш҃ѵ
свою w҃щетнлн е сте w҃ ба҃
блоу҆но свое имѣнїе
нжы҆вшен. w любнмїн поуто
дша҃ своеа не щаднсте н
поуто не ба҃ ра҆ имѣнїе гоубисте

аще кого разбоннцн сращѧт
на поутн оубнтн хотѧть.
то н молѧ҃ са все даѣ҃
имь имѣнїе

да бы его не оубїлн.
w братїа како сен не зло
см҃ртнаго дѣлѧ живота
имѣнїе небрежемь. а
бессмртныа ра҆ дша҃ не хощ҃е҆
ннуто҃ даатн.

дроугымь аще во морѣ нлн
на рнцѣ. боура велнка.
то во водѵ нс корабла
меш҃ѵ҃ имѣнїа. рекѧще
л. 93б а бы жнвы быхо҃ былн
а имѣнїе бъ҃ да҃
братїе е҆га рецн бы на҃
даж҆ь гн҃ живо҃ вѣуныи н
ѧмь ннкако w дш҃н небреже҃е҆
н непра҆вы не wстанемь
поуто не стараемо са w
спн҃їн нашемь нн мало на
добро спѣем҆.
е҆га бы нтын ко цр҃кви то
мы лежащ҃е на постела҃х

л. 205а аще бо кого сращеть разбоннкъ
съ меч҃е҆ хота҃ wа҃тн имѣнїе
то съ радостїж ем҃ даж҃ рекж҃ще
възмн имѣнїе
а тоуїж глав҃ дан же съкровенуж
сїж н брънноуж не оубїн

дроугы҆їн въ вода҃х
плаваж҃ще. е҆га са слоуунть боура
то въ водж въмещ҃ж҃ роухло
нс корабла рекж҃ще
да бы на҃ тѣло гоньзноутн
а небрѣжемь имѣнїа
е҆га бы на҃ рецн къ хо҃ѵ да
бы ны гн҃ вѣунжа жнзнь подаль
а въсе наше възаль имѣнїе

е҆га стонмь въ цр҃кви
то накы болнну҃ь со зла н съ

нашнѫ лѣностїю wдрѣжнмн
аще ли пр҃їндемь ко ц҃ркви
то ꙗко во снѣ чего ѕла съ
нѫжею стои̯ повѣствуем же
н не слышнѫ слове̑ сты̑х
н стужаем сн аще длъго
пою̯ аще не ꙗвѣ гл҃емь но
ч во мыслн дръжнѫ
а дроугын не дожа̑вшн
конца wвѣгаютъ а ннын

непо̑бнаа повѣствюють
а часа еднного не могу̯
со боѕлнїю стоатн а многы
часы на поро̑ны̑ бесѣда̑
нлн во пнрѕ ве̑ дн҃ь прѣбѫдѫ̯
а ннїн всю ноць не спа̑
погыбель дша̑ своѭ̑ содѣваю̯
поющен н грѣдящен на
пагоубѫ̯ себѣ w хѣ і҃сѣ

СЖС в Измарагд, втора редакция, 488 Р/ 1646

л. 175в Слово петра чернорнѕца w жнтїн семь
Н аще кто w̯ чакь оукоры н скорбн
н бѣды прнемле̯ въ хѫдомь жнтїн
семь. тъ въ wномь вѣцн w̯ б҃а во
л. 175г велнцен ут҃н боуде̯.
поуто любнмїн самн са чюжаемь

радостн вѣчныа н понстннѣ ꙗко
в тмѣ есмы въ грѣсехъ жнвѫще не
внднѭ̑ бо нн чюем са уто творящe
н оставльше нстнн ѫ а ѕлаа творнѭ̑
слышаще не слышнмь
н внджще не внднѭ̑
н акы ненстнн ѫ мнѭ̑ еже w цр҃твѣн
повѣдаемаа w мѫкѫ̑ грѣшнымь
wнъ жнвоть дарѫ̑ё̯ н цедрує̯

РНБ ПСД в сборник F I 4

Поученіе w с҃пн҃їн дшевнѣ̑ петра чрънорнѕца

л. 204а понстннѣ елмаже ꙗко
въ тмѣ въ грѣсѣ̑х не
внднѭ̑ са нн чюемѭ̑ са уто творящe

онь ражае̯ ны н растн̯ ны н
кормн̯ ны н своа мыслн̯
сътворнтн сн҃ы н слѣдннкы а

мы wвращаем сѧ
н гнѣвнмь н нашнмн зломамн
н непрадамн
wнъ страсть за ны прїать

н кровн своею нскѵпн ны
а мы самн сѧ лншаемь
бесмртнаго жнвота

снмь временны ластще сѧ
разлнуненмь рнзь н мнозѣмь

собранїемь н пьанствѡ w улуе
аще во скѵпостн жнвешн
а непрадамн собнраа
а не подаа ба дѣла. то дѣешн ан
въ гробъ възатн со собою нмѣньѧ

w нерадѵмне не ластн

л. 176a все wстанет сѧ нн

а ты со грѣхы токмо wндешь
н се же не всѣмь є еже wстанетъ
н здѣ мнозн аншенн бываютъ нмѣньа

wвї w татїн нннн потопоша

н поженн w wгнѧ

а нннн въ сластѣ н въ пьанствѣ
н въ блѵдѣ
погѵбнлн нмѣнье

дшн на собазнь

w братїе поуто не ба ра

нмѣнье гѵбн н не
шаднмь дша своеѧ

аще бо кого радбоннцн срацю

л. 205a аще бо кого срашеть радбоннкъ съ меуе

хѵтаще ѵбнтн то

мола сѧ все даѥ нмѣнье

гла жнво мн данте
а нмѣнье собѣ възмѣте
w любнмїн како се не зло
сн ртнаго дѣла жнвота
небрежемь нмѣньа всего

а бесмртныа ра дша

не wболн данатн

дроугым же аще въ морѣ ан

на рѣцѣ боура велнка лвунт сѧ

то во водѵ нс корабла

нмѣнье метаю рекѵще

хота watн нмѣнїе то съ радостїж

ем8 даж рекжще възмн нмѣнїе а тоуїж

главу дан же съкровенуж сїж н
брънну не ѵбїн

дроуѵбїн въ вода плаважще

ега сѧ слѵунть боура

то въ водж въмешж роухло нс корабла рекж

а быхо҃ жнвн самн
нмѣнье бъ̄ дасть

ѡ братїе е҆гда бы намь рещи ко бо҃у

л. 176б дажь намь вѣуныи жнво҃

а нмѣнья небреже҃ но мы дши не-
брежемь

а нмѣнье беремь сроты ра҃тн҃
краде҃ ѡбнд҃н҃ да бы много собратн

аще бы мощно всѣ҃ погꙋбль нмѣнье
к собѣ прїалъ. мнозн же в зємлю

сокрываютъ да како нема҃твїн
помнловани бꙋдете. нема҃твымь

нема҃тнвъ со҃ѵ ѡ҃ ба҃. ѡ любнмїн
поуто не реуалꙋнмь ѡ спсенїн
нашемь. нн мала волею не спѣемь
на добро. за то намь бѣды сꙋть.

е҆гда бо ко цр҃кви бꙋде҃ нтн. то
мы протагаем са лежа. уешем са

лѣнним са. аще же прїнде҃ ко цр҃кви

то стонмь акы нѣоукоего зла с нуже҃ю
вѣствем же н не слышнмь

слове҃ сты҃ н стоужаемь сн рквще

долго поютъ аще не нав҃ѣ
но во мыслн
а дрвзїн не дожа҃въ конца

ѡ҃бѣгаютъ а нни҃н

бесѣдвю҃ неподобнаа

ѡдного уаса не могꙋ҃ въ цр҃кви
со боазнїю стоати
а много на ꙋлица҃

ан в пнрꙋ вс҃ь дн҃ь стоатъ

а нни҃н всю ноць не спа҃
поюще дѣюще злаа на
пагубꙋ дша҃
нни҃н же въ цр҃кви стоа
злаа мысла бѣсь бо прнпадаа

во ꙋхо шепуе҃. а гн҃ь аггль
данныи на соблюденье ꙋлꙋ
то велмн плаует са ѡ немь
бо҃у нашемꙋ слава: ~

да бы на҃ тѣло гонь҃ноути
а небрѣжемь нмѣнїа

е҆гда бы на҃ рещи къ хо҃у

да бы ны г҃н вѣунжа жнзнь подаль

а въсе наше възаль нмѣнїе

ѡвн бо въ зємла
погрѣбаж҃ своа нмѣнїа

е҆гда стонмь въ цр҃кви

то накы болнныь со зла н съ велнкож
таготож стонмь н тоуїж не нав҃н ан

рекаще аще бы бъ далъ донти ноужнѣн
мо҃бѣ конца да бы҃мы бѣжали накы
нѣуто зло сътворнвше нсъ цркве
дроузїн бо на҃ не до конца

л. 205б сътрѣпѣвше н бѣгае҃ ѡ҃ мѣсть цр҃квны҃
аще ан то тоу стоаще бесѣдꙋ҃ неподобнаа
мѣста того.

РНБ сборник Q I 312

л. 202б Сл҃о прп҃бнаго петра черньца

любнмнн поуто сѧ
ююжаемь вѣчныѧ жнзнн
н радостн.

wставлеше нстннѝнѵ а злаѧ
дѣла творнмъ. слыша
не слышнмъ н внда не
внднмъ н акн ненстнну
мнмъ w цр҃твѣ
повѣдаемаа н w мѵкахъ
грѣшныхъ хр҃ъ бо щедрѵеть
ны н мнлѵеть а мы
его wвращаем сѧ.

н стр҃ть за ны прнѧтъ
нскѵпн ны своею кровью
а мн самн сѧ лншаемъ ||

л. 203 бесъмертна живота
снмъ лестаще сѧ вьременьнымь
бат҃ьствомъ.

w неразѵмне не лстн сѧ
всѧ ѣже нмашн wстанет сѧ
нн҃ѣмь. а ты съ грѣхы

ОГНБ СВЖ в Измарагд, втора редакция, 1/6 (118)

л. 234в Сл҃о петр҃а черноризьца
w жнтнн сѐ

Н аще к҃то w҃ ѵл҃къ ѵкоры н
скорбн н бѣды прїемлеть.
в хв҃домъ в жнтнн семь.
то во wно вѣщѣ w҃ бг҃а
в҃ веляцѣ ѵт҃нн боудеть.
поѵто любнмнн самн сѧ
ююжаѐ радостнн вѣчныѧ
по нстнн҃нѣ ѣко
во т҃мѣ есмы н во
грѣсѣхъ жнвоущн не
внднѝ бо нн ююжаемъ҃
ѵ҃то творѧщнн.
wставлешн нстнн҃ноѵ а злаѧ
творнмъ. слышащѥ
не слышнѝ н внджще не
внднѝ. ѣко н ненстїн҃ноѵ
мнѧть еже w цр҃твїн
повѣдаемаѧ н w моукѝ҃
грѣшныхъ. wнъ жнвот҃ ны ||

л. 234г дароѵеть н щедроѵеть. а мы
н его wвращаемь
н гнѣвнѝ н нашнмн н
злобамн н непраѣ҃дамн
н wнъ стр҃тн н за ны прїѧтъ.
н кровню своею нскѵпн ны
а мы н самн҃ лншаѐ
бесмр҃тнѧ҃ жнвота
снѝ времен҃нымъ лс҃тащн҃ .
разлїѵнѐ рнзъ н многнмъ
собранне҃ н пнѧньствѐ҃
w ѵл҃ѵе аще в скоупостн
жнвеши н неправдамн
н сбнрая. а не пждаѧ
бг҃а дѣлѧ. то дѣешн мн
н во гробь вѯатн нмѣнїе
свое съ собою.

w неразѵмн҃не не лстн҃
все wстанет сѧ н҃ ѣже
собра. а ты со гр҃ѣхн н токмо

wтндешь сего свѣта.
многн же н зд҃ѣ
нмѣнїа бываютъ лишенн.
wвн бѣдамн а нннн

въ сластехъ н в пнтьн
н въ блудьнѣ н въ нграхъ
погубнлн нмѣнне дш҃н на
пагубу. w любнмнн поуто
не бг҃а радн нмѣнне губнте.

аще кого разбоїнницн срацють
убнтн хотатъ. то мола са
все даетъ нмѣнне
да бы жнвотъ далн.

w брат҃е како се не злo.
см҃ртнаго дѣла жнвота
нмѣнне небрежемъ
а бесм҃тьныа р҃а дш҃а не
wболнмъ данатн. бг҃ радн
другымъ же аще в морѣ
нлн на рѣцѣ бура велнка
то въ воду нс кораблa
мецютъ нмѣнне р҃кущн
а бы жнвн быхомъ а
нмѣнне бъ подасътъ
w любнмнн егда рещн бы
намъ дан же г҃н жнвотъ
вѣчныn.
но мы ннкако дш҃н небрежемъ
непрaвды не wстанемъ

wтндешн н се же не всѣмъ є҃
wстанє҃ н з҃дѣ же многнн ||
л. 235а бываю҃ лишенн нмѣннa
wвн w҃ татен нннн
потопоша н пожженн н
w҃ wгнa а ннн
н во сластехъ н во пнаньствѣ
н в҃ блудѣ
погубнлн нмѣнне. дш҃н н на
соблазнъ. w братне поу҃то
не бг҃а радн н губнмъ нмѣнне.
н не шаднмъ дш҃а своеа.
аще бо к҃о раз҃боннницн срацюу҃
хотащнн убнтн. то мола са
всег҃да его нмѣнне
гл҃а животъ мн данте
а нмѣнне себѣ воз҃мнте.
w любнмнн како се не з҃лo
см҃ртнаго дѣла жнвота
небреже҃ нмѣннa всего
а бесмртныа дѣла дшa не
уболн҃ данатн
другн҃ же аще в҃ морн
нлн на рѣцѣ бура велнка
лунт са то в҃ воду нс кораблa ||
л. 235б метаю҃ рекущнн.
а быхо҃ жнвнн самн а
нмѣнне бъ дасть.
w братне е҃га бы н на҃ рекущн къ
бг҃в. дан же на҃ вѣчныn жнвотъ
а нмѣннa невремъ (sic)
но мы н дш҃н небреже҃

а нмѣннa бере҃. сроты
работн҃. крадемъ wбиднмъ
да мно҃ собратн н аще бы
моц҃но всѣхъ бы погубле
нмѣнне к҃ собѣ прнялъ.
многн же в҃ земли скрываютъ
а бга дѣла не даютъ. да
како немлтнвн помнлованн
будете. немлтнвы҃ немлтнвъ
со҃у҃. w҃ бг҃а. w любнмнн

поуто не печалуемъ спсенемь
нашимь нн мало ||
л. 203б на добро спѣемъ

егда бытн къ цр҃квн.
то мы протагаем са
лежаще лѣннм са
аще же н прндемъ къ цр҃квн
то акн оу нѣкоего зла с
нужею стонмъ. повѣстуемъ же
н не слышнмъ словесъ ст҃хъ
н стужаемь сн аще долго
поють. аще не вь навѣ а въ
мысли. а дрязнн не дождавъ
конца ѡбѣгають а нннн
неподобнаѣ повѣстують.
часа ѡдного не могуть
с боязнью постоатн.
а много на оулнцн нлн
в пнру весь дн҃ь пребудуть
а нннн всю нощъ не спать
погнбель дш҃амъ сдѣвають
поюще нгры дѣа на пагубу собѣ

поуто не печалоу҃н ѡ сп҃сенн
наше҃ нн мало волею
не спѣе҃ на добро
за то на҃ бѣды соуть.
егда бо к цр҃кви боудет҃ нт҃тн.
л. 235в то мы протагаем҃ са
лежа. чешемь҃ н лѣннм҃ са.
аще же пр҃индемъ к цр҃кви.
тѡ стон҃ ако оу нѣкоего зла с
ноужею. вѣствем҃ же
н не слышнмъ слове҃ бж҃нихъ ст҃ыхъ
н стоужаем҃ сн н рекоущн н долго
поють. аще не навѣ но в
мыслехъ. а дрозднн не пожд҃авъ
коне҃ца ѡбѣгають. а нннн
бесѣдоують неподобнаа.
ѡдного часа не могоуть в
цр҃кви с҃ боязнню стоатн.
а мно҃го на оулнца҃ нлн
в пнроу весь дн҃ь стоатъ
всю нщь не спатъ
пнющнн н дѣющнн злаа
на пагоубоу дш҃амъ.
ннїн҃ в цр҃кви стоа
злаа мысла҃. бѣсъ бо прнпадаа
во оухо шепчеть.
с҃
а гнь аг҃лъ дан ны н на
собл҃юденне ч҃ако. то н вела҃н
плачет҃ са ѡ немъ бг҃оу҃.~

СЛОВО ЗА ТОЗИ ВРЕМЕНЕН ЖИВОТ (СВЖ)
СЛОВО ЗА БОГАТИТЕ И БЕДНИТЕ (СБУ)

1. Успоредна публикация на български (по Рил. 2/25) и руски препис (по Тр. 11), която показва само външни различия в текста.

2. Успоредна публикация на пространното СВЖ по преписа от архива на Франко 3\4713, от една страна, и на СВЖа в Пролога на 28. II, СБУ в Пролога на 31. X, от друга страна. Двата последни преписа се печатат по Пролог А I-264.Паралелното представяне на преписите нагледно показва начина, по който са били оформени двете слова — СВЖа и СБУ.

3. Препис на леко измененото пространно СВЖ в сборника Пог. 1024 с разночетения по преписа в сборника Q I 312.

4. Препис на СВЖа и СБУ в Пролог ф. 381, № 153.

5. Препис на СВЖа от XIV в. в Пролога Пог. 59 с разночетения по препис също от XIV в. — в Пролог Q I 314.

6. Препис на СВЖа от XV в. (1481 г.) в Пролог F I 311 с разночетения по препис от XVI в. в Пролог F I 308. Преписите почти не показват повлияване от правописните норми, разпространили се по време на така нареченото второ южнославянско влияние в Русия, и следват старата източнославянска писмена традиция.

7. Успоредна публикация на СВЖа в минейната част, от една страна, и в проложната част, от друга страна, в Софийския Макариев чети-миней (на 28 II). От паралелното представяне на преписите се виждат само външни различия в текста, без да може да се говори за някакъв евентуален различен превод на словото.

8. Препис на СВЖа от XVI в. в Пролог 13.8.2, в който търновските правописни норми са изразени по-добре в сравнение с други преписи на СВЖа в ръкописи от XV или XVI в.

9. Препис на СВЖа от XVI в. в сборника Пог. 949, където е влязъл вследствие на проложната традиция на неговото разпространение. Към преписа в сборника Пог. 949 се привеждат разночетения по препис в Пролог от XVI в., който се пази в Централната научна библиотека в Киев, Неж. 18.

10. Препис на СБУ в Пролог Пог. 59, XIV в. Към него се привеждат разночетения по препис от XVI в. в Пролог F I 308. Разночетенията показват естествени за два преписа, в случая отделени с две столетия, разлики, но не насочват към евентуален различен превод.

11. Препис на СБУ в Пролог F I 311 XV в. (1481 г.) с разночетения по препис в Пролог от 1504 г., който се пази в Одеската държавна научна библиотека, 1/10 (572).

12. Препис на СБУ в Пролог от XVI в., който се пази в НБКМ, № 158(217) с разночетения по препис в сборник Синод. 686 от XVII в. В сборника СБУ е проникнало вследствие проложната традиция на неговото разпространение.

13. Паралелно представяне на СБУ в Макариев чети-миней за октомври Соф. 1318 (минеен и проложен препис), което показва съвпадане на текста с незначителни разночетения, т.е. не може да се говори за евентуални различни преводи на текста.

14. Препис на СБУ в късен Пролог от XVIII в., който се пази в Централната научна библиотека в Киев, Мак/п 24. Към него се привеждат разночетения по препис на СБУ в сборник от XVII в., който се пази в Дрезденската библиотека, № 6/ of 90.

Рил. ман. СВЖ в сборник Рил. 2/25

л. 60а Петра нѣкоего сл҃о о
врѣмѧ жн҃ бл҃ ѡ҃

Възъвѣдн дше моа. хотещи
възыскатн себѣ добра. в семь
жн҃і еще сущи. нь не зде
обрещешн. нъ нѣде нѣгде.
нъ аще добрѣ вьспрѣнешн
вмомъ. смотрнши сего жн҃ѧ
мнмоходещаго паче

РГБ СВЖ в сборник ф. 304 I, № 11

л. 88а Сл҃о с҃тго петра ѡ временнѣмь
семь жнтьн гн҃ бл҃гві

Въздьвнн дше хотящнѧ
взнскатн себѣ добра в сѣ
жнтьн еще суще но не здѣ
ѡбрѧщешн но нндѣ нѣгдѣ
аще добрѣ въспранешн
оумо҃ смотрнши сего жнтьѧ
мнмоходящаго. то паче

разумѣшн злѣло много н

л. 60б вн҃шн.||н себе добрѣ ѕвѣсн
г҃е есн.н как҃ прѣбываешн
н что дѣешн нлн что гр҃ѣдѐ
на те.а ты спншн въ нев҃ѣнн
своемъ н въ гр҃бостн велнцѣн
нъ възл҃ьхнн своею мыслню
нз главбнны ср҃ные. н
распростр҃н крнлѣ ѕмнѣн. н
полѣтан нстннным҃ъ ѕмо҃. по всен
жнзнн сен. н внж҃ъ како к҃е
дѣло нс прѣва юностн твоее. н
сва҃ дѣла възнран прѣваа. н до
конца блюдн се да не
прнтворншн горшаа прѣвы҃.
нако ст҃рть посл҃ѣнѣа горша
велмн к҃е прѣвын҃.
нн҃ншнею ст҃рн временные.
зе҃ бо со҃ѵ пеуаль. н рана н
недѣгъ.н гладъ.н знма.н нагота.
н мѣка.н ѕмершо҃ѵ
же нстлѣтн. н тамо все
мнние вѣчное. огнъ н тма. н гроза.

л. 61а н прочее || мѣкы въ вѣкь.
тѣмже разумѣн како послѣдннн
грѣсн горшн со҃ѵ н тежцн зѣло.
да внж҃ь н блюдн се н хранн се.
н бдн н плачн себе сн.н ннчесоже
мѣнн себѣ въ ползѣ. зе҃.
разѣ млтв҃ы. молнва бо еднна
тъчню къ бо҃ѵ правнть. а нно
земною все въ тъщет҃ѣ к҃е въсо҃ѵе.
аще н много вы к҃е внъ
дѣлесъ с҃пны҃. нъ се прѣспѣваетъ
все доброе. млтынн т҃ н па҃. н
щедроты. безъ молнвы не полъзно
бытн тѣмн всѣмн дѣлы. wбаче
аще въ еднѣмъ попѣстншн
грѣх҃ѣ то все ослабѣетъ.
тѣмже б҃а млющне к҃е пр҃но

л. 88б зло||многу разумѣешн в не҃м
вндѣшн себѣ добрѣ чювѣсн.
н кдѣ есн н како прѣбываешн
что дѣлаешн что градеть
на та҃ а ты спншн в недѣннн
своемь н вь грубостн велнцѣ
вьздвігнн своя҃ мысли
н нз глубнны с҃рны҃я н
распрострн крнлѣ умнѣн
полѣтан н всѣ҃ умо҃ по сен
жнзнн да відѣ лн како есть
дѣло вола҃ ч҃лвкы на
своя҃ дѣла возрн первне н до
конца блюдн са҃ егд҃а҃
претворншн горшая҃ первыхъ.
нако н стр҃а҃ послѣдняя҃ велмі
есть горшн
нынѣшня҃ ст҃ртн. временныя҃
сня҃. здѣ бо пеуаль н рана н
недугъ. гла҃ знма. нагота
мук҃ н вездѣ см҃рть. умершн
же нстлѣтн. а тамо все

л. 88в т҃но м҃ные || wгнь. тма. гроза
н прочая҃ нны мукн в вѣкы.
тѣмже разумѣн к҃ послѣдннн
грѣсѣ горшн с҃ѵ҃ н тяжцѣ г҃
да внжь н блюдн са҃ н хранн
н бдѣ н плачн себе н ннутоже
не нмѣн в ползу себѣ здѣ
разѣе м҃тв҃ы м҃тва бо
тоую къ б҃ѵ҃ правнть а нно
земное все сце во тшен въ
грѣхъ аще н много есть внъ
дѣлъ с҃пны҃. не се прѣспѣеть
вса҃ д҃ м҃тнн постъ ннцета
но без м҃тв҃ы не лзѣ
бытн всѣ҃ тѣмь дѣло҃ wбаче
аще въ едно҃ попустншн
грѣху то вса҃ wслабнтн
тѣмже т҃ w҃ б҃а молящю есть

въ҃ржатн се ѡ҃ всего зла.

л. 61б н ѡ҃ пустошнаго || жн҃ня.

разв҃ѣ любовию вклоннтн се
въ оному жнзнь вѣчьнѣю.

обѣщанную любещн҃ѥ҆ е҆г҃ н
мл҃ещн҃ его въсега҃. все бо
любе҃н жі҃ня сего гр҃х҃
ѥ҃. не тварь же ны зла ѥ҃ нь
нш҃а дѣла выну зла су҃ н
мрьска зѣло. т҃ѣже сня жнзнь
горка ѥ҃. всѣмъ праведны҃.
нже ненавн҃тъ всякого зла.
творещінм же злаа дѣла
сладка ѥ҃ жнзнь сна горка
ѧкы медъ. ѡнн бо
гр҃ѣхом се наслажа҃ютъ. тѣмже
любетъ сню жнзнь. а не
лъжно ѥ҃ всѣмъ любнтн
всѣ҃ бо ѥ҃ ст҃ѫжнла своа
злоба. внжда҃ бо своима
оумма все злое вь жнтн
семъ. а добра нн мало.
не внжо҃у бо ѡбраза҃ б҃жіа

л. 62а на себ҃ѣ. || нъ ненавнсть
тъуню жнве҃. нъ н та единна
ѥ҃. нъ нна много су҃ дѣлеса.
нмнже нсплънневше се жнзнн
вьсе. н ѵ҃лкы погвблѧетъ.
мнозы бо вь сен гоннтеліе су҃.
н моуунтеліе н блазннтеліе н
метежнницн. нже нн самн жнву҃
добр҃ѣ нн нн҃ѣ҃ дада҃ѥ҃.
нъ снлою т҃елесню҃ хвалещ҃ѥ҃. н
правѣ҃нн мнют се. н множьствомъ
орѫжіа воннъскаго
снлн҃ѣншн сн творет҃ь.
а не на б҃жню снлу҃ вповаютъ.
егоже снлою р҃ѣ҃ монсн поженет҃ъ
единъ тысещу҃ н два двнгнета

возьержатн (sic) ся҃ ѡ҃ всякого зла
в пустошнаго сег҃ жнтьꙗ

л. 88г кромѣ любовью || клоннтн
въ ѡну жнзнь
ѡбѣщаную любѧщн҃ѥ҆ б҃а҃ н
молѧщн҃ѥ҆ ѳ҃ всегда. всѧ
любы жнтьꙗ сего гр҃ѣхъ
есть не тварь же зла. но
наш҃ѧ дѣла велмн зла су҃ н
мерьска. т҃ѣже сн жнзнь
горка ѥ҃ всѣ҃ праведны҃
н ненавндн҃тъ всякого зла
творѧшнмъ же злаꙗ дѣлеса
сладка. ѥ҃ н҃ жнзнь горкаꙗ
акн медъ н҃ есть ѡнн бо
гр҃ѣ҃ъ наслажают ся҃ да т҃ѣм
любѧ҃ть сню заповѣдь а нѣ
лзѣ ея҃ любнтн ннкомуже
всѣ҃ ѥ҃ ст҃ѫжнла своею
злобою. внжю бо нынѣ ѧвн
своима ѡун҃ все зло в жнтьн
се҃. а д҃. нн мала
не внжю бо ѡбраза҃ бголюбна
ненавнсть едана
тоуью жневеть но н та единна
но нна злаꙗ многа дѣлеса
нмнже нсполнешн жнзнь сі

л. 89а всѧ улвук҃н губнть || н
мнозн в нен гоннтелн
н мѧтежнницн
н нн самн добр҃ѣ жнвуть
нн нн҃ѣмь дада҃.
но снлою телесною хвалящ҃ѥ҃
праведнн ся҃ мнѧть н множьст-
вомь вон конь ѡружьемь
хвалящ҃ѥ҃ ся҃ снлнн ся҃ творѧть.
а не бью҃ снлою ѵповаю҃
его снлою р҃ѣ҃ моісін пожнет҃ь
единъ ѧ҃ а. в҃. подвнгне҃. а

тмоу тѣмьже како не жнзнь сна
добра намъ злымъ и ненмоущнмь
л. 62б надежоу къ бу. ѡ неразѹмнии ||
ѹлцн и несчыслънін кто вы
сьда нлн кто вы ожівн.
гѣ лн вьзе множтвь дшъ ншнх
н тѣлесъ. своею лн снлою
сътворнсте се н 8мносте се
по земл всен. како не
разѹмѣють бжнне снлы. н бжіа
стежанія. бжнею волею
властн земные н
велм8жние. болѣре н соуе
ѹлуккые. кто вы да власти
н сановы. н 8мъ н м8дро. да
8знаете н съмыслите вгонните
н правите не своѥ работы.
а къ боу нн прнводнте ѹлкы.
свонмн лн грады н wдежею н
пнщею н всѣ земнымъ дѣлом
8мѣете пещи се. а дшамн
ѹлукымн не вѣсте пещи се.
немлть н грѣдо. н несмѣреніе
н пакос н люто н кадзнь.
н (ра...) мощреніе
немощнымъ нѣ. мнозы
л. 63а же || стражоутъ волею ба
радн. нъ wбндою бгты.
не любѣ стртн нн мьзы
нмоу. онн же погнбають сна
томеще казнню. на н8жнаа
дѣла. земнаа же н8деще. сн же
неволею тр8жают се. снн
снмь зломыслеще. не трѣпеще
злые работы. онн же
себе не нмоу печаль. а
дозирающе скрыбн вѣчные
н м8кы нензбытные. ѡ
злаа жнзнн н неправ̃наа ѡ темнаа
жнзнн н помраченаа. ѡ слѣпін
ѹлцн и неразѹмнін. како не

тѣмже к є жнзнь сн
добра на злы ненмущнм
надежа к бу ѡ несмѣреннн
ѹлѣцн и неразѹмнии кто вы
создд. нлн кто вы wжівн
кдѣ лн вдасте множь телесъ
н дшь своею лн снлою
створнсте н множьство
по всен землн. како не
разѹмѣете бнїа снлы бнїа
строенніа бнїа вола. ѡ
л. 89б властелевн || земнии. н
велможа н боіаре н судьіа
ѹлѣукы. кто вы дасть власть
н санъ н оу н мдрть да
оумѣете смыслите н гонните
н і оуправите на свою рабо-
ту ѹлѣкы акы бу не правите.
свон лн мн грады н пнюще (sic) н
wдежею свои дѣлоу земнымъ
н оумѣте пещи
немлть гордость. несмѣренне
пакость. і лютость і кзнь
н рана весдѣ. а смотреніа
немощнымъ нѣ мнозн
стражють нудно не ба
ра. но wбндою бтыхъ н
не любѧть стра нн мьзды
нмуть. wнн же погнбають снѣ
томѧще кзнью. на нужнаѣ
дѣла земнаѣ нуждще сн же
неволею тружають.
злосмыслящие не терпѧще
злы работы. wнн же тѣмь
л. 89в себъ печалн не нмуть. ||
а дъзрѧшн скорбн вѣчныѣ
мукн ѡ злаѣ жнзнн неправедъ-
наѣ. ѡ темнаѣ жнзнн помра-
ченаѣ. ѡ слѣпнн
ѹлѣцн помраченн н неразѹмнии

вн҃те себе. нн снхъ
нн онѣ. съ снми гнвнше. н

не прозрѣше на свѣтъ
покаанїа нн богатн нн
8возн. w богатїн слѣпцн а

8возн правд҃ою. н нзобнлнн

грѣхы еже w҃ оубогы҃х

л. 63б сьбраше || домовы тьмы
вѣчные w 8возн грѣшнїн.

како зємнымн мт҃лн томнмн
есте. а ба не вьзыскасте аще
бы было погнбн8тн казнню

не 8г҃дневше улкомъ. то не
бѣ лн вы болє бо҃у работатн.

н нзволнтн напр҃снѣ єдномв
го҃у. нже вѣсть немощь рода

улуа. нже не требуетъ

ннуьсоже нн w҃ когоже тъкмо да
спе́м се. н тъ н вамъ самь
дарветъ все доброе. н все wсщаетъ

нсплънѣетъ w҃ науела н до
ко҃ца. н проуее тамо і еще в
вѣкы все мл҃оуе н хране.

н просвѣшае свонмъ свѣтомъ
бжвны҃. н ул҃цы самовлан҃їн
свонмъ безоумнємь бж҃їн стр҃а҃
забывше. самн себе страшнте.

н обн҃те н гонните мвунте н бла-

к҃ не днвать себе нн сн
нї wнн. сн wнѣмн погнбнуть
а wнн снмн погібаѣше. н
не прозрать на свѣтѣ
покаѣннїа нї ба҃тнн нн
оубознн. w ба҃тнн слѣпцн

оубознн правдою нзобнлннн

грѣхы ѣже w҃ оубогыхъ

собрасте въ своѣ храмы тмы
вѣчныѣ о оубознн грѣшнїн

к҃ зємнымн мт҃лн томнмн
ба не взнскасте. аще
бы было погібнути казнью

улв҃кмъ. не оугодневше то не
бы лн оуне бу҃ работатн

нзволнтн напраснѣ єдномоу
бу҃ н спу҃ нже вѣсть немощь

л. 89г рода улв҃уа нже не||требуетъ

ннутоже нн w҃ когоже но самъ
всѣ м҃ вь҃
даруѣ все добро wсщаѣ
н нсполнаѣ w҃ науала н до
конца. н проуее тамо єще в
вѣ к҃ вса мнлуетъ в вѣ к҃ хранітъ
просвѣшаетъ свонмъ свѣто м҃
бжтвены҃ м҃ улв҃цн самовластнн м҃
н свон м҃ безумье м҃ бб҃н стр҃а
забывше. самн себе страшнте
н мууните вѣрнин суще не по
вѣрѣ жневете вѣдуще не вѣсте
слышаще не слышнте н
вндящн не вндите. ѣкоже
р҃е бъ҃ устьı древле пр҃р҃
нсанїа. оу добелн бо ср҃це
людни сн҃х оушима тѧжко
слышаша н wун свон смѣжнша
понстннѣ тацѣ суть улвцн
мнра сего. тѣмже мерьска

л. 90а есть жнзнь || сн н тѧжка.
а бы҃ѧ служба н работа
легка. є҃ н сладка. тѣмже

понудним сѧ бра҃е к нен всн

немощнн wставлеше всѧ
мірьскаꙗ дѣла грѣховнаꙗ. бл҃ꙋ
татбꙋ лжю wбн҃ ненавнсть котороу.
сваръ тажбꙋ неꙋт҃оту скверноу н
лнхонманне w нн҃ же бьютъ
бт҃нн мнра сего н бодꙋтъ т҃
сѣкꙋтъ т҃ н воюютъ на т҃ хотѧще
wдолѣтн дрꙋ г҃ дрꙋгу. н дм҃ его
разграбн҃ н власть прнѧтн н
уесть. н санъ н ꙁ т҃ ѥ҃ вꙁатн. н
самн велнцн бы҃ т҃ въ улвц҃ѣ х҃
ут҃нн н хвалнн н гордн сн мысль
вражьꙗ ѥ҃ н тако хоще бытн то
не wвращю т҃ мт҃н бнꙗ. аще не
обращть т҃ мък нл [sic] своеꙗ
л. 90б н своꙋ м҃ доволенъ будꙋ т҃. || н w҃ т҃
того подаꙗ ннцн м҃ сн҃ х҃ делесы
злы҃. фꙋбѣжн м҃ вѣрннн храннм
сѧ s҃. любн м҃ хт҃ смѣрнм сѧ
послꙋжн҃ ꙋ ему н томн сѧ трꙋдо м҃
добры҃. телеса своꙗ попещѣмь
собою да не погꙋбн҃ х҃ [sic] свонхъ
дш҃ь н wсꙋднмь т҃ вѣчныи wгнь ѥ҃же
нꙁавнт ны гь ш҃ н нс҃ъ хъ҃. н да
наставнт ны всѧ на нстнноу н
спт҃ ны на судѣ своем҃ праведнѣм҃
ꙗко тому есть держава н власть.
ут҃ь н слв҃ купно со wцмь н снмъ
н стым҃.

Архив Франко СВЖ в сборник, 3/4713

РНБ СВЖа в Пролог А I-264

28 февруари

с. 545 Слово сг҃го петра
чернорнꙁца w временномь
сѐ м҃ жнтїи
Въꙁбнн дш҃е хотѧщїа
въꙁыскатн добра во сѐ м҃
жнтїи еще есн сѣще но

л. 300в сло҃ ѥ҃ петра
черноризьца о бременьнѣн (sic)
семь жнтьн
Въꙁбнн дш҃е хотѧщнꙗ
вꙁнскатн собѣ добра в семь
жнтьн н еще сущнı но

не зде обращешн то ннде
нѣкде. аще добрѣ въспрянешн

оумо̄ н смотрнши сего
жнтїа мнмоходнаго.
то паче зло много

разѕмѣешн въ не̄ н
внднши. н себе добрѣ оувѣси
кде есн н како пребываешн
н что градеть на та
а ты спншн въ невнденїе

своӣ н въ грѕбости
велнцен. о возд х̄нн нз

глѕбнны ср̂ца своего н
распростри крылѣ оумнѣн

н полѣтан вс̄ѣ оумо̄
по всен жнзнн. да оувднши

дѣло вола оувукыа н
на своа дѣла оузри
первыа н до конца
блюди са егда прнтворнши

дрѕгїа горше с̄ѕ̄ первы х̄ ||

л. 546а яко ст̄рть послѣдняа

вѣ̂мн е̂ горше первыа но

н̄нѣшняа ст̄рть времення.
зде бо пеуаль н рана.

недѕгь н гла̂ знма н нагота
мѕка весде н см̄рть н умерышн
же нстлѣтн. а тамо
всевѣчное мѕченїе огнь тма
н гроза. н проуаа мѕкы
оу вѣкы. тѣмже разумѣн
како послѣднїн грѣси

горше с̄ѕ̄ н тажьщн

зѣло. да вн̄ н блюди са
н хранн са бди н пла̄

себе н ннчтоже не нмѣн
собѣ въ ползѕ сде. разѣ
мл̂твы. мл̂тва бо тоуью
единa къ бѕ правнть.
а нно земное все х̑соуе

н въ тще [sic] н въ грѣ̄. аще
н мно̂ е̄ внн̑ь н дѣль
спсены̑ нъ се прнспѣеть

не сдѣ обращешн но нндѣ
ннгдѣ аще умомь въспрянешн ||

л. 300г добрѣ н смотри сего
жнтьа мнмоходнаго.
то паче много

разумѣшн в немь н
внднши. себе добрѣ оувѣси
кдѣ есн н како пребываешн
н что градеть на та
а ты спншн в невндѣньн

своемь н въ грубости
велнцѣ. въздѣхнн нз

глубнны ср̂ныа н
распростри крнлѣ умнні

н полѣа [sic] умомь своимь
по всен жнзнн да внднши

вола ул̄вукниа н
на своа възрншн дѣла
первая конца
блюди са егда створншн

горшее первыхъ есть

нынѣшняа ст̄рти временьная
себе пеуаль н рана.

недугъ н гладъ знма нагота
мука весдѣ н см̄рть. а умерша
же нстлѣтн. а таможе
вѣчное мученье огнь тма
есть гроза н проуаа мукы
вѣкн тѣмже разумѣн
яко послѣдннї грѣси

горшн суть. тоа жнзнн тажщн

зѣло да внже [sic] блюди са
н хранї са бди н плаун ||

л. 301а себе нїчтоже нмѣн
себѣ в пользу сдѣ разѣ
мл̂твы мл̂тва бо тоуью
единa къ б̄у прнводнть
а іно земно все суштно

въ тщету н въ грѣхъ. аще
н много есть внъ н дѣлъ
спны̑хъ но не преспеваютъ

все добро мл҃тыни по҃.
и нищета нъ без҃ мл҃твы
не лзѣ бытн. тѣ҃ и всѣ҃
дѣло҃. обаче аще и въ единомь
попо҃стнши грѣх҃. то и все
ослабнть. тѣмже до҃тонть ба҃
молящe пр҃но въздержатн ся
w҃ всего злa. и w҃ пo҃сто-
шнаго жнтїа сего
кромѣ любовїю оукланнтн ся
въ он҃ жнзнь вѣун҃ю и
обѣщан҃ю. любящи҃ ба҃ и
млящи҃ его всегда. вся бо
любы мнра сего гр҃х҃ е҃
не тва҃ же злa. но наша
дѣлеса в҃ нен злa и сѣло
мерзка. тѣмже снѣ жнзнь
горїка е҃ всѣ҃ правє҃нымь
нже ненавндать всякого злa. ||
л. 547 творящимь же злаѣ дѣлеса
слa҃ка е҃ горїкаѣ
сн жнзнь акы ме҃.
сн бо гр҃хо҃ наслажают ся

а нѣ҃ еѣ злѣ любнтн
ннкомо҃же всѣ҃ бо е҃
стр҃жнла своею злобою.
внж҃ бо нн҃ѣ своѝ
оунма. все злое въ жнтьн
семь. а добра нн мала
не внжю. бо wбраза бо҃любна.
но єдннa ненавнсть ноуью
жнвє҃. то и та не однна е҃
но нн на многа с҃ дѣлеса
злa. нмнже нсполннвшн҃
жнзнь сн. вся у҃лвкы пог҃бн.
мнозн бо въ нен гоннтелн
с҃ и му҃нтелн и блазннтелн.
и матежнїцн. нже нн самн
добрѣ жнв҃ нн нн҃ѣ҃
дада҃. но снлою телесною

вся добръ мл҃тни и постъ
и нищета. безъ мл҃твы
нѣ злѣ бытн тѣмъ всѣмъ
дѣломъ. но обаче во єдномь
попустнши грѣху то и вся
ослабать. тѣмже достонть ба҃
молящї прнсно въздержатн҃
w҃ всего злa. и пусто-
шнаго сего жнтьа.
кромѣ любовью оуклоннтн ся
въ ону жнзнь
обѣщаную любящимъ ба҃. и
молящимъ всегда. вся
любы мнра сего грѣхъ есть
не тварь же злa но наша
дѣ [sic] в нен злa и зѣло
мьрзока. тѣмже сн жнзнь
горка есть и всѣмъ праведнымъ
нже ненавндать всякого злa.
творяще нмъ злаѣ дѣла
сладка есть добрѣ горка есть ||
л. 3016 сн жнзнь акн медъ
и снн бо грѣхомь наслажают ся
да тѣмь любать сню жнзнь.
но нѣ҃ еѣ любнтн
ннкомуже. всѣмь бо есть
стужнла своею злобою
внжю нынѣ своима
оунма все зло в жнтьн
твоемь. а добра нн мала
не внжю. бо образа подобна.
но єдннa тоуью ненавнсть
жнвете. не та бо єдннa есть
но нна многа есть
злоба. нмже исполнившн҃
вся улвкн҃ погубн жнзнь сн
мнозн бо в нен гоннтелн
суть мууталн и блазннтелн
и матежнпцн. нже и [sic] самн
добрѣ жневуть. нн нн҃ѣмь
дадать. но снлою телесною

хвалаще сѧ. правѣнн сѧ
мнѫ. н множество вон н
конін н орѫжнн снлнн сѧ
творѧ. а не бжїю снлою
ѹповаю. егоже снлою
ре монсен. пожене еднн
тнсѧщ8. а два двнгнета тм8.
тѣмже како є жнзнь сн.
добра на злы ненм8щн
надежа ко б8.
о несмѣренїн ѹлвцн
н неразѵмнїн. кто ва
създа кто ва ожнвн.
кде лн сѧ ѹзало. множество
вашн телесь н дшь.
своею лн снлою сътворнсте сѧ.
н ѹмножнсте сѧ по всен
землн. како не разѵмѣете
снлы бжїа нн бжїа
строенїа н бжїа вола.
о властнтелн земнїн н
вѣмо н боѭре н сѫдѭ
ѹлвукы кто ва дань
власть н саны н ѹмь ||

л. 548 н мдрть да ѹмѣете
н смыслнте. гоннтн
н правнтн на свою работ8.
а ко б8 не правнте
ѹлвкь своимн лн грады
нлн пнщею н одежею
всѣм земны дѣлом
ѹмѣете пецн сѧ
а дшамн ѹлвукымн не
вѣсте пецн сѧ.
немнлосердїе н гордость. н
несмѣренїе н пакость. н
лютость. н казнь пребываєть
въ ва а расьмотренїа
немощы нѣ мнозн
стражю н8днмн не ба ра
но wбндою баты н не любать
стртїн нн мзы нм8. онн же

хвалаще сѧ праведнин сѧ
мнать. н множьствомь вон н
конн н оружьемь снлннн сѧ
творать. а не бнею снлою
ѹповаютъ. егоже снлою
реуе моісні. пожененть еднмъ
тысащю. а два двнгнета тмѵ.
тѣмже кака есть жнзнь сн
добра намъ злымъ ненмущнмъ
надежа къ бѵ ||

л. 301в о разѵмнин ѹлвцн
несмнренні кто вы
созда нлн кто ожнвн
кдѣ лн сѧ вѵа множьство
вашн дшь н телесъ.
своею лн снлою створнсте сѧ.
н ѹмножнсте сѧ по всен
землн. тако не разѵмѣнте
бнїа снлы н бнїа
строюннїа н бнїа вола
о властелн земнні н
велможа н боѭре н сѫдьѭ
ѹлвукаѭ. кто вы дасть
власть н санъ
н мдрть да ѹмѣнте
н смысланте. гоннте
н правнте свою работу.
а бѵ не правнте
ѹлвкъ своімн лн грады
н пнщею н одежею
всѣмъ земнымъ дѣломъ
ѹмѣнте пецн сѧ
а дшамн не
вѣсте пецн сѧ ѹлвкнмн
немлрдье н гордость
несмѣренье. пакость н
лютость. кознь пребываєть
васъ а расмотреньѭ
неімущнмъ мнозн бо
стражють нѵднмн не ба радн.
но обндою батыхъ н не любать
стртнн нн мьзды нмуть. онї же

погыбаю снѧ томѧще да
повнннїн невол҃ею стра҃жю
сн҃ зло смыслѧщн҃
не терпѧщи и҃ злы работы. ба҃тїн же
не нм҃ собѣ о то҃

пе҃ѵалн и дозрѧще скърбн
вѣчныѧ. и мѫкы нензбытныѧ
о злаѧ жнзнь и нензбытнаѧ
и непрадѣнаѧ о темнаѧ
жнзнь и помраченаѧ о слѣпїн
ѵлѣцн и неразѵмнїн. како не
вндѧть себе нн сїн нн онїн.
сїн снмн погыбающе а

онїн онѣмн и не позра҃ на свѣ҃
покаѧнїа нн ба҃тїн нн ѫбозїн

О батїн слѣпїн. ѫбознн правдою
нзобнлнїн грѣхы. ѧже ѡ҃
ѫбогы҂ събнраша въ своѧ
храмы вѣчныѧ на ѫбогїа[a]
О ѫбозїн грѣшнїн како зємнымн
мунтелн томнмн ба не

възыскасте. ащє бы ва҃ было и ||
с. 549 погнѧтн казнью. не ѫгодневше
ѵлѣко҃ то не бѣ лн ѫне бѫ
нзволнтн работатн напраснѣ
єдномѫ гс҃ и спс҃ѧ. нже
вѣсть немощь рода ѵлѣѵа
и нѣ не требѫѣть ннуесоже
нн ѡ҃ когоже но са҃ всѣ҃
дарѧѣть доброе все. и
ѻ҃сщаєть нсполнаєть ѡ҃ нача҃ла и
до конца. и проѵее тамо и
ещн в҃ вѣкы вса млѧѧ и
храна и просвѣщаа свѣто҃
свон҃ бж҃твены҃. вы же о
ѵлѣ҃цн самовластнїн сво҃
безѧмїемь бж҃їа страха забывше
самн себе старшнте и обндите.
гонните мѫните. блазните. вѣрнн
сѧще мните са а не по вѣрѣ

погнбаютъ снѧ томѧщь да
повнньнн волею стражютъ
снмъ зломъ мыслящнмъ
злын работы. ба҃тнн же
о томь всемь не імутъ собѣ ||

л. 301г пе҃ѵалн а дозрѧще скорбн
вѣчныѧ мукн нензбытныѧ
н неправедныѧ
о темна
жнзнь помраѵена о слѣпні
ѵлѣцн неразѵмнні. како не
вндите себе нн сн нн онн
сні бо н о снмн погнбаютъ а

онн онѣмн не прозрѧть на свѣтъ
покаѧньѧ нн ба҃тнн нн ѫбознн

31 октомври

л. 82г Слово на ба҃тыѧ н ѫбогнѧ

О ба҃тнн слѣпнн ѫбознн правдою
нзъобнлнн грѣхы. ѧже ѡ҃
ѫбогнхъ събраша въ своѧ
храмнны тмы вѣчныѧ
ѫбознн грѣшнїн како зємнымн
мѵунтелн томнмн ба не

взнскасте. ащє бы было
погнбнѵтн казнью не ѫгодневше
ѵлѣкмъ то не бы лн ѫне бу҃
нзволн работатн напраснѣе
єдномѵ гу҃ спсу҃. нже
вѣсть немощь рода ѵлѣѵьскаго
нже не требуѣть ннутоже
нн ѡ҃ когоже. но самъ всѣмъ
дарѵеть доброе все. и
ѻ҃сщаєть нсполнаѣть
до конца. и проѵее тамо и
еще вѣкн вса млѵѧ и
храняѧ и просвѣщаѧ и своимь
свѣтомъ бж҃твенымъ. вы же о
ѵлѣцю [sic] самовластьнн своимь
безѵмьемь бн҃ѧ страха забывше
самн страшнте са. и обндите
н гонните мѵунте и блазннте вѣрннн
сущне не по вѣрѣ

[a] Направен е опит думата да бъде изтрита.

жнвете вѣдѧще не вѣсте.
слышаще не слышнте.
вндѧще не вндите. ꙗкоже

рⷪ дрѣвле бъ оусты

пр҃рка нсанꙗ н оу толстѣ

бо ср҃це людїнн снн
оушима тѧжко слышать.
н оун свон смѣжнша.

понстннѣ тацн сⷭ҇ улвцн

мнра сего тѣмь̀ мр҃зка

ⷪ жнзнь снꙗ н тѧжка.
бжїа же слѧжба н работа

легка н сл҃ака. тѣмже
понѧднм сѧ к нен, всн немощнїн.
оставльше всѧ мнрскаꙗ дѣлеса

грѣховнаѧ. лжѧ. обндѧ бл҃ѧ
татбѧ. ненавнсть котерѧ сварь

тѧжю. неунстотѧ. н скверн8
злобѧ. лнхонманїе. о ненже
бьют сѧ ба҃тін мнра сего н
бодѧт сѧ н сѣкѧт сѧ н воюют сѧ

друг҃ѧ дрвгѧ хотѧще одолѣтн н домь

его хотѧще разграбнтн н вла҆

прнꙗтн. н ут҃ь н сань. н землю
его вземтн н самн велнцн бытн
на землн въ улвцѣх н

ут҃нн н хваланн н горд҃н.

сн мысль вражїа ⷪ н
нже хотѧщн бытн тако

не обрѧщють мт҃н бжїа

ащне не смѣрн҃т кто мыслн

своеѧ н свон҃м доволе҃м бѧде҃т н ѡ҃т
того подаѧ ннцн҃м всѣх же дѣлесь

злы҃х бѣжнмь н вѣрнїн. нн

хранним сѧ зѣло. възлюбн҃м же х҃а҃ н
смѣрним сѧ н послѧжнмь емѧ н

томним сѧ самн трѧдо҃м добры҃м

свон҃м телеса. н попецем сѧ собою

да не погѧбн҃м свон҃х дш҃ь н
осуднм сѧ въ вѣчныи огнь

жнветь. вѣдуще не вѣсть.
слышаще не слышнте.
вндѧще не вндите ꙗкоже

древле р҃ⷪ бъ оусты н

пр҃рка нсанꙗ. оу толстѣ ||

л. 83а бо ср҃це людн снхъ
оушима тѧжко оуслышаша.
н оун свон смѣжнша.

понстннѣ тацн суть у҃лвцн

мнра сего. тѣмже мр҃зъка

есть жнзнь сн.
бн҃ꙗ же служба н работа

легка н сладка. тѣмже
понудним сѧ с нен всн немощнни
оставлеше всѧ мнрьскаꙗ

грѣховнаꙗ лжю обнду. блудъ
татбу ненавнсть. котору сваръ

тѧжю нут҃от8 н скверну
злобу н лнхінманье. о нн҃же
бнют сѧ ба҃тнн мнра сего
бодут сѧ н сѣкут сѧ н воюют сѧ.

другъ другу хотѧще одолѣтн н домъ

хотѧще разграбнтн н власть

его прнꙗтн
н самнї велцѣн бытн
на землн въ улвцѣхъ

утннн н гордни хваланнн

снмъ сн мысль вражья есть
да нже тако хотѧщн бытн н

не обрашють мт҃н бн҃ꙗ

о х҃ѣ

егоже нѫбавн ны гн҃ бе҃
нашь нс҃ хе҃. н наставн ны
всѧ на истнн8 твою. н спсн
ны на сѣдѣ свои̑ правѣнѣи̑
ꙗко том8 держава кѵпно
съ ѻ҆ц҃емь н с сно̑ н сты̑
дхо̑ н ны҃нѣ н прно

РНБ СВЖ в Сборник Пог. 1024

л.369 г. в Сѵботѫ сѧво ст҃во[1] петра чернорѝца[2] ѡ времѣнн҃ѣмъ[3] жытьн[4]: Възѣнн[5] дш҃е хотѧщена[6] вѫыскатн[7] себѣ добра во всемъ[8] жнтн еще сѵщн. не сдѣ ѡбрѧщешн[9] но ннчѣ[10]. аще добро[11] въспрѧнешн ѹмо̑. н смотрнш сего жнтьѧ[12] мнмоходѧщаго.[13] то паче ѕло много разѵмѣ(ешн в немъ н внднш н се добрѣ ѹвѣсн. гдѣ[14] есн[15] гдѣ пребываешн ѵто)[a] дѣлаешн[16] н ѵто градеть на тѧ а ты спншн в невндѣнн своемъ[17] н въ гр8бостн велнцѣ. н въздохнн[18] нѫ гл8бнны сѫ҆тьныа[19] н распрострн крнлѣ ѹмнн҃н[20]. полетан всѣмъ[21] ѹмо̑ по всен жнѫнн[22] сен. да внднш како есть дѣло волѧ ѵлк҃ьскын на своа[23] дѣла въздрн[24] первне[25] н до коньца[26]
л. 370а съблюдн||сѧ[27]. е҆гѫ претворншн[28] горшн[29] первы̑[30]. н҃нѣшнїн[31] бо[32] страстн временны[33]. ѫдѣ[34] бо печаль н рана н недѵгъ н гла҆ н ѫнма. н нагата[35] н мѵка н пото̑[36] см҃рть[37]. ѹм҃ршн[38] нстлѣтн. а wндѣ[39] всевѣчно. м҃ченне wгнь. тма гроза н прохлад[40] мѵкы[41] в вѣкъ[42]. тѣмъ[43] разѵмѣн ꙗко[44] послѣдняа[45] мѵкы[46] горкы[47] сѵть. н тѧжкы[48] ѕѣло[49] да внжь н блюдн сѧ н храни сѧ бдн плачн себе. ннѵтоже в мнмоходѧщнхъ[50] нмѣн[51] в полѫ себѣ ѫдѣ[52] разѵне[53] мл҃твы[54]. мл҃тва бо паче[55] всего к бо҃ правнть[57]. аще много дѣлъ спсеныхъ есть[58] но се прнспѣеть всѧко[59] добро н мл҃тнн[60] н смнренне[61]. но безъ мл҃твы тѣмъ[62] всѣмъ не лѫ҆ быти дѣломъ
тѣмъже достонтъ[63] бѧ҃ молѧщн[64] прнсно въздр҃жатн҃ ѿ҃ всѧкого[65] злѣ҆ н ѿ҃
л. 370б поустошныхъ[66] жнтнѧ сего ѕклонатн сѧ[67]. въ wно҃ жызнь[68] wбѣщаноую||любѧщнмъ бѧ҃[69] н молѧщнмъ его всегда. всѧ бо любы мнра[70] сего грѣхъ есть. не тварь же

[a] Заграденият със скоби израз е писан с друг, но не по-късен почерк.

Разночетения по сборник Q I 312: л. 119б — [1]стго, [2]лнпсва, [3]временьнѣмь, [4]жнн҃ семъ, [5]възлюбн, [6]хотѧцн, [7]себѣ добра вънскатн, [8]в семъ, [9]изразът не сдѣ обрѧщешн липсва, [10]ннчѣ нѣгдѣ, [11]добрѣ, [12]жнтьѧ, [13]мнмоходнаго, [14]кдѣ, [15]како, [16]дѣешн, [17]твоемь, [18]въздвнгнн своѧ мысли, [19]сѫ҆ццьныхь, [20]ѹмнѣн, [21]липсва, [22]ѫемлн, [23]своѧ, [24]вѫнрѧѧ, [25]первѧѧ, [26]конча, [27]блюдн сѧ, [28]прѣтворн, [29]горшаѧ, [30]всѣхъ ꙗко н страсть послѣдняѧ горшн велмн есть, [31]нынѣшнаѧ, [32]липсва, [33]временьныѧ, [34]сдѣ, [35]нагота, [36]всьдѣ, [37]см҃ртн, [38]ѹмерше же, [39]тамо; л. 120 — [40]прохлаѧ, [41]мѵкн, [42]въ вѣкн, [43]тѣмже, [44]како, [45]послѣдннн, [46]грѣсн, [47]горше, [48]тѧжцн, [49]ѫѣло, [50]липсва, [51]не нмѣн, [52]сдѣ, [53]разѵѣ, [54]молнтвѣ, [55]еднна, [56]липсва, [57]точью правнть, [58]вм. аще много дѣлъ спсеныхъ есть в Q I 312 е: нное ѫемное все всуе вътще н въ грѣхъ, [59]всѧ, [60]млтнин пость нищета, [61]липсва, [62]нѣ лѫ҆ быти тѣмже н всѣмъ дѣломъ. wбаче аще н въ едномъ попустншн грѣху. то н всѧ wслабнть., [63]липсва, [64]молащю есть, [65]всего, [66]пустошнаго, [67]кромѣ любовью ѹклоннти сѧ, [68]жнѫнь, [69]его, [70]жнтьѧ,

зла но наша дѣлеса в нен[71] зла[72] sѣло[73] мерска[74] тѣмже н[75] жызнь[76] горка есть всѣмъ праведнымъ. нже ненавидать[77] всякого зла. творящим же злаа[78] дѣла[79] сласна[80] ѥ горкаа[81] же жызнь акы[82] медъ сн[83] бо грѣховъ наслажают са. н нѣ злѣе[84] а[85] любнтн жалающн вѣчныа жнзнн[86]. внжю бо нѣнѣ[87] своима чюима все злое[88] в жнтнн семъ. а добра нн мало[89]. не внжю бо wбраза любовна. но еднна ненавнсть тоуню жнветь. но н та не еднна есть. но н wна с нею суть многа злаа дѣла[90]. нмнже нсполнившѥ[91] жнзнь сн вса ѵкы[92] погвбн[93] многн бо нен[94] грабнтелн[95] соуть. н моучнтелн[96] блазннтелн н матежнницн. нже нн самн[97] добрѣ
л. 370в жнвѣ || н нн[98] астать[99]. но силою н мдрѣтью[100] телесною[101] хвалаще са праведнн[102] са мнать н множествомъ вон н конь[103] н wружнн[104] снлнн са мнат[105]. а не бжнею снлою оуповають[106]. егоже снлою реуе монсн[107]. поженеть[108] еднн тысащоу. а два двнгнета тмоу. тѣмже како ѥ жызнь[109] добра ненмоущнмъ намъ злымъ[110] надежа к боу. w несмнренни ѵцн н неразоумнни а кто вы съда. нлн кто вы wжнвн. гдѣ[111] лн са вда множество[112] телесъ вашы х н дшѣ. своею лн волею[113] створнсте са. н оумножнсте са по землн[114]. како не разоумѣете[115] бжна[116] славы[117]. н бжна строенна[118]. н бжна[119] вола[120] w властелн землнни[121] н велможнн[122]. н боларе[123]. н соуда ѵлуьскыа. кто вамъ[124] дасть власть н санъ. н оумъ н мдрость да оумѣете н смысленте. гонните н правнте на свою работоу. а к боу не
л. 370г правнте || ѵкъ[125] своимн[126] нлн властнимн н пнцамн н wдежамн н всѣмн намнымн дѣлы оумѣете пецн са. а дшемн улуьскымн не вѣсте пецн немрдне[127] гордость. несмнренне аросты[128]. н лютость н казнь пребываеть[129] в васъ[130] а расмотренне[131] немощны нѣ[132] многн стражють моудмн не ба радн но wвндою бга ты х н не любать стртн н мзы не нмѣть wннже погнбають сіа томаще. да повнннни[132] н неволею[133] трвжают са снмь[134] зломыслащн[135] не стерпаще[136] злыа[137] работы, богатн[138] нже w томъ[139] себѣ[140] не нмоуть[141]. а дозрящн[142] скорбн вѣчныа[143]. н моукы[144] нензбытныа[145]. w злаа[146] жызнн[147] непраѣнаа[148] w темнаа[149] жызнн[150] н помраченаа[151]. w слѣпнн ѵцн неразоумнни. како не вндать[152] себе нн

[71]в немже, [72]липсва, [73]зѣло, [74]мерзка, [75]сн, [76]жнзнь, [77]не вндать, [78]злаа, [79]дѣлеса, [80]сладка, [81]жнзнь, сн горкаа; л. 120б — [82]акн, [83]wнн бо грѣховъ са наслажають. да тѣмъ любать сню жнзнь, [84]а нѣ лзѣ, [85]еа, [86]вм. жалающн вѣчныа жнзнн в QI 312 е: нникомуже. всѣмъ бо есть стужнла своею злобою., [87]нынѣ навѣ, [88]зло, [89]мала, [90]вм. с нею суть многа злаа дѣла в QI 312 е: мьного уюдеса, [91]нсполнившн са, [92]ѵлѣкн, [93]губнть, [94]в нен, [95]гоннтелн, [96]липсва, [97]с нним, [98]нн ннѣмъ, [99]даадать, [100]липсва, [101]словесною, [102]праведницн, [103]н конь хвалаще са, [104]wружьемь, [105]творать, [106]наѣют са, [107]монсни, [108]поженетъ, [109]жнзнь сн, [110]липсва, [111]кдѣ, [112]множьство, [113]снлою; л. 121а — [114]всен землн, [115]разоумѣете, [116]бжнна, [117]снлы, [118]строенна, [119]липсва, [120]липсва, [121]земнни, [122]велможа, [123]боаре, [124]вы, [125-126]вм. ѵкъ своимн нлн властнимн н пнцамн н wдежамн н всѣмн намнымн дѣлы в QI 312 е: ѵкѣкн своямн лн грады н вещью н wдѣннемь н своомъ земнымъ дѣломъ, [127]немтть, [128]пакость, [129]липсва, [130]липсва, [131]нн рана всьдѣ а смотренна, [132]липсва, [133]сн же волею, [134]снмъ, [135]мыслащнмъ, [136]терпаще, [137]злы, [138]онже, [139]тѣмь, [140]собѣ, [141]не нмуще печалн, [142]то зраще, [143]вѣчныа, [144]мукн, [145]незабытныа, [146]злаа, [147]жнзнь, [148]неправеднаа, [149]темнаа, [150]жнзнь, [151]помраченаа, [152]внда;

л. 371а сн нн wнн снн снмн погобающе[153]. а wны[154] н[155] не прозрать на свѣ̑ || покаанна[156]. нн богатнн нн оубознн. w богатнн слѣпнн. оубознн правдою нзобнанн же[157] н грѣхн аже[158] ѡ̑ оубогы̑ събраша въ вса[159] домы[160] вѣчныа тмы w оубознн грѣшнnн како земнымн мѹ̑тлн[161] томнмн[162] бга̑ не взыскасте[163]. аще бы было погнбноуть казнью[164] не оугоднnуше (sic)[165] улкомъ. тоу[166] не лоуче[167] лн боудн[168] работатн[169] напраснѣ[170] еднномоу го̑у[171] спсоу нже вѣсть немощь рода ула̑[172] н мнлуеть[173] вса просвѣщаа своnмъ свѣтомъ бже̑ственымъ. вы же[174] улцн самовластнн своnмъ безоумнемъ. бжнн страхъ забывше[175]. самн себе страшнте н wбнднте, гонnте н моучнте[176] вѣрнн са мнаще[177] не по законоу[178] жнвете. вѣдоуще не вѣсте н слышаще[179] не слышнте. вндящн[180] не вндите[181]. якоже реуе бъ̑ оусты Прр̂ка їсаїа. оу тлъстѣ ср̂це людnн снхъ. ушнма тажько вслышаша. н wчн
л. 371б свон смѣжнша. || понстннѣ тацн соуть ула̑цн мнра сего. тѣмже мр̂ка соуть жызнь сн. бжна же слоужба н работа легка н тнха. тѣмже пон8днм са к' нен всн немощнnн wставльшен са мнрьскаа дѣла грѣховнаа. блоудъ. тат8. лжоу. wбндоу. завнсть. ненавнсть. ароость. гнѣвъ сваръ таж8 н всякоу неу̑тотоу н скверноу. граблennе, лнхонманне. w немже бга̑тнн мнра сего бьют са н сѣкоут са н воют са. другъ друга хотяще wдолѣтн. н домъ его взать н разг̑рабнтн власть прнатн. н самн велнцн бытн у̑тнн н славнн н гордн. н сн мысль вражня есть, нже тако хотяще бытн не wбращоуть бжня ма̑тн. аще не смнрнть мыслн своея тако кто н
л. 371в правѐным̑ нмѣнне доволенъ боудеть ѡ̑ того поданатн || ннцнмъ. всѣ̑ же дѣлъ злы̑ н неправѐны̑ бѣжн̄ вѣрннн храннм са зѣло възлюбнм же ха̑ н смнрнм са. н послоужнмъ емоу. н томнм са самн трѐдомъ добрымъ попецем са собою да не нзъгоубнмъ своnхъ дш̄ь. да newсоуженн боудемъ въ wгнь вѣчныn егоже да нзбавнт ны г̑ь бъ нашн іс хс. н наставнт ны вса на нстннноую. н спсет ны вса на соудѣ своемъ пр̂вномъ. яко томѹ держава н власть. н у̑ть. слава купно съ wц̑мъ н сн̄мь н сты̑ дх̄омъ

РГАДА СВЖа в Пролог ф. 381, № 153

28 февруари

л. 296б слово петра чернорнзца. О временнѣмь семь жнтьн.

л. 296в Възбнн дш̄е хотящнa възнскатн себѣ добра в семъ || жнтьн еще сущн. но не сд̑ обращешн но нндѣ нѣкдѣ. аще оумомь въспранешн добрѣ. н смотрн сего жі̑тнa

л. 121б — [153]гнбнутъ, [154]wнн wнѣмн погнбающе, [155]сн, [156]покаанння, [157]липсва, [158]аже, [159]своя, [160]храмы, [161]оу̑тлн, [162]липсва, [163]взнскасте, [164]казнню, [165]оугоднвше, [166]то не бѣ лн, [167]оунее, [168]липсва, [169]бу̑ нзволнтн работатн, [170]напьраснѣе, [171]бу̑, [172]улѣ̑ука н не требуеть ннутоже нн ѡ̑ когоже но самъ всѣмъ дасть добро н wсцаа нспо... ѡ̑ начала н конъца н прочее тамо еще въ вѣкк [sic], [173]вса мнлуа н храняа, [174]липсва, [175]страхъ бжнн забысте, [176]н мучнте н блазънnте, [177]вѣрнnн суще, [178]вѣре, [179]слышасте, [180]н вндящe, [181]с израза: н вндящe не вндите текстът в преписа QI 312 прекъсва.

мнмоходнаго. то паче много разумѣешн в немь н вдншн н себе добрѣ увѣсн кдѣ
ѥсн. н како пребываешн. н что градеть на тѧ а ты спишн в невѣдѣннн своємь. н
въ грубостї велицѣ. въздухн нз глубины ср҃ныѧ. н распростр крилѣ умнѣн. н
полѣтан умомь своимь по всен жнзнн. да вдншн дѣло. н вола ѵ҃вуьскнѧ. н на
своѧ возрншн дѣла первыѧ. н до конца блуди сѧ еда створншн горше первы҃ѧ ѥсть
нынѣшнаѧ стр҃ть временнаѧ. се бо печаль н рана. недугъ н гладъ. зима н нагота.
мука весдѣ н см҃рть. а умр҃ше же нстлѣтн. а тамо вѣчноѥ мученне огнь. тма гроза.
прочаѧ мукн в вѣкн. тѣмже разумѣн ѩко послѣдьннн грѣсн горшн суть тоѧ
жнзнн. тѧжцн зѣло. да внжь ї блюди сѧ н храни сѧ. бди н плачн себе. нчтоже
л. 296г имѣн себѣ в ползу здѣ. разве н м҃литвы. мл҃тва бо тоуью ѥдина || к бу҃ приводнть.
а нно земноѥ все суетно. вотще ѥсть вино н дѣлъ спы҃хъ но не преспѣваютъ всѧ.
добро мл҃тнн н постъ. н нищета но безъ мл҃твы нѣ льзѣ бытн тѣмъ всѣмъ дѣломъ.
но обаче во ѥдномь пустншн грѣху. то н всѧ ослабать. тѣмьже достонть бг҃
молящше. прнсно вздержатн сѧ ѡ҃ всего зла. н пустошнаго сего жнтьѧ кромѣ любовью
укланнтн сѧ во ону жнзнь. обѣщаную любящнмъ бг҃. н молящнмъ всегда. всѧ
любы мира сего гр҃ѣ ѥсть. не тварь же зла. но наша х҃ла в нен зла. н зѣло мерьзъка.
тѣмже сн жнзнь горка ѥсть всѣмъ пр҃вдн҃мъ. нже ненавидать вьсакого зла.
творящнмъ злаѧ дѣла сладка есть велми горкаѧ сн жнзнь акн медъ. н сн бо
гр҃ѣхом҃ наслаждаютъ҃. да тѣмь любать сню жнзнь. но нѣ҃ ена лѣпо полюбнтн
л. 297а нникомжуже всѣмъ бо ѥсть стужнла своею злобою внжю нынѣ своима оума || все зло в
жнтьн семь. а добра нн мала. не внжю б҃ образа подобна. но еднна тоуью ненависть
нажнветь. не та бо еднна ѥсть. но н нна много ѥсть зълоба. їмьже нсполнивъшн сѧ
вьсѧ ѵ҃вкн погубн жнзнь сї. мнозн бо в нен гоннтелн матежнницн. нже нн самн
добрѣ жнвуть нн нчѣмъ дадуть. но снлою телесною хвалящше сѧ праведнї сѧ
мнать. н множьствомь вон н конн. н оружьем҃ снлнн сѧ творать. а не бн҃ею снлою
уповаютъ. ѥгоже снлою рече монснн пожнеть еднн҃ тысящю. а два двигнета тму.
тѣмьже кака ѥсть жнзнь сн добьра намъ злымъ ненмущнмъ надежа к бу҃. о
неразумнннн ѵ҃вцн несмѣреннн, кто вы созда нлн кто вы н ожнвн. кдѣ лн сѧ вза
множьство вашнхъ дшь. н телесъ. своею лн снлою створнсте сѧ н умножнсте сѧ по
всен землн. како не разумѣете бн҃ѧ снлы. н бн҃ѧ строенна. бн҃ѧ волѧ о властелн
л. 297б земнн || н велможа. боѧре н судьѧ человѣуьскнѧ. кто вы дасть власть н санъ умъ
н мдр҃ть. да умѣете н смыслите. гоните н правите свою работу. а к бу҃ не правите.
ѵ҃вкъ своимн лн грады н пнцею н одежею всѣмъ земнымъ дѣломь умѣете пещн
сѧ. а дш҃ами не вѣсте пещн сѧ ѵ҃укнмн немл҃дье н гордость несмѣреннѥ. пакость н
лютость кознь пребываѥть в васъ. а расмотреннѧ нѣ҃ нмущнмъ. мнозн бо стражють
нуднмн не бг҃ ради. но обндою бг҃тыхъ. н не любать стр҃тнї нн мзды нмуть. онн
же погнбають снѧ томяще. да повнньннн волею стражать. сімъ зломыслящнмъ злы
работы. бг҃тнн же о томь всемь не нмуть себѣ печали. а дозряще скорбн вѣчныѧ і
мукн нензбытныѧ н неправедныѧ. о темна жнзн҃ помраченa. о слѣпнн ѵ҃вці
неразумнннн. како не виднте собе нн сн. нн онн. сн бо сімн погнбають. а онн онѣмн.
не прозрать на свѣтъ покаѧннѧ. нн бг҃тнн нн убознн. бу҃ же нашѐ

Слово на бѫтыꙗ и на оубогиꙗ

31 октомври

л. 97б О бѫтии слѣпии. оубозѣ правдою. изъобидѧи грѣхи ѩже ѡ оубогихъ собраша в своꙗ храмы тмы вѣуьныꙗ. оубозии грѣшиии. како земными мууителѣ томимы бѫ не взискасте. аще бы было погибнути казнью. не оугодивше влⷱкмъ. то не бы ли оуне бу҃ изволити работати. напрасно единому гу҃ и спсу. иже вѣсть немощь рода влⷱческаго. иже не требуеть ничтоже ни ѡ когоже. но самъ всѣмъ даруꙗ доброе все. и осщаеть и исполняеть ѡ начала и до конца. и прочее тамо и еще в вѣки вса милуꙗ и храня и просвѣщаꙗ своимь свѣтомь бжтвеныимь. вы же о влⷱци самовластии своимь безумьемь. бнꙗ страха забывше сами страшите са. обидите. и гоните. мууите. и блазните. вѣрии суще не по вѣре живете. вѣдуще. не вѣсте. слышаще не слышите. видаще не вiдите. якоже ре҃ древле бъ мⷭт прⷬка исаиꙗ. оу толстѣ бо сⷣц людии
л. 97в сихъ. и ушима тажько оуслышаша. и оуи свои съмѣжиша. || поистинѣ тацн суть влⷱцн мира сего. тѣмьже мерзка есть жизнь сі и тажька. бнꙗ же служба и работа легка и сладка. тѣмьже понудим са к нен всн немощнии. оставлеше вса мирьскаꙗ грѣховнаꙗ. лъжю обиду. блудъ татбу. ненависть. котору. сваръ. тажю. неутоту и скверьноу. злобу лихонимание. они ж бiють бѫтии мира сего. бодут са и сѣкуть. и воюют са другъ другу хотаще одолѣти. и домъ его хотаще разграбити и власт его приꙗти. и уть и славу. и земьлю его приꙗти. и сами велищи быти на земли въ влⷱцѣхъ. утии хвалии горди. си мысль вражиꙗ есть. да ниже тако хотащии быти. не обращють мⷱти бнꙗ. емуже слава

РНБ СВЖа в Пролог Пог. 59

л. 323а Поученне[1] петра черноризца. О временьмь семь житьи
Възбии[2] дше хотащи[3] взискати собѣ добра в своемь[4] животьи[5] ище сущи[6]. не сдѣ обращешии но иидѣ нѣгдѣ[7]. аще добрѣ вспранешии[8] умомь. и смотришии[9] сего животиꙗ[10] имиоходнаго. то паче зѣло много разумѣешии в немь и виднши. и се[11] увѣси добрѣ гдѣ[12] есть[13] и како пребываеши[14]. и уто дѣлаеши. и кто градеть на та ты спиши в невѣдѣнии[15] своемь и в[16] грубости велищѣ. вздохии[17] из глубины срⷣныꙗ[18]. и распростраии[19] крилѣ умиѣн. и полѣтан всемь[20] умомь своимь по всен
л. 323б жизии. да виднши дѣла[21] вола влⷱкыꙗ[22] и на своꙗ дѣла возри[23] первыꙗ[24] || яко стрⷮть послѣдиыꙗ вельми[25] есть[26] первыхъ. ныиѣшиыꙗ стра҃ временныꙗ. се бо печаль и рана недугъ[27] зима и нагота. мука весдѣ[28] и стра҃[29] умерша[30] же

Разночетения по Пролог от РНБ Q I 314: л. 409б — [1]слово, [2]Возбии, [3]хотащиꙗ, [4]семь, [5]жтии, [6]суще, [7]нѣгъдѣ, [8]въспранешии, [9]смотри, [10]житиꙗ, [11]себе; л. 410 — [12]кдѣ, [13]есн, [14]формите: и уто дѣлаеши. и кто градеть на та в Q I 314 не се четат поради това, че върху листа има лепенка, [15]чете се само не, [16]въ, [17]въздохии, [18]сръныꙗ, [19]распростри, [20]липсва, [21]дѣло и, [22]влⷱческиꙗ, [23]въздрии, [24]перьваꙗ и до конца блюди са еда створиши горше первыхъ, [25]велми горше, [26]суть, [27]недугъ и гладъ, [28]все сдѣ, [29]смⷮть, [30]а умерше же,

нстантн[31]. тамо всевѣуное мѵ̄нне огнь тма н гроза. н проуаꙗ[32] мукн вѣуныꙗ[33]. тѣмже разумѣн како[34] послѣдннн грѣсн горшн[35] суть. тоꙗ жізнн тажцн зѣло. да внжь н блюдн сѧ н хранн сѧ[36]. бді н плаун себе. ннуторе не нмѣн сдѣ в ползу собѣ. разѣ н мл҃твы. мл҃тва бо тоуею ѥдннаꙗ прнводнть[37]. а нно зємное все всуе н тщету[38] н грѣхъ[39], аще н многъ[40] есн[41] вінъ н дѣлъ спн҃хъ. но не преспѣють[42] всѧ. добро мл҃тнн н постъ н ннщета. но безъ мл҃твы нѣ лзе[43] бытн тѣмъ[44] всѣмъ[45] дѣломь. обаче[46] аще во[47] ѥдномь[48] попустншн грѣху. то н всѧ ославнть[49] тѣмже достонть молѧще сѧ[50] прнсно вздержаще[51] сѧ ѿ всякого[52] зла пустошнаго[53] сего жнтьꙗ. кромѣ любовью оуклоннтн сѧ в ону жнзнь обѣщаноу[54] любящімъ бг҃ н
л. 323в молящнмъ[55] ѥго[56] || всегда[57]. всѧ любы мнра сего грѣхъ ѥсть. не тварь же зла но наша дѣла в нен зла н зѣло мерзка. тѣмьже сн жнзнь горка ѥсть высѣмъ праведнымъ ненавндящнмъ[58] зла. а творящнмъ злаꙗ дѣла сладка ѥсть горкаꙗ[59] сн жнзнь акі медъ сн грѣхомъ[60] сѧ наслажають[61] да тѣмь любать сню жнзнь а
н҃ нѣ ѥнѧ лзѣ любітн ннкомуже. всѣмъ[62] ѥсть стужнма[63] своею злобою внжю бо нынѣ своима оума все зло в жнтьн[64] семь а добра нн мала. не внжю бо образа богопна. но ѥдннаꙗ ненавнсть тоуею жнветь не та бо ѥдннаꙗ[65] но н ннаꙗ злоба[66] нмже нсполннвшн сѧ жнзнь сн вса ѵ҃кы погубы[67]. мнозн бо в нен суть губнтелн[68]. н мѵ̄тлн н блазннтелн н матежнніцн. нже нн самн добрѣ жнвуть ні ннѣмъ дадать. но снлою телесною хвалящі сѧ праведнн сѧ мнать. н множьствомъ вон н конн н
оружьемь снлнн сѧ творать. а не бі҃ею снлою оуповають ѥгоже снлою р҃е монсн
л. 323г пожнеть || ѥдннъ а҃ а два двнгнета тму[69]. тѣмже како[70] ѥсть жнзнь сн добра намъ злымъ не нмущнмъ надежа к[71] бу҃. о неразумннн ѵ҃вцн н несмнренн кто вы созда[72]. гдѣ[73] лн сѧ вза множьство вашнхъ телесъ н дш҃ь[74] своею лн снлою створше[75] сѧ н оумножнсте сѧ по всен землн како не резумѣюте бнѣ҃ снлы н бн҃ꙗ строꙗ[76] н волѧ ѥго[77]. о властелн земннн велможа[78]. судьн[79] ѵ҃лвуѣтн[80]. кто вы дасть власть н санъ оумъ н мдр҃ть да оумѣюте н смыслнте. гонните н правіте свою работу. а к бу҃ не правнте ѵ҃къ своимн лн градъмн н пнцею н одежею н всѣмн[81] земнымн[82] дѣлы[83] оумѣюте пещн сѧ. а дш҃мн ѵ҃лвуьскамн не вѣсте пещн сѧ. немл҃рдые гордость несмнренніе. пакость лютость н кознь[84] пребываꙗ[85] в ва҃. а расмотреннꙗ о[86] немощныхъ[87] нѣ҃. мнозн стра҃жють нуднмн не ба҃ ради обндою ба҃тыхъ н не любать
стра҃ нн мзды[88] нмуть. онн же погнбають снꙗ томяще да повнннн волею
л. 324а стражють || самн[89] зломыслящнмъ[90] злы работы ба҃тн нже о томь собѣ не

[31]нстлѣтн а, [32]проунꙗ, [33]в вѣкн, [34]нако, [35]горше, [36]липсва, [37]къ бу҃ прнводнть, [38]во тщеть, [39]в грѣхъ, [40]много, [41]есть, [42]преспѣваютъ; л. 410б — [43]нѣ лзѣ, [44]тѣмь, [45]всѣмь, [46]но wбаче, [47]въ, [48]ѣдно, [49]wслабать, [50]ба҃ молящe, [51]вздержатн, [52]всего, [53]пустошьнаго, [54]wбѣщаноую, [55]молящнх сѧ, [56]ему, [57]липсва, [58]нже ненавндать всякого, [59]первыꙗ, [60]бо грѣхъмъ, [61]наслажают сѧ, [62]всѣм бо, [63]стужнла есть, [64]жнтнн, [65]ѣдннаꙗ есть, [66]мъногаꙗ злоба, [67]погубн, [68]гоннтелн; л. 411 — [69]тьму, [70]кака, [71]къ, [72]созда нлн кто вы wжнвн, [73]кде, [74]дш҃ъ, [75]створнсте сѧ, [76]строеннꙗ, [77]бн҃ꙗ волѧ, [78]н всѧ велможа боꙗре н, [79]судьꙗ, [80]ѵ҃лвуьскнꙗ, [81]всѣмь, [82]земнымь, [83]дѣломь, [84]липсва, [85]пребываѣть, [86]липсва, [87]немощнымъ, [88]мьздьı, [89]снмъ, [90]зломыслящнмъ,

имѣютъ[91] печалн. а не зрящє[92] скорѣбн вѣчныя[93]. о темная[94] жізнь помрачная. о слѣпнн ѹлѣцн неразѹмнни. како не внднте себе. нн сн нн они. сн бо снмн погнбающе[95] а онн онѣмн. а не прозрѣть на свѣтъ покаанніа нн батнн нн оубзнн. Б[96].

РНБ СВЖа в Пролог FI 311

л. 560б слово[1] петра черноризца w временнѣмь[2] се[и] жнтьн[3]
Възбнн дш҃е хотящ...[a] възнскатн[4] собѣ добра ... мъ[6] жнтьн. н еже[5] сѹщн[6], но не сдѣ обрашецн. но нѣгдѣ[7]. аще добрѣ въспранешн[8] ѹмомі смотрншн сего жнтьа[9], мнмоходнаго жнтьа[10]. то паче мьного[11] разѹмѣешн. в немъ, н вднпшн н себе[12]. добрѣ ѹвѣсн гдѣ есн, како пребываешн. ѹто дѣлаешн, н ѹто[13] градеть на та а ты спншн в невднньн[14] своем, н въ гроубостн велічѣ. н въздохнн[15] нз глоубнны
л. 560в ср҃ныа[16] || н распростри[17] крнлѣ ѹмнѣн, н полѣтан всѣмъ ѹмомъ своимъ по всен жнзнн. да вднпшн дѣло н[18] вола чл҃ѣуьскыа[19] н на своа дѣла възри[20] первая[21], н до конца блюдн са еда створншн горше первы҃ѧ яко ст҃рть послѣдняа горше первыхъ[22-23] есть. нынѣшняа ст҃рть временнаа. се бо печаль н рана. недоугь, н гладъ[24] зима н нагота[25]. мѣка весде[26] н см҃рть[27], а ѹмерше[28] же[29] нстлѣтн. а тамо всевѣчное моученне. огнь тма, н гроза. н прокаа[30] моукн в вѣкн. тѣмже
л. 560г разѹмѣю[31] яко послѣдннн грѣсн горше сѹть тоа[32] жнзнн, н тажц[33] || сѣло. да внжю[34] блюдн са н храни са. бдн[35] н плачн са[36] собѣ[37]. н ннѹтоже не имѣа[38] собѣ[39] в ползѹ сде. разѣ н м҃твы. м҃тва[40] бо тоѹю[41] приводнть къ[42] бг҃ѹ[43]. а нно[44] земьное все всуе, н во[45] тщетѹ, н въ грѣхъ. аще н много есть[46] внпъ. н дѣлъ сп҃сены҃х но не преспѣют са[47] вса. добро м҃лт҃нн постъ н ннщета. но бе҃з м҃твы нѣзѣ бытн, тѣмъ всѣмъ дѣломъ. Оба҃ѵ аще н въ едпномь поустншн[48] грѣхѹ, то н вса ославнть[49]. тѣмже достонть б҃а҃[50] молащє[51] пр҃но҃ въздр҃жатн[52] са w҃т всакаго[53] зла н
л. 561а w҃т поустошьнаго сего жнтьа[54] любовью[55] ѹклон[56] са || во wноѹ[57] жнзнь обѣщанж҃[58], н любащн҃м бг҃а н молащнмъ его всегда. вса любы мнра сего гр҃ѣ҃ѵ е҃. не тварь же зла но наша дѣла в нен зла н сѣло[59] мерьска. тѣмже сн жнзнь горка есть всѣмъ праведнымь. нже ненавндать всакаго зла, творащнмъ дѣла злаа. н слд҃ка есть

[91]нмуть, [92]н дозращн, [93]вѣчныя н мукн нензбытныя, [94]преданая, [95]погнбающа, [96]бу҃ нашему.

а,б Не се чете поради подлепване на листа.

Разночетения по Пролог FI 308: от РНБ л. 499г — [1]поученіе, [2]временнѣ҃, [3]жнтїи, [4]вѣзыскатн, [5]еще, [6]сѣще, [7]ннгдѣ нѣгдѣ, [8]воспранешн, [9]жнтїа, [10]липсва, [11]сѣло мно҃, [12]се, [13]кто, [14]невндѣнїи; л. 500а — [15]воздохнн, [16]ср҃ныа, [17]распространн, [18]липсва, [19]чл҃ѹкїа, [20]возрѣ, [21]первая, [22-23]изразът: н до конца блюдн са еда створншн горше первы҃, в FI 308 липсва, [24]липсва, [25]липсва, [26]вездѣ, [27]ст҃рть, [28]ѹмерьшн, [29]липсва, [30]прокая, [31]разѣмѣн, [32]тоа, [33]тажцѣ, [34]вн҃; л. 500б — [35]бдн, [36]липсва, [37]себѣ, [38]нмѣн, [39]себе, [40]м҃ть, [41]тоѹю една, [42]липсва, [43]липсва, [44]не, [45]по, [46]есн, [47]липсва, [48]попвстншн, [49]wслабат, [50]бо҃ѵ, [51]молащ҃е҃, [52]воздержаще са, [53]всако҃, [54]жнтїа, [55]кромѣ любовїю, [56]ѹклонїти са, [57]нн[illegible] [58]обѣщанноѹю; л. 500в — [59]злѣ,

горкаѧ[60] сн жнзнь, акн медъ. сн грѣхом сѧ наслажають. да тѣ̑ любать сїю жнзнь. а нѣ̄ ѥѧ лзѣ любнтн нникомоуже. всѣм[61] бо[62] ствжнма своею злобою внжь нн̄ѣ[63] своима оуима все зло въ жнтьи семь[64], а добра нн мало[65]. не внж̑[66] бо образа
л. 561б бг̄олюбна[67].|| но едина ненависть н тоуею живеть. но не та бо wдина[68] есть. н нна многа[69] злоба есть. нмже нсполънивши сѧ. жнзнь сн всѧ ѹл̄вкн погоубн. мнозн бо в нен гоннтелн[70] суть н моучнтелн, н матежнницн. нже нн самн, добрѣ живоуть нн нн̄ѣмъ дадать. но снлою телесно[71] хв̂лящѥ сѧ, праведнн сѧ мнать. н множьствомь[72] вон, н конн. н оружьемъ. н снлнн сѧ творать. а не бж̄їею снлою оуповають. сего[73] же снлою р̄ѣ̄ монсїн. пожьнеть еднн̄ тысящю, а два двнгнета
л. 561в тмоу. тѣмже како[74] есть жнзнь н[75] добра || намъ злымъ. не нмѫщнмъ надежа къ бо̄у о несмнренїн ѹлщ̄ї, н неразоумнїн[76] кто вн[77] създа. нлн кто вы ожнвн[78] гдѣ лн сѧ вза множьство телесъ вашь[79] н дш̄ь своею лн снлою створнсте сѧ[80] н оумножнсте сѧ[81] по всен земли. како[82] не разоумѣете бж̄їа̄ снлы н бж̄їа строя[83]. н бж̄їа вола, о властелн земнїн. н w[84] велможа[85]. боѧре[86] со̂ѹдѧ[87] ѹл̄вуьстїн. кто да[88] власть н санъ. н оумъ н мд̄рость. да оумѣете н смыслїте[89] гоннтн [90] н правїтн[91] свою работоу. а къ бо̄ӯ не правнтї[92] ѹл̄вкъ. свон[93] лн гра̂мн н пнцн[94] одежею. н всѣмъ
л. 561г земнымъ дѣломъ оумѣете || пецн сѧ, а дш̄амн ѹл̄вуьскамн[95] не вѣсте пецн сѧ. немл̄рдье[96] н гордость, н несмнренїе. н пакость. н лютость. н кознь пребываеть[97] в васъ а расмотренье[98] немощны̑ нѣ̄. мнозн стражють[99] ноудмн не бг̄а̄ ради. но обндою бг̄а̄ты̑. н не любать[100] страстн, нн мьзы нмоуть[101] онн̑ погнбають, сїа томѧще да повнннїн волею стражють. снмъ[102] злосмыслѧщнмъ[103-104] злы[105] работы. бг̄атї[106] нже не нмають[107] о томъ себѣ печалн. а дозрѧще[108] скорбн вѣуьныѧ[109]. н моукн нензбытныѧ неправеднымъ[110]. о темнаѧ жнзнн[111] помраченаѧ[112] слѣпїн ѹл̄вцн н неразоумнїн. || како не внднте[113] себе, нн сн нн онн. сн бо снмн погнбающе, а wнн онѣмн[114]. н[115] не прозрать на свѣтъ покаанїа. нн бг̄атїн нї̄ оубознн. бж̑[116] н̄шем8[117]

РНБ СВЖа в Макариев чети-миней, Соф. 1320, за февруари (минейна част)

л. 402б В тон̑ дн̄ь слово

Петра Ѵернорнзца о временне̑ семъ жнтїн

РНБ СВЖ на Макариев чети-миней, Соф. 1320, за февруари (проложна част)

л. 406а В тон же дн̄ь слово

Петра чернорнзца w временнѣмь. семъ жнтїн

[60]горка, [61]всѣ ѥ̄, [62]липсва, [63]бо нн̄ѣ, [64]своемъ, [65]мала, [66]внжѹ, [67]бг̄о бо нна, [68]єдина, [69]липсва; л. 500г — [70]гѳвнтелн, [71]телесною, [72]множество, [73]егож, [74]кака, [75]сн, [76]не разумѣете, [77]вы, [78]изразът: нлн кто вы ожнвн, в FI 308 липсва, [79]вашн̑, [80]сътворше се, [81]умножн васъ, [82]яко; л. 501а — [83]строя, [84]липсва, [85]велможн, [86]липсва, [87]сѣдн, [88]вы даст, [89]смыслїтн, [90]гоннте, [91]правте, [92]правте, [93]своимн, [94]пнцею, [95]ѹлуьтнмн, [96]немнлосердїе, [97]пребнвая, [98]расмотренья, [99]стражѹ̑, л. 501б — [100]не любя, [101]липсва, [102]самн, [103-104]зломыслящн̑, [105]злы, [106]бг̄а̄ты, [107]не нмѣ̄, [108]не зряще, [109]вѣуныя, [110]изразът н моукн нензбытныя неправеднымъ в FI 308 липсва, [111]жнзнь, [112]помраченнаѧ, [113]внднте, [114]онѣмн, [115]а, [116]липсва, [117]липсва.

Въздни дше хотащїа
възыскати собѣ добра в семъ

жнтїи еще сѫще но не зе
обращешн но ннадѣ гдѣ аще
добрѣ въспранешн ѹмомъ н

смотрн сего жнтїа мнмохо́наго
то паче сѣло много разѹмѣешн
н вднш н себе добрѣ ѹвѣсн
гдѣ есн н како пребываешн н
ѹто градетъ на та. а ты
спншн в невѣдѣнїи своемъ н
въ грѹбостн велнцѣ но н

възо́хнн н҃ глубнны сруны
н распростн крнлѣ ѹмнїн н
полѣтан ѹмомъ свои по всен
жнзнн да вднш дѣло н
вола ѹлвческыа н на своа
дѣла въздншн первая н до

конца блюдн са ега створншн

горше первыхъ. ꙗко стрть
послѣдняа вельмн горше

парвы сѫть. ннѣшняа

стрть временнаа се бо пеуаль

н рана недѹгъ н гла. snma н

нагота. мѫка все зе н смрть. а
ѹмрше же нстлѣтн. а тамо
всевѣчное мученїе огнь. тма.
гроза н проуаа мукы въ вѣкы.

тѣмже разѹмѣн ꙗко послѣднїн
грѣсн горше сѫть тоа жнзнн

тажцн сѣло. да вн н блюдн са

бдн н плачн са себе ннуто

не нмѣн себе в ползѹ зѣ
разѣ молтвы мтва бо тоуїю
еднна къ бгѹ прнводнть а нно
земное все всѫе въ тщетѹ н

въ грѣ. аще н много е внъ н

дѣлъ спсены. но не преспѣваютъ

вса добро мтынн н постъ
ннщета без молтвы не лзѣ

бытн. тѣмъ всѣ дѣло но обаче

аще въ еднно попѹстншн грѣхѹ.
то н вса ослабатъ. тѣмже

Возднн доуше хотащїа
взнскати себѣ добра в семь

жнтнн еще соущн но не сдѣ
wвращешн но ннадѣ гдѣ аще
добрѣ воспранешн ѹмомь н

смотрн сего жнтїа мнмоходнаго
то паче сѣло много разѹмѣешн в немь
н вднш н себе добрѣ ѹвѣсн
где есн н како пребываешн н
ѹто градеть на та а ты
спншн в невндѣннн своемь н
въ грѹбостн велнцѣ но

возо́хнн нз глубнны сруны.
н распрострн крнлѣ ѹмнѣн н
полѣтан ѹмомь свонмь по всен
жнsnн да вднш дѣло н
вола ѹлъскыа н на своа
дѣла возрншн перваа. н до

конца блюдн са еда створншн

горше первы ꙗко страсть
послѣднаа вельмн горше

первыхь сѫть нынѣшнаа

страсть временнаа се бо пеуаль

н рана недѹгь н гла snma н

нагота. мѫка все сдѣ н смрть. а
ѹмерше же нстлѣтн. а тамо
всевѣчное мученїе. wгнь тма
гроза н проуаа мѫкн, во вѣкн.

тѣмже разѹмѣн ꙗко послѣднїн
грѣсн горше сѫть тоа жнsnн.

тажцн сѣло. да внжь н блюдн са

бдн н плачн са себе ннутоже

не нмѣн себѣ в полsѹ здѣ
разѣ молнтвы мтва бо тоуню
еднна к бгѹ прнводнть а нно
земьное все всѫе въ тщетѹ н

вь грѣ а аще н много есть дѣлъ н

внн в спсеныхь. но не прнспѣваютъ

вса добро мтынн н постъ
ннщета без мтвы не лзѣ

л. 406б бытн тѣмь || всѣмь дѣлѡ но wбаче

аще во еднномь попѹстншн грѣхѹ
то н вса wслабатъ. тѣмже

достоитъ бга молящіе прно
въздержатїи w всего зла пѵстошнаго сего житїа кромѣ
любовїю оуклонившїи въ онѳ
жизнь обѣщанноую любящимъ бга
и молящихъ са емѳ. вса любы
мира сего грѣхъ є. не тварь же
зла но наша дѣла в нен злаа
и ѕѣло мерзѣка. тѣмже горка
є сн жизнь всѣмъ правѣны.
ниже ненавидатъ всякого зла а
творящимъ злаа дѣла славка є
первая сн жизнь акы медъ и сн
бо грѣхомъ наслажают са. да тѣмъ
любать сїю жизнь. а нѣс ѣа
лзѣ любїти нникомѳ всѣмъ бо
ствжила є своею злобою.
внжю бо нїѣ своима оуима
все зло в житїи семъ. а добра
нї мала не внжѳ бо образа
бголюбива нъ єдина ненавистъ
тоуїю живетъ не та бо єдина
є но и нна многа злоба имже
исполнившїи жизнь вса. улкы
погѳбн многи бо в нен гоннтели
сѵть и мѵтлн и блазнители и
матежницы и нї самн добрѣ
живѳтъ нї ннѣмъ дадатъ но
снлою телесною хвалящіе са
правѣнн са мнат. и множествомъ
вон и конем оржжиемъ снлнн
са твора а не бжїею снлою
оуповаютъ. его снлою реуе
монсѣи пожене єдинъ тысѳщѳ
и два двигнета тмѳ. тѣмже
кака є жизнь сн добра нам
злымъ не имѳщимъ надежа къ
бгѳ. w несмиренїи улцн и
неразѵмнїи кто вы соза
нлн кто вы ожнвн гдѣ лн са вза
множество телесъ вашихъ и дшь

достонть бга молящіе прнсно
воздержатн са w всего зла. поустошнаго сего житїа кромѣ
любовїю оуклоннтн са во wноу
жнѕнь обѣщаноую любящимь бга
и молящнх са емоу. вса любы
мира сего грѣхь есть не твар же
зла но наша дѣла в нен злаа
и ѕѣло мерска тѣмже горка
есть сн жнѕнь всѣмь правѣнымь
ниже ненавида всякого ѕла а
творящимь злаа дѣла славка есть.
первая сн жнѕнь акн медъ и сн
бо грѣхомь наслажают са. да тѣмь
любать сню жнѕнь. а нѣсть ѣа
лзѣ любнтн ннкомоуже всѣмь бо
стоужнла є своею злобою.
внжю бо нїѣ своима wуима
все зло в житїи семъ. а добра
нн мала не внжю бо wбраза
бголюбна. но єдина ненавистъ
тоуню живеть не та бо wдина
есть. но и нна многа ѕлоба имьже
исполнившн са жнѕнь сн вса уеловѣкы
погоубн многи бо в нен гоннтели
соуть и моуунтелн и блазнителн и
матежницы ниже нн самн добрѣ
живоуть нн ннѣ дадать но
снлою телесною хвалящіе са
праведнн са мнать и множествомь
вон и конн и wроужнемь снлнн
са творать. а не божїею снлою
оуповають. егоже снлою реуе
монснн пожене єдинъ тысящю.
а два двигнета тмоу. тѣмже
какова есть жнѕнь сн добра намь
ѕлымь нмѳщнмь надежа к
бгоу w несмиренни улцн и

своею ли снлою сътвористе са
и умножисте са по всей земли
како не разумѣете бжиа силы
и божіа строеніа. и бжиа воля
w властелн земнїн и всѣ

вельможа боляре и сѣн
человѣческыя. кто вы дасть

власть и санъ умъ и мѣдрость
да умѣете и смыслите. гоните
и правите свою работѣ. а къ
бгу не правите человѣкы. своими

грады и пещею и одежею и
всѣмъ земнымъ дѣломъ умѣете
пещи са. а душами человѣческыми
не вѣсте пещи са немилосрдіе.
гордость и несмиреніе. пакость
и лютость пребываетъ в васъ.
а разсмотреніа немощныхъ нѣсть
многи стражютъ нуждими но не
бга ради обидою богатыхъ. и не
любятъ страданіи ни мзы
имѣть. они погибаю сіа
томящіе. да повинніи волею
стражютъ сихъ зломыслящихъ
злы работы богатїи же о
томъ собѣ не имѣтъ печали
а дозрящіе скорбни вѣчныя
мѣкы ненасытныя. w темныя
жизни помрачennыя. w слѣпїи
человѣцы. неразумніи. како не
видите себе ни си ни они. си
бо сими погыбающіе а wни они
и не прозрятъ на свѣтъ покаанїа
ни богатїи ни убозїи
бгу нашему слава ини и прно
в вѣкы вѣкомъ амин.~

своею ли снлою сотвористе са
и умножисте са во всей земли
како не разумѣете бжіа силы
и божіа строеніа и бжіа воля
w властели земленїи и всѣ

велможа боаре и сѣдіа
человѣческыя. кто вы дасть

власть и санъ умъ и мудрость
да умѣете и смыслите. гоните
и правите на свою работу а к
бгу не правите человѣкь своими ||

л. 406в градъми и нищетою wдежею
и всѣ земнымь дѣлwмъ умѣете
пещи са

немилосердіе

гордость и несмиреніе пакость
и лютwсть пребываетъ в васъ.
а расмотреніа немощнымь нѣсть
многи стражють нуждими но не
бга ради wбидою богаты и не
любять страстен ни мьзы
имуть. wни же погибаютъ сіа
томящіе да повинними волею
стражють сими злwмыслящими
злы работы богатїи же w
томъ себѣ не имуть печали
а дозрящіе скорбни. вечныя
муки ненасытныя. w темныя
жизни помрачнаа w слѣпїи
человѣцы и неразумніи. како не
видите себе ни си ни wни. си
бо сими погыбающіе а wни wними
и не прозрять на свѣ покаанїа
ни богатїи ни убози;~

БАН — Петербург СВЖ в Пролог 13.8.2

л. 293б Въ тъи день слово петра урънорзца о времени семь житїи
Възлюбленїи дь хотящіа възыскати себѣ добра в семь житїи еще сящше. нж не здѣ
обращешн но инде нѣгдѣ. аще добрѣ въспранешн умь и смотришн сего житїа
мимоходнаго. то па свѣло мнwго разумѣешн в не увиднши добрѣ гдѣ есн. и како

добрѣ прѣбываѣшн. и что дѣлаѣшн что градѣ̀ на та, а ты спишн в невѣдѣнїи своѐ, и въ грубости велицѣ. и въздъхнн нз глубинны срⷭ̂ны̀ и расп̂ростри крилѣ умнѣн и полѣтан всѣ̀ умо̀ по всен жнзнн. да виднши дѣла ѵлѵ̂каа и на своа дѣла оузрн прѣвда и до конца блюдн̀ егда сътворишн грѣша прѣвы̀. и нн̄ѣшнѣа стр̀ть временнаа. пеуа̂ и рана. недж̀ и гладь. зима и нагота. мжка вездѣ и см̄рть. а умерши нстлѣтн. а тамо вѣчное мжченїе огнь тма гроза и проуаа мжка. тѣже разумѣн и блюди са и хранн. и плачи себе и ничто̀ нмѣн собѣ въ плъзж. развѣ
л. 294 мл̄твы. мл̄тва бо тоуїж єдїна къ бо̄ⷣ привод̀ а нно зимное все || вѣсоуе. аще и много є̀ винь и дѣль сп̄сены̀ но не прѣспѣжть вса. добро мл̄тынн и пос̀ и нищета. но бѐ мл̄твы нѣ лзѣ быти тѣмь всѣмь добры̀ дѣло̀. тѣже до̀нть ба̄ млащи прно̄ въздръжати са ѡ̀ всего зла поустошна̀ сего житїа; но оуклоннти са въ онж жнзнь обѣщанжа любащѝ ба̄. и мл̄аще его всегда. вса любы мира сего грѣхъ є̀ не тва̀ же зла наша дѣла в нен зла и сѣло мрѣка. тѣмже жнзнь сн горка є̀ всѣ̀ правѣны̀ ниже ненавнда̀ всака̀ зла творащѝ злаа дѣла. сла̂ка є̀ горкаа жнзнь яко ме̂. сн бо грѣхо̀ са наслаждаж̀ любащїн сїж жнзнь. внж̂ь бо н̄ѣ своима оума все зло в жнзнн сен, а добра нн мала не внждж бо образа бл̄голѣпна нж єдїна ненависть тоуїж жнвѣ̀. нж і нна зловa мнѡга є̀ нмже нсплънившн са жнзнь. сн вса ѵл̄кы погоубн. многы бо в нен гоннтелн сж̀ и мтелн, и блазнителн, и матѣнницы. ниже самн не добрѣ жнвж̀. нн ннѣ̀ дада̀. нж силож телесноѫ хвалаще са, правѣны̀ са твора̀. и множество̀ вон, и конїн, оружїѐ силнн са твора̀, а не бжїеж силож оупова̀. егоже силож рѐ моусн, поженѐ єдїнь тысащж. и два двигнета тмоу. тѣмже тако є̀ жнзнь сн добра намь злы̀ и немощны̀ надежда къ бо̄ⷣ. ѡ̀ несмнренїн ѵл̄цн неразумнїн. кто вы създа нлн кто вы ожнвн. где лн са вза̀ мнѡ̀жество дш̄ь вашн̀ и телѐ. своеж лн силож сътвористе са. и оумножисте са по всен земли. како не разумѣете б̄жїа силы и
л. 294б вола. ѡ властели || земнїн, и велможа. боларе сждїа ѵл̄кїа. кто вамь да власть и сань оумь и мждро̀. оумѣете и мыслите оуправите свож работж. своимн грады и пищеж и одеждож пеун са а дш̄ами своимн не вѣсте пещи са. немл̄рдїе и грѣдо̀. и пакость и лютость пребываѐ̀ въ ва̀. а расмотренїе немощны̀ нѣсть. многы страждж̀. нждимн не ба̄ ради нж обидож богаты̀ и они погибаж̀ сїа томаще. да повинни волеж страждж̀ снмь зломыслащѝ злы работы богатїн же о то̀ не имоⷣ собѣ печали а дозрящe, скрѣбн вѣчныа и мжки нензбытныа ѡ̀ темнаа жнзнн и помраченаа. ѡ̀ слѣпїн ѵл̄цн, неразумнїн. како не виднте себе. нн сї нн ѡни, сїн снмн погибащще а не ѡчѣмн не прозра̀ на свѣ̀ покаанїа нн богатїн нн оубозїн. бо̄ⷣ нашемоⷣ сла̄.

л.1086а слово петра чернорнзца. ѡ временнѣ[1] жнн[2], възбнн дш҃е хотащна[3] вꙑскатн[4] себѣ[5] добра. в сѐ жнтїи еще сѣщю[6]. но не здѣ[7] wбращешн. но ннде сдѣ[8]. аще добрѣ воспранешн[9] умоⷨ. н смотрн[10] сего жнта мнмохо҃наго. то паче село[11] много раꙁмѣешн в[12] немъ[13] н вндншн[14]. н себѣ добрѣ чювѣсн гдѣ[15] есн како пребываешн н ⷭто гра҃дѣ҃ на та а ты спншн н в' невндѣнїн своѐ н в гроубостн велнцѣ но воꙁдохнн[16] н҃ глѣбнны сруньїа н распрострн крнлѣ умнѣн н полѣтан умо҃[17] своⷨ по всен жнꙁнн. да вндншн дѣло н волѧ ꙋлуена҃. н на своа дѣла возрншн[18] первад[19]. н до конца блюдн҃. еда створншн горше[20] первы҄х сѣть, ннѣшнаа л.1086б ст҃рть[21] временнаа. се бо пеуаль || н рана. недо҃ н глѧ҃. знма[22] н нагота. мѣка всѐ зѣ҃[23] н смерть. а умерше[24] нстлѣтн. тамо[25] всевѣуное[26] мун҃не wгнь тма гроза н проуаа моукн[27] в вѣкн[28]. тѣⷨже раꙁмѣн ꙗко послѣ҃ннн грсн[29] горше[30] суть тоа жнꙁнн тѧ҃ⷨцн суть[31] село[32] да вн҃ блюдн сѧ бдн н плаун сѧ себе[33], ннутѡ҃ⷨ не нмѣн себѣ в пѡ҃ꙁѕ сдѣ[34] раꙁвѣ млн҃твы. мл҃тва бо тоуню еднна къ бг҃ѹ прнводн҃. а нно[35] аще н много ѐ҃ внъ н дѣлъ спс҃ены҄х но не[36] прспѣваю҃[37] всѧ. добро мл҃тынн н постъ. ннцета[38] бе҃ мл҃нтвы҄ не лꙁѣ бы҄тн[39] попоустншн. грѣхо҃. то н всѧ wслабѧ҃. тѣⷨже достоⷨ҃ бга҃ млащн[40] прно҃ возѣ҃ржатн сѧ ѡ҃ всего зла. поустошна҃ сего жнтна кромѣ любовню оуклоннтн҃ во wн8 жн҃нь wбѣщаною. любащⷨ҃ бга҃ н млащнˣ сѧ ем8. всѧ любы мнра сего грѣ҄ ѐ҃ не тва҄рь зла но наша дѣла в нен злаа н зело[41] мер҄ска[42]. тѣмже горка ѥ҃ть[43]. сн[44] жн҃нь всⷨ҃ првны҄. н҃ ненавндѧ҃ всякого зла. а творащнмъ зла[45] дѣла слѧ҃ка ѐ҃ первад сн жнꙁнь акн мѣ҃ н сн бо грѣхоⷨ наслажают сѧ да л.1087 тѣⷨ҃ || любѧ҃ н сню жнꙁнь. а нѣ҃ ѥ҃ лꙁѣ любнтн ннкомѣже. всⷨ҃ бо стѣжнла ѐ҃ своею злобою. внжю бо н҃нѣ своима wума все зло в жнтїн семъ д добра нн мала. не внжѣ бо wбраꙁа бг҃олюбна но еднна ненавнсть тоуню жнветь. не та[46] бѡ еднна есть[47]. но н нна многа злоба. нмже нсплънневшн҃[48] жн҃нь сн всѧ ꙋлкн[49] погѣбн. мноꙁн бо в нен гоннтелн суть н мтлн. блн҃нтелн н матѣ҃нцы҄. н҃ нн самн добрѣ жнвоу҃ нн нн҃ⷨ дадѧ҃. но снлою телесною хвалащⷨ҃ прѣ҃нн сѧ мнѧ҃. мно҃ство[50] вон конн[51] н wрѣжнⷨ҃ снлнн҃ твора҃ а не бо҃ею снлою оуповлю҃[52], егоже снлою ре҃ моусѣн[53] пожеть[54] еднъ тысоущѣ[55] а два девгнета тмоу[56]. тѣмже какова[57] есть жнꙁнь снѧ. добра на[ⷨ]

Разночетения по Пролог Неж. 18 от ЦНБ (Киев): л. 440а — [1]временнѣмь, [2]сем жнтїн, [3]хотащн, [4]нꙁскатн, [5]собѣ, [6]соущн, [7]сдѣ, [8]нѣнд҃е, [9]въспранешн, [10]да съмотран; л. 440б — [11]ꙁѣло, [12-14]липсва, [15]гдѣ, [16]в воздыханїн, [17]всѣмь умомь, [18]въꙁрѣшн; л. 440в — [19]первыа, [20]горшн, [21]сн҃рть, [22]липсва, [23]вездѣ, [24]умерше же, [25]тамо же, [26]вѣчное, [27]моукы, [28]вѣкы, [29]грѣсн, [30]горшн, [31]липсва, [32]ꙁѣло, [33]липсва, [34]сде; л. 440г — [35]а нно ꙁемное все соутно. н во тщетоу трудн въ грѣхъ, [36]н҃нѣ, [37]прспѣють, [38]липсва, [39]бытн тѣмь всѣмь дѣломь. но wбаче аще; л. 441а — [40]молаще, [41]ꙁѣло, [42]мерѣска; л. 441б — [43]липсва, [44]липсва, [45]ꙁлаа; л. 441в — [46]тако, [47]липсва, [48]нсполнневшн҃, [49]ꙋлкы, [50]конин, [51]оуповлють; л. 441г — [52]монсин, [53]пожененть, [54]тысацѣ, [55]тмы, [56]каа, [57]сн,

зл҃ы҃ ненмоущи҃н надежа[58] къ бг҃8, ѡ несмиренын[59] ул҃ц҃н и несмысленын[60] кто вы҃ созда҃[61]. нан кто вы ѡ҃н҃.[62] гдѣ[63] ан҃ вса҃ множство теле҃ ваш҃ дш҃ь. своею[64] силою твористе[65] са, и умножисте҃ по всен земан. како не разумѣете бо҃а силы҃ и бо҃а строенна и бѡ҃а вола. ѡ властеле[66] земни҃н и вса҃ вельможа[67] боляре[68] и сѣдниа҃ ул҃кна. кто вы҃ дасть и власть[69] и санъ. у҃ и м҃рость. да умѣете и смы҃слите гонните и правите на[70] свою работ8. а къ бг҃8 не правите человѣкъ своимн гра҃мн. и
л. 108зб пищею wдежею[71] и всѣ҃ || земны҃ дѣлѡ҃ умѣете пещи҃ а дш҃амн ул҃ескимн не вѣсте пещи҃. немар҃дне гордость. и несмиренне. пакость и лютость пребыва҃е҃ в' васъ. а расмотренна немощны҃ нѣ҃ мноз҃н[72] стража҃ю҃[73] н8днмн. но не бг҃а ра҃ wвн҃ю бгаты҃. и не любать стр҃тн. нн з҃ы҃ нм8ть wнн҃ погыбаю҃[74] сна томаще да повнннн҃н волею стражю҃[75]. сн҃ з҃лѡмыслаущнмъ з҃лы работы богатнн҃ ѡ то҃ себъ не нмѡ҃ печалн. а дѡз҃раще[76] скорбн. и вѣ҃ныа м8кн ненз҃ытныа[77]. ѡ темнаа[78] жн҃нн[79] пѡмраченаа. ѡ слѣпнн ул҃ц҃н неразумнин како не виднте себе. нн сн нн wни сн бо снмн погыбающе[80]. а wнъ[81] wнѣмн. и не прозра҃ на свѣтъ покаанна. нн бра҃тнн нн ѧбѡз҃нн[82]: ~

РНБ СБУ в Пролог Пог. 59

л. 102б слово на ба҃тыа[1] и на оубогиа[2] 0 ба҃тнн слѣпнн. оубоз҃н[3] правдою нзобнльны[4] грѣхн[5]. яже҃ ѡ҃ оубогіхъ собраша в своя[6] храмы тмы вѣ҃ныа[7]. оубоз҃нн и ннщнн[8] како земными мѵ҃ан и томнмн ба не вз҃нскасте[9]. аще бы было погнбнѵ҃тн[10] казнью[11] не оугодивше ул҃ѣкомъ. но[12] не бы ан оубо бѵ҃ нзволнтн[13] работатн.
л. 102в напрасно҃ || ѣдномѵ гѵ҃ и спсѵ҃[14] нже вѣсть немощь[15] рода ул҃ѣѵ҃кго. нже не трѣбуѣть ннутоже и нн ѡ҃ когоже но самъ даруа[16] всѣмъ доброе[17] и осщаѣть и исполнаѣть ѡ҃[18] наала[19] и до конца. и проуе҃ тамо и еще в вѣкн вса҃ мнлуа[20] и просвѣщаа своимь[21] свѣтомь бе҃ственымь. вы же о ул҃ц҃н самовластнин своимь[22] безумыемь[23] страха[24] бн҃а[25] забывъше[26] сами себе[27] страшнте[28] и обндите. гонните. и мѵ҃те блазънните[29]. вѣрнин суще не по вѣръ оубо[30] живете вѣдуще и не вѣсте. слышасте и не слышнте. виджще и не виднте[31] якоже рече древле. бъ҃ устьı

[58]надежа, [59]несмиренин, [60]неразумнин, [61]създа, [62]ожвенлъ, [63]где, [64]своею ан, [65]створнте са; л. 442а — [66]властелн, [67]велможн, [68]боларе, [69]липсва, [70]липсва, [71]wдежею; л. 442б — [72]множъ, [73]стражють, [74]погыбаеть, [75]стражвть; л. 442в — [76]дозраще, [77]ненздытныа, [78]преданаа, [79]жнзънь, [80]погыбающа, [81]wнн, [82]бѵ҃ нщемв.

Разночетения по Пролог F I 308 от РНБ: л. 164в — [1]бг҃тыа, [2]оубогыа, [3]оубозін, [4]нзобнанін; л. 164г — [5]грѣха, [6]своа, [7]вѣныа, [8]грѣшнїн, [9]вznскаста [10]погыбнѵ҃тн, [11]казнїю, [12]то, [13]нзволнть, [14] хѵ҃ѕ, [15]немощн, [16]даруа, [17]все доброе, [18]липсва, [19]все, [20]мнлую. храная, [21]своимъ; л. 165а — [22]своимъ, [23]безумиемъ, [24]стрх҃, [25]бжїн, [26]здыкте, [27]се, [28]страшнте, [29]формите и обндите. гонните. и мѵ҃те. блзънните липсват в F I 308, [30]липсва, [31]не виджте,

прр҃ка исаню[32] оу толъстъ[33] бо ср҃це людии[34] снхъ. ушима тажко[35] услышаша[36] и оун свон смѣжиша[37]. понстиитѣ[38] таци суть ул҃ци мира[39] сего. тѣмже мрꙁъка[40]
л.102г ѥсть[41] жиꙁнь сн и тажька || бн҃а же служба работа[42] легка и сладка тѣмже понудим са къ нен всн немощнии. оставлеша[43] вса мирьскаꙗ грѣховьнаꙗ[44]. лъжю[45] обнду. блудъ. татбу. ненависть. котору сваръ тажю[46] неуистоту и скверну ꙁлобу лихонмание. о немже бьютъ са богатии мира сего. и сѣкут са и воюют са другъ другу[47] хотащие одолѣти[48]. и домъ ѥго разграбити. и власть[49] ѥго прииати[50]. ут҃ь[51] и славу. и ꙁемлю ѥго взати и сами велици быти на ꙁемли. в ул҃ѣцѣхъ хвальии и гордн. сн мысль вражьꙗ[52] ѥсть да ниже тако хотащии[53] быти[54]. не обращють мат҃и бииꙗ[55]. ѥмуже слава со оц҃мь и с прт҃мъ бл҃гимъ животворащимь дх҃мь твоимь. всегда и нынѣ и присно и вѣки вѣкомь амиь

РНБ СБУ в Пролог F I 311

л.184а слово на[1] богатыꙗ[2] и убогыꙗ[3] ѡ[4] богатїи слѣпїи убосїи правдѫ иꙁбависїи
л.184б грѣхы || иже ѡ҃ убогыхъ събраша въ своꙗ[5] храмы[6] тмы вѣуныꙗ. убосїи грѣшьнїи. кака[7] ꙁемнымн моуители томнми бд҃ не взискасте. аще бы было погыбьнѫти[8] казнїю. не оугодивши ул҃ѡмъ то не бы ли оуне, бг҃[9] иꙁволити работати напрасно ѥдиному гс҃ и сп҃с. иже вѣсть немощь рода ул҃ьскаго. иже не требуеть нитоже ни ѡ҃ когоже. но самъ всѣмъ дарва[10] доброе все. и ѡ҃сщаеть исполнаеть ѡ҃[11] начала[12] и до конца. и проуе тамо и еще во[13] вѣкы вса милуꙗ[14] и
л.184в храна и просвѣщаа своимъ свѣтомъ бж҃ественымъ, вы же || ѡ ул҃ци самовластии своимь[15] беꙁумїемъ. бж҃ꙗ страха ꙁабывше. сами себе[16] страшите. и обидите. гоните и моуите и блаꙁните. вѣрии сѫще[17] не по вѣре живете. вѣдоуще не вѣсте. слыщаше не слышите. видаще[18] не видите. ꙗкоже бъ҃ реуе древле[19] оусты прр҃ка исаꙗ. оу толстѣ ср҃це[20] людїи снхъ. ушима тажкѡ услыша[21]. и ѡун свон съмѣжиша[22]. понстиитѣ тащи сѫть[23] ул҃ци мира сего. тѣмже мрꙁька есть живнь[24] сн и тажка. бж҃ꙗ же служба и работа, легка и сладка. тѣмже понудимъ са к нен
л.184г всн немощнї и || ѡставльша[25] въса мирьскаго[26] грѣхѡвьнаꙗ. лъжѫ[27]. ѡбї́д8. блоудъ. татьбоу. ненависть. кѡтора[28]. сваръ. тажю. неуистоту и скверн8 ꙁлоб8 лихонманїе[29]. о ненже бѣжт са богатїи мира сего. бодѫт са. и сѣкѫт са. вожют са.

[32]исаиа, [33]толстн, [34]людеи, [35]тако, [36]слышаше, [37]смѣжістѣ, [38]нѣ, [39]вѣка, [40]мирьскаа, [41]липсва, [42]работаа; л.165б—[43]оставнмъ, [44]грѣховнаа живнь, [45]липсва, [46]тажѫ, [47]другга, [48]доволѣть, [49]власти, [50]прiатн, [51]липсва, [52]вражіа, [53]хотащиѩ, [54]жнтн, [55]завършекът в F I 308 е: бг҃ѡ҃ нашему сл҃ва.

Разночетения по Пролог 1/10 (572) от ОГНБ: л.145г—[1]о, [2]богатыѩ, [3]убогнхъ, [4]липсва, л.146а—[5]своа, [6]храмнны, [7]како, [8]погнбнѫти, [9]иꙁволнли, [10]дарветь, [11-12]липсва, [13]въ, [14]мнлва, [15]своимъ, [16]са, [17]сѫще, [18]виделе, [19]дрѣвѣле, [20]бо ср҃це, [21]услышаша, [22]смѣꙁниша, [23]соу҃, [24]жиꙁнь, [25]ѡставльше, [26]мирскаа, [27]лжю, [28]которѳ, [29]изразът: о ненже ... дрвгъ в Одеския пролог не се чете поради подлепване на листа,

дрꙋгъ дрѫгꙋ[30] хотѧще[31] ѡдолѣтн. и домъ его[32] разграбнтн. и власть его прїатн. и ѵтꙋ[33] и славꙋ и ꙁемле его взѧтн. и самн[34] велнцн бытн по семлн. въ ѵлцѣ гордни ѵтнн и[35] хвалнн. сн мысль вражїа є. да нже тако хотѧщїн бытн. не ѡбращѧтꙋ[36] мнлостн бжна.[37] емꙋже слава съ ѡцемь и съ прты[38] дхѡ. нн̄ѣ и прно и ввѣ[39]:

НБКМ СБУ в Пролог 158 (217)

л.210б Слово на бг̄тыа[1] и но ꙋбо[2] Б[3] (sic) бг̄тїн слѣпін ꙋбозїн[4] правдою нꙁобнаін[5] грѣхн. ѩже ѡ̑ ꙋбогн̆ собраша[6] во своѧ[7] храмы тмы вѣꙋныа[8], ꙋбозїн[9] грѣшнїн, како ꙁемнымн мꙋнтелн томнмн бг̄а не взыскасте аще бы было погнбнꙋтн[10] казнію не
л.211 ꙋгоднвше ѵлкѡ̑[11], но[12] не бы ли ꙋне[13] бг̄ꙋ[14]|| работатн напраснѣ[15]. едномꙋ[16] бг̄ꙋ[17] н[18] сп̄су[19] нже вѣсть немощь рода ѵлка[20]. нже не требꙋеть ннꙋтоже нн ѡ̑ когоже но самъ всѣ̑ даꙋе̑[21] доброе все и ѡ̑ещаѣ̑[22] и неполнаеть[23] все[24] ѡ̑ начала и до конца. и проусе тамо. и еще в вѣкн всѧ мнлꙋѧ и храня и просвѣщаѧ[25] свон̑[26] свѣто̑ бжтвены̑. вы же ѵлцн[27] самовластнн и свон̑ безꙋмїе̑ бжїа[28] страха ꙁабывше, самн себе страшнте. и ѡбндте гонните мꙋнте. блаꙁннте ся[29]. вѣрнн сꙋще не по вѣрѣ жнвете. вѣдꙋще не вѣсте, слышаще[30] не слышнте[31], и видаще не видите, ꙗкѡ̑ реуе бг̄ъ[32] древле прр̃ка[33] ісаіа ꙋсты. ꙋ толстѣ бо срцѣ людн[34] сн̑, и ꙋшнма тѧжко ꙋслышаша[35]. и ѡчн свон смѣжнша[36]. понстннѣ тацы сꙋть ѵлцы мнра сего. тѣмже мерска[37] є̑[38] жнꙁнь сн и тѧжка. бжїа[39] же служба и работа легка и слѧка, тѣмже понꙋдим ся к нен всн немощнїн, ѡставлше всѧ мнрскаѧ[40] грѣховнаѧ. лжꙋ.
л.211б ѡбндꙋ. балꙋ̑. татбꙋ. ненавнсть,|| котороу сваръ тѧжю неꙋстотꙋ и сѣверноу. ꙁлобꙋ[41] анхонманїе, ѡ нижѡ̑[42] бьют ся бг̄тїн мнра сего. бодꙋт ся[43] и сѣкꙋ̑[44]. и воюют ся. дрꙋгъ дрꙋгꙋ хотѧще ѡдолѣтн, и домъ его хотѧще разграбнтн, и власть прнятн[45] ѵтꙋ̑ и слꙋ и ꙁемлю его взѧтн, и самн велнцы бытн на ꙁемлн въ ѵлцѣхъ. ѵтнн и славнн[46] и гордн. сн[47] мысль вражїа[48] є̑ да нже тако хотѧщїн[49] бытн. не ѡбращю̑[50] мтн̑ бжїа[51] емꙋже слава[52]

[30]дрѣгꙋ, [31]хотѧцн, [32]хотѧще, [33]изразът: ѵтꙋ̑ и славꙋ и ꙁемле его взѧтн липсва, [34]самн хотѧще, [35]н горд̀н, [36]ѡбращеть, [37]бжїа, [38]сты̑, [39]въ вѣкы вѣкѡмъ амннь.

Разночетения по Синод. 686 от ГИМ: л.456 — [1]богатыа, [2]ꙋбогїа, [3]0, [4]ꙋбозн, [5]нꙁъобналїн, [6]собраша, [7]своа; л.456б — [8]вѣꙋныа, [9]о ꙋбогїн, [10]погнбнѣтн вамъ, [11]нмъ, [12]то, [13]лѣуше, [14]едномꙋ бг̄ꙋ, [15]вѣмы ꙗко не напрасно, [16-19]липсва, [20]ѵлцескаго, [21]дарѣа, [22]осщаетъ, [23]неполнаетъ, [24]липсва, [25]просвѣщаа, [26]свонмъ, [27]ꙋбо ѡ̑ ѵлцы; л.457 — [28]бжїа, [29]липсва, [30]слышасте, [31]слышасте, [32]древле бг̄ъ, [33]ꙋсты прр̃ка нсаїн, [34]людн, [35]ꙋслышаша, [36]сомжнша, [37]мерꙁъка, [38]есть, [39]бжїа, [40]мнрскаа; л.457б — [41]злобꙋ, [42]неньже, [43]липсва, [44]сѣкѣт ся, [45]его прнатн, [46]хвалнн, [47]сїа, [48]вражїа, [49]хотѧще, [50]обращѣтъ, [51]сн̑а бжїа хр̃а, [52]со ѡ̑цемъ и съ прест̑ымъ и благн̑ и животворящн̑ дхомъ.

РНБ СБУ в Макариев чети-миней, Соф. 1318, за октомври (минейна част)

л.467а Слово петра черноризца
на богатыа и на оубогыа

О богатїи слѣпїи. оубозїи

правдою нзѡwбнлнн грѣхы ѝ
ѡ оубогыи собраша въ своа
храмы тмы вѣуныа. о оубозїи
грѣшнїи. како земнымн
мѵ̀нтелн томнмы бга
не взыскасте. аще бы было

погнбнѵ̀тн казнью не оугѡ̀вше
ѵ̀лѣкомъ. то не лѵ̀ве лн
бѣ бгѵ̀ нзволнтн работатн
напраснѣ. єдномѵ̀ гд̀ѵ̀

н спсѵ̀ ѝ вѣсть немощь

рода ѵ̀лѣуского ѝ не

требѵ̀ѣть ннуто̀ и нн ѡ̀
когоже. но самъ доброе
дарѵ̀а всѣмъ и сщаетъ и

нсполнаѣ ѡ̀ наѵала н
до конца и проуее тамо
І еще во вѣкы вса мнлѵ̀а
и храна и просвѣщаа своимъ

свѣтомъ бжственыи. вы
ѡ ѵ̀лѣцн самовластнин

свои безѵ̀мѣемъ бжна
страха забыше. самн себе
страшнте и обндте. гонните.
мѵ̀унте. блазннте. вѣрнн
сѵ̀ще не по вѣре жнвете
вѣдѵ̀ще не вѣсте. слышаще не
слышнте. вндаще не вндите.

нако̀ реуе древле бгъ оусты прр̀ка
нсна. ѵ толъстѣ

бо срцѣ людєн снхъ. ушнма
тажко слышаше. и ѡун
свон смѣжнша понстннѣ
тацн суть ѵ̀лѣцы мнра
сего. тѣмже мерзъка єсть
жнзнь сн и тажка бжна
же служба и работа. легка

и слака. тѣмже понѵ̀днм са
к нен всѣ немощнні и
оставльше вса мнрьскаа

л.462 Слово петра черноризца
на богатыа и на оубгыа

ѡ бгатїа слѣпїи. оубозїи

правдою нзъѡwбнлннн грѣхы. наже
ѡ оубгы събраша вь своа
храмы тмы вѣуныа. ѡ оубозїи
грѣшнїи. како земнымн
мѵ̀тлн томнмы бога
не взыскасте. аще бы было

погыбнѵ̀тн казнью не оугоднвше
ѵ̀лкомъ. то не лѵ̀ве лн
бѣ бгѡ̀ѵ̀ нзволнтн работатн н
напраснѣ єдномѵ̀ гѡ̀ѵ̀

н спсѡ̀ѵ̀ нже вѣсть немощь

рода ѵ̀луьского. нже не

требѵ̀ѣть ннутоже нн ѡ̀
кого но самъ доброе
дарѵ̀а всѣмъ н сщаеть

нсполнаеть ѡ̀ наѵала н
до конца. н проуее тамо ||
л.462б н еще въ вѣкы вса мнлѵ̀а
и храна и просвѣщаа своимъ

свѣтомъ бжтвенымъ. вы же
ѡ улцы самовластнїн

своимъ безѵ̀мїемъ боа
страха забывше самн себе
страшїте и ѡбндте. гонните
мѵ̀унте. блазнните. вѣрнн
сѵ̀ще не по вѣре жнвете
вѣдѵ̀ще не вѣсте. слышаще не
слышнте. вндаще не вндите

накоже реуе древле бгъ оусты
прр̀ка нсана. ѵ толстн

бо срцѣ людїн снхъ ушнма
тажко слышаша. и ѡун
свон съмжнша понстїнѣ
тацы суть ѵ̀лцн мнра
сего. тѣмже мерска есть
жнзнь сї и тажка. бжїа
же слѵ̀жба и работа легка

и слака. тѣмже понѵ̀днм са
к нен всн немощнїн.
ѡставльше вса мнрьскаа

грѣховнаѧ лжѳ. обндѳ.
блѧ. татьбѳ. ненависть.
корет8 (sic). сваръ тажѳ
неутот8 и скверн8. злоб8.
лїхонманїе. о ненже ||
л.467б бнют сѧ богатїн мнра
сего. бодѳт сѧ. сѣкѳт сѧ и
воюют сѧ. дрг дрвг8
хотѧще одолѣтн. и домъ
его хотѧще разграбнтн. и
власть его прнѧтн. и ут
и слав8. и землю его взѧтн
и самн велїцы бытн на земли
въ улвцѣхъ утнн. и хвалны
и горды. сн мысль вражна
есть да нже тако хвалѧще сѧ
бытн не обрящутъ мѧтн бжна.
бг8 нашем8 слава. и нв и
прїсно и в вѣкы вѣкомъ амнн.

грѣховнаа. лжю. wбндy.
блаy. тѧтбy. ненависть
которy сваръ. тажy.
неуностоy и скверноy злобоy
лнхонманїе. о ненже
бїют сѧ богатїн мнра
сего бодоyт сѧ сѣкоyт сѧ и
воюют сѧ. дроy дроyгоy
хотѧще wдолѣтн. и домы
его хотѧще разграбнтн. и
власть его прїѧтн. и утъ
и славоy. и землю его взѧтн.
и самн веланцн бытн на земли
и въ улвцѣхъ утнн хвалнн
и гордн. сн мысль врѧа
есть да нже тако хотѧщен
бытн не wбрящоy мнлостн бжїа

ЦНБ СБУ в Пролог Мак./п 24

В тон же днь

л.243б Сло Петра черноризца на богатыа и ѳбогїа
w богатїн слѣпїн, оубозїн правдою[1],
нзобнанїн[2] грѣхн, иже w ѳбо-
гнхъ собраша[3] во своѧ[4] храмы тмы вѣныа[5].
w оубозїн и грѣшнін. какw земнымн му-
унтелн томнмн[6], бга нн взыскасте. аще бы
было погнбн8тн вамъ казнію нхъ не
оугодневше нмъ. то не бы ли лyше еднно-
м8 бг8 работатн, вѣмы[7] иако не напра-
сно. нже вѣсть[8] немощь рода улускаго.
нже не требѣетъ ннутоже нн w когоже.
но самъ всѣмъ дарѧ[9] доброе все. и осщаѣ
и нсполнаѣ w наyала и до конца. и проyее
тамо и еще во вѣкн всѧ[10] мнлѳѧ[11] и храна[12] ||
л.244 и просвѣщаа[13] своимъ свѣто бжтвены.
Вы же[14] оубо w улцы, самовластнн своn
безѳмїемъ, бжїа[15] страха забывше, са са-

грѣховнаа. лжю. wбндy.
блаy. тѧтбy. ненависть
которy сваръ. тажy.
неуностоy и скверноy злобоy
лнхонманїе. о ненже
бїют сѧ богатїн мнра
сего бодоyт сѧ сѣкоyт сѧ и
воюют сѧ. дроy дроyгоy
хотѧще wдолѣтн. и домы
его хотѧще разграбнтн. и
власть его прїѧтн. и утъ
и славоy. и землю его взѧтн.
и самн веланцн бытн на земли
и въ улвцѣхъ утнн хвалнн
и гордн. сн мысль врѧа
есть да нже тако хотѧщен
бытн не wбрящоy мнлостн бжїа

Разночетения по сборник от Дрезденската библиотека №6 (O F90) :л.454б — [1]а, [2]нзобнанны, [3]собраша, [4]своя, [5]вѣныя, [6]томнмы, [7]вѣдомо, [8]бо вѣсть, [9]дарѣ, [10]вся, [11]мнлвя, [12]хранѧ, [13]провѣщаѧ, [14]вы, [15]бжня,

мн себе страшнте н обнднте. гоннте
мѵнте блазннте. вернн свще, не по
вѣрѣ живете. вѣдѵще, не вѣсте[16]. слыша-
сте[17] не слышасте[18]. виджще, не виднте[19].

Ꙗкоже рече древле бг҃ъ всты прр҃ка исаін,
ѵ толстѣ бо с҃рце людєн сн҃ н ѵшнма тѧ҃ко
слышаша, н wчн свон сомжнша. Понстн-
ннѣ тацы свть ѵл҃цы мнра сего. тѣ
мъже мерзка[20] есть жнзнь сіа[21] н тѧжка[22]
бжїа[23] же слѵжба н работа легка н сладка
тѣмже понѵднм са[24] к нен[25] немощнін,
wставльше всѧ[26] мнрскаѧ[27] грѣховнаѧ[28],
лжю[29], wбндѵ, блѵдъ, татбѵ, ненавн҃
л. 144б н которѵ, сварѣ н тѧжю[30], неѵнстотѵ ||
н скверн8, злобѵ н лнхонманіе. О нен-
же бію т ся[31] богатін мнра сегw н сѣкѵт
ся[32] н воюют ся[33], дрѵгъ дрѵгъ[34] хотѧще[35]
wдолѣтн. н домъ его хотѧще[36] разъ-
грабнтн[37]. н власть егw пріатн[38]. н
ѵт҃ь н слав8, н зємлю егw взатн[39].
н самн велнцн[40] бытн на зємлн в' ѵл҃цѣ-
хъ. честнн же н хвалнн[41] н гwрдн.
сіа[42] мысль вражіа[43] есть. да нже тако
хотѧще[44] бытн, не wбрѧщѵтъ[45] мт҃н
сн҃а бжі҃а[46] хр҃та. емѵже слава
со wц҃емъ, н с прт҃ымъ н бл҃гн҃м
н животворѧщн҃м[47] дхомъ
ннѣ н прw н во
вѣкн вѣ-
кwмъ[48]

Слово за различната неправда (ССВ)
Слово за правдата и неправдата (СПН)

1. Публикация на ССВ в Пролог А I-264 XIV в. успоредно с първия препис в сборник Пог. 1024, края XV—началото XVI в. (л. 297г—299в). Паралелното представяне на преписите показва, че текстът в разширения Пролог (23.XII) и в редица сборници е един и същ.

2. Препис на ССВ в Пролог Пог. 59, XIV в. успоредно с препис в сборника Пог. 1024 (л. 371в—373б). От публикацията се вижда, че във

[16]липсва, [17]слышаще, [18]не слышаще, [19]изразът: Ꙗкоже рече... ѵлцы мнра сего, в сборник №6 О F90 липсва, [20]мнрска, [21]снѧ; л. 155— [22]тѧжка, [23]бжнѧ, [24]сіа, [25]к нен всн немощннн, [26]всіа, [27]мнрканя, [28]грѣховнаѧ, [29]лжѵ, [30]тѧжѵ, [31-33]сіа, [34]дрѵга, [35-36]хотѧще, [37]заграбнтн, [38]прнѧтн, [39]взѧтн, [40]велнцѣ, [41]хвалны, [42]снѧ, [43]вражнѧ, [44]хотѧще, [45]обрѧщѵ, [46] б жнѧ [47]животворѧщнмъ, [48]вѣковъ амннь.

втория препис на ССВ в Пог. 1024 има пропуснати пасажи и обемът му е съкратен. Към съкратеното ССВ се дават разночетения по препис ф. 310, № 570 (сбирка на Ундолски) от XVI в. Текстът в сборника Унд. 570 съвпада с Пог. 1024. Към преписа в Пог. 59 са дадени разночетения по друг проложен препис в ръкопис F I 311 от 1481 г.

3. Препис на ССВ в по-късен Пролог, от XVII в., ДА 414 Л, който като текст не се отличава от другите проложни преписи. Към преписа в ДА 414 Л се дават разночетения от по-ранен също проложен препис в ръкопис Неж. 18, XVI в.

4. Препис на ССВ в Пролог Q I 314, XIV в. успоредно с препис на СПН в Пролог ф. 381, № 173, XIV в. Паралелната публикация показва нагледно как е било създадено краткото СПН.

5. Препис на СПН в пролог Пог. 60 от XIII—XIV в., към който се дават разночетения по препис в Пролог A I-264, XIV в.

6. Препис на СПН в Пролог ф. 381, № 171, XIV в., СПН е внесено на 6. IV във втората част на ръкописа. Към преписа в Тип. 171 се дават разночетения по Пролог ф. 381, № 169, XIV в.

7. Препис на СПН в пролог Арх. Д-2, XIV—XV в., успоредно с препис на СПНа във вторичен Измарагд Солов. 270/270, XVI в. Паралелната публикация показва близостта и разликите между двата текста.

8. Препис на СПНа в Измарагд от втора редакция, Пог. 1016, края на XVI в., към който се привеждат разночетения по вторичен Измарагд Пог. 1020, XVI в.

9. Препис на СПНа в Златоуст от 1679 г., ф. 310 (Унд.), № 541, който като текст съвпада с варианта във вторичния Измарагд.

РНБ ССВ в Пролог А I-264

л. 180а Въ тѫ днь (23. XII)

сло петра нѣкоего о супротивьнѣ
всѣщѣмъ·:·
Оуѣкъ нща разѹма бнѣа и
правды его и пекнн са
о заповѣдехъ и о спнѣнн
дша своеа. долженъ есть
навыкнѹти словѹ о
всѣщѣмь супротивьнѣ
жнзнн сеа. дѣлесъ злы
и добрыхъ. смысленымь
ѹмомь. и дхмь смнренъмъ
пространьнымъ сѣцемь
ѹтмь въступль на
разѹмныи столпъ и стати
горѣ тн смотрнти и видѣти
навѣ разѹмныма оуима
тако борет са всако
супротивье жнзнн сеа с
правдою оноа жнзнн и
немощна сущи злоба. держаеть

РНБ ССВ в сборник Пог. 1024

л. 297г в тѫ днь

слво петра ѡ супротивьнѣ
всѣщѣмъ
Оукъ нща разѹма бжїа и
правды его. и пекын са
ѡ заповѣдѣ его. и ѡ спсенын
дша своеа. дльженъ е
навыкноути словѡ ѡ
всякомъ супротивьнѣ
жнзнн сеа. дѣлесъ злыхъ
и добрыхъ. и смысленыхъ
ѹмомъ и дхѡмъ смнренымъ
пространымъ сѣцемъ.
стмъ. въстоупле на
разѹмныи столпъ и стати
горѣ. тн смотрнти и видѣти.
навѣ разѹмныма ѡуима.
тако бо речет са всако
супротивье жнзнн сеа с
правдою ѡноа жнзнн. и
немоцна сущи злоба. держаеть

на снлу великнѧ бнѧ правды
н снлнѣншн есть злоба въ
грѣшнницѣхъ. а правда
немощнѣншн. поуто понеже
не любать грѣшнницн
правды. того ради не могуть
л. 180б годнти правдѣ || нн творити
вола праведныи праведницн
же не могутъ забыти правды.
то створити неправду. поуто
нмже нмуть любовь праведнии
сего ради не жнветь в ннхъ
неправда. но аще хощете
нскусите ѧ и внити в на
ть болни подвигше обрѣтше
нщезнеть w ннхъ. себе же
посрамить и погибнеть и
идеть въ слабаѧ срца
несмысленыхъ. и веселит сѧ
многою прелестью ѧкоже
мнозн нсперва супротивье
прнимше. нн разумѣвше
своеѧ пагубы идоша въ тму
помраченымъ умомь. и
нутымь срцмь не преодолѣвше
нн единому супротивью в
сен жизни но како хотѣша
одолѣти побѣжени супротивьемь
многимь нн смирнша правды
с неправдою. нн разумѣша
снлы праведныхъ. еюже
они побѣдниша неправду
но немощнѣ неправдѣ
покорниша сѧ. и сами сѧ
погубниша лестью еѧ:
обаче да скажемъ в малѣ
како супротивн сѧ въ срцн
злыхъ неправда правдѣ
како ли изнеможе правда
побѣжена неправдою.
токую снлу имѣ неправда
л. 180в нли имать || имѣти когда.
смотри ублюе. бнн первое
створена бы въ ублцѣ
правда. нсперва в вѣки

на снлу великыѧ правды стыѧ
н снлнѣншн е злоба въ
грѣшнницѣхъ. а правда
немощнѣниша. поуто понеже
убо не любать грѣшнницн
правды. того ра не могоуть ||
л. 298а годити правдѣ. нн створити
вола правдѣ. праведницн
не могоуть забыти правды
и створити неправду. поуто
имъже имуть любовь праведницн.
сего ради не жнветь в ннхъ
неправда но аще хощеть
нскоусити ѧ и внити вѣ.
то болн имъ подвигъ wбрѣтше
нщезнеть w нн. се же
посрамить и погыбнеть. и
идеть въ слабаѧ срце
несмыслены. и вселит сѧ
съ многою прельстню. ѧкоже и
mnosh нсперва соупровье
прнимше. не разумѣша
свою пагоубу идоша въ тму
помраченымъ умомъ. и
неутымъ срцемъ. и prewдолѣв-
шю нн единому сопротивью. в
жизни сен. но како хотѣша
wдолѣти побѣжени соупротивьемъ
многымъ нн смирнша правды
с неправдою нн разумѣша
снлы праведныхъ. еюже
wни побѣдниша неправду.
но сни немощни неправдѣ
покорниша сѧ. и сами сѧ
погоубниша лестью еѧ.
wбаче скажемъ в малѣ
како соупротивити сѧ въ срцн
злы неправеда праведѣ. ||
л. 280б како ли изнеможе праведа
и побежена бы неправедою.
токжю снлу име неправеда
нли имѣти имать тогда
смотри улуе. первое
створена бы въ улцѣхъ
правда нсперва в вѣки.

потомь въста ѡ неприязненаго
ума неправда и внѣ въ
ълъкн въ ълъцѣхъ бо науа
боротн сѧ и прогонн правду.
ълъцн же створнша неправду.
а правду ѡвергоша и оставі ꙗ
правда въ своен волн бытн
да погнбнуть ꙗкоже нзволнша.
въста бо на дъство блудъ
погубн дъство въста скверна
на ут и лютость на кротость
и на тнхость.

и въста несытость на постъ
и пьянъство на трезвость.
и ненавнсть на любовь
въста обнда на смотренье
и раздонство на братолюбье
въста скупость на щедроты
и немлть на млть въста
безаконье на схранънне
закона и на всѧ злаꙗ
дѣлеса. въсташа на
праведнаꙗ дѣлеса и быша
многн не творѧще правды
нѣ ннѣмъ дающе обаче
да не плету многн рѣун.
но малъ дамь вамь разумъ
о семь супротнвьн.
смотрнтн хотѧщему правды
нскатн и бытн достонному
жнзнн бнꙗ сеꙗ временьныꙗ
л. 180г ꙗко ююжнꙗ || бѣгатн и проснтн
млтн на судѣ. разумѣн
ълъукнн роде окаяньын
и унмь есн побѣженъ кто
снлнѣе бъ ли нли врагъ
грѣхъ ли нли законъ
тѣло ли нли умъ. аще ли
убо помыслншн ѡгоднтн
бу. то вражыа снлы
прелестныа убоявъ сѧ
въздражаешн сѧ. то врагъ
ли тѧ поущаеть на зло
нли бъ на добро о

потомъ въста ѡ неприязнена
ума неправда. и внѣ въ
ълкы въ уцѣх же науа
боротн и прогоннтн правдѡ
и улцн створнша неправдѹ.
а правдѡ ѡверѣша. и ѡставн ꙗ
правда въ своен волн бытн.
да погыбнѹть ꙗкоже нзволнша.
въста бо на дъство блоу
и погубн дъство. въста скверна
на утоту. и лютость на кротость
и на тнхость.
а ненавнсть на любовь.
въста несытость на пость.
і пнѧньство на трезвость.

въста ѡбнда на смнренне.
і раздон на братолюбне
въста скупость на щедрость.
и немлтъ на млть въста
безаконне на хранение
закона.
въсташа злаа дѣлеса на
праведнаꙗ. и быша
многн не творѧще правды. ||
л. 298в нн ннѣмъ дающе. ѡбаче
не плетѹ многы рѣун.
но малъ вамъ да разумъ
ѡ семъ супротнвьн
нскатн правды.
и бытн достонномѹ
жнзнн бжнꙗ. а се временныꙗ
акн ююжн бѣгатн. и проснтн
млтн на судѣ. разумѣн
улъскын роде ѡкаяннын.
унмъ есть побѣженъ. кто
есть снлнѣе. бъ ли нли врагъ.
грѣх ли нли зако
тѣло ли нли умъ. аще
бо помыслншн ѡгоднтн
бу. то враꙗ снлы
прелестныꙗ. убоявсѧ
ѹбѣжатн то врага
ли паче лѣщаешн на зло
нли бѧ на добро ѡ

несмыслены и роде темныи
ꙗко своимъ оумомъ тѣло
кормишн. и оумъ ему покараешн
своимь невѣрьствнемь.
и не бонш сѧ грѣха и не
оуповаешн правдою и
нникогда же не оставнть бъ
ѵлвка праведна. хотѧща
мтн на судѣ. но прнступн
к нему ѵлвкъ обаче помыслнть
къ бу и бъ пакн вселнт сѧ
ему въ срцѣ разѵмнымъ
свѣтомъ ꙗко слнце снѧѧ
просвѣщаѧ и жнзнь и оумъ
его. тѣмже нужа есть намъ.
супротнвнтн сѧ неправде и
понскатн мтн с вѣрою
глщн. прожену щедротою
бгтво неправедное и
възлюблю хву нницету
земнѵю да мн дасн нбное
л. 181a бгтво || прожену въздержаньемь
снлу телесную да нзнеможеть
во мне похоть плотьскаѧ.
да мн дасть гь двсво
держатн. и съ англы
дѣтвоватн прожену
славохотье смѣреньемь да не
будеть во мнѣ велнѵанье сеѧ
жнзнн саномь но о пеѵаль о
спнін да нзбавнть тѧ гь w
всего зла и помнлуеть на
судѣ. прожену лнцемѣрье и
ѵлвукоѵгоженье w себе да бу
рабъ хвъ да мн прнмнеть мтвѵ
егда плаую сѧ к нему. и
оунстнть мн грѣхы и спть
мѧ. прожену прелесть
пустошную. и радость сего
свѣта и буду дрѧхлъ всгда
и пеѵаленъ да мѧ хъ

несмысленын ро темныи.
ꙗко своимъ оумомъ и тѣломъ
покараешн емѵ.
и своимъ невѣрьствнемъ
не бонш грѣха. а не
оуповаешн правдою.
нникогда же wставнть бъ
ѵлка праведна хотѧща
мтн на сѵдѣ но прнстѵпн
к немѵ. wбаче ѵлкъ помыслнть
къ бѵ и бъ паче вселнт сѧ
емѵ въ срцѣ. разѵмнымъ
свѣтомъ ꙗко слнце || снѧѧ.
л. 298г Просвѣщаѧ оумъ его и жнзнь.
тѣмже и нужа е намъ.
сѵпротнвнтн сѧ неправдѣ. и
понскатн мтн с вѣрою
глще. прожену щедротою
бгатьство неправеднье і
возлюблю хвѵ нницетѵ
земнѵю да мн дасть нбное
цртво. прожену въздержаннемъ
снлу тесную. да не нзнеможе
во мнѣ плотьскаѧ похоть.
да мн дасть гь дѣство
держатн. и съ агглы въ
дѣствѣ бытн. прожену
славохотне смнреннемъ да не
бѵть въ мнѣ велнѵаннe сеѧ
жнзнн саномъ но пеѵаль w
спсеньн да мѧ хс нзбавнть w
всего зла и помнлуеть мѧ на
сѵдѣ. прожену лнцемѣрне и
ѵлкоѵгоженне w себе да бѵ [sic]
хъ рабъ. и прнннме мн мтвѵ.
егда плаую сѧ к немѵ. и
wѵтнть мн грѣхы и спсеть
мѧ. прожену прелестн
пѵстошныѧ. и рстн сего
свѣта. бѵдѵ дрѧхлъ
и пеѵаленъ. да мѧ хс

нꙁбавнтꙗ и оутѣшнтꙗ. в
радости оноꙗ жнꙁни.

прожену ꙁлыꙗ нравы w҃

ср҃ца своего и дамь волю
правдѣ бж҃ни да престанетꙗ
во мнѣ рать вражыꙗ. ꙗже ма
нсперва гꙋбнтꙗ. и бꙋдꙋ

w҃селѣ не нмын своеꙗ волѧ

да ма наставнтꙗ хъ҃ на
нстнноу бж҃твноую свою.

енже не можетꙗ супротнвнтн сѧ

ннкако же лесть нн вражыꙗ
нн своꙗ нн ннѣхъ ѵлв҃къ

л. 1816 но паче || ннн наꙋнꙋтъ мене
послꙋшатн к ннмже ма б҃ъ

прнблажнтꙗ. и w҃ тѣхъ скоро
себе въꙁметꙗ. вндѣ бо ꙁѣло

и вѣрꙋю. ꙗко б҃ъ все можетꙗ

и всѧ мнлꙋетꙗ. и всѣмъ
помагаетꙗ и всѧ нсполнѧетꙗ.

то како мноꙁи хотѧще б҃ꙋ

оугоднтн не могꙋтꙗ егда б҃ъ

небрежетꙗ нхъ. нн оубо

ѵлвꙋе ꙁѣло б҃ъ помагаетꙗ

но самн ѵлв҃щі не хотѧтꙗ
пострадатн б҃а ради.

и протнвꙋ снлѣ данѣн емꙋ
подвнзаꙗ сѧ спс҃ет сѧ велнка

снла бнꙗ велнка мт҃ꙗ х҃ва.

а вражыꙗ снла ннꙋтоже естꙗ
и сеꙗ жнꙁни прелестꙗ пагꙋба
естꙗ. тѣмже нже б҃а вѣстꙗ добрѣ.

и хощетꙗ мт҃н его нн врага
бонт сѧ нн сеꙗ жнꙁни брежетꙗ.
нн любнтꙗ нного ннꙋегоже
ради правды. юже твора
вѣрою спсет сѧ. все бо

оутѣшнтꙗ. в
радости wноꙗ жнꙁни.

проженоу ꙁлыꙗ нравы w҃

л. 299а своего ср҃ца. || и дамъ волю
правдѣ бж҃ьен. да престанетꙗ
въ мнѣ рать вражыꙗ. нже ма
нсперва гоубнтꙗ. и бꙋдоу

w҃селе не нмы свое волѧ.

да ма наставнтꙗ х҃с на
нстнноу своею б҃жественоую.

енже не можетꙗ протнвнтн҃

ннкаꙗ҃ лесть нн вражыꙗ
нн своа нн ннѣхъ ѵлк҃ъ.

но паче ннни ма наꙋноутꙗ
послоушатн. к҃ ннмже ма б҃ъ

прнблажнтꙗ и w҃ тѣ҃ скоро
себе воꙁметꙗ. вѣдѣ бо вельмн

вѣроую ꙗко б҃ъ все можѐ.

и всѧ мнлꙋетꙗ. и всѐ҃
помогаетꙗ. и всꙗ нсполнѧетꙗ

то како мноꙁи хотѧхѵтꙗ б҃ꙋ

оугоднтн. но не могꙋтꙗ. еѓа б҃ъ

небрежетꙗ н҃. нн оубо

нн ѵлуе бъ помогаетꙗ sело

но самн ѵлцн не хотѧ҃
пострадатн б҃а ради.

малою ст҃тью помощь прнꙗтн

и в҃ вѐ҃ поунтн. тѣмъже своимъ
нетерпѣнненмъ. бж҃нꙗ снлы не

прнемлютꙗ. нн мт҃н wбрѧщоутꙗ

а нже дотерпнтꙗ б҃а ра҃

протнвоу снлѣ данѣн емоу.
подвнзаꙗ сѧ спс҃ет сѧ. велнка

мт҃ꙗ х҃ва велнка снла б҃жнꙗ.

вражьа҃ снла ннꙋтоже естꙗ

тѣмже нже б҃а вѣстꙗ добрѣ

л. 299б хощетꙗ || мт҃н его. нн врага
бонт҃ нн сеꙗ жнꙁни бреже҃.
нн любнтꙗ нного ннꙋегоже
ради правды. юже твора
съ вѣрою спсет сѧ. все бо

сущее в сен жизнн печаль
есть. и грѣхъ. а нного добра
нѣ в нен вндѣти разѣ
мятвы къ бу. се же єдинно
дивно дѣло внжю. спно
в сен жизнн. а к тому да
пощемъ аще есть уто на
кую ползу намъ хотящи
мтн сдѣ ненмущимъ
смѣренья въ дши. нн
немощи в тѣлѣ на утнше
л. 181в злымъ || мыслемъ
плотьскимъ. аще ли рѣши
в сеи жизнн все есть добро.
и сладко и красно ен добрѣ
рѣ добро зѣло. в сеи
жизнн все иже
бгтво и санъ и слава
красота имѣнье пища.
одежа. хитрость область
злато и сребро скотъ
пажити земла села виноградн.
и еще рци потомъ уто нно
добро да бы былъ и азъ
рку добро есть но в малѣ
есть да аще и вельми
добро есть. то и не хотящe
всего того wтн есть
да нужа есть сдѣ суща
малымь тожь прнущати ся.
имже довольъ бут спнна.
а то все нзлиха есть нужа
есть дати нищимъ. иже
л. 299в дати нищи || иже
продають мть бцю.
ти купити себѣ спне
и прощенье грѣховъ и
нзбавленье муки вѣуныа
и беспечалье непроходное
въ свѣтѣ славы хвы.
тѣмь нноуже есть по истинѣ
блгое сего житья но все
с печалью прнобрѣсти
и съ грѣхи тяжьки держати.

сущее в се жизнн печаль
є и грѣ. а нного добра
нѣ в не видѣти. разѣе
мнтвы к бу. се єдинно
дѣло внжю спсено
в сен жизнн. а к тому да
пощемъ. аще є уто на
кую ползу намъ хотящиа
мтн сдѣ ненмущимъ
смиреннѣ въ дши нн
немощи в тѣлѣ. на утнш
злы мыслен. скверны
плотьскы. аще ли рѣши
все є добро в сен жизнн.

братьство санъ слава
красота. имѣнне пища.
wдежа хитрость. wбласть
злато и сребро конн скотъ
пажити земла села виногра
и еще потомъ уто нно
добро да было и азъ
реку добро то є но въ малѣ
да аще и вельми
добро є то не хотящe
всего то wтн
да нужа есть сдѣ сущи
малымъ того прнущати
весь же довольъ бути спсна.
а то все нзлиха. нужа є
дати нищи || иже
продлють мть бжью
ти купити себе спсенне.
и прощенне грѣховъ и
нзбавленне мукы.
и беспечалне непроходное.
въ свѣтѣ славы хвы.
тѣмъ нноуже есть по истинѣ
блга сего житиа но все
с печалью прнwбрѣсти.
и съ грѣхы тяжькы держати.

н смр҃тью сего нꙁбытн.
н нстлѣньемь сконуатн є.
тѣмже н ꙁемла н прахъ.
н гнон нашь жнтье есть.
сего ради добрі презрать
л. 181г сню жнꙁнь. н ішють ||
вѣуныа н не мнлуютъ
себе сдѣ трудомъ томаще
телеса своа. н не шадать
своего стаженьа ꙁемнаго.
н не строят са сдѣ бытн.
не тшат са ꙁѣло на свѣтъ
хв҃ъ н къ жнꙁнн неконуающе са
векн вѣкомъ амннъ. ⁘.

н смр҃тью нꙁъбытн.
нстлѣньѣ конуатн є.
тѣмже ꙁемла н прх҃.
н гнон наше жнтье есть.
того рд҃ добрнн презрать.
сню жнꙁнь. н нщоу҃
вѣуныа. н не мнлуютъ
себе сдѣ трудомъ томаще
тѣлеса своа. н не шадать
своего стажанна ꙁемнаго.
н не строят҃ сдѣ бытн.
но тшат са велмн на свѣтъ
хв҃ъ н къ жнꙁнн неконуающен са
в вѣ҃ бу нашему слава .⁘.

РНБ ССВ в Пролог Пог. 59

л. 205а в тѣ҃ дн҃ь
сло҃ петра нѣкоего о
супротнвьн[1] всащемь[2]
ѵлвкъ нща разума бнa[3] н
правды[4] пекын са о ꙁаповѣдехъ
его н о спнннн дша своеа[5]
должень есть навыкнути
слову о всащемь[6] супротнвьн
жнꙁнн сеа[7] дѣлесъ злыхъ
н добрыхъ н смысленомь[8]
умомь[9] н дхомь смнреномь[10]
н пространьнымь[11] срцмь[12] н
утмь[13] вступле[14] на разумныи
столпъ стати на[15] горѣ
тн смотрнти н вндѣти навѣ
разумныма очима. тако
бо рет҃ са всако[16] супротнвые
жнꙁнн сеа[17]. с правдою

РНБ ССВ в сборник Пог. 1024 (втори препис, л. 371в—373б)

л. 371в нѐ д҃ по бгоꙗвленьн
того же петра чернорнꙁца слово ѡ
свпротнвны[1] сеа[2] жыꙁнн[3]
ѵлкъ нща разума н правды
бжна а[4] пакын[5] са ѡ ꙁаповѣдехъ
аже[6] ѡ спсенин дша своеа[7]
длъженъ[8] есть наоуитн
слове ѡ всакомъ соупротнвнн
сеа[9] жыꙁнн[10]. ||
л. 371 добрыі[11] н съмыслены
умомъ н смнренымъ[12] дхмъ
н пространнымъ срцмъ н
утымъ въстоупль на разоумныи
столпъ н станеть[13] горѣ
тн смотрнти наунеть[14] н вндитъ навѣ
разоумныма оуима како
борет са всако соупротнвне[15]
сеа[16] жнꙁнн с правдою[17]

Разночетения към Пог. 59 по Пролог F1 311 (РНБ): л. 357б — [1]прдвьн, [2]всащемъ, [3]липсва, [4]правды его; л. 357б — [5]своеа, [6]всащемъ, [7]сеа, [8]смыслены, [9]умомъ, [10]смѣренымь, [11]пространномъ, [12]срцмъ, [13]утынмъ, [14]встпль, [15]липсва, [16]сако, [17]сеа,

Разночетения към Пог. 1024 (втори препис, л. 371в—373б) по сборник Унд. 570 (РГБ): л. 55а — [1]свпротївьн, [2]сеа, [3]жнꙁнн, [4]липсва, [5]пекын, [6]ѣже, [7]своеа, [8]дѡлженъ, [9]сеа, [10]жнꙁнн, [11]дѣлъ доброх же, [12]смнреных; л. 55б — [13]станет, [14]наунеть, [15]соупротнвье, [16]сеа, [17]правдоѫ,

оноѭ[18] жнзнн н немощна
сущн зловѣ. держаѣть на
снлу велнкыѭ[19] правды
н стыѭ н снлнѣншн
ѥсть зловы[20] въ ||

л. 205б грѣшнницѣхъ а правда
немощнѣншн. поуто
понеже оубо в грѣшнницѣхъ[21]
не любать правды того ради
не могуть годнтн правдѣ.
нн творнтн вола правды[22].

праведнницн же не могуть
забытн правды.
тн створнтн неправду.

поуто[23] нмуть любовь

праведнницн[24] сего ради не
жнветь в ннхъ неправда
но аще хощете нскуснтн ѭ
н внитн в на то болнн
нмъ подвигъ. обрѣтше нщезнеть

w ннхъ себе же посрамнть
н погнбнеть. ндеть в слабаѭ мѣста

срцѣ[25] несмысленыхъ н
вселнт[26] сѧ со[27] многою прелестью.
ѭкоже мнози нсперва
супротнвые прнимше
не разумѣша[28] своеѭ[29] пагубы
ндоша во тму помраченомь[30]

умомь[31] н неутмь[32] срцмь[33]
не предолѣвше нн ѥдномy
супротнвью сен[34] жнзнн но
како хотѣша преодолѣтн[35]
побѣженн супротнвьемь[36]
многнмь[37]. нн смнрнша правды
с неправдою. нн разумѣша
снлы[38] праведныхъ. неже[39] ||

л. 205в онн повѣдаша[40] неправъдy.
но немощнѣн[41] неправеднѣ[42]
покорнша сѧ н самн

оноа[18] жнзнн н немощна
сущн зловѣ[19] дръзаетъ[20] на
снлу велнкыа[21] правды
стыа[22] н снлнѣншн
є неправда въ

грѣшнницѣ. а правда
немощнѣншн. поуто
ѕбо нмъже не любать
грѣшнницн правды того ради
не могуть быти въ правдѣ
н творнтн вола бжня[23]

првенницн же не могуть
забытн правды. того ради
не могуть бытн в неправдѣ
нн забытн вола бжна
поуто нмъже любовь

правенння сего ради не
жнветь в ннхъ неправда

[18]оноа, [19]велнкыа, [20]зловѣ, [21]грѣшнницн; л. 357г — [22]праведны, [23]поуто нмже, [24]праведнїн, [25]сце, [26]веселнть, [27]съ, [28]разумѣвше, [29]своеа, [30]помраченомъ, [31]умомъ, [32]неустымъ, [33]срцемъ; л. 358а — [34]к сен, [35]одолѣтн, [36]суть супротнвьемъ, [37]многымъ, [38]снлъ, [39]еюже, [40]побѣдншa, [41]немощьнѣе, [42]неправдѣ,

покорнша[43] сѧ лестью іеѧ[44]
обаѵе да скажемъ в малѣ
како сѵпротивити сѧ в[45]
сѫщи злыхъ неправда[46]
правдѣ[47]. како ли нѕнеможе
правда и побѣжена
неправдою. токѵю силѵ имѣ
неправда. или имати
имать[48] когда.
смотри ѵлавѵе бѣди

первое створена бы҃ в ѵлѣцѣхъ
правда исперва[49] в вѣки[50]
потомь[51] веста[52] ѿ неприлѕчіна[53]
ѵма
неправда. и вниде въ ѵлѣкы[54].
въ ѵлѣцѣхъ[55] наѵа брати сѧ
и прогонити правдѵ.
ѵлѣци же створиша неправдѵ

а правдѵ ѿвергоша. и
остави ѧ[56] правда въ своеи
волѝ быти да погибнѵть
ѧкоже нѕволше[57].

въста бо на дѣтво блѵдъ и
погѵбѝ[58] дѣтво. скверна на
ѵтѣтѵ и лютость на кротость

и[59] ненависть на любовь
веста несытость на пость и
пьѧньство[60] на трѣзвость. веста[61]
обида на смотрение и
разбои[62] на братолюбье[63]

веста[64] скѵпость на щедрость[65] ||
л. 205г немилть на милть.
веста[66] беззаконие на сохранение[67]
закона[68]

и на вса зла[69] дѣлеса[70].

и ѡ семъ вѧ скажемъ ||

л. 372а первое[24] створена[25] бы҃ въ ѵлѣцѣхъ
правда. исперва в' вѣкъ[26]
потом же ѿ неприлѕчены[27]
прельсти[28] и слаба ѵма въста[29]
неправда и вниде въ ѵлкы
въ ѵлѣцѣхъ наѵа боротн[30] сѧ
и прогонѧти[31] правдѵ.
ѵлѣци же въспрѧшѧ[32] неправдѫ

а правдѫ ѿвергоша.
и[33] ѡстави правда въ[34] своеи
волѝ ходити да погибаютъ[35]
ѧкоже нѕволиша[36].

въста[37] бо на дѣвьство[38] блѫдъ и
погѫбѝ дѣвьство. въста[39] скверна на
ѵтѣтѫ и лютость на кротость
въста[40] гнѣвъ на тихость
и ненависть на любовь
въста[41] несытость на пѫ и
пьѧньство[42] на трѣзвость. въста[43]
ѡбида на расмотренне и
разбои на братолюбне

въста[44] скѫпость на щѣроты[45]

и немилдне на милть
въста[46] беззаконне на хранение
закона и введе[47] ѵлкы
въ престѫпление закона[48]
и на вса зла[49] дѣла

[43]погѫбиша, [44]еѧ, [45]въ, [46]неправдѣ, [47]липсва, [48]имъ, [49]липсва, [50]липсва, [51]потомъ, [52]въста, [53]непрїѧзнина; л. 358б — [54]ѵлѣкы, [55]ѵлѣцѣхъ же, [56]а, [57]нѕволише, [58]погѫбить, [59]а, [60]пїаньство, [61]въста, [62]разбонство, [63]братолюбїе, [64]въста, [65]щедроты, [66]въста, [67]хранєнїе, [68]закона, [69]зла; л. 358в — [70]дѣлеса. въсташа непраеднаа дѣлеса,

[24].а҃.е, [25]сотворена, [26]вѣкы, [27]непринѧзньны, [28]прелести, [29]вости, [30]борнти, [31]прогонити, [32]воспрїаша, [33]а; л. 56а — [34]по, [35]погыбають, [36]нѕволиші, [37]вости, [38]дѣвьсьтво, [39]вости, [40]вости, [41]вости, [42]пьѧньство, [43]пропуск: въста ѡбида на расмотренне, [44]вости, [45]щедротв, [46]вости, [47]введи, [48]закона, [49]зла,

въсташе[50] неправеднаа[51] дѣла ||

л. 372б

и быша многи не творяще
правды ни нѣмъ[52] дающе
обаче не[53] плету рѣуи многы[54]
но малъ[55] вы дамъ
разумъ о семь[56] супротивьи
смотрити хотящему искати[57]
правды. и быти достойну
жизни въуныа[58] и сеа[59]
временьныа[60] жизни[61] бѣгати

и проспти мти[62] на судѣ.

разумѣи уличьскыи роде оканьныи
умь[63] еси побѣженъ. кто есть
сильнѣе бъ ли или врагъ[64]

грѣхъ ли или закономъ[65].
тѣло ли или умъ. аще убо
помыслиши угодити бу.
то вражьа[66] силы прелестныа[67]
убоявъ са въздержаеши са
то врагъ ли пущаеть
на зло или[68] бъ на добро.
о несмысленыи[69] роде темныи
яко сонмь[70] умомь[71] и тѣломь[72]
кормиши и умъ ему[73] покараеши
сонмь[74] невѣрьствиемь не
бонши ли са грѣха а не
уповаеши правдою.

никогдаже оставить[75] бъ
улъка праведна хотяща

мти на судѣ. но приступи ||

л. 206а к нему
обаче улъкъ помыслить к бу
и бъ паче вселит са ему
в сръдце[76] разумныимь
свѣтомь яко слънце сиаа[77].
просвѣщаа умъ его и жизнь

л. 372б

и быша многи[78] не творяще
и[79] правды ни нѣмъ дадоуще
wбаче да са wстанову[80] многи[81]
рѣуи но да малъ вамъ дамъ
разумъ w семъ супротивии
смотрити хотящему искати
правды. и быти достойну
въуныа[82] жизни бжиа[83] а сеа[84]
временныа[85] акы[86] уюжаа[87] удалити са

и проспти мти на судѣ

разумѣи улуьскыи роде убогии[88]
умь[89] еси побѣженъ[90]. кто есть[91]
сильнѣе[92] бъ ли или врагъ

грѣ[93] ли или законъ
тѣло ли или умъ. аще бо
помыслиши бгу вгодити
то вражьа[94] ли стрѣлы прелестныа
убоав[95] са въдражаеши са.
то врага ли паче слушаеши
вѣдящаа[96] та на зло[97] или ба на добро

и сонмъ невѣрнемъ
бонши са грѣха а не
уповаеши правдою[98]

никогаже бо не wставить бъ
улуа[99] праведна хотяща ||

л. 272в мти его. но приставите[100]

к нему якоже wни к намъ
wбаче улькь помыслить к[101] бу
а бъ вселит са

въ сръце его паче разумнымъ
свѣтомъ яко слънце сиаа[102].
и просвѣщаа умъ[103] его и жизнь

[71]нмь, [72]да не, [73]много, [74]мало, [75]семъ, [76]и искадати искати, [77]сеа бжіа, [78]а сеа, [79]времеиныа, [80]липсва, добавено: яко уюжаа, [81]мть, [82]ѵѣмъ, [83]липсва, [84]врагъ ли, [85]липсва, [86]законъ ли, [87]вражіа, [88]прелестныа, [89]убоаѣ; л. 358г — [90]ли, [91]несъмыслены, [92]сонмъ, [93]умомъ, [94]тѣломъ, [95]липсва, [96]сонмъ, [97]не wставить, [98]разумныимъ, [99]въсіа,

[50]восташа, [51]неправеднаа, [52]многи, [53]липсва, [54]wстанов, [55]многы, [56]въуныа, [57]бжиа, [58]сеа, [59]временныа, [60]акы, [61]уюжаа, [62]убогы, [63]к нимъ, [64]побѣженъ, [65]липсва, [66]сильнѣ; л. 56б — [66а]вражиа, [67]убоав, [68]вѣдяще, [69]зло, [70]правдож, [71]улъка, [72]бо хотяща, [73]приставит, [74]къ, [75]сиаа, [76]умомъ,

тѣмже[100] ѥсть намъ
супротивнти сѧ непрадѣ.
и понскати мт҃и с[101] вѣрою
глще[102]. прожену щедротою
бт҃во неправедноѥ и възлюблю
хв҃у нищету земьную[103]
да ми дасн нбн҃ое
бат҃ьство. прожену
вздержанниемь снлу
телесную да нзнеможеть
во мнѣ плотьскаѧ похоть.
да ми дасть гь҃ дв҃тво
держати и ут҃оту. и съ
англы въ дв҃тѣ бытн.
прожену славохотье[104]
смиреннѣмь[105] да не будеть
во мнѣ[106] величанье сеѧ
жизни саномь[107]. но печаль
о спнни. да нзбавить мѧ
гь҃ ѡ҃ всего зла. и помилуеть
на судѣ. прожену анцемѣрне[108]
и ѹлвкоѹгоженнѥ ѡ҃ себе
да буду хв҃ъ рабъ да ми
прниметь матвѹ егда
плачю ся к нему и
оут҃нть[109] мѧ[110] ѡ҃ грѣхъ[111] и спт҃ь
мѧ. прожену прелесть ||
л. 206б пустошную и радостн
сего[112] свѣта и буду дрѧхлъ
всегда[113] и печаленъ. да мѧ
хъ҃ прославить[114] в радостн
оноѧ жизни. прожену
злын[115] нравъ[116] ѡ҃ сца. своего
и дамь[117] волю правдѣ бнн
и да престанеть во мнѣ

тѣмъже и нѹжа есть намъ
протнвнти сѧ непрадѣ[77].
понскати мт҃и с вѣрою[78]
глща[79]. прожену ннщетою
богатьство неправедноѥ и възлюблю[80]
ннщету хв҃у на земли
да ми дасть хс҃ нбн҃ое
бгат҃ьство. прожену
въздержаннемъ[81] снлу
телесную. да нзнеможеть
во мнѣ похоть плотьскаа[82]
и подасть ми гь҃ ств҃о[83] (sic!)
держати и ут҃оту хранити
въ свѣте бытн съ[84] аггы.
прожену славохотне
смиреннемъ да не бѫдеть
во мнѣ величне[85] сеѧ[86]
жызни[87] саномъ. но пачель[88] [sic]
еже ѡ спн҃ни да мѧ нзбавить ||
л. 272г бь[89] ѡ҃ всего зла и помилуеть
мѧ на сѹдѣ. прожен8 анцемѣрне
ѹлко8гоженнемь[90] ѡ҃ себе
и бѹд8 хв҃ъ рабъ да ми
прниметь матв8 ега
плачю[91] к нему и
оцѣстить ми грѣхи[92] и спѣть
мѧ. прожену прелесть
пѹстошьнаа[93] радости
свѣта сего и бѹд8 дрѧхлъ
нн҃ѣ и печаленъ да мѧ
хъ҃ оутѣшить в радости
wноѧ жызни[94]. прожен8
злыа[95] враги[96] ѡ҃ своего сца
и дамъ волю[97] правдѣ бжни
и да престанеть рать

[100]тѣмѵ́же ноужа, [101]съ, [102]глщи; л. 359а — [103]пропуск: да ми дасн... телесную, [104]славохотїе, [105]съмѣренїемъ, [106]липсва, [107]саномъ, [108]анцемѣрїе, [109]оцѣстить, [110]мн, [111]грѣхи; л. 359б — [112]липсва, [113]липсва, [114]оутѣшить, [115]злыа, [116]нравы, [117]дамъ,

[77]правдѣ, [78]вѣрож, [79]глще, [80]возлжблж, [81]воздержанїе, [82]плоскаа, [83]дѣвство; л. 57а — [84]со, [85]величанне, [86]сеа, [87]жизни, [88]печаль, [89]бгъ, [90]ѹлкоѹгоженнѣ, [91]плачѫ, [92]грѣхы, [93]пѫстошныа, [94]жизни, [95]злыа, [96]врагы, [97]волѫ,

рать вражьꙗ[118] иже[119] исперва

ма губить и буду ѿселѣ
не имы волѧ своеꙗ[120].

да ма (sic)[121] наставить[122] на истиноу
свою бжтвеноую
иенже не можеть супротивити
сѧ инкаканьже[123] лесть ни
вражьꙗ[124] ни своꙗ ни иноѣхъ
оулькъ. но паче иниии
мене наоучоуть послоушати
к инмже ма бъ прибланжить
и ѿ тѣхъ скоро[125] возметь

видѣ[126] бо зѣло и вѣроую.
ꙗко бъ все можеть и всѧ
милоуеть
и всѣмъ помагаеть.
и все исполнаеть. то како
мноꙁи хотѧще боу оугодити
не могоуть. кда бъ небрежеть

ихъ. ни оубо оулеце
зѣло бъ помагаеть но самн
оулецн. не хотѧ пострадати

бѣ ради. малою
стѣтью[127] помощь
прииати[128] и в вѣкн
поуити. тѣмже

своимь[129] нетерпѣниемь[130] бнꙗ ||
л. 206в снлы прииемлють. ни
мѣти обращють.
а иже створить[131] бѣ ради
противу снлѣ данѣи[132] иму
и подвиꙁа[133] сѧ спѣть сѧ.
велика снла бнꙗ и[134] мѣть
хѵа. вражьꙗ[135] снла

вражна во мнѣ. аже[98] ма
исперва гоубить

да ма хѣ наставить на истиноу
свою[99] божественоую

видѣ бо и вѣроую[100]
ꙗко бъ вса можеть и вса
милоуеть и вса любить[101]
и всѣмъ помагаеть.
и вса исполнаеть. то како
мноꙁи боудоуть хотѧще работати
и не моуть [sic] ега бъ небрежеть

их ни оубо ни оулуе
зѣло[102] бъ помагаеть[103] но самн ||

л. 373а лѣностию[104] и слабостью не хощемъ
бѣ ра потрьпѣти[105] ни малою сего
времени и страстию[106] помощи[107]
прииати[108] и в вѣкы и[109] в

не терпать ждѣ бжна
помощи не прииемлють. ни
мѣти ѿ него не[111] ѡбращоуть
а иже до коньца терпить бѣ ради
и противе снлѣ данѣи[112] ему
подвиꙁаа[113] сѧ спѣти
велика мѣть бжна[114]. велика
снла хѵа. вражна[115] же снла

[118]вражїа, [119]ꙗже, [120]своеѧ, [121]ма, [122]наставить хс, [123]инкакоже, [124]вражїа, [125]скоро себе, [126]вѣдѣ; л. 359в — [127]стѣтїю, [128]пріати, [129]своимъ, [130]нетрьпѣниемъ, [131]трьпить, [132]данѣ, [133]подвиꙁаѧ, [134]велика, [135]вражїа; л. 359г —

[98]ꙗже, [99]своѫ, [100]вѣрѫ, [101]лѫбѝ, [102]sѣло, [103]помагаеть; л. 157б — [104]лѣностью, [105]потерпети, [106]стѣтью, [107]помощь, [108]пріати, [109]липсва, [110]и в покон, [111]липсва, [112]да не имоут, [113]подвиꙁаа, [114]бжїа, [115]вражїа,

ннутоже ѥсть н сеѧ
жнзнн прелесть пагуба
ѥсть. тѣмже нже бг҃а вѣсть
добрѣ н хощеть мт҃ри его[136].
нн врага бонт ся нн сеѧ[137]
жнзнн брежеть[138]. нн
любнть нного ннуего[139]
разѣ н правды. юже твора
вѣрою спт҃ь ся. все бо
сущее в сен жнзнї пеуаль
ѥсть н[140] грѣхъ
нного добра нѣ в нен
вндѣтн разѣ н мт҃вы к
бу се ѥдинно дѣло спсено
внжю в сен жнзнн а
к тому дающемъ[141]. аще
уто ѥсть на кую ползу
намъ хотящнмъ мт҃ри сдѣ[142]
ненмщнн[143] смнренна[144]
въ дшн, нн немощн в
тѣлѣ. на утншне[145] злыхъ
мысленн[146] плотьскыхъ[147].
аще ан р҃ешн все ѥсть
добро в сен жнзнн сладко
н красно. ен добрѣ р҃е
добро зѣло все ѥже в сен
жнзнн. бт҃во санъ н слава
красота нмѣнне. пнща ||
л. 206г н одежа хытрость[148]. область.
злато н сребро. скоть[149]
пажнтн земла
села внноградн.
н ѥще р҃цн потомь[150] уто нно
добро да бы было. н аз р҃ку
добро ѥсть
то[151] н не хотяще всего того[152]
ѡнтн ѥсть да нужа[153] ѥсть

нн во утоже є҃ н сеѧ[116]
жызнн[117] прелесть н пагуба
є҃ тѣмже бг҃а[118] вѣсть
добрѣ н хощеть мт҃ри его.
нн врага бонт ся нн сеѧ[119]
жызнн[120] нн[121] брежеть нн
любнть соуетны҃ѧ ннутоже
разѣне[122] правды. юже твора
с вѣрою спсет ся все бо
соущее в жнзнн сен пеуаль
є҃ н грѣхъ

аще ан реуешн все есть
добро в сен жнзнн слаѧка[123]
н красна[124]. ен добрѣ реуе
добро зѣло в сен
жнзнн. бг҃атьство санъ. слва ||
л. 373б краса. нмѣнне. пнща
ѡдежа[125] хытро҃[126] ѡбла҃
ут҃ь. злато. сребро.
конн. скотъ. пажнтн. земла
села. внноградн. добрнн храмн.
н еще р҃цн потомъ уто нно
добро. н аз рекоу
добро есть но в малѣ ѕѣло[127] есть
да аще н в малѣ велнмн[128] добро есть
то[129] хотящне всего того
ѡнтн[130] да ноужа намъ есть

[136]липсва, [137]сеа, [138]брѣжеть, [139]липсва, [140]тн, [141]да скажеть, [142]сде, [143]ненмоущнмъ, [144]смѣренїа [145]тншье, [146]мыслн, [147]плотьны҃; л. 360а — [148]хнтрость, [149]скотъ, [150]потомъ, [151]добавка: да аще вельмн добро есть, [152]то, [153]ноужа,

[116]сеѧ, [117]жнзнн, [118]нже бга҃, [119]сеѧ, [120]жнзнн, [121]липсва, [122]разѣе, [123]слдко, [124]красно, [125]ѡдежа҃, [126]хнтѡ҃ (sic); л. 58а — [127]зѣло, [128]велмн, [129]то н не, [130]ѡ҃нтн ется [sic],

сдѣ сущꙗ маломь[154] тоже
прнуастнтн[155] сѧ нмже
дьꙗволъ[156] будеть спньє[157]
а то все нзлнха ѥсть
нужа[158] ѥсть дати ннщнмъ
же[159] продаютъ мть бню.
тн купнтн собѣ[160] спнніе
н прощенне грѣховъ. н
нзбавленне мукн[161] вѣуныꙗ[162]
н беспеуалые непроходное
в свѣтѣ славы хвы.
тѣмь ннутоже ѥсть
понстннѣ блгоѥ сего жн.
тьꙗ[163]. но все с пеуалью[164]
прнобрѣстн н с[165] грѣхы тѧжкы[166]
держатн[167]. н смртью[168] ѥго
нзбытн н нстлѣннѥмь[169]
конуатн[170]. тѣмже землѧ н
прахъ н гнои наше
жнтье[171] ѥсть. сего рады
добрнн презрѧть сню
жнзнь н нщють вѣуныꙗ[172]. не
мнлуютъ себе сдѣ[173] трудомъ[174]
томѧще телесн[175] своѥго[176].
н не шадѧть своѥго стѧжанныꙗ[177]
земнаго. н не строѧт сѧ[178]
зѣло на свѣтъ хвъ к
жнзнн[179] нєконуающнн[180] сѧ
в вѣкы[181]. бу н :

здѣ сущн малымъ того
прнгощатн сѧ нмъже
довонъ[131] будеть животу сему.
а все нзлншнее
понудномъ сѧ дати ннщнмъ
нже продаютъ мть бжню
да купнтн[132] себѣ спнне бжне
н прощенне грѣховъ. н
нзбавленне вѣуныа[113] муку.
н беспеуалне непроходное.
въ свѣте славы хвы.

южє намъ всѣмъ хтнаномъ
боудн слоуунтн. w хѣ
нсѣ гдѣ нашє емоуже
слвѧ съ wцьмъ н съ снмъ
н стмъ дхо ннѣ[134]: ⌐

[154]маломъ, [155]прнуащатн, [156]доволъ, [157]сп҃сенїа, [158]ноужа, [159]нже, [160]себѣ, [161]w̃ муку, [162]вѣуныа, [163]жнтїа, [164]пеуалїю; л. 360б — [165]съ, [166]тѧжькн, [167]дръжатн, [168]смртїю, [169]нстлѣньемъ, [170]конеунее, [171]жнтне, [172]вѣуныа, [173]сде, [174]трудомъ, [175]телеса, [176]своѧ, [177]стѧжанья, [178]добавка: сде бытн. но тщат сѧ, [179]жнзьне, [180]конуающїн, [181]в вѣ

[131]доволенъ, [132]квпнте, [133]вѣуныа, [134]н п҃но н в вѣ̃ вѣкѡ̃ амі·:·

л. 304 слово петра нѣкоего ѡ сѵпротивн[1] всѧцѣмъ; ѵ҃лкъ нща раꙁѵма бж҃іа[2] и правды его. и
пекі҃н[3] сѧ ѡ ꙁаповѣдехъ его, і ѡ сп҃сенїн д҃ша своеѧ[4] долъженъ есть навыкнѵти
л. 304б словѵ || ѡ всѧцѣмъ[5] сопротивъ[6] жн҃нн сеѧ[7] дѣлесъ ꙁлы҃[8] ѹмомъ и дх҃омъ смирены҃[9], и
пространны҃[10] ср҃цемъ[11] и ѵ҃тымъ, въствпле на раꙁѵмныи столпъ статн горѣ.
смотрнтн[12], и видѣтн ѥвѣ раꙁѵмныма ѡунма. тако бо реѵет сѧ всако сопротивъе[13]
жн҃нн сеа. с[14] правдою жнꙁнн ѡноѧ[15]. и помощна[16] ꙁлоба свщи[17] держаетъ[18] на снлѵ
велікі҃а[19] правды и ст҃ыѧ[20]. и снлнѣнши есть[21] ꙁлоба въ грѣшницѣ҃[22], а правда
немощнѣнши. поуто понеже ѹбо не любѧ҃т[23] грѣшницы[24] правды. того ради не могѵ҃т
годнтн правдѣ, нн творнтн волѧ праведны. праведницы[25] же не могѵ҃тъ[26] ꙁабытн
правды, тн сотворнтн[27] неправдѵ[28]. поуто нмже[29] нмѵ҃т[30] любовь праведні҃н[31], сего
ради не жнветъ[32] в нн҃ѫ неправда. но аще хоще҃т нскѵснті ѧ[33] и внидє[34] в ня, то болн
нмъ[35] подвигъ обрѣтшн, нсуеꙁнетъ[36] ѡ҃т нн҃хъ. себе же посрамн҃т и погнбне҃, нде҃ во
ѡслабнаѧ[37] мѣста ср҃цє[38] несмыслены҃х и веселнт сѧ[39] со много[40] прелестїю[41]. ѥкоже
многн нсперва сопротивнвее[42] пр҃ѣшаша[43]. не раꙁѵмѣша своеѧ[44] пагѵбы ндоша во тмѵ
помрачены҃м[45] ѹмо҃, і неунсты҃ ср҃цемъ. не прєwдолѣвшѵ[46] нї єдіномѵ сопротивію[47] в сен
жнꙁнн. но како хотѣша wдолѣтн побѣженн сопротивїе҃м[48] многнмъ[49], і не мнрнша[50]
л. 305 правды с непраѵдою, || нн раꙁѵмѣша снлъ[51] праведныхъ єюже[52] онн побѣдншa
неправдѵ. но немощнѣі неправеднѣ[53] покорншa сѧ. и самн сѧ погѵбншa лестїю еѧ[54]
ѡбаче да скаже҃м[55] в малѣ ікако сопротивн[56] сѧ въ ср҃цы҃х[57] ꙁлы҃ неправдѣ[58], како ли
нꙁнеможе[59] правда. и побѣжена неправдою. токѵю[60] снлѵ нмѣ неправда. нлн нматн
нмы[61] коѓа. смотрн ѵ҃лѵе б҃жі҃н[62]. первое[63] сотворена[64] бысть въ ѵ҃лц҃ѣ҃ правда. исперва
и в҃ вѣкн[65]. и пото҃ воста[66] ѡ҃т неприꙗꙁнннa[67] ѹма неправда и внидє въ ѵ҃лкн[68] въ
ѵ҃лц҃ѣхъ же наѵа братн сѧ, и прогоннтн[69] правдѵ ѵ҃лцы[70] же сотворншa[71] неправдѵ,
а правдѵ ѡ҃т̀вергошa. і wставі҃ ѧ[72] правда во своен волн бытн да погнбнѵ҃[73] ѥкоже
нꙁвольше. воста[74] бо на дѣвьство бл҃ѵ погѵбн д҃вьство. и[75] скверна на ѵнстотѵ. и

Разночетения по Пролог Неж. 18 (ЦНБ): л. 131в — [1]свпротивье, [2]бжїа, [3]пекын, [4]своеа, [5]всацѣмь, [6]сопротивьн, [7]сеа, [8]злы҃ и добры҃ и смысленымъ; л. 131г — [9]смиренымъ, [10]пространы҃мъ, [11]ср҃цемь, [12]то смотрнтн, [13]сопротивїе, [14]съ, [15]сеа, [16]немощьна, [17]липсва, [18]держаютъ, [19]велнкыа; л. 132а — [20]ст҃ыа, [21]липсва, [22]грѣшнницѣхъ, [23]любать, [24]грѣшнницн, [25]праведьнницн, [26]могоуть, [27]створнтн, [28]неправды, [29]липсва, [30]нмоуть, [31]праведннцн, [32]жнветь, л. 132б — [33]сна, [34]внитн, [35]нмь, [36]нщеꙁнеть, [37]слабаа, [38]сѣрца, [39]вселнт са, [40]съ многою, [41]прелестью, [42]сопротивіе, [43]прнимша, [44]своеа, [45]помраченомъ, [46]не прєwдолѣвьше; л. 132в — [47]сопротивоусловію, [48]соуть протнвїемь, [49]многымь, [50]нн смирнша, [51]снлы, [52]еже, [53]непраѵдѣ, [54]еа, [55]скажемь, [56]сопротивн, [57]сѣрцн; л. 132г — [58]неправда правдѣ, [59]нꙁнеможеть, [60]токою, [61]нмать, [62]липсва, [63]первѣе, [64]створена, [65]вѣкы, [66]ста, [67]непрнꙗꙁннна, [68]ѵ҃лкы, [69]погоннтн, [70]ѵ҃лцн, [71]створнша; л. 133а — [72]а, [73]погыбноуть, [74]въста, [75]въста,

лютость на кротость і на тихость. а ненависть на любовь. веста[76] сытость[77] на постъ
и пїаньство[78] на трезвость. и веста[79] wбида на смиренїе[80]. и раⷭ̃бонство[81] на
братолюбїе. и веста[82] скⷭ̃пость на щедроты, і немлость на мⷯ̃ть. веста[83] бе�Ձаконїе на
хранєнїе Ձакона, і[84] на всѧ злаѧ дѣлеса восташа на праведнаѧ дѣлеса[85]. и быша
многи не створѧще[86] правды. нн нмъ[87] дающе. wбаче, да не плетⷮ многи[88] рѣки, и
л. 305б о[89] малъ вы дамъ разⷭ̃. || w семъ сопротивъ[90] и смотрити хотѧщемⷭ̃ і искати.
правды и бытн достонномⷭ̃ правды[91] сеѧ[92] бжїѧ[93]. а сеѧ[94] временныѧ[95] ꙗко
ююжїѧ[96] бѣгати. и проснти мⷯ̃ти на сⷭ̃дѣ. разⷭ̃мѣн уческїи[97] родъ[98] wказанныи[99]
унмъ[100] есн побѣженъ. кто есть сильнее[101] бгъ ли нли врагъ. грⷯ̃ ли нли Ձаконъ.
тѣло ли нли умъ. аще ли[102] помыслнши угодити бгⷭ̃ то вражїѧ[103] силы
телесныѧ[104] убоав сѧ возⷭ̃ражаешн[105] сѧ. то врага[106] и [107] пⷭ̃щаетъ[108] на зло ли
бгъ на добро. w несмысленыи роде и темныи. ꙗко своимъ умⷨ[109] и тѣло кормишн і
умъ емⷭ̃ покараешн своимъ[110] невѣрьсьтⷩ̃емъ[111] не боншн сѧ грѣха[112] а не
уповаешн прадвою. никогдаже не wстави бгъ ꙋлка праведна хотѧща[113] мⷯ̃ти на
сⷭ̃дѣ, но пристⷭ̃пн к немⷭ̃. wбаче ꙋлкъ помыслн къ бгⷭ̃, и бгъ паче всеⷧ сѧ емⷭ̃ в
срⷣ̃це разⷭ̃мнымъ[114] свѣтⷨ ꙗко слнце сїѧ[115], просвѣщаѧ умъ его и жнзнь. тѣмже
нⷭ̃жае[116] намъ сопротивитн[117] сѧ неправдѣ и понскати мⷯ̃ти[118] с вѣрою глющн.
прожен8 щедротою богатьство неправедное и возлюблю[119] хⷭ̃8 нищетⷭ̃ земнⷭ̃ю. да мн
да сн[120] нбное богатство. прон8 воздержанїе[121] снлⷭ̃ телесн8ю. да нзнеможетъ[122] во мнѣ
снла[123] плоскаѧ. да мн дастъ[124] гⷭ̃ дѣйство держати, и унстотⷭ̃ хранити[124]. со
л. 306 аггелы || въ дѣйствѣ бытн. прожен8 славохотѣнїе смиренїемъ да не бⷭ̃дет[125] велнуанїе
сеѧ[126] жнзнн саномъ, но печаль w спсенїн. да нзбавн ма гⷭ̃ w всего зла и помнлⷭ̃
на сⷭ̃дѣ. прожен8 лнцемѣрїе, и ꙋкоⷭ̃угожденїе[127] w себе да бⷭ̃дⷭ̃ хⷭ̃въ[128]. да мн
прїнме мⷯ̃тⷭ̃ егда плаⷭ̃[129] сѧ к немⷭ̃. і оцыстн[130] мн грѣхн и спсе ма. прожен8
прелесть пⷭ̃стошнⷭ̃ю. и радость[131] сего свѣта. и бⷭ̃дⷭ̃ драхлъ и печаленъ всегда[132].
да ма хс оутѣшнть в радостн[133] wноа[134] жнзнн. прожен8 злыѧ[135] нравы w своего
срⷣ̃ца и дамъ[136] волю правдѣ бжїн[137]. да престане во мнѣ рать вражїѧ[138] ꙗже ма
нсперва гⷭ̃бн. и бⷭ̃дⷭ̃ wселе[139] не нмы волѧ своеѧ[140]. да ма наставн хс. на нстнн8

[76]въста, [77]несытость, [78]пїаньство, [79]въста, [80]смотреніе, [81]разбон, [82]въста; л. 133б — [83]въста, [84]въсташа злаа, [85]дѣла, [86]творѧще, [87]нн҃ѣмъ, [88]многы, [89]но, [90]сопротивнн, [91]жнзнн, [92]липсва, [93]бжїа, [94]сеа, [95]временныа; л. 133в — [96]ююжна, [97]ꙋческыкын, [98]роде; л. 133г — [99]wказаннын, [100]унмь, [101]сильнѣе, [102]убо, [103]вражїа, [104]прелестныа, [105]въздержаешн, [106]врагъ, [107]ли, [108]пощаетъ, [109]умомъ корѣмнши и тѣло и умъ емⷭ̃ покараешн, [110]своимь, [111]невѣрьственемь, [112]грѣхъ, [113]хотѧ, [114]разумнымь, [115]снаѧ; л. 134а — [116]ноужа есть, [117]сопротивнти, [118]мⷯ̃ть, [119]въздюблю, [120]дасть, [121]нзнеможеть, [122]похоть, [123]дасть, [124]держати, [125]бодеть во мнѣ, [126]сеа, [127]ꙋкоуможе-ніе, [128]хⷭ̃въ рабъ, [129]плаую, [130]оцѣстить; л. 134в — [131]радости, [132]липсва, [133]в радость, [134]wноа, [135]злыа, [136]дамь, [137]бжїе, [138]вражїа, [139]wсѣлѣ, [140]своеа,

свою бжтвєнвю[141] єнже не можє сопротивнтн[142] сѧ никакова[143] лесть нн вражїа[144] нн своа[145] нн ны[146] ѹлкъ. но паче[147] мене наунв послвшатн. к нимже мл бгъ прибланжн і ѡ тѣхъ скоро себе возмє[148]. видѣ бо сѣло[149] и вѣрвю ꙗко бгъ все можє, и всѧ мнлвє. и всѣ помагаєт[150] и все исполнає. то како мнози хотѧще бгв оугоднти не могв. егда бгъ небреже нхъ. нн оубо ѹлче сѣло бгъ помогає но самн ѹлцы[151] не хотатъ[152] пострадати бга ради. малою страстїю помощь прїѧ[153] и ѹлкн[154] поунтатн[155]. тѣмже своимъ[156] нетрпѣнїе бжїа[157] снлы не прїемлю, нн
л. 306б мтн || wбрящв. а нже стерпн бга ради против снлѣ даннѣн[158] ем подвизаѧ[159] сѧ спсет сѧ. велнка снла бжїа[160] велнка мть хва. вражїа[161] снла нничто ест. и сеѧ[162] жнзни прелесть пагвба есть. тѣмже нже бга вѣсть добрѣ и хощє мтн его нн врага бонт сѧ. нн сеѧ[163] жнзни бреже. нн любнтъ иного ничегоже разѣ[164] правды юже твора вѣрою спсет сѧ. все бо и свщее в сен жнзни печаль есть и[165] грх. а іного добра нѣсть в нем видѣтн разѣ мтвы къ бгв се единно дѣло вижв спсено[166] в сен жнзни а к томв да понцє. аще есть[167] на квю[168] ползю[169] на хотащн мтн здѣ, ненивщн смиренїа[170] въ дши. нн не могвщи[171] в тѣле[172] на оутншїе[173] злы мыслн[174] плотны[175]. аще ли речеши все есть добро в сен жнзни[176] и слако и красно, ен добрѣ рече добро сѣло все еже в сен жнзни. богатство сань. слава красота. и имѣнїе пища. wдежа хнрость. область. злато и сребро. ско пажн[177] земла. села виноградн[178]. і еще рцы[179] потомъ ѹто нно добро да[180] было і аъ реквю добро то есть но малѣ[181] есть. да аще и велми. добро есть. то не хотащє всего того ѡн есть. да нвжа есть здѣ свща[182] мало[183] тоже прнуащатн сѧ, нимже доволенъ бвдетъ[184] спсенїа[185], а то все нзлнха есть. нвжа есть датн нищи, нже продаю мть бжїю. тн квпитн себе спсенїе, и прощенїе грѣхомъ[186]. і нзбавленїе ѡ[187] мвки вѣчныа[188]. и беспечалне[189] непроходное во[190] свѣте славы хвы. тѣмъ ничтоже есть понстинѣ блгое сего жнтїа[191]. но все печалїю[192] прнwбрѣстн. и со[193] грѣхн[194] тажки[195] держатн[196], и смртїю его нзбытн. і нсталѣнїемъ[197] сконуанїе[198]. тѣмже и земла и прх и гнои наше жнтїе есть. сего ради добрн[199] презираю[200] сїю жнзнь нщв вѣчныа[201]. і не мвю

[141]бжествєнвж, [142]сопротивнтн; л. 134г — [143]никака, [144]вража, [145]своа, [146]нинѣхъ, [147]паче нн и, [148]возмогутъ, [149]зѣло, [150]помагаетъ; л. 135а — [151]ѹлцн, [152]хотятъ, [153]прнятн, [154]в' вѣкы, [155]поунтн, [156]своимь, [157]бжїа, [158]даннѣн, [159]подвизаѧ, [160]бжїа, [161]вражїа; л. 135б — [162]сеа, [163]сеа, [164]разѣ, [165]тн, [166]спсёное; л. 135в — [167]есть ѹто, [168]на коуплю, [169]ползу, [170]съмнирєнїа, [171]немощи, [172]тѣлѣ, [173]оутѣшенїе, [174]мыслен, [175]плотьскы, [176]пропуснат израз: и сладко... в сен жнзнн; л. 135г — [177]пажитн, [178]виноградьı, [179]рцн и, [180]да бы, [181]в мглѣ, [182]сущи, [183]малымъ, [184]боудетъ, [185]съпасенїа; л. 136а — [186]грѣховъ, [187]липсва, [188]вѣчныа, [189]беспечалїе, [190]въ, [191]жнтїа, [192]с печалїю, [193]съ, [194]грѣхы, [195]тажкымн, [196]липсва, [197]нстьлѣннемь, [198]сконьуатн є; л. 136б — [199]добрнн, [200]презрать, [201]вѣчныа,

ꙁдѣ[202] себе трѣдомъ[203] томаще телеса своѧ[204]. і не цѣдѧ[т] своего стѧжанїѧ
ꙁемнаго. і не строѧт сѧ ꙁдѣ[206] быти но тщѧт сѧ сѣло[207] на свѣ[т] хѣ[→] и к[208] жнꙁни
некончающиѧ[209]

РНБ ССВ в Пролог
(септемврийско полугодие) Q I 314

слово петра нѣкоего
w сѵпротивьи всѧцѣмъ
л. 184 чловѣкъ нща разѵма бнѣ и
правды его и пекни сѧ w ||
л. 184б заповѣдехъ его и w
спснни дша своеѧ должень
есть навыкнѵти слову w
всѧкомь сѵпротивьи жнꙁни
сеѧ делесъ злыхъ и добрыхъ
и смысленыхъ ѵмомь и
дхмъ смѣренымь
пространнымь срцмь стымь.
въступль на разѵмныхъ
столъпъ и стати горѣ
ти смотрити и видѣти навѣ
разѵмныма очима. тако
бо реѵет сѧ всѧко
сѵпротивье жнꙁьни сеѧ
с правдою wноѧ жнꙁни.
и немощна сѵщи злоба
дерзаеть на силѵ велики
правды стыѧ и сильѣши
есть злоба въ грѣшницѣхъ
а правда немощнѣши.
поѵто понеже оубо
не любѧть грѣшници правды
того ради не могѵть го-
дити правдѣ ни творити
вола правдѣ праведници
же не могѵть забыти
правды а створити
неправедѵ. поѵто имже
имѵть любовь праведници
сего ради не живеть в
нихъ неправда. не аще
хощеть искусити ѧ и внити
в ня то болн имъ подвигъ
wбрѣтше ищьзнеть w[т] нихъ

РГАДА СПН в Пролог
(мартенско полугодие) ф. 381, №173

л. 44а Сл҃о о правдѣ і неправдѣ

[202]здѣ, [203]трудомь, [204]своя, [205]строят, [206]здѣ, [207]зѣло, [208]къ, [209]нескончающиѧ сѧ. емѹ же
слава: —

себе же посрамить и погибнеть
и идеть въ слабаа

л. 185а сръца несмысленныхъ
и вселит са со многою
прелестью иакоже мнозн
нсъперва супротивье прнимше
не разумѣша своеа пагубы
идоша во тьму помрачнымь
умомь и неутымь сръцмь
не преждолѣвше ни единому
супротивью в жизни сен но
како хотѣша ождолѣти побѣ-
жени супротивнемь многомь.
ни смѣрнша правды с
неправдою ни разумѣша
силы праведныхъ ниже
ожни побѣдивше неправду
но си немощнѣи неправдѣ
покорнша са и сами са
погубнша лестью еа. ожаче
скажемъ в малѣ како

супротиві са въ сръцихъ
злыхъ неправда правдѣ.
како ли изнеможе правда

и побѣжена бы неправдою.

Токую силу имѣ неправда
или имѣти имать тогда
смотри ульче.

первое сътворена

бы въ улцѣхъ правда
исперва и в вѣки.

потомь вста от непрнязнина
ума непрадда
и вниде въ улѣки
в улвцѣхъ же нача боротн са
и прогонит правду.
улвці же створнша неправду

а правду овергоша. ||

л. 185б и оставн иа правда въ
своен волн бытн.
да погибнуть иакоже
изволнша. въста бо на

дѣьство блудъ и погубн

дѣьство. вста скверна на

утоту и лютость на
кротость и на

л. 44а Пьрвое убо створена

бы правда бгмь въ улвцѣхъ

потомь ж въста от непрнязнена
ума непрадда.

и нача боротн са въ улвцѣхъ.

и прнаша улвцн неправду

а правду овьргоша

и оставн иа правда въ
своен волн ходитн
да погыбаютъ иакоже
изволнша. въста бо на

дѣтво блудъ и погыбе ||

л. 44б дѣвьство. въста скверна на

унстоту. лютость на
кротость. въста гнѣвь на

тнхость а ненависть на любовь.
въста несытость на пость.
н пьянъство на трезвость.
вста wбида на съмрение
разбон на братолюбие
вста скупость на щедроты
н немл҃ть на мл҃ть.
вста безаконие на
хранение закона.
всташа злаа делеса
неправедная
н быша мнозн не творащие
правды нн нн҃мъ дающе.
wбаче не плетуще многн
рѣун но малъ вы дамъ
разумъ w се супротивьн
смотрнтн хотащему w семь
супротивьнн нскатн правды
н бытн достонному жнзнн бн҃а

а сеа временныа акн
уюжеа бѣгатн н
проснтн мл҃тн на судѣ
разумѣн влвуьскнн роде
wканныи н унмь есн побѣженъ

кто есть снлнѣе бъ҃ лн нлн
врагъ грѣхъ лн нлн законъ
тѣло лн нлн умъ. аще убо
помыслншн угоднтн бу҃ ||

л. 186а то вражьа снлы прелестныа
убоявъ са wбѣжать врагъ
лн помышаеть на зло
лн бъ҃ на добро.
w несмысленыи роде темныи
нако свонмь н тѣломь.
покараешн еа ему н свонмь невѣрьствнемь
не бонши са грѣха а не
уповаешн правдою.
ннкогъдаже не wставнть
бъ҃ влвка праведна.
хотаща мл҃тн на судѣ но
прнступн к нему wбаче влвкъ

тнхость на любовь ненависть.
въста несытость на постъ.
пнанъство на трезъство
въста обида на смѣренние.
н разбон на братолюбие.
въста скупость на щедрость.
немл҃рдые на мл҃ть.
въста безаконние на
хранение закону. н на всѣ
въсташа неправьдная
делеса.

тѣмьже велнко есть намъ требѣ
въздьржанние. хотащему
нскатн правды. еюже донтн
правды бн҃а. да са wт҃вьргуть
сеа врѣменьныа нако
уюжеа wт҃бѣгаютъ

разумѣї влвуь родѣ
убогын како побѣженъ есн
неправдою. увѣжь wт҃ нынѣ
кто iесть снленъ бъ҃ лн нлн
врагъ грѣхъ лн нлн законъ
тѣло лн нлн душа аще лн
помыслншн бг҃ен угоднтн ||

Л. 44в н свою спт҃н дш҃ю.
то вражнн прѣльстн
убоявъ са грѣхъ съвершаешн

о несмысльне роде влв҃ь
нако свонмь невѣрьствомь

бонши са грѣха а не
уповаешн правдою.
ннкогда же не оставнть
бъ҃ влвка праведна.
хотаща мл҃тн
тъкмо с вѣрою влвкъ

помыслнть къ бу̀ и бъ паче
вселнт сѧ ему̀ въ ср҃це
разумнымь свѣмь
ꙗко слн҃це снꙗꙗ
просвѣщꙗꙗ умъ его и
жнзнь. тѣмже нужа
есть намъ супротнвнти сѧ
непрадѣ и понскати
м҃тн с вѣрою гл҃ще
прожену щедротою ба҃тьство
неправедное и възлюблю
х҃ву ннщету зємную
да мн дасть нбн҃о ц҃рство.
прожену вздержаннемь
снлу телесную да не
нзнеможеть во мнѣ
плотьскаꙗ похоть да мн
дасть гъ дв҃ство держати
и со англы въ дв҃ствѣ бытн.
прожену славохотье
смнреньемь да не бѣдеть
мънѣ велнуанне сеꙗ
жнзни саномь по печалѣ
ѡ спсн҃нн да тѧ х҃ъ ||
л. 186б нзбавнть ѡ̀ всего зла и
помнлует тѧ на судѣ.
прожену лнцемѣрне и
улв҃кооугоженне ѡ̀ себе да
буду х҃ъ рабъ и прниметь
мн м҃тву егда плаую
сѧ к нему̀ и ѡу̀тнт мн
грѣхн спсть мѧ. прожену
прельстн пустошьныꙗ и
радостн сего свѣта буду
драхлъ и печаленъ да мѧ
х҃ъ оутѣшнть в радостн
вноꙗ жнзнн. прожену
злыꙗ нравы ѡ̀ своего с҃рца
и дамь волю правдѣ бн҃н
да престанеть во мьнѣ
рать вражьꙗ нже мѧ
нсперва губнть. и буду
ѡ̀селѣ не нмын своеꙗ волѧ
да мѧ наставнть х҃ъ на
нстнну̀ свою бж҃твную.
енже не можеть протнвнти сѧ

помыслнть кь бу̀ и бъ
въселнть сѧ въ срдце его.
разумнымь свѣтъмь
снꙗꙗ ꙗко слн҃це.
и просвѣщꙗꙗ умъ его и
жнтнѥ тѣмже лѣпо ны
сѧ есть дьржатн
правдѣ нскатн
м҃тн бн҃ꙗ

нникаѣже лесть нн вражнѣ
нн своѣ нн нн҃ѣхъ ѹлв҃къ.
но пауе нннн мене
наунѹть послѹшатн
к нимже ма б҃ъ прнблнжнть
н w҃ тѣхъ скоро себѣ возметь.
вѣдѣ бо велмн н вѣрую ѣко
б҃ъ все можеть н всѧ мнлѹеть
н всѣмь помагаеть все
нсполнѧеть. тако мнозн
хотѧть б҃ѹ ѹгоднтн но
не могѹть еда б҃ъ небрежеть
нхъ. нн ѹбо ѹловѣѹе тѣло
б҃ъ помагаеть но самн ||
л. 187 ѹловѣцн не хотѧть пострадатн
б҃а ради малою стр҃тью
помощь прнѣтн въ векн
поунтн. тѣмже свонмь
нетерпѣннемь бн҃ѣ снлы
не прнемьлють нн мт҃н
обрѧщють. а нже сътерпнть
б҃а ради протнвѹ снлѣ
данѣн емѹ подвнзаѣ сѧ
сп҃сет сѧ.

велнка мт҃ь х҃ва велнка снла бн҃ѣ
вражнѣ же снла ннѹтоже
есть тѣмже нже
б҃а вѣсть добрѣ хощеть
мнлостн его. нн врага
бонт сѧ. нн сеѣ
жнзнн брежеть. нн любнть
н нного ннѹегоже разѣ
правды юже твора вѣрою
сп҃сет сѧ. все бо сѹщеѥ в
сен жнзнн неуаль есть
н грѣхъ а нного добра
нѣ҃ в нен вндѣтн разѣ
мт҃вы къ б҃ѹ. се ednno
дѣло внжю сп҃но в сен
жнзнн а к томѹ да
понщемъ аще есть ѹто на кѹю
ползѹ намь хотѧщнмъ мт҃н
сдѣ ненмѹщімъ смнреннѣ
въ дш҃н нн немощн в
тѣлѣ на ѹтншне злыхъ
мыслен скверныхъ плотьскнхъ.
аще лн реуешн все есть
добро в сен жнзнн

велнка бо снла х҃ва
могѹщнѣ ны сп҃тн.
да аще
б҃а вѣсте добрѣ н хощете
мт҃н его. нн вражнѣ
прѣльстн бонте сѧ нн сеѣ
жнзнн брезѣте

правдѹ дьржаще вѣрою
сп҃сете сѧ. все бо сѹщеѥ въ
сен жнзнн есть. красно. н сладко

БАТЬСТВО САНЪ. СЛАВА. КРАСОТА.
НМѢННЕ ПИЦА. ѠДЕЖА ||
л. 1876 ХНТРОСТЬ ѠБЪЛАСТЬ. ЗЛАТО
СРЕБРО СКОТЪ ПАЖНТН.
СЕЛА ВННОГРАДН Н
ЕЩЕ ПОТОМЬ УТО ННО
ДОБРО ДА БЫ БЫЛО
Н АЗЪ РКѸ ДОБРО ТО ЕСТЬ
НО В МАЛѢ. ДА АЩЕ
Н ВЕЛМН ДОБЬРО ЕСТЬ
ТО Н НЕ ХОТѦЩЕ ВСЕГО
ТОГО ѠТНТН. ЕСТЬ ДА
НУЖА ЕСТЬ СДѢ СУЩН
МАЛЫМЬ ТОГО
ПРНУАЩАТН СѦ ВСѢ ЖЕ
ДОВОЛЪ БУДЕТЬ СПСННЮ
А ТО ВСЕ НЗЛНХА НУЖА
ЕСТЬ ДАТН ННЩНМЪ НЖЕ
ПРОДАЮТЬ МАТЬ БНЮ
ТН КУПНТН СОБѢ СПННЕ
Н ПРОЩЕННЕ
ГРѢХОВЪ Н НЗБАВЛЕНІЕ
МУКН Н БЕСПЕУАЛНЕ
НЕПРЕХОДНОЕ ВЪ СВѢТѢ СЛАВЫ
ХВЫ. ТѢМЬ ННУТОЖЕ ЕСТЬ
ПОНСТННѢ БЛГОЕ СЕГО ЖНТЬЯ
НО ВСЕ С ПЕУАЛНЮ ПРНѠБРѢСТН
Н СЪ ГРѢХН ТѦЖКН
ДЕРЖАТН СМРТЬЮ ЕГО Н
НЗБЫТН Н НСТЛѢННЕМЬ
КОНУАТН Е ТѢМЖЕ ЗЕМЛА
Н ПРАХЪ Н ГНОН НАШЕ
ЖІТНЕ ЕСТЬ. ТОГО РАДН
ДОБРН ПРЕЗРѦТЬ СНЮ ЖНЗНЬ
Н НЩЮТЬ ВѢУНЫЯ Н НЕ
МНЛУЮТЬ СЕБЕ СДѢ. ТРУДОМЬ
ТОМѦЩЕ ТЕЛЕСА СВОЯ Н
НЕ ЩАДѦТЬ СВОЕГО ТѦЖАННЯ
ЗЕМНАГО. Н НЕ СТРОЯТ СѦ
СДѢ БЫТН НО ТЩАТ СѦ ВЕЛМН
НА СВѢТЪ ХВЪ Н К ЖНЗНН
НЕКОНУАЮЩЕН В ВѢ.

БАТЬСТВО Н СЛАВА
ПНЦА Н ПНТНЕ. ѠДЕЖА
Н СЛАСТЬ. СЕЛА Н ВННОГРАДН.
Н ВСЕ ДОБРО. ||
л. 44г Н АЗЪ РЕКОУ ДОБРО
НЪ ВЪ МАЛЪ ГОДЪ. ДА АЩЕ
Н ВЕЛМН ЛЮБО НЫ ЄСТЬ.
НЪ Н НЕ ХОТѦЩЕ ВСЕ НЫ
ТО ЄСТЬ ѠСТАВНТН. ДА
ПОНУДНМЪ СѦ ПРѢЖЕ СМРТН
ОСТАВНТН МАЛО ЖЕ ТОГО
ПРНУАСТНТН СѦ ЄЖЕ
ДОВЛѢЄТЬ НЫ КЪ СПСЕНЬЮ
А ТО
ВСЕ ДАНМЫ ННЩНМЪ НЖЕ
ПРОДАЮТЬ. БНЮ МАТЬ.
ДА КУПНМЪ ВѢУНОУЮ ЖНЗНЬ
Н ПОЛѺУНМЪ ѠСТАВЛЕННЮ
ГРѢХОВЪ Н НЗБАВЛЕННЮ
МУКЫ ВѢУНЫЯ

МАТННЕЮ ѠТЬБА МАТЬ
ПРННМѢМЪ Н ВЪ СВѢТЪ
СЛАВЫ ХВЫ ВЪСЕЛНМЪ СѦ.
СЕГО РАДН ДОБРНН
ПРѢЗРѦТЬ СНЮ ЖНЗНЬ.
Н ПРАВДОЮ НЩЮТЬ ВѢУНЫЯ
ЖНЗНН Ѡ ХѢ.

л. 73б Во т же дн҃ь сло҃. о правдѣ и ѡ неправдѣ. Первое оубо створена бм҃ь правда въ
оулвц҃ѣхъ. потомь же въста ѡ҃ непрнязнння[1] ума неправда. и нача боротї[2] са въ
оулвц҃ѣхъ неправда.[3] с правдою. и прнѣша оулвц҃н[4] неправдоу. а правдоу ѡ҃вергоша. и
вставн ѣ правда въ свою волю ходнтн да погыбаютъ. ѣкоже нзволнша[5]. въста бо на
дв҃ьство блоудъ. и погоубн дв҃ьство. въста скверна на ѹ҃тотоу. і лютость на кротость.
въста гнѣвъ на тнхость. и ненавнсть[6] на любовь. въста несытость на постъ. и
пьянъство на трезвьство[7]. въста ѻбнда на смѣренне. и разбон на братолюбые. въста
скоупость на шедрость[8]. и[9] немл҃рдые на мл҃ть. въста безаконые на сохранен҃не закона.
и на вса въсташа неправеднаѣ дѣлеса на праведнаѣ. тѣмже велнко есть намъ
требъ въздержанне. хотащн[10] нбо[11] нскатн правды. ёюже донтн жнзнн бн҃ѣа. да
са ѡ҃вергоуть сеѣ временьныѣ. и[12] ѣко ююжеѣ[13] ѡ҃бѣгаютъ. разоумѣн оулв҃кы роде
оубы[14] и како[15] побѣженъ есн неправедою. оувѣжь[16] кто есть снленъ. бъ҃ ан. ан[17]
врагъ. грѣхъ ан. ан[18] законъ. тѣло ан. ан[19] дша. аще бо помысланшн бв҃н[20]
оугоднтн. и свою[21] спт҃н дшю. то вражьѣ прельстн оубоѣвъ са грѣхъ свершаёшї. ѻ
л. 74 несмысльнын роде уловѣуьскын. ѣко своимь невѣрьствомь[22] боншн са грѣха. а не
оуповаешн правдою нникогдаже. бъ҃ не ѡ҃ставнть оулвка праведна хотаща мт҃н. токмо
оулвкъ съ вѣрою помыслі҃ть къ бг҃у. и бъ҃ вселнт са въ с҃рце его. разоумнымь свѣтомь ѣко
слн҃це снаѣ и просвѣщаѣ оумъ его и жнтые. тѣмьже лѣпо ны есть держатї са
правды. и проснтн[23] мїлостн бн҃ѣа. велнка снла хв҃ы могоуща[24] ны спт҃н. да а҃ще ба҃
добрѣ вѣсте и хощете мт҃н его. нн вражьѣ прельстн бонте[25] са. нн сеѣ жнзнн
брезѣте[26]. правды[27] же держаще са съ вѣрою с҃пасете са. все бо сѹ҃щее въ[28] жнзнн
сен. сладко и красно. ба҃тьство. слава. власть ут҃. пнща пїтые одежда. рабн села.
вїноградн. и добрнн храмї и всѧкы сластн. и аѯъ реко҃у[29] вса сн добра. но в малъ
годъ. да аще и велмн люба[30] ны соуть[31]. но не хотаще вса та[32] ны есть
вставнтн. да поноудим са преже см҃ртн[33] оставнтн сн. и малы[34] того прнуащатн
са[35]. неже довлѣеть тн[36] къ спн҃ью. а то все данмы ннщнмъ. ниже продаютъ бн҃ю
мт҃ть. да коупнмъ вѣчноую жнзнь. и полоучнмъ оставленне грѣховъ и ѣзбавленне
моукы вѣчныѣ. мт҃нею бо ѡ҃ ба мт҃ть прнемемъ[37]. и въ свѣтѣ[38] хв҃ъ вселнмъ са. сего
ради добрнн презрать[39] жнзнь сію[40]. и правдою нцють оноѣ жнзнн вѣчныѣ. юже
боудн полоучнтн намъ ѻ҃ хв҃ѣ іс҃ѣ гв҃ѣ[41] нашемь.

Разночетения по Пролог (мартенско полугодие) A I-264 (РНБ): л. 53 — [1]непрнязнена, [2]боротн са, [3]пропуск: неправда с правдою, [4]улвцѣ, [5]нзволше; л. 53б — [6]на любовь ненавнсть, [7]трезвость, [8]мардье, [9]а, [10]хотащему, [11]оубо, [12]липсва, [13]ююжьѣ, [14]оубогын, [15]ѣко, [16]да оувѣжь ѡ҃ нына, [17]ілн, [18]нлн, [19]нлн, [20]бг҃у, [21]и свою дшю, [22]невѣрьствнемь, [23]понскатн, [24]могоущаѣ, [25]не бонте са, [26]любнте, [27]правдою, [28]в сен жнзнн красно и сладко ба҃тьство и слава пнща и пнтье одежа и сласть села и внноградьі и все добро, [29]рку добро, [30]люво, [31]есть, [32]то, [33]того оставнтн, [34]маломь, [35]прнуастнтн са, [36]липсва; л. 54 — [37]прнемлемъ мт҃ть, [38]свѣтѣ славы хв҃ы, [39]презрать добрнн, [40]сню жнзнь, [41]гмь.

Мц҃а то҃ же въ S .˙. в тъ̑ дн҃ь сло҃
о правдѣ і непрадѣ .˙.

Первоѥ оубо створена бы҃ правда бг҃мь[1] въ чл҃вцхъ потомже[2] въста w҃ непрнѧзнена[3]
л. 150а оума непрадда. н нача[4] братн[5] сѧ въ цл҃вц҃хъ[6]. н прнѧша чл҃вц҃н[7] непраддꙋ а праддꙋ
w҃вьргоша. н оставн ѧ правда въ своѥн волн ходнтн. да погыбаютъ ѧкоже
нзволнша[8]. въста бо на дв҃ство блꙋдъ н погꙋбї дв҃тво. въста скверна на цнстотꙋ[9].
лютость на кр҃отость. въста гнѣвъ на тнхость. на любовь ненавнсть. въста несытость
на постъ. пьѧньство. на трьзвость[10]. вьста[11] обнда на смѣренне[12] н разбон на
братолюбне. въста скоупость на цедрость. немл҃дые на мт҃ть. въста безаконне на
хрананне[13] закона[14] н на вс҃а въсташа неправьднаѧ делеса. тѣмже велнко есть
намъ. трѣбѣ въздьржанне[15]. хотѧщемꙋ нскатн праддꙋ. еюже донтн праддꙋ бн҃ѧ.
л. 150б да сѧ || w҃вьргꙋть[16]. сеѧ временьныѧ. ѧко ююжеѧ w҃бѣгаютъ. разꙋмї чл҃вць родъ
оубогы[17]. како побѣженъ есн. непраддою оувѣжь w҃ нынѣ кто есть снленъ. бъ̑ лн нлн
врагъ. грѣх лн нлн законъ. тѣло лн нлн дꙋша аще лн помыслншн бг҃вн оугодntн. н
свою спс҃тн дш҃ю. тъ вражеѧ[18] прѣльстьѧ[19] ꙋбоѧвша[20] грѣхъ[21] свьршаѥшн. о
несмыслньѣ[22] родѣ чл҃вць ѧко своннмь невѣжьствомь[23] боншн сѧ грѣха а не
ꙋповаѥшн праддою. ннкогдаже не оставнть бъ̑ цл҃вка[24] праведна. хотѧща мт҃тн.
токмо с вѣрою. чл҃вкъ помыслнть къ бꙋ҃ н бъ̑ вселнт сѧ в него[25] ср҃це его. разꙋмнымь
л. 150в съвѣтъмь[26] снѧѧ. ѧко || слн҃це. н просвѣшаѧ ꙋмъ его. н жнтнѥ. тѣмже лѣпо ны
сѧ[27] есть дьржатн[28] сѧ праддѣ. нскатн мт҃тн бн҃ѧ. велнка снла х҃ва. могꙋщнѧ ны
спс҃тн. да аще ба҃ вѣсть[29] добрѣ н хощеть[30] мт҃тн его нн вражнѧ прелестнте сѧ (sic)
нн сеѧ жнзнн бережете. праддꙋ дьржаще[31] вѣрою спсете сѧ все бо сꙋщеѥ. в сен жнзнн
есть. красно. н сладко. ба҃тьство н слава. пїща н пнтнѥ. wдежа н сласть. села н
вїноградн[32]. н все добро н азъ рекъ[33] добро нъ[34] въ малъ годъ. да аще н велмн.
любо ны есть. нъ[35] н не хотѧще все ны то есть оставнтн. да понꙋднм сѧ преже[36]
смр҃тн оставнтн мало же того прнцастнтн[37] сѧ ежѥ довлѣет[38] ны къ спсенью[39] а то
все данмы[40] ннцнмъ. нже продаютъ. бн҃ю мт҃ть да купнмъ вѣцнꙋю[41] жнзнь. н
полꙋцнмъ[42]. оставленнѥ грѣховъ. н нзбавленнѥ мꙋкы вѣчныѧ мт҃тнею w҃ ба҃ мт҃ть
прнномемъ[43] н въ свѣтъ[44] славы х҃вы вселнм сѧ. сего ради добрѣн[45] прнзрать[46] сню
жнзнь. н праддою. нцють вѣцныѧ[47] жнзнн .˙.

Разночетения по Пролог ф. 381, №169 (РГАДА): л. 44б — [1]бо҃мъ, [2]потомь, [3]непрнѧзнина, [4]нава, [5]боротн, [6]чл҃вчехъ, [7]чл҃вун, [8]нзволнше, [9]утот҃ꙋ, [10]трезвость, [11]въста, [12]смнренне, [13]храненне, [14]закону, [15]въздержанне, [16]wв҃ергуть; л. 44в — [17]оубогын, [18]вражнн, [19]прѣльстн, [20]оубоѧв сѧ, [21]съвершаешн, [22]несмыслене, [23]неверствомь, [24]чл҃вка, [25]липсва, [26]свѣтомъ, [27]липсва, [28]держатн, [29]вѣсте, [30]хощете, [31]держаще, [32]вннограды, [33]рѣкꙋ, [34]но, [35]но, [36]прѣже, [37]прнчастнтн, [38]довлѣеть, [39]спсенню, [40]даднмъ, [41]вѣчнꙋю, [42]полꙋчнмъ, [43]прнемлемъ, [44]въ свѣтѣ, [45]добрнн, [46]презрать, [47]вѣчныѧ.

БАН — Петербург СПН в Пролог Арх. Д-2

РНБ СПНа в Измарагд, втора редакция, Солов. 270/270

л. 20в Сл҃ о правдѣ
и о неправдѣ

Первое оубо створена бы҃
бо҃мъ правда во ѵ҃лвцехъ

помже воста ѡ҃ непрнѧзнїна
оума неправда
ї наѵа боротн҃ во ѵ҃лвцехъ
ї прнѧша ѵ҃лвцѣ
неправда. правдѵ
ѡ҃вергоша

и оставн ѧ҃ правда въ
своеї волн ходнтн да
погыбаютъ ѧкоже їзволше

воста бо на д҃вьство блѵдъ
ї погѵбн дв҃тво. въста
скверьна на ѵ҃тотѵ
лютость на кротость. въста гнѣвъ
на тнхость и на
любость ненавнсть. воста
несытость ї пьѧньство на
трезвость. воста
обнда на смнренье ї

л. 242б Слово сты҃ wць о правдѣ
и о неправдѣ

Оѵоубо прьвне бысть пра҃ва
бг҃омъ сотоворена в ѵ҃лцѣхъ

потомже ѡ҃ непрнѧзнена
дѣнства воста непрàвда

и прїаша ѵ҃лцн паѵе
непрàвдж а правдѳ
ѡ҃ставнша и ѡ҃връгоша ю.
а правда wставї а въ своен
ходнтн волн самовластнн
бо есмы и своею волею
спсаемї сѧ и погнбаемъ
оставлше прàвдж а зла҃
творнмъ вѣдѳще бо нстннѳ
а не творнмъ ѥ҃. лжемъ бо
и крадемъ и обндмъ и
осжжаемъ ююжаѧ грѣхн.
ꙁавндмъ и wбндмъ и
грабнмъ и по мꙁдѣ сждмъ
и многы непрàведы нны
творнмъ аже на пагжбж
дшн нашен сж҃ бо
прнѧша ѵ҃лцы непрàвдѵ
ѡ҃ днѧвольска оума
и оставн а правда
ходнтн въ своен волн да
погѳбн҃ ѧкоже сн нзволнша.
всакъ бо своею волею
нлн погнбнетъ нлн
спсетъ сѧ самовластнн бо
есмн, да ѧко ѵто нзволнмъ
то и творнмъ нлн ран нлн
мѳкж обращемъ собѣ.
въста бо на дѣвство блаждъ
и погнбѣ дѣвство. въста ||

л. 243а на ѵнстотѳ скверна
а на кротость гнѣвъ и лютость
и гордость на смнренне и на
любовь ненавнсть. въста
на постъ несытость. на
трезвенїе пїаньство. въста
на братьство обнда татьба

разбон на братолюбье и
вста скупость на щедрость
а немилрдіе мть. вста ||
л. 21а безаконне на храненне
законоу і на вса восташа
неправеднаѧ дѣлеса

тѣмже велико есть нам требѣ
воздержанне хотѧщему искатн
правдѣ ююже донтн правды
бнѣ да са wвергнуть сеѧ
временныѧ. и ако юю
wбѣгають. разумѣї влвце
роде оубын како побѣженъ
есї неправдою. оувѣжь
оны кто е сленъ.
бъ лн нлн врагъ.

грѣхъ лн їлн законъ

тѣло лн нлн дша

аще помысленша бвн оугоднтн
дшу свою сптн то вражьн
прелестїн оубоѧв са грх
свершаешн.

о несмыслене ро влвць
своим невѣрьствнє грѣха
боїшн са.

а не оуповаешн правдою.
нниколнже не
оставнть бъ влвка праведна
хотѧща мтн то кто с вѣрою

же и разбон на тнхость
и на милосрьдне скупость
въста на щедрость неподанїе
и нехраненїа
законоу на гна заповѣдн
и всѧ неправеднаѧ
въсташа на блгаа дѣла
съпротнвъ тѣмъ братне
много намъ неправленїа требе
еже бжїа нскатн
правды. mnogh бо неправдою
дѣюще погнбоша злѣ.

разумѣн улуьскїн
родѣ оубогїн ако побѣжденъ
есн неправдою. оувѣжь w
уеловѣуе т нынѣ кто снлнее
есть. бгъ лн нлн днаволъ
врагъ всѣхъ и расмотрн
уто луушн есть
грѣхъ лн погублѧа нлн
законъ спасаа и добрѣ
оувѣждь. тѣло лн нетлѣнно
нлн дша и уто добрѣе

рцы мн прва лн нлн
лжа ран лн нлн моука
w несмыслене роде улуь

поуто неправды дѣа
погублѧете са самн ||
л. 243б а правдою есте
оставнлн ююже бы спастн са
възлюбнлн есте slобою
пїанства лжж и татьбѳ,
гордость и скупость завнсть
и проуаа неправды
а не оупованте правдою
спастн са. ннкогда бо не
wставнть бгъ улка в првѣ
жнвоуща

ѵлвкъ помыслнть к бу і
бъ вселнт са во сръце его.
разѵмнымъ свѣто снѭа.
ѣако слнце. и просвѣщаѭа
ѵмѵ его і жнтье. тѣмже
лѣпо ны есть держатн
правдѣ і поіскатн внѣа
мнлостн. велнка бо снла
хва могѵщаѭа ны сптн.
да аще ба вѣсте добрѣ
і хощете мѣтн его. нї
вражьѭа прелестн боїте
нн сеѭ жнзнн брежете
правдѵ хранѧще. вѣрою
спте са.

все бо сѵще
в сен жнзнн есть красно
и сладко. бтьство
і слв. пнща і пнтье
сласть и одежа.
села і вїнограа і все
добро і азъ є реку добро
но в малъ го да аще і
велмн любо ны есть но
і не хотащї все ны
то есть оставїтн
да понѵдѧм са пре
смертн оставнтн мало

пра бо правѣнаго ѡ смртн
нзбавнтъ. блженъ ѵлкъ во
нстннѣ пребываа лжѵе ннць
ходѧ въ нстннѣ нежелн
богатъ лжнвъ и творѧн бо
нстнннѵ о бсѣ жнветь.
глтъ бо генадн патрнархъ
трн нравы вѣзненавндѣ дша
моа. богата лжнва
стара блдня. ѵбога хѵпава.
тѣмъже братне лѣпо ны есть
правдѧ дѣюще мтынн
бжта проснтн.
смотрнте ѵбо всѧ ѣаже сѫть
в жнтнн семъ, красна
и славна и сладка.
богатство* и пнтне
и разлнѵне рнзъ.
села и вннограды.
но всѧ сн wставльше
ѵмретн нмамъ аще ны и
велмн є любо но ннѵто
вѣземше ѡходнмъ ѡ ннхъ
тѣмъ братне ||

л. 244а и понѵдѧм са прьвне
смртн в правѣде и добраа
дѣла сотворнтн. мтнею
да полжѵнмъ жнзнь
вѣѵнжю и помнлованіе
ѡ ба.

того причастити са еже
довлѣеть ны ко спсѣнію.
а то все дадѧ нищи.
онѣ же продаютъ бію
мт҃ть. да купи вѣчную
жизнь. і полуѹімъ
оставленье грѣхо҃.-ізбавленье
мукы вѣчныѧ. мт҃тнею ѡ҃
бо҃. мт҃ть пріімемъ во свѣ҃.
славѣ хв҃ѣ вселнм са. сего
рад добрі҃ презрѧть сію
жизнь і правдою ищють
вѣчныѧ жизни. о хв҃ѣ.

РНБ СПНа в Измарагд, втора редакция, Пог. 1016

Сло҃ сты҃ѩ ѡць о правѣ҃ и ѡ непр҃вѣ҃

л. 313б

л. 314а Оубо первое бы҃ пр҃ва бг҃омъ сотворенна[1] во ѹлвц҃ѣ҃[2] потомъ҃ ѡ҃ непрнѧзнена[3] || дѣнства
непра҃ва вста[4] и прііѧша ѹлвцн[5] непр҃воу и возлюбнша ею[6]. а пр҃вѣ ѡставнша и
ѡ҃верьгоша[7] ю и правда ѡставн ѧ[8] во[9] своен волн хо҃тн самовластнін бь҃ есь҃ своею
волею погыбаѣ҃[10]. ѡставлеше бо пр҃вѣ и злаа творнм. ведѧще нстінн8 но[11] не творі҃мъ
ена[12] лжем и краде[м] обндн҃[13] ѡсѧжаѣ҃ грѣхы ююжне[14] завндн҃ грабн҃ по мзѣ сѣмъ и
мьногы неправды дѣе[м] ѧ҃ на паг8б8 дшам҃ъ нашн҃ сж҃[15] и прііѧша бо непр҃вѣ ѹлвцн[16]
ѡ҃ дьѧвольска 8ма. и остави ѧ[17] пр҃ва во своен волі҃ хо҃тн да погы҃н8 ѧкоже сін
нзволі҃ша. всѧ[18] бо волею своею погыбнѣ҃ нлн спт҃ь҃ самоластні бо есмы да ѧ҃ ѹто
л. 314 нзволн҃ || то творн҃ лі҃[19] ран нлн м8к8 обращ҃ѣ҃ себѣ. вста бо на дѣнство[20]. блѧ҃ и погыбе
дѣнство[20a] ста[21] на ѹтот҃8 скьверна а на крото҃ гнѣ҃ и люто҃ гордо҃ на смнр҃ее[22] и и любо҃
ненавнсть вста несыто҃[23] на по҃. а на трезвѣнїе[24] пьѧство вста ѡбнда на бра҃ство
таба҃ и ра҃бон на тнхость а на мрдїе ск8по҃. вста на щедрость неподаніе и нехраненіе
закона на гна҃ заповѣдн всѧ непр҃вѧа восташа[25]. на блга҃ дѣла с8протівъ[26] тѣмъ
бра҃е много на[м] неправленїе требѣ. м҃ѣ бна[27] нскатн пр҃вы многн[28] бо непр҃вѣ дѣюще
погыбоша[29] злѣ. разѵмѣн ѹлвуе҃[30] роде 8богы҃[31]. ѧко побеже҃ есн на пр҃вѣ ю[32] оубѣ҃[33] о
л. 315а ѹлуе҃ || ѡ҃ ннѣ 8вѣ҃ кто҃ є҃ снее[34] бгъ҃ ан[35] нлн є҃ дьѧво҃ вра҃ всѣ҃ и размотрі҃[36] ѹто

Разночетения по Измарагд, втора редакция, Пог. 1020 (РНБ): л. 147в — [1]оубо пр҃ва первне бысть сотворена бг҃ѡ, [2]ѹлце, [3]непрнѧзнїна, [4]въста, [5]ѹлцы, [6]ю; л. 147г — [7]ѡ҃вергоша, [8]ѧ, [9]въ, [10]погїбаѣ҃, [11]липсва, [12]са, [13]лжѣ҃ бо н ѡбндн҃ н крадѣ҃, [14]ююжн, [15]со҃, [16]ѹлцы, [17]са, [18]всѧкъ, [19]нлн, [20]дѣ҃тво, [21]н вста; л. 148а — [22]на смнренне гордость, [23]несыт҃ство, [24]трезвость, [25]восташа, [26]с8протївннкы, [27]бжна, [28]мнозни, [29]погнбоша, [30]ѹлкын, [31]оубогни, [32]непр҃вою, [33]липсва, [34]къто є҃ снлнѣе, [35]липсва нлн днѧво҃, [36]разѵмѣн,

лѫуше[37] є̃ гр҃ѣ нлн погѫблаа нлн ꙁаконъ списаѭ. и добрѣ ѫвѣ҃ тѣло лн нетлѣнно нлн дш҃а и уто добрѣе рцн[37a] мн. пр҃ва лн нлн лжа. ран лн нлї мука ѡ несмыслене[38] родѣ[39] улвче[40] поуто непр҃вы дѣа[41] погѫблаете̃ самн а пр҃ѫ҃ есте[42] ѡставнлн, еюже[43] спт҃н. вьꙁлюбїлн естъ[44] ꙁлоб҃ и пьн҃ство лж҃ тат҃ѫ гор҃ѡ сѫ҃по̃ и проуаѭ неправьды. а не ѫпованте[45] пр҃вою спт҃н. нїкоа бо бг҃ъ не ѡставн҃ улвка в пр҃ѣ жїѫ҃ща правда бо
л. 315б пр҃ѣнаго ѡ҃ смр҃тн нꙁбавлае̃[46] блж҃енъ улвкъ во нстїнн҃ѣ пребываѭ[47] || лѫуше ннць ходан во нстннн҃ѣ нежелан бг҃атъ лжївъ и творан бо нстїнн҃ѫ ѡ҃ бозѣ жїве̃ гл҃ть бо генадѣн патрїархъ[48] трї нꙁравы[49] возненавнд҃н[50] дш҃а[51] бат҃а лжїва. стара бладїва ѫбога хѵпава тѣмьже бра̃е лѣпо ны є̃ пр҃ѫ҃ дѣюще мнлостї бг҃н проснтї. смотрїте ѫбо всѧ м҃ѧ сж҃ в жї҃т се҃. красна и славна[52] и слаа. бг҃тество же и пїтье[53] и раꙁлнуье[54] рн҃ села и внноградꙑ но всѧ сн ѡставлешї[55] ѫмретї нма҃. аще ны и велмн є̃ любо. но нїуто вѫзмѫще ѡ҃хомъ[56] ѡ҃ нн҃х. тѣ҃ братье понѫдн҃ ся пре҃ смр҃тн в пр҃ѣ пожїтн и добрая дѣла творїтн. и мл҃тынею да полѵїмъ жїꙁнь вѣунѫю[57] и помнлованъ[58] є ѡ҃ бг҃а: ~

РГБ СПНа в Златоуст ф. 310, №541

л. 164 в нл҃ю. кг҃. слово о правде и ѡ неправде.

Оубо правда первне есть сотворена бысть бг҃ѡ҃ во улвцѣ҃. потомже ѡ҃ непрнаꙁненна
л. 164б дѣнства неправо ста. и прнаша улвцы неправъдѫ || и волюбнша ю. а пр҃ады составнша и ѡ҃вергоша ю. и пр҃ада ѡста ся во своє҃ волн ходнтн. самовласнн бо есма своею волею погнбае҃. ѡставльше бо правъдѫ злаа творнмъ а въдущн нстннну҃. и не творнмъ ю. лже҃ бо и ѡбнднмъ. крадем. и раꙁбнвае҃. ѡсужае҃ ужая грехн да внднм по мꙁдѣ судн҃. мноꙁн непр҃ады дѣемъ аже на пагубу҃ дш҃а нш҃нм. прнаша бо улвцы ѡ҃ дьаволскаго ума непр҃ады и ѡставнша правдѫ. и во своє҃ волн нꙁволнша ходнтн да погнбну҃ акоже и воволнша. всакъ своею волею да погнбнеть. нлн спасе̃ ца самовласнн бо есмя. ако да уто нꙁволн҃ то и твори҃ нлн ран лн нлн мѫку ѡбраще҃ себѣ. и воста бо на дѣѣство блу҃. и погнбе дѣѣство. и воста на унстотѫ скверность а на кротость гнѣвъ и лютость и воста гдость на смнренне. а на любовь ненавнсть. и воста несытость на постъ. а на трѣвость пнанство. и воста ѡбнда на братство татба же и раꙁбон на тнхость. на мнлосердне скупость. и воста на щедрство неподанне. и на храненне ꙁакона. на гдна ꙁаповедн всѧ неправеднаа восташа. на блгаа дела сопротнвъ. тѣмъ братне. нсправле треба еже бжна нскатн пр҃ады. мноꙁн бо непр҃ѫ

[37]уто есть лѫуше; л. 148б — [37]рцы, [38]несмысленын, [39]роде, [40]улкын, [41]дѣла, [42]есть ѡставнлн, [43]ею бы спт҃н ся, [44]есте, [45]ѫповаете, [46]нꙁбавнтъ, [47]пребывала, [48]патрнархъ, [49]нравы, [50]возненавндѣ, [51]дш҃а моа; л. 148в — [52]липсва, [53]пнтне, [54]раꙁлнуне, [55]ѡставлеше, [56]ѡ҃ходнмъ, [57]вѣунѫю жнꙁнь, [58]помнлованн ѡ҃ бг҃а.

дѣющіе погнбаѥ̑ злъ разумъ и улвуескꙗ̑ родъ убогнн ако побежѥ̑ есн неправдою увѣждь ѡ улвуе ѡ̑ нне кто есть снльнне бгъ ан. нлн дьавô враг̑ всѣхъ. ꙗ̑ разумъ н уто есть лутьше прѣ̑ ан погублаа. нлн закоꙗ̑ спасаа добре увѣждь. тѣло ан нетлѣнно нлн дша. уто добрее рцы мы. правъда ан нлн лжа ран нлн мука. ѡ несмысленныи роде улвуескꙗ̑. поуто неправды дѣа самн сѧ погублаете. а правъду есте ѡставꙗ̑ ееже бы есте спасли н возлюбнли есте злобу н пнанство лжу татбу гдость н скупость н протуаа неправды. а не упованте на правду. ееже спастн сѧ. ннкогда бо не ѡставꙗ̑ бгъ улвка в праде жнвуща. прада бо праваго ѡ̑ смртн нзбавꙗ̑ блжен улвкъ во нстнине пребываа. лутуе ннщь ходан во нстнине. нѥ̑ли бога лжнвъ. творан бо нстнину ѡ бзе живетъ. глть бо генаднн патрнархъ трн нравы возненавндѣ дша моа. богата лжива стара бладлива. убога хупава. тѣмже братне лѣпо ны есть правду дѣюще. млостн бжна проснти. смотрнте убо всѧ̑ суть в жнтнн семъ. краснаа н славнаа н сладка. богатство же н пнтне разлнуне рн̑ села н внноградьı. н всѧ сна ѡставльше н умроша. аще ны велми бо есть. н ннуто̑ возмуще ѡ̑ходнмъ ѡ̑ ннх. тъже братне понудим сѧ прежде смертн н правде пожнти. н добраа дѣла творнти млостынею да полуунм вѣчную жнзнь н помнлованне ѡ̑ ба. емуж слава н во векн векô амн̑.

Трета глава

ПРЕВОДИ

СКАЗАНИЕ НА ПЕТЪР НЕДОСТОЙНИ ЗА ПОСТА И ЗА МОЛИТВАТА СПОРЕД ЦЪРКОВНИЯ ЧИН И УСТАВ

Подобава на всеки християнин да угажда на своя Бог, защото в негово име се е кръстил. Ще река: в името на пресветата Троица, на нашия единствен истински Бог, на Отца и Сина и на Светия дух. Понеже чрез кръщението човек като че ли се ражда отново. И после като расте и живее, ще се оскверни, съгрешавайки всячески пред Бога. Но Бог е милостив. Иска всички хора да се спасят и няма да остави човека да погине, а ще му даде покаяние. Та всеки, като прибегне с истина към него и само като въздъхне от дълбочината на сърцето си, може да бъде приет от Бога и да му стане мил.

Но Бог ни е дал и заповеди. И който го обича, като ги чуе, нека да ги държи в сърцето си. И като ги изпълнява, ще се спаси.

Първата заповед е да обичаме Бога с цяло сърце и да треперим от думите му, и със страх да работим за него винаги, докато сме виждащи и ходещи, тъй като благодарение на вярата с умни очи го виждаме. И макар Бог да е невидим, обаче какъв дар ще получим от него!

Втората заповед е да обичаме другия както себе си. И не бива за човека да казваме: този е праведен, а този е грешен. А да кажем: Бог знае всичко, а на мен и от моите грехове ми е тежко. И не ми трябва нищо.

После — да не блудствуваме. Но ако имаме жена, то от време на време да се приближаваме, поради невъзможност да се въздържим, а не като скот да се наслаждаваме плътски, а да го отмерваме през целия си живот. Та и Бог със същата мярка ще отмери на съда. Ако ли някой още от началото е девствен заради Бога, или се е разделил с жена си заради Бога, или жена му е умряла и той така иска да живее, такъв човек трябва най-много от всички и много чисто да живее и много да се пази. Защото на такъв сатаната завижда най-много и му прави пакости, за да съгреши и да не се опази. Ти, човече, се въздържай.

Освен това да не крадем, да не лъжем, да не убиваме, да не клеветим, да не обиждаме, да почитаме баща и майка, да се боим от господарите и да им служим с цялото си сърце, както на Бог. И те господарите, също така да са правдиви с робите си, да живеят с всички мирно и покорно, и да са скромни. И да не се гордеят, нито да се големеят, нито да са лениви за духовното и нужното в този свят.

И освен това да се учим по книгите с любов. На когото Бог е дарил езика на книгите или пък познаването на много езици, на всичките да слави и моли Бога.

И да даваме милост на бедните. Ако някой може да раздаде цялото си имущество, то това е най-съвършеното. А сам да бъде беден заради Христос, както Христос за всички. И с пост, и молитва, и сълзи да приеме този живот. Но тази заповед е най-висша от всички и не всеки я изпълнява. Но то е дадено от Бога. Обаче спрямо себе си всеки, както може, така да постъпва. И така, живеейки верно и праведно, да прекара дните си.

И след това всеки човек, като възкръсне за съда във великия и пресветъл и страшен ден, ще бъде обвинен пред ангелите. И всеки ще приеме или благословение и удостояване с вечен живот, или проклятие и пускане в неугасващия огън. Заради всичко това вярващият човек трябва да се погрижи за себе си, преди да умре.

И ако не може да живее както добрите християни, които не ценят нищо тленно и бързо изчезващо и които не щадят тялото си, то поне като слабите и немощни християни да живее. Както апостолите постановиха и след тях светите отци от всички събори, които, като гледаха човешката немощ, рекоха: ако им заповядаме да спазват по-голямото в живота, те, като се уплашат от големия труд, и по-малкото няма да спазват. Затова ще повелим така да живеят: първо — да празнуват чисто Христовото възкресение и всички негови и на Богородица празници и празниците на всички божии угодници. Да не се кланят до земята след Великден осем дни, не за да щадят тялото си, но за да славят Възкресението и за да почитат разпятието, и да се кланят на кръста и на Христовата икона, и на Богородица, и на всички светии. Така да правят и през всички неделни дни. И да не постят по цели дни, а два пъти да ядат, каквато искат храна. Само да не правят грях и да не се напиват в никой ден. Защото опиващите се погубват наградата за труда си. През тези дни да се правят често молитви, колкото може според силата и разума. И причастие да се взима често. И да се пазим чисти. Ако не сме достойни да се причестим със светите Христови тайни, сами ще се осъдим.

След слизането на Светия Дух, т.е. след русалиите, неделята също така да се прекара, като славим пресветата Троица до деня на всички светии. И оттам да се държи по устава на светите отци до деня на Петър апостол. Веднъж денем. . .[1]

От Лазаровата събота да не се принася нито просфора, нито жито за упокой. Обаче през цялото Възкресение да се спазва чинът и просфората да се изважда, и житото да се кръсти. Защото това е символът на Христовото възкресение. И който не прави това, ще бъде осъден с жидовете и няма да получи венец с праведниците. И това като слушате, братя, постарайте се честно и с чистота да прекарате поста, и с въздържане от всякакво зло. Като прекарате цялата Страстна седмица чисто, във Великата събота ще се причестите и като вкусите малко хляб, ще изкарате цялата нощ в молитви. В деня на Христовото възкресение се причестяват с чистота. След като се приобщят в църквата с тялото и кръвта господна, отиват по домовете си, ядат и пийват и поспиват. Така изпълняват божия закон истинските християни. Христос не е възкръснал заради пиене и преяждане, а за да даде безкрайна радост на целия свят. Защото той с възкръсението си просвети целия свят и възвесели с ду-

[1] Текстът в преписа (по Троицкия сборник, №12) тук прекъсва, а в другите преписи на СП този пасаж е съкратен.

ховна радост всички вярващи. И вярващите празнуват Христовото възкресение и цялата тази седмица с любов, а не с пиянство, нито с преяждане, нито с бесовски песни, нито с други плътски деяния и похот. Защото всички, които са верни на църквата и влизат в нея с чистота, ще бъдат приети. Не приемат само онези, които оскверняват телата си с блудство и с излишно пиене и които се напиват до крайност.

Тази седмица е един ден. Когато Христос възкръсна, тогава слънцето е стояло осем дни, без да залезе. Когато е било на изток, е стояло два дни, на юг — три дни, а вечерта — два дни и на осмия ден е залязло. Защото тази седмица е един ден. Затова вярващите прекарват цялата тази седмица с чистота, молят се за възкресението господне, ходят с кръстове, не блудствуват с жените.

Когато дойде Петровият или Филиповият пост, три дни в седмицата не се яде риба — в понеделник, в сряда и в петъка, само хляб с плод по веднъж на ден, а във вторник и в четвъртък може риба по два пъти на ден, в събота и неделя — също риба по два пъти на ден. И така през цялото Петрово и Филипово говеене да се прави. И по триста поклона на ден до земята без дървена подпора да се правят. И през великото говеене — по триста поклона всеки ден: сто на утренната, сто на обеднята и сто на вечернята, а Господи помилуй петдесет пъти. Ако някой е немощен през някой от говеенията, да прави, както му повели неговият изповедник, който освен говеенето ще разтълкува всичко.

Тези, които искат да бъдат истински християни, да си спомнят големите прегрешения и множеството наши беззакония, които сме извършили пред твореца Господа Бога. Да не спираме да скланяме глава заради нашите грехове, удряйки чело, нито да изсушаваме очите си, проливайки сълзите си пред Бога, като стенем и скърбим за безподобните си дела.

Как, братя и сестри, бащи и майки, да не се боим или да не треперим от него и да не изпълняваме волята му, когато ни е създал! Вземайки земя, е сътворил тялото ни и не само тялото, но и душа ни е вдъхнал и ни е оживил. И е сътворил всичко видимо и невидимо, и небето, и земята. Така направи всичките ангели и архангели, херувими и серафими и господните престоли; слънцето, луната и звездите, морето, езерата, реките и изворите и всички планини и хълмове, и вятъра, и снега, и дъжда, и добитъка; зверовете и птиците, и гадините, и всяко земно дърво. И всичко това се бои от Бога и трепери, и не престъпва божията воля. Всичко стои според закона, работейки за човека и подчинявайки се на неговата воля. Земята дава плодовете си, трева, жито, дървета, цветя, плодове от растения и дървета за храна на хората и за радост и нуждата на животните и зверовете, птиците и гадините, и на всяко земно дихание. Светлината осветява земята и изпълнява божията воля. Слънцето грее и свети за всички. Като изгрява от земята и като залязва, работи за човеците. Всички изпълняват божията воля и не престъпват неговата повеля. Така също луната и звездите стоят на стража цяла нощ, изгряват и залязват и дават светлина на всички хора. Луната показва пътя на пътуващите по морето и езерата.

А ние извършихме пред Бога, твореца наш, много беззакония, без да се боим от него и без да оставяме злобата си. А всичко друго търпи, страхувайки се от Бога. Така правят и работят за хората морето, езерата, изворите, реките, като носят и возят в корабите всички според божията воля. Ветровете от град в град проправят пътя през нощта; лете за лодките, а зиме за колите. Водата напоява и ни храни с различна риба, и ни мие. Така работят за нас, боейки се от своя творец. И огънят прави така, и се подчинява на Господа, като грее,

пече, вари. С топлината си прави всичко, което ни е нужно. Ако Господ не е заповядал нещо да се прави, нищо не смее да престъпи волята му и изпълнява закона му. А ако Господ е заповядал нещо да се извърши, то всичко се прави по божия съд и воля. Нищо — нито земята, нито морето, нито езерата, нито реките, нито кладенците, нито изворите, нито планините, нито пропастите, нито огънят, нито зверовете, нито гадината, нито рибите, нито мразовете, нито снеговете, нито ветровете, нито някаква твар смее да направи нещо от себе си.

Ако за това нямате вяра, безумни човеци, то помислете и разгадайте какво има в нашето тяло. В тялото ни има огън, студ, нежит, глисти, червеи. И всичко, което е в нашето тяло лежи неподвижно, страхувайки се от Бога и не смеейки да направи нищо на тялото ни. Но ако Господ заповяда на всичко, което е в нас, да се вдигне за недъг, ще направи голяма болест за човека и с волята си ще го докара до смърт. Защото всичко се бои и трепери от Бога. Само ние, човеците, престъпваме божията воля, без да се боим и заповедите му не спазваме, отците не слушаме от лош ум и поради предишното си проклетничество и непокорност. Бягаме от истинския и спасителен път, който ни води в небесното царство и в райската радост, и във вечния живот. Но ние бягаме от този път, а отиваме по гибелния, който ни води в мъка и в пълна тъма. Никой не ни води, а ние самите отиваме поради лошия си нрав. Не се боим и не почитаме Бога и заповедите му престъпваме, а дяволски дела и грехове вършим, не пазим Бога, а дявола обичаме и вечната мъка и макар да сме свободни, сами себе си предаваме. Защото самият Бог казва в Евангелието: „Всеки, който прави грях, е роб на греха." А ние забравяме Господа Бога и не изпълняваме волята му. А защо да не го почитаме. Той самият в очите ни казва: „Защо, човече, не умееш да ме почиташ? Аз за тебе направих светлината и разпростях небесата, и земята върху водата поставих, моретата с шепи налях и с пясък ги оградих. Заради тебе създадох езерата, реките, изворите, заради тебе украсих слънцето и звездите, заради тебе насадих всякакво дърво и накарах тревата да покара. За тебе създадох огъня, пуснах дъжда и снега, и цялата стихия. Всичко се бои от мен и трепери, и не престъпва волята ми. А ти нито се боиш, нито трепериш, нито спазваш заповедите ми. Защо не ме почиташ? Ами аз съм твоят Бог, аз съм твоят цар, аз съм твоят прадядо, аз съм твоят дядо, аз съм твоят баща, аз съм твоят род. Защо не умееш да ме почиташ и не се страхуваш от мен? Ако ме имаш за свой Бог, защо не ми служиш със страх, както ми служат ангелите и архангелите и всичкият свят? Щом ме наричаш цар, защо не ме почиташ със страх, както на земния цар служат слугите? Щом ме смяташ за свой прадядо или дядо, защо не ме почиташ, както добрите внуци почитат своите прадеди и деди? Щом ме имаш за свой баща, защо не изпълняваш волята ми, както добрите синове правят с баща си? Щом ме смяташ за свой роднина или брат, защо не ме почиташ, както добрите роднини роднините си почитат?"

Но да се върнем към предишното. Когато дойде постът, то е чистота за душите и телата и прогонване на всички зли дела. Защото той е заповед за всякаква добродетел от честните йереи, служители и представители на божия престол. А ние се оплакваме и скърбим, и прекарваме странно поста, като не искаме да се оставим от злобата си, от пиянството, преяждането, блудството, непокорството и от всяко беззаконие. И винаги бягаме от спасителния път. И ходим при йереите да питаме какво да ядем и да пием или какви поклони да правим. Те ни казват правилото на светите отци и честните апостоли, насочват ни към спасителния път. И ни предпазват от злите гибелни дела, и ни

водят към страха от Бога, и ни разказват цялата истина. Нека ги чуем, правилно и достойно да спазим закона. Те ни заповядват да прекараме честния пост чисто и непорочно, да се откажем от всякаква злоба, да се устремим към Бога и дяволската глава да стъпчем, и цялата му сила да засрамим, и волята му да победим с истински пост. И със силата на божествени молитви да потопим в чисти сълзи всяка злоба и помисли против душата. И всички дяволски мрежи за нашите души да избегнем. Да не потънем отново, движени от нашия нрав, в същите, предишните, мрежи.

А ние, като чуваме тези душеполезни слова, казваме: това ни е много тежко, не можем да го понесем, ние сме слаби човеци. Защото за добрите дела, които ни приближават към Бога, сме мързеливи и немощни, макар че с тях се спасяват душите и се възвисяваме към Бога. А за злите дела не сме мързеливи и сме силни и бодри, и ги вършим от лош ум. А добрите и полезни божии заповеди ни изглеждат трудни и тежки. А защо да са тежки, братя и сестри и чеда? Нима плаването по море или движението по езеро, или по реките, или, като ходим в някои градове и се боим от разбойници, е лесно? В божиите заповеди нищо не е тежко и трудно. Защото, като ни наставляват, йереите ни връщат от гибелния към истинския и спасителен път. Това ли ни е тежко? Когато ни повеляват да се покаем за предишните си грехове и да се откажем от злите дела, и към Господа Бога да се устремим, а дяволските дела да отхвърлим от нас? А казваме: ние сме християни. Пък дяволски дела вършим. Знаем, че сме кръстени и с младото си тяло и ум като млади сме се отричали от сатаната и от всичките му дела, и от всичките му служби, и от всичките му ангели, и от целия му срам. Сега сме стари и пак сме влезли и сме се вплели като в мрежа в дяволското така, както и по-рано. И не искаме от това на старост да излезем, нито да се откажем поради злосърдието си и дяволската злоба. И ще искаме да имаме божията милост и да избегнем страшния съд, като правим така?

Но да се върнем на предишното. Йереите трябва да се грижат за своите стада. Ако пастирът пасе стадото си и не го опази и дошлият вълк разпъди стадото и грабне овца, на пастира, който не е опазил овцете от стадото си, се случва голямо зло. Така е и с йереите, които ни пазят от мисления вълк, който е дяволът. От този вълк ни пазят. И йереите ни заповядват да бягаме на планините, за да не бъдем настигнати от дявола и да не бъдем заведени в дъното на ада. Защото самият вълк бяга от тези планини. Щом поиска да ни подгони, скоро ще се умори и ще се засрами, и няма да има лов с нас. Ако се възкачим на тези планини, ще се спасим. Защото планините са Христовите заповеди и на светите апостоли и пророци, и светите отци. Тези заповеди йереите ни посочиха за полза и покаяние от злите ни дела, защото всичките ни дела се мерят и с мярката на делата си ще се осъдим. Защото две са мерките, боголюбиви човеци. Чуйте с ушите на сърцето си първата. С нея ще изчистим и спасим душата си. Да избягаме на планината от вълка, т. е. от дявола. Възкачването на планината — това е покаянието и чистият пост, и поклонът, и гладуването, и въздържането от всякакво зло; милостиня, покорност, любов, смирение, кроткост, трезвеност, братолюбие, обличане на голите, мълчание, послушание на божиите словеса. Нито осъждане, нито оклеветяване, нито обида, нито подслушване, нито вражда, нито користолюбие, нито блудство, нито прелюбодейство, нито възгордяване, а бдение, сълзи, молитви, ходене на църква, посещение на болни, ходене и помощ за тези, които са в тъмница, погребване на мъртвите, почитане на баща и обич към майка, и много други дела като тези тук. Да прогоним всички козни на дявола и да стъпчем злочестивата му глава!

А другата мярка на този живот са злите и лоши, и богоотстъпни дела. Христос ни повелява да се откажем от тях и да се възкачим на планината. От тях и йереите ни казват да бягаме, защото са много пагубни, от Бога ненавиждани и от светците проклети. Това са: кавга, бой, свада, големеене, гордост, немилосърдие, завист, омраза към ближния, властолюбие, злоба, обида, надменност, възгордяване, лицемерие, непокорство, потисничество, осъждане, хулене, пиянство, преяждане, ненаситност, грабене, насилие, непослушание на божиите заповеди, убийство, разбойничество, душегубство, магьосничество, носене на амулети, кощунство, идолослужене, моления при кладенци и реки, бесовски песни, игри, тимпани, свирки, козици[2], бесовски играения и всички зли дела. Светите отци ни повеляват да се откажем от тези дела и да вървим по правилата и по заповедите на светите апостоли и богоносни отци. Да отиваме на планините, което значи да встъпим в добрите дела, а от злите да се отклоним, за да не бъдем похитени от звяра, който се нарича дявол, и да не бъдем занесени на дъното на ада и в непрогледната тъма. Да не опечаляваме нашия пастир — йерея.

Затова, братя и сестри, да се вдигнем за добри дела, а злите да оставим и избегнем. Да прекараме дните на поста с духовна радост, с чистота и със страх от Бога. Да слушаме със сърцата си Отца и да спазваме господните заповеди със смирение и молитви и всякаква добродетел, за да бъдем опазени и достойно да прекараме постните дни. С честните йереи да бъдем чисти и непорочни. И да приемем спасителното тяло и кръвта Христова за освещение на нашите души и тела, за очистване на греховете ни и за изцеление на недъзите ни с молитвите на светите апостоли.

В името на Отца и Сина и на Светия Дух, сега и завинаги, и во веки! Амин!

ПОУЧЕНИЕ НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ ЗА ДУШЕВНОТО СПАСЕНИЕ

На всеки човек, братя, живеещ в този кратък и тъмен живот, подобава да помисли за ползата и за спасението на душата си. Винаги деня на смъртта пред очите си да държи и да се грижи как ще отговаря пред високия съдия. И да се пази от всякакъв грях като от змийска уста. Ако това отбегнем, не само не ще се боим от смъртта, но когато си отиваме от този живот, ще бъдем радостни както при излизане от тъмница. Защото наистина този живот е като тъмница. Понеже, като живеем в тъма и грехове, не се виждаме и не се чуваме какво правим. Ако се бяхме чували, щяхме да разберем кого имаме, какъв повелител! И защо престъпваме светите му заповеди всеки ден? Той ни вика с Евангелието и апостолите, и пророците и на небесата ни зове, и небесното царство и неописуеми добрини ни дава, а ние като със запушени уши предпочитаме към лошото да тичаме и за него да се грижим, а не за доброто. Той ни ражда и ни храни, и ни отглежда, и всякак ни милва, и мисли да ни направи свои синове и следовници, а ние се оплакваме и бягаме. Той (своя скъп) син заради нас даде на заколение и с кръвта му изкупи греховете ни, и законното проклятие, а ние го хулим и гневим, и цялото зло пред очите му вършим, и не преставаме да го обиждаме. И не знаем с какви очи ще застанем пред праведния му съд и какво ще отговаряме. И знаейки това, братя, нека се опомним какво правим и от каква слава ще се лишим, която е вечна и завинаги. А ние не искаме за това да се потрудим. Защото, ако и да са тежки законите и трудът

[2] Музикален инструмент (гайда).

голям, като се взираме в онази, вечната награда, сега не бива да се занемаряваме и с това да имаме оправдание. Защото, когато се срамим с лоши дела, ще погубим небесата и рая и неописуемите им тайни и добрини.

Годините ни са кратки и трудът — малък. На земята се трудим, а на небето ще получим отплата. От човеците получаваш скърби, а от Бога — чест. За краткия живот възмездието е много дълго. В тленното тяло е борбата, а в нетленното — отмъщението. Нима за това не подобава да се помисли? Че ако не умреш заради Христос, ще станеш ли безсмъртен? И ако не раздадеш имота си заради Христос, то със себе си в гроба си ли ще го занесеш, или с него ще си отидеш? И заради него те молят, макар и да не ти е по волята, да го раздадеш.

Виждаш ли колко е лесен трудът ти? За него ти ще получиш отплата. Затова доброволно бързай да го направиш, за да се спасиш. Ако искаш да дадеш назаем от богатството си на човек, то дай го на Бога, за да ти го върне стократно и за да не загинеш. Ти, човече, като че ли си загубил ума си, тъй като, където има щета и гибел, точно там даваш. Защото мнозина, като не искат да дадат на Христос, дават го на разбойници, на водата или на молците. Понеже, ако разбойникът срещне някого с меч и иска да му вземе имуществото, с радост му го дават, казвайки: „Вземи богатството, само кратковременната и крехката ми глава запази." Да бяха рекли на нашия повелител: „Вземи имота ни, а само душата ни спаси."

Някои, като плават и когато се случи буря, хвърлят от кораба във водата стоката, казвайки: „Да спасим тялото си, а стоката не ни трябва." Да бяха рекли на Христос: „Да беше ни дал живот, Господи, а цялото ни имущество вземи." Други пък земята и молците имат за нещо повече от честния Бог и спасител, защото или заравят в земята богатството си, или го дават на молците, а на Христос подават залък. Той наистина се отвръща от нас и ще ни мъчи, защото той самият изцяло ни се отдаде, а ние се грижим лошо за него и за спасението си. Протягаме се, слушайки спасителното учение, и го пренебрегваме. Повече отколкото аспида си запушваме ушите, че да не чуваме, кое е велика милост и полза за душата ни.

Освен това, когато сме в църква, стоим с голяма тежест като вързани за някакво зло. И се молим, само че не явно, казвайки: „Да беше дал Бог молитвата да свърши, че да избягаме от църквата като от голямо зло." Затова божият брат казва: „Молите, но зле молите, поради което не получавате." Други пък не изтърпяват докрай и бягат от църковната служба. А даже и там да стоим, разговаряме неподобаващо за това място или ни владеят грешни мисли, като искаме да прекараме времето зле и не в полза нито за другия, нито за себе си. И вместо да молим добър отговор на съда и за себе си, и за другите, ние като стоим, мислим как да погубим тялото на другите, а на себе си — душата, или как кърваво да унищожим братята си, да ги погълнем и се погубим. Или как да разширим своята житница, а чуждата да намалим и как на някого за зло със зло да отвърнем. И безумно да викаме към небесния Отец: „Остави ни греховете, както и ние оставяме братята си. Защото, когато ние затворим себе си за милост към своите другари, и за нас ще се затвори щедростта божия."

Даже и да не излезем на война с война, но пак воюваме против другите и против душата си. Ще каже някой: каква война има в църквата? Всички стоим вкупом и молим общия повелител. А аз ще река, че това не е явна война, а тайна, хапеща и междуособна. Защото, като стоите заедно с телата си, с умовете си един срещу друг стоите. Този против онзи нещо мисли, а той срещу

другия говори. Да бяхме се съединили всички за война срещу общия ни враг — дявола. А ние обратното правим — като се съединяваме с дявола, воюваме против братята си! Това най-много мрази нашият Бог.

Молитвата да изоставиш, е пагубен грях. Освен това лъжата и клеветата, и насилието, и блудството трябва да прогоним от себе си. Лъжата е първият грях и изкуство на дявола, защото дяволът, като излъга най-напред Адам, целият ни род погуби. Някои мислят лъжата за прост грях и според навика си лъжат един и друг. Греховете си много пъти изповядат и от тях се отказват, а лъжата нито изповядват, нито оставят, но и, когато ги наказват, лъжат, защото го смятат за прост грях. На това Давид с последния си отговор казва: „Господ ще погуби всички, които обичат лъжата."

Клеветата и лъжепослушанието, и убийството са втори грях. Защото погубват не един, не двама, а цели къщи просто от корен се унищожават. Един ако бъде оклеветен, бедата с много плач ще влезе в децата и родните му, и в другите, и в цялата му къща. И плачът, и стонът на всичките трябва да се излее в молитвата. Тогава до божия слух ще стигне за тези клеветници. Или сълзите им — как с тях ще угасят огъня, който клеветникът е запалил? И какво още не ще направят гнусните клеветници, какви ли не стонове и въздишки! За тях същият пророк каза истината: „Господ ще изтреби всички лъжливи уста и всеки зъл език."

Грехът на насилниците понякога може да се спре. Крадците и разбойниците са жестоки. Но те поне имат, макар и да е лошо и срамно оправдание — бедността и голотията, и глада. Освен това те поне нощем в тъмното крадат, боейки се и срамувайки се. А насилниците и користолюбците денем на светло вземат, грабят, като носят големи беди на братята си.

От блудството и най-вече от гнусните дела апостолът повелява да бягаме, казвайки: „Избягвайте блудството, защото всеки грях, що прави човек, е извън тялото, блудствуващият в тялото си греши." И затова не се прелъстявайте. Нито любодейците, нито блудниците ще влезат в божието царство, а ще бъдат силно наказани. Мнозина имат срамни оправдания, казвайки: „Някои човеци са направени от материя, горещи са за плътска похот и не могат да се удържат, а други са направени от тиня със студено тяло и могат да се въздържат." Аз ще разбия това оправдание с една малка притча. Да кажем, че похотливият човек действително природно е такъв. И измъчван от похот, иска да стори някакво зло — да прелюбодейства или да открадне. Но вижда, че идва, даже и умиращ, земният съдия. Ще му каже ли: „Аз съм родом крадец или развратник, но не ме е страх от теб." Или щом види съдията, веднага ще изостави греха. Ясно е, че ще го отбегне. И къде ще остане насладата му? Виждаш ли как страхът от земния съдия може да унищожи похотта. А още повече страхът от светлия, небесен и всевиждащ съдия може да погуби у нас прелюбодейството. Но ние нямаме този страх и затова говорим тези оправдания и сме пълни с нечисти дела.

Корим освен това Бога, че ни е заповядал тежки заповеди, а не виждаме себе си. Защото, ако нашият роб се засмее пред нас или не стои изправен, ще го наречем голям обидник и той ще получи достойно наказание. А пред небесния повелител, от когото трепери небето и земята и очите на когото и през тъмата са по-светли от слънцето, и който седи над нас и гледа греховете и беззаконията ни, не трепваме поне колкото пред земния съдия. Не правим както иска гледащият ни повелител и си мислим: „Ти си горе, а ние нито се боим, нито се срамуваме от теб." О, велико негово дълго търпение! О, наше забвение и оскърбление! От човеците затваряме вратите си, когато вършим зло. А пред

очите му блудствуваме, крадем, убиваме, вършим насилия, мачкаме загиващите си братя заради богатство. И за каква милост ще сме достойни? И каква милост ще получим! Той, който толкова ни обича и ни вика при себе си, и ни кара да влезем в царството му, а ние бягаме като зверове от закрилника и спасителя си, като че ли ни болят очите, та крием очите си от светлината.

Колко майки и бащи обичат децата си, но и негодуват от тях. Много майки, когато са в беда, пощадяват себе си, а децата си или умъртяват, или изяждат, измъчвани от глад. И сега много майки, като родят, захвърлят отрочето си на робините си да го кърмят и гледат. А небесният Отец и повелител не постъпи така, а от небесния и огнен престол изпрати своя скъп и единствен син и го предаде на смърт върху кръста заради грешните си чеда. Този, който с ръцете си от небитието битието сътвори и доведе, и сам пусна дъжда, и отглежда жито, и различни овощия, и ни ги дава, и подред ни храни и пои, и сгрява със слънцето, и с луната ни свети, и всякакъв покой не престава да ни дава. И не само това, но и тялото на сина си ни даде да ядем заради освещение на душите и телата ни. Виждаш ли великата му любов? Виждаш ли нашето безумие, че от такъв милостивец и повелител се отказваме, а при дявола тичаме и него единствен сме вселили в гърдите си. Христос рече: „Очистете се, за да дойда с моя Отец и да се заселя във вас." А ние не му даваме да влезе в гърдите ни, а само на нашия враг дявола даваме. Защото той винаги е загнезден в сърцата ни, прави и ни дава лоши помисли, за да ни погуби.

Ако видим змия в къщата или под постелята си, няма да си починем, докато не я изгоним или убием. А тука не змия, а бащата на змиите — дяволът — лежи, свил се със злите си помисли в сърцето ни, а ние нито помръдваме, нито вярваме, мислейки зло в сърцето си. Ще ми каже някой: „ Да не сме бесни, че дяволът да е в гърдите ни?" Аз ще кажа: „Щеше да е добре, ако го правехме от нужда, тогава не бихме се страхували от отговора пред Бога." А вие вършите по-лошо от бесните, защото бесният бесува от нужда, а ние с волята си. Той си погубва тялото, а ние — душата. И кое е по-зле? Той е гниещото тяло, а ние — вечната душа, той е обвивката, а ние — сърцевината. Той боде другите с нож и напада огъня, но не вечния, а угасимия и не по желание като нас, а по неволя. Той хвърля камъни върху хората явно, а ние тайно си слагаме мрежи един на друг. Той не знае какво говори, но от неволя, а ние по волята си.

Когато се гневим един на друг, то какви ли не неистови думи казваме. Ако някой беше се видял, когато се гневи — какъв е помрачнял и позеленял и как му падат слюнките от устата. Но не може да му речем: „Неистов си." Мнозина, след като се уталожат, казват на другите: „Защо не сте ме спрели, като не се знам какво говоря?" И кого да наречем по-неистов — този, който бесува по неволя, или този, който го прави по своя воля? Аз мисля, че този, който по свое желание го прави, той е неистовият и с лош ум. Но хората имат навик исинското зло и грях да не осъждат, защото от него нямало никаква вреда или злина.

Мнозина, като видят, че някой си е облякъл дрехата наопаки или се е обул нееднакво, сплетничат и му се карат, и го наричат изрод. А каква вреда има от дрехата и как тя е облечена? Вредата е в истинския грях. Защото живеем наопаки с душите си, а не според светите заповеди. Но ние не обсъждаме това, нито си мислим, че на някого правим зло. И не скърбим как ще пристъпим в онзи свят и какъв отговор ще дадем на праведния съдия за греховете си. Защото този животец лети като сянка в небитието. Добре би било тези, които невинаги знаят това, да питат знаещите, а те да напътят незнаещите. Но всички лошо се грижат за това. Едни от ленност да питат, а останалите, като

не искат да поведат другите по истинския път. Каква ли полза от много да знаем! То вече истинските бащи не се грижат за синовете си, нито майките за дъщерите си, защото искат към други пагубни умения да ги насочат, а не към духовното спасение. Повече се грижат как да ги умирят и да ги запазят от нараняване. Други, като оставят ненаказани неразумните си чеда, лошо се грижат за тях. Кое е по-горчиво от това безумие? И не само добитък да имат за чедата си, но им повеляват да събират и безумие, т. е. богатство. Защото смятат, че който има голямо богатство, ще си отиде ненаказан.

Мислят как да увеличат злите хора и с мошеници своя дом в мръсотия окаяно да съсипят. И няма ли да бъде богатството вина за тази гибел? Кажи ми, като правят това, помислят ли, в тялото на децата им Бог слага две очи, две уши, две ръце и нозе, че като се осакати един от тези органи, то тялото да може да работи с другия. А душата е направил единствена в тялото. И като я погубим, откъде ще намерим друга? Но какво да говоря на нашия мъртъв слух и помрачени умове! Защото наистина сме помрачили духовния си зрак с наслади, които ни морят. Някой от нас уж е готов от някого нещо лошо да изтръгне или да го сплаши, или дава вид за това, мислейки, че божието бодро око мижи. Същият този, хапейки тайно, слага мрежи на своя брат, който днес ще погуби, а утре след него ще отиде на страшния отговор. А трети, като се увлече от други страсти, ослепява и не вижда кой ни гледа отгоре. Други пък, затворили очи, с различни грехове живеят наистина като в пагубна тъма. И не искат да погледнат нагоре, нито да размислят какво ни заповядва над небето седящият съдия и повелител.

Като змия пълзим с ума си по земята. Но тя поне няма крака и затова пълзи, а ние не само нозе, но и крила на ума имаме, а с нея наравно пълзим. Осъждането ни ще бъде без оправдание.

Ако ще искаме да се избавим, бързо ще трябва да се отърсим от ленността и цялата си мисъл натам да впрегнем. Защото и целия свят да надживеем и да получим, онзи истинския и вътрешен човек, наречен душа, ще погубим. Ако първият човек Адам беше жив досега и днес да беше умрял, щяха ли да имат за него някаква полза отминалите години? Аз мисля, че никаква, а само ако младенец, без да се помни, е преживял няколко години и е умрял. Затова нито на годините, нито на богатството да гледаме, а само с ума си да се устремим, за да се спасим.

Да подражаваме поне на кучетата, които, щом видят заек и го подгонят, не гледат едно на друго и първото на последното, но само, вперило очи тича и го настига. А ние, ако някой ще иска да тръгне по спасителния път, ще се оглежда даже и към слабите, като изпуска не заека, а небесното царство. Виждаш ли колко човеците са по-слаби и по-лоши от зверовете и не само от кучетата, а от всички зверове. На нас от природата ни е дадена свобода да бъдем или зли, или добри. Или като вълците да правим, или да сме кротки като овцете. А звярът не е самовластен и не може по своя воля да бъде кротък или свиреп, а както е създаден по рождение. Също виждаш, че звярът въпреки своята природа заради малко храна и, боейки се от човешкото наказание, се приучва и се покорява.

Мечката учим да подражава на човешките нрави, а сами приемаме нейните нрави: ръмжим или от гняв, или когато сме пияни. Вълците приучваме да ходят кротко из дворовете, а сами като вълци, ходейки с разбойниците, грабим чуждия имот. Лисицата упрекваме за лукавство, но никой не е чул, нито видял една лисица друга лисица да надхитри и погуби, нито пък някой друг звяр прави това. А човекът със своя брат е лукав. За отровната змия казват, че

ако първо погрешно клъвне, ще излее отровата си на земята. А ако втори път клъцне, то е без отрова и не може да умъртви. А злият човек, ако първия път не погуби брат си, то втория път винаги ще го погуби, защото носи злобната отрова в сърцето си и на езика си.

Виждаш ли как зверовете въпреки природата си се покоряват, а ние нито се покоряваме, нито се боим от своя повелител. А би трябвало да се страхуваме от голямото наказание и да се надяваме на неописуемите блага на небесния живот с Отца, ангелския Бог и на неизказаната му слава, и на онзи светъл чертог, в който църковният жених с Отца и със Светия Дух пребивава.

Не слушаме как ни викат евангелистите, какво казва апостол Павел. Но има още време да ги послушаме и да го изпълним. Нека да зачестим с ходенето в църквата. Да плачем и да се каем за първите грехове. Да се помолим да не попаднем в други, защото не знаем кога ще дойдат за нас огнените ангели, за да ни вземат душите. Да правим добро, да бъдем угодни на Бога и приятни за хората. Да оставим добър спомен за себе си на земята. Да пристъпим добре на небесата, да бъдем истински християни, а не само по име. Да дадем цялото си тяло на Бога, като го отнемем от дявола. Да прекланяме глава пред него, а не да правим знак с нея, когато предаваме братята си. Да леем сълзи пред него, а не да гледаме с лоши очи чуждата доброта. Да вдигнем ръце към него и да ги простремим за добро подаяние. Не да дадем овце, а да отнемем волове, нито да отнемем десет, а едно едва да дадем. Да се въздържаме от свирепо ядене. Със стенещо сърце и с умиляваща се в молитвата душа да отиваме в църквата, както Петър и Йоан на гроба господен. С тях да се съединим, с небесното царство в светлия и славен ден, когато ще дойде праведният и страшен съдия, носен на облаци от огнените ангели, венчавайки с пресветли венци праведните и наказвайки с пламък грешните, и отваряйки сърдечните дълбини с познание и мъдрост, отлъчвайки майки от дъщери и бащи от синове, и брат от брата, и мъже от жените им. И просто всичките роднини отлъчва, както козлета от агнета. Тогава от жалост ще извика всяка душа и всеки човек, пропуснал времето. И ще им отговори праведният съдия, който много ни търпя: „Махнете се, вие проклети, от мен, идете във вечния огън. А вие, благословените от моя баща, елате в приготвеното още от сътворението на този свят царство. На Бога слава, велелепие, чест и мир и благословение от целия свят с пресветия Отец и животворящия Дух, сега и винаги, и во веки веков, амин."

СЛОВО НА ПЕТЪР НЯКОЙ ЗА ВРЕМЕННИЯ ЖИВОТ

Събуди се, душо моя, търсеща да намериш доброто в този живот. Но не тук, а другаде ще го намериш. И ако добре се издигнеш с ума си и огледаш този преходен живот, ще разбереш и ще видиш твърде много. И добре знай къде си, как живееш и какво правиш, и какво идва към теб! А ти спиш в неведение и в голяма грубост.

Въздъхни с мисълта си от дълбочината на сърцето си и разпростри крила по-умно! И полети с истински ум в този живот! И виж какво е делото на твоята първа младост! Взри се в своите първи дела и докрая се пази да не направиш по-лоши от първите! Защото последното страдание е много по-горчиво. Сегашните страдания са временни. И тук има печал и наказание, и недъг, и глад, и студ, и голота, и мъка, и смърт. И като умрем, ще изтлеем. А там мъчението е вечно — огън и тъма, и буря, и други мъки завинаги. Затова разбери, че пос-

ледните грехове са по-горчиви и са много тежки. И виж, и наблюдавай, и се пази, и бди, и оплаквай себе си. И нищо не смятай от полза за себе си тук, освен молитвата. Защото единствено само молитвата ще ни насочи към Бог. А всичко друго земно е напразно. Ако и да има много спасителни за вината ни дела, които помагат — всякакво добро, милостиня, пост и щедрост, но без молитва не може. Обаче, ако допуснеш един само грях, всичко ще загуби сила. Затова, като молиш винаги Бога, въздържай се от всякакво зло и от празен живот.

Само с любов ще отидат във вечния и обещан живот тези, които винаги обичат и молят Бога. Защото цялата любов към този живот е грях. Не светът ни е злото, а нашите дела са винаги зли и много мерзки. Затова за всички праведни, които ненавиждат всякакво зло, този живот е мъчителен. А за тези, които вършат зли дела, този горчив живот е сладък като мед. Те се наслаждават от греховете и затова го обичат. А не трябва никой да го обича. Защото злобата всички гнети. И виж с очите си цялото зло в този живот, а добро няма ни най-малко. Защото не виждам божия образ при себе си, а само ненавистта живее. И не само тя, а и много други злини. С тях се изпълни целият живот и погуби човеците.

Мнозина в този живот са преследвачи и мъчители, и съблазнители, и метежници, които нито сами живеят добре, нито на другите дават. Хвалят се с телесната си сила и се мислят за праведни. И с много воини, и коне, и оръжие се хвалят и на най-силни се правят, а не се употребяват на божията сила. Мойсей каза, че с божията сила един ще унищожи хиляда, а двама ще поместят десет хиляди. Затова този живот е добър за нас, злите и нямащите надежда в Бога.

О, несмирени и неразумни човеци, кой ви създаде или кой ви оживи? Откъде се взе множеството души и тела? Със своя сила ли се сътворихте и се умножихте по цялата земя? Как не разбирате божията сила и божия ред, божията воля, земни властници и велможи, боляри и съдии човешки? Кой ви даде власт и санове, и ум, и мъдрост, за да знаете и да разбирате? Вие гоните и управлявате, а не водите човеците при Бога! За своите градове, дрехи и храна, и за всяко земно дело умеете да се грижите, а за човешките души не знаете да се грижите! Немилост и гордост, и несмирение, и пакост, и свирепост, и наказание, а разбиране на немощните няма. Мнозина страдат, измъчвани не заради Бога, а от обидата на богатите. И не защото обичат страданието, нито имат и корист. Но загиват изтерзани от наказанието на богатите. Принудени са да се подчиняват и по неволя да се трудят за тези, зломислещите. А богатите не скърбят за всичко това. Но ще видят вечни скърби и неотразими мъки.

О, зъл и неправеден живот! О, тъмен и помрачен живот! О, слепи човеци и неразумни, как не виждате себе си, нито тези, нито онези! Гинете и не съзирате светлината на покаянието, нито богатите, нито бедните. О, богати слепци, а за правдата бедни и пълни с грехове. Някои от убогите събраха в домовете си вечната тъма. О, грешни убоги, как сте измъчвани от земните мъчители, а Бога не търсите! Погивате от наказание, защото не сте угодили на хората. А не е ли по-добре да работите за Бога и да предпочетете само Господ, който единствен знае немощта на човешкия род и който нищо от никого не иска, а само да се спасим? И той самият ни дарява всичко добро, и всичко освещава, и изпълнява от начало до край. И завинаги всичко помилва, и пази, и просвещава със своята божествена светлина.

О, самовластни човеци, със своето безумие забравихте божия страх. Сами себе си заплашвате, обиждате, гоните, мъчите, съблазнявате. Мислите се

за вярващи, а не живеете според вярата. Знаейки, не знаете, чувайки, не чувате, виждайки, не виждате.

Както каза някога Бог чрез устата на пророк Исай: „Заради дебелото сърце на тези хора ушите им тежко чуват и очите им са затворени." Наистина са такива хората от този свят. Затова този живот е мерзък и тежък. А божията служба и работа е лека и сладка. Затова да се устремим към нея, вси немощни! Да оставим всичко мирско, греховно: лъжа, обида, блудство, кражба, омраза, скарване, разпра, тяжба, порок и мръсна злоба и алчност. За тях се бият богатите в този свят и се бодат, и се секат, и воюват, искайки да надвият един на друг, и дома на другия да разграбят, и властта му да вземат, и почестите, и сана. И земята му да заграбят, и сами да бъдат велики на земята сред хората, и почитани, и хвалени, и горди. Тази мисъл е вража и тези, които искат да бъде така, няма да намерят божията милост, ако не се смирят и не бъдат доволни от своето, и от него да дават на бедните.

Да избягаме от злите дела, а истинските да пазим! Да възлюбим Христа и да се смирим, и да му служим, и да притесняваме сами своите тела с добър труд! Да се погрижим за себе си, за да не погубим душите си и да се осъдим на вечен огън! От него ни избави, Господи Боже наш Исусе Христе, и ни напъти всичките към твоята истина! И ни спаси на твоя праведен съд, който е твоя сила и власт.

Чест и слава заедно с Отца и Сина и Светия Дух сега и завинаги!

СЛОВО НА ПЕТЪР НЯКОЙ ЗА РАЗЛИЧНАТА НЕПРАВДА*

Човек, като търси божия разум и правда и като се стреми да изпълнява божиите заповеди заради спасението на душата си, е длъжен да познае думата за всякаква неправда в този живот, делата зли и добри. И с разсъдлив ум, и със смирен дух, и с широко и чисто сърце да се изкачи на разумния стълб, за да се изправи горе. Да гледа и да вижда ясно с разумни очи как се бори различната неправда на този живот с правдата на онзи живот. И макар немощна да е злобата, тя заплашва силата на великата и свята правда. Най-силна е злобата в грешниците, а правдата е най-немощна. Защо? Понеже грешниците не обичат правдата и затова нито могат да бъдат в нея, нито да изпълняват волята ѝ. А праведниците не могат да забравят правдата и да извършат неправда, защото в праведниците има любов, поради което в тях не живее неправда. Но ако неправдата иска да ги изкуши и да влезе в тях, те след като извършат по-голям подвиг, тя ще изчезне от тях, ще се засрами и ще загине. И ще отиде в слабите сърца на неразумните, и ще се засели в тях с мнóго съблазън. Защото мнозина приеха изпърво неправдата, не разбраха своята гибел и отидоха в тъмата с помрачен ум и нечисто сърце. И като не преодоляха нито едно зло в този живот, и като искаха да надделеят, бяха победени от многото неправда. И нито помираха правдата с неправдата, нито разбраха силата на праведните, които чрез правдата победиха неправдата. А тези, немощните, се покориха на неправдата и сами се погубиха от нейната съблазън. Обаче, да кажем накрат-

* Думата сѫпрѣтивнк обикновено означава 'съпротивление', но в творбата на Петър Черноризец тя има значение: 'неправда, зло'. Вероятно авторът нарочно се е въздържал да постави в заглавието на ССВ един от тези синоними, като се е възползувал от по-малко конкретната, с по-широко значение и не толкова отрицателна дума сѫпрѣтивнк (може да се съпротивляваме на доброто, но така също, и още повече — на злото).

ко, как в сърцето на злите хора неправдата се противопостави на правдата, как изнемогна правдата и бе победена от неправдата. Такава сила има неправдата или ще има. Затова внимавай, човече, първо в хората бе сътворена правдата, изпърво и навеки. После от дяволския ум се вдигна неправдата и влезе в хората. И започна да се бори, за да прогони правдата. И човеците възприеха неправдата, а правдата отхвърлиха. Правдата ги остави да бъде по тяхна воля и нека да загинат, както поискаха. Защото се вдигна над девствеността блудството и погуби девствеността. Вдигна се порокът над чистотата и свирепостта над кротостта и тихостта, а омразата над любовта. Вдигна се ненаситността над поста и пиянството над трезвеността. Вдигна се обидата над смирението и разбойничеството над братолюбието. Вдигна се скъперничеството над щедростта и немилостта над милостта. Вдигна се беззаконието над запазването на закона. Вдигнаха се злите дела над праведните и имаше множина, които нито създаваха правда, нито на другите разрешаваха.

Но да не приказвам много, а да ви дам малък ум: търсете правдата и бъдете достойни за божия живот, а от този, временния, като от чужд бягайте и молете милост на съда. Разбери, окаяни човешки роде, от какво си победен. Кой е по-силен: Бог ли, или дяволът, грехът ли, или законът, тялото ли, или умът? Защото, ако речеш да угодиш на Бога, прелъстяващата вража сила, като се уплаши, ще избяга. Ти дявола ли повече пускаш за зло, или Бога за добро? О, безразсъдни и тъмни човешки роде, който със своя ум и тяло се покоряваш на злото и със своето неверие не се боиш от греха и не се уповаваш на правдата! Никога Бог няма да остави праведния и искащ милост на съда човек, а ще пристъпи към него. Обаче човек трябва да мисли за Бог и той още повече ще се всели в сърцето му като разумна светлина, сияейки като слънце, просвещавайки ума и живота му.

Затова трябва да се съпротивяваме на неправдата и с вяра да потърсим милост, казвайки:

Ще прогоня с щедрост неправедното богатство и ще възлюбя Христовата земна нищета, за да ми даде небесното царство.

Ще прогоня чрез въздържание телесната сила, за да изнемогне в мен плътската похот и за да ми даде Господ да държа девството и чистотата да пазя, и с ангелите в чистота да бъда.

Ще прогоня славолюбието със смирение, за да няма в мен високомерието от сана в този живот, а печал за спасението и за да ме избави Христос от цялото зло и да ме помилва на съда.

Ще прогоня лицемерието и човекоугодничеството, за да бъда Христов роб и за да ми приеме молитвата, когато плача към него, и да ме очисти от грехове и да ме спаси.

Ще прогоня празните съблазни и радостите от този свят, ще бъда тъжен и печален, за да ме утеши Христос с радостта на онзи живот.

Ще прогоня злите нрави от своето сърце и ще дам воля на божията правда, за да престане в мен вражата рат, която изпърво ме погубва. И ще бъда отсега нямащ своя воля, за да ме напъти Христос към своята божествена истина. На нея не може да се противопостави никаква съблазън — нито вража, нито своя, нито на другите хора.

И други по-добре ще започнат да ме слушат, Бог ще ме приближи към тях и от тях ще ме вземе скоро при себе си. Защото знае: много вярвам, че Бог всичко може и всички помилва и на всички помага и всичко изпълнява.

Мнозина искат Богу да угодят, но не могат, защото Бог ги пренебрегва. Понеже, човече, Бог много помага, но човеците сами не искат да пострадат

заради Бог. С малко страдание да получат помощ и да починат навеки. Защото със своето нетърпение не приемат божията сила и няма да получат милостта му. А който търпи заради Бог според дадената му сила, ще се спаси.

Велика е милостта Христова, велика е силата божия! Вражата сила не е нищо и съблазънта на този живот е пагуба. Който добре знае Бог и желае неговата милост, нито от врага се бои, нито този живот цени, нито обича нещо друго освен истината. Нея като твори с вяра, ще се спаси. Защото всичко съществуващо в този живот е печал и грях. Друго добро няма в него да видиш освен молитвата към Бога. Това виждам единствено спасително в този живот. Прочее да потърсим. Дали има нещо и от каква полза е за нас, търсещите милост тук и нямащи смирение в душата и немощ в тялото за успокоение на злите скверни плътски мисли. Ако речеш, всичко е добро в този живот, сладко и красиво: богатство, сан, слава, красота, имот, храна, дрехи, ум, власт, злато и сребро, добитък, пасища, земя, ниви, лозя, и още каквото и да било. А аз ще река: добро е за малко, кратко време[1]. И макар да ни е много мило и да не искаме от всичко това да се откажем, нека се потрудим преди смъртта да оставим малко от него, за да се приобщим. И то ще бъде достатъчно за спасението ни. А то всичко е прекалено. Трябва да дадем на бедните, които продават божията милост. Нея да си купим и спасение, и опрощаване на греховете, и избавление от вечните мъки, и безпечалие непреходно в света на Христовата слава. Защото наистина нищо благо няма в този живот, а всичко се получава с печал и с тежки грехове се държи. И смъртта ще го прекъсне и с изтление ще го завърши. Защото нашият живот е земя, прах и гной. Затова добрите ще презрат този живот и ще потърсят вечния. И измъчвайки с труд телата си, няма да жалят себе си тук. И не ще пощадят земното си богатство, и няма да се уреждат тук. Но много ще бързат към Христовия свят и към несвършващия во веки живот.

Слава на Бога наш.

[1] И двете изречения след „аз ще река" в СПНа са по-точни. В ССВ тук е внесена известна редакция.

ПРИЛОЖЕНИЯ

СЛОВНИК НА ТВОРБИТЕ НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ

В словника са включени думите, които се срещат в СП, ПСД (вземат се под внимание и преписите на СДП), СВЖ в неговата цялост (в сборниците и в разширения Пролог, като се обединява СВЖа и СБУ) и ССВ (имат се предвид и преписите на СНП — проложен вариант). При съставяне на Словника са отчетени съображенията при разглеждане на лексикалните разночетения (вж. Първа част, Трета глава).

Словникът отразява лексикалния състав на творбите на Петър Черноризец според запазилите се преписи. От гледище на това, което е имало в авторовите текстове, той явно не е съвсем пълен — СП например е било внесено със съкратени пасажи в първичния Измарагд и в някои сборници. Не можем да сме сигурни и в това, че всички лексеми в Словника са точно такива, каквито са били в авторовия текст. Някои разночетения явно са се появили още на българска почва. Други думи вероятно са били заменени също с книжовнонормативни, но по-разбираеми за русина лексикални единици. Но тази вариращa лексика, като се съди по разночетенията в преписите, е един сравнително неголям пласт от словното богатство на произведенията. От стигналите до нас преписи най-голям брой думи съдържа ПСД, малко по-малък е броят им в СП. Най-малък е списъкът на лексикалните единици в ССВ.

Думите се дават в нормализиран вид, като се имат предвид главно принципите в речника на Л. Садник — Р. Айцетмюлер.

А

а̄ — СВЖ
а — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
азъ — СП, ПСД, ССВ
агньць — ПСД
адамъ — ПСД
адовъ — СП
акъı — СП, ПСД, СВЖ
алканнıе — СП
амнинъ — СП
ангелъ — СП, ПСД, ССВ
ангельскъ — ПСД
апостолъ — СП, ПСД
архангелъ — СП
аспида — ПСД
аще — СП, ПСД, СВЖ, ССВ

Б

без — СП, ПСД, СВЖ
безаконıе — СП, ПСД, ССВ

безоумнѣ — ПСД, СВЖ
безоумьнъ — СП
бесѣдалнѣ — ССВ
бесъмрьтьнъ — ПСД
бесѣдоватн — ПСД
бещиньнъ — ПСД
внтн — СП, СВЖ
благословнтн — ПСД, СВЖ
благословесьственнѣ — СП
благословленнѣ — ПСД
благословьнъ — ПСД
благостынн — ПСД
благъ — ПСД, ССВ
блазнитель — СВЖ
блнжнка — ПСД
блнзокъ — СП
блюстн (сѧ) — СП, СВЖ
блѫднтн — СП, ПСД
блѫдъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
блѫдьнца — ПСД
блѫдьнъ — ПСД
бо — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
богатъ — СВЖ
богатьство — ССВ
боголюбьнъ — СВЖ
богъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
божнн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
божьствьнъ — СВЖ, ССВ
бон — СП
болнн — СВЖ, ССВ
болѣ — ПСД
болѣтн — ПСД
больнарнъ — СВЖ
боренне — ПСД
бостн (сѧ) — СП
боятн сѧ — СП, ПСД, ССВ
братн — СП
братнѧ — СП, ПСД
братолюбнѣ — СП, ССВ
братонелюбнѣ — СП
братъ — СП, ПСД, СВЖ
брашьно — СП
брашьнъ — ПСД
брьньнъ — ПСД
брѣцн — СП, ССВ
боун — ПСД
боунакъ — ПСД
боуесть — ПСД
бъдро — ПСД
бъдръ — СП
бъдѣнѣ — СП
бъдѣтн — СВЖ
бытн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
бытнѣ — ПСД
бьратн — ССВ
бѣгатн — СП, ПСД
бѣда — ПСД
бѣднтн — ПСД
бѣжатн — ПСД
бѣснтн сѧ — ПСД
бѣсовьскъ — СП
бѣсьнъ — ПСД
бѫбънъ — СП

в

в̄ — СП, СВЖ
варнтн — СП, ПСД
вашь — СП, СВЖ
веле — ПСД
велелѣпнѣ — ПСД
велерѣунѣ — ПСД
велнкъ — СП, ПСД, СВЖ
велнуанне — СП, ССВ
велнуатн сѧ — СП
вельмн — СП, ПСД, СВЖ
вельможа — СВЖ
велѣтн — СП, ПСД
веселнѣ — СП
веселъ — ПСД
вестн — СП
вечерьнѧ — СП
вещь — ПСД
вндѣнѣ — СП
вндѣтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
внна — ПСД, СВЖ
виноградъ — ССВ
владыка — ПСД
властель — СВЖ
власть — СВЖ
влъкъ — СП, ПСД
вода — СП, ПСД
водитн — СП
возитн — СП
возъ — СП
вон — СВЖ
воннъскъ — СВЖ
волитн — ПСД
вольнъ — СП
волъ — ПСД
волѧ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
восьмъ — СП

воєватн — СП, ПСД, СВЖ
врагъ — ПСД, ССВ
вражьда — ПСД
вражнн — СВЖ, ССВ
врѣдъ — ПСД
врѣдьнъ — ПСД
врѣменьнъ — СВЖ, ССВ
врѣма — СП
въ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
въвестн — ПСД
въдатн — ПСД
въдъхнѫтн — СП
въжецн — ПСД
възбъдѣтн — СВЖ
възбънѫтн — СВЖ
възбѣжатн — СП
възвеселнтн — СП
възвратнтн ся — СП
възвышатн — СП
възвышенне — СП
въздатн — ПСД
въздвигнѫтн — СВЖ
въздвнзатн — ПСД
въздрьжанне — СП, ССВ
въздрьжатн (ся) — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
въздъхнѫтн — СП, СВЖ
въздыханне — ПСД
възнматн — СП, ССВ
възнратн — ПСД, СВЖ
възскатн — СВЖ
възлюбнтн — СП, СВЖ, ССВ
възносntн ся — СП
възходнтн — СП
възърѣтн — ПСД
възѫтн — СП, ПСД, СВЖ
въннѫ — ПСД, СВЖ
въкоусntн — СП
въложнтн — ПСД
вълѣстн — ПСД
въннтн — ССВ
вънеретн — СП
въноукъ — СП
въпастн — ПСД
въпернтн — СП, ПСД
въпntн — ПСД
въпрашатн — СП, ПСД
въпрѫщн — ПСД
въсадntн — ПСД
въселнтн (ся) — ПСД, ССВ
въскланнватн — СП
въсклонntн ся — ПСД
въскрнуатн — ПСД
въскрьсенне — СП
въскрьснѫтн — СП
въслѣдъ — ПСД
въсмнѭтн ся — ПСД
въспрѧнѫтн — ПСД, СВЖ
въспѧть — ПСД
въстатн — СП, ССВ
въстворntн — ПСД
въстокъ — СП
въстѫпатн — СП, ССВ
въсходntн — СП
въсоуе — СВЖ
въторъ — СП, ПСД
въторънникъ — СП
въходntн — СП, СВЖ
въуатн — СП
вы — СП, ПСД, СВЖ
вынматн — СП
вынеретн — СП
выше — СП
вышнн — СП
вьсегда — ПСД, СВЖ, ССВ
вьсь — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
вьсьде — СВЖ
вьсѧкъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
вьсѧуьскъ — СП, ПСД, ССВ
вѣдѣнне — ПСД
вѣдѣтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
вѣкъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
вѣньуатн — ПСД
вѣньць — СП, ПСД
вѣра — СП, СВЖ, ССВ
вѣроватн — СП, ССВ
вѣрьнъ — СП, СВЖ
вѣтръ — СП
вѣуьнъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
вѣщатн — СП, ПСД
вязатн — ПСД
вяще — СП
вящнне — СП

Г

г — СП
гадъ — СП
глава — СП, ПСД
глаголанне — СП
глаголатн — СП, ПСД, ССВ
гладъ — ПСД, СВЖ

ганстъ — СП
гладанне — СП
глъбина — СП, ПСД, СВЖ
гнити — СП
гной — ПСД, ССВ
гноусьнъ — ПСД
гнѣвати (са) — ПСД
гнѣвъ — ПСД
гнѣздити са — ПСД
говѣино — СП
говѣнне — СП
годити — СП, ССВ
годъ — ПСД
гонитель — СВЖ
гонити — СВЖ
гоноздити — ПСД
гора — СП, ПСД
гордъ — ПСД
горькъ — ПСД, СВЖ
горѣ — ПСД, ССВ
господь — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
господьнъ — ПСД
господьствие — СП
грабити — ПСД
грабление — СП
градъ — СП, ПСД
гробъ — ПСД
гроза — СВЖ
гръдость — СП, СВЖ
гръдъ — СВЖ
гръсть — СП
грѣти — СП
грѣховьнъ — ПСД, СВЖ
грѣхъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
грѣшьникъ — СП, ССВ
грѣшьнъ — СП, СВЖ
грасти — ПСД, СВЖ
гржбость — СВЖ
гоубити — СВЖ, ССВ
гыбижти — СВЖ

Д

да — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
давидъ — ПСД
давити — ПСД
даже — СП, ПСД
даровати — СП, СВЖ
даръ — СП
дати — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
дѣлати — ССВ
двигижти — СВЖ
дворъ — ПСД
двьрь — ПСД
дебелъ — СВЖ
десаторъ — ПСД
дивити са — СВЖ
дияволъ — СП, ПСД, ССВ
длъгъ — ПСД
длъжьнъ — ССВ
до — СП, ПСД, СВЖ
добро — ПСД
добродѣтель — СП
доброта — ПСД
добръ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
добрѣ — СВЖ, ССВ
довольнъ — СВЖ
дозьрѣти — СП, СВЖ
донити — ПСД
домъ — СП, ПСД, СВЖ
доселѣ — ПСД
достоинъ — СП, ПСД, ССВ
достоити — СП
драгъ — ПСД
древле — СВЖ
дроугоци — ПСД
дроугъ, -ын — СП, ПСД, СВЖ
дрьжава — СВЖ
дрьжати — СП, ПСД, ССВ
дрьзати — ССВ
дрѣво — СП
дрѣвьнъ — СП
драхлъ — ССВ
доуховьнъ — СП, ПСД
доухъ — СП, ПСД, ССВ
доуша — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
доушевьнъ — ПСД
доушегоубьство — ПСД
доушеполезьнъ — ПСД
дъва — ПСД, СВЖ
дъвашьдъı — СП
дъвон — СП
дъждити — ПСД
дъждь — СП
дъменние — СП
дъно — СП
дъщи — ПСД
дыхание — СП
дьнь — СП, ПСД, ССВ
дьньсь — ПСД
дьниж — ПСД
дѣвьство — СП, ССВ

дѣдъ — СП
дѣлатн — СВЖ
дѣло — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
дѣльма — СП
дѣлꙗ — СП
дѣтн — ПСД
дѣꙗнніе — СП
дѣꙗтн — ПСД

є

ѥ — СВЖ
евангелистъ — ПСД
евангеліе — СП, ПСД
епнтнмнꙗ — ПСД

ж

жалость — ПСД
же — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
жена — СП, ПСД
жнвотворнтн — ПСД
жнвотъ — СП
жнвъ — СП, ПСД
жндъ — СП
жнзнь — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
жнзньца — ПСД
жнтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
жнтніе — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
жнто — СП
жнтьннца — ПСД

з

ꙁ — СВЖ
ꙁа — СП, ПСД
ꙁабъвеніе — ПСД
ꙁабыватн — СП
ꙁабытн — СВЖ, ССВ
ꙁавндѣтн — СП
ꙁавность — СП
ꙁазнратн — ПСД
ꙁанмъ — ПСД
ꙁантн — СП
ꙁаклюнтн — ПСД
ꙁаколеніе — ПСД
ꙁаконъ — СП, ПСД, ССВ
ꙁаконьнъ — ПСД
ꙁаповѣданніе — СП
ꙁаповѣдатн — СП, ПСД
ꙁаповѣдь — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙁатворнтн сѧ — ПСД
ꙁатворꙗтн — ПСД
ꙁатыкатн — ПСД
ꙁаутрьнꙗ — СП
ꙁаходнтн — СП
ꙁаѭаць — ПСД
ꙁвѣзда — СП
ꙁвѣрь — СП, ПСД
ꙁемлꙗ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙁемьнъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙁнма — СП, СВЖ
ꙁлато — ССВ
ꙁмннъ — ПСД
ꙁмнꙗ — ПСД
ꙁнон — СП
ꙁракъ — ПСД
ꙁъватн — СП, ПСД
ꙁъло — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙁълоба — СП, СВЖ, ССВ
ꙁълобнвъ — ПСД
ꙁълобьнъ — ПСД
ꙁълосрьдніе — СП
ꙁълочьстнвъ — СП
ꙁълъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙁълѣ — ПСД
ꙁьрѣтн — СП
ꙁѣло — СП, СВЖ, ССВ
ꙁѧть — ПСД

и

и — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
и, ꙗ, ѥ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ибо — СП, ПСД
игранніе — СП
идеже — ПСД
идолослуженніе — СП
ерен — СП
иже, ꙗже, ѥже — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
из — СП, ПСД, СВЖ
избавнтн — ПСД, СВЖ, ССВ
избавленніе — ССВ
избытн — СП, ПСД, ССВ
избѣгатн — ПСД
избѣгнѫтн — СП
изволнтн — СВЖ, ССВ
извѣстьнъ — ПСД
извѣтъ — ПСД
издрѧдъ — СП
излнха — ССВ
изливатн — ПСД

нзлѣстн — ПСД
нзнемощн — ССВ
нзнова — СП
нзумѣннѥ — ПСД
нзуязатн — СП
нзѣдатн — ПСД
нзятн — ПСД
нкона — СП
нлн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нлъ — ПСД
нматн — ПСД, ССВ
нмьже — ПСД
нмѣннѥ — СП, ПСД, ССВ
нмѣтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нмѧ — ПСД
нноужадъ — ПСД
ннъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ннъде — СВЖ
ноанъ — ПСД
нсан — СВЖ
нсказнтн ся — ПСД
нскатн — ССВ
нскупнтн — ПСД
нскуснтн — ССВ
нспнтн — СП
нсплъннтн — СВЖ
нсплѣняатн — СВЖ, ССВ
нсповѣдатн — ПСД
нспрьва — ССВ
нстнна — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нстнньнъ — СП, ПСД, СВЖ
нстовъ — СП, ПСД
нстоуннкъ — СП
нстьлѣтн — СВЖ
нстьленнѥ — ССВ
нстрѣгнжтн — ПСД
нсусъ — СВЖ
нсѣкнжтн — ПСД
нтн — ПСД, ССВ
нцѣлѣннѥ — СП
нщезнжтн — ССВ

К

казнтн — ПСД
казнь — ПСД, СВЖ
како — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
каковъ — СП
какъ — СП, ПСД
каменнѥ — ПСД
капь — ПСД
каятн ся — СП, ПСД
кладязь — СП
кладязьнъ — СП
кланятн ся — СП
клевета — ПСД
клеветанѥ — ПСД
клеветьнкъ — ПСД
клонятн — СВЖ
клеврѣтъ — ПСД
клъвнжтн — ПСД
клѧтва — СП
кознца — СП
козьла — ПСД
козьнъ — СП
колн — ПСД
колоднца — СП
колѣно — ПСД
комъканнѥ — СП
конь — СВЖ
коньць — СП, ПСД, СВЖ
коньуатн — ССВ
корабль — СП, ПСД
корень — ПСД
котора — СВЖ
которъ, -ын — СП, ПСД
кощуна — СП
красно — ССВ
красота — ССВ
крастн — СП, ПСД
кратъкъ — ПСД
крнуатн — ПСД
кромѣ — СП, ПСД
кромѣшьнь — СП
кротнтн ся — ПСД
кротость — СП, ССВ
кротъко — ПСД
кротъкъ — ПСД
кротѣватн — ПСД
кръвавъ — ПСД
кръвь — СП, ПСД
кръмнтн — СП, ПСД, ССВ
кръмла — ПСД
крыло — ПСД, СВЖ
крытн — ПСД
крьстнтн — СП
крьстнѧаннъ — СП
крьстнѧнъ — СП, ПСД
крьсть — СП
крьстьнъ — СП, ПСД
крьщенѥ — СП
крѣпъкъ — СП, ПСД

коупнтн — ССВ
коупьно — ПСД, СВЖ
коутнꙗ (коуцнꙗ) — СП
къ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
къгда — ССВ
къде — ПСД, СВЖ
къжьдо — СП
къннга — СП
къто — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
кын — СП, ПСД, ССВ
кынжьдо — СП

Л

лазаровъ — СП
ласкъунн — ПСД
ласкавьць — ПСД
лежатн — СП, ПСД
летѣтн — ПСД
лн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
лнснца — ПСД
лнхонмѣннѥ — СВЖ
лнце — СП
лнцемѣрнѥ — СП, ССВ
лншьнъ — СП
ловъ — СП
лодꙗ — СП
лоуна — СП, ПСД
лъгатн — СП, ПСД
лъжа — ПСД, СВЖ
лъжепослоушьство — ПСД
лъжнвъ — ПСД
лъжьнъ — СВЖ
льгъкъ — СВЖ
льзѣ — СП, ПСД, СВЖ
льстнвъ — ПСД
льсть — ССВ
лѣннвъ — СП
лѣннтн сѧ — СП, ПСД
лѣность — ПСД
лѣпъ — ПСД
лѣто — СП, ПСД
любнтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
любо — СП, ПСД
любодеица — ПСД
любъвьннкъ — ПСД
любы — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
людннѥ — СВЖ
лютость — СВЖ, ССВ
лꙗуатн — ПСД
лжкавьноватн — ПСД
лжкавьство — ПСД

М

мало — СП, СВЖ
малъ — ПСД, ССВ
матн — СП, ПСД
медвѣдъ — ПСД
медъ — СВЖ
метатн — ПСД
мнловатн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
мнлостнвъ — СП
мнлостнвьць — ПСД
мнлостынн — СП, СВЖ
мнлость — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
мнлъ — СП
мнмо — ПСД
мнмоходнтн — СВЖ
мннжтн — ПСД
мнръ — СП, ПСД, СВЖ
мнрьно — СП
мнрьскъ — СВЖ
младъ — СП
младьньць — ПСД
млъуанннѥ — СП
мон — СП, ПСД, СВЖ
монсни — СВЖ
моленнѥ — СП
молнтн (сѧ) — СП, ПСД, СВЖ
молнтва — СП
моль — ПСД
мольба — ПСД
мольбьнꙗ — ПСД
морѥ — СП
морнтн — ПСД
моцни — СП, ПСД, ССВ
моцьно — ПСД
мразъ — СП
мрьзъкъ — СВЖ
мрьтвъ — СП, ПСД
мъного — ПСД, СВЖ
мъногъ — СП, СВЖ, ССВ
мъногышьды — ПСД
мъножьство — СП, СВЖ
мы — СП, ПСД
мыслнтн — ПСД
мысль — СВЖ, ССВ
мысльнъ — СП
мъжатн — ПСД
мьзда — СП, ПСД, СВЖ
мьздонмьць — ПСД
мьздонмѣннѥ — СП
мьнни — СП
мьнитн сѧ — СВЖ

мьнѣти (ся) — СП, ПСД
мьчь — ПСД
мѣнити — СВЖ
мѣра — СП
мѣсто — ПСД, ССВ
мятежникъ — СВЖ
мждость — ПСД, СВЖ
мжжь — ПСД
мжка — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
мжчение — СВЖ
мжчитель — СВЖ
мжчити — ПСД, СВЖ

N

на — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
наводити — СП
навыкнжти — ССВ
нагота — ПСД, СВЖ
нагъ — СП
надъ — ПСД
надежда — СВЖ
надѣление — СП
надѣяти са — ПСД
наказанъ — ПСД
накыдати — ПСД
налияти — СП
нападати — ПСД
напрасьно — СВЖ
нарещи — ПСД
нарицати — ПСД
наручитъ — СП
насилие — СП, ПСД
насильникъ — ПСД
насильнъ — ПСД
наслаждити — СП
наслаждати са — СП, ПСД, СВЖ
наставити — ПСД, СВЖ, ССВ
наставляти — СП, ПСД
настжпити — СП
научати — ПСД
научити — СВЖ
научало — СВЖ
научати — СП, ССВ
нашь — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нажъ — СП
не — СП, ПСД, ССВ
небесьнъ — ПСД
небо — СП, ПСД
небонъ — ПСД
небрѣщи — ПСД
небытие — ПСД
невидимъ — СП, ПСД, СВЖ
неволя — ПСД, СВЖ
невѣдѣние — СВЖ
невѣдѣти — ПСД
невѣрьствие — ССВ
негасаща — СП
негодовати — ПСД
недвижимъ — СП
недомыслимъ — СП
недостоинъ — СП
недѣльнъ — СП
недѣля — СП
неджгъ — СП, СВЖ
нежели — ПСД
нежитъ — СП
ненабытьнъ — СВЖ
ненаглаголанъ — ПСД
ненадреченьнъ — ПСД
ненмѣние — ПСД
ненстовъ — ПСД
ненсторѣчь — ПСД
немилосрьдие — СП
немилость — СВЖ
немощь — СП, СВЖ, ССВ
немощьнъ — СП, СВЖ, ССВ
ненавидимъ — СП
ненавидѣти — ПСД, СВЖ
ненависть — СВЖ, ССВ
необъяти — ПСД
неподобьнъ — СП, ПСД
непокорение — СП
непокоривъ — СП
непорочьнъ — СП
непостижьнъ — СП
неправьдьнъ — СВЖ, ССВ
неправьда — ССВ
непрязнь — ССВ
непроходьнъ — ССВ
неразумьнъ — СВЖ
нескврьньнъ — ПСД
неслушание — СП
несмѣрение — СВЖ
нести — ПСД
несъмысльнъ — СВЖ, ССВ
несытость — СП, ССВ
нетрьпѣние — ССВ
неунстота — СВЖ
неунстъ — ПСД, ССВ
ни — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
никакъ — ССВ
николиже — ПСД
никъгдаже — ССВ

ннкъто́же — СП, ПСД, СВЖ
ннкын — СП
ннкынже — ПСД
ннць — ПСД
ннщева́тн — СП
ннщета́ — СВЖ, ССВ
ннщь — СВЖ, ССВ
ннүьто — СП, ССВ
ннүьто́же — ПСД, СВЖ, ССВ
новъ — СП
нога́ — ПСД
ножь — ПСД
носнтн — СП, ПСД
ношенне — СП
ноць — СП, ПСД
нравъ — СП, ПСД, ССВ
нүждтн — ПСД, СВЖ
нүждьно — СВЖ
нүжда — СП, ПСД, ССВ
нүждьнъ — ПСД, СВЖ
нъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ны — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нынѣ — СП, ПСД, СВЖ
нынѣшьнъ — СВЖ
нѣкъде — СВЖ
нѣкъто — ПСД
нѣкын — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нѣстъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
нѣтъ — СП
нѣүьто — ПСД

О

о — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
обаче — СП, СВЖ, ССВ
обаднтн — СП
обнда — СП, СВЖ, ССВ
обндьннкъ — ПСД
обндѣнне — ПСД
обндѣтн — СП, СВЖ
облакъ — ПСД
область — ССВ
облнкъ — ПСД
облнүатн — ПСД
облѣпа — ПСД
облѣщн — ПСД
обон — СП
образъ — СП, СВЖ
образатн — СП
обрѣстн — ПСД, СВЖ, ССВ
обүтн ся — ПСД
обыүан — ПСД
обьць — ПСД
обѣданне — СП
обѣщатн — СВЖ
овоще — СП, ПСД
овъ — СП, ПСД
овьца — СП, ПСД
овьүа — СП
огнь — СП, ПСД, СВЖ
огньнъ — ПСД
ограднтн — СП
одежда — СВЖ, ССВ
одолѣтн — СВЖ, ССВ
одѣнне — СП, ПСД
одѣяанне — СП
ожнвнтн — СП, СВЖ
ожндатн — ПСД
озрятн ся — ПСД
окаянъ — ПСД, ССВ
оклеветатн — СП, ПСД
оклоснѣтн — ПСД
око — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
омрачнтн — ПСД
омыватн — СП
онъ, -ъін, -оіа — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
онъсица — СП
оповелѣтн — СП
оправьдатн — СП
опать — СП
оржжне — СВЖ
освѣщатн — СП, СВЖ
освѣщенне — СП
освященне — ПСД
оскверьннтн — СП
ослабнтн — СВЖ
ослѣпнтн — ПСД
оставнтн — СП, ПСД, ССВ
оставляатн — ПСД, СВЖ
остатн — СП, ПСД
осждтн — СВЖ
осждатн — СП
осждение — ПСД
отан — ПСД
отнтн — ПСД, ССВ
отроүа — ПСД
отъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
отъбѣгнжтн — СП
отъбѣжатн — ПСД
отъвращатн ся — ПСД
отъврѣщн — СП, ПСД, ССВ
отъвѣтъ — ПСД

отъвѣщатн — ПСД
отъдатн — СП
отълажѹатн — ПСД
отъмьщенніе — ПСД
отъмѣрнтн — СП
отъпастн — ПСД
отъпоѹщенніе — СП
отърада — ПСД
отърнцанніе — СП
отърнцатн сѧ — СП
отъстѫпнтн — СП
отъстѫпьнъ — СП
отъходнтн — ПСД
отъѩтн — ПСД
отьць — СП, ПСД, СВЖ
отьчьство — СП
отѧгъѹатн — ПСД
отѧжатн сѧ — ПСД
оунстнтн (сѧ) — СП, ССВ
оунщенніе — СП

П

павьлъ — ПСД
пагоѹба — ПСД, ССВ
пагоѹбьнъ — СП, ПСД
падатн — ПСД
пажнтъ — ССВ
пакость — СП, СВЖ
пакы — СП, ПСД
памѧть — СП, ПСД
пастн — СП
пастоѹхъ — СП
паче — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
петровъ — СП
петръ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
печаловатн — СП
печаль — СП, СВЖ, ССВ
печальнъ — СП, ССВ
пещн сѧ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
пнтн — СП, СВЖ
пнтніе — СП
пнща — СП, СВЖ, ССВ
пніанъ — ПСД
пніаньство — СП, ССВ
плаваніе — СП
плаватн — ПСД
плакатн (сѧ) — СВЖ, ССВ
пламеньнъ — ПСД
пламы — ПСД
плачь — ПСД
плескатн — ПСД
плестн — ПСД, ССВ
плодъ — СП
плънъ — ПСД
плътьскъ — СП, ПСД, ССВ
плѣма — СП
плѧсаніе — СП
по — СП, ПСД, СВЖ
побѣднтн — ССВ
повелѣтн — СП
повелѣватн — СП, ПСД
повелѣніе — СП
повнноватн сѧ — СП
повр҃щн — ПСД
повѣдѣтн — ПСД, ССВ
погр҃ебаніе — СП
погр҃ебатн — ПСД
погр҃ешнтн — СП
погр҃ѫжатн — СП
погоѹбнтн — СП, ПСД, ССВ
погоѹбѩатн — СП, ПСД
погоѹбьнъ — СП, ПСД
погънатн — СП, ПСД
погыбатн — ПСД, СВЖ
погыбнѫтн — СВЖ, ССВ
погыбѣль — СП, ПСД
погыбѣльнъ — СП
поданіе — ПСД
подвигнѫтн — СП, ПСД, СВЖ
подвигъ — ССВ
подвиѕатн сѧ — ССВ
поднскатн — СП
подобатн — СП, ПСД
подражатн — ПСД
подроѹжніе — СП
подъ — ПСД
пожнтн — СП
пожатн — СВЖ
позеленѣтн — ПСД
понскатн — ССВ
понстнньъ — ПСД, СВЖ, ССВ
понтн (поя) — ПСД
понтн (тръгва) — ПСД
покаѩніе — СП, СВЖ
покаѩльнъ — СП
покаѩтн сѧ — СП
поклонъ — СП
поклоннтн сѧ — СП
поклоняѩтн сѧ — СП
покон — ПСД
покорнтн сѧ — ССВ

покоренїе — СП
покорьно — СП
полетатн — СВЖ
полъдьнь — СП
польза — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
пользеватн — ПСД
пользьно — СВЖ
помагатн — ССВ
помнловатн — СП, ССВ
помнятн — СП
помощъ — ССВ
помрачнтн — СВЖ
помыслнтн — СП, ПСД, ССВ
помыслъ — СП, ПСД
помышлѧтн — ПСД
помънѣтн — ПСД
понедѣльнїкъ — СП
поне — СП, ПСД
понеже — ССВ
понестн — СП
поноснтн — ПСД
поноуднтн — СВЖ
попещн сѧ — СП, СВЖ
попоуснѣтн — ПСД
попоустнтн — СВЖ
попьратн — СП
породнтн сѧ — СП
послатн — ПСД
послоужнтн — СВЖ
послоушатн — СП, ПСД, ССВ
послѣдьнъ — ПСД, СВЖ
поспатн — СП
поспѣшнтн — ПСД
посрамнтн — СП, ССВ
постелѧ — ПСД
постнгнжтн — СП, ПСД
постнтн сѧ — СП
пострадатн — ССВ
постъ — СП, СВЖ, ССВ
постьнъ — СП
посѣщенїе — СП
потещн — ПСД
потомь — СП, ССВ
потроуднтн сѧ — ПСД
потрѣба — СП
потрѣбнтн — ПСД
потрѣбьнъ — СП
поученїе — ПСД
похоть — СП, ПСД, ССВ
похотьнъ — ПСД
поунтн — ПСД, ССВ
поучто — СП, ПСД, ССВ
пошнбенїе — ПСД
пощадѣтн — ПСД
поѭтн — ПСД
правнло — СП
правнтн — СВЖ
право — СП
правъ — СП
правьда — СП, СВЖ, ССВ
правьдьнїкъ — СП, ССВ
правьдьнъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
прадѣдъ — СП
праздьнїкъ — СП
праздьноватн — СП
прахъ — СП
прнблнжатн сѧ — СП
прнблнженїе — СП
прнблнжнтн — ССВ
прнбѣгнжтн — СП
прнвестн — ПСД
прнводнтн — СП, СВЖ
прнимати — СП
прнложнтн — СП
прнобрѣстн — ПСД, ССВ
прнсно — СП, ПСД, СВЖ
прнснъ — ПСД
прнстжпнтн — ССВ
прнтворнтн — СВЖ
прнтн — СП, ПСД
прнтранъ — ПСД
прнтъча — ПСД
прноуѵатн — ПСД
прнхожденїе — СП
прнчастнтн (сѧ) — СП, ПСД, ССВ
прнчастьнїкъ — ПСД
прнчащатн сѧ — СП
прнѭтн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
про — СП
проводнтн — СП, ПСД
прогонятн — ССВ
прогънатн — ПСД, ССВ
продаватн — ССВ
прозрѣтн — СВЖ
проклатнїе — СП
проклатъ — СП, ПСД
проклатьство — СП
пролнватн — СП
пропасть — СП
прорастнтн — СП
пророкъ — СП, ПСД, СВЖ
просвора — ПСД

просвѣтнтн — СП
просвѣщатн — СП, СВЖ, ССВ
проснтн — ПСД, ССВ
проскоура — СП
пространъ — ССВ
простнратн — ПСД
прострѣтн — ПСД
простъ — ПСД
протнвж — СП, ССВ
проунн — СВЖ
прощенніе — СП, ССВ
прьвъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
прьсн — ПСД
пребыватн — СП, ПСД, СВЖ
пребытн — СП
предатн — СП, ПСД
предъ — СП, ПСД
предъстатель — СП
прежденъ — СП
прежнтн — ПСД
презорьство — СП
презьрѣтн — ССВ
прентн — СП
преклаиатн — ПСД
прельсть — ССВ
прельстьнъ — ССВ
прельщатн — ПСД
прелюбодѣнство — СП
прелжкавнтн — ПСД
преобндѣтн — ПСД
преподобьнъ — ПСД
пресвѣтьлъ — СП, ПСД
пресватъ — ПСД
преспѣтн — СВЖ
преставатн — ПСД
престатн — ССВ
престолъ — ПСД
престжпатн — СП, ПСД
престжпнтн — ПСД
претворнтн — СВЖ
претъкнжтн — ПСД
прижатн — ССВ
пустъ — СП
пустошьнъ — СВЖ, ССВ
пущатн — ССВ
пътница — СП
пытатн — ПСД
пьсь — ПСД
пѣснь — СП
пѣсъкъ — СП
пѧтъкъ — СП
пжть — СП, ПСД

Р

работа — СП, ПСД, СВЖ
работатн — СП, ПСД, СВЖ
рабъ — СП, ССВ
рабынн — ПСД
равьно — ПСД
равьнъ — СП
радн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
радntн — ПСД
радость — СП, ПСД, ССВ
раждатн — ПСД
разбон — СП, ССВ
разбоннкъ — СП, ПСД
развращатн — ПСД
развѣ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
разгадатн — СП
разграбнтн — СВЖ
раздатн — СП
раздаiатн — ПСД
разлнуьнъ — ПСД
разлжунтн сѧ — СП
размыслнтн — ПСД
размѣрнтн — СП
разорнтн — ПСД
разоумъ — СП, ССВ
разоумьнъ — ССВ
разоумѣтн — ПСД, СВЖ, ССВ
разьно — ПСД
ран — ПСД
ранскъ — СП
рана — ПСД, СВЖ
распрострѣтн — СП, СВЖ
распждntн — СП
раствornтн — ПСД
растн — СП
растнтн — ПСД
растрошntн — ПСД
расъмотреннје — СВЖ
рать — ПСД, ССВ
рашнрntн — ПСД
ремьство — ПСД
рещн — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
рнза — ПСД
робъ — ПСД
роднтн — ПСД
родъ — ПСД, СВЖ, ССВ
родьство — СП
роусалнiа — СП
роухло — ПСД
рыба — СП
рыкатн — ПСД

рѣка — СП
рѣчьнъ — СП
ржадъ — ПСД
ржгатн — ПСД
ржка — ПСД

с

садно — ПСД
самовластьнъ — ПСД, СВЖ
самовольство — ПСД
самохоть — ПСД
самъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
санъ — СВЖ, ССВ
сваръ — СП, СВЖ
сверѣпь — ПСД
свнтн сѧ — ПСД
свободьнъ — СП
свон — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
свѣтнтн — ПСД
свѣтъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
свѣтьлъ — ПСД
свѣціа — ПСД
сватъ — СП, СВЖ, ССВ
се — СП, ПСД
себе — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
село — ССВ
серафнмъ — СП
сестра — СП
сн — СП
снла — СП, СВЖ, ССВ
снльнъ — СВЖ, ССВ
снць — СП, ПСД
снѣтн — ССВ
скврьнъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
скоро — СП, ПСД, ССВ
скоровѣкын — ПСД
скотъ — СП, ПСД, ССВ
скръбнтн — СП
скръбь — ПСД, СВЖ
скръбѣтн — ПСД
скжпость — ССВ
слабъ — СП, ПСД, ССВ
слава — ПСД, СВЖ, ССВ
славнтн — СП
славохотнıе — ССВ
сладъкъ — ПСД, СВЖ, ССВ
сласть — ПСД
слнна — ПСД
слово — СП, СВЖ, ССВ
слоуга — СП
слоужнтель — СП
слоужнтн — СП
слоужьба — СП, СВЖ
слоутн — ПСД
слоухъ — ПСД
слоушатн — СП
слъньце — СП, ПСД, ССВ
слышатн — СП, ПСД, СВЖ
сльза — СП, ПСД
слѣпъ — СВЖ
слѣпьць — СВЖ
снѣгъ — СП
сотона — СП
сопѣль — СП
срьдьце — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
срьдьчьнъ — СП, ПСД, СВЖ
срѣда — СП
ставнтн — ПСД
стадо — СП
старость — СП
старъ — СП
статн — ССВ
стенатн — СП, ПСД
стенанннıе — ПСД
стлъпъ — ССВ
страдатн — СВЖ
столъ — СП
стоıатн — СП, ПСД
стражнтн — СП
страньнъ — СП
страсть — ПСД, СВЖ, ССВ
страхъ — СП, ПСД, СВЖ
страшнтн — СВЖ
страшьнъ — СП, ПСД
стронтн сѧ — ССВ
строкнннıе — СВЖ
стръжа — ПСД
стоудєнъ — ПСД
стоудьнъ — ПСД
стоудъ (стыдъ) — СП
стыдѣтн сѧ — ПСД
стыхнıа — СП
стѣньнъ — ПСД
сун — СВЖ
съ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
събнратн — ПСД
събьратн — СВЖ
съборъ — СП
съблюдатн — СП
съблюстн — СП
съврьшатн — СП

съвръшєнъ — СП
съвѣдѣти — СП
съгрѣшати — СП, ПСД
съгрѣшєнїе — СП
съдрогнѫти — ПСД
съзидати — СВЖ
съказанїе — СП
съказати — ССВ
сълъгати — ПСД
съломѵти сѧ — ПСД
съмѵреннїе — СП, ССВ
съмѵрити — ССВ
съмотрєнїе — СВЖ, ССВ
съмотрити — СП, СВЖ
съмрѣть — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
съмрѣтьнъ — ПСД
съмыслити — СВЖ
съмыслъ — СП
съмысльнъ — ССВ
съмѣжити — ПСД, СВЖ
съмѣрити — СВЖ
съмѣти — СП
сънабъдѣти — СП, ПСД
сънести — СП
сънѣдь — СП
съпасєнїе — ПСД, ССВ
съпаситель — СВЖ
съпасти (сѧ) — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
съпасъ — ПСД
съпасьнъ — СП, ПСД, СВЖ
съпати — СВЖ
съподобленїе — СП
съпроста — ПСД
сърѣтати — ПСД
съставити — ПСД
съставленїе — ПСД
сътворити — СП, ПСД, СВЖ
сътворцє — ПСД
сътрѣпѣти — ПСД, ССВ
сътѧжанїе — СВЖ, ССВ
сътѧжити — СВЖ
съхранѣти — СП
сьшьствїе — СП
сѣзити — ПСД
сынъ — СП, ПСД, СВЖ
сь, сн, се — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
сѣдѣ — ССВ
сѣребро — ССВ
сѣдѣти — ПСД
сѣкнѫти — ПСД
сѣмѧ — СП
сѣть — СП, ПСД
сѣтьнъ — ПСД
сѣщи — СВЖ
сѫбота — СП
сѫдити — ПСД, СВЖ
сѫдище — ПСД
сѫдъ — СП, СВЖ, ССВ
сѫпротивити сѧ — ССВ
сѫпротивїе — ССВ

Т

тан — ПСД
танна — СП, ПСД
тако — СП, ПСД, СВЖ
таковъ — СП, ССВ
такоже — СП, ПСД
такъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тамо — ПСД, СВЖ
тать — ПСД
татьба — СВЖ
тварь — СП, ПСД, СВЖ
твои — СП, СВЖ
творити (сѧ) — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
теплъ (топлъ) — ПСД
тещи — ПСД
ти — СП, ПСД
тихъ — ПСД
тлѣстъ — СВЖ
тлѣщи — ПСД
то — СП, ПСД
тоже — ПСД
толѣ — СП
толикъ — СП
томити (сѧ) — СВЖ, ССВ
тоуити — ПСД
трава — СП
трепетати — СП, ПСД
тронца — СП
троудити сѧ — ПСД
троудъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
троудьнъ — СП
троуждати сѧ — СВЖ
трьпѣнїе — ПСД
трьпѣти — СП, ПСД, СВЖ
трѣбовати — СП, СВЖ
трѣзвость — СП, ССВ
трѣзвъ — СП
тоу — СП, ПСД
тъ, та, то — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тъгда — СП, ПСД

тъжде — ПСД
тъкъмо — СП, СВЖ
тъчнѫ — СП, ПСД, СВЖ
тъщета — ПСД, СВЖ
ты — СП, ПСД, СВЖ
тысѧщи — СВЖ
тълѣньнъ — ПСД
тълѣти — СП
тьма — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тьмьница — СП, ПСД
тьмьнуьнъ — ПСД
тьмьнъ — ПСД, СВЖ, ССВ
тѣлесьнъ — СВЖ, ССВ
тѣло — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тѣмь — ПСД
тѣмьже — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тѧгость — ПСД
тѧгота — ПСД
тѧжьба — СВЖ
тѧжькъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
тѧжько — СВЖ

оу

оу — СП, ПСД, СВЖ
оубивати — ПСД
оубинство — СП
оубити — СП, ПСД
оублюсти — СП
оубо — ПСД, ССВ
оубогъ — СП, СВЖ
оубон — ПСД
оубоѩти сѧ — СП, ПСД, ССВ
оубъдрити сѧ — ПСД
оубѣгати — ПСД
оубѣжати — СП, ПСД, СВЖ
оувѣдѣти — СВЖ
оувазѣжти — СП
оугасити — ПСД
оугодити — СП, СВЖ, ССВ
оугодьникъ — СП
оугодьнъ — ПСД
оуготовати — ПСД
оудавити — ПСД
оудобьнъ — ПСД
оудрьжалевъ — ПСД
оудрьжание — СП
оудрьжати (сѧ) — ПСД
оудъ — ПСД
оуже — ПСД
оузнати — СВЖ
оузьрѣти — ПСД
оуказати — СП
оукланѣти сѧ — ПСД
оуклонити — СП, СВЖ
оукрасити — СП
оукротити — ПСД
оукроухъ — ПСД
оумарѣти — ПСД
оумилѣти сѧ — ПСД
оумирати — ПСД
оуморити — ПСД
оумъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
оумъножити — ПСД, СВЖ
оумьнъ — СП, ПСД, СВЖ
оумрѣти — СП, ПСД, СВЖ
оумѣти — СП, СВЖ
оуними — ПСД
оуние — СВЖ
оупасти — СП, ПСД
оупивати сѧ — СП
оупокои — СП
оуправити — СВЖ
оупоустити — ПСД
оупъвати — СВЖ, ССВ
оупьхнѫти — ПСД
оуслышати — СП
оусобнуьнъ — ПСД
оуспѣхъ — ПСД
оуста — ПСД, СВЖ
оуставити — СП
оуставъ — СП
оустати — СП
оустьна — ПСД
оусѣщи — ПСД
оутврьдити — СП
оутишие — ССВ
оутро — ПСД
оутрьнъ — ПСД
оутръ — ПСД
оутѣшити — СВЖ
оухо — СП, ПСД, СВЖ
оучение — ПСД
оучити (сѧ) — СП, ПСД

ф

филиповъ — СП

х

хапати — ПСД
хвалити сѧ — СВЖ
херувимъ — СП

хлѣмъ — СП
хлѣбъ — СП
хлѣвина — ПСД
ходити — СП, ПСД
хождение — СП
хотѣти — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
храмина — СВЖ
храмъ — СВЖ
хранение — ССВ
хранити — СП, СВЖ
христовъ — СП, ССВ
христосовъ — СП
христосъ — ПСД, СВЖ, ССВ
христъ — СП
худъ — СП, ПСД
хуление — СП
хулити — ПСД
хытрость — ПСД, ССВ
хѫдожьство — ПСД

Ц

цѣкъвьнъ — СП, ПСД
цѣкы — СП, ПСД
цѣлъ — ПСД
цѣсарь — СП
цѣсарьствие — ПСД
цѣсарьство — СП, ПСД

Ч

чародѣйство — СП
часъ — ПСД
челнъ — СП
село — СП
четвьрътъкъ — СП
чинъ — СП
чисто — СП
чистота — СП, ССВ
чистъ — СП, ССВ
чистити — СП
чловѣкоугождение — ССВ
чловѣкъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
чловѣчь — СВЖ
чловѣчьскъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
чрьвь — СП
чрьнорѫзьць — ПСД, СВЖ
чрьтогъ — ПСД
чрѣзъ — СП, ПСД
чютити сѧ — ПСД
чьсть — СП, ПСД, СВЖ
чьстьно — СП, СВЖ
чьстьнъ — ПСД, СВЖ
чьтити — СП
чьто — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
чьтение — СП
чадо — ПСД
чадьце — СП
частити — ПСД
часто — СП, ПСД

Ш

шествовати — СП

Щ

щедрота — СВЖ, ССВ
щедръ — СП, ПСД
щѫждь — ПСД
щѧдѣти — ПСД, ССВ

Ю

юность — СВЖ

Ꙗ

ꙗ — СП
ꙗвити — ПСД, СВЖ
ꙗвлѧти сѧ — СП
ꙗвѣ — ПСД, ССВ
ꙗдовитъ — ПСД
ꙗдъ — ПСД
ꙗзъ — СП
ꙗко — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙗкоже — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ꙗкы — СВЖ
ꙗръ — ПСД
ꙗсти — СП, ПСД

Ѥ

ѥгда — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ѥгдаже — СП
ѥда — ССВ
ѥдинъ — СП, ПСД, СВЖ, ССВ
ѥдиноумадъ — ПСД
ѥдъва — ПСД
ѥже — СП, ПСД
ѥжелѧ — СП
ѥзеро — СП
ѥликоне — СП

ѥльма — СП
ѥльмаже — СП, ПСД
ѥстьство — СП, ПСД
ѥще — СП, ПСД, СВЖ, ССВ

ѫ

ѫжнка — ПСД
ѫжнуьство — ПСД

жродъ — ПСД
жтроба — ПСД

ѩ

ѩзыкъ — СП, ПСД
ѩтн — СП

СПИСЪК НА СЪКРАТЕНИТЕ ДУМИ В СЛОВАТА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ

бл҃гъ — ПСД: бл҃гъ; СП: благословѣєннѣ
бѣ — СП: бѣ, бѣ, вѣн; ПСД: бъ̀, бмь, бцн, бнѣ; СВЖ: бъ̀, бѣ, бнѣ, бьѣю; ССВ: бѣ, бу̀, бгмъ, бнн, бнѣ, бню, бжтвенүю
бц҃а — СП: бц҃а
гл҃атн — ПСД: гл҃ть, гл҃мъ, гл҃ють, ненꙁгл҃аныхъ
дв҃тво — ССВ: дв҃тво
дн҃ь — СП: дн҃ь, дн҃е
дх҃ъ — СП: дх҃а; ПСД: дх҃мь; СВЖ: дх҃мь; ССВ: дх҃омь
дш҃а — ПСД: дш҃а, дш҃ѣ, дш҃н, дш҃ю, дш҃ею; СВЖ: дш҃ь
кр҃тнаѧ — ПСД: кр҃тнүю
мт҃рь — СП: мт҃рь
мл҃ть — ПСД: мл҃ть
мл҃тва — ПСД: мл҃твү; СВЖ: мл҃тва, мл҃твы; ССВ: мл҃твү, мл҃твы
мр҃твъ — ПСД: мр҃твыѧ
мдр҃ть — СВЖ: мдр҃ть
мч҃нѣе — СВЖ: мч҃нѣе, мч҃тан, мч҃те
нб҃о — ПСД: нб҃а, нб҃наго
неүт҃ъ — ССВ: неүтмь
оц҃ь — СП: оц҃а, оц҃н; ПСД: оц҃мь
см҃рть — ПСД: см҃ртн; ССВ: см҃ртью
сн҃ъ — СП: сн҃а; ПСД: сн҃а, сн҃ы
спн҃нѣ — СВЖ: спн҃хъ; ССВ: спн҃нн
стын — СП: стн҃н, ст҃го, ст҃хъ, прест҃оую; ПСД: ст҃мь, ст҃мъ, стыѧ; ССВ: стыѧ
тр҃ца — СП: тр҃ца
хс҃ъ — СП: хв҃о, хв҃ъ, хв҃ы
цр҃тво — ПСД: цр҃тво, цр҃тва
цр҃квь — ПСД: цр҃квн
үл҃вкъ — СП: үл҃вкъ, үл҃вка, үл҃вкү, үл҃цн, үл҃вкы, үлв҃ьсцѣн; ПСД: үл҃вкъ, үл҃къ, үл҃вкү, үл҃вүе, үл҃цн, үл҃кмъ, үл҃вуьскы, үлв҃укы; СВЖ: үл҃вцн, үл҃кы, үл҃вцѣхъ, үлв҃утн; ССВ: үл҃вкъ, үл҃вүе, үл҃вцн, үл҃вкы, үл҃вцѣхъ
үт҃ь — СВЖ: үт҃ь; ССВ: үт҃мь, үто҃ту

Прегледът на съкратените думи в словата на Петър Черноризец насочват към древно състояние, тъй като те не са чести и в повечето случаи

са сакрални. Съпоставката им в преписи на различните слова[1] говори за общност на правилата в тяхното писане. Вероятно хронологията на преписите е оказала своето влияние, но съставът на съкратените думи в тях е запазил своя архаичен вид доста добре.

ЦИТИРАНИ РЪКОПИСИ

Архив ЛОИИ:
Русская секция коллекция Лихачева № 502
Архив Франко (Киев):
3/4713
3/4725
3/4744
БАН:
№ 72
№ 73
БАН СПб.:
Арх. Д-2
Друж. 1008 (857)
Коргоп. № 154
Никольск. 1
Собр. Каликина № 148
4.9.13
4.9.19
13.2.5
13.2.7
13.8.2
21.7.15
21.8.12 (Съв. 703)
33.3.26
33.12.1
33.12.3
33.12.6
33.16.7
34.2.2
Берлин (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz):
Ms slav. Wuk 37
Ms slav. Wuk 38
Ms slav. Wuk 48
Вилненска библиотека:
№ 240
ГИМ:
Воскр. 30
Муз. собр. № 4063
Синод. 174
Синод. 175
Синод. 176
Синод. 177
Синод. 178
Синод. 179
Синод. 180
Синод. 181
Синод. 182
Синод. 183
Синод. 230
Синод. 240
Синод. 244
Синод. 246
Синод. 248
Синод. 491
Синод. 686
Синод. 765
Синод. 836
Синод. 986
Синод. 987
Синод. 988
Синод. 989
Синод. 990
Синод. 991
Синод. 992
Синод. 993
Синод. 994
Синод. 995
Синод. 996
Синод. 997
Синод. 1063/4
Собр. Вахрамеева № 220
Собр. Царского № 142
Увар. 70
Увар. 83
Увар. 96
Увар. 325
Увар. 326

[1] Думите са извадени от СП по Тр. 12, ПСД по Хлуд. 30Д, СВЖ и ССВ по Пог. 59. В *другите преписи до XIV в. картината им е почти същата.*

Увар. 740
Хлуд. 30Д
Хлуд. 56
Хлуд. 154
Хлуд. 187
Хлуд. 188
Хлуд. 189
Хлуд. 190
Хлуд. 191
Хлуд. 215

Дебрецен (Билиотека в университета „Лайош Кошут“):
Ms slav. 106/15

Дрезден (Sächsische Landesbibliothek):
№ 60 F 90

Загреб:
III с 6
III с 29
III с 24

Зографски манастир:
№ 43

Казанлък (Читалище „Искра“):
Сборник от 1683 г.

НБКМ:
№ 131
№ 158
№ 432
№ 1039

НБС:
№ 11
№ 19
№ 27
№ 434
№ 450
Рс. 651
№ 705

Новгород (Новгородский музей):
№ 30056 (по старата номерация № 10960)

ОГНБ:
1/6 (118)
1/10 (572)

РГАДА:
ф. 196, № 599
ф. 381, № 153
ф. 381, № 154
ф. 381, № 155
ф. 381, № 156
ф. 381, № 157
ф. 381, № 158
ф. 381, № 159
ф. 381, № 160
ф. 381, № 161
ф. 381, № 162
ф. 381, № 163
ф. 381, № 166
ф. 381, № 167
ф. 381, № 168
ф. 381, № 169
ф. 381, № 170
ф. 381, № 171
ф. 381, № 172
ф. 381, № 173
ф. 381, № 174
ф. 381, № 175
ф. 381, № 176
ф. 381, № 178
ф. 381, № 179
ф. 381, № 180
ф. 381, № 181
ф. 381, № 405

РГБ:
Егор. № 1
Егор. № 6
Егор. № 18
Егор. № 175
Собр. Тихонравова № 295
ф. 113, № 541
ф. 113, № 542
ф. 173, № 46
ф. 247, № 510
ф. 247, № 511
ф. 256, № 181
ф. 256, № 186
ф. 256, № 319
ф. 256, № 1706
ф. 304, № 11
ф. 304, № 12
ф. 304, № 144
ф. 304, № 200
ф. 304, № 202
ф. 304, № 203
ф. 304, № 204
ф. 304, № 763
ф. 304, № 769
ф. 310, № 75
ф. 310, № 541
ф. 310, № 570
ф. 310, № 575
ф. 310, № 585
ф. 310, № 963

Рилски манастир:
2/25 (4)
РНБ:
А I-264 (I том, II. том)
Гилф. 42
Кир.-Бел. № 6/1083
Кир.-Бел. № 10/1087
Кир.-Бел. № 38/1115
Кир.-Бел. № 39/1116
Кир.-Бел. № 40/1117
Q I 56
Q I 216
Q I 312
Q I 314
Qn I 16
Пог. 58
Пог. 59
Пог. 60
Пог. 603
Пог. 604
Пог. 858
Пог. 940
Пог. 949
Пог. 968
Пог. 1016
Пог. 1019
Пог. 1020
Пог. 1022
Пог. 1024
Пог. 1025
Пог. 1027
Пог. 1596
Собр. Вяземского № XII
Собр. Вяземского № XXIII
Собр. Вяземского № LXXIY
Собр. Титова № 576
Собр. Титова № 728
Собр. Титова № 1213
Собр. Титова № 2584
Собр. Титова № 4450
Солов. 270/270
Солов. 803/913
Солов. 1122/1231
Соф. 1266
Соф. 1318
Соф. 1320
Соф. 1324
Соф. 1325
Соф. 1327
Соф. 1332
Соф. 1341
F 52
F I 4
F I 47
F I 204
F I 209
F I 233
F I 236
F I 239
F I 308
F I 311
Fn I 46
Fn I 47
САНУ:
№ 53
№ 270
№ 271
ЦНБ:
ДА 414/л
Мак./п24
Неж. 18
488п/1646
489п/1657

СЪКРАЩЕНИЯ

Архив ЛОИИ	— Архив Ленинградского отделения Института истории
БАН	— Българска академия на науките (библиотека)
БАН СПб.	— Библиотека Академии наук — Санкт Петербург
БЕ	— Сп. „Български език“
ГИМ	— Государственный исторический музей — Москва
РНБ	— Росийсская народная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина — Санкт Петербург
Год. СУ	— Годишник на Софийския университет
ЖМНП	— Журнал Министерства народного просвещения
Изв. ОРЯС	— Известия Отделения русского языка и словесности
НБКМ	— Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ — София
НБС	— Народна библиотека Србије — Белград
ОГНБ	— Одесская государственная научная библиотека
РГАДА	— Российский государственный архив древних актов — Москва
Сб. ОРЯС	— Сборник Отделения русского языка и словесности
САНУ	— Српска академја наука и уметности (Архив)
ТОДРЛ	— Труды Отдела древнерусской литературы
РГБ	— Российская государственная библиотека — Москва
ЦНБ	— Центральная научная библиотека — Киев

PETER CHERNORIZETS— A 10th CENTURY OLD-BULGARIAN WRITER

ROUMYANA PAVLOVA

(Summary)

The present monograph is the first book about the Old-Bulgarian writer Peter Chernorizets in the form of a complex cultural-hictorical, archaeographic, textological and linguistic study.

The book consists of an introduction and two parts.

The first part offers an answer to two problems: (1) whether the words associated with the name of Peter Chernorizets are ancient; (2) whether they passed from the Old-Bulgarian literature to other literatures (e. g. Serbian and notably Russian).

Chapter One of the first part is entitled: "Origin, Authorship and Dating of the Wosks". A survey is made here of all opinions on the origin of the sermons and their author. It can be seen from this survey that a considerable number of outstanding scholars define the sermons as Slavonic and ancient. The hypothesis that Peter Chernorizets may have been Tsar Peter is subjected to detailed consideration. The analyses and the generalizations presented in Chapter One lead to the conclusion that the works written by the Old-Bulgarian writer Peter appeared not much later then the works created by Symeon's circle of Old-Bulgarian writers. They reflect almost the same social atmosphere and are connected with the slightly later Old-Bulgarian writer Presbyter Cosma.

In Chapter Two "Propagation of the Works in Slavonic Manuscripts" the sermons of Peter Chernorizets are examined in the contents of several types of books, e. g. miscellanies, extended Prologues, Menaios-type readers, Ismaragdos and Chrysostomos. Special attention is devoted to the context in which the sermons appear, new imformation is giver about the books and manuscript collections in which the author's works occur. Many new transcripts of the works which predate considerably those discovered so far have been sought. From the observations in Chapter Two it can be seen thet the works of Peter Chernorizets appear in a definite type of books which are characterized by certain common features, notably their edifyind and moralizing orientation. The miscellanies, the extended Prologue, Macarius' Menaioi, the Ismaragdos and the Chrysostomos were perceived as structures which could comprise not only translations but also original works (or compilative-original) by Slav authors. The manuscripts in which the four long and the five briev sermons by Peter Chernorizets are presented contain an older text block which can be traced back in its origin to Bulgaria in the 10th century.

Chapter Three entitled "Peter Chernorizets. Notes on the History of the Texts" is written in four parts, each tracing the history of the Sermon on Lent, Instruction about the Salvation of the Soul, Sermon about Transient Life and the Sermon about the Different Injustice with their versions. These are actually the four lengthier works by Peter Chernorizets, preserved in Slavonic literature. In the Old-Bulgarian literature they were propagated in the from of miscellanies. The lengthy sermons are closest ti the archetype of the works. Later they served as the basis for the shorter versions. The emergence of the shorter version may be interpreted as a concrete illustration to some theoretical postulates recently formulated by W. Feder and some other scholars, namely that "elementary" compilation consisted in excerption and juxtaposition applied to already existing texts. This was possible owing to a remarkable feature of the old texts — their segmentability. Compared with the brief versione, a different compilation was used in creating the miscellany variants of the Sermon on Lent, Peter's and Philip's variants, and the Sermon about This Life. The variants of these sermons in the Ismaragdos (i. e. the Ismaragdos of the second version) appeared in the mediaeval Russian literature. Chapter Three is of great methodological imporatce for the whole work, because without studying the history of the texts it is not possible to create a serious scientific basis for research on the author's language: the tracing of the history of the texts allows to identify the transcripts that were closest to the author's texts and were most reliable for the purposes of a linguistic study.

Chapter Four is entitled "Linguistic Observations". Its introductory part comments on the problem of establishing the value of the transcripts of the works used to study the language, which necessitates the material to be divided into basic and additional. The fact that the sermons have been preserved mainly in Russian transcsipts makes us take into account the history of the Russian literary language. The material is divided into two groups: (1) on the basis of the transcripts before the 14th century; (2) on the basis of the transcripts after the 15th century, when the second Southern Slavonic influence was felt in Russia. The language of the Russian transcripts is not examined only against the background of the Russian literary language, the comparative-historical method is also applied, adducing data from the history of the Bulgarian language, from the classical Old-Bulgarian manuscripts and epigraphic monuments, from the Middle-Bulgarian monuments, from historical dialectology, from modern Bulgarian and Russian dialects, etc. The introductory part of the first section of Chapter Four, entitled "Linguistic Data in the Transcripts of the Sermons until the 14th Century", analyses problems of the ancient literary and linguistic contacts of the Eastern Slavs, the Old-Bulgarian literary language, the expansion of the source analysis basis of the history of the Bulgarian language with reference to foreign literatures (predominantly the Russian literature), devotes special attention to the problem of the adaptation of the Old-Bulgarian texts in Russia and their life there, and examines the Russian layer and the Old-Bulgarian substrate of the Russian texts. The section analysing the transcripts prior to the 14th century considers the normative and rare Russian borrowings in the works of Peter Chernorizets at different linguistic levels. Many new data are introduced in the sphere of the syntax and special attention is devoted to Balkan borrowings. An analysis is made of a problem of great methodological importance concerning church writings either copied from Old-Bulgarian protographs or composed originally in Kievan Russia. In the section entitled "Linguistic Data in the Transcripts of the Sermons from the Period of the Second Southern Slavonic

Influence" a conclusion is reached that only some of the transcripts of Peter's sermons, dated to the 15th and 16th century (in some places also later), were influenced by the novelties in the language, introduced with the second Southern Slavonic influence. Moreover, it was found that in such transcripts only the most superficial layer was affected, i. e. orthography, and to a certain extent punctuation and the aspiration signs. Most transcripts preserved the orthographic tradition of the period preceding the second Southern Slavonic influence, sometimes affected, though not systematically, by the new norms. The different lexical interpretations in the transcripts before and after the second Southern Slavonic infuence do not suggest in any way that they weve new versions or translation. The syntax also remained stable. This leads to the conclusion that the language of the two periods in Russan literature remained the same, with the different interpretation which are normal for chronologically different transcripts. Studies on the lexical material in the works of Peter Chernorizets lend support to the conclusion that they are ancient. More than 9/10 of the words and their meanings are found to occur in classical Old-Bulgarian monuments, the remaining 1/10 of the lexical material is studied using specially elaborated methods to prove that about five of the 85 words that are not fixed in classical Old-Bulgarian monuments can be identified as Russian borrowings. Consequently, the lexical material is Old Bulgarian, literary and it betrays relatively high stability in the different transcripts.

The second part of the book gives archaeographic information about the works of Peter Chernorizets, indicating the origin of the manuscript, its dating, the library in which it is kept, bibliographical data, citing the heading and the beginning of the text, the location of the transcript and some data about it. The second part of the book gives data about more than 200 transcripts of sermons by Peter Chernorizets. The archaeographic information comes from research in libraries and depositories in Bulgaria and abroad. The book contains more than 30 texts, as well as a translation of the works of Peter Chernorizets into modern Bulgarian language. The translations are not made on the basis of one concrete transcript, but have taken into account the data from both the lengthier and the shoster versions. In this way the translation is actually an attempt at reconstructing the original texts.

A Glossary containing 1490 lexemes is appended to the book.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5

Първа част

Първа глава. Произход, авторство и време на възникване на творбите 9
Мнения за произхода на творбите и за техния автор 9
Някои особености в съдържанието с косвени данни за хронологията на словата 30
Втора глава. Разпространение на творбите в славянските ръкописни книги 46
Творби на Петър Черноризец в сборници със смесено съдържание 47
Слова на Петър Черноризец в Пролога и чети-минеите 61
Слова на Петър Черноризец в Измарагда и Златоуста 77
Трета глава. Петър Черноризец. Бележки за историята на текстовете 83
Слово за поста 83
Поучение за спасение на душата 94
Слово за временния живот 104
Слово за различната неправда 112
Четвърта глава. Езикови наблюдения 124
Езикови данни в преписите на словата до XIV в. включително 125
Някои изходни положения 125
Нормативни русизми в преписите на творбите на Петър Черноризец до XIV в. 133
Носовки 133
Застъпници на **tьrt, *tъlt, *tьrt, *tьlt* 137
Съчетанията **dj, *zdj, *zg, *tj* 138
Ерови гласни 141
Епентетично л 142
Звукът ѣ 143
Писане -ьѥ, -ьѧ, -ью, -ьє/нѥ, -нѧ, -ню, -нє 144
Звукът *г* 145
Меко *т* в трето лице на глаголите 145
Някои именни окончания и наставки 146
Императив 147
Редки (ненормативни) русизми в преписите на творбите на Петър Черноризец до XIV в. 148
Застъпникът ч<*tj, *kt 148
Първо пълногласие 149
Застъпници на **ort, *olt* 150
Някои гласни в началото на думата 150
Отделни диалектни фонетични русизми 151
Смесване на ы—н 151
Групата *здр* 151
Окончание -ѣ в староруския език и ѧ в старобългарския език 152
Окончания на прилагателни 153
Форми на лични местоимения и възвратно местоимение 154
Съществителни с основи на *-es-* 154
Звателна форма 155
Двойствено число 155
Окончание във второ лице единствено число сегашно време 156

Окончание в трето лице на глаголите. 157
Окончание в първо лице множествено число. 158
Някои особености в употребата на миналите времена. 158
Явление в употребата на причастията. 161
Уточнения за някои словообразователни модели. 164
Въпроси на синтаксиса. 165
Различия в предложно-падежната система. 165
Задпоставен член. 174
Описателно бъдеще време. 175
Инфинитив и *да*-конструкции. 177
Някои обобщения. 183
Езикови данни в преписите на словата на Петър Черноризец от периода на второто южнославянско влияние. 190
Въпроси на лексиката. 197

Втора част

Първа глава. Археографски сведения. 226
петра недостоннаго съказанніе о постѣ и о мл҃твѣ оустава и чина цр҃кѣьнаго (СП). слово w постѣ великѣмъ и w петровѣ говѣнии и w фнлиповѣ (СПВПФ). 226
поученіе w спасенїи дшевнѣ петра чрънорнзца (ПСД). слово о дшевнѣн ползѣ (СДП). слово петра чернорнзца w жнтнн семъ (СЖС). 235
слово петра чернорнзца (петра нѣкоего, сего петра) о временьнѣмь жнтнн семь (СВЖ). слово петра чернорнзца на богатыа и оубогыа (СБУ). 247
слово петра нѣкоего (петра чернорнзца) о сапротнвнн вьсѧцѣмъ (ССВ). слово о правдѣ и о неправдѣ (СПН). 259
Втора глава. Текстове. 270
Слово за поста и за молитвата (СП). Слово за великия пост и за постенето на Петър и Филип (СПВПФ). 270
Поучение за душевното спасение (ПСД). Слово за душевната полза (СДП). Слово за този живот (СЖС). 312
Слово за временен живот (СВЖ). Слово за богатите и бедните (СБУ). 344
Слово за различната неправда (ССВ). Слово за правдата и неправдата (СПН). . . . 374
Трета глава. Преводи. 406
Сказание на Петър Недостойни за поста и за молитвата според църковния чин и устав. 406
Поучение на Петър Черноризец за душевното спасение. 411
Слово на Петър Някой за временния живот. 416
Слово на Петър Някой за различната неправда. 418
Приложения. 421
Словник на творбите на Петър Черноризец. 421
Списък на съкратените думи в словата на Петър Черноризец. 437
Цитирани ръкописи. 438
Съкращения. 441
Резюме на английски език. 442

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ СТУДИИ, КН. 9

ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ
СТАРОБЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ ОТ X ВЕК

РУМЯНА ПАВЛОВА

***

Редактор **Стефка Василева**
Художествен редактор **Лили Радева**
Технически редактор **Донка Костова**
Коректор **Кирилка Тошкова**
Издателски индекс 12937
Формат 70 × 100/16 Тираж 1200
Печатни коли 28,50 Издателски коли 36,94

***

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев" бл. 5
Поръчка № 32